DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14056

Tomaszów Lubelski Memorial Book

Sefer zikaron shel Ṭomashov-Lub

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

©2003 THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY AND
THE NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Sefer zikaron shel Tomashov-Lub / [Mosheh Gordon, ha-'orekh].
IMPRINT	880-02 [Yerushalayim : h. mo. l., 1972]
DESCRIPT	28, 549 p. : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Tomaszów Lubelski.
	Tomaszów Lubelski (Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Tomaszów Lubelski.
ADD'L NAME	Gordon, Mosheh.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר זכרון של טומשוב־לוב.

ספר זכרון
של
טומשוב-לוב.

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
ASTOR LENOX & TILDEN FOUNDATIONS

כל הזכויות שמורות

נדפס בישראל תשל"ב (1972)

דפוס ווייס, ירושלים

Printed in Israel

מצבת זכרון במרתף השואה על הר ציון

הרבה משׁשה מיליון יהודים קרבנות הנאצים, ותשמישי קדושה שהובאו ממחנות ההסגר וההשמדה; בקירות נקבעו לוחות זכרון לקהילות ישראל שהושמדה על ידי הצורר הנאצי ימ״ש.

אנחנו ישבנו לפני ה„לוח זכרון״ לקדושי קהילת טומשוב-לוב. בשנת תשכ״ד

מ י מ י ן : שרה ברנשטין, ר׳ גרשון כץ, ר׳ משה גורדון (גוזיצ׳נסקי), ר׳ אריה ווייץ, ר׳ חיים יוסף לרר, ר׳ יעקב שלגבוים.

ע ו מ ד י ם : ר׳ זושא קוונשטוק, ר׳ משה בלונדר.

ספר זכרון של טומשוב־לוב.

מוקדש לזכר של חברנו המנוח שפעל ועשה הרבה בשביל יוצאי בני עירנו בארצנו הקדושה, מייסד ויושב ראש של „ארגון יוצאי טומשוב־לוב."

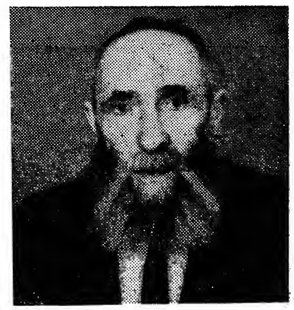
ר׳ זושא קוונשטוק ז״ל
שהלך לעולמו ביום ד׳ מנחם־אב תשכ״ט

הוא היה איש חי ורב פעלים מלא מרץ עד יומו האחרון, מסור לבני עירו טומשוב בכל לבו ונפשו, והרוח החיה בכל המוסדות של אנשי עירנו.

חבל על דאבדין

ת. נ. צ. ב. ה.

חברי המערכת

חיים יוסף לרר
חבר המערכת

משה גורדון
העורך

ישראל זילברמן
חבר המערכת

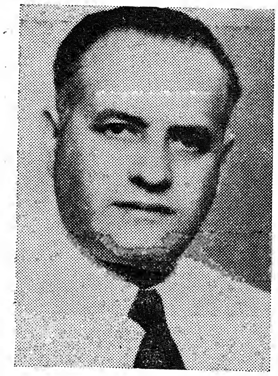
דברים אחדים עם סיום הדפסת הספר

אני רואה בזה חובה להביע תודה לכל אלה אשר נתנו ידם להוציא את הספר הזה שיהי׳ לזכרון עירנו ולזכרון קדושינו הי״ד; להועד של ארגון יוצאי טומשוב, לכותבי המאמרים והסיפורים, ולכל אלה שעזרו בכסף ובכל צורה שהוא; וביחוד לר׳ **משה גורדון** שליט״א היוזם של המפעל הזה ועבור מסירתו לעריכת הספר שהשקיע בו הרבה מרץ וזמן. בתור בנו של ר׳ **ישראל גורזיצ׳נסקי** ז״ל, שהיה בזמנו עמוד התוך בעסקנות הציבורית בעירנו, נהירין לו החיים הציבוריים בעירנו לפני המלחמה העולמית הראשונה, ובמאמריו נתן לנו תיאור מקיף על החיים דאז, ביחוד מאמרו ,,טומשוב של מעלה״.

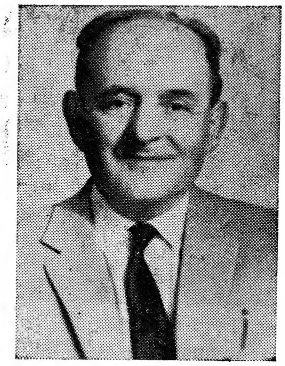
וכולם יעמדו על הברכה

חיים יוסף לרר

ועד ארגון יוצאי טומשוב־לוב.

יעקב מינקובסקי / יו"ר

משה בלנדר / סגן

יוסף צור / סגן

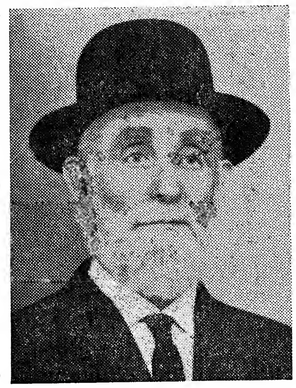

ישראל זילברמן / גזבר

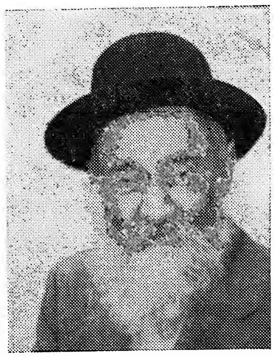

אליעזר גולדשמיד / מזכיר

ועד ארגון יוצאי טומשוב-לוב.

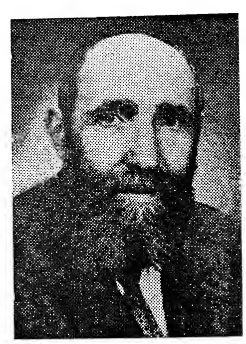
יעקב ווייץ

יוסף הלוי / יו"ר גמ"ח

משה גורדון

חיים יוסף לרר
יו"ר ועד הקהילה

גרשון כץ

ועד אירגון יוצאי טומשוב-לוב.

דוד כץ

מרדכי הוניגספלד

יעקב הרבסמן

יעקב שוורץ

יעקב לונאיל

ועד אירגון יוצאי טומשוב־לוב.

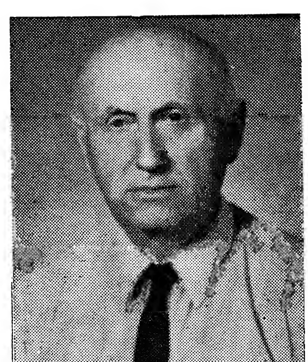
דוב בן דוד

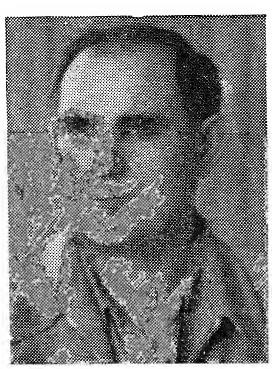
אייזיק קראוס

שרה ברנשטין

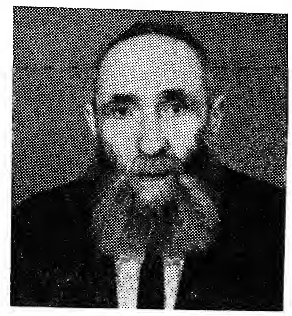

ישראל ורטמן

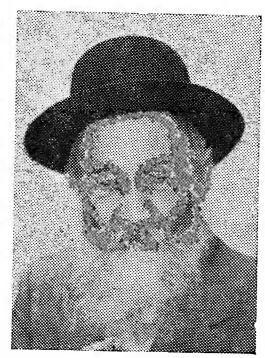
שמשון זילברמן

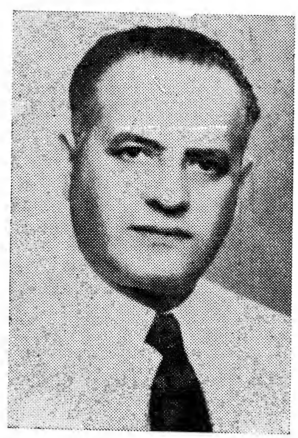
ארגון יוצאי טומשוב-לוב. בישראל
הועד להוצאת הספר זכרון

חיים יוסף לרר

משה גורדון

ישראל זילברמן

יוסף הלוי

יעקב מינקובסקי

יוסף צור

יעקב הרבסמן

יעקב שוורץ

י. ז.

שלמי־תודה!

יבואו על התודה ועל הברכה, כל ה„מי" ו„מה" שעמלו, טרחו ועזרו בהוצאת הספר המוגש לכם מ„ועד אירגון יוצאי טומשוב־לוב.".

בראש וראשונה מופנת תודתנו לר' משה גורדון מירושלים, ההוגה, היוזם, והעורך של הספר; שהספר הנהו כמעט מבצע־יחיד שלו.

גם יוצאי־טומאשוב בארצות־הברית זכורים לטוב, שבכספי התמורה של ספרם „יזכור־בוך" הונח היסוד הראשון לבנין־הספר.

כמו"כ שלוחה ברכותינו החמות לכל הקבוצות והיחידים שתרמו מאונם ומהונם, בידיעותיהם ומפרי־עטם להעשרת תוכן־הספר, לעיצובו הפנימי, ולהידורו החיצוני. כלם כלם יבורכו ויזכרו לטוב, ותהא גמולם עצם המצוה שעשו כי שכר־מצוה מצוה.

ישמש הספר הזה מצבה בלעדית לחיים יהודיים בעירנו טומאשוב במשך עשרה יובלות בשנים: חיים עשירים בתכן, חיים יהודיים טהורים, עשירי־מעש הן בחומר והן ברוח, חיים של יצירה ובנין, חיים של תורה ומעשים טובים.

יינצחו בספר־הזה כל גדולי הרוח והמעש שנולדו או רק היו שם, ומשם הבזיקו את אור תורתם למרחקים ומשם הפיצו את מעיינות חייהם הטהורים חוצה; ולשם נהרו כל שומעי לקחם והדבקים באורחות חייהם המופלאים, כמו הרבי מקוצק ואחרים.

הצר הצורר לא החריב את כל העיר, אלא רק את החלק היהודי, וזאת בעזרת התושבים השכנים הלא־יהודיים, שגמלו לשכניהם היהודים רעה תחת טובה בצורה כה אכזרית. החורבן הוא כה טוטאלי, עד שהרשעים התנכלו לא רק לחיים ולרכוש אלא נטפלו גם למתים ולמצבותיהם. מצבות עתיקות יומין נעקרו עד היסוד ואדמת בית־הקברות נחרשו, ול־500 שנות חיים יהודיים בעיר עם אישיה־המפוארים ביניהם גאוני־דור לא נשאר זכר ושריד, ומצבה מעל פני־האדמה.

לכן ישמש הספר מצבת־זכרון וגל־עד ליקירינו הטמונים באדמות־פולניה ושנטמאו על ידי בניה.

הספר ינציח את זכרם של כל הגבורים והקדושים, גם אלה שנפטרו, וגם אלה שנרצחו, או שנקברו־חיים על ידי הנאצים ועוזריהם — כבוד והדר לזכר יקירינו... ובוז ודראון עולם לרוצחים הנתעבים.

והחסד של אמת שאנחנו עושים בזה עם קרובינו ויקירינו תהיה שכרנו בזה ובבא.

(—) בשם ועד אירגון יוצאי טומשוב־לוב.

יעקב מינקובסקי, יו״ר
משה בלנדר, סגן
יוסף צור (צוקר), סגן
ישראל זילברמן, גזבר
אליעזר גולדשמידט, מזכיר
יוסף הלוי (לכר), יו״ר גמ״ח

(המארח של כל ישיבות הוועד מיום היווסדו)

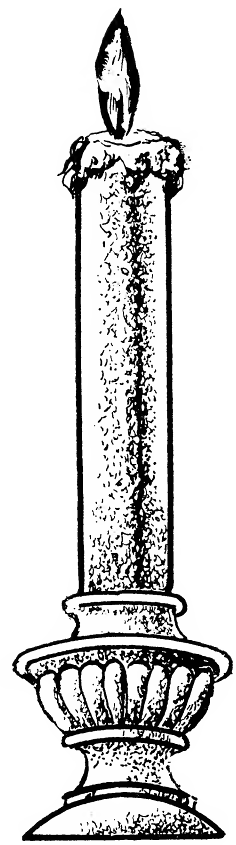
כְּתוֹב זֹאת זִכָּרוֹן בַּסֵּפֶר
(שמות יז, יד)

יזכור ד׳ אלפי היהודים בטומשוב-לוב.

גַלְעֵד לזכר הנופלים, שנהרגו, נרצחו ונשרפו על קידוש השם, בשנות השואה תרצ״ט—תש״ה, על-ידי הרוצחים הגרמנים ועוזריהם הפולנים והאוקרנים, הי״ד, שלקחו מהיהודים כל דברי כסף וזהב, וחפצים, ובתיהם שנטשו ויקחו לעצמם, ויהרגו ויירו ונשלחו לתאי הגז ונשרפו ונקברו.

בשנה הזאת מלאו שלשים ושלש שנה מליל הַבְּדֹלַח (Crystal), שנחרבו אז כל בתי הכנסת. ל״ג בגימטריה אֵבֶל, לאות שהאבל עדיין קיים, כי איננו רוצים ואיננו יכולים לשכוח את השואה.

„כִּי דַם עֲבָדָיו יִקּוֹם, וְנָקָם יָשִׁיב לְצָרָיו״
(דברים לב, מג)

נר זכרון

מ. ג.

הָיִינוּ חֶרְפָּה לִשְׁכֵנֵינוּ לַעַג וָקֶלֶס לִסְבִיבוֹתֵינוּ.
עַד מָה ד׳ תֶּאֱנַף לָנֶצַח תִּבְעַר כְּמוֹ אֵשׁ קִנְאָתֶךָ
שְׁפֹךְ חֲמָתְךָ אֶל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר לֹא יְדָעוּךָ וְעַל
מַמְלָכוֹת אֲשֶׁר בְּשִׁמְךָ לֹא קָרָאוּ.

(תהלים עט, ד—ו).

בספר „מגילת פולין" כתוב: טומאשוב לובלסקי, קהלה עתיקה שפעלה כבר בראשית ימי „ועד הארבע הארצות" ומנתה בפרוץ השואה הרבה נפשות, בימי הקרבות על פולין עלתה העיר כולה באש ומאות יהודים נהרגו מהפצצות ומהרעשות, תושבי המקום התפזרו לכל עבר, וכך חוסלה הקהלה העתיקה הזו — שמעתי, שהחל מחודשי הקיץ לשנת תש"ב החלו הרוצחים הנאצים להרוג בשיטתיות וכמה מאות נשלחו למחנה ההשמדה בבעלזיץ.

המומים ורצוצים אנו, בבואנו להעלות את שנות השואה המלחמה העולמית השניה, ימי צרה וזעם, את סיפורם של אנשי עיירתנו, טומאשוב. רק קילומטרים אחדים היה המרחק בינה לבין תאי הגאזים בבעלזיץ, אשר לשם נשלחו הקרבנות לשריפה ולקבורה, מהרבה ערים ועיירות ברחבי פולין. — ראש ומנהיג גרמניה הכריז מלחמה נגד היהודים בכל הארצות שהכניע תחת הנאצים, בפולין, אוקראינה, אוסטריה, רומניה ועוד, ושחקה שעתו לשטן המשחית הגרמני שהפולנים והאוקראינים עזרו לעקור ולהשחית כל זיק וצלם אנושי והגויים שפכו זעם נקמתם על ישובי היהודים בכל הערים והעיירות שבתחומם, — והצורר האשמדאי היטלר, שם רשעים ירקב, גזר על עם ישראל תשעה קבין של יסורים בתהליך ההשמדה בה נפלו, נהרגו ונהרסו ששת מיליונים יהודים, — הקרבנות הוטענו על עגלות ונשלחו לערי אושביץ, מידאניק ובעלזיץ, וקרוב לודאי שחלק גדול מאותם יהודים לא הספיקו להגיע לאותם המקומות בחיים כי נחנקו עוד בדרך לתאי הגאזים והכבשנים. ה י " ד.

שמענו וקראנו, שהפליטים שחזרו אמרו: „המתים החיים" המדוכאים והמושפלים, נשלחו לעבודה וצרות רבות תוך עינויים והשפלה שאי אפשר להעלותם ולפרסמם על הכתב, הקיפו אותם בגיא ההריגה הגדולה הזו, — לכן יהיה נא „ס פ ר ז כ ר ו ן" זה ל ז כ ר ע ו ל ם להחורבן והשואה של י ה ו ד י ט ו מ א ש ו ב.

אל הקוראים

ח. י. ל.

טומשוב־לוב. — היתה עיר ישנה עוד מלפני ארבע מאות שנה. כמה מחברים „תולדות יהודים" כתבו היסטוריה גם מטומשוב עוד לפני שלש מאות שנה. בשנות ת"ח ות"ט, כתבו: שהיו אלפים ורבבות יהודים בק"ק נאהרול, ק"ק שעברשין וק"ק טומשוב. ושם הרגו אלפים ורבבות בח' תשרי שנת ת"ט...

רוצים אנו בזה לתת לכם תיאור מקיף מעירנו טומשוב הנחשבת בין הערים המפורסמים של הישוב היהודי בפולניה שהיה ואיננו עוד. טומשוב נוסדה עוד בתחילת המאה הרביעית לאלף הששי, וכבר בתחילת המאה החמישית, בשנת ת"ח, היתה כבר עיר מבוססת מרובת אוכלוסין שהצורר חמלניצקי ימ"ש פנה את חציו אליה, וכל ההיסטוריונים מביאים אותה בין כל הערים הישנות שנחרבו אז. הגאון ר' שבתי הכהן בעל הש"ך ז"ל מביא אותה בקינה שחובר וצורף לספר „שבט יהודה" לר' יהודה אבן וירגה. גם ר' נתן הונובר בספר „יון מצולה" ועוד. מספיק להזכיר כי כבר בסוף המאה הרביעית הספיקו להעמיד להם את הבית מקדש מעט בית כנסת שהיה כליל יופי, ועל בית החיים היו מצבות מהמאה הנ"ל שיכולים היו עוד לקרוא אותם.

העיר טומשוב היתה מפורסמת ברבניה הגדולים ששרתו בה, שתיאור מקיף תמצא בספר „פנת יקרת" שיצא בארצות הברית. טומשוב היתה הערש של חסידות פולין, כוונתינו לחסידות פשיסחא, קוצק, איזביצה, וכל כותבי דברי הימים והפרשנים של החסידות לא יכולים לפסוח בלי להזכיר עירנו טומשוב. טומשוב היתה עיר של חסידים מכל הזרמים שגרם לביקורם של הרבה אדמו"רים מפורסמים שאנו מביאים כאן.

בוודאי ישאלו הרבה הלוא כבר יצא ספר בשם „יזכור בוך" בארצות הברית? זה אמת, אבל בשביל שני דברים החלטנו להוציא את הספר הזה:

ה„יזכור בוך" שיצא הוא ספר לשעתה. הוא יצא באמריקה, ורוב הספר שנכתב שם מלבד כמה מאמרים שנשלחו מכאן נכתב בשפה היהודית, וזה הספר היתה טובה לשעתה בזמן שרוב יוצאי עירנו היתה השפה הזאת הכי מובנת להם,

אבל עכשיו כבר גדל דור, אפילו אלה שעוד נולדו שם וזוכרים את העיר, נעשה השפה הזאת לא מובנת להם ביחוד יוצאי חלוציהם, אלה שנולדו כבר אחרי המלחמה בארץ מגוריהם או בימי המלחמה בגלות רוסיה, הספר הזה הוא כספר החתום. לא אדבר על אלה הנמצאים כאן בארץ שהם רובם של יוצאי עירנו שהשפה שלהם הוא השפה העברית אלא אפילו אלה שגרים בארצות הברית או בדרום אמריקה בניהם לא מבינים את השפה הזאת — שפתם היא שפת המדינה. ולכן החלטנו להוציא את „ספר הזכרון״ לעירנו בשפה העברית לא רק בשביל אלה שגרים כאן ומדברים בה אלא אפילו בשביל יוצאי עירנו הגרים בשאר ארצות תבל; אנו בטוחים שבניהם רובם מקבלים חינוך עברי ולהם מכוון הספר הזה.

ועוד דבר אחד: השתדלנו לתת לפניכם תיאור מקיף אמתי של החיים מהתקופות שלפנינו עד כמה שידוע לנו ממקורות ומסיפורים שעברו מדור לדור ומזכרונות, וביחוד מהתקופה האחרונה שלפני השואה שהרבה מאתנו לקחו חלק בה, זה התקופה בין המלחמה העולמית הראשונה והמלחמה השניה שהביאה את החורבן. התקופה הזאת היתה תקופה סוערת, תקופה של חיים תוססים, תקופה שסוף כל סוף הביאה לנו את החיים המחודשים בארצנו. עשינו מאמץ להביא לפניכם את מעשיהם של הנאצים ועוזריהם הפולנים שנרשמו מאלה שעברו על גופם את השבעה מדורי גיהנם ונשארו בחיים.

פתח דבר

מ. ג.

פרקי היסטוריה וזכרונות שכתבנו, ושקראנו בספרי תולדות היהודים, רשומים מיהודי טומשוב־לוב. ונכתבו תאריכים ועובדות יותר מארבע מאות שנה. כמו שנדפס דרשה אחת מהרב החכם ר׳ יעקב ב״ר שמשון מטומשוב בשנת שמ״ה.

בספרי שונים יש סיפורים שבכלל היו היהודים כאלף שנה בפולין. ברשמי מסעותיו של ר׳ יהודה הכהן משנת 1031 לסה״נ הוא קובע שהיהודים מצרפת עברו לאדמת פולין במאה התשיעית והעשירית לסה״נ. כלומר, עוד לפני ייסוד פולין.

מקצוע המטבעות היה בידי היהודים, אשר לא בלבד שהיו המומחים למקצוע זה, אלא אף ברגשי עצמם מוסמכים להטביע בהן כתובות עבריות. מעידים: כי ליהודים היתה הזכות להטביע מטבעות בשם המלך. בהאגדה היה פעם מלך יהודי בפולין ר׳ שאול וואהל, כותבים שהיה רק יום אחד, ועשה חוקים טובים.

בהמאה השש עשרה אחרי גירוש ספרד, גם יהודי ספרד תרמו להשבחת המדרגה של יהודי פולין ברוחניות שהביאה לפריחתה; ובעת שהצטרף אליה איש גדול אדיר כמו הרב ר׳ יעקב פולאק ז״ל, שהוא עצמו היה יליד לובלין, אלא שרכש את תורתו ולמד תורה באשכנז, ונתמנה לראש ישיבה ואב״ד בפראג. והגאון הרב ר׳ יעקב פולאק במחמת סכסוך עם רבני פראג הוא יצא לפולין ויסד את הישיבה הראשונה בקראקה, ואז הוא היה הגדול בתולדות יהודי פולין. למן ימי הרב ר׳ יעקב פולאק עלתה יהדות פולין על בימת ההיסטוריה של עם הספר והתחילה תקופת יצירה רוחנית גדולה. בתקופה הזאת קמו בפולין ופרחה התורה וזהרה הרבה בלימודים, הרב ר׳ שלום שכנא בלובלין, חתנו מרן הרמ״א מקראקה, המרש״ל, המהר״ם שיף, ועוד.

* * *

המלך בולסלוב חרוברי (992—1025) נתן רשות ליהודים לבוא ולהתישב על אדמת פולין, ובשנת 1264 הוציא המלך בולסלוב החסיד (פובוז׳ני. 1243—1279) רשיון להגירה המונית של יהודי אירופה המערבית לפולין. לשיא הגיע המלך קוזמירזש הגדול (1333—1370) שעודד התישבות יהודים בכל ערי פולין.

המלך קוזמירזש לקח את היהודים תחת חסותו הישירה והוא לקח בת ישראל לאשה, בשם אסתר, בת חייט. היא נזכרה במקרה בפי היהודים בשם „אסתר

המלכה", כי הנערה אשר המלך התאהב בה; והעובדה הזאת יודעים כי לא היו היהודים מושפלים בפולנים שהמלך לא ראה בזה שום פגיעה בכבודו; והוליד ממנה שני בנים ושתי בנות, ושם הבנים חונכו על ברכי דת ישראל.

כערך לפני ששים שנה קראתי ספר „הרומן" מהמלך קוזמירזש מהיהודיה „אסתר'קה" והמלך הרחיב את זכויות היהודים בפולין, ובזמן זה התפתחה הישוב היהודי ושיירות סוחרים מפרוסיה ומשוודיה ועוד, נמלטו הרבה יהודים והגיעו לפולין וקראו: פה־לין...

עירנו טומשוב היתה קהילה עתיקה וראשונית במדינת פולין. היתה מצבות עתיקות. בספר „פנת יקרת" היתה צילומים ממצבות הכי עתיקות, מארבע מאות שנה.

בטומשוב היו גאונים מחברים ספרים; לדוגמא יש לנו תמונה אחת משער הספר „אהל יעקב" מהגאון רבי יעקב בהקדוש מוה"ר שמעון מתושבי ק"ק טומשוב מספר אחד שנדפס בשנת תכ"ז, זה יותר משלש מאות שנה.

ב„ספר זכרון" של טומשוב־לוב. כתבנו מרבנים וקדושים ויחידי סגולה, מחכמים ואנשי שם; וכדאי להזכיר מה שהגאון בעל „שואל ומשיב" ר' יוסף שאול נתנזוהן אבד"ק לעמברג כתב בהסכמה של ספר יזכור: „שם הגדולים החדש" מהרב ר' אהרן ואלדאן ז"ל. והוא כותב: ולדעתי זה נקרא, חסד של אמת, שעושים עם החיים ועם המתים וכו'. וכן עושים אנו.

ויש מנהג עתיק יומין, ספר זכרון של גדולי ישראל, מנהג זה נפוץ מקדמת דנא. ועיירה טומשוב, אם כי היתה קטנה, אולם השפעתה ופרסומה גדלה מעבר לגודלה של הקהילה, שלשלת ארוכה של רבנים, גאונים ואדמו"רים. ודבר גדול החלטנו בכדי להוציא „ספר זכרון" של טומשוב־הלובלינית.

* * *

הערות:

מאלה שכתבנו וזכרנו תולדותם, שנולדו בעירנו, או שהיו תושבים, או שישבו על כסא הרבנות, או שהיו רק על זמן קצר בטומשוב, יש לנו הזכות אודותם בספרנו.

אלה שכתבו בספר האידיש „טאמאשאווער יזכור בוך", בעברית, נדפסו גם ב„ספר זכרון" הזה. ואחדים שכתבו שם אידיש, תורגמו אל ספרנו זה בעברית.

המפתח

בשער הספר

תקופה של כמה מאות שנים היכתה יהדות פולין שרשים עמוקים בארץ זו. ולא סתם יהודים נתגדלה שם, אלא בעלי תריסים, צדיקים וגאונים, סוחרים ואנשי מדע, בעלי חרושת ופועלים. ובזמן קצר, במשך חמש שנים בלבד, נגדעה ונכרתה יהדות זו מאדמת פולין, משנת תרצ"ט—תש"ה.

השואה פקדה את עם ישראל בגלויות והיא היתה איומה ונוראה, אלף פעמים מכפי שרואי השחורות ראוה בחלומותם המר והמזעזע ביותר.

שלשה וחצי מליון יהודים היו בפולין לפני השואה, והם נספו בכל מיתות משונות, בירייות ובתאי הגז, בבלזיץ, במידניק ובאושוויץ. ואין זה פלא שהנשארים לפליטה אינם יכולים לשכוח ואינם רוצים להשכיח את הטרגדיה האיומה שעברה על יהודי פולין.

הרבה „ספרי יזכור" כבר יצאו לאור במדינת ישראל ובתפוצות להנציח את גדלות יהדות פולין ותפארתה מדורות שעברו. וחובה קדושה לספר לדורות הבאים את התלאות והזוועות שעברו על עמנו בדורנו אנו, להציב מצבת זכרון לקדושים ולהנציח את זכרון הדור האחרון על אדמת פולין.

*

אמנם, בשנים האחרונות כבר יצאו ספרים המשמשים להיות גל־עד להנצחת זכרם של אחינו הקדושים שנספו, שנהרגו ושנשרפו על ידי הנאצים ימ"ש.

ברם, ספר כזה מעירנו טומאשוב כבר יצא בניו־יורק — ספר עב הכרס, יותר מתשע מאות עמודים.

אבל הספר נכתב כמעט כולו באידיש.

ולפני שנה בערך החליטו אנשי טומאשוב הגרים בארצנו, להוציא „ספר זכרון" מעירנו בעברית, שיהיה מותאם לרוח הקורא עברית, ובמיוחד לדור הצעיר שאיננו מבין אידיש, ושנתגדל לאחר השואה האיומה שפקדה את עמנו באירופה על ידי הגרמנים ימ"ש.

אמנם אחרי מלחמת העולם השניה, פרסמתי מעט זכרונות מעיר מולדתי בהעתון „מורגן זשורנאל" היוצא בניו־יורק; וזמן רב אחר כך התעורר בי הרעיון להוציא „ספר זכרון" של יהודי עירנו, כמו שעשו כמה בני ערים שהוציאו ספרי זכרון מעריהם, אבל הרעיון הזה לא יצא אל הפועל. וכך עברה שנה אחרי שנה; אבל סוף סוף התעוררו כמה אנשי טומאשוב ואני בתוכם, ועשו אסיפה בבית הרב ש. י. רובין־הלברשטם שליט"א, והחליטו להוציא „ספר זכרון מעירנו טומאשוב".

באסיפה הזאת הוחלט על תכנית ובה חלקו להמשתתפים נושאים שונים שיכתבו עליהם, על עבר הרחוק והקרוב כאחד. ומכיון שאני יצאתי מעיר

מולדתי מלפני יובל שנים, לכן נפל בחלקי לכתוב על הנושא: טומאשוב — לפני מלחמת העולם הראשונה. אני הייתי אז המטפל בענין, ותחת השגחתי כבר נדפסו אז יותר ממאתיים עמודים, מאמרים חשובים.

זאת היתה בערך לפני שלש עשרה שנה, ובינתיים נסעתי עם אשתי אסתר תחי' לארץ ישראל, על מנת להשתקע, ואחר כמה שנים יצא הספר „טאמאשאווער יזכור בוך" בשנת תשכ"ה.

ובהאסיפה האחרונה שהיתה בבית חברנו ר' יוסף הלוי בחיפה ביום ג' א' כסלו תש"ל, הוחלט סוף סוף להוציא הדבר אל הפועל והטילו עלי לבוא בדברים עם המדפיס ולהיות העורך של „ספר זכרון" מטומשוב. הבטחתי אז לתרגם מה שכתבתי בספר „טומאשאווער יזכור בוך" באידיש, וגם להוסיף עליהם כמה מאמרים; וגם כמה מבני עירנו הבטיחו לתרגם ולכתוב מאמרים.

*

ברם, אחרי השואה גברה האהבה ואהדה מבני העיר שנולדו בה להנציח את עיר מולדתם, ובגלל זה יצאו עד עתה מאות „ספרי זכרון" מערים ועיירות מפולין ומגליציה, מליטה ומאוקרינה, ומשתדלים לספר לדורות הבאים על האורות והצללים, על גדולי התורה ועל גדולי החסידות וארזי הלבנון, ומשנות השואה. ולמה נגרע אנחנו בני טומאשוב? הלא גם בעירנו נולדו וגרו גדולי התורה והחכמה. הבה נספר גם אנחנו כפי יכולתנו מה שהיתה עירנו ומה שעשו לנו שונאינו הנאצים ועוזריהם הפולנים ימ"ש, היוחמים להוצאתם להורג של המוני בית ישראל בפולניה, שנהרגו בכל מיני מיתות משונות בשנות השואה.

*

המאמרים נדפסו כפי הסדר שבאו לידי העורך או של תוכנם.
האחריות לתוכן המאמרים, הרשימות והסגנון הם על אלה שכתבו אותם.

*

ואחרי עמל רב עלה בידינו לקבץ חומר רב ענין. והנה לפניכם, קוראים נכבדים, „הספר זכרון" מטומשוב — הלובלינית.

משה הכהן גורדון

ירושלים השלמה, תשל"ב

תולדות היהודים בטומשוב־לוב.

לתולדות היהודים בטומאשוב-לובלסקי

(תאריכים ועובדות ממקורות ארכיוניים)

מרדכי ברנשטין

מבוא

הספרות הרגיונלית היהודית, היינו דברי ימי הישובים היהודים — היסטוריה ארוכה מאוד לה. עוד לפני מאה שנה ויותר החלו חוקרים יהודים, משכילים, רבנים, כל אחד לפי דרכו, להנציח את קהילותיהם. אלה היו בעיקר ישובים גדולים, ערים ואמהות בישראל.

הרי רשימה של עשר קהילות (לפי אלף בית) שעליהן הופיעו מונוגרפיות היסטוריות:

1. אוסטרא — „מזכרת לגדולי אוסטרא"; 2. בריסק דליטא — „עיר תהילה"; 3. גרודנא — „עיר גיבורים"; 4. דובנא — „דובנא רבתי" ו„עיר דובנא וחכמיה"; 5. ווילנא — „קריה נאמנה"; 6. ז'ולקיב — „קריה נשגבה" (תולדות גדולי ז'ולקיב); 7. למברג — „אנשי שם" ו„מצבת קודש"; 8. מינסק — „רבני מינסק וחכמיה"; 9. קראקוב — „עיר הצדק" (תולדות חכמי קראקוב), „לוחות זכרון" ו„כלילת יופי"; 10. ריז'נוי — „דעת קדושים".

מונוגרפיות אלה עסקו ברובן, כפי שהשם מעיד, ביחוס הגדול של הקהילה וראשית לכל במנהיגים הרוחניים של הישוב. פה ושם שולבו גם פרטים מחיי הכלל היהודי, חברות ומוסדות, אך לא הם היו העיקר.

העיון בספרים אלה מראה כי המקורות שהיו לעיני המחברים טיבם היה לספק עובדות על ראשי העדה. היו אלה על פי רוב מצבות מבתי קברות. ברור שהעתיקו רק מצבות מיוחסות, בעלות חשיבות היסטורית. הללו אגב נשמרו היטב. נעזרו גם בפנקסים שנשתמרו (קודם כל של חברה קדישא); ומהסכמות על הספרים שחיברו הרבנים המקומיים.

יש גם לציין, כי המטרה לא היתה אז להנציח את חיי הקהילה, שהרי זו היתה חיה וקיימת ואין מקימים מצבה לחי...

משום כך לא ניסו גם אותם מחברים, פרט למועטים ביותר, לנצל מקורות לא יהודים. לעתים נדירות הם לא ידעו בכלל שבארכיונים של פריצים או גופים עירוניים וממשלתיים ישנן ידיעות ראשונות על היהודים בישוב הנידון; אודות פריבילגיות ליהודי הקהילות; על חומר מבית המשפט שניתן להשיג.

שונה בתכלית היא בימינו הכתיבה על הקהילות שהושמדו. כתבים אלה הרי הם בבחינת מצבות קודש סמליות קולקטיביות; לוחות זכרון לא ליחידים,

לא לקבוצות נבחרות, כי אם לערים ועיירות שלמות. המשימה היא איפוא הרבה יותר גדולה ומקיפה וקשה לאין שיעור.

אותם המחברים לפניהם קיים היה בית עלמין „חי״; הם יכלו לדפדף עלים בלים בכל מיני פנקסים; להאזין לסיפורים מפי זקנים שקיבלום מאבותיהם. ואילו כיום הרי העדה כולה הושמדה בידי התליין ועמה יחד כל החומר התיעודי.

כיום יכבד גם להשיג מקורות לא־יהודיים. בחלקם אינם קיימים עוד כתוצאה מהמלחמה וסערת החורבן. ומה שכן מצוי — חתום תחת שבעה מנעולים מעבר לגבול שקשה להגיע לשם.

ברם עלה בידי לאסוף סידרה של תעודות, עובדות וחומר לתולדות היהודים בטומאשוב־לובלסקי. מקרים שונים הביאו לעקבות ולארכיונים שניצלו, ומהם נשאבו עוד ידיעות על חיי היהודים בטומאשוב־לוב. מימים ראשונים שהיתה לעיר ויהודים התישבו בה.

נלך איפוא כסדר ונפתח בדברי ימי —

ראשית הישוב

כל האיזור היה עד שנת 1462 בחזקת נסיכות. לאחר מכן נתגבשה כאן תחת השלטון הפולני העתיק פלך בלז (וויֶיוודסטווא), אליו השתייכו 5 מחוזות פוויאט): בלז, גרבובייץ, אורודלה, ליובצ׳וב ובוסק [1].

טומאשוב המאוחרת יותר קמה רק בשנת 1590 לערך. אז הוקם על שטח הכפר רג׳ונא על ידי ההטמן וקנצלר — הכתר הפולני יאן זמויסקי הישוב החדש בשם יליטובא. לאחר 4 שנים, בדיוק בעשרה באפריל 1594 כשנולד ליאן זמויסקי בן מאשתו הרביעית ברברה טרנובסקה ונקרא בשם טומאש, ניתן לעירה יליטובא לכבוד המאורע הזה השם טומאשוב. אלה תולדות טומאשוב [2].

ראוי להזכיר כי הכפר רוגוז׳נא כבר נזכר בשם באיזור הזה בשנת 1422.

האיזור כולו עבר בשנת 1772, בזמן החלוקה הראשונה של פולין לידי ההבסבורגים ונמצא תחת השלטון האוסטרי. לאחר הקונגרס הוינאי של שלוש המעצמות הגדולות שחילקו ביניהן את פולין (רוסיה, גרמניה, אוסטריה) בשנת 1811 עברו חלק של פלך בלז והאורדינציה של זמושץ׳ לידי הרוסים והיו שייכים לגוברניה של לובלין.

עם ראשית הישוב היהודי בטומאשוב היו הישובים שבפלך בלז שייכים לבעלים שונים — לממלכה (נקראו ערי הכתר) או ליחידים — פריצים. מתוך

1. P. Dabkowski — Podzial Administracyjny Wojewodztwa Ruskiego i Bielskiego XV Wieku Lwow 1939.
2. Slownik Geograficzny Krolewstwa Polskiego. Tom 12 str. 374—377 Warszawa, 1938.

31 ערי הפלך הזה בשנת 1629 היו 15 של המלוכה וי־16 של יחידים. טומאשוב היתה רכושם של הזמויסקים. בפלך בלז היתה בידיהם רק טומאשוב והסביבה.

בשנת 1621 (25 במאי) אישר בעליה דאז טומש זמויסקי את הפריבילגיה שקיבלה אחרי כן את אישורו של מלך פולין זיגמונט ה־3.

ראוי לצטט כמה מובאות מפריבילגיה זו המציינת את ראשית העיר וייסודה האדמיניסטרטיבי. נאמר שם:

...„כשאני (יאן זמויסקי) הרהבתי עוז לכונן את העיר טומאשוב ובחסד האל ראיתי מהר בגידולה, החלטתי להוציא לטובת הכלל פריבילגיה זו שתעמוד בתוקף לדורות הבאים... אנו קובעים את העיר בגבולות המצויינים... כל התושבים פטורים משך 15 שנה מכל מיני תשלומים. בתום תקופה זו יהיו חייבים להכניס לאוצרי 5 גרוש עבור כל בית בשוק; בשאר הרחובות ובפרברים 4 גרוש...

...אנו מרשים גם להקים בית ראטוש עם חנויות מעץ למימכר חמאה, דייסה, שמן וצרכי מזון אחרים... אנו מבטיחים להשתדל להשיג הסכמה מאת המלך לעריכת ירידים בימי: סטניסלב הקדוש, ברתולומיי הקדוש, שלושת המלכים, וימי שוק כל יום שני בשבוע...

השלטון על האזרחים יהיה לפי חוקי מגדנבורג, והמגיסטרט יהיה מורכב מקתולים ואוניאטים [2*]. אני מחייב את האזרחים לבנות כנסיה על חשבונם תוך 3 שנים. אם הדבר לא ייעשה ישאו בעונש של אובדן הזכויות והחופש או קנס כספי לטובת האוצר שלי...[3].

אנו רואים איפוא שהיהודים לא הוזכרו בפריבילגיה הראשונה עם ייסוד העיר. בפרק הבא נתעכב בשאלה זו:

היהודים הראשונים בטומאשוב

מהמקורות היהודיים ידוע כי באמצע המאה ה־17 היו יהודים בטומאשוב. אזכיר פה רק שלושה פרטים שבהם מדובר ביתר הרחבה בשאר חלקי הפנקס.

1. בזמן גזירת ת״ח כבר קיים היה בטומאשוב קיבוץ יהודי נרחב למדי, („יון מצולה״, ב„צער בת רבים״ ו„צוק העתים״).

2. בישיבת ועד ארבע ארצות בלובלין בשנת תכ״ז (1667) חתם בין היתר על תקנה יעקב לוי ספרא מטומאשוב[4].

2*. האוניאטים היו כת נוצרית מעורבת מרומיים־קתולים ופרבוסלבים.

3. Dr. Janusz Peter — Szkice z przeslosci miasta kreswego. Zamose 1947.

4. ישראל היילפרין — פנקס ועד ארבע ארצות, ירושלים תש״ה, סימן רסא משנת תכ״ז, עמ׳ 105־106.

3. בשנת 1676 לערך הוטלה עלילת דברים על אחד בשם ר' פנחס ברבי מאיר שניספה כקדוש. קיימות גם קינות לזכרו [5].

ברם מתי ראשיתו של הקיבוץ היהודי בטומאשוב?

מחומר ארכיוני פולני יש בידינו תאריך בטוח — שנת 1621. בתאריך זה קבלו יהודי טומאשוב פריבילגיה מאת אדוני העיר טומש זמויסקי (שעל שמו שנקראה העיר לפני 27 שנים), משמע שאז כבר היו שם יהודים במספר ניכר וגם קודם.

בטרם ניגש לדון בפריבילגיה זו, דוקומנט ראשון בלתי מעורער וחשוב ביותר על יהודים בטומאשוב, יש לציין כי עד שהם קיבלו ב־1621 את הפריבילגיה כבר היו קיימות באיזור של פלך בלז קהילות עם פריבילגיות ליהודים. והרי רשימת הערים לפי סדר קבלתן:

1. בלז — בשנת 1517; 2. דמבנא (נקראה גם דובנא, לכן קראו לדובנא שבווהלין דובנא רבתי) — בשנים 1538—1593; 3. מאסטי־וויילקי (נקראה גם אויגוסטוב) — בשנים 1549—1576; 4. סאקאל — בשנים 1565—1578; 5. טישובצה — בשנים 1566—1576; 6. אולישיצה — בשנת 1576; 7. נמירוב (לא להחליף בזו שבאוקראינה) — בשנת 1599; 8. קוריטניצה — בשנת 1617; 9. טומאשוב — בשנת 1621.

מכאן כי יהודים היו כבר באיזור הזה לפני מאה שנה ויותר — אם נקח את תאריכי הפריבילגיות כ„ראשית". אבל יודעים אנו כמו כן כי עוד לפני מתן הפריבילגיות היו שם יהודים.

כשמדובר בפריבילגיות ליהודים בפלך בלז יש להוסיף כי מתוך 9 הערים הנ"ל היו רק שלוש: אולישיצה, נמירוב וטומאשוב רכושם של פריצים וקיבלו פריבילגיות מאדוניהם — אולישיצה מהסטרוסטה שניאבסקי, נמירוב מהפריץ סטודניצקי וטומאשוב מגרף זמויסקי. השאר היו ערי־הכתר וקיבלו פריבילגיות מידי המלך. אבל היו עוד שלוש ערים אשר בפריבילגיות שלהן נקבע בפירוש שלא ידורו בהן יהודים, והן:

מגיירוב שהיתה שייכת לשליאכטה של בלז קיבלה מבעליה יאן מגייר פריבילגיה ב־20 בינואר, בה נאמר בין היתר:

... יהודים, עם ארור, ערמומי, ובשל דתם אינם רוחשים ידידות לנצרות...

אותם אני מוציא מכלל אפשרות להיות נסבלים בעיר. אל ישכירו ואל ימכרו להם בתים. גם יורשי לא יכניסום בשום אמתלה שהיא לעיר... [6].

בשנת 1629, כשנערך כפי שידובר להלן מפקד של בתי יהודים בפלך בלז, נדרשו תושבי מגיירוב להישבע שבה לא גר אף יהודי אחד פרט לחוכר יאקוב.

---

5. ד"ר מאקס ווינרייך — שטורעמווינט, ווילנא 1927, עמ' 176־180.

6. Slownik Geograficzny... Tom 5 str. 896.

פלַזוב. היתה עיר־כתר ובה הוציא זיגמונט ה־3 פריבילגיה בשנת 1614, שבה נאמר:

...„ליהודים אסור לדור בעיר, לבנות בתים או לעסוק במסחר. רק ברשיון של המגיסטרט יורשו יהודים לעבור בה לרגל מסחרם" [7].

ווארנזש. עיר זו היתה לפנים רכושם של הפריצים בדזביצקי והם מכרוה לכנסית „האחיות הקדושות מלמברג" שלא רצו בה יהודים. לפני כן בשנת 1578 דרו בה 4 יהודים בעלי בתים ו־2 משרתים.

כללו של דבר, בסביבת טומאשוב היו ישובים יהודים. ברור, כי כאשר קם ונתגבש בה ישוב בשנת 1594, התחילו להימשך לשם יהודים מהסביבה. זאת נראה מיד בשמות המשפחות ויתר הציונים של היהודים בטומאשוב.

הפריבילגיה של היהודים בטומאשוב

לזמויסקים היה כבר נסיון כלשהו עם יהודים. בזמושץ' הוציאו פריבילגיה ליהודים עוד בשנת 1588. בערים אחרות שבבעלותם היו כבר יהודים ומתקבל על הדעת כי הפריבילגיה שניתנה בטומאשוב דמתה ליתר שניתנו על ידי הזמויסקים. בשל ערכו ההיסטורי של הדוקומנט יובא בזה כתרגומו. מקורו בלטינית. הוא תורגם לפולנית ופורסם לראשונה ביובל 300 שנים לישוב היהודי (שלא נחוג) בשנת 1921 [8].

וזו לשונה:

...בשם ד', אמן. לזכר עולם. טומאש מזמושץ', שר הפלך של מדינות קיוב, סטרוסטה של קנישין וגוניונדז וכולי וכולי מודיע בכתב הזה באזני הכלל וכל יחיד הנוגע בדבר. כשהחלטתי לפני כמה שנים על ייסוד העיר בשם טומאשוב ובראותי כי הישוב בתוכה גדל ומתרחב מיום ליום, קלטתי לצורך פיתוח המסחר והרחבתו, לפי דוגמת יתר הערים שבממלכתי, יהודים כאזרחי העיר ותושביה, והרשיתי להם לבנות בה בתים ולהקים משפחות. יהודים אלה ישאו בכל החובות, תשלומים ומסים כמו אזרחי העיר הנוצרים. אני מרשה להם ליהנות מכל הזכויות ועקרונות החופש ככל שאר האזרחים בערים שתחת ידי, במלוי תפקידיהם במסחר, ברכישת מיצרכים ועיסוקים אחרים בדרכי יושר כדי להשיג אמצעי קיום. אני גם מסכים שיהיו להם כל הזכויות במקח וממכר של כל מיני סחורות בכל עת — הן בשווקים שבועיים הן בשנתיים ואחרים. בקשר לפריבילגיה זו חייבים היהודים הנזכרים, הן אלה הגרים בה והן אלה שיתווספו, לשלם מס אחרי 15 שנה לי וליורשי, בעלי בתים שני פלורינים ודיירים פלורין אחד, בנוסף לכל יתר המסים שהם חייבים

7. .Slownik Geograficzny... Tom 8 str. 282
8. .Teka Zamojska, 1921 Zamosc

לשלם כשאר האזרחים הנוצרים לי וליורשי. מלבד זאת יורשו היהודים לעסוק במקצוע הגלבות (ספרים — מרפאים) שכם אחד עם הגלבים הנוצרים, וכמוהם יעלו לי וליורשי 15 פלורין לשנה, ולתאריך מארצין הקדוש חלב טהור או נמס 12 אבנים.

במקרים של מריבות ותביעות בין נוצרים לבין יהודים יש להביאן לבירור בפני זקן היהודים. אם הנוצרי יהיה בדעה כי נעשה לו עוול במשפט זכותו לפנות אל הנציג שלי וגם אלי ולבית דיני. מחוץ לזה יכולים נוצרים להיתבע על ידי יהודים בכל ענין לדין בבית המשפט האזרחי של העיר.

כמו כן אני מעניק ליהודים את הזכות לרכוש בכל רחוב, במרחק ידוע מהכנסיה הקתולית, שטחי קרקע לבניית בית כנסת, בית מגורים בשביל הרב, חזן ומלמד ומגרש להכנסת אורחים (הקדש), עניים ואומללים.

הבניינים שיקומו יהיו פטורים ממס שיהודים חייבים בו עבור בתיהם.

כמו כן זכאים היהודים לרכוש חלקת אדמה בפרברים לצורך הקמת בית עלמין.

בכל אופן הנני מצווה כי ליהודים אסור לקנות מנוצרים, או לבנות בעצמם בשוק העירוני יותר מ־12 בתים, כולל אלה שישנם כבר בידם. העובר על כך בלי רשות ממני ייקנס בסכום ניכר לטובת האוצר שלי.

בכל יתר הרחובות רשאים היהודים לקנות מנוצרים או לבנות בעצמם בתים כחפצם.

מלבד זה אני משחרר את היהודים מכל תשלום לצורך תיקוני הסמוכות שנבנו בעיבורי העיר לחיזוק גדות האגמים, דבר שחייבים בו אזרחי־העיר הנוצרים.

יהודים בעלי בתים חייבים יהיו תמיד, אם יהיה צורך בכך, לשלם 3 גרוש לכסוי ההוצאות של ניהול העיר ונחיותה.

כדי לאשר זאת ציויתי לחזק בחותמת את הנייר שחתמתי בעצם ידי.

יצא לאור בזמושץ׳ ביום 6 במאי 1621 במעמד הפאנים האצילים: וואוז׳ינייק סטרניגל — דיקן הקולגיאט בזמושץ׳; מתיאוש לשניֶבסקי — פודקומורני של בלז; יאן קומורובסקי, סטרוסטה של הציבור; וסטניסלב וְיֶלֶסקי, אלכסנדר דמיראצקי, פרנצישק קושיזנובסקי, מתיאוש מלקובסקי, יאן דזיק, פאול סלוטובסקי, וויצֶך נפיורקובסקי, סטניסלב מוקרובסקי — פקידי ואנשי־מוני, שהדבר יקוים במערכת הזכויות שבשלטונו שלי ושל יורשי, זמויסקי יאן איוֹשקוביץ.

את הנ״ל הנני מאשר — מארצין, בזמושץ׳, זמויסקי.

כשמדמים את הפריבילגיות של ערים אחרות, אלה שלא היו באורדינציה של זמויסקי, רואים שכאן קיבלו היהודים זכויות הרבה יותר רחבות מאשר בערים אחרות. לא זו בלבד שהם היו שוי־זכויות עם הנוצרים של טומאשוב, אלא אף שוחררו מחובות מסויימים. יש אמנם נקודה מגבילה (להקים בשוק

לא יותר מ־12 בתים). ברם דבר זה לא הונהג למעשה. היהודים לא בנו אמנם, אבל נמצאו בשוק כדיירים אצל נוצרים.

מתוך כך הועלתה אמנם לאחר מכן מצד העיר טענה נגד היהודים. כרגיל משלמים היו הנוצרים מסים עבור הבתים והמגרשים שלהם. אך כשהיהודים רכשום בתור דיירים חדלו הנוצרים לשלם את התשלום עבור הכנסיה. נעשה הסכם בין הקהל בטומאשוב לבין הפרפיה הקתולית (שאגב אושר ע״י האפפיור ברומא ב־27 באוגוסט 1761) שאת המס ישלמו לכנסיה היהודים במקום הנוצרים. אולם הנוצרים היו משלמים שתי אבנים של חֵלֶב ואילו היהודים שילמו פי שניים 4 אבנים או 20 גילדן.

אחרי כמה עשרות שנים עם גידול היהודים עלה שיעור המס. ב־3 בינואר 1824 נחתם הסכם חדש בין הקהל בטומאשוב והכומר המקומי שהתשלום השנתי לכנסיה יהיה לא 20 אלא 40 גילדן.

נתעכב על כמה נקודות בפריבילגיה. נקוב בה מספר לבתי יהודים בשוק (רק 12) ומדובר בכלל בזכותם לבנות בתים.

הרי לפנינו סטטיסטיקה של בתים יהודים באיזור בלז כולו. התעודה נשתמרה על פי מקרה בארכיון המצוי ב„צד השני״.

עד שנת 1628 היו היהודים משלמים מס כללי לפי גילגולת — „פוגלובנא״. מס גולגלת זה שילמו היהודים באמצעות הוועדים של השנה. לרגל מלחמת פולין־שבדיה חייבה הקונסטיטוציה של השנה הזאת את היהודים במס נוסף עבור בתים ומגרשים, כמו הנוצרים, והוא היטל הן על בתים שלהם והן על בתים שכורים מידי נוצרים.

בקשר לכך נערכה סטטיסטיקה יסודית על מנת לסדר את רשימות המסים עבור בתים יהודים. המיפקד היה נערך כל כמה שנים. והנה בזה משוואה של 19 ערים באיזור בלז, שם היו בתים שדרו בהם יהודים בשנת 1629 ובשנת 1643 [9]:

	עיר	מספר הבתים ב־ 1629	מספר הבתים ב־ 1643	נוספו
.1	בלז	34	40	6
.2	בוסק	17	56	39
.3	ציֶשאנוב	3	11	8
.4	דמבנוֹ	15	64	49
.5	פלוריאנוב	40	60	20
.6	הורודלה	11	15	4
.7	קוריטניצה	36	47	11
.8	ליפסקוֹ	30	37	7
.9	לשצ׳ובסקה	—	13	13
.10	מוסטי	7	10	3
.11	נמירוב	16	21	5
.12	פוטיליץ׳	12	16	4
.13	ראווא־רוסקא	24	25	1
.14	סוקאל	16	18	2
.15	סצ׳מילֶץ	10	12	2
.16	שטורוביֶץ	10	15	5
.17	טומאשוב־לוב	30	60	30
.18	טישבצה	18	18	—
.19	אוהנוב	30	30	—

9. ראה הערה 3.

אנו רואים כאן תמונה כללית של גידול הקיבוץ היהודי באיזור בכלל וכיצד זה התקיים בכל עיר לחוד. טומאשוב בימנית עם הערים המעטות שהתפתחו מאוד במספר הבתים. אשר למנין הנפשות עוד יצא לנו לדבר להלן.

כשמדובר במסים כדאי להביא רשימה של משלמי מס יהודים בטומאשוב־לוב, בשנת 1702.

ברישומי המס של העיר לשנת 1702 ישנם בסך הכל 212 משלמי־מס. ליד כל משלם מס נקובה הדת או הלאומיות שלו. מתוך 212 אלה 119 הם פולנים, 68 רוסים ו־17 יהודים. לולא ציון זה ליד כל שם לא היינו יודעים לגבי חלק מהיהודים, על סמך השם בלבד, כי יהודים הם. במקרים רבים השמות הם רק שמות ישובי המוצא משם באו. בחלק כתוב אמנם ז׳יד (יהודי)[10].

אלה היו בעיקר מסים על מגרשים ובתים על סמך הפריבילגיות והתיקונים שהובאו לעיל.

כדאי להתעכב על כמה מהשמות הנ״ל. ברור כי באותה שנה עוד לא היו ליהודים שמות משפחה. לכן באים השמות הפרטיים חיים, ברוך, לובקה (אולי לייבקה). השמות פלוריאנוביץ, לשצ׳וביצקי, גרולסקי, פוקז׳בסקי, חודיוואניֶצקי, יוורובסקי — הם מקומות מוצאם של היהודים, ישובי כפר שבאיזור.

על אהרן צירולניק יזדמן עוד לדבר במאמר אחר.

נתעכב במיוחד על זנדל שאפאז׳, שם זה בא על שלחננו מתעודה אחרת. הרי לפנינו רשימה של כל העיריות בטומאשוב־לוב, משנת 1684 עד שנת 1810. על סמך הפריבילגיה הכללית שהבאנו לעיל נקבע כי בעיריה צריכים לשבת רק קתולים ואוניאטים. אך בין חברי העיריה משנת 1688 אנו מוצאים את „הפומוצ׳ניק (סגן) היהודי שמולקה קראמאז׳”. אותו חנווני יושב בעיריה גם בשנת 1689. שוב חולפות 13 שנים שאין יהודים בעיריה, ובשנת 1702 אנו מוצאים בה את שאפאז׳ ז׳ידובסקי (יהודי) זנדל דוידוביץ׳ (בן דוד). הוא יושב בהנהלת העיר גם בשנת 1704. לאחר מכן אין כבר יהודים.

זונדל זה הוא אותו זונדל שבגליון רישום המס משנת 1702.

חנויות של יהודים בטומאשוב־לובלסקי בשנת 1835

בשנת 1834 הוברר כי מספר החנויות אינו מספיק והעיריה נתנה רשיון לבניית טור־חנויות (במקור קרמניצה) מִלבֵנים. את הקונצסיה לבנות חנויות אלה קיבלו: הרשקו ביילין, מיכל קורנגולד ומושקה קאָהן. החנויות נבנו בשוק.

גלבים (רופאים) יהודים בטומאשוב

נקודה אופיינית מאוד בפריבילגיה של טומאשוב היא הפיסקה שהגלבים

10. ראה הערה 3.

היהודים יוכלו לעסוק במלאכתם באין מפריע. לעתים נדירות מאוד מצויה נקודה כזאת במאות הפריבילגיות שניתנו ליהודים בפולין הקדומה. יוצאות מהכלל היא עוד אחת, הפריבילגיה של הזמויסקים לזמושץ׳ משנת 1588 — גם בה מדובר בגלבים יהודים [11].

מתברר, שטומאשוב נתברכה במספר גדול מאוד של גלבים יהודים שנקראם להלן פשוט רופאים. בשורה של מיסמכים ארכיוניים, ובראש וראשונה בדפתראות בתי המשפט נתקלים לעתים קרובות ברופאים אלה. שמותיהם; טענותיהם בעת בירור משפטי כי לקוחותהם הנוצרים אינם משלמים להם את השכר הנקוב וכדומה.

הנה רשימה (בודאי לא מלאה) של רופאים יהודים בטומאשוב, לפי הסדר הכרונולוגי:

בתיק משפטי משנת 1684 אנו מוצאים קובלנה שהגיש הרופא אהרן יקובוביץ נגד הנוצריה אווה מידלנקה העוסקת בתחרות בלתי הוגנת ונוטלת את לקוחותיו.

בשנת 1684 פועלים בטומאשוב הרופאים אהרן ואברהם איצקוביץ׳. משנת 1687 עד 1700 פועל הרופא אהרן שפשוביץ. משנת 1687 עד 1700 ישנו הרופא אהרן איצקוביץ׳. בשנת 1699 רשום בערכאות משפט בין הגלב אהרן יקובוביץ׳ והאזרח פרוקופ שצ׳נסיאק שריפא את עינו. השכר הנקוב היה בסך 5 גילדן אך הלה שילם רק 3.

פרקטיקה מרובה היתה לרופא מסויים משה איצקוביץ׳. בשנת 1689 שכן בבית משלו, שירש מאביו יצחק הגלב הזקן. ברשומות הוא מופיע בתור מושקא איצקוביטש (בן יצחק) כירורג של טומאשוב וכן כמוסיה מדיקוס. הוא היה עוד פעיל בשנת 1718.

באותו זמן היה גם רופא הירש.

בשלהי המאה ה־17 וראשית המאה ה־18 היה פעיל מאוד הרופא ברוך ארונוביץ׳, ברשומות הוא מוזכר גם בתור ברוך מדיק. בשנת 1705 חתמה עמו העיריה חוזה לריפוי חולים.

נא לזכור כי ברשימת המסים מ־1702 שהובאה לעיל כלולים אהרן צירולניק וברוך. ויתכן כי זהו ברוך מדיק הנזכר.

בשנת 1689 אנו מוצאים גם אשה רופאה. זה נודע לנו מ„מעשה נורא" בנוצרי אחד שתקף אשה יהודיה והיא נרפאה על ידי רופאה יהודיה. השם לא צויין.

בשנת 1738 קיבל הרופא איצקו מרקוביץ׳ רשיון לבנות בית ברחוב המוביל אל השער השברשיני.

קוריוזי למדי הוא המעשה בצירולניק (רופא) נוצרי שברח מטומאשוב,

---

11. פנקס זמושץ׳, בואנוס איירס 1957, עמ׳ 88־89.

שם השאיר אשה וילדים בחוסר כל. אותה שנה שיגר המושל הזמויסקי פולקובניק (שר גדוד) טומש־אנטוני מכתב שכזה:

...„הנני מודיע למי שראוי לו לדעת, ביחוד למימשל החשוב של העיר טומאשוב וליהודי הקהלה שלה בקשר לבקשה שהובאה לפני על ידי אנה קז׳יז׳נובסקה, צירולניקית, שבעלה עזב מתוך הוללות את העיר טומאשוב ובאופן מכוער נטש את אשתו וילדיו. כדי שיהיו לאשה אמצעי קיום אני מרשה לשוליא שלה, קתולי, לעסוק במקצוע זה (ומבקש) שאנה זו לא תהא נרדפת על ידי הצירולניקים והיהודים בכלל[12].

בשנת 1753 היו פעילים הרופאים אברהם איזראילביץ׳ והאחים לוויק והרשקו. הרשקו פעיל קודם בווארנזש והיה לו שם־לואי ווארנסקי. אותו קראו כבר דוקטור.

משנת 1788 קיים תצהיר מזמושץ׳ לאזרחי טומאשוב שאיצקו גולדשטיין (בנו של הרשקו ווארנסקי הנ״ל), קיבל בשנת 1785 סמיכות למדעי הרפואה. הוא מת בשנת 1800.

בשנת 1823 היה פעיל בטומאשוב דוקטור ליאון פונקלשטיין.

מבין רופאי טומאשוב ידוע היה ישראל בינדר אביה מייסדה של משפחת רופאים שלמה בלאשצ׳ב עד שנת 1939.

בזמן ההתקוממות (1831) פעלו בטומאשוב הרופאים זלמן גראדר ובנו מרדכי גראדר וכן לייבה פיינר וינקל אסיא.

בשנת 1851 מצויים מיסמכים אודות הרפואן מרדכי גולדוס עם רייזל קורמנדל.

לאחר מכן היו, כפי שמעידים המיסמכים, רפואן יצחק אסיא ובנו ינקל אסיא. זה האחרון מת בשנת 1935. מסתבר כי אלה צאצאיו של ינקל אסיא, הרפואן מזמן ההתקוממות. אגב, השם אסיא מקורו ארמי, ואכן בתלמוד משמעו רופא.

כפי שאנו רואים היה למקצוע־הרפואנים מעמד מכובד בין יהודי טומאשוב. ולכן הוקדשה אמנם פיסקה מיוחדת בפריבילגיה הראשונה של העיר משנת 1621 המעניקה ליהודים את הזכות לעסוק בו.

בסיום פרק זה ראוי להעיר כי העובדות הללו על רופאים יהודים בטומאשוב לא היו ידועות לחוקרים שעסקו בנושא זה. בעבודת המחקר של ד״ר עמנואל רינגלבלום (הי״ד): „רפואנים יהודים בפולין הקדומה״ (פורסם ב„סאציאלע מעדיצין״, 1932) בה הוא מונה עד 320 רפואנים לא נזכרו כלל אלה של טומאשוב.

---

12. Maurycy Horn — Rzemieslnicy Zydowscy na rusi czevwonej na Przelomie XVIII wieku. Bialetyn Zyolowskiego Jnstitutu Historycznego. Warszawa 1960, Nr. 34.

בעלי־מלאכה יהודים בטומאשוב

התעכבנו על המקצוע הרפואני בטומאשוב. מה היה המצב במקצועות אחרים?

מונחת לפנינו סידרה של פריבילגיות שהזמויסקאים הוציאו במשך שנים לתאים מקצועיים שונים בטומאשוב.

הנה פריבילגיה בשביל התא של נגרים, חבתנים, עושי עגלות, עושי גלגלים וחרטי־עץ. פורסמה בספטמבר 1618. מכילה 21 סעיפים ופותחת בסעיף 1, בו נאמר:

...„לפי החלטת מימשל העיר יכולים להיות בעלי מלאכות אלה אך ורק בני הדת הרומית קתולית...".

פריבילגיה אחרת היא מ־18 בינואר 1641 בשביל תא האורגים בטומאשוב. היא מכילה 31 סעיפים. גם זו נפתחת בסעיף 1, הקובע כי:

...„הרוצה להכנס לתא האריגה צריך להיות בן הדת הקתולית...".

ב־27 בינואר 1642 מקבלים את הפריבילגיה המסגרים, נפחים, חרשי נחושת ועושי חרבות בטומאשוב. בין הסעיפים יש אחד המחייב את חברי התא להשתתף בתהלוכות הדתיות־קתוליות. אין שם, אם כן, מקום ליהודים.

אותו דבר אנו מוצאים בפריבילגיה לבוני־תנורים בטומאשוב. גם לתא הזה יכולים להשתייך רק בני הדת הרומית־קתולית.

היהודים לא יכלו איפוא להכנס לתאים אלה ואף לא הורשו לייסד לעצמם תאים כאלה משלהם. עם זאת היו מוציאים לפועל עבודות מסויימות גם מסוגים אלה, קודם כל אם הן קשורות במישרין או בעקיפין בהוי־החיים היהודי.

בסידרה של תיקים אנו למדים, כי לבד מענפי מסחר ותיווך עסקו היהודים במלאכות שונות, כגון קצבים, גלפים, נגרים, רוקחים, סנדלרים, כובענים, חייטים [13].

ב־1705 הוגשו לבית המשפט קובלנות מטעם תא הסנדלרים הנוצרי נגד היהודים שלמה קלמנוביץ' וחסקל הירשוביץ' על שחיבלו בצביון התא באורח בלתי ליגלי.

קובלנה דומה הגיש תא הכובענים נגד היהודי אברהם רודי, העוסק במקצוע זה בניגוד לחוק.

יחסים הדדיים בין יהודים לפולנים בטומאשוב

היחס ליהודים בזמן ההוא בכל פלך בלז היה בדרך כלל סובלני־ניטרלי. יחס השלטון (הממשלה והפריצים) ליהודים היה חיובי במידה שהללו היו מכניסים על ידי תשלום מסים סכומים ניכרים ביותר לקופות העיריה והממשלה.

---

13. ראה הערה 12.

היהודים היו, כפי שמסתבר משורה של התבטאויות בפריבילגיות, אלה שהעלו תרומה גדולה מאוד לגידולן ופיתוחן הכלכלי של הערים.

מאידך סבלו היהודים בגישות ורדיפות לאין שיעור מצד אורחי העיר תגרים ובעלי מלאכה, שראו ביהודים מתחרה רציני מאוד ובעיקר מתחרה מוכשר יותר, כפי שנראה להלן במיסמך אופייני ביותר.

לימין התגרים והתאים הנוצרים ניצבה הכנסיה הקתולית, שהוסיפה שמן על המדורה ושימנה את הטומאה הארצית הזאת בקצת „יראת שמים"...

תיקים משפטיים לאין שיעור מכילים קובלנות נגד יהודים בקשר לתיגרות שעוררו שיכורים אמתיים ומדומים. בטענותיהם מתלוננים הללו שהם סובלים „מהאחדות הבלתי מעורערת של הקהל היהודי", המנצל קשות את העם הנוצרי הסובל והמסכן.

אבל הנה מיסמך משנת 1689 המספר שהקהל היהודי נאלץ לקחת מילווה בריבית גבוהה מאוד מידי אחד מראשי הכנסיה ותיאולוג נוצרי. המיסמך הוא כה אופייני שראוי להביא מתוכו קטעים מסויימים.

...„לפני הפורום של הנהלת העיר טומאשוב התייצבו אנשים אלה: איצקו שיקוביץ׳, אהרן מאירוביץ׳, חסקל לייבוביץ׳, שלמה מרקוביץ׳, מרקו גרשונוביץ׳, ליטמן לבקוביץ׳, לבקו רודזנסקי, מיכאל גרצוביץ׳, איצקו מושקוביץ׳, מושקו יוזפוביץ׳, שבתי לבקוביץ׳, — זקני העדה היהודית וראשיה (בטומאשוב). הם הצהירו וציוו לרשום בפנקס העיר את דלהלן: אנו מאשרים בחתימותינו כי במו ידינו קיבלנו בערבותנו ובערבות כל הקהל מילווה מאת משיח השם...הכומר קזימיר לז׳ינסקי, דוקטור לתיאולוגיה הקדושה ומנהיג הקונונט הקדוש בקרסנוברוד, סך 2000 גילדן פולנים בני תוקף בכל הכתר...ועבורם נשלם רבית בשני תשלומים לכל שנה בסך 80 גילדן לשנה..."[14].

הלוואות כאלה בריבית קצוצה לוה הקהל בטומאשוב לא רק אצל כהני דת נוצרים.

בשנת 1699 לוה הקהל בטומאשוב 1,100 גילדן מאת הפריצה אננה טישקביץ׳.

בשנת 1701 קיבל הקהל הלואה אצל הפריץ סטניסלב ליניבסקי, ובאותה שנה גם בקופה של האורדינציה (המימשל) בזמושץ׳ בסך 300 טינף (מטבע כזאת)[15].

גביית החובות יחד עם הרבית הגבוהה בוצעה תוך נגישות חמורות ביותר של „הוצאה לפועל", כי מצב היהודים היה דחוק מאוד.

---

14. פנקס הפרוטוקולים העירוני של טומאשוב־לוב, מספר 1262, משנת 1689.

15. טינף (בפולנית Tympf) הוא גילדן פולני בערך רגיל קטן יותר. השם נובע מזה שהמטבע הוטבע לראשונה במחצית הראשונה של המאה ה־17 ונקרא על שם מנהל המיטבעה אנדריאס טימפף.

מצב זה ניצלו אמנם כוהני הדת הקתוליים שהסיתו את הקהל. פורסמה אגרת בישופים מאת הביסקופ של חלם שמבל אויסטאווי מלאה בלבולים על היהודים; בבית הדפוס של זמושץ׳ נדפס פאמפלט מיוחד אנטי־יהודי נגד התלמוד, המהווה מיסמך ראשי בפולמוס שבין היהודים לפרנקיסטים בלמברג בשנת 1759 [16].

גזירות ניתכות על ראשי היהודים. שורה ארוכה של הגבלות, הוראות, איומים. המצב הגיע לידי כך שבאי־אלו מקומות יצאו באיומים לגרש את היהודים.

בעל ערך היסטורי רב הוא התזכיר ששיגר הסטרוסטה של טומאשוב אל המינהל המחוזי (הגוברניה) מתאריך ה־31 באוקטובר 1783.

אנו קוראים שם בין היתר:

...„חוסר ההכרה של תושבי טומאשוב הראשונים, אי רצונם לשום מקור פרנסה אזרחי, יותר נכון לומר פשוט עצלנותם, הביאו אזרחים (נוצרים) אלה לידי כך שמסרו בגלל ריווח מדומה את המקומות הכי טובים שבעיר יחד עם מיתקניהם ליהודים שהיו מוכשרים מהם והחלו להפיק תועלת מכל זה. הם, הנוצרים, נשארו בשולי העיר... בכך נעוצה הסיבה שתחת לגדול לעיר עם ציבור אזרחי משגשג הפכה טומאשוב לישוב יהודי קבצני. לכן חסר כאן בית עיריה שהאזרחים צריכים היו להקים״ [17].

עם פירוט שורת חסרונות נוספים בשל אשמת היהודים הוא בא לידי מסקנה:

...„כל זה גרם לכך שטומאשוב אשר נועדה להיות לפי רצון בוניה עיר מופת הפכה לקן של יהודים מוקף איכרים...״.

שלא היתה עשירות יתירה בטומאשוב — על כך מעיד תיאור דירות היהודים והנוצרים בעיר. תיאור מפורט כזה ישנו משנת 1787. הבית היהודי מתואר כבעל חלונות מנופצים, ללא ריצפה; ריהוט עלוב, שבור; דלתות בלי בריחים ובמצב רעוע; תנורים מאריחים מיושנים, שבורים ומדובקים בטיט. גם הלבוש היהודי — של גברים ונשים — סמרטוטים וסחבות...

אגב, גם הבית הנוצרי אינו נראה טוב יותר.

חוקרי דברי הימים יודעים לספר כי העניות נגרמה על ידי הדליקות התכופות שפרצו בעיר, התנפלויות־שוד והמלחמה שחיבלו ברכוש והמיטו חורבן. אך אלה שביקשו להתאנות אל היהודים נטפלו וטענו כי היהודים אשמים בכל זה...

ויש לו עצה לסטרוסטה זה:

---

16. Z. L. Sulima. Historya Franka i Frankistów, Krakow 1893.

17. ארכיון ממלכתי, למברג שנת 1784, הערה 3.

...„צריך היה לחשוב אם לא ראוי היה לדחוק את היהודים בכוח מהאיזור הזה...".

עד כדי כך אמנם לא הגיעו הדברים. אך מצב היהודים, יותר נכון היחס אליהם, היה יחס של איבה גלויה. הדבר בא לידי ביטוי־יתר כאשר האיזור עבר לרוסיה ועל היהודים החלו לחול חוקי־האפליה של הצארים.

מספרי־השוואה על היהודים בזמנים שונים

ב„פולסקי סלווניק גיאוגרפיצ'ני", כרך 12 (1893), אנו מוצאים את הידיעות הבאות על היהודים:

בעיר ישנה צֶרקווה (כנסיה) פרבוסלבית (נבנתה ב־1889), כנסיה רומית־קתולית, בית כנסת... בעיר ישנם הרחובות: השוק סוונטא יורסקא -- עם הצרקווה; סוקלסקא; קוסצלנא; לבוביסקא, וורובלא, צֶלנא; הוטֶלובא, סולנא; סוונטא טקלי; פְּרַגא; פייקרסקא; מידלרסקא יקובא קרסנוברודסקא; פריניאנסקא; וולובא; בדנרסקא; וודנא; פורמנסקא; רימרסקא; זמויסקא; רכנסקא; בלוטנא. וארבעה בעיבורי העיר: רגוז'נא, לסינייצקא, קוזיא וסוקולסקיא.

בעיר ישנן שתי בארות עירוניות ו־20 פרטיות. הרחובות אינם מרוצפים. בצד — מדרכות־עץ. הבתים רובם בנויים עץ; בשוק הבתים עם קומות. בקצוי העיר הבתים מוקפים גנים.

בין המיבנים הגדולים יותר: הקסרקטין של משמר הגבול (ל־400 איש) ואורוות הקוזקים (ל־300 סוס).

מהכנסיה הקדומה נותרו רק תלי חרבות.

מספר האוכלוסין הכללי בשנת 1882 הוא 7277 נפש. בזה: קתולים 2053; פרבוסלבים 986 ויהודים 4238. המסחר כולו (יותר מ־60 חנויות) בידי יהודים. בתי חרושת אין פה. בידי הנוצרים יש מאפיה אחת, מפעל לייצור ממתקים ובית אוכל.

בשנת 1819 מנתה טומאשוב 2568 תושבים; בשנת 1860 — 3587 תושבים. בזה: קתולים — 915; פרבוסלבים — 503 ויהודים — 2117.

ב„אנציקלופדיה היהודית" בשפה הרוסית (כרך 14, פטרבורג) אנו מוצאים בין היתר את המספרים הבאים בדבר מנין היהודים בטומאשוב־לובלסקי:

בשנת 1856 היו שם 3223 תושבים, בזה 1863 יהודים; בעת מפקד האוכלוסין ב־1897 היו במחוז 100.000 נפש, מהם 11000 יהודים. מאלה היו בטומאשוב 6000 תושבים, בזה 3646 יהודים.

מהמספרים של שתי האנציקלופדיות מתקבל שגידול האוכלוסיה היהודית ויחסה אל הכללית בטומאשוב הוא כדלהלן:

שנה	מספר כללי	יהודים	שנה	מספר כללי	יהודים
1819	2568	?	1860	3587	2117
1827	2824	?	1882	7277	4238
1856	3223	1863	1897	6000	3646

אנו רואים כי במשך כל הזמן שיש לנו גם מספרים על היהודים, הם היוו יותר ממחצית האוכלוסיה.

יש גם להעיר שאחרי שנת 1882 פחת מספר האוכלוסין. אך היחס בפרופורציה נשמר.

הקדוש ר׳ פנחס מטומאשוב הי״ד

(ניספה י״ט אייר תל״ו)

הסיפור הועתק מהספר „שטורמווינט״ מאת מ. וויינרייך, ווילנא 1927, עמוד 180-176 — שהוציאו מתוך ספרון אלמוני ללא ציון זמן ומקום הדפוס (ראה בּדיליאנא קאטאלוג מס. 4030—1692) בשם קידוש השם המיוחד של ר׳ מתתי׳ ור׳ פינחס זי״ע במדינת פולין.

עוד פרטים למקורות על המאורע והביוגרפיה של הקדוש רבי פנחס ז״ל, ראה במאמר של ש. לביא, ובמונוגרפיה על רבני טומאשוב.

הצדיק ר׳ פנחס ישב בטומאשוב. נהג בפרישות יתירה והתנזר מאכילה ושתיה. רק תמיד שרוי היה בתענית וסיגופים ועוסק בתורה. מעולם לא ראוהו ברחוב. ספון היה בחדרי־חדרים וכל ימיו לא ראו עיניו ממש אורו של עולם. אין כלל מידה טובה שלא היתה בו.

נגד ר׳ פנחס הוטחה גם „עלילת שקר של לחם הגואל״. הכניסוהו לצינוק והרבו לענותו עוד לפני שנגעה בו יד התליין. פעם אחת ביום היו נותנים לו מים וחתיכת לחם קיבר. הוא ישב בחושך ללא אור, מבלי שיוכל לראות דבר. ליהודים לא הרשו לבוא אצלו. שוחד ותחנונים לא הועילו. עכברושים ורמשים זחלו על פני התא וגרמו לו יסורים ופחדים. פעמים סחבו החולדות בשנתו את השמיכה מעליו ואת הכובע מראשו, כשהוא קופץ מאימה עד כדי טירוף הדעת. לפני מותו אמר כי הכלא עלה על כל היסורים שבהם עינוהו אחר כך. היה זה כנראה מין „בית מאסר תחתוך״, כזה שר׳ אברהם פחד מפניו.

השתדלנים נקטו באמצעים שונים כדי לשחרר את האיש הצדיק. אך דבר לא הועיל, כי הענין כבר עבר לרשות יותר גבוהה: באה דרישה מאת הטריבונל להעביר מיד את כל הענין אליו; נמצאה נערה משרתת שתמורת הבטחות הלשינה עליו.

הדבר היה כך: פיתו את הנערה לעמוד באישום שלה ואז יוציאוה לחפשי ויעשירוה. זה היה כנראה אמצעי מקובל במאבק נגד היהודים. היא עמדה איפוא בעת העינוי על הדברים כפי שנצטוותה: שר׳ פנחס אשם בגניבת לחם הקודש וגם היא השתתפה במעשה. רשם־העיר רשם את הכל וניתן גזר דין כי הואיל והודתה בפשע יוציאוה להורג. זאת כתבו לטריבונל שאישר את הגזר על הריבה המשרתת, שנמסרה אמנם לידי התליין, ואת ענינו של היהודי דרש להעביר אליו. מיד נשלח כבול באזיקים ללובלין.

כשר׳ פנחס הודיע בחקירה הראשונה שאינו יודע דבר, אמרו השופטים בלבם: כשיתחילו בעינויים תדבר אחרת. מתחו אבריו, ליבנו באש פס־ברזל

(שעושים ממנו טבעות לגלגלים; אחד ממכשירי מרתף העינויים), עיקרו פרקיו ושרפו בשרו בברזל מלובן. אחר כך החזירו שוב את אבריו לפרקיהם; זה היה הקשה שבעינויים. אחר העינוי השליכו את גופו העירום לזבל, והוא נשאר מוטל בלי טיפת כוח.

כשרוחו שבה במקצת הביאוהו שוב לפני המשפט. הוא עמד על שלו: שזו אשמת־שוא. אז שאלוהו: איך יש לך מצח נחושה כזאת לומר שזה שקר, לאחר שהמשרתת הודתה בעצמה שביצעתם את הפשע שניכם ביחד והכל כתוב על הגליון? על כך השיב: אלמלי ידעה השפחה שבדבריה תאבד את עצמה מן העולם כי אז היתה מדברת אחרת, אך סובבוה בשקר לכן החזיקה בשקר; הבטיחו לה הרבה ממון, ולבסוף איבדה את העולם הזה והעולם הבא.

משראו שהיהודי לא יסור מדרכו, נטלוהו שוב לעינוי. יצא פסק חדש: לשרוף שוב את בשרו במוט־ברזל, לגלח את כל שערו ולהשקותו בו ועליו לבלוע את כולו, ואחר־כך למסרו לתליין.

התליין נטל וכפת אותו לעץ בארבעתיו ו„הרתימו", זאת אומרת כרכו סביב העמוד וכפפו כקשת עד ש„עצמותיו הכשרות נקשו בקרבו". לאחר מכן התחיל לשרוף בנרות את ידיו ורגליו ועשה לו ממש חורים. תוך כך צעק עליו איומות — כך זה היה נהוג, להגדיל את הפחד — והראה מרחוק מוטות ברזל מלובנים, כדי להבהילו יותר. כשהקדוש הוסיף להחריש ליהטוהו שוב בברזל עד שגל די־בשר גלשו מעצמותיו.

עתה המציאו עינוי חדש: התקינו רטיה של זפת ושמו על כל גופו עד לעורף, וחיכו עד שנדבקה היטב לפצעים; אחר כך השכיבוהו על גבו ותלשו את הרטיה מעל גופו, ובאכזריות כזאת עד זוב דם. הקדוש שאג כארי, עד ששקע בעלפון ונשתתק.

אחר כך המציאו שוב משהו חדש: הביאו מגפי־ברזל עם ברגים וליהטון באש. הכניסו את הרגל הערומה של הקדוש לתוך המגף והחלו ללחצה. כך עשו גם לרגל השניה. הקדוש צעק אללי; הרגליים כמו נאפו והעצמות נקשו מהברגים.

למחרת לקחו עגלה, הטעינו עליה חביות זפת, הושיבו בה את ר' פנחס והובילוהו אל הגרדום. ערמו הר גדול של עצים, ריססו על הקרשים אבקת־שריפה כדי להיטיב את התבערה, בלב עצי המערכה תקעו מוט חזק. קשרו את הצדיק אל המוט והדליקו האש. הקדוש פירכס בגופו כדג במים כך שהמוט הזדעזע; אחר כך שקע בדומיה ויצאה נשמתו. ובכך עוד לא היה להם די לרשעים. הם אספו את האפר והטילוהו לנהר.

בשעה שהובילו את הקדוש לפסק, אמרו בכל בתי הכנסת סליחות. ומופת גדול, מספר המחבר, אירע אז: יהודים שחזו ממחבואים בעליה לגרדום, וגם גויים, ראו כי בשעה שנשאו את הקדוש אל המדורה רחפו מעליו שתי יונים צחורות. בעת שריפת הצדיק היו גם הן בתוך האש אבל אף נוצה אחת לא נחרכה. אלה היו בודאי מלאכי השרת שהואילו לטרוח למען הקדוש.

הגויים שראו זאת נשטפו בדמעות שעה שסיפרו על כך ואמרו: אנו מבינים בעצמנו שאי צדק גדול אירע כאן...

הקדושה

ש. למד

אחד המוצגים האגדיים בטומאשוב היתה מצבה על קבר נערה בקצה בית העלמין (כשהרחיבו את בית החיים יצא שקברה היה באמצע). בפי העם נקראה „די קדישע״, יותר נכון: הקדושה, כי על המצבה הוכתרה בתואר זה „הקדושה״, ביטוי שנתיחד רק לאלה שניספו על קידוש השם. המצבה היתה כבר בת 200 שנה לערך.

לפי מסורת שעברה מדור לדור נטמנה בקבר הזה נערה יהודיה יפהפיה עולמית שקצין רוסי ניסה לאונסה וכשהתנגדה ירה בה והמיתה, ובמקום שצנחה שם נקברה. הקבר נחשב לאתר מקודש והרבה נשים שעה שביקרו בבית העלמין היו באות להתפלל על ידו.

קבר „הקדושה״ היה אחד המקומות ההיסטוריים בעירנו.

פנקס בית הכנסת

שמואל אלעזר בראנר, ארגנטינה

הפנקס הישן נשרף בדליקה הראשונה בשנת 1918, והחדש נכתב בשנת 1919 בידי ר׳ יהושע־הריש סופר ע״ה. הוא הטיב לדעת את תוכן הפנקס הישן ורשם בחדש הרבה מן הזכרון.

שם היה רשום כי המצבה הכי עתיקה בבית הקברות היא משנת שס״ה.

בפנקס צוינו כל המקומות שם ניספו הרבה יהודים על קידוש השם בידי הפורעים של חמלניצקי ושנקבע מנהג להחפור ולשפץ את הקברים הקדושים בשלושת ימי הגבלה.

בפנקס היו רשומות הרבה תקנות על נוסח התפילות ומנהגי בית הכנסת, שנשמרו אגב בקפדנות. היו שם גם חתימות ורישומים של רבנים ורביים אורחים שערכו בהזדמנויות שונות ביקור בטומאשוב. מהם שתבעו במפגיע לשמור בקפדנות על המנהגים והתפילות בנוסח אשכנז וגם העתירו ברכה ל־10 האנשים, היתה זאת „העשיריה״ שנטלה על עצמה להקים את בית הכנסת אחרי השריפה. ואלה הם: 1. מאיר ברגרבוים; 2. שלמה ליכטנפלד; 3. יעקב אסיא (רופא); 4. מאיר איילבוים; 5. אריה ליב קירשנהולץ; 6. בונם בראנר; 7. הירש מאיר צימנט; 8. יעקב צבי ווינדר; 9. מאיר האבר; 10. שמעון רייס.

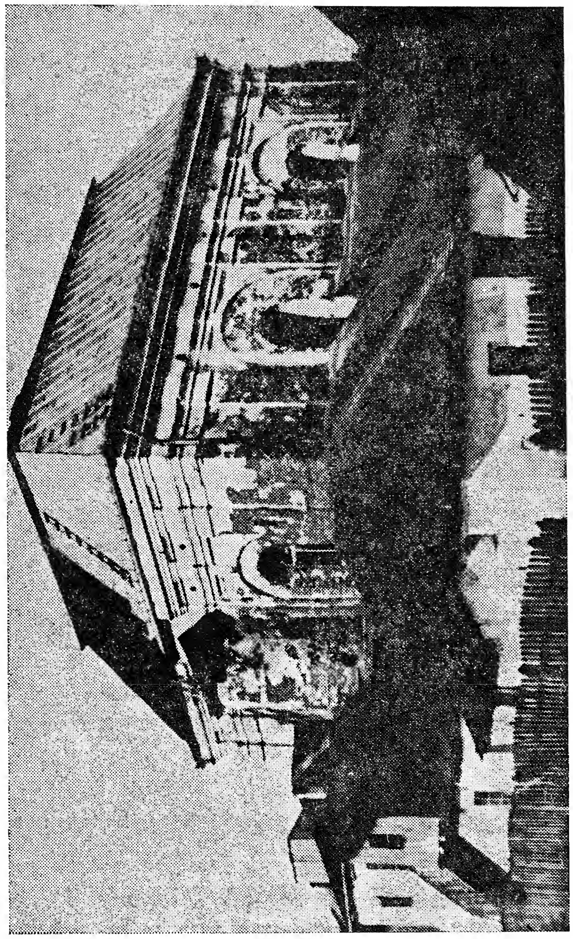
את הנ״ל אני רושם מן הזכרון כי ראיתי פעם את הפנקס שהיה מונח אצל דודי ר׳ לייבל׳ה קירשנהולץ ע״ה, או כפי שקראהו לייבל׳ה זַאלופֶּס.

בת כמה היא טומאשוב?

אינני כמובן חוקר דברי הימים ולא כל שכן היסטוריון. רצוני רק לקבוע כי שאלה זו הוצגה תמיד על ידי יהודים קשישים מטומאשוב, איש לא ידע לענות עליה תשובה ברורה, אך אי אלו תאריכים אמנם היו.

בפנקס בית הכנסת הנ״ל קראנו כך: כשמצאו בעלית הגג של בית הכנסת כתובת באותיות גדולות „שנת ת״ן״ פירשו שמקור הכתובת הוא מהצבעי שגמר בודאי לצבוע את בית הכנסת בשנת ת״ן, ואולי הוקם אז בית הכנסת מחדש אחרי החורבן הגדול בשנות ת״ח ות״ט, שאז סבלה עירנו מאוד. וגם, כפי שכבר הוזכר, היתה בבית החיים מצבה משנת שס״ה.

מקובל היה בין אנשים זקנים, שקיבלו זאת מאבותיהם וקודמיהם, כי לפנים היתה העיר בלשצ׳ובקה (כיום כפר), אך הישוב היהודי שם נחרב ועל חורבנו נבנתה טומאשוב שלנו. עדות לכך ישמש הגן שם, שנקרא „רינק״ (שוק), — דבר המצוי בדרך כלל בעיר. היה גם בלשצ׳ובסקה מקום שנקרא צמנטאש זידובסקי

בית הכנסת מצד דרום מערב; הבנין מסביב הוא עזרת נשים;
מצד שמאל רואים המדרגות ל,,בית שני״

ז. א. בית קברות יהודי. אישור ניתן לכך כשחפרו פעם במקום הזה וגילו שלדי אדם כולם מונחים עם הרגלים מופנות מכיוון העיר טומאשוב. כך שהנוצרים היו בטוחים שבית הקברות היה שייך לעיר, ולפי הקברים היה זה של היהודים. פעם האזנתי גם לשיחה בין הפריץ הזקן קיוורסקי והפריץ באלאן שאישר כי מייסדי העיר טומאשוב היו יהודים, שעם בניית בית הכנסת יסדו את העיר.

למרבה הצער אין כיום זכר לכל זה. מאות שנים של עמל מפרך, דם וזיעה של אבותינו שבנו ופיתחו את העיר וניהלו בה אורח חיים אידיאלי וקדוש, כל זה נעקר מן השורש באכזריות כה רצחנית על ידי השותפים הפולנים־גרמנים, העמלקים הנצחיים.

מיסגרתי את תמונת בית הכנסת ופיארתי בה את ביתי כזכר לחורבן ולאות זכרון לגדלותה וקדושתה של עיר מכורתנו הבלתי נשכחת: טומאשוב־(לובלסקי).

כבוד לזכרך!

מקורות להריגות שנת ת״ח ות״ט

(מן הספר „פנת יקרת״)

והנני לציין מקודם המקומות ששם נזכרו קדושי טומאשוב של הריגות שנת ת״ח ות״ט.

בספר „יון מצולה״ להקדוש רבי נתן האנובער הי״ד, שהוא הי׳ עד ראי׳ להריגות ת״ח ות״ט ונדפס לראשונה בוויניציאה בשנת ביאת המשיח (תי״ג) כותב: ויצורו על זאמאשטש, והיא עיר חזקה בחומה כפולה וכו׳ ובתוך הזמן נתפשטו בכל הקהילות סביב לה, ועשו הריגות גדולות בק״ק טאמאשוב ובק״ק שעבערשין ובק״ק טורבין ובק״ק רובאשוב ובק״ק טארניגראד ובק״ק בילגורייא ובק״ק גוראי וק״ק קראשניק, עשו הרג רב כמה אלפים ורבבות יהודים, העתקתי במיוחד שמות כל הערים שמזה נראה שרק על טומאשוב שלנו התכוון, שכל העירות הנ״ל נמצאות בסביבותינו.

וב„מגילת עיפה״ לרבנו הגאון רבי שבתי מווילנא (הש״ך) כותב למזכרת עון ממקרים רעים ומאורעות קשות שבעוונותינו אירעו לאחב״י בשנת חמשת א׳ ת״ח ות״ט ליצירה במלכות פולניא (נדפס בסוף „שבט מיהודא״ לרבי שלמה בן וירגא, ווארשא תרמ״ג) בעמוד 89: ...והחריבו כל העיר וכל קהילותינו וכל הגלילות והישובים אשר סביבותינו, יותר משלש מאות גדולות וחשובות ובפרט בק״ק נאהרל וק״ק שעבערשין וק״ק טאמאשאוו שם הרגו לאלפים ורבבות, בחודש תשרי ט׳ טי״ת למספר הקצובות, והוציאו שם ספרי תורה וספרים ולוחות נבוכות, ועשו שטח גדול מהיריעות, וישטחו שטוח על פני האדמה בחוצות, ורחובות, ושחטו על היריעות, זבח משפחה ומשפחה בחלפים ובחרבות, חכמים ונבונים זקנים וזקנות, והרגו אחים לעיני אחיות, ושחטו ביום א׳ בנים על אבות, ובמקוה המים המטהרת מכל טומאות ותועבות, שם היו מטבילין כלות, נדות וזבות, השליכו שם אלף וחמש מאות ילדים, תמימים, בריאות וטובות, ויכסו עליהם עפר, ועודם מפרפים, ושפתותיהם בקבר דובבות, העל אלה תתאפק ותחשה שוכן ערבות (נדפס גם כן ב„אור תורה״ ירחון לרבי יוסף כהן צדק תרל״ד שנה ראשונה, שהעתיק ממגילת עפה להש״ך בסו״ס שבט מיהודה ועמוד 127) *.

---

* כנראה היה להם הנאה סדאסטית מיוחדת להשליך ילדים חיים למקוואות ובארות, עיין בספר „אור ישראל״ פירוש על הזהר לרבי ישראל יפה אבד״ק שקלאב, פראנקפורט דאדר תס״ב, בראש הקדמתו: „...התלאות אשר עברו על עם קודש, משנת ת״ח אשר הי׳ בימי (והוא הי׳ אז כבן שמנה או תשעה, כמו שכתב בספר „תפארת ישראל״,

עיין בספר „נחלת צבי" על ש"ע אבהע"ז (וויניציאה תכ"א) להרב צבי הירש בהגאון ר' יוסף הכהן שכתב שהגלה מפולניא מחמת מלכי מות וכו' וטילטלני השם אחר הגזירה הגדולה אשר הי' במדינות פולין טילטלא דגברא, ממדינה למדינה עד שבאתי הנה וכו' וויניציאה (כוונתו על שנת ת"ח כי ההסכמות משנת תי"ט).

ועיין בהקדמת „זרע בירך" ח"ב לרבי ברכי' נדפס בשנת תמ"ז, שמצדיק הדין שהחורבן הגיע מפני המכשולות בעון חילול שבת ע"י הארענדעס ולימוד פילוסופיא, וכן במה שנפרץ ההתדמות המלבושים, וכן במכשול קבלת רבנים שעשו אלהי כסף וזהב, וע"י שהעמידו חזנים שאינם מהוגנים רק חיפשו מי שהוא קול נאה ואפילו הי' ע"ה וקל שבקלים, ולימוד קבלה לשאינם ראוים וכו' עיי"ש באריכות.

ועיין ב„מגלת ספר" ליעב"ץ והי' בשנת ת"ח לפ"ק עת צרה ליעקב וכו'.

ועיין בצוואת הגאון רבי שעפטל בסה"ס „יש נוחלין": בהיות ידוע כי החורבן השלישי שנעשה בימינו בשנת ת"ח לאלף הששי שהי' הרג רב ממש הי' דומה לחורבן הראשון והשני אוי לנו כי חטאנו, והי' בעתים הללו תערובות רב בעוה"ר, והרבה משפחות נטמעו בעוה"ר וכו' ע"כ מפני זה עושה הכתב יחוס עיי"ש.

ועיין בשו"ת „איתן האזרחי" בקונטרס אחרון פרשת תצא, הספד על קדושים דק"ק באר משנת ת"ח. ובפ' קדושים, על קדושי נעמריב שנהרגו יותר משׁשה אלפים נפשות. ובפ' חקת, על קדושי ק"ק פולנאה. ובפ' שופטים, על קדושי ק"ק קאנסטאנטין. ובכלל נמצא שם הרבה חומר לשנת ת"ח.

ועיין ב„טיט היון" וויניציאה ת"י, לרבי שמואל פייביש ב"ר נתן פייבל מווינא. „צער בת רבים" וויניציאה ת"כ, לרבי אברהם ב"ר שמואל אשכנזי. „פתח תשובה" לרבי גבריאל ב"ר יהושע העשיל שוסבערג, אמשטרדאם תי"ב (פי' על איכה) ושם שילב בתוכו כל הצרות שעברו עליו ושידועים לו משנות ת"ח ות"ט.

ובספר „נחלת צבי" פירוש על אבות (וויניציאה ת"כ) לרבי צבי ב"ר שמשון טוק־פירר מקראקא כותב בהקדמתו, כי יסרנו ד' ביסורי אהבה דין גרמא דחמש בני מתו בעוני, עלי הי' כולנה, וביותר עכשיו ברעש הגדול ביום גבר האויב בארצנו במדינת פולין, כאשר כל השומעים תצלינה שתי אזניו,

---

פפד"א תקל"ד, דף ה': בהיותי בן שמונה או תשע שנים למדתי אצל מלמד א' בק"ק חלוסק, כי הי' בתחילת גזירת ת"ח), כל הגזירות ומיתות משונות שהיו משנת ת"ח אשר היתה המכה מתפשטת בכולו, בקהלה אחת ק"ק פארהביטש שם השליכו שש עשר מאות ילדים חיים בבאר אחת, כאשר סיפר הגאון שעפטיל כ"ץ בעל שפתי כהן (הש"ך) על זה באריכות גדולה, כמה מדינות נהרסו וכמה קהילות קדושות נעקרו וכמה בתי כנסיות נחרבו וכמה ספרי תורה נקרעו ונשרפו באש ונתנו למרמס בעוה"ר וכו'", עיין שם.

בהיות שנשארתי לבדי לראות המראה הזאת, ויצאתי בעצמי ערום בלי בנים.

בספר „מאור הקטן" (פיורדא תנ"ז) לרבי מאיר ב"ר יצחק טארניפאלער אבד"ק איטינגא, בהקדמה: כד הוינא טליא בשנת הת"ח ליצירה, בעידן ריתחא מהבורא, יצאה הגזירה, להרוס ולנטוש פליטה הנשארת, ע"י אומה הרשעה הקאזאקין ימ"ש, אשר מדעת נבערה, ועברתם לנצח שמרה, והרגו באף וזעם ועברה, כמה רבבות מישראל, אשר נפשם למות הערה, וכמה קהלות קדושות במדינות אוקריינא ופדאליא, אשר הי' יושבים לפנים בגדולה ותפארתה, ובתוכם קהלתינו טארניפאל הבירה, אשר נשפך דמם כצאן קדושים בעזרה, מהם משפחתי מצד אבי וחמי זל"ה הי' כחץ למטרה, ארץ ארץ אל תכסי דמם.

ועיין בהקדמת „ברכת הזבח" (אמשטארדאם תכ"ט): ונשארתי אני לבדי, אך גונח ומוכה ומושבר רגל ונכה רגלים פסח וחיגר בהפוך ד' את קהלות הקודש מדינות פולין וליטא, נלקח ממני מחמד עיני וכו' כספי וזהבי ומאודי וילידי ביתי, שתי בנותי שנהרגו על קידוש השם וכו' גם כל כתבי הקודש שלי שחברתי על כמה שיטות התלמוד ופוסקים אשר קבלתי מרבותי הקדושים, והכל נלקח מאתי ע"י יוונים ארורים ימ"ש, כי הייתי מושלך ברחוב בראש כל חוצות סחי ומאוס מתגולל בדם הרוגים קדושי עליון אשר הערו נפשם למות, והייתי רעב ללחם וצמא למים ודבק לשונו לחיכי ערום ויחף וכו' כי הפשיטו מעלי לבושי ונשארתי ערום בלי לבוש כי אם כתונת בד לבד, ופעמים רבות אשר הוציאנו האויב להריגה, ופשטתי צווארי כצאן לטבח, וה' ברחמיו המרובים הותיר אותי להיות שריד ופליט.

ועיין בשו"ת „צמח צדק" סי' ע, עבודת הגרשוני סי' לו, ו„ילקוט מנחם" ווילנא תכ"ג.

ועיין בטו"ז אבהע"ז סי' קנח סק"ח, בחודש כסלו ת"י הייתי בלובלין ואני בתוך הגולה בעו"ה מחמת המציק מכת המדינה, עד כי ירא ד' משמים ויאמר לצרותינו די, ודן אודות העגונה משעבערשין. ועיין בהספרים „גאן צבי" ו„אספקלריא המאירה".

הגאון רבי משה שמעון בכר"ך בהיותו אבד"ק ווירמייזא בשנת תט"ו כתב לזכרון בספר שמות הקהלות והגאונים שעברו עליהם מאורעות ת"ח ות"ט וחושב שם טאמאשאו, עיין „דעת קדושים" לאייזענשטאדט, פטרבורג נ"ז-נ"ח עמוד 220.

ועיין „צער בת רבים" לרבי אברהם ב"ר שמואל אשכנזי, הוצאת פריעדבערג, לבוב תרס"ו, עמוד 13 בהערות: ... פלגי מים תרד עיני על שאר העברים וכו' ובנ"י ק"ק טאמאשוב ההדורים, וכל הסביבות באו הצוררים והרגו יותר משלושים אלף נקבות וזכרים וכו'. וראה י. שאצקי אריינפיהר גזירות ת"ח, ווילנא 1938, עמוד 140 שהרבה להביא כמה וכמה מקורות, וההריגות התקיימו ביום 3 טען נאָוועמבער 1648 למספרם, וראה „לקורות הגזירות על ישראל" ח"י גרולאנד, קראקא תרמ"ה, הוספה לאוצר הספרות שנה שני' מספד פולניא; ועיין בשו"ת „איתן האזרחי" סי' כ"ב שם מביא פרטים שונים אודות הריגות

שנת ת״ח: ...ואתא לקדמנא הבחור כמר חנן בן מיכל מק״ק טומאשוב, והעיד כי איש אחד נקרא ליב מקריטניצא, הגביית עדות התקיימה בשנת ת״ח בק״ק לבוב.

ואפילו אלו שניצלו ע״י נס מחרב הרשעים, אבל לבם נתקף מהמהומות ומתו אח״כ, וראה בספר „דברי דוד״ ועה״ת לבעל טורי זהב (האזינו) עה״פ ,ומחדרים אימה׳ שפירש״י כשבורח ונמלט מן החרב, חדרי לבו נוקפים; כמו שהי׳ בעוה״ר במלכות פולין וליטא ושאר ארצות משנת ת״ח ואילך, שהיתה הרעה של הריגה כמעט לרוב ישראל שבאותו דור, ואותם שנמלטו אחורי הנהר ווייסעל מתו עם רב מישראל מתוך חולי שבא מחדרי לבם הרבה והרבה בעוה״ר כנזכר כאן וכפר אדמתו עמו עכ״ד.

רבי אפרים ב״ר יוסף יאבוראווער מחעלים ואב״ד בורעשנא חיבר בשנת ת״ח קינה על חורבן בעמרוב ונדפסה בספר „נחלת יעקב״ לר׳ יעקב ב״ר נפתלי דף ט, קראקא של״ח, עיין ב„אור החיים״ לר׳ חיים מיכל בערכו.

ועיין „לקורות גזירות על ישראל״ ח״י גורלאנד, פרעמישלא תרמ״ז, המו״ל שאלתיאל איזיק גרובער ושם גזירות ת״ח ות״ט.

ועיין בספר „קול יעקב״ לרבי יעקב קאפיל מרגליות, דרושים, ובו קינה לשנת ת״ח, ויניציאה תי״ח 8°.

וראה „היסטאָרישע שריפטען״ II, ווילנא 1937, דער אַרכיוו פון שמעון דובנאָוו פון א׳ טשעריקאָווער עמוד 583, צורי היסטאָרישע לידער אודות גזירות ת״ח ות״ט.

„מאיר באהבה״ בנימין מינץ, בסופו אודות גזירות ת״ח ות״ט, נדפס בתל־אביב, תש״ג.

*

כתוצאה מהשחיטות והצרות שבאו בעקבותיהן, נתעורר בלב רבים הרצון והתשוקה לעלות לא״י ואחד מהם הי׳ בן עירנו רבי יעקב בהקדוש ר׳ שמעון מטאמאשוב, שהדפיס במיוחד ספרו „אהל יעקב״ בוויניציאה בכדי שיהי׳ לו מההכנסה לכסות הוצאות הדרך (ראה באריכות בפרק אנשי שם ורבנים עמוד 41). גם נתפשטו בכל תפוצות הגולה, איטליא ותגרמה ועוד.

אבל רוב הנשארים לפליטה חזרו לבנות ההריסות והתחילו מחדש החיים החדשים, כדאי להדגיש שאחר הגזירות של שנת ת״ח נתקבל לאב״ד ור״מ הגאון רבי יהודה ניסן מח״ס „בית יהודה״ שהי׳ תלמיד המרש״א, וכפי שכותב בנו בהקדמה עזב את טארני בגליל קראקא, שהיתה אז עיר קטנה, ונתקבל לאב״ד בטאמאשוב והנהיג שם ישיבה אשר ממנה יצאו גדולי ישראל. כפי הנראה בנו בנ״י ההריסות ובודאי היתה מקום פרנסה והמשיכו לדור בתוכה הרבה פליטים ונבנתה מחדש לעיר גדולה. גם ביהכ״נ הגדול נתחדש והחיים חזרו למסלולם הרגיל.

כ׳ סיון בימינו בטומאשוב

כפי מיעוט ידיעתי בימינו לא קראו בשום ביהמ״ד „ויחל״, הי׳ יחידי סגולה שהתענו, ובבית המדרש דחסידי ציעשינוב, ששם התפלל הרב דמתא כ״ק האדמו״ר הגה״צ ר׳ לייביש ז״ל הרב מציעשינוב, וכל בני תורה שלמדו כל היום התרכזו שם, כך נהגו, במנין האחרון שהרב והבחורים והעשרה בטלנים התפללו, אמרו אבינו מלכינו, ואחר התפלה אמר הרב בבכיות עצומות תפלת א־ל מלא רחמים הנדפס בסידור עמדין לכ׳ סיון שנזכר שם מיתת ר׳ יחיאל מיכל מנעמרוב על קידוש השם, והתענו עד חצות. בינתיים חזרו על סיפורים ומעשיות על מאורעות הדמים משנות ת״ח ות״ט. אכן שמחות לא קבעו על יום זה.

שמעתי מידידי הרב משה׳לה פרישערמאן שליט״א אדמו״ר מטאמאשוב, שאביו הרה״צ אחר פטירת הרה״ק בעל דברי שמחה מציעשינוב נסע לבעלז, והי׳ שם בכ׳ סיון תרע״ד, והי׳ עומד סמוך להדרו שישב הרה״ק רבי ישכר בער ושמע קולות גדולות של בכיות, והלך אחר הקול עד שנכנס לחדרו של הרבי מבעלזא ומצאו שבוכה מאין הפוגות וצועק בקולות גדולות על החורבן שעבר, ויתכן שגם הרגיש בצרות העתידות לבוא כי בתשעה באב פרצה מלחמת העולם הראשונה.

בשנת תרע״ט ותר״ף אחר הפרעות והשחיטות באוקריינא, נקבע מטעם הרבנים בכל ארץ פולין יום כ׳ סיון לתענית ציבור כללי ולחלשים על כל פנים לחצי היום, וגם בעירנו נקבעה התענית, ואמרו הסליחות לכ׳ סיון ואספו מעות לפדיון נפש לנגועי הפרעות.

כדאי להדגיש שעל החורבן הגדול אשר היתה בעוה״ר בימינו, קבעו הרבנים בהונגריה יום תענית ותפלה על כ׳ סיון מפני שיום זה כבר נקבע פעמים בשנת ת״י ע״י ועד ארבע הארצות וגם בגזירת תתקל״א, אבל פה באמריקה נשכח הכל, לא רק הצרות הראשונות אלא גם צרות האחרונות, ויש שקובעים על יום המר הזה חתונות ושמחות.

סבל היהודים במלחמת פולין ושבדי׳

עוד לא התאוששו מההרס והחורבן של שנות ת״ח ות״ט, עוד לא בלעה הארץ את דמי הקדושים, והגיע על הישוב היהודי בפולין צרה אחרת בשנות 1654—1660 אחרי שהפולנאים הצליחו להדוף הקאזאקים ולדחותם מזרחה פלש לפולין קארל גאָסטאַוו העשירי, מלך 1654—1660, ששאף לשלטון יחיד בארצות ים הבלטי הצפוני וכבש ערים רבות וחדר לעומק פולין ובתוכם גם לעיר טאמאשוב, וחיילים השבדים עשו חורבן מבהיל בקהלות יהודיות, וגם בעירנו הרגו הרבה יהודים. כך הי׳ מקובל אצל הזקנים שבעיר, קבלה מדור לדור.

טומאשוב בתשע קהילות

עוד בשחר ילדותי עת הייתי מקשיב מזקנים שבעיר אגדות וסיפורים בנוגע לעתיקות וחשיבות קהלת טאמאשוב, לא שכחו להדגיש בכל פעם שטאמאשוב היא עתיקה וחשובה ולהוכחה הביאו מה שטאמאשוב השתייכה לתשע קהלות. אני שאלתי אותם בתמימות ילדותית מה זאת תשע קהלות. ומה הם מבינים תחת המונח הזה, הם השיבו לי שקבלה בידם מדור דור, שהמתיישבים היהודים הראשונים בפולניא הגיעו לכאן אחר גירוש שפאניא, והמלך נתן להם רשות להתיישב רק בתשע קהלות, וטאמאשוב היתה אחת מהן, ולפי חשבונם נכנסו לתשע קהלות הערים דלהלן: 1) טאמאשוב, 2) שעבערשין, 3) טישיויץ, 4) קראקא, 5) לובלין, 6) לבוב, 7) חעלמא, 8) זמיגראד, 9) פאלאצק. ויש מהם שהוציאו זמיגראד והכניסו בחשבון טארניגראד, או עיר עתיקת יומין אחרת. ועד כמה שלא ידעתי אז מאומה ולא הי׳ לי ידיעות בתולדות היהודים בפולניא, בכל זאת חוש הבקורת שלי סרב להאמין. חשבתי אומרים ואינם יודעים בעצם מה שאומרים. אחר החקירה אצל הזקנים באתי למסקנא שארגון „תשע הקהלות" אמנם התקיים וטאמאשוב נחשבת לאחת מבין בנותיה, אבל מה זאת ומי המה, לא ידעתי. כשגדלתי ובינותי בספרים כבר פגשתי הרבה פעמים המונח „תשע קהלות".

1) בספר „עמודי׳ שבעה" דרשות לר׳ בצלאל ב״ר שלמה הדרשן מסלוצק, פראג תל״ד, במכתב הסכמה מיום א׳ ניסן כד״ת לפ״ק ביריד גראמניץ בלובלין בא על החתום בין השאר הצעיר באלפי יהודה חוב״ק שעבערשין, מבורר תשע קהלות.

2) בשו״ת „חוות יאיר" ס״ס צב: ...והנני נתבררתי זה שלש שנים לד״מ מתשע קהלות גליל חעלים ואגפי״ה יצ״ו, משה בל״א מהו״ר שלום דמתקריא פריעדמאן זצ״ל, היושב לע״ע בדיינות פה הגליל ביריד לבוב והגליל יצ״ו.

3) בספר שו״ת „קרן אור — מראה כהן", בחידושי הלכות ושו״ת מהגאון וכו׳ רבי משה הכהן ז״ל שהי׳ אבד״ק דראהביטש ובק״ק בעלזא והגליל, ובמדינות תשע קהלות ובק״ק סלוצק וכו׳. נדפס בזאלקווא תקל״ז. המחבר ר׳ משה נפטר בשנת תפ״ז.

4) ב„פנקס דד״א" י. היילפערן (עמוד 293) במכתב הרבנים בענין מחלוקת הידוע שבין הגאונים ר״י עמדין ור״י איבישיץ, באו על החתום בין השאר הקטן יצחק החונה בק״ק זאמאשטש ראש דמתשע קהלות. עוד שם בפנקס הנ״ל (עמוד 397) הק׳ שלמה חוב״ק חעלמא נבחר מתשע קהלות. עוד שם (עמוד 405) דק״ק טארניגראד נאב״י (נאמן בישראל) חד״א מתשע קהלות.

5) בספר „יד החזקה" להרב צבי אלימלך טייכער, פרעמישלא תרל״ז, מעתיק היחוס מאבותיו מספר זקנו הגאון בעל מגיד משנה, נכד הגאון

החסיד אבד"ק טישיוויטץ, בעת שהיתה טישיוויטץ במעלה עליונה בתשע קהלות.

והנה המחבר של פנקס דד"א י. היילפערן בסוף המלון (עמוד 555) בא למסקנא:

תשע קהלות מונח הנזכר בכמה תעודות שבידינו בין שנות תכ"ד—תקי"ד, והמציין גליל חעלם כיחידה אדמיניסראטיבית יהודית שנקרא אח"כ גם גליל חעלם—בעלז, כלל בתוכו את ארץ חעלם, גליל בעלז ואורדינאציע זאמאיסקי, וכן ישובים אחדים מגליל לובלין, ומחליט שהקהלות הגדולות שבגליל חעלם—בעלזא (מלבד האורדינאציא) היו בשנת תע"ז, לפי שיעור התשלום של מס הגולגולת בערים דלהלן: א) לובמלא, ב) חעלם), ג) אולעשיץ (האלעשיץ), ד) בעלזא, ה) שינאווא, ו) ווארש, ז) סוקאל, ח) טישיוויטץ, ט) זאמאשטש, ומהם התקיימו תשע הקהילות. ומסתמך על השערת באלאבאן ומביאו המחבר הנ"ל בבית ישראל בפולניא ח, עמוד 61.

ולא יכולתי להבין מדוע הניח בחוץ הקהלות העתיקות והחשובות: טארניגראד, שעבערשין שכבר הבאתי הוכחות שבא־כוחם הי' מבורר „מתשע הקהלות". ומה שמסתמך על גדלותן לפי שיעור התשלום של מס גלגולת, אצלי זהו ספק גדול אם זה נתן להן הזכות להיות נחשבות לאחת מתשע קהלות, ובפרט שבכל הטבלאות מחשבון פרעון המסים בפנקס הנ"ל נפרטו שמות הגלילות ושמות ערים בודדות, אבל לא נמצא שם תשע קהלות כחטיבה מיוחדת, ולפי השערתי הי' תשע הקהלות מין אגוד הקהלות לענינים רוחניים, ואולי הי' להם רב הכולל משותף, ובוודאי נלקח בחשבון את רמת גדלותן בתורה אשר בין הראשונות הי' נמנות אז הקהלות טארניגראד ושעבערשין, שהיו מלאים תורה וחכמה והוציאו מתוכם רבנים מפורסמים, ובפרט עיר שעבערשין הנודעת עם גדולי' ומחברי'. וכנראה בעלם ממנו שבספר „בית יהודה" (זולצבאך אות"ם לפ"ק) כתב בני על אביו הגאון שהי' אב"ד ור"מ בטאמאשוב דלובלין, והרביץ תורה בישראל במדינות ליטא, ובתשע קהלות, ובמדינת פוילין הקטנה בגליל קראקא ק"ק טארני. הרי שחושב את טאמאשוב לאחת מתשע הקהלות, וזאת היתה חשיבות כמו שכתב ב„יד החזקה" על טישיוויטץ בעת שהיתה במעלה עליונה בתשע קהלות.

הרב ר' יעקב בהקדוש ר' שמעון הי"ד מתושבי ק"ק טומאשוב

הי' גדול בתורה ומקובל, בשנת ת"ח נהרגו אשתו ושלשת בניו בק"ק נעמרוב והסתובב בארץ נוד וסבל יסורי עוני וגלות, ובשנת תט"ו נתחדשו הגזירות ועינו בכבל נפשו והי' בסכנת מות ונדר כשיחלץ מצרה יעלה לא"י, ולתכלית זאת הדפיס בשנת תכ"ז בוויניציאה ספר „אהל יעקב" המכיל בס"ה 7 דפים, שנדיבי לב יתמכו בו שיהי' ביכולתו לעלות לא"י, ובאוצר הספרים לבן יעקב עמוד 19, מספר 374 כתב שחיבר עוד ספר בשם „תולדות יעקב"

שנשאר בכ״י, ועיין „מחקרי ספר״ עמוד 17 וב„אהלי ספר״ אברהם יערי ירושלים תרצ״ט, עמוד 12־13. לדעת הרבה חוקרים הי׳ הוא אב״ד בק״ק נעמרוב אבל אין זאת רק השערה, אכן זה מבואר בהקדמה שבני ביתו נהרגו בק״ק נעמרוב בשנת ת״ח, ונדד עד שנת תט״ו ובשנה ההיא פגעה בו מדת הדין ועברו עליו גזירות משונות בזוזא בתר בזוזא, וכתב שם עד כי באתי למה שמאוחר בקרא דבר וחרב ורעב ושבי וכל מה שמאוחר בקרא קשה הי׳ מהראשונה, ונלקח לשבי עם אשתו ובניו (כנראה אשתו השני׳) ונתנוהו בכבלי ברזל והכו אותו במכות אכזריות ובכל עת הי׳ נמצא בסכנת מות, וכתב שנדר אם יהי׳ אלקים עמדי ויצילני מצרה זו ונתן לי לחם לאכול וגו׳ ושבתי בשלום אל בית אבי והי׳ ה׳ לי לילך לארה״ק וכו׳. ואפשר הי׳ שדר בעיר נעמרוב של גאליציען הקרובה לטאמאשוב אבל זה ברור ודאי שאביו רבי שמעון הי׳ מתושבי עיר טאמאשוב.

וידידי ש״ב הרב הביבליוגראף הנודע ר׳ יודא רובינשטיין שליט״א העירני שבספר „תולדות חכמי ירושלים״ לרא״ל פרומקין (ח״ב, ירושלים תרפ״ח, עמוד 88) מביאו, ומכתרהו בתאר „הרב בטאמאשוב״. ועיין גם כן בתולדות רבני איטאליא. אבל במחילת כבודו זהו רק השערתו שהי׳ רב בטאמאשוב, כי בספרו לא נמצא רמז לזה, ואף לא נמצאה הוכחה שהגיע לארץ ישראל רק מה שכתב בהקדמה שקיבל על עצמו לילך לארצה״ק. ומי יודע אם עלה בידו לקיים נדרו.

אהל יעקב, שחבר החכם מוה״ר **יעקב** בהקדוש מה״ר שמעון **מתושבי** ק״ק **טאמאשוב,** אשר לקח זמורה אחת מדרשותיו דרוש אחד על פקודת שרה ועל עקידת יצחק להראות עיני המשכילים ונדיבי עמים איש איש אשר ידבנו לבו שיקנו זה הספר וכו׳ נדפס פה וויניציאה שנת הכת״ב ליצירה (תכ״ז)

בהקדמה: „אני הצעיר נכה רוח ושפל יעקב בן הקדוש מוה״ר שמעון מתושבי טאמאשוב אחר אשר ראיתי גדולת נפלאות ית״ש כשהייתי במדינת פולניא בארץ גזירה בגזירות קשות ושונות בשנת ת״ח לפ״ק וכו׳ והרגו אשתו ושלשת בני והכו אותי במכות מרורים ויסורים קשים וכו׳ וידר יעקב נדר בעת צרה אם יהי׳ אלקים עמדי ויצילני מצרה זו וכו׳ ושבתי בשלום אל בית אבי וכו׳ ואלך לארצה״ק וכו׳״.

נעתק „לקורות גזירות ישראל״ הוצאת ח״י קורלאנד. עיין ב„אהלי ספר״ אברהם יערי, ירושלים תרצ״ט, עמוד 12־13.

דרשה להר״ר יעקב ב״ר שמשון מטאמאשוב ליום א׳ דפסח (בין שנות שמ״ה־מ״ז) פראג חש״ד (בין שנות שמ״ז־ש״נ)

ספר
אהל יעקב

צילום מהספר קבלנו בתודה מהספריה בודליאנה באוקספורד
אנגליא, גודל הספר בפורמט 16° ובס״ה מכיל 7 דפים קטנים

דרשה אחת היא כמו שהוכחתי ברשימתי ע׳ 1101 נגד הח׳ צונץ. רמש״ש.
אוצר הספרים לבן יעקב ווילנא תרל״ז עמוד 121 אות ד׳ מספר 534.

הספר הזה נרשם גם כן בבית עקד ספרים פריעדבערג אות ד׳ מספר 1344 ורק בשינוי שם אביו משמשון לשמעון.

וההבדל שנות ההדפסה בין שני ספרים הללו הוא בערך שמונים שנה ויש לחקור אם מחבר אחד הולידם, או שני מחברים.

ולדעתי שניהם טעו דאין מתקבל על הלב שבתחילת התישבות היהודים בעיר טאמאשוב קרה שימצאו שם שני אנשים ששמם ושם אבותם שוים, ושניהם היו מחברים, דבר שלא שכיח. ואם נאמר ששני הספרים חיברם איש אחד, זהו רחוק מן השכל. דאם הדפיס בשנות שמ״ז דרשה בפראג יכולים לשער שכבר הי׳ או בן שלושים בערך, נמצא בשנת ת״ח כבר הי׳ קרוב לבן תשעים ונהרגו אשתו ובניו. ואחר כן התאושש מחורבנו ונשא אשה שני׳ והוליד בנים ובשנת תט״ו בהיותר קרוב לבן מאה נלקח לשבי ביחד עם אשתו ובניו; ועברו עליהם יסורים נוראים, וכשנפדה נדר לעלות לארצה״ק והגיע עד וויניציאה והדפיס שם בשנת הכת״ב בהיותו בן מאה ועשר הספר „אהל יעקב״, ולדעת פרומקין ב„חכמי ירושלים״ ח״ב עמוד 88 הגיע גם לירושלים, דבר שכמעט אין זה במציאות, ובפרט לפי תנאי החיים בימים ההם, וגם כפי מעט ידיעתי בתולדות עיר טאמאשוב בימים ההם עדיין לא התקיים שם ישוב יהודי באופן רשמי, ושם העיר טומאשוב לא הי׳ עדיין בעולם בכלל, באופן שאין שום מציאות ואפשרות שימצא מחבר מטאמאשוב שידפיס ספרו בין שנות שמ״ז—ש״ב.

והנה הצעתי דבר זה לפני ידידי הרב דוב מאנדעלבוים ואמר לי שעיין ביחד עם המלומד מר משה לודזקי ברשימות שטיינשניידער שעלי׳ מסתמך בן יעקב, ושם מצאו שנרשמה דרשה בהלכות פסח לרבי **יצחק חיות** ב״ר אברהם; וכן הוא ברשימת האנגלית של קטלוג באדלאנו של קקאולי. וקשה להבין איך נתחלפו לבן יעקב ושטיינשניידר השם יצחק חיות בן אברהם, לרבי יעקב ב״ר שמשון מטאמאשוב, ונפלא הדבר שמר פריעדבערג בבית העקד שלו כדי לצאת כל הדעות מביא שניהם, ועוד קשה מדוע הספק רק על הבדל חמש שנים, בין שנות שמ״ה — מ״ז.

לכן השערתי שהספרים אהל יעקב ודרשה לפסח, הם ספר אחד, ומחבר אחד הולידם, ובאוצר הספרים לבן יעקב נפלה טעות ובמקום שנדפס בין שנות שמ״ה—מ״ז, צריך להיות בין שנות תכ״ב—תכ״ז, ואין כאן שני ספרים רק ספר אחד ממחבר אחד והוא הוא הספר „אהל יעקב״ לר׳ יעקב ב״ר שמעון מטאמאשוב שרשם באות א׳ מספר 374 ונתחלף לו אות עיין לשי״ן ונעשה משמעון שמשון. ושנת הדפוס הכת״ב ליצירה ונסתפק לו אם לצרף אות ה״א מתיבת הכת״ב שרמז בו שנת הדפוס להפרט הקטן נמצא שנדפס בשנת תכ״ז או מפני שסיים ליצירה והכוונה לפרט גדול אז אות ה׳ מרמזת על ה׳ אלפים ונשארו רק האותיות כת״ב לחשוב על פרט הקטן ונמצא שנדפס בשנת תכ״ב; וההבדל בחמש שנים, וכך נשתרבב הטעות אבל מעולם לא הי׳ מחבר אחר בשם כזה שהדפיס בפראג דרשה בשנת שמ״ז. ורק הוא בודאי עבד על כרטיסים, וכתב על כרטיס אחד הערה שכל הספר „אהל יעקב״ הוא דרשה אחת, וכמו שכותב המחבר בהקדמה שיש לו חיבור על כל התורה ולעת עתה אי אפשר להביא לבית הדפוס רק דרשה אחת, ויחסה לפסח, לפי קבלת חז״ל שבפסח באו המלאכים לבשר לאברהם ושרה, מלידת יצחק, ובפסח נעקד יצחק כדאיתא

בשמ"ר (טו יב), וברבות הימים ראה שיש לו כרטיס מיוחד תחת השם דרשה אחת, וסבר שזה ספר מיוחד, וכך נלכד בטעות.

הרב ר' צבי הירש הלוי ב"ר רפאל מטומאשוב

אביו הי' ראב"ד בזאלקווא ונכד להגאון ר' יצחק אבד"ק זאסלוב ואח"כ מ"מ בזאלקווא וגיסו של הקדוש ר' יחיאל מיכל מנעמרוב הי"ד.

בילדותו למד בטישורץ בישיבתו של בן דודתו הגאון ר' צבי אבד"ק בעלז שהי' מקודם אב"ד ור"מ בק"ק טישיוויץ, ונשא אשה מטאמשוב בת ר' חיים בן הגאון ר' יהושע אבד"ק טומאשוב, וכפי הנראה מהסכמות דר זמן רב בזאמאשטש והעמיד שם תלמידים הגונים גדולים בתורה, ואח"כ קבע משכנו בעיר טומאשוב וגם שם עסק בהרבצת התורה לתלמידים. וז"ל בהקדמתו לספרו „עבודת השיר הלוי" (זאלקווא תקל"ג): „ומעט תורה למדתי מרבותי גאוני ארץ ומתלמידי יותר מכולם, כי מנעורי הייתי חבוש בביהמ"ד זריז ונסגר במחוצות פלוגתות ד' אמות של הלכה עם תלמידים המחכימים את רבותיהם, וסופם הוכיח על תחילתם אשר כמה וכמה מהם כל אחד על דגלו חונה, יושב על כסא ההוראה, בקהלות קדושות לבשר צדק בקהל רב, ובהיות אשר זיכני ד' בתלמידים מופלגים, הי' מוטל עלי ללמד בכל שבוע הלכה ותו' מענין סדר הפרשה של אותה השבוע, ובפרט לעיין היטב בכל דף הגמרא של השיעור דקביעא לי עידנא בכל יום לאפושי בשיעורא דאורייתא וכו' וכמה פעמים אמרו לי אנשים להביא לבית הדפוס מה שנתחדש אצלי ולא רציתי ליטול עטרה לעצמי ויהי כי זקנתי אמרתי אם לא עכשיו אימתי" וכו'.

במה הי' מתפרנס? לכאורה ממשמעות הלשונות בהסכמות הרבנים יכולים להוכיח שהי' חזן העיר, אכן מי שבקי בסגנון המליצות שהשתמשו בהן הרבנים בתקופה זו, יודע שמתאימות מפני שהי' לוי וקרא שם חיבורו עבודת השי"ר (אותיות שמו הירש) הלוי, ושמו ושם חיבורו הי' כח הדוחה להרבנים שישתמשו עליו במליצות השייכות למנגנים כמו „בן לוי היודע פרק בשי"ר", „וכל בעלי שיר יוצאין בשי"ר", והרב מטישיוויץ אם כי כתב עליו היות מן המשוררים ויהי' כנגן המנגן, ולכאורה מליצות שיש להם שייכות ישרה לנגינה וחזנות, אבל תיכף מבאר כוונתו בסיימו המליצה ויהי שירו חמשה חומשי תורה, שזה רמז על חלק הראשון מחיבורו „עבודת השיר" שהוא מסודר על סדר התורה, ועל חלק השני כותב הלאה: „ואלף המגן גבורים גמפ"ת ואמר עם הספר קדאו שם עבודת השיר הלוי, שיר של פרקים (היינו שני חלקים), ואולי הי' באמת מחונן ג"כ בקול נעים והי' חזן העיר, גם הרב אב"ד טאמאשוב כותב עליו תואר מיוחד שלא נמצא בכל ההסכמות על ספרו: „הדיין המצויני", ואולי זה רמז שהי' דיין בעיר, וקשה לשער אם הי' דיין רשמי במשכורת והכנסה מקהלה, או רק בתור למדן מופלג צרפו הרב אב"ד לענינים שהי' צריך בי"ד של שלשה, כמו שנהגו הרבה רבנים בקהלות קטנות, ובכלל יוכל להיות

שהתואר שייך לעולם המליצות ואין בו ממשות, ואפשר הי׳ באמת פרנסתו מזה שהעמיד תלמידים, מלמד או ראש ישיבה. בכל אופן הי׳ למדן עצום גדול בתורה ועמקן נפלא, וסופר נפלא אשר יד ושם לו בחכמת המליצה (משחק מילים) אשר יכולים לשפוט זאת מהקדמה הקצרה, זריז ונסג״ר במקום מבטא האורגנאלי (פסחים נ:) יש זריז ונשכר ויש זריז ונפסד, במחוצות פלוגתות, המבטא המקורי הוא בריש בבא בתרא, השותפין שרצו לעשות מחיצה, סברוה מאי מחיצה גודא (כותל) וכו׳ ואימא מחיצה פלוגתא, והמליצות מלאים בכל ספרו. אם נמצאו מיוצאי חלציו בין בני עיר טאמאשוב בימינו, לא ידוע לי.

עבודת השיר הלוי המחבר **צבי הירש** בהרבני מוה״ר **רפאל הלוי ראב״ד זאלקווא** נין ונכד להגאון מו״ה יצחק שהי׳ אבד״ק זאסלוב, ובעת הבריחה מאוקריינא בא לק״ק זאלקווא ונתקבל למ״מ וכו׳, ואשתו של א״א זקני הרב ר׳ יצחק הנ״ל היתה אחותו של האיש האלקים הרב מו״ה שמשון אוסטראפעלער הי״ד, והמחבר הנ״ל חתן ר׳ חיים אחיו של הרב המאה״ג החכם השלם והמושלם מוה״ר יצחק אייזיק אבד״ק טארניגראד, והם בני **הגאון מוה״ר יהושע שהי׳ אבדק״ק בק״ק טומאשוב** השרופה והחריבה עכשיו, תבנה ותכונן עד בנין ירושלים במהרה אמן. נדפס בזאלקווא שנת כל הבא לעבוד עבודת עבודה זו השיר **לפ״ק**.

המחבר הנ״ל הי׳ מטומאשוב כפי שכותב בהקדמה וכמו שמתארים אותו הרבנים בעלי ההסכמות, ובטעות חשבו החכם שלמה באבער ב„קרי׳ נשגבה״ אות רעט לראב״ד בזאלקווא, רק אביו הרב ר׳ רפאל הלוי הי׳ ראב״ד בזאלקווא.

בהסכמת הגאון ר׳ שלמה בעל „מרכבת המשנה״ מיום ט״ו תמוז תקל״ג כתב עליו: „ועבד הלוי הוא על משמרתו משמרת עבודת הקודש הוא עבודת השיר וכל בעלי השיר יוצאין בשיר המעלות של הרבני החריף הישיש ר׳ צבי הירש במוה״ר רפאל הלוי מק״ק טאמאשוב אשר מכיר אני אותו מעודו שוקד על דלתות ושערים המצוינים בהלכה והוא משוער ששורר בעבודת השי״ר״ (מליצה מפני שהוא נתן שיעורים בתורה, וכעת חיבר עבודת השיר).

הסכמת הגאון ר׳ צבי הירש מייזלש אבד״ק זאלקווא מיום כ׳ תמוז תקנ״ג: „כל בעלי שיר יוצאין בשיר ונמשכין בשיר המעלות, פאר ותהלות דהאי גברא דמר״י צבי, ה״ה הרבני המופלג החו״ב הישיש נ״י ע״ה מוה״ר צבי הירש הלוי מק״ק טאמאשוב, בן לוי היודע פרק בשיר, ומקול נעימתו נזקרין בבת ראש, ידיו רב לו בהויות דאביי ורבא ומדרש, אידמי לן כחד פרשן לברר וללבן מקומות רבות בהלכה ותוס׳ ומדרש ופרושים, פירושי גנותר במיני תרגימא באגדתא וכו׳ ובשגם כי מימים ימימה ידעתי את האיש ואת שיחו, הרבה ישיבה והרבה חכמה״ וכו׳.

הסכמת הגאון ר׳ דוב בער מזאמאשטש אבד״ק לבוב מיום ט״ו תמוז תקל״ג: „הרבני המופלג החריף הישיש מוה״ר הירש ב״ר רפאל אחד המיוחד מלומדי ק״ק טומאשוב ונהירנא כד הוינא בי מדרשא של אבא ואדוני אבי הרב המנוח הגאון המפורסם אבד״ק זאמאשטש, אז הרביץ תורה והעמיד תלמידים הרבה ופלפל בחכמה בחריפות ובקיאות וזכה לשם טוב״ וכו׳.

הסכמת בן דודתי הגאון מו״ה יצחק אבד״ק בעלז, א״ח פסח לפרט חק״ת התורה לפ״ק: „תלמידי ש״ב ידידי הרבני המופלג בתוי״ש השנון כ׳ צבי הירש בהרבני ר׳ רפאל הלוי עם היות מכירו הייתי לשעבר בבית שם ועבר באהלה של תורה בעת ששאב מבארו של יצחק בהיותו לומד בישיבתי הרמה בק״ק טישיוויץ, והי׳ תלמיד מחכים את רבותיו וגלי לדרעי׳ ונפל נהורא בבי מדרשא בפלפולא חריפתא, ועכשיו הפליא הגדיל תושי׳ ״.

הסכמת הגאון ר׳ יוסף הויכגילערנטער אבד״ק זאמאשט מיום ה׳ אדר שנת טו״ב ויש״ר: „לדידי חזי לי אור כי יהל גברא רבא כבוד הרבני המופלג ומופלא השלם הישיש מוה״ר צבי הירש ב״ר רפאל סג״ל מתושבי בשבת תחכמוני בק״ק טומאשוב, בהיותו פה זאמאשטש והופיע מאור תורתו לתלמידים הגונים, ורבים שתו מימיו מקור מים חיים״, וכו׳.

הסכמת הגאון אב״ד ור״מ דק״ק טאמאשיב ר׳ אליעזר מיום ב׳ אדר תקל״ג: „זאת עבודת הלוים עבודת הקודש וכו׳ התורני הרבני המופלא החריף הדיין המצויני זית רענני מחושבי יקירי, ככסא דמוקרי, דפה ק״ק טומאשוב ה״ה הישיש ר׳ צבי הירש ב״ר רפאל הלוי מעודו ועד היום הזה שוקד על דלתות השקידה יום יום צלל בים התלמוד ולא מש מתוך אוהל של תורה, והעמיד תלמידים הרבה, וכמה פעמים פלפלתי עמו וראיתיו מלא דבר ערבים דבריו לשומעיהם וכו׳.

הסכמת הגאון ר׳ נתן נטע כהנא שפירא אבד״ק טישיוויטץ מיום כ״ט חשון תקל״ג: „זמן מלא חכמה ותרב חכמתו וכל זמן שמזקין דעתו מיושבת וכו׳ הרבני המופלג ומופלא הישיש ר׳ צבי הירש ב״ר רפאל הלוי מק״ק טאמאשיב, מכירו הייתי לשעבר ביהות אהלי אפדני דגלי עלי אהבה כסא הרבנות בק״ק הנ״ל (טומאשוב) מהר״ץ הנ״ל הי׳ מן השוערים שעורי דרבנן הטיף לאחרינו צוף דבש נופת צופים, העמיד תלמידים הרבה, רבים שתו ומימיו נאמנים והוסיף ידו שנית מדברי סופרים אחוז בזה גם מזה אל תנח ידו היות מן המשוררים ויהי׳ כנגן המנגן ויהי שירו חמשה חומשי תורה״.

הסכמת ב״ד הגאון ר׳ יצחק שמשון ב״ר פסח אבד״ק ראווא מיום טו״ב אייר דהאי שתא: „ותיט׳ב לה׳ מהשיר״.

בספרו מביא חיד״ת בשם בנו הרבני המופלג ר׳ שמחה. בדף עה דבר חידש במסכת ב״מ בשם המרומם הרבני המופלג החריף הראש מו״ה ישראל נ״י מק״ק טאמאשיב. שם ע״ב בשם הרבני המופלג החריף ובקי ר׳ צבי הירש ב״ר ישראל הנ״ל.

הרב ר' שמעי' ב"ר יהונתן מטומאשוב

הי' למדן מופלג שמנעוריו עד שיבתו עסק באורייתא תדירא כמו שכתב עליו הרב אב"ד מטאמאשוב: „בעת ההוא לא מש מתוך אהלה של תורה, תני ומתני לית לי' שיעורא, ומעודו תורתו אומנתו, ענותן ושפל ברך", ובודאי לא הי' יוצא מכלל כל בני עירו לחבר חיבורים אכן גילה דעתו בהקדמתו בזה"ל: „אשר אחזוני חבלי עוני, כל ימי עני, ובני ביתי נותנים קולם ברמות, תנה לנו לחם ונחי' ולא נמות, ואף גם זאת שבעירי הבערה ללהב יצאה, ונשארתי באפס מקום למחסה ולמסתור מזרם וממטר, ואבן מראשותי ערשי, ודמעת עיני מנת כוסי, והגיעו ימי הגבורה ואזיל סומקא ואתא חיורא, ע"כ יעצוני כליותי ואשאל מה' בנפש חפיצה שיפוצו מעינותי חוצה וכו' ובקשתי מכל מעיין בספרי זה, שאל יאמר כל מה דעביד הוא ליותרת הכבוד וכו' רק חבירי ותלמידי המקשיבים לקולי הם הביאוני לזה ואמרו לי למה צפנת אמרתך ולמה לא יתפרסמו דבריך".

ומדת ענותנותו מצהיר מבין שורות הספר, ומאד הי' נזהר שלא להתעטף בטלית שאינו שלו ולא רק שאומר דבר בשם אומרו אלא אפילו אם נסתפק ששמע החידוד מפי איזה גדול מסיים המאמר: וכמדומה לי ששמעתי בשם גדול אחד.

מעניין הטעם שקרא לחיבורו „סייעתא דשמיא" שכתב בזה: „כי בודאי מי השמים סייעוני ע"ד הבא לטהר מסייעין אותו ואף גם זאת שהאומר על פה שתי תיבות אלו סייעתא דשמיא, (נשמע) כאילו אומר סייעתא דשמעיה", ובזה נתן להבין שהדפיס ספרו להיות סייעתא (עזרה) לשמעי'.

סייעתא דשמיא שחיבר ה"ה הרב המופלא הישיש וזקן החריף ובקי בהלכות ואגדות כ"ש כמוהר"ר **שמעי'** נר"ו בן מוהר"ר **יהונתן** זצלה"ה **מק"ק טאמשוב,** זקן זה קנה חכמה ודעת, והפליא לעשות, מעשה חידודו קודם לליבונו, בחריפותו ובקיאותו על סדר הפרשיות, ולא הספיק להביאו לבית הדפוס, עד כי לא מצא ידו ורגלו לצאת ולבוא עוד היום, וקם תחתיו בן בנו הרבני מוהר"ר **יעקב** נר"י, להוציא יקר מזולל, ולדבר שמעתתא בעלמא, אפס קצהו מאמריו הנעימים, וחיבוריו הטובים, ועוד חזון למועד למימר מהני מילי מעליותא משמי' דגברא רבא הנ"ל, דיהרנפורט שנת תקל"ד.

והוצאה שני' ווארשא שנת עת"ר ע"י נכדו נתן נטע זאב ב"ר צבי וועלטשער מטאמאשוב.

הסכמת הרב המאה"ג המפורסים ר' אליעזר נר"י אבד"ק טאמאשוב: „הדור אתם ראו דברי אחד ומיוחד מתושבי קהלתינו ה"ה הרבני המופלא

החריף הישיש וכו׳ אשר מעודו תורתו אומנתו לא מש מתוך אהל של תורה, תני ומתני לית לי׳ שיעורא, והראה חכמתו ועוצם בינתו בספרו אשר חיבר בסייעתא דשמיא״ וכו׳.

הסכמת הרב המאה״ג המפורסם ר׳ גבריאל נר״י אבד״ק לעווערטוב: „יום י״ב שבט תקל״ד, יקר רוח ואיש תבונה, מאיר עיני חכמים בהלכה, הרבני המופלג בחכמה ומדע החו״ב זקן ויושב בישיבה תמיד לא מש מאהל מנעוריו תורתו אומנתו״.

בספר „סייעתא דשמיא״ מביא חיד״ת מזולתו. בפ׳ בלק וישב: שמעתי מדודי המופלג ר׳ יוסף, בפרשת שלח: שמעתי מפי מו״ר הנקרא מוהר״ר צבי חרל״ף, בפרשת מטות: הרב המאה״ג הגאון ר׳ אהרן שמואל אבד״ק שברשין, בפרשת וישלח ויחי: שמעתי ממו״ר המאה״ג ר׳ משה בארנובר לאויט״א בשם הגאון ר׳ יוסף אב״ד ור״מ בק״ק לובלין, בפרשת בשלח: שמעתי מהחסיד המופלג מוה״ר זלקא מוכיח הגדול זצ״ל, בפרשת ויקהל: שמעתי מהרב המאה״ג ר׳ פאליק מגיד בק״ק לבוב. ובפרשת תולדות: שמעתי מפי הרב המאה״ג דק״ק פיורדא, והוא הי׳ מקודם אב״ד בטאמאשוב. ועיין לעיל בערך הרב אליעזר לעזער היילפרערן.

הרב ר׳ אפרים נחום וויין אב״ד

אי ר׳ אפרים ב״ר נחום וויין, מוזכר בשמות הנודבים, בספר „עמק ברכה״ ח״א על עשר סוגיות במסכת ברכות להרב יחיאל ב״ר יעקב מפלאנטש, מלומדי בביהמ״ד ר׳ שמואל ר׳ יעקלש בבראד, נדפס בלעמבערג בשנת תקס״ח.

הרב ר׳ משה בישקא אבד״ק טומאשוב

בהגאון ר׳ צבי גלוגא מזאמאשטש אבד״ק בראדי ואה״ו. ואשתו הרבנית פיגאלי בת הגאון ר׳ יוסף הויכגילערנטער אבד״ק זאמאשטש מחבר ספר „משנת חכמים״.

וידידי הרב ר׳ נפתלי ברוינפעלד העירני שב„שם הגדולים״ לר״א וואלדען, מערכת גדולים אות מ׳ סי׳ קנב הפך הסדר שכתב הרב ר׳ משה הי׳ בן הגאון ר׳ יוסף הויכגילערנטער מח״ס משנת חכמים, וחתן הגאון רבי צבי הירש מזאמאשטש, ור״י דוקעס בחיבורו „אוה למושב״ צד 79 מחליט שעבל „תפארת צבי״ מזאמאשטש הוא בעצמו הי׳ חתן הגאון בעל משנת חכמים, והחליף אותו בבנו הרב ר׳ משה דנן, שאשתו פיגאלי היתה בת הגאון בעל משנת חכמים, ואביו בעל תפארת צבי הי׳ בזיווג ראשון חתן הג״מ ארי׳ ליב אבד״ק דובענקא בהגאון ר׳ צבי הלברשטאט, וגרשה ולקח לו לאשה מרת שרה מליסא נפטרה ט״ז ניסן תק״ץ, באלטונא בת פ״ז שנה (כתבי הגאונים עמוד 65), עכ״ד.

נולד בשנת תקכ"ה בעיר טישיוויטץ בעת שאביו כיהן שם בתור אב"ד, וראה בנובי"ק אה"ע סי' ע"ח שנמצאה שם חתימת אביו משנת תקכ"ו וחותם עצמו אבד"ק טישיוויטץ.

ובשנת תק"נ הדפיס חותנו הגאון ספרו משנת חכמים, הוסיף שם קונטרס מיוחד מתורת בניו, בשם „חוט המשולש", וגם ממנו נדפס שם חידושים נפלאים, ורואים שם רב גוברי' וחילי' לאורייתא שהי' למדן מובהק ועמקן נפלא.

בשנת תקע"ו, בהיותו אב"ד בטאמאשוב, הדפיס בווארשא שו"ת „תפארת צבי" ח"א מאביו הגאון זצלל"ה. בהקדמתו מתנצל מדוע נתעכב ההדפסה: „שוט המלחמה אשר עבר על כל יושבי זאמושטץ ולקחו גם ממני הוני ורכושי, עד כי קצרה ידי מנשוא הוצאת הדפוס".

להרב ר' משה הי' שני בנים, שם האחד ר' שאול יהושע העשיל מבראד, אשר הוזיל מכספו להדפסת הספר „שו"ת תפארת צבי" ח"א כמבואר בהקדמה לאביו ר' משה. שם השני הרב ר' אברהם יעקב (יש לו תשובה בשו"ת „תפארת צבי" למר זקנו הגאון ז"ל חאו"ח סי' ט"ו) והי' אבד"ק טישיוויץ, והסכמה על „שבחי בעש"ט" לאשצוב תקע"ה, ובנו הג"מ יוסף גילערנטער אבד"ק הרובישאוו הי' חותנם של הגה"צ ר' גרשון העניך ליינער זצ"ל אדמו"ר מראדזין מח"ס „סדרי טהרו"ת, והרב הגאון ר' נחום פייגענבוים אבד"ק קראסינבראד מח"ס „הלכתא רבתא לשבתא". האחרון הי' לו בן ר' יעקב פייגענבוים הי"ד שדר בטאמאשוב, הי' מהבע"ב הנכבדים שבעיר, חסיד ראדזין.

הסיבה מדוע עזב הרבנות בטאמאשוב לא ידועה, רק מעניין מה שכתב בהקדמת „שו"ת תפארת צבי" ח"א שהוא הוציאו לאור.

... יפלה ה' לי חסדו כל הימים, ויכון נא חפצי להעלות על מכבש הדפוס גם חלק השני (אגב, כפי שכתב הדברי חיים מצאנו בהסכמתו על חלק שני, בשם הישועות יעקב מלבוב, גאונותו של המחבר רואים בחלק אבן העזר והוא המובחר מחידושיו).

ואז יואיל אלו־ה ויתן שאלתי, להביאני אל ארץ הקדושה עם אשתי הרבנית וכו', ושם אקדיש בל"נ (בלי נדר) יתר צבאי לתורה ולתעודה, ואוציא לאור כל חיבורי אבא הגאון זצ"ל. אבל שתי משאלותיו לא נתמלאו, הוא נשאר בבראד עד יומו האחרון, והספר נדפס בשנת תרכ"ו ביוזעפאוו על־ידי הרב ישכר מיזלש אב"ד עיר חדש. ועיין ב„דעת קדושים" עמוד 12 אודות ר' משה באטשקא.

הרב ר' משה קבע ישיבתו בק"ק בראד אצל בנו, ונפטר שם זקן ושבע ימים בן פ"ד שנים בשנת תר"ט לפ"ק.

תפארת צבי על שאלות ותשובות, שחיבר כבוד אדמ"ו הרב האי גאון האמתי המפורסם וכו' מוה"ר **צבי הירש** זצלה"ה שהי' מקדם אב"ד בראד — גלוגא ומשם נתקבל לאב"ד בשלש קהלות אה"ו,

ושם מנוחתו כבוד. והעיר ד' את כבוד בנו הרב הה"ג המפורסם שלשלת היוחסין מה"ו **משה** נ"י אב"ד דק"ק **טאמשוב** להפיץ תורת אביו הצדיק ברבים וכו'. נדפס בווארשא אצל ר' צבי הארץ בר"ן ז"ל שנת חותמו לאמת.

עיין ברשימת מחברי זאמאשטש, לידידי הרב יעקב דב מאנדעלבוים (תדפיס מפנקס זאמאשטש שיצא לאור בבאגנעס איירעס) שקובע שנת הדפוס לשנת תקע"ו, ומביא שם הערה ממר חיים ליבערמאן שנמצא בספרי' ליובאוויטש, טופס אחר בשינוי שם המדפיס ומקום הדפוס, ושם המדפיס נפתלי הירץ ומקום הדפוס לבוב, עכ"ד. אכן כל הרואה מה שכתוב בהקדמה „ואסע לווארשא ואקוה למצוא שם משען כסף למען אוכל לדפוס בראשונה ספר תפארת צבי אל ארבע ש"ע, אולם דברים רבים וכו' סגרו גם שם בעדי את מוצא הכסף ולא יכולתי להדפיס את כל הספר בפעם אחת, לכן חלקתיו לשני חלקים". מזה נראה בפירוש שהדפיסו בווארשא, ורק הדפיס אחר כך שער מיוחד שנדפס בלבוב, כמו שנהגו בימים ההם בתחבולות כאלה לעקוף את הצנזורה שיוכלו לשלוח הספר מעבר תחומי רוסיא. ומה שקובע שנת הדפוס על שנת תקע"ו, לא אדע מבין ההוכחה שהרי בתאריך ההקדמה הוא וידבר משה, בגימטריא תקס"ז, ואולי הוא מצרף האותיות הגדולות של יום ב' ד'אב, שהם עולים תשעה וביחד הוא תקע"ו.

קונטרס חוט המשולש, חידושים וביאורים על לשונות הפוסקים מהרבנים המופלגים בני הגאון המחבר נר"ו, וחתנו **הרב ר' משה בהרב ר' צבי הירש** אבד"ק גלוגא רבתי וכו' נדפס בסוף ספר **משנת חכמים** על הרמב"ם לחותנו הגאון רבי יוסף גילערנטער אבד"ק זאמאשטש, בדף קל"ח-קמ"ט. נדפס בלעמבערג אצל ר"ש שלמה יאודה ראפּיפּארט בשנות תק"נ-נ"ב.

הרב ר' יהושע פרישערמאן בהרה"ק ר' יוסלי מיארטשוב

הי' צדיק מפורסם, ממלא מקום אביו ז"ל באדמו"רות בטאמאשוב. מעולם לא עבר עליו חצות לילה בשינה, כי מיום הולדו העירו אביו כל חצות לילה עד שהתחיל לבכות, ועבד עבודת הקודש בהשתפכות הנפש ובכיות והתפלל תמיד בהשכמה בהתלהבות ודביקות. הי' ענוותן ושפל ברך משולב בתמימות, אבל לעומת זה הי' קנאי גדול בכל דבר קטן שראה בזה סטי' או נטי' קלה מדברי הש"ע, איש אמת אשר לא חת מפני איש ולא הרכין ראשו בפני התקיפים. אם כי לא השתמש בנזר הרבנות רק כתר האדמו"רות היתה על ראשו, בכל זאת התערב בכל דבר הנוגע לקיום הדת, ולא הניח שום חדשות אפילו שמץ דשמץ שרוח מודרנית הי' נודף ממנו הן בלבוש או במנהג ולוחם במס"נ לבטלו, חיפש האמת ותיעב השקר עד תכליתו ובדרך כזו רכש לעצמו שונאים מבין התקיפים והמודרנים,

תמיד עמד לימין אביון והנכשל, אלמנה ויתום היו אצלו המיוחסים החשובים ביותר, בגליצי׳ ואונגארן היו לו הרבה חסידים וידידים ואוהדים, ובקרם, וכל מה שהביא הביתה חילק ביד רחבה לעניי העיר, וביתו הנהיג בצמצום.

כל ימיו משחר ילדותו עד זקנותו המופלגה כתת רגליו לצדיקי הדור, בראשונה נסע להגה״ק מהרצ״א מדינוב בעל „בני יששכר״ והי׳ אצלו בשמחת תורה האחרון, ובאמצע ההקפות פנה אליו הרבי מדינוב וא״ל: אברך בבקשה תעורר רחמים עלי שאשאר בחיים בעוה״ז ואעשה ממך כלי מפואר. אחר פטירתו נסע להרה״ק ירח״מ ממאגעלניצא, עיין בבנין דוד מיזלס (איהעל תש״ב), בפרשת ויצא אות יב מביא דברי תורה ששמע ממנו שאמר בשם הרה״ק ממאגעלניצא ששמע מפי קדשו, ולשר שלום מבעלזא והי׳ על הלוי׳ ביום כ״ז אלול, ועל ראש השנה נסע לצאנז למרן הדברי חיים. גם הסתופף בצל הרה״ק מהר״א מקאזניץ, ואחר פטירת מרן הדברי חיים נסע לבנו מרן הדברי יחזקאל, ואחר פטירתו ביקר את בנו הרה״ק מציעשינוב.

ביקר שלש פעמים בארצה״ק והי׳ בדעתו להתישב שמה, פעם אחד הי׳ מוכרח לברוח משם, כי בעת היותו בירושלים וראה איש ואשה הולכים לטייל שלובי זרוע סמוך למקום המקדש, בדרך אי־כבוד למקום קדוש כזה, ונדמה לו שהם יהודים מחובבי ציון החדשים והבילוים, הוא התקרב אליהם ונזף בהם על העזות הנורא לטייל במקום קדוש כזה בפריצות... וסטר להאיש אחת ואחת משני צדדי לחיו, ופנה מהם ועשה קאזאליגס (התגלגל על הארץ ראשו למטה ורגליו למעלה) כדרכו בכל פעם שהיה במצב רוח מרומם... (כך נהגו עצמם חסידי הרה״ק מהר״א מקאליסק זצ״ל).

כשהגיע להאכסניא כבר חיכו לו החסידים בירושלים, וצוהו להתחפש ולעקור תיכף משם בחשאי, כי האיש שסטרו סמוך לה„כותל״ הוא גוי פקיד גבוה בממלכת תורכי־ה, וכבר נתן צו לתפסו ולישבו בבית האסורים.

בפעם השלישית שהה שמה כי״ח חודשים וחזר ע״פ פקודת הרה״ק בעל דברי יחזקאל משינאווא, שכתב אליו מכתב שיש חרם הקדמונים שלא להיות בלי אשה יותר מי״ח חודש, ע״כ מצוה עליו שיבוא תכף בחזרה. עיין בבאה״ג יו״ד סוס״י של״ד ובדעת קדושים על סימן הנ״ל.

בזיווג ראשון הי׳ חתן מבילגורייא, אשתו היתה מנכדי הרה״ק ר׳ אלחנן מחותנו של הרבי ר׳ אלימלך, כי בנו הרה״צ ר׳ שמואל הי׳ חתן הנועם אלימלך, גר עמה עשרים שנה ולא זכו לבנים וגירשה, והגאונים שבדור דנו בשאלה זו, מרן הד״ח התיר לו לגרש, והחידושי הרי״ם הי׳ חוכך בזה, עיין בשו״ת הרי״ם סי׳ לו, ובכל זה מסיים בתשובתו להגה״ק מצאנז: „ורו״מ אין צריך לדידי וכדעתו הרחבה יעשה, ויותר טוב שיפעול בתפילתו שיפקוד ד׳ אותם כעובדא דרשב״י במדרש הנ״ל״ (שה״ש עה״פ נגילה ונשמחה).

והנה ענין זה נזכר ב„זכותא דאברהם״ חלק נחלי אמונה להרב ארי׳ מרדכי רבינוביץ הרב מבני ברק בירושלים (ירושלים תש״ט, עמוד יט, אות יד),

שכתב שאשתו הראשונה היתה קרובה להרה"ק ר"י מנעסכיז, ובאה אליו וסיפרה לו מהיתר של בעלה שהשיג מבעל דברי חיים זצ"ל, ואז אמר לה מה שבעלך רוצה שיהי' לו מי שיאמר קדיש אחריו, הלא בניו יהי' אלמים (שטימע), וכן הוה שכל בניו שהי' לו מאשתו השני' שקיבל ע"י ההיתר היו כולם אלמים עכ"ד. אבל טעה בזה הכותב כי מאשתו השני' נולד לו בנו הרה"צ ר' יוסף ארי' ליביש שהי' גו"צ וממלא מקומות באדמו"רות בטאמאשוב ודיבר ככל אדם, כנודע לכל אנשי עירנו.

אחרי שנפרד מאשתו הראשונה מבילגורייא, התישב בטאמאשוב על כסא אביו. אז הי' אב"ד רבי ישראליש נייהויז שהי' ג"כ אדמו"ר חסידי, והי' נראה להם כאילו רבי יהושע מתחרה בו ויזיק לו בפרנסתו, לכן נסעה אשת רבי ישראליש לנעשכיז להרה"ק רבי יצחק'ל שפירא, לקבול לפניו על התיישבות רבי יהושע'לי בטאמאשוב והמה פוחדים שיזיק להם לפרנסתם.

הרבי מנעסכיז ניחמה ואמר לה אל תיראו, חסיד שמעתי וחסיד ישאר, אבל רבי לא יתקרי. רבי יהושע'לי נסע לצאנז כפי מנהגו, לא ידוע אם רבי יהושע הודיע להדברי חיים מה שאמר הרבי מנעסכיז עליו אם לא, אבל זה ידוע כשבא לצאנז, אמר לו הדברי חיים סע תיכף ומיד לנעסכיז, ותיכף קיים דבריו. בדרכו לנעסכיז עבר דרך טריסק ונכנס לקבל שלום אצל המגיד, ביקשו המגיד שישאר אצלו על שבת, אמר לו, כעת איני יכול מפני שיש לי פקודה מהרב מצאנז ליסע ישר לנעסכיז, ומוכרח אני לקיים דבריו, ובחזירתי בלי נדר אהי' אצלו על שבת. כשבא לנעסכיז קרבו הרבי מאד, והצטדק לפניו, לא ידעתי ממי הי' המדובר, אבל כבר מוחלט הדבר...

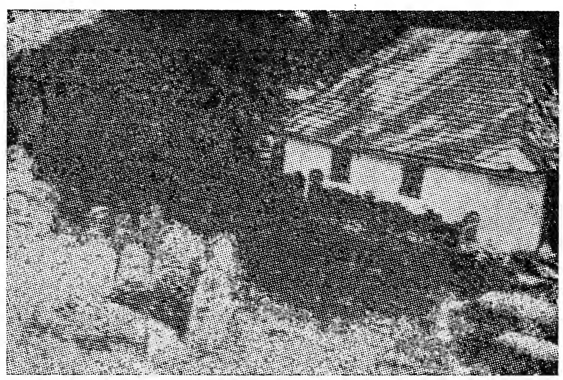
נפטר ביום י"ט תמוז בשנת תרס"ו, ונקבר באהל אביו, ובכל עת צרה הלכו להתפלל על קברם.

*

נוסח המצבה, נמצא בתצלום מגנזך הרב מאיר רובין ז"ל:

נפטר י"ט תמוז שנת סתר"ו
סבא קדישא אשר יצק מים
אצל צדיקי הדור במסירת
נפש עובד השם מנעוריו, שם
לילות כימים, יחוס על דל
ואביון ונפשות אביונים יושיע
השליך נפשו מנגד עבור
בית ישראל, מופת הדור
מור' ורב' הרב הצדיק
מו"ה **יהושע** בן לאותו
...קדוש עליון מור' ורב'
יוסף זצ"ל ת.נ.צ.ב.ה.

תצלום המצבה קבלנו מגנזך הרב מאיר רובין ז״ל.
מימין מצבת רבי יהושע, ומשמאל מצבת אביו רבי יוסלי זצ״ל

בית הלבן הוא האהל מקום מנוחתם של האדמו״רים רבי יוסף מיארטשובקא, בנו רבי יהושע ובן בנו רבי יוסף ארי׳ ליביש, וסביב האהל מצבות של בני משפחתם והמקורבים. והאהל השני מאחוריו, הוא מקום מנוחתם של האדמו״רים לבית נייהויז רבי ארי׳ לייביש, בנו רבי ישראליש ונכדיו רבי מאירל מחעלים ואחיו רבי נחמן מו״צ בטאמאשוב

הרב ר' יוסף ארי' לייביש פרישערמאן
בהרה"צ ר' יהושע זצ"ל

נולד בשנת תר"ל. כשהי' בראדימשלא אמר לו הגאון ר' שמואל ענגעל האבד"ק משם: אני יודע ואגיד לו מתי נולד, ביום ב' דר"ה, כי הרה"ק מצאנז העמיד אז משקה לכבוד לידת הבן להרה"צ ר' יהושע'לי מטאמאשוב. אשתו הרבנית צפורה היתה בת הרה"צ ר' שמואל רובין אבד"ק קארטשין נכד הרה"ק מראפשיטץ (נפטרה ב' ניסן תש"ב).

כל ימיו עסק בתורה ועבודה בהתמדה נפלאה, ואביו הקדוש הדריכו והי' חביב עליו כבבת עינו, ונתעלה במעלות ומידות ונעשה ת"ח עצום ובעל הוראה מובהק, בטבעו הי' מתון וענוותן ונוח לבריות וכולם אהבוהו ונכבד ומקובל בעיר בכל השכבות, וכשנפטר הרב ר' שמואל טעמעלעס קבלוהו למו"צ וראב"ד. בעת שהי' אביו מתגורר בא"י, צוהו הגה"ק בעל דברי יחזקאל משינאווא שיקח פתקאות. אחר פטירת אביו נתקבל לממלא מקומו, והנהיג עדה והי' מפורסם לצדיק ובאו אליו לקבל ברכות פיו ולהסתופף בצלו.

הוא התנהג בדרכי אביו והסתופף בצל צדיקי הדור, מקודם לשינאווא ואחריו לבנו הרה"ק בעל דברי שמחה מציעשינוב. אני דברתי עם חסידים שלו ולא הי' מילים בפיהם לספר איך ערך בענוה וקדושה שלחנות בליל שבת קודש והעריבות והמתיקות הרגישו שנים רבות אחר פטירתו, אבל בעוה"ר לא האריך ימים ונפטר בדמי ימיו בן ארבעים וששה ביום כ"ה אדר שני שנת תער"ת, ומנוחתו כבוד באהל אבותיו הקדושים.

איזה ימים קודם פטירתו הובקעה מצבת אביו ז"ל וראו בזה כל בני העיר ענין פלא.

מיוצאי חלציו:

הרה"ח ר' צבי הירש אלעזר פרישערמאן חתן דודו הה"צ ר' פינחס מראפשיץ ואח"כ בחעלים הי"ד.

הרבנית רחלי הי"ד אשת הרה"ג ר' אליעזר גרשון טייכער הקדוש הי"ד בהרה"ג ר' יוסף משה נפתלי אבד"ק טארניגראד ובימי המלחמה נתקבל למלא מקום אביו בטארניגראד, ועלתה לו להתחבא במרתף עם כל ב"ב, וימים אחדים לפני גמר המלחמה גילו אותם הפולנאים הרשעים והרגוהו עם כל בני ביתו הי"ד.

הרב ר' שלום פרישערמאן הקדוש הי"ד חתן הה"צ ר' אהרן יחיאל מנאדבורנא, נשאר ממנו רק בן אחד ר' אהרן יחיאל.

הרבנית לאה שיינדיל הי"ד אשת הה"צ ר' אלעזר ווייסבלום מלאדז ויו"ח הי"ד.

הרה"צ ר' משה'לי פרישערמאן שליט"א אדמו"ר מטאמאשוב בניו יורק.

אדמו"רים בטומשוב

שושלת הזהב

של איזביצה ראדזין שהתחילה בטומאשוב לובלסקי

ישראל אידלמן

מפי חכמים וסופרים שומעים וקוראים הסבר וביאור למציאות והעובדות בתולדות ישראל, ויפגש בהן כל המעיין ומתעמק בהן כי בזמנים החשוכים והקשים ביותר בתולדות עמנו ותקופות כאלו לא מעטין הן, ודוקא בהן נתגלו אורות כאלה שלא נתגלו בתקופות הרוגעות והזוהרות והמאושרות כביכול, שהאירו את חשכת עולמה של היהדות. וחז״ל מגדירים בצורה כה קולעת בזה שאומרים: „התורה נמשלת למים מה מים יורדת ממקום גבוה למקום נמוך אף התורה כן״. וכך אנו פוגשים את השתלשלות האור הרוחני הגדול לדורות השפלים והנמוכים ביותר. אין רכוש רוחני יותר גדול לעם ישראל מאשר תורה שבע״פ, שבלעדה גם תורה שבכתב נעלמה ממנו, סגורה ומסוגרת בפנינו ואת התורה שבעל פה אשר העיקר בה הוא התלמוד בבלי, הגיע לעם בזמן חשוך ומחשך, כדברי חז״ל: „במחשכים הושבני זה תלמוד בבלי״.

בתקופות כאלו חיו והביאו אור לעם ישראל רבנן סבראה, הגאונים, רש״י, בעלי התוספות וכל מאורי ומאירי חשכת ישראל, וגם האור הגנוז הגדול שהורידו לנו מגנזי מרומים; הבעש״ט ותלמידיו הקדושים התחילו לזרוח אחרי הטבח האיום של שנות ת״ח ות״ט, כששרידי הגולה נאנחו מהמכות האיומות שהותכו עליהם ע״י קלגסי חמעלניצקי ימ״ש, כשסכנת טמיון רוחני בצד ההשמדה הפיסית היתה נשקפת לשארית הפליטה בארצות פזוריהם. לכן אני נענה בשמחה למרות הטרדות הרבות למשאלת שרידי העיירה טומאשוב לובלסקי להתפנות ולספר במקצת בספר הזכרון לעירם שהם מתכוננים כדוגמת מאות יוצאי עיירות אחרות להוציא על אותו ענף גדול קדוש מהשורש והאילן הגדול הבעש״ט שנתגלה לפני ק״ל שנה בעירם וזהו האור המאיר מרן רבנו מרדכי יוסף לייגער המוכר בעולם החסידי כהרב רבי מרדכי יוסף מאיזביצה זצ״ל, ראש וראשון ומייסד השושלתא דדהבא של איזביצה וראדזין.

ק״ב שנה האיר האור הגדול של תורת איזביצה וראדזין בשחקים על שמי חשכת יהדות פולין משנת ת״ר לאלף הששי, השנה שנתגלה אורו הרב כאמור בעיירה טומאשוב לובלסקי עד לערב ר״ח סיון תש״ב לאלף הששי ביום בו נגדע השריד והחוליא האחרונה לאותו שושלת הרבי הקדוש מרן רבנו שמואל שלמה ליינער הי״ד בעיירה וולאדאווע, עיירה קטנה באותה סביבה...

לא נהוג בין חסידים לחקור על שנת הולדתו של הרבי לכן גם אנכי לא שמעתי אף פעם על שנת הולדתו של הרבי מאיזביצה הרמ״י זצ״ל מחסידי

רדזין ואיזביצה שזכיתי להכיר ובתוכם גודלתי וחונכתי על אף שהרבה שמענו על אורח חייו ומעשיו הטובים וגדלותו בתורה ובחכמה.

נצטט את מה שכותב עליו אחד מניניו הגאון החסיד הרב ירוחם ליינער שנפטר לפני שנים מספר בניו־יורק, וכה דבריו: ראש גולת הכתרת אבי משפחתנו היה אדוני אבי זקני. איש א־לקים קדוש מורנו ורבנו הרב הגאון החסיד רבי מרדכי יוסף זללה"ה. מח"ס „מי השלוח" עה"ת ב"ח היוצר ומחולל שלשלת החסידות באיזביצה ואחר כך בראדזין זי"ע ועכי"א.

הוא היה גאון בנגלה ונכדו הוא דודי הגה"ק רבי גרשון חנוך העניך זללה"ה מראדזין מביא מחידושיו בספרו הבהיר סדרי טהרות. קדוש עליון ומקובל עצום הגדול והמורם מתלמידי מורנו ורבנו שמחה בונם זלה"ה מפרשיסחא, וקבל דור אחר דור מאת גאון עוזנו מרן הקדוש רבי ישראל בעל שם טוב זלה"ה זי"ע ועכי"א.

וכן ממשיך: וחוטר מגזע משפחות המיוחסות שבישראל עד רש"י ז"ל ורבי יוחנן הסנדלר ועד דוד מלך ישראל ככתוב סדר השלשלת בסוף ההקדמה (הכוונה להקדמת הרגח"ה על ספר אביו „בית יעקב" על בראשית). והעמיד תלמידים הרבה דורשי ה' מקשיבים לקולו. ומהם יצאו טעונים בברכת התורה גם ללמד תורה ברבים.

בהיותו ילד קטן מת עליו אביו הרב החריף הצדיק החסיד ר' יעקב זלה"ה מטומאשוב, והוא היה בן עשרים וארבע שנים. וכ"ק דודי הגה"ק רבי גרשון חנוך העניך זלה"ה מביא ממאמריו בכתב קדשו. והוא נשאר יתום קטן. ויהי ה' אבי היתומים את יוסף ויגדל בתורה ויראה כמאמר הכתוב „אשר בך ירוחם יתום" (הושע יד, ד).

על מצב היהדות ופני הדברים בעיר טומאשוב ואיך גדל יתום קטן וקדוש זה מטיב לספר יהודה לייב לוין בספרו „האדמו"רים מאיזביצה", שהוציא לאור לא מזמן, והוא מספר בלטו בין הצעירים המופלגים כמה חריפי מוח, בעלי כשרונות נדירים, רבי מנחם מענדיל (הכוונה להרבי הזקן השרף מקאצק) ורבי אליעזר בר, רבי מרדכי יוסף ורבי צבי הירש. מהם ונדדו לתורה. רבי מנחם מנדיל הלך ובא מזמושטש הלא רחוקה, ותלמיד בישיבה המפורסמת של רבני המקום. רבי אליעזר בר בא מלובלין שם, למד תורה מפיו של הג"ר עזריאל, רבה של הקהלה, בעל „ראש הברזל". רבי מרדכי יוסף חונך בטומאשוב, בבית המדרש גדל ובין כתליו צמח ועלה, נתעלה על בני גילו ועל הקשישים ממנו.

נמוך קומה, חיור, צנום וחלש היה מעודו. אביו רבי יעקב נפטר באבו כשאך מלאו לו כמה שנים. היתום הפעוט פונק הרבה, אבל עילוי כמוהו לא שם לב לגילוי חיבה של אנשי סביבתו. סגור ומסוגר היה בעולמו. ממעט בחברת ילדים או נערים מבוגרים יותר. תמיד תר ומחפש אחר הנעלם והחסום ממנו. כוח רצונו עלה לאין ערוך על כוחו הפיסי וגם יכול לו. הוא הצנום והנמוך מבין חבורת הצעירים לומדי בית המדרש נתגלה עד מהרה כחזק ואיתן ביותר, חמל על הכל אבל לא על עצמו, הצעיר, החלש, מבין החבורה הזאת. בעודו

עול לימים כבר נתגלה כאישיות חזקה, חצובה מחלמיש ועשויה ללא חת. עילוי גדל בטומאשוב שהבטיח רבות לעתיד.

כך עלה והתעלה ברוחו היתום בעל היחוש הגדול והיה נחשב אחד החריפים בין חבורת החריפים והמופלגים שלמדו והתפללו בבית המדרש של החסידים בטומאשוב. בראש חבורה זו עמד רבי יוסף מיארטשוב, שהיה תלמידו הנאמן של החוזה מלובלין ומפיץ תורתו בטומאשוב וסביבתה. והשפעתו על חסידי העיר היתה רבה.

במשך הזמן התפלגו הצעירים חריפי המוח שבין החסידים וביניהם רבי מרדכי יוסף מדרכו המתונה של רבי יוסף מיארטשוב זצ״ל. ופנו לפשיסחה, לבית המדרש שהקים שם היהודי הקדוש והאדמו״ר רבי שמחה בונם.

ועל בואו של רבי מרדכי יוסף לראשונה לפשיסחה יחד עם קבוצת חבריו הצעירים מטומאשוב ובמיוחד ריעו הטוב רבי מנחם מנדיל כדאי לצטט את מה שכותב נכדו הנשר הגדול הגאון האדיר האדמו״ר רבי גרשון חנוך העניך בהקדמה הנזכרת: ואחר שמילא כרסו בש״ס ופוסקים הכין לבבו ונפשו להיות ראוי ומוכשר לקבל תורת הקבלה והסוד, וטרם שנסע פעם הראשונה לרבו הקדוש מורנו רבי שמחה בונם זלה״ה, היה מלא תורת ה׳ במקרא במשנה וגמרא והלכה ומדרשים וזהר הקדוש ולמד כל ספרי הקבלה שהיו בבית מדרש עירו, עד שהיו כולם שגורים בפיו. והיתה משנתו סדורה מאד. הוא היה האחד המיוחד שבחדרו חדר צאן קדשים של רבו אשר עשה כרבי שמעון בן יוחאי ועלתה בידו. עזב כל עניני עוה״ז ומכר ביתו נחלת אבותיו בית מחיה פרנסה וכל כלי תשמישו הנשארים לו מאביו הרב הגדול המקובל מוהר״ר יעקב זללה״ה וכתת רגליו ללמוד תורה וכלכל עצמו בלחם צר ופת במלח ומים במשורה ולא מנע עצמו מבית מדרשו של רבו תשע שנים רצופות רק על שבועות אחדים בשנה נסע לביתו לפעמים על חג הפסח. ואף כי היה גבר חלש תש הכח וידוע חולי מחלת החזה ר״ל לא הביט כלום לטובת גופו וסבל צער קור וחום מחוסר בגדי החורף ואף כי מתולדתו היה ענוג מאד בן לאביו ורך לפני אמו גזע ממשפחתנו מיוחסת עד רש״י ז״ל ור׳ יוחנן הסנדלר ומזרעא דדוד קא אתינא.

וכן ממשיך: ושמעתי מפיו הקדוש שטרם שנסע פעם הראשונה לרבו הקדוש מורנו רבי שמחה בונם הכין לבבו ונפשו כי יהיה ראוי ומוכן ומוכשר לקבל תורת אמת, והרב רבינו שמחה בונם זללה״ה בבואו אליו פעם ראשונה אמר לו בא ונמדוד עצמנו מי משנינו גדול ומדד עצמו עמו וסמך ידיו עליו ואמר לו בזה הלשון לעת עתה אני גדול ממך אך אתה עודך צעיר ועול לימים עוד תוכל לגדול. ובפירוש לא כוון על גידול הקומה כי רבינו שמחה בונם זללה״ה היה ארוך בדורו הן בקומה הן בתורה ואאזמו״ר (ואדוני אבי זקני מורי ורבי) זללה״ה עם שהיה ארוך בתורה אכן היה קצר הקומה. וכן שמעתי מפיו הקדוש וגם סיפר שאמר עליו שהוא כמי השלוח ההולכים לאט וחופר בעומק מעמקים אשר בגלל זה נקרא ספרו הקדוש „מי השלוח״.

לראשונה הגיע רבי מרדכי יוסף מטומאשוב לפשיסחה בשנת תקע״ט.

תשע שנים הוא שימש את רבו הגדול והקדוש כאחד מגדולי תלמידיו. תשע שנים ישב בבית המדרש הזה. להלכה, נחשב עדיין כתושב טומאשוב; אולם למעשה עשה את מרבית חדשי השנה בפשיסחה. רק לעתים לא תכופות היה סר לביתו, שהה שבועות מספר וחוזר לרבו, האדמו״ר. בכל חגי השנה ומועדיה היה במחיצת האדמו״ר רבי שמחה בונם פרט לחג הפסח, שהקפיד לשהות בביתו בטומאשוב.

בבית מדרשו של הרבי ר׳ שמחה בונם מפשיסחה התהלכו עשרות, עשרות גאונים ועילויים שמנו את התורה באותיותיה. גדולי תורה שמעטים דוגמתם בדורם. שגדולי הדור ראו בהם את מאורי התורה לעתיד. ושימשו ברבות הימים כגדולי האדמו״רים וכראשי הרבנים בפולין. בכל זאת זכה רבי מרדכי יוסף מטומאשוב ליחס מיוחד במינו מרבו הקדוש, יחס של הוקרה והערצה, וראו בו מעמודי התווך ומראשי חבורה קדושה זו. ועוד זכיתי לשמוע מפי אבי מורי הקדוש החסיד ר׳ נחום יהודה לייב הכהן מיאנובה הי״ד, ששמע הרבה מזקני החסידים על יחסו של הרבי הגדול והקדוש לתלמידו הגדול והקדוש. כן סיפר תמיד, ידוע כי הרבי ר׳ בונם מפשיסחה היה סגי נאור לעת זקנתו והיה רגיל למשמש בידיו הקדושות את מקומות תלמידיו הקדושים וכשהגיע למקום תלמידו רבי מרדכי יוסף מטומאשוב התחיל לצעוק כמה חם המקום הזה לא אדם יושב כאן אלא לפיד אש!

חוקרי וסופרי החסידות כשכותבים ומתארים בית מדרשו של הרבי ר׳ שמחה בונם מפשיסחה ומספרים על גדלותם של גדולי תלמידיו שהיו בבוא העת לגדולי האדמו״רים וראשי אלפי ישראל, כמו: רבי מנחם מנדיל מקוצק, רבי יצחק מווארקה, רבי יצחק מאיר בעל „חדושי הרי״מ״ מגור, רבי חנוך העניך מאלכסנדר, רבי יעקב מרדזמין, רבי זאב מסטריקוב, רבי שרגא פייבל מגריצה, רבי ברוך מציזוב, רבי שלמה לייב מלנטשנה, רבי איתמר מקונסקיוואלי, רבי אברהם משה בנו, ועוד — התבלט רבי מרדכי יוסף בעמקותו המדהימה, בחתירתו המתמדת לחשוף תמיד את המקור ואת השורש של כל בעיה, בעמלו להאיר את שבילי הסתר המסתתרים מאחורי כל תופעה.

אחרי הסתלקות הרבי ר׳ שמחה בונם מפשיסחה ביום י״ב אלול תקפ״ז, נתפלגה עדת החסידים. חלק קיבל עליו את מרותו של בנו הרבי רבי אברהם משה וחלק הלך אחרי רבי מנחם מנדיל לטומאשוב. בחלק זה כפי שמסופר ומקובל היו גדולי וחריפי תלמידי פשיסחה, מאות רבנים וגאונים, חסידי אמת וענקי רוח. וביניהם היה גם בן עירו וחברו הגדול רבי מרדכי יוסף, וכמסירותו לרבו בפשיסחה כן מסירותו לרבו בטומאשוב, והחסידים ראו באדמו״ר רבי מנחם מנדיל מורה דרכם וברבי מרדכי יוסף יד ימינו, תלמיד חבר של האדמו״ר מדריכם ומכוון צעדיהם, יורד לעומק בעיותיהם ונטרד בקשייהם. הם דבקים באדמו״ר וקשורים גם ברבי מרדכי יוסף, המסור לכל אחד ואחד מהם.

כשהאדמו״ר רבי מנחם מנדיל העביר את בית מדרשו ועבר לגור מטומאשוב

לקוצק נשאר אמנם רבי מרדכי יוסף בטומאשוב, וצעירי חסידי קוצק היו ממשיכים לבוא אליו לטומאשוב לקבל ממנו הדרכה ובראשו היו עולים לקוצק.

כותבי שנות היותו של רבי מרדכי יוסף חסיד קוצק מתואר בצורה כזו: קוצק הפכה למרכז התנועה אבל גם טומאשוב לא נעזבה על ידי רבים מהחסידים הצעירים והמופלגים. אלו המשיכו לבקר שם את רבי מרדכי יוסף, להתחמם לאורו ולקבל את הדרכתו. לעתים תכופות עשה רבי מרדכי יוסף את דרכו לבית מדרשו של האדמו״ר רבי מנחם מנדיל, ועליו נתלווים בנסיעתו חבורות גדולות של אברכים חריפים שאינם נוטשים אותו לעולם. הולכים עמו באשר הוא הולך ובאים עמו בכל מקום. הם חסידי קוצק וחניכיו של רבי מרדכי יוסף, שומעי לקחו ועצתו.

אבל החסידים שהיו קרובים לשני רעים גדולים וקדושים אלה ידעו לספר והרגישו שהדרכים ביניהם הולכות ונפרדות. רבי מרדכי יוסף שהיה ידוע בטוב לבו ובאהבתו לכל אחד מישראל עד שמכר את ירושת אבותיו ופיזר את תמורתם לעניים וכל אנחה של יהודי שבר את לבו החולה ולא נח ולא שקט עד שהשיב את נפשו של היהודי הנאנח והסובל, לא היה יכול לסבול את דרך הנהגתו של הרבי הרמ״מ מקוצק שהלך והחריף רדף והרחיק ממנו את כל מי שלא התרומם למדרגות הגבהות כפי שדרש מחסידיו עד שעולמו נעשה צר עליו והסתגר לגמרי ולא נתן לחסידיו להתקרב אליו, אמנם היו מספר יחידי סגולה שגם אחרי ההסתגרות היה דלתותיו של הרבי מקוצק תמיד פתוחים לפניהם וביניהם היה כמובן ריעו וחברו הגדול והקרוב רבי מרדכי יוסף, אבל את צערן של ישראל שעלו לקוצק אחרי טלטולי דרך רבים למאות ולאלפים חיכו מאחורי פתחו וחלונותיו של הרבי שבועות וחדשים ולא זכו לקבלת שלום ולראות את פני קדשו של הרבי מקוצק, ואחרי שכל עמלו להשפיע על הרבי מקוצק לחזור לדרך עבודתו הקודמת ולטפל עם כל החסידים העולים אליו להסתופף בצל קדשו לא נשאו פרי והרבי מקוצק נשאר סגור כידוע בחדרו עד להסתלקותו — קם רבי מרדכי יוסף מטומאשוב ועזב את קוצק, ויחד עמו עזבו חלק גדול מחסידי קוצק, ביניהם גדולים וחריפי מוח והכתירו אותו למורם ורבם.

פרשה זו של פרישתו של החבר והתלמיד הגדול מחברו ורבו הגדול עוררה סערה גדולה ורבים ראו גם בפילוג חדש זה כמו בכל פילוג בישראל ובפרט כשהפילוג פורץ בין צדיקים וקדושי עליון — אסון לעם, והרבה ידים ואפילו ידים לא טהורות בחשו בפרשה זו. כל מושך עט רצה וניסה להלביש לפרשה אומללה זו מהרהורי לבו. לבלרים וסופרים כתבו והוציאו ספרים על פרשת פרישת איזביצה מקוצק וכל אחד רצה כדרכו להסביר לפי מושגיו המוגבלים את סיבות הפרישה כאילו היה ביכולתם לחדור למעמקי מצפונם ולעלות לרום מחשבותיהם של ענקי רוח וקדושי עליון אלה ותלמידיהם שהתפלגו לשני מחנות. לכן טוב נעשה אם גם במאמרנו זה ננהג כפי שנהגו החסידים האמתיים הן של קוצק והן של איזביצה שמיעטו לדבר על אותה פרשה, בכדי

לא להכשל ח"ו בפגיע בכבודו של אחד משני הצדיקים, ונמעט גם אנחנו במאמר זה להתעכב על פרשה זו ולבוש זה.

חושבני, שכדאי לכל היותר לספר לקוראי הספר הלזה את זכרונות ההולכות על אותה פרשה, והם: אבי מורי הקדוש הי"ד נמנה על חסידי ראדזין, שכידוע ממוצא איזביצה הגלהבים, חותנו וזה זקני אבי אמי הי"ד היה מזקני חסידי קוצק ואחרי הסתלקות הרבי הזקן מקוצק הסתופף בצל קדשם של אדמו"רי גור החל מהחדושי הרי"מ, הרבי רבי העניך מאלכסנדר, ה„שפת אמת" והאדמו"ר הגה"ק רא"מ מגור. וכשישבו החתן והחותן, זאת אומרת אבי וזקני, לסעודת שבת וחג לשולחן אחד היה אבא מפציר בחותנו זקני שיספר לו דבר מה מאותה פרשת הפרישה שהוא היה עד לה. הסבא היה נמנע למרות כל הפצרותיו לשוחח על אותה פרשה וכשהציק לו פעם אבא אולי בכל זאת יספר לו מה שהוא, שהיה כל כך צמא לשמוע, ענה ואמר: שמע בני אספר לך סיפור שראיתי אצל רבי הקדוש בקוצק, ומזה תבין למה שאני נמנע מלספר ובכלל לשוחח על פרשת הפרישה, ואני מקוה שאחרי שתשמע את הסיפור תפסיק כבר ללחוץ עלי שאספר לך. ומעשה שהיה כך היה: בערב שבת עם חשכה מסוים וזה היה כבר באותן השנים שהרבי זצוק"ל ישב כבר סגור ומסוגר בקודש פנימה ויצא החוצה רק לעתים תדירות מאוד, יצא לביהמ"ד יציאה כזו שהיה מטיל אימה ופחד על כל הנוכחים. ובקול שאגה כדרכו בקודש שאל אם לא ידוע בעיר על איזו שהוא יהודי שזכה עוד להכיר אישית את בעל הקדושת לוי זצוק"ל מברדיטשוב ואף לא זכר באותו מעמד על יהודי כזה, וכשלא קיבל מענה חזר לחדרו, אבל כעבור כמה דקות חזר הרבי שוב לביהמ"ד באותה שאלה וכשהדבר חזר ונשנה פעמים מספר הבינו שהרבי ברוח קדשו מרגיש שישנו בעיר יהודי כזה והתחילו להתעניין, ובאמת נודע להם שבקצה המרוחק שבעיר מתגורר יהודי קשיש מאוד המתפאר ששימש בצעירותו כחייט בברדיטשוב וגם זכה לתפור בגדים עבור הרבי רבי לוי יצחק. וכשהודיעו על כך להרבי, הוא פקד להביא אותו וכמעט על כפיים נשאו את היהודי הישיש כי ההליכה קשתה עליו מרוב זקנה וגם המרחק היה גדול. וכשהביאו את הישיש היה כבר ליל שב"ק. הרבי אמר להושיבו על כסא בבית המדרש וביקש ממנו לתאר לפניו את דמות דיוקנו של ה„קדושת לוי" נ"ע. הישיש היה יהודי פשוט בעל מלאכה והתחיל לתאר כלשונו וסגנונו: „ער איז געוועזן הקלייניקער" (הוא היה קטן), במקום לומר לא היה גבה קומה. הרי אז קפץ הרבי מקוצק על רגליו כנשוך נחש והתחיל לצעוק בקול אדיר: „וואס זאגט ער אויף דעם מלאך א־לקים אז ער איז געוועזן הקלייניקער ער איז געוועזן אזוי אזוי גרויס איך וויל מער נישט הערען פון אים" (מה הוא אומר על מלאך א־לקים זה שהוא היה קטנטן הלא הוא היה כה וכה גדול (ומרים את ידו הקדושה כמה פעמים למעלה מעל לראשו) אינני רוצה לשמוע ממנו יותר). הזקן נשלח חזרה לביתו. והסבא המשיך לספר: הוא לא הוציא את שנתו ונפטר זמן קצר אחרי זה, ולמרות שהיה כבר זקן מופלג בעת פטירתו אמרו בקוצק שפטירתו העכשוי בא מקפידת הרבי על שלא ידע

לבטות נכונה את צורת תיאורו של ה„קדושת לוי״. וסיים הסבא: בני זכיתי להכיר את גדלותו ולהעריך את רום קדושתו של האיזיבצר זצ״ל, אבל מאחר שנשארתי גם אחרי פרישתו חסיד קוצק וכחסידי קוצק אחרים גם לי חרה פרשה זו. היום אחרי שהם שניהם בעלמא דקשוט ובטח השלימו ביניהם, נדרתי נדר לשתוק ולא לשוחח על אותה פרשת הפרישה כי שמא אספר ואתחמם ואכשל ח״ו בביטוי לא נכונה על אותו קדוש עליון, אז אני בטוח שאני מסכן בזה את חיי ומאבד את שני העולמות. כמובן שאחרי שמיעת דברים כאלה עזב כבר אבא את תותנו לנפשו ולא הפציר בו יותר לספר בנדון.

בניו הקדושים של האדמו״ר רבי מרדכי יוסף מטומאשוב מנמקים את הפרישה באופן הפשוט, כיון שהגיע עתו להתגלות ולהשקות עדרים ממעיינו לא היה יכול להשאר יותר בקוצק.

וכן כותב נכדו גאון הדורות האדמו״ר רגח״ה מראדזין זצוק״ל: ואחר הסתלקות רבו הקדוש מפשיסחה י״ב אלול תקפ״ז, היה נחבא אל הכלים שלש עשרה שנה שלא הגיע עדיין העת ללמד תורה ברבים בפרהסיא, ולימד תורה בצנעה ואת צנועים חכמה, עד עת בא דבר ה׳ והגיע הזמן ורוח ה׳ החל לפעמו בשנת שש מאות שנה לאלף הששי. הוא העת אשר עליה רמז רבי שמעון בן יוחאי בזוה״ק (וירא קט״ז): וכן ייתי אלף שתיתאה דאיהו רזא דוא״ו וכו׳. ושם (קי״ז): ובשית מאה שנין לשתיתאה יתפתחון תרעי דחכמתא לעילא ומבעי דחכמתא לתתא וכו׳ וכדין יתחזו קשתא בגווני נהירין וכו׳.

ואז בעזבו את קוצק כבר לא חזר לטומאשוב. בדרך התעכב ושבת בעיר ווענגרוב ונתקבל שם לרב אב״ד ונתנו לו כתב רבנות, אבל לא רצה לקבל עליו משרת רבנות וקבע דירתו באיזביצא, ועל שם עיירה זו נשאר בתולדות החסידות שמו: „הרבי מאיזביצה״.

ועל בואו לאיזביצה מספר נכדו הגאון החסיד הרב ירוחם לייגער ז״ל: ואז התחיל לנהוג נשיאות ברמים, ונהרו אליו חסידים רבים מבקשי ה׳, גדולי וקדושי ישראל ודורשי ה׳ ותורתו, והוא היה הראשון אשר פתח את השער והחל ליסד ולקבוע ביסודי קבלה האמיתית וללמד איך כל דברי התורה הנראים על הלבוש גבוהים ורמים ונפלאים מגבול תפיסת האדם שייכים לכל נפש ונפש. וקבע מסמרות נטועים העושים פרי למעלה ושורש למטה. מנהגו היה לומר בכל לילה שיעור גמרא בבית מדרשו, ומעט מזעיר נרשם בספרו הקדוש „מי השלוח״ בשם לקוטי הש״ס. ואת שיעורו הקבוע היה משמיע בחצות הלילה.

וגם על דרך לימודו כדאי להביא את עדות נכדו הגדול האדמו״ר מראדזין: והוא החל לגלות טעמי תורה ולהפיץ מעיינותיו הקדושים והטהורים המיוסדים על האמת והאמונה, ולימד דעת לתלמידיו המקשיבים לקולו, והסיר מהם כל מבוכות, והתיר להם כל הספיקות הצריכים ביאור. לבאר דברי חכמינו ז״ל האמורים במעטפות ולבושים. המסתירים אותם. ולימד דעת שיבינו בדברי רבי שמעון בן יוחאי ובדברי האר״י ז״ל, כפי שמבינים פשוטי עם דברי הלכה. ולו היו נכתבים דברי תורתו בחייו לא ספקו עורות אילי נביות וקצר לכתוב כולם.

הערצתו אצל גדולי תלמידיו לא ידעה גבול, ומספרים שתלמידו הגאון הקדוש רבי צדוק הכהן המפורסם מלובלין זללה״ה היה אומר עליו שאם הוא היה חי בימי הנביאים היה נביא, ובימי התנאים היה תנא, ובימי האמוראים היה אמורא. והעיד עליו תלמידו הכהן הגדול, שלא שח שיחה בטלה, וכן אמר שמי שהיה באיזביצה ראה רוח הקודש. וסיפר הרבה דברים מה שראה בעיניו. והיה אומר הכהן תמיד: הרבי היה כולו תורה, כולו הלכה, כולו קדושה, וכולו מידות עילאיות. ככה הגדירו תלמידו הגדול האדמו״ר רבי צדוק הכהן מלובלין.

האדמו״ר הגה״ק מרן רבי מרדכי יוסף מאיזביצה נפטר בשבוע של פרשת ויגש ביום השביעי לחודש טבת שנת תרי״ד, ומנוחתו כבוד בעיר איזביצה. היו מספרים בין חסידי ראדזין, שהרבי מאיזביצה היה רגיל לומר כי ראשי תיבות של מילת „ויגש״ הן: ווינט יודאלאך געוואלט שרייט („תבכו יהודים צעקו געוואלד״). כעבור ארבעים שנה נפטר באותו שבוע פרשת ויגש ביום הרביעי לחודש טבת נכדו הגאון האדיר הצדיק האדמו״ר רבי גרשון חנוך העניך ליינער מראדזין זצ״ל, ואז נזכרו זקני חסידי ראדזין־איזביצה באימרה זו של סבו הגדול והבינו כי כוונת הסבא היתה גם לפטירת הנכד באותה פרשה. והמעניין: שתלמידו הגדול הגאון הצדיק רבי צדוק מלובלין זצ״ל מזכיר בספרו „פרי צדיק״ (פרשת ויגש): שמעתי ממורי הקדוש כי ויגש מורה על בכיה וצעקה, וחושבני כי מי שלא ידע על אמרתו האמורה של הרבי מאיזביצה בטח לא הבין את פירוש המילים איך מורה המלה ויגש על בכיה וצעקה

זכיתי עוד להכיר חסיד אחד שזכה להסתופף מספר שנים אצל האדמו״ר מאיזביצה, שמו היה ר׳ מתתיהו דורן. הוא עוד השתתף בהלויתו של נינו האדמו״ר הגה״ק רבי מרדכי יוסף אליעזר מראדזין שנפטר ביום כ״ו שבט תרפ״ט (1929). והנני זוכר עוד איך שעמד ליד ארונו של הרבי וצעק ובכה רבי הקדוש הייתי בטוח שאזכה שאתה תלווה אותי למנוחת עולמים ולבסוף אני צריך לצערי ולאסוני ללוות אותך. גם הוא נפטר באותו חורף בפורים בגיל תשעים ותשע.

הארכתי במאמרי זה לכתוב על אישיותו של הרבי הקדוש והגדול הגאון הצדיק מרן רבנו מרדכי יוסף מטומאשוב־איזביצה, המשמרת הראשונה וראש השולשלתא של איזביצה־ראדזין, מפני שהמאמר מוקדש לספר הזכרון של העיר טומאשוב, שמה גדל והתגדל ובעיר זו זרח אורו ומשמה יצא בקרב עדתו הגדולה לאיזביצה, תחנתו השניה והאחרונה בחייו עלי אדמות.

משמרת שניה

בשנת תקע״ח נולד בטומאשוב רבי יעקב, במלאות ח״י שנה לאביו הגה״ק האדמו״ר רבי מרדכי יוסף. הוא היה בנו בכורו ואח״כ ממלא מקומו. וחסידים אמרו עליו, שקויים בו במלואו: ואין צדיק נפטר מן העולם עד שמניח צדיק כיוצא בו. ושמש צדקותו וגדלותו בתורה, ביראה ובחסידות זרחה עוד לפני הסתלקות אביו הקדוש, בבחינת „וזרח השמש ובא השמש״.

מאז עמדו על דעתו התבלט במדותיו התרומיות, במזגו הטוב, ביחסו הלבבי לכל אדם, צנוע ונחבא אל הכלים. כל ימי חייו עמל לא להתבלט ולא להכאיב לאיש. אהב את הסדר ואת השקט וברח מרעש ומכל המולה.

עם כל השקט וההצנע לכת שלו, בקע אור תורתו וצדקותו. הוא היה גאון גדול ואדיר לא רק בתורת הקבלה, הרז והח״ן, ויגק לתוכו מלוא חופניים תורה וקדושה מאביו הגאון הקדוש והצדיק הנפלא, אלא גם בתורת הנגלה נחשב לאחד מגאוני הדור. ובנו הנשר הגדול האדמו״ר רגח״ה מראדזין מביא ממנו הרבה חידושים בספרו „סדרי טהרות״, ובראש הספר נדפס ממנו תשובה שהשיב להגאון רבי יוסף שאול נטנזון ז״ל, אבד״ק לבוב.

וכן הוא כותב עליו בהקדמה לספרו „בית יעקב״ על בראשית: „הוא היה גבר חכם בעוז, חד השכל בעומק הלכה, ובקי בש״ס בבלי וירושלמי, ומדרש וספרא וספרי, וכתבי האר״י ז״ל היו פתוחים לפניו, ופירש אותם בפירוש מספיק וברור עד שפתחם לפני כל באי שעריהם ללמוד. והבנת שכלו בהלכה היה בעומק נפלא, וישרות עצום, ובכל הלכה גילה עומק ההלכה וצורתא דשמעתתא על ברור. ואוכל להעיד באמונה כי בכל מקום אשר לא נמצא פירוש מספיק לבירור צורתא דשמעתתא, ובשאלו אותו לא גמגם בלשונו אף רגע, ורק תיכף ומיד הראה מקומו בש״ס בבלי או ירושלמי, ובספרא וספרי, ולא ראיתי שכל ישר כמוהו להבין בעומק צורתא דשמעתתא כמוהו, והרבה ענינים הגם בכתובים אצלנו על כמה ענינים וסוגיות. אך לא נכתב אף אחד מן אלף מחידושיו, והרבה ענינים נכללים בחידושינו. ונעשה כמעין המתגבר, ובכל יום הוסיף חכמה ודעת הן בנגלה הן בנסתר, כאשר כל רואיו ידעו וראו. ובדבר תורה על דרך האמת הרחיב ביאור רחב ופירוש מספיק לבאר כל סתום ולפתוח כל עומק, ועשה דרך כבושה לפני כל דורש תורה על דרך האמת״.

אלה שחיו בזמנו ותיארו את אישיותו כותבים: הוא היה כמעין נובע. מאז החל לנהל את עדתו ולהעניק מתורתו לעדת החסידים הגדולה הדהים קרובים ורחוקים בשפע הרב שגבר והלך. לעולם לא חזר על דבריו. תמיד פיתח אפקים חדשים. בתקופה הראשונה לכהונתו הרבה להשמיע מתורתו לאברכים שבאו אליו. השמיע מדבריו בפני כל חסיד צעיר שנכנס לחדרו, וכאלה הרבו לבוא. הרבו להכנס לאדמו״ר בשעות הקבועות לכך כדי ללמוד ולדעת תורה וחסידות, עד כי היה ונדמה שזורם אדיר, שעלה על גדותיו, שהיה נעול, סגור ומסוגר פתח שעריו לרווחה. המים הזכים פרצו החוצה בעוז.

ומספר נכדו הגה״ח הרב ירוחם ליינער: היה לומד שיעור גמרא בכל לילה עם בניו הקדושים ואמר דברי תורה בנגלה ובנסתר.

בערך כשלוש עשרה שנה נהג נשיאותו אחרי הסתלקות אביו באיזביצה, ואחר כך העתיק דירתו לראדזין. וגם שמה נהג נשיאותו ג״כ כשלוש עשרה שנה עד שנפטר בחמשה באב תרל״ח, בהיותו לרגלי מחלתו בעיר הקייט דרוזגניק והובא לקבורה בעיירה רוטיצה מפני שבדרוזגניק לא היה בית קברות, בימים ההם.

זכיתי להכיר עוד מספר חסידים מחסידי האדמו״ר הגה״ק מורנו ורבנו יעקב מאיזביצה־ראדזין, כשהם היו כבר ישישים אבל מלאי טעם, זקנים בעלי תבונה עמוקה, וכשחזרו על אמרותיו של הרבי הגדול היו הדברים מלא חן וטעם, ולא פעם התיפחו בבכי כשתיארו את אישיותו וגדלותו ותפארתו של הרבי כאילו רק אתמול הוא נלקח מהם, למרות שעברו כבר אז למעלה מחמישים שנה מהסתלקותו, והיו מספרים על גדלותו ומתונתו, ומעל לכל על פשטותו ואיך שהלך בשלום ובמישור עם כולם למרות גדלותו בכל חלקי התורה. כפי שהזכרנו הוא מצא שפה משותפת עם כולם, לכל אחד דיבר עם השפה המובנת לו. והנני זוכר איך שחסידים תיארו את שולחניו, כשהיו שותים אליו לחיים היה עונה לכל אחד ואחד: „לחיים טובים ולשלום טרינק געזונטערהיט״.

היו רגילים לומר חסידי איזביצה־ראדזין על ימי נשיאותו של האדמו״ר השני לשולשלת איזביצה־ראדזין שהם הצטיינו בשפע הטוב שבהם בכל הענינים ובכל המובנים. ידעו אז חסידיו שפע רב בחסידות, ברוחניות, בלימוד תורה ויהעו גם שפע רב בגשמיות, במסחריהם ובעבודתם. היו אלה ימי שלוה רגועים, שהצטיינו בשאיפה למתינות ולהיאפקות.

משמרת שלישית

כמשמרת שלישית מאותו שולשלתא דדהבא הופקד למלא מקום אביו הגה״ק האדמו״ר בעל ה„בית יעקב״ בנו בכורו הגאון האדיר שהדהים בגדלותו את כל בני דורו וכונה על ידי רבים וגדולים כנשר הגדול, ונחשב לא רק כגאון דורו אלא כגאון דורות, כי נשמה קדושה וגדולה כזו יורדת לעולמנו אחת להרבה דורות.

הגאון הצדיק הנשגב מרן רבנו רבי גרשון חנוך העניך נולד לאביו הגה״ק מרן רבינו יעקב מאיזביצה וראדזין ביום כ״א בסיון בשנת תקצ״ט, בעיירה טישיביץ, סמוך לטומאשוב. בעודו תינוק בעריסה עבר אביו רבי יעקב יחד עם אביו ראש השולשלתא מרן רבינו מרדכי יוסף מטומאשוב לאיזביצה, שם פתח אז את בית מדרשו. בעיירה איזביצה חונך וגדל ובשעריה צמח נשר רב תהילות שהפך לאחד הכוכבים המסעירים והמזהירים בעולם התורה בדורות האחרונים.

וגם לגביו כדאי לצטט איך שמתאר אותו בן אחיו הגאון החסיד הרב ירוחם לייטער ז״ל: „הוא היה גאון בנגלה, לבו כפתחו של אולם ועומק שכלו היה מבעית. ומרא דכולא תלמודא בבלי וירושלמי, מכילתא, ספרא וספרי, ומדרשים, וזהר הקדוש. הוא היה סיני ועוקר הרים גם יחד, ומקובל עצום ונורא. יחיד בדורו. איש שנמצא בו כל החמודות והמדות הטובות, ובתכלית הקדושה הענוה והחסידות. איש אשכולות וחכם בכל החכמות, וצח הלשון וספרא רבא דישראל, ובעל רוח הקודש. כמו שספרו אנשי אמנה נפלאות ומופתים שראו בעיניהם״.

הסופר יהודה לייב לוין מספר עליו ממקורות מוסמכים: „עילוי מובהק

משחר ילדותו, שהתבלט כבר כילד בן 5, שנון ופיקח. אימרותיו הפכו לנחלת הכלל ויחד עם זה מתבלט בלימודו ובידיעותיו, כילד קטן כבר לא מצא את מקומו ב„חדר", וטוב מלמדי הילדים לא התאימו לרמתו שהפליאה רבים. ובטרם הגיע לגיל המצות כבר הקשיב בקביעות לשיעוריו של סבו האדמו"ר הגדול והקדוש וירד לעומקן של סוגיות קשות ביותר. נחון היה בזכרון פנומנאלי ממש, כאילו מצלמה אוטומאטית לו במוחו. את הדברים שראה פעם שוב לא שכח לעולם. יחד עם זה התבלט בתפיסתו המהירה והמעמיקה, הבין כל שואל אם רק פתח השואל בדבריו. רמז קל הספיק לו לעמוד על דברים מסובכים ומעמיקים, אולם למרות כשרונותיו הגאוניים עמל על לימודו במסירות נפש. ביגע, שאף תמיד להתעמק יותר, כאילו גמר אומר לבלוע את התורה כולה. מי שראה אותו שקוע בלימודו, יכול היה להתרשם כאילו לא ניחן ילד זה בשום סגולות והוא עומל להבין בקושי דבר מה, שהוא למעלה מכוח השגתו".

בסבו, האדמו"ר הגה"ק רבי מרדכי יוסף מטומאשוב־איזביצה, ראה את רבו המובהק, ממנו למד הכל, נגלה ונסתר, תורה וחסידות. וחיבה יתירה נודעה מהאדמו"ר לנכדו העילוי. הוא ראה בו אדם שלם, אם כי בן אדם שלם, אם כי בן ט"ו היה עת הסתלק סבו הגדול והקדוש.

כערכת והערצת הסב לנכד כן היה הערצת והערכת הנכד להסבא, ובכל רמז הנהגה ורמז דק מסבו ראה תורה שלימה וקו מנחה לכל ימי חייו. גם זה שעמל כה רב להשלים את מצות ציצית ולחדש את הטלת כנף פתיל תכלת בציציות, שנפסק הרבה דורות מקושי הגלות, עשה מפני שהבין מזה שהסבא הקפיד אשר מכל בניו הגדולים יטיל דוקא הוא הנכד הצעיר תמיד ציציות בטליותיו הגדולים והקטנים.

בהיותו בן י"ג שנה היה בו כבר טעם זקנים, וסבו הגדול מסר לו הרבה מרזי תורה. את זה אנו רואים מדבריו שמביא בספרו „עין התכלת": ובזה הענין קבלתי מיסוד הורי מורי ורבותי, וביחוד מה שקבלתי מאדוני אבי זקני מו"ר הרה"ג הקדוש זללה"ה ביום שנתחנכתי למצות תפילין ומסר לי יסוד כוונתם, וצוה אותי לברך על של ראש וכו'. ומביא שם מאמר עמוק בקבלה שמסר לו אז.

את גאונותו גם בתורת הנגלה שהוא למעלה מתפיסת בן דורנו אפשר להשיג במדת מה מראשית חיבורו, הוא ספרו הגדול „סדרי טהרות". זהו עבודה תורנית רבת ממדים על כל סדר טהרות. אחד משישה סדרי משנה, ורבותינו חכמי התלמוד לא השאירו לנו גמרות מתלמוד בבלי על אותו סדר כמו שהשאירו לנו על יתר סדרי המשנה. לעומת זה נמצאים מפוזרים בכל התלמודים משנות מטהרות, ומה שחז"ל אמרו ופירשו אותם בהם יסודות מוצקים בהלכות טומאה וטהרה. והוא ליקט אותם לגמרות שלימות, הציב המשנה והגמרא לאותה משנה יחד ועיטר אותם בשני פירושים, פירוש הארוך ופירוש הקצר בשני צדדי העמוד מימין ומשמאל. כרש"י ותוספות בכל מסכתות הש"ס. הספר הזה הוא גמרא חדשה על סדר טהרות והוא ילקוט מש"ס בבלי, ירושלמי, מכילתא, ספרא וספרי, ותוספותות, ומדרשים, ובררייתות, וזוהר הקדוש. הפירושים שלו הארוך

באים לברר וללבן את ההלכה, והקצר בביאור מספיק לפרש ההלכות המובאות אחרי הביאור, העולה מן הפלפול בפירוש הארוך.

את החלק הראשון מספר כביר זה הוציא לאור בהיותו ס״ה כבן שלושים והוא כותב שעבד על חיבור ענקי זה למעלה מעשר שנים תמימות, כי המסכת הראשונה מסכת כלים שהוא הוציא היא מסכת בת רנ״ד דפים בפורמט גדול של ש״ס וילנא. מזה אנו למדים לדעת כי כשניגש למלאכה אדירה זו הוא עוד היה לפני עשרים שנה, ובהכינו את החלק הראשון לדפוס ניכנס אל הקודש פנימה למורו ורבו אביו הגה״ק מרן רבנו יעקב זצ״ל וביקש הסכמתו, וציוה עליו לקבל לכה״פ הסכמות מעשרה גדולים. וכמצות אביו הגה״ק פנה לגאוני הדור וביקש הסכמתם, והם מרימים על נס עבודתו זו ומתפלאים מעוצמת גאונותו. וכדאי לצטט כאן מספר מילים ממה שכותבים אחדים מהם: כותב הגאון הגדול המפורסם רבי יוסף שאול נאטנזאהן ז״ל בעל „שואל ומשיב״ אב״ד לבוב בהסכמתו, שזהו כמו ספר היד החזקה להרמב״ם, אני קורא עליו מש״כ הראב״ד ז״ל פ״י מהלכות כלאים ומשבח את רבינו הרמב״ם ז״ל כי מלאכה גדולה עשה באסיפתו דברי הגמרות והתוספות ואם כן היה בימי הראב״ד למלאכה גדולה אף כי אנן יתמי דיתמי. מה נכבד העבודה הזאת ובפרט סדר טהרות אשר גם ירושלמי לא נמצא עליו.

בדומה לסבו ראש השושלתא, הוא היה איש אמת ולא נשא פנים לשום אדם בנוגע לכבוד שמים ולא חת מפני כל.

עבודה של שנים ויגע רב ועמל לאין שיעור השקיע בחידוש מצות התכלת בציצית כפי שכתוב בתורה „הכנף פתיל תכלת והיה לכם לציצית״. כנף זה שצבוע בצבע דם דג שנקרא חלזון, נפסק במסיבות הזמן והגלות, ומוחו הגאוני של הרבי רבי גרשון העניך מראדזין לא נח כאילו מן השמים הודיעו לו שמקום הניחו לו אבותיו וכל הגאונים של הדורות שלפניו. אחרי שבירר בכל חלקי התורה שהיו פתוחים לפניו ולא מצא באף מקום שמצוה זו תלויה בבית ובארץ ומתבטלת כמצוות רבות אחרות עם חורבן הבית וגלות ישראל מארצו, הוא בירר את כל סימני החלזון ויצא לארצות תבל ליד נמלים שונים לחפשו, לצודו בעודו חי ולהביאו לביתו בראדזין. עד שמוצא אותו באי קטן שליד ווינציה באיטליה, לוכדו ומביאו לביתו, ביום ראשון לחנוכה תרמ״ט. ואחרי שעולה בידו לאחר מספר נסיונות לצבוע את היורה הראשונה בעזרת סממנים מחוסרי צבע שעירבב עם דם החלזון, והפיק את הצבע הדרוש, לבש תכלת. ובעקבותיו מיהרו ללבוש תכלת בציצית כעשרת אלפים חסידי ראדזין.

אז הוא יצא לשכנע את גדולי ישראל שגם הם ילכו בעקבותיו וילבשו תכלת, וחיבר שלושה ספרים לבסס ולברר את אמיתת דרכו בשטח זה. את הספר הראשון בעניני תכלת, „שפוני טמוני חול״, כתב וסיים ביום י״ב בחשון תרמ״ז, בו הוא מבאר את מקום מציאת החלזון, את סימני החלזון ומראה התכלת. בספר השני, „פתיל תכלת״, מתאר את החלזון שמצא על כל סימניו וסדר תהלוכותיו, ועמל הוא להוכיח כי זהו החלזון עליו דברו חז״ל. וכן הוא מבאר בספר זה

מראה התכלת, דיני צביעת התכלת, סגולותיה, כמה חוטי תכלת צריכים להיות בציצית, דין כריכת התכלת, החוליות והקשרים. וכן קונטרס שערי תשובה בענין התכלת.

ספרו השלישי בעניני תכלת, „עין תכלת", שהוציא כבר לאור אחרי הסתלקותו בנו ומ"מ האדמו"ר רבי מרדכי יוסף אליעזר זצ"ל. ספר זה מחולק לשלושה מדורים בו הוא חוזר ומבסס דבריו בענין פתיל תכלת ובו מ"ו סעיפים. במדור השני תשובות שונות בענין תכלת, ובמדור השלישי ביאור פנימיות ענין התכלת. בסוף ספר זה תשובה חריפה בהלכה זו, ובה הוא עושה את חשבונו עם כל אלה העומדים מרחוק, אינם סותרים דבריו ואינם מקבלים דעתו. וטוען שיוכיחו הם דבריהם והוא יקבל את דעתם ויודה בפומבי שטעה או שיקבלו הם את דעתו.

עבודתו זו בחידוש התכלת עוררה סערה הלכתית והתוכח עם כל גאוני דורו שלא הסכימו לדעתו. הוא שלח את ספריו בהלכות תכלת לכל תפוצות ישראל, ומאד חרה לו על שדעתו לא נתקבלה על חכמי התורה. ובאחד ממכתביו הוא כותב: כי רבי מנחם עזריה מפאנו כבר קבע בזמנו שתכלת בגימטריא שנאת חנם לכן יתכן שמשום כך חלק קורח על תכלת כי היה לו שנאת חנם על משה ואהרן, ולכן גם התלוצץ כדברי הגמרא על מעלת התכלת המכפרת על שנאת חנם. אהבתו את האמת גרמה לו סבל רב, תלאות ורדיפות משנאת חנם וממתקנאים. הוא גדל בכל, בקי עצום בכל החכמות והמדע, ובצדקות וקדושה. ובכל זאת סבל ממחלוקת ורדיפות ככל גאוני וקדושי ישראל בכל הדורות אשר סבלו רדיפות. וכן הוא כותב בהקדמתו הגדולה לספר אביו, „בית יעקב" על בראשית: „הארכתי קצת בפרט הזה למען כבודו של אדוננו הרמב"ם ז"ל, והאמנם לא קרוב אלי הרמב"ם ז"ל יותר ממשיגיו ז"ל, כי כלם קדושים היו, ואף אם בן גילו אני בסבל תלאות ורדיפות משנאת חנם, והמבקש את הנרדפים ובקש אותו גם אותי יבקש ויחוש לחנני". השנאה אליו הגיעו לידי כך שהלשינו עליו עדות השקר לפני השלטונות בדברי שקר ועלילות שוא, והוצרך לעמוד לפני המשפט בחקירה ודרישה, בין המצרים בין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב. ובשנים עשר ימים חיבר אז ביאור ופירוש לספר הקדוש „ארחות חיים", והוא צואת התנא רבי אליעזר הגדול, הוא רבי אליעזר בן הורקנוס. וכן הוא מתחיל מאשר מנחת תודה בהתחלת הקדמתו לספר זה וכותב: „אודה את ה' ואברכה שמו אשר זכני לפרש את הספר הקדוש הזה. והנני מקריב בזה קרבן על תודה אקרבנו. כי חברתי הספר הזה והכינותיו בעניי בעת צר לי כי קמו בי מלשיני עדות שקר והלשינו עלי דברי שקר ועלילות שוא. ורבים קמו עלי מהרבה כתות ממתחסדים ומתפרצים ומשניהם גם יחד: לך ה' הגדולה והגבורה וגו' בריך רחמנא דיהב מלכות בארעא כעין מלכותא דרקיעא ויהב להו שולטנא ורחמי דינא, כדאיתא במסכת ברכות (נ"ה) וברוך ה' אשר חנני בעזרתו ונמסר עניני לחקירה ודרישה שהיתה בעיר ראדזין בשנת תרמ"ג שמונה חדשים. ועיקר החקירה מאתי היתה בין המצרים בין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב. והצרכתי אז כמעט בכל יום

לעמוד לפני המשפט איזה שעות, והייתי טרוד מללמוד שעורין התמידין כסדרן אז חיבר את הספר ארחות חיים".

בין הידיעות הרבות והחכמות הגדולות שבהן התפרסם הדהים את העולם בידיעותיו הרחבות בחכמת הרפואה, והרבה חולים נתרפאו על ידו תרופותיו הוכרו על ידי כל גדולי הרופאים והרבה מהם הוכרו כמועילות לאותן מחלות שנים רבות אחרי שהרבי מראדזין הצליח לרפאות בהם חולים.

תשובותיו המחוכמות והקולעות היו לשיחות בפי הבריות. אם רק לרשום רק חלק ממה שזכינו לשמוע מפיותיהם של חסידים שעוד זכו להסתופף בצל קדשו אפשר להכין מזה ספר גדול.

ס"ה חי הרבי הגדול והקדוש הצדיק הנשגב והגאון האדיר הזה, החוליה השלישית של אותו שולשלת הזהב — חמישים ושתים שנה, וקשה להבין ולהשיג איך הספיק בשנים כה מעטות לפעול ולכתוב כה הרבה, כי הוא כתב ספרים רבים בכל מקצועות התורה, ואלה שביקרו בראדזין זכו לראות את החדר הגדול מלא כתבי יד מהריצפה עד התקרה בכל ארבע קירות החדר. וכן כותב בן אחיו הגאון החסיד רבי ירוחם ז"ל: „ימי חייו היו קצרים, אך חמשים ושתים שנה כשנות שמואל הרמתי, אבל בשנותיו הקצרות למד ולימד והרביץ תורה בקדושה וטהרה ופעל ועשה וחיבר ספרים הרבה בנגלה ובנסתר, ובצדק יאמר עליו המאמר שאמרו חכז"ל עה"פ מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה. יגע רבי בן בעשרים ושמונה שנה מה שאין תלמיד ותיק יכול ללמוד למאה שנה (ירושלמי ברכות פ"ב ה"ה), ונפטר בשם טוב ביום ד' טבת בשנת תרנ"א בעיר ראדזין.

המשמרת הרביעית

עם פטירתו המדהימה בגיל כה צעיר של הרבי הגדול אביר הרועים אדמו"ר מרן רבנו גרשון חנוך העניך זצ"ל, הושב על כסאו בנו יחידו וממלא מקומו מרן רבנו אדמו"ר הגה"ק הרב רבי מרדכי יוסף אליעזר והוא היה אז רק כבן כ"ה שנה, והיות שהוא היה נחבא אל הכלים הצנע לכת סגור בתוך עצמו היו מעטים שהכירו את גדלותו בתורה, בחכמה, ביראה ובחסידות. וכשנקרא לעמוד בראש שבט מפואר העדה הקדושה עדת חסידי ראדזין הוא שינס את מתניו לשמור על השולשלת ועל העדה הקדושה שלא תתפזר ובמשך זמן קצר להנהגתו נוכחו כולם לדעת כי אין הוא נופל בגדלותו מאבותיו הקדושים. אמנם דרכי ההנהגה שלו היו שונים מדרכי אביו הגדול ענק וגאון הדורות וראו שזה כבר מסורת שכזו אצל אדמו"רי איזביצה וראדזין שאין חיכוי למעשה קודמו אלא כל אחד מתחיל מחדש כאילו היום ניתנה מסיני, וכן זה נמשך: האדמו"ר וראש השולשלת מרן רבינו מרדכי יוסף מאיזביצה נהג את נשיאותו בסערה כשהוא מותקף מהרבה גדולי דורו שלא הסכימו להנהגה בחריפות שכזו; בנו ומ"מ האדמו"ר רבי יעקב נהג במתינות, בשלום ובמישור עם כל

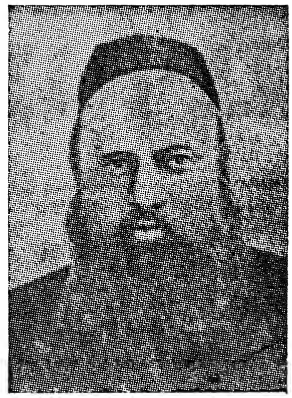
בנו ומ״מ השלישי בשולשלת האדמו״ר מרן רבי גרשון חנוך העניך הלך לא בדרכי אביו אלא בדרכי סבו, וגם הוא נהג את נשיאותו בסערה והרבה מגדולי דורו חלקו עליו, וכששאלו אותו למה אין הוא נוהג כאביו הרבי רבי יעקב שהלך כאמור במישור ובשלום, ענה: אני נוהג בדיוק כאבי אבא לא נהג כאביו וגם אני אינו נוהג כאבי אלא כסבא. ובנו האדמו״ר רבי מרדכי יוסף אליעזר מראדזין, הרביעי לנשיאי בית איזביצה וממשיך דרכה, גם נהג כאביו והיה דומה בהנהגתו לסבו הגדול, האדמו״ר רבי יעקב מאזביצה ולא לאביו הגדול האדמו״ר רבי גרשון חנוך העניך מראדזין.

את הרבי הגה״ק רבי מרדכי יוסף אליעזר זכיתי כבר להכיר גם אנכי וכשהוא נפטר בכ״ו שבט תרפ״ט הייתי כבר בן 17 ולמדתי אז בישיבה בורשה, והרבי היה גר אז בורשה והייתי מבאי ביתו מדי שבת בשבתו, וגם הרבה פעמים בימות החול להתחמם ולהתבשם בקרבתו של בנו יחידו הקדוש רבי שמואל שלמה (אשר עליו נכתוב בסוף מאמרנו), ואצטט לפני קוראי הספר טומאשוב חלק ממאמר שפירסמתי לזכרו של הרבי רבי מרדכי יוסף אליעזר זצ״ל בעתון „שערים״ ביום כ״ו שבט תשי״ט, ומביא אותו ר׳ ש. ז. שרגאי בספר הבעש״ט בעריכת הרב י. ל. הכהן מימון ז״ל, ויצא בהוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תש״ד: כולם ראו בו את האיש המורם מעם. במעשיו הכבירים למען היהדות בכללה, אלפים ורבבות, מכל שכבות היהדות הפולנית ומחו״ל, היו משכימים לפתחו של הרבי הגדול מראדזין, בכדי לשאול בעצתו המחוכמת בכל עניני הכלל והפרט. הוא הוכר כאישיות מרכזית ובולטת ביהדות, וכאחד המנהיגים הדגולים של האומה הישראלית בדור הקודם.

לרבנו מרדכי יוסף אליעזר מראדזין, היו עדיין קשרים עם גאוני וצדיקי הדור הקודם, שהיה כל כך עשיר בגדולי ישראל מפורסמים. גם גדולי החסידות שהיו גם גאונים אדירים בתורת הנגלה, גם הגאונים הליטאים וגדולי היהדות שברוסיה הצארית, כשהייתה עדיין פתוחה ליהדות העולמית, וקהילותיה הקדושות פרחו ושגשגו. גם אז נחשב כבר הרבי מראדזין כאישיות בולטת ביהדות, ומכל תפוצות ישראל הריצו אליו שאלות בענינים הלכתיים ובענינים ציבוריים. ותשובותיו מלאי החכמה והתבונה, קבעו את עניני הציבור במאות ואלפי קהילות. וכשהיו וויכוחים בין גדולים בעניני איסור והיתר, או בתוך קהילות בעניני סדר, היו כל הצדדים פונים להכרעתו של הרבי מראדזין. וכולם קיבלו עליהם מראש את הכרעתו ללא כל סייגים. ובמכתב קצר, בתשובה קולעת, היה משכך מחלוקות של שנים ומשיב את השלום על כנו.

וכשהיה צורך להופיע בחצרות מלכים ושרים, להשתדל לביטול גזירות רעות, שזממו צוררי ישראל ברוסיה הגדולה וביתר הארצות, היה הרבי מראדזין הנבחר והמובחר לשליחות זו. ובחן דבריו ובהדר פניו, היה מצליח לא פעם להעביר את רוע הגזירה.

פעם הופיע במשלחת גדולי ישראל לפני הצאר בעצמו ומספר פעמים לפני ראש ממשלתו סטוליפין, וגם אח״כ בפולין העצמאית. אצל כל הממשלות הפולנית,

האדמו"ר רבי מרדכי יוסף אלעזר זצ"ל
בעל „תפארת יוסף" מראדזין

שלא חסרו בהן אנטישמיים מובהקים, חדורי שנאת ישראל, היה הרבי מראדזין מצליח בהופעותיו ובהשתדלויותיו לפעול לטובת בית ישראל שבגלות פולין.

פגישות ושיחות ממושכות בעניני אזרחי פולין היהודיים, היה לרבי מראדזין עם מחדש עצמאות פולין וראש המדינה, המרשל יוזף פילסודצקי, שהביע לפני פמליתו את התפלאותו על חכמתו הגדולה והבנתו הרחבה בעניינים מדיניים של הרבי ליינער מראדזין. נוסף לגדולתו בכל מכמני התורה וצדקותו הגדולה, היה בקי גדול בהרבה חכמות ושלט במספר שפות.

נוסף לעסקנותו הכלל־ישראלית בהיקף עולמי וארצי, היה כמובן למאור עיניים לרבבות חסידיו, שידיהם לא זזו מתוך ידו, ולא עשו שום דבר כקטן כגדול בלי הסכמת הרבי.

חסידי ראדזין ידועים היו כגדולים בתורה, תמימים וישרים ובעלי מחשבה. היו מתעמקים בדא"ח שזכו לשמוע מפי רבם. בהיותו עדיין משכן כבודו בראדזין, עיר מולדתו, היה מופיע בכל ערב שבת בבית מדרשו ללמוד עם האברכים שבאו על פתחו, שיעור קבוע בש"ס עפ"י דרך החסידות. מי שזכה לשמוע פעם את דא"ח (דברי א־לקים חיים) שיצאו מפי קדשו, היה מרגיש תענוג רוחני, והתעלות לעולם של קדושה.

נוסף להשפעתו הגדולה בחסידות, היה מפורסם כגדול בתורה, בקי ועמקן נפלא, בראשונים ובאחרונים, בנגלה ובנסתר. וכן נודע לתהילה במידות ונימוס. למרות פשטותו וענוותנותו ביחסו עם הבריות, התיחסו אליו בדרך־ארץ רבה ובהדרת כבוד. לא במעט השפיעה הדרת פניו. האהבה וההערצה אליו הלכו יד ביד.

יחד עם זאת ידע גם להיות תקיף בדעותיו ולא חת מפני איש, אפילו גדול שבגדולים. כשהדבר נגע לכבוד שמים, לעיקרי יהדות, היה מגיב בחריפות על כל סטיה שראה בה סכנה ליהדות ולמנהגי ישראל המקובלים. ובכל אספות של גדולי ישראל היו מקבלים את דעתו, שהיה מביעה בצורה שקולה אך בתקיפות.

כדאי להזכיר בעייה שאקטואליותה לא פגה גם היום, והיא עמדה פעם לדיון בכינוס רבני פולין בוורשא: בעיית נתוחי מתים יהודיים. שלטונות האוניברסיטאות הודיעו לסטודנטים היהודיים לרפואה, שאם לא יספקו מתים יהודים, יורחקו מלימודם. זה עלול היה לגרום לכך שלא יהיו רופאים יהודיים. כשהרבי מראדזין הרגיש חולשה בעמדת הרבנים, מתוך אי־הערכה החמורה שבבעיה, יצא בתקיפות בלתי רגילה והכריז: „אם אתם רבני ישראל אינכם מוכנים לצאת במלחמה תקיפה נגד הפקרת גופי ישראל קדושים, עליכם להתפטר מלשמש רבנים בישראל". כמובן שקריאתו פעלה וכל רבני פולין יצאו למלחמת קודש נגד ניתוחי מתים יהודיים בבתי חולים בפולין.

מקום מגוריו עד למלחמת העולם הראשונה היה ראדזין. בית מדרשו הגדול ודירתו המו תמיד חסידים ומוקירים מקרב גדולי ישראל ואנשי ציבור. הרבי היה יוצא לעתים קרובות לוורשא ולכל מרכזי היהדות, כל אימת שהיה צורך בכך. אבל כשפרצה מלחמת העולם הראשונה והדרכים שובשו, נענה להפצרותיהם של גדולי ישראל וחסידיו, שרצו שיהיה להם, בתקופה כה קשה וכה סוערת, גישה נוחה לאישיותו הגדולה, והוא קבע את דירתו בעיר הבירה ובגדולה שבקהלות ישראל — וורשא. כאן ישב עד ליום הסתלקותו, בהיותו בן ס"ג שנים.

ההסתלקות היתה באור ליום רביעי בשבת כ"ו לחודש שבט תרפ"ט. גלי האיתר הביאו מיד את הידיעה המרה לכל רחבי המדינה, ובכל מקום ששמע האסון הגיע, התוועדו לעלות לווארשא, לחלק לרבי הגדול את הכבוד וללוותו למנוחת עולמים. לרגל שיבוש הדרכים מחמת השלגים הכבדים והכפור, חששו רבים שלא יספיקו להגיע לוורשא להלוויה, אם היא תתקיים מיד למחרת ביום הרביעי, והתחילו להריץ מברקים לוורשא, לרחם עליהם, לדחות את ההלוויה עד ליום חמישי בבוקר, כדי לאפשר להם להגיע וללוות את רבם האהוב והנערץ. אז התאספו בביתו גדולי התורה והרבנים שבוורשא ופסקו להלין את הנפטר הגדול לכבודו, בכדי למלא את בקשתם של רבבות חסידי ראדזין, ומוקירי הנפטר. במשך היום והלילה עברו לפני ארונו רבבות יהודים מכל החוגים. מכל הערים והעיירות הגיעו אנשים ללא הרף ברכבות מיוחדות, ושיירות גדולות בכל מיני כלי רכב. וקולות נהי ובכי פרצו מפעם לפעם בהגיע קבוצה חדשה.

לפנות בוקר של יום חמישי, כ"ז שבט, ראשי הרבנים, זקני וגדולי החסידים, ואנשי ה„חברה קדישא" טבלו לפני שנגשו לטפל בגופו של הרבי. אחרי הטהרה והלבישה הונח הארון עם הנפטר הקדוש בבית מדרשו, על שולחנו הטהור אשר בראשו ישב והשפיע דברי א־לקים חיים, קרוב לארבעים שנה. וכל

ספרי התורה הוצאו מארון הקודש וערכו אתם הקפות מסביב לשולחן והכריזו: קיים זה מה שכתוב בזה.

לכותב השורות ולעוד רבים היתה הלוויתו של הרבי הזדמנות יחידה בחייו לראות קיבוץ יהודי כה גדול ביחד עם כל גדולי וגאוני הדור במדינה. הרבה רבבות יהודים התקבצו מעיר ומכפר. היה אז חורף קשה, אחד הקשים שפולין זכרה. בשעת ההלוויה היה כפור וקור מעל לארבעים מעלות מתחת לאפס. מסביב לארון שנישא על כתפי המונים, נראו הבל כמו עשן, זקני כולם היו לבנים מההבל שנקפא. כל הדרך מרחוב טווארדא 10, מקום מגורו של הרבי, עד לבית הקברות שברחוב געגשא נישא הארון על כתפיים. בהגיע מסע ההלוויה לשערי בית הקברות נעצר והרב מנחם קאנאל מראשי רבני ווראשא הכריז בשם הרבנים הגאונים והאדמו״רים כי בנו יחידו הגאון והצדיק הצעיר רבי שמואל שלמה הוכתר כממלא מקומו לנהוג את העדה הקדושה.

בשוב הקהל הגדול והקדוש מבית הקברות ישבו כולם על הארץ והתאבלו מרה על מאור עינם מורם ורבם האהוב. הראשון שבא לנחמם בראש עדת חסידים היה האדמו״ר הגה״ק הרב אברהם מרדכי אלתר מגור זצ״ל, בכניסתו לבית שאל: „היכן יושב הרבי מראדזין״? והיה בדברים אלה הכתרה מגדול אדמו״רי פולין להאדמו״ר הצעיר.

על ראשית הנהגתו של האדמו״ר הרבי ר׳ מרדכי יוסף אליעזר כותב ר׳ ש. ז. שרגאי, שגם הוא מחסידי ראדזין: כשנפטר ה„ארחות חיים״ סברו רבים: הנה הקיץ הקץ על חסידות איזביצה וראדזין, כי בנו ר׳ מרדכי יוסף אליעזר זצללה״ה היה נוח לבריות ולא בסופה וסערה דרכו. היה בו ממדותיו של ה„בית יעקב״. ואולם טעה טעו. ה„תפארת יוסף״ כסבו ה„בית יעקב״, העמיק את משנתה של איזביצה־ראדזין ועמד בשער נגד כל המרימים יד על משנת החסידות של איזביצה וראדזין, בהוציאו לאור את ספר „עין התכלת״ וחסידות איזביצה־ראדזין. הוא הסביר את משנת קודמיו בע״פ ודבריו נאספו ונתפרסמו אחרי פטירתו בספרו „תפארת יוסף״, שהוא המשך רצוף לתורת אבותיו.

בהקדמתו לספר אביו „עין התכלת״ שהוציא אחרי הסתלקות אביו. בא לידי ביטוי יגונו הגדול, על האסון ועל כיבוי מאור עיניו. הוא כותב בין השאר: ולהיות כי שמענו, הוציאו קול להתפאר ולומר שכעת אחרי שנסתלק אבא מארי מאוה״ג זללה״ה הכ״מ, ישיבו בפומבי לכל שואל נגד דעתו הקדושה בדבר התכלת, כי עת היותו אתנו יראו לפתוח פיהם נגדו, אבל כעת המה באחת ומי ישיבם. אכן הגם שאיני מאמין שמי שיש לו מוח בקדקדו יאמר דברים כאלו. אדרבה, בחייו היו יכולים להשיב עליו. אבל אחר הסתלקותו אין משיבין את הארי. אבל בכל זאת הנני בזה להודיע, שכל מי שירצה להשיב ולשאול בדברי אבא מארי זללה״ה, יבוא במכתב אלינו וישיג תשובה ברורה על נכון בעזהשי״ת. כי הגם שאבא מארי מאוה״ג נסתלק מאתנו ועלה למעלה, רוח קדושת תורתו מופיע בבית מדרשו ונתן מהודו עלינו.

והיה נאמן להבטחתו זו. וכגאון עצום, כזקן ורגיל, עמד והשיב מלחמה של תורה שערה. בחריפות ובבקיאות השיב לכל אלה שרצו לסתור את דברי אביו הגאון הקדוש. באותו פרק זמן הוציא לאור גם קונטרס אביו בשם: „דלתות שער העיר״, בירור הלכה בענין הכשר הדלתות ואופני עשייתם לעיר.

במפתח העניינים שהוא מציב בהתחלת הקונטרס הוא מראה חילו הגדול וכוחו בכל חדרי התורה.

מימין: הרב לנדוי מקאלביאל; השני: האדמו״ר ר׳ שמואל שלמה מראדזין, הי״ד

האדמו״ר רבי שמואל שלמה הי״ד בטומאשוב

האחרון שבשולשלת והסוף המר

רבי שמואל שלמה זצ״ל היה בשנת תרצ״ט בטומאשוב.

ארבעה בנות היו להאדמו״ר הרבי ר׳ מרדכי יוסף אליעזר זצלה״ה, והן: חוה שהיתה נשואה להרה״ח ר׳ יעקב גרוהמן בן לאחד מגדולי עשירי וחסידי ראדזין בוורשא הרה״ח ר׳ מרדכי יוסף גרוהמן; טובה שהיתה נשואה להרה״ח ר׳ צבי גור אריה מקרומצ׳וג מגדולי חסידי לויבאוויטש (בת להם בארץ ישראל — חיה אשת הרה״ח הרב נחום גולדשמידט); זעלדא שנשאה אחרי פטירת אביה הרבי להרה״צ ר׳ אברהם ישכר אנגלהרד שליט״א. הצעירה שבבנות הדס ובן יחיד הגאון הצדיק הקדוש הנשגב מרן רבינו הרב שמואל שלמה הי״ד.

הרבי ר׳ שמואל שלמה נולד בראדזין בשנת תרס״ט, ובעת פטירת אביו בחורף תרפ״ט הוא היה ס״ה כבן עשרים, ולמרות גילו הצעיר כבר התפרסם ולא רק בין חסידי ראדזין אלא בין מאות אלפי היהודים הדתיים בווארשא ידעו כבר על גדלותו של בנו הצעיר של הרבי מראדזין כבעל מוח חריף, גאון בתורה ובעל מידות תרומיות. שנון ומפה לאוזן ידעו לספר על מעשיו הגדולים בשטח עשית הצדקה והחסד למרות שהיה עושה את כל מה שעשה בהסתר ובצנעה בצורה שובבנות כבחור צעיר שחשבו כאילו הוא נער שובב מוקף בכל טוב בבית אביו ועל ידי כך לכסות על מה שהוא עושה, נותן הרבה כאילו אין הוא יודע מה זה כסף, אבל מי שזכה להיות קרוב אליו ידע להבחין כי כל מה שהוא עושה הכל מחושב בדייקנות להפליא.

זכה כותב השורות להיות קרוב מאוד לבית הרבי מראדזין ולהכיר היטב את בנו יחידו המופלא והמופלג, והיינו כמעט בגיל אחד בהבדל קטן של שנתיים שהוא היה יותר מבוגר. ולא כבן לחסיד נלהב של הרבי מראדזין שהיה קשור להרבי לביתו ובפרט לבנו בכל נימי לבו ונפשו והיה לוקח אותי כל פעם שהלך או שנסע לרבי, אלא כבן ישיבה שלמד באחת מישיבות וורשא והזדמן לנו לראות מקרוב את מעשיו של בן הרבי עבור תלמידי ישיבות בוורשא שהיה לכל אחד מהם אח וריע. ידעו בחורי הישיבה בימים ההם מדוחק ומחסור אכלו ימים אצל בעלי בתים וישנו בחנויות כדי לשמרם מגנבי לילה, ועל הימים ההם היה רגיל הרג״מ שפירא מלובלין זצ״ל לומר: „בואו ונחזיק טובה לרמאים״, הודות לכך שישנם גנבים בורשה יש עוד לבחורי הישיבה מקום לישון ולולא הרמאים הגנבים לא היו יכולים לקיים ישיבות בוורשה. ואז בתנאים כאלה שימש, להרבה בחורי ישיבה ובתוכם גם כותב השורות, ביתו של הרבי מראדזין כבית חם מלא אהבה לבן תורה. בכל פעם שהיו באים לבית רם ונישא זה

היו נפגשים מצד בן הרבי שמואל שלמה׳לע הצעיר באח אהוב המתענין בגורלם ודואג למחסורם. היה דואג להוציא מאמו הרבנית הצדקנית הרבה דמי כיס והיא בצדקותה ובהכירה היטב את מעלות וגדלות בנה (השובב כביכול) לא חסכה ממנו כל. והוא היה מחלק כספים בין תלמידי ישיבות שלא היה להם פרוטה לפורטה, וכשהיה רואה בחור ישיבה שמלבושיו אינם כל כך בכבוד או נעליו קרועים הוא כבר דאג להלבישו ולהנעילו.

את כל חינוכו הוא קיבל על ברכי אביו הגדול והקדוש, שמגילו הרך היה מחזיק בביתו טובי המלמדים, תלמידי חכמים מופלגים וגדולים בתורה ובחסידות. היה דואג לתת להם משכורת שיספק להם לפרנסת ביתם ברווח, וראשם יהיה פנוי אך ורק ללמד ולחנך את בנו יחידו. הספקתי עוד להכיר אחדים מרבותיו שלימדו תורה. רבו האחרון היה הרה״ח ר׳ דודיל טיבלום מריקא, ואחרי שתלמידו שלמה׳לע התחתן הוא היה אחד מראשי הישיבה של הישיבה הגדולה תומכי תמימים דליובאוויטש בווארשא. הוא היה גדול בתורה, חריף וממולח וגם צדיק נשגב, ובשנים האחרונות שלפני המלחמה הוכתר על ידי חסידי קוצק כאדמו״ר מקוצק במקום הרבי ר׳ יוסי׳לע הרב מקוצק, שמילא את מקום אחיו האדמו״ר רבי משה׳לע מפילוב ושניהם נפטרו ללא בנים, והחסידים שמו את כתר האדמו״רות על ראשו של ר׳ דודיל ריקער, למרות שלא היה מצאצאי אדמו״רים. הרבה פעמים שמעתי מפיו של ר׳ דודיל (זכיתי גם ללמוד בשיעור שלו בישיבת תומכי תמימים בורשה) דברי הלל ושבח, ממש דברי הערצה, על תלמידו שלמה׳לע בן הרבי, כי הוא תלמיד המחכים את רבותיו בכל. ועל שביבנותו היה אומר חושבים אלה המסתכלים מן הצד, כי הנער שלמה הוא נער שובב כהרבה בני רביים ללא חשבון, אבל אני מעיד עליו כי הכל אצלו מחושב ומכוון לשם שמים, למרות היותו עדיין כה צעיר הוא כבר בעל השגות נפלאות.

בהיותו בן ח״י שנים השיאו אותו לבתו של האדמו״ר המפורסם רבי יוסף קאליש מאמשינוב. הרבי מאמשינוב מצאצאי אדמו״רי ווארקא אמשינוב היה נמנה על גדולי האדמו״רים בפולין, וה׳ חנן אותו בעשר בנות ושלושה בנים ובא בקשרי החיתון עם כל גדולי האדמו״רים. ואחת מהן נשא לאשה בנו יחידו של הרבי הגדול והמפורסם האדמו״ר רמי״א מראדזין, הלא הוא הרבי האחרון הקדוש משולשלת הזהב של איזביצה וראדזין. והנני זוכר עוד היטב אותה חתונה מפוארת שהתקיימה בהודש מרחשון תרפ״ח; אלפים מחסידי ראדזין ואמשינוב נסעו לעיירה הקטנה אמשינוב, ואנו חבריו הטובים של החתן המהולל והמופלג היינו בין הנוסעים לחתונה, ונשארנו באמשינוב לכל שבעת ימי המשתה. כמה פעמים בכל אחד משבעת הימים התקיימו סעודות מצוה ושבע ברכות לכבוד האורחים הרבים. הפנים החדשות כמעט מכל גדולי התורה והחסידות עברו באלו הימים את אמשינוב להשתתף בשמחתם של האדמו״רים, ובעיקר של הרבי מראדזין שהיה כאמור מגדולי האדמו״רים ומראשי העם.

קיווה וציפה חתנו החדש של הרבי מאמשינוב ובנו של הרבי מראדזין

להיות מספר שנים סמוך על שולחן חותנו, באותה עיירה קטנה וצפופה אמשינוב, באותו בית ספוג תורה, יראה, חסידות, תמימות, ומעל לכל אהבת ישראל בנוסח וואַרקא המפורסמת, ולהשתלם בשלימות הנפש ולעלות במדרגות ובמעלות הקדושה והטהרה — אבל לא ארכו ימי שלוותו אלה וכשנה ורבע אחרי חתונתו נלקחה ממנו עטרת ראשו ואביו הגדול נסתלק לעולמו, ועל שכמו הוטלה המעמסה הכבדה לנהוג את צאן מרעיתו, את העדה הקדושה והמפוארת, את עדת חסידי ראדזין.

מיד אחרי הסתלקות הרבי האדמו״ר רמי״א זצ״ל, דבקו בו כל חסידי ראדזין והכתירוהו לאדמו״ר. בזמן הראשון סירב הרבי הצעיר לכתר זה, והפנה את אלפי חסידי ראדזין לדודו זקנו הצדיק הישיש רבי מרדכי יוסף ליינער, שהיה מכונה רבי מאטי מלובלין מצעירי בניו של אבי זקנו בעל ה„בית יעקב", אבל רבי מאטי סירב בכל עוז להצעה והצטרף להמוני החסידים שדרשו בתוקף את הכתר לרבי שמואל שלמה הצעיר כהרבי מראדזין בקבעו שרק הוא ולא אחר ראוי והגון לכך.

וכשנענה סוף סוף אחרי כמה שנים של הפצרות לקבל עליו את עול הנשיאות הוא נהג כזקנו בעל ה„ארחות חיים" את נשיאותו ברמה וניגש לטהר את מחנהו ולבדוק את אורח חייהם ודרכי חינוך בניהם של אלפי חסידיו, ואצל מי שראה סטיה קלה מדרכי החסידות לא פיקפק להרחיקו מעדת חסידים אם אפילו הוא היה ת״ח ועשיר גדול ובעל בעמיו לא חנף אותו.

כחמש שנים אחרי הסתלקות אביו המשיך לגור בווארשא בדירת אביו, ובשנת תרצ״ד חזר לראדזין מקום מושב אבותיו. וכותב על זה מר ש. ז. שרגאי: „ישיבתו בוורשא היתה בכבודו של עולם — דירה מפורסמת בין כל תושבי הבירה, דירה מתכבדת מפופלריותו של אביו זצ״ל, שהניח עליה את חותמו במשך עשרים שנה. וכל ילד בוורשא ידע להראות איה דירת הרבי מראדזין. ושם בוורשא ישב בקרב מאות מעריציו הדואגים לביתו, וממילא נמצא בקשר מתמיד אתם. דוברי דברו ושוחרי עדתו שוקדים על דלתותיו יום יום. הבית הומה תמיד מרוב מבקרים. יש קשר חזק, חי ואמיץ בינו לבין תומכיו. ופתאום הוא מנתק בעצמו את הקשר החי הזה, וחוזר לעיירה קטנה ורחוקה. ואם יש עוד מי שהוא שזוכר אותו — הרי רק בתור ילד קטן, ולא מעט הטרחה וטלטול הדרך שחסידיו יצטרכו להתגבר עליהם כדי לבקרו. והרי זה הוא רק בראשית דרכו. כשמעמדו לא נתבצר עדיין, אברך צעיר אפילו בלי מגבעת של אדמו״ר... בכובע של יהודי פשוט, ובכל זאת — זה כוחו ואפיו, נקודת האמת, היא העיקר, השאר לא חשוב. לא איכפת, השאר חייב להסתגל, לעלות בקנה אחד. כמובן שקמה בהלה בין מקורביו ולחצו בדרכים שונות, להביאו לשינוי החלטתו, אבל ללא הצלחה, מה שהחליט — יבצע".

מעולם לא ראהו אדם נבוך או מגמגם. חיש מהר היה מתמצא בבעיות מסובכות ונקט מיד עמדה בהירה. לעתים תכופות — נגד הזרם. במקרים רבים ידע שהעמדה שבחר ודוגל בה, לא תוסיף לו כבוד, לא עונג ולא פופלריות.

ברם, כל הבחינות הללו לא תפשו מקום בלבו. האמת שקיננה בלבו ידה היתה על העליונה. תמיד, לא הועילו השתדלויות מקורביו, שרצו לרכך ולפשר והנה, ראה זה פלא, אחרי זמן מה נוכחו לדעת כמה צדק דווקא הוא.

עד כמה שכל חסידי אבותיו העריצוהו והוקירוהו כבר אחרי הסתלקות אביו הנה נזכר תמיד אותה תמונה מרהיבת עין ונפש שזכיתי להיות עד לה בעמדי מן הצד ומסתכל. היתה זו במוצש״ק פרשת שקלים משנת תרפ״ט. אותה שנה, שנה מעוברת היתה ובערש״ק היה יום השלושים לפטירת אביו הרבי הגדול והקדוש, ולשבת זו קמו ועלו לורשה להשתטח על ציון הרבי, ויחד עם זה להכתיר הלכה למעשה את בנו יחידו כממלא מקומו. במשך כל יום השבת בכל הסעודות הפצירו בו גדולי וזקני החסידים שישב בראש השולחן ויתחיל לנהוג בנשיאות, והוא בשלו שאין הוא ראוי למלא את מקום אביו ענק הרוח וגדול הדור. ובאחד השיחות הללו הוא סיפר בשם ה„חמדת שלמה" ראב״ד בורשה שסירב לעלות על כסא הרבנות בורשה אחרי פטירת הרב הקודם הגאון ר' בעריש מיזליש זצ״ל. לסיבת סירובו הוא ענה: מסופר בתורה כשמשה רבינו ע״ה בשש לשוב בזמן שהעם עשה את החשבון שהוא צריך לשוב עשו את העגל ושאל: אם אין הרבי הקודם ממנים רבי אחר במקומו ולא עושים עגל, וענה למלאות מקומו של רבי כמו משה רבינו מוכן לקבל עליו רק עגל ולא אדם עם מוח בקדקדו.

במוצש״ק הסתדרו אתו גדולי וזקני העדה ביניהם כמה גאונים אדירים בכל מכמני התורה בכדי לכוף עליו רצון העדה שלא ישאיר אותם כצאן אשר אין להם רועה, וכל שהתחילו לדבר אתו על כך הוא הסיח אותם לדבר אחר ולהתחיל להשתעשע בדברי תורה ונכנס לפלפול עמוק וחריף ולישב קושיות עצומות. בתוך השיחה הפנה את פני קדשו להארי שבחבורה קדושה זו הגאון והחסיד הישיש רבי מיכאלי רשיס מבריסק דליטא שהיה מפורסם לגאון עצום בכל חדרי התורה וצדיק נשגב (והרב מבריסק הגאון האדיר רבי חיים סוליביציק היה רגיל לומר אינני יודע אם אני ראוי לשמש כרב בעיר אשר לה בעל בית כהגאון רבי מיכאלי) ושאל אותו: רבי מיכאלי הלא ידוע לי ומכיר את כת״ר אשר נוסף לגדלותו בתורה ובמעשים הוא גם איש אמת וכל הגה היוצא מפיו הוא בתכלית האמת, האם גם כת״ר מצטרף להדברים שהשמיעו העומדים וקוראים אותי „רבי" ? אז קם רבי מיכאלי מלוא קומתו והכריז: „איך שמע״כ יצליח כרבי את זה נזכה ונחיה בע״ה ואני סמוך ובטוח שזכות אבותיו יסעיהו אותו בכך אבל מצהיר ומכריז כאן לפני קהל ועדה קדושה זו כי לאור מה שידוע לי על גדלותו בתורה ולאור מה שהספקתי לשמוע מפיו במעמד זה אני מקבל עלי מרות כת״ר וכ״ק כתלמיד חכם שבדור ואני מכניע את ראשי מול הדר״ק לכל ימי חיי עלי אדמות".

כך דיבר גאון וצדיק ישיש שהיה כבר אז מעל לשבעים לאברך צעיר שהגיע כאמור רק לגיל עשרים.

משחר ילדותו התבלט בו המנהיג לעתיד. בכל ישותו היה עצמאי (לפי

הגדרת ש״ב החסיד ר׳ יעקב ליינער), ישר דרך בלי משוא־פנים. ולא השפיעו עליו להטותו מדעתו, בו נצטברו הכוחות והכשרונות הכבירים של אבותיו וזקניו. עיצבו את דמותו ואפיו. הוא התמודד לפעול לפי תכניות נועזות ביותר כדי להגשים את שיטתם ודרכי עבודתם.

באישיותו, בהתנהגותו ובכל הליכות חייו נתן לנו פירוש מעשי של חסידות איזביצא־ראדזין. האדמו״ר רבי שמואל שלמה שהיה כולו חמלה ורחמים על הבריות, שכאב ודאב בכל נימי נפשו את צער הזולת, שלא נח ולא שקט בכל צרה ומצוקה לאדם עד שמצא בזריזות נפלאה אפשרות של עזר וסעד, שמחל על כבודו וטלטל עצמו לעזור בגופו — נכנס לעובי הקורה ונרתם קודם כל בעצמו לעבודת העזרה, ולא היה דבר שיעמוד בפניו במקום שיש בו משום הקלת סבל הזולת. וזכה כותב שורות אלו להיות כמה וכמה פעמים שליח לדבר מצוה להעביר סכומי כסף גדולים לזקוקים להם וברוב המקרים לקח את הסכומים בהלואה, ופעם אני זוכר היה זה ביום הושענא רבא אסף בידיו הקדושות את כל הכסף הרב שנצטבר על שולחנו מפדיונות מאת החסידים שבאו להסתופף בצל קדשו, בימים האחרונים של חג הסוכות, ומסר את כל הכסף לידי ופקד עלי להעביר את זה לתלמיד חכם חולה ששכב באוטבוצק. ופעם בא אלי שליח מיוחד מהרבי בווארשא בערב שב״ק כמה רגעים לפני הדלקת הנרות עם סכום כסף גדול בידו ובפיו פקודת הרבי להעביר את הכסף תיכף ומיד לסנטוריום „בריאות״ לשלם בעד החזקת בחור ישיבה נפגע במחלת ריאות קשה ל״ע, ומאחר כפי שהכיר את אוטבוצק וידע שמביתנו עד ל„בריאות״ זה מרחק של כמה קילומטרים, ואין כבר שום אפשרות להגיע לשם לפני כניסת השבת, היה בדברי השליח פקודת הרבי שלא אתחסד ולהעביר את הכסף ללא דחוי. כמובן שפקודתו שמרתי ועשיתי, וכשהגעתי לסנטוריום היה אחרי צאת הכוכבים וכבר מצאתי את הבחור האומלל יושב עם מטלטליו בפרוזדור ובוכה. אחרי מאמצים השפעתי על אחד מעובדי המוסד לקחת את הסכום ולהשאיר את הפורמאלי של רישום למוצאי שבת, ולאחזיר את הבחור לחדרו. ואמר החובש, שלולא היה יושב בחור זה במצב בריאות עוד שעה קלה במצב של התרגשות וצער, כפי שישב זה, היה מסכן ח״ו את חייו ובזה שבאתי ברגע זה הצלתי את חייו.

עובדות כאלו הייתי יכול לספר עשרות ומאות מה שהייתי עד להן. ועם כל מדת החמלה והרחמים שבו הוא היה קשה כברזל באפיו בדברים עקרוניים, בלי לנטות ימין או שמאל. ענוותן מטבעו, בורח מכל ישיבה בראש, וגינוני האדמו״רות עלו לו בדם לבו. היה בה בשעה, מנהיג ומפקד ביד חזקה ללא ריתוי.

שונא היה את הפוליטיקה. מתוך שהכיר לדעת מה רבה הצביעות וההסוואה הקשורים במלאכה זו. ונרתע מכל עניין שריח פוליטיקה עולה ממנו. וזו גם הסיבה לעזיבתו את עיר הבירה.

בבואו לגור בעיר אבותיו ראדזין הוא גלל לפני מקורביו אשר טרם התאוששו מצעדו הדראסטי של עזיבת ווארשא, תכנית לארגן בראדזין ישיבה

גדולה בשם „סוד ישרים" כשם ספרי החסידות על המועדים מזקנו „בעל התכלת".
לא ידעו עדיין מקורבי הרבי איך יכלכלו את „החצר" והם מתהלכים נבוכים,
ומטכסים עצות איך למלא את החסר בתקציב שהפרוץ בו היה מרובה על העומד —
והנה, הוא מקדם פני מבוכתם בתכניתו. אמו הרבנית קובלת, שאם מצטברים
בכיסו של הרבי סכום כסף שלא הספיקה לקבלו ממנו, הוא מחלקם לנצרכים
הראשונים המבקשים ממנו עזר וסעד, מבלי לחשוב על ביתו בכלל, והיא
הרבנית לבדה נושאת בעול הדאגות הכבדות. וכאן — ישיבה עליכם חסידים!...
אבל הרבי בשלו מתלהב יותר ויותר, ומפרט את תכנית הישיבה לכל פרטיה
ודקדוקיה. היא מסביר להם, כי כוונתו לא רק ישיבה בדוחק סתם, אלא לישיבה
בהרחבה. כי אם אין קמח אין תורה, לא תהיה לו לתלמיד הישיבה הרחבת־הדעת
הדרושה לתלמוד תורה, אם בחור הישיבה ישפיל עצמו לאכול „ימים" אצל
בעלי־בתים בעיר, ואם לא יהיה חדר שינה מסודר. גם עצביו לא יהיו שלווים.
כאמור שמעו מפני הכבוד, אבל לא עלתה על דעתם לגשת תיכף אל המלאכה.
וכי אפשר? בשעה שאין כדי פרנסת הבית אפילו לשבוע הקרוב.

ראה האדמו"ר רבי שמואל שלמה את מבטיהם הפקפניים והרגיש באדישתם
הקרה. מיד ידע את אשר לפניו. ללא כל דחיה עבר תיכף מתכנון למעשה,
וכאיש המעשה השקיע במפעל זה את כל ישותו, את כל מרצו המבורך, לא נח
ולא שקט, לא נתן שינה לעיניו ועבד במסירות נפש יומם ולילה, את כל המלאכה
עשה בעצמו. קודם כל צמצם את דירתו הוא, עד למינימום האפשרי והחדרים שלו
נהפכו לפנימיה. בעצמו גרר את המיטות בשביל הבחורים, בעצמו ביקר במטבח
וטעם מן התבשילים לפני שהגישום לתלמידים. שום פרט לא נעלם מעין בקורתו.
ואחר זמן קצר למדו בישיבתו למעלה ממאתיים בחורים, שקיבלו יחד עם
המזון הרוחני את כל צרכיהם. בין בני ישיבת „סוד ישרים" היו עילויים מופלגים.
גדולי ישראל בכוח, העובדות, המעשים, גרפו כמובן בזרם ההתלהבות עוזרים
חדשים, וחיש מהרה עמדו כולם משתוממים ותמהים על היש שנוצר והולך,
מכאן ואילך נעשה העניין דבר טבעי כאילו „מששת ימי בראשית".

לא הסתפק הרבי בישיבה הגדולה המרכזית שבראדזין אלא עוד הספיק
לייסד מספר רב של סניפים לישיבת „סוד ישרים" בהרבה עיירות שחינכו
תלמידים להישיבה הגדולה המרכזית.

את קשריו עם ווארשא הבירה לא ניתק גם בשבתו כבר בראדזין והיה בא
לעתים תדירות לעיר המרכזית של היהדות בפולין, בכדי להיפגש עם המוני
יהודיה וראשיהם ועשיריהם לתהרימם למען הישיבה ולהמשיך במעשי הצדקה
והחסד, ויחד עם חברו לעשיית הטוב הצדיק הפלאי רבי אהרלע מסטולין בנו של
הינוקה האדמו"ר רבי ישראל מסטולין, וראשי חסידיו היו דופקים על פתחי
נדיבי ווארשא לאסוף את הכספים הרבים שהיו דרושים לו לפעליו הכבירים,
ובהיותי בשליחות מארץ ישראל בווארשא בחודש שבט תרצ"ט כחצי שנה לפני
פרוץ מלחמת העולם השניה, פגשתי את הרבי בווארשא וזכיתי לקיים עם כ"ק
שיחה ארוכה באכסניה שלו שבבית החסידים ברחוב נובוליפקא. הוא התעניין

על המצב בארץ ישראל והביע לפני את שאיפתו לבקר בארץ ישראל ולראות מקרוב את החסידים הנמצאים בארץ. ובערך היה זה אור לכ"ו שבט יומא דהלולא של אביו האדמו"ר הגה"ק רבי מרדכי יוסף אליעזר זללה"ה. ראיתיו בכנס של חסידי ראדזין שהתקיים בביה"ח שברחוב טוואַרדא 24, והוא דיבר לפניהם על חובתם למען הישיבה והתרימם למעלה מיכולתם.

יחד עם שרותו את קהל חסידיו, וכל יהודי שפנה אליו, ולמען רשת הישיבות, הוא פעל ועשה הרבה למען החינוך התורני ונדד על פני ערים ועיירות מרחקים לייסד תלמוד תורה לבנים ובית ספר „בית יעקב" לבנות. וסיפר לי הרב פנחס לוין שרק שבועות מעטות לפני פרוץ מלחמת העולם השניה ישב הרבי מראדזין עם ר' אלכסנדר זישא פרידמן הי"ד, שהיה מראשי החינוך התורני בפולין, ויבלח"ט אתו בווארשא ופרש לפניהם תוכנית מקיפה איך לבסס את החינוך התורני ולהרבות ביסוד מוסדות חינוך.

כך פעל יצר ועשה הרבי הצעיר שמואל שלמה מראדזין למען הכלל והפרט משך עשר וחצי שנים מאז הסתלקות אביו בכ"ו שבט תרפ"ט עד לי"ז אלול תרצ"ט יום פרוץ מלחמת העולם השניה והתחלת שנות ההשמדה שהיו עוד שנים של אפשרות קיום ופעולה ציבורית ליהודים בגלות פולין, למרות הרדיפות והנגישות האנטישמיות, אבל כל מה שפעל ועשה בכוחות על אנושיים הוא כאין וכאפס למה שפעל ועשה ולמידת ההקרבה והמסירות נפש בשנתיים וחצי החשוכות והאפלות, שנות השממון, ההשמדה, ההרג והאבדון, מיום פרוץ המלחמה עד ליום הרצחו ער"ח סיון תש"ב. בתקופה איומה קצרה זו הוא נהפך לדמות אגדתית, כל מי שנפגש עם אישיותו הקורנת וראה את מעשיו הכבירים עמד נבהל ומשתומם על כוחותיו בעת כזאת, ופיו היה מלא שבח ותהלה על מסירותו והקרבתו למען הנדכים והנרמשים בין אם המספר עליו היה דתי ובין אם הוא היה רחוק מדת, חילוני בהחלט, לא מצא בפיו את הביטויים המתאימים להלל ולשבח את פעליו ומעשי ההצלה של הרבי מראדזין בגיטאות השונות, שבהן עבר. וכבשנים הרגועות כביכול התבלטו בו גם בשנות חושך וצלמות אלו שתי התכונות שבקרבו, מצד אחד מלא רחמים וחמלה לכל מצוק ומר נפש עד להקרבה עצמית ומסירות נפשו הוא, ומצד שני עוז רוח ללא חת ופחד נגד משתפי הפעולה עם השלטון הנאצי והקויזלינגים מאחינו בני ישראל, והקריאה למרד ולצאת ליערות, לחבל ולהשחית בעוצמת הצבא הנאצי ומתקניהם, כשראה שכלתה הרעה להשמיד ואין דרכי הצלה טבעיים.

וכן מספר ר' ש. ז. שרגאי בפרקו על חסידות איזביצא וראדזין בספר הבעש"ט הנזכר, מפיו של החסיד ר' יעקב לייגער, נין בעל ה„בית יעקב", שגם הוא א ו ד מוצל מאש וגר היום בתל אביב: כשבועיים לפני פרוץ המלחמה, מלחמת ההשמדה, משרבו השמועות הסותרות זו את זו, ראינוהו בפעם הראשונה מתבודד בלי הרף, מכונס בתוך עצמו. הוא, שכל כולו היה התגלמות של שירה ושמחה, פניו לבשו קדרות ומצחו התקמט. נראה היה כי מלחמה כבדה מתנהלת בקרבו. לא ארכו הימים והתלטתו ניתנה. בצעדים תקיפים נכנס

לבית־המדרש וציווה לפזר את הישיבה ולשלוח את כל הבחורים ואת אנשי ההנהלה למקומות מגוריהם. באותה החלטיות ולהט הנשמה שבנה את הישיבה, פיזר אותה ודאג שכל אחד מתלמידיה ומוריה יבוא לביתו לשלום.

בינתיים התקדמו המאורעות במהירות הבזק, והוא לא נפל ברוחו ולא נשבר כשראה את עבודת חייו ומפעלו טובעים בים של צרות. בין רגע הפך את חצרו וחדריו למקלט לפליטי חרב ורעב, שם מצאו מרגוע וחיי שעה ואפשרות לנוח ולהשיב את נפש כל הנרדפים והנמלטים, שהציפו אז בבהלה את כבישי פולין. חיש מהר נתפרסם הדבר בקרב אלפי הפליטים, שבבית הרבי מראדזין אפשר „לחטוף נשימה" (קען מען כאפען דעם אָטעם), להינפש לשעה קלה, לקבל ארוחה ואפילו להוצאת הדרך. כמובן שהידיעות האלה לא נשארו בתחום חוגים מצומצמים. הדברים הסתננו החוצה והגיעו לאנשי הנאצים ימ"ש. בינתיים, הוא בעצמו עשה את כל העבודה. כמו לפנים בהישיבה, כן גם עכשיו — סחב את המיטות, תיקנן, דאג למקומות לינה, ביקר בבית התבשיל ובדק את האוכל, הרגיע, זירז וניחם. וכמפקד עליון עמד על המשמר, עד שחש שהרצפה בוערת תחתיו. אז ברגע האחרון ממש, עלה בידו לברוח לוולודבה עם אשתו וחמשת ילדיו.

משבא רבי שמואל שלמה לוולודאבה, שקעה עליו השמש... הוא, שמרד בכל שיגרא, שהתקומם נגד הפאסיביות השנואה עליו, ראה עכשיו את האדישות המטומטמת של ההמון, שהשלים עם אסונו וניאות להידחף מדחי אל דחי, באכזריות ובמחשבת קטל, להיות מוכה ומעונה בלי הרף, עד יציאת הנשמה. הוא, האקטיביסט מטבעו, נזדעזע עד היסוד, בראותו איך עלה הדבר בידי עלוקת הדמים להרדים מוחותיהם של הבריות, כדי להובילם שאולה. המסכנים השלו את עצמם שהם מובלים, כיבוכל, לעבודה, בלי לראות את האבדון הפתוח לפניהם, מבלי לחקור, לדרוש ולשאול על קבוצות שונות מבין חבריהם הנעלמים יום־יום ואינם מוחזרים אחרי העבודה לגיטו. איהם? — זעק הרבי — געוואלט — איהם?! חקר ודרש, עד שהרגיש באסון בכל היקפו. בתחילה היה היחידי שלא השלה נפשו בתקוות שווא והכיר שהרוצח המתועב, אין לו מטרה אחרת לפניו אלא השמדת כל האומה. הסדרים, כביכול, שהוא מכניס: ה„ארבייטס־אמטן", ה„יודנראטן", וה"ארדנונגס־דינסט", הכל מתוכנן לסייע במישרין ובעקיפין לטבח הכללי, שיקיף הכל כמובן, ולא יפסח אף על משתפי הפעולה עד האחרון שבהם.

בידי האשמדאי עלה לפורר את העם לפירורים ולטמטם חושיהם עד כדי כך, שכל אחד ואחד דימה בנפשו שדורשים ממנו משהו שעליו למלא, כדי להינצל — ותהא זו עבודת פרך, או תשלום כסף ל„יודנראט" בתור כופר נפש. רעבים, מוכים, סחופים וסחוטים, עייפים ויגעים, נטולי רצון וכל רגש אנושי, נדרסים ונבהלים, מבין היהודים עצמם, אלה אנשי ה„יודנראטים", שנתדרדרו לתהום ההשחתה המוסרית והתרגלו למצב של משתפי פעולה, לשמה, עד שהתחילו מרגישים עצמם „נבחרים", מתוך התנגדות בתפקידם בתור יושבי־ראש, מנהלים, נוגשים ושוטרים.

רואה הרבי את הנעשה — ולבו מתפלץ בקרבו. צועק הוא מרה ל„ראשי העדה", כביכול: „הביטו לאיזה שאול תחתית ירדתם. הרי אתם, פשוט, מובילים את אחיכם לטבח. את מי אתם מרמים, שאתם שולחים את האנשים רק „לעבודה", והיכן הם הנעדרים יום־יום? אתם אומרים, הנעדרים נשלחים לסוביבד לעבודה, וכי חקרתם ודרשתם מה נעשה בסוביבד? וכי אין אתם יודעים שסוביבד זה תופס, גיא־צלמות של יסורים קשים ומרים, שלעומתם נחשב המות לגאולה? וכי אין אתם יודעים שבסוביבד מקים האשמדאי בידי יהודים תאי גאזים, כבשנים וקברות חיים בשביל כולנו, גם בשביל כולכם, בלי יוצא מן הכלל? האין אתם יודעים שהנשלחים לסוביבד משמשים חומר נסיון לחיות הטרף הגרמנים ימ"ש? ולמה אתם מעמידים פנים תמים ותמימים — שמא כוונתכם להחניק את מצפונכם באונאה עצמית? והכל מתוך אשליה להציל את גופיכם על חשבון הכלל, וזה מכונה בפיכם „עבודת הכלל"! מבטיח אני לכם שבנפשות אחיכם לא תצילו את חייכם, לא ולא! אצל הבריות המתועבות הללו אין מיוחסים, לאחר גמר עבודתכם הטמאה, תמותו בידי המרצחים מות רשעים, תרדו שאולה גם אתם, נמאסים בעיני עצמכם ככלבים שוטים, בלי שמץ של תקווה לתיקון נשמתכם, בלי שביב אור של נחמה ברגע האחרון. הרי ההפרש ביניכם לבין אחיכם, יהיה רק יום אחד. האם כדאי הדבר?!

כך היה שופך את דם לבו השכם והערב, באנשי ה„יודנראט". למרות כל ניוונם, עוררו דבריו איזה אי־שקט, התרגשו והתרגזו וניסו להתחמק בדרך שאלה: ובכן, מה עלינו לעשות? בטוחים היו שלא ימצא תשובה. אבל הרבי התחיל מגולל לפניהם מיד תכנית שלימה, מעובדת לכל פרטיה.

„קודם כל — הרעים הרבי שמואל שלמה קולו — עליכם להעמיד את הציבור על טעותם ולגלות להם את האמת המרה, שאבדן לפניהם. מתפקידכם להסביר להם, שבין אם ילכו לעבוד ובין אם לא ילכו, בין שיתנו כופר נפש וימלאו את קופתכם ובין שלא יתנו — בין כך ובין כך, יירו או יקברו חיים. לכן, מוטב להם להתגונן בעוד כוחותיהם הדלים עמהם. ממילא, כשישמע העם כי אין מה להפסיד, יתנערו ויקוממו ויברחו ליערות. מתוך כך, רבים רבים יינצלו, ובזכותם גם תהא לכם שארית, להינצל בתוך העם".

לשמע דברים אלו, עזבוהו מרוגזים ומודאגים. הם טענו שהוא ממיט שואה על הציבור. אבל הוא לא הניח להם להשתמט וזרק מרה בהם: „אני נשבע לכם שכל הנאחז בידית הדלת של ה„יודנראט" לא יהיה לו חלק לעולם הבא".

ובראותו כי דבריו אל ה„עסקנים" שבו ריקם, פנה ישר אל ההמונים: „אל תלכו לעבודה — זעק — התועלת היחידה מההרשמה לעבודה, הוא גילוי הכתובת. כלומר, שם תמצאו אותי. אל תשלמו שום מסים למשתפי פעולה, ל„יודנראטים". הבו חמישים איש הראשונים, אתייצב בראשם, נצית את הגיטו ונבריח את הכל לברוח היערה, כי מן האש בורחים. ואולי יתפשטו מכאן הלהבות לכל ערי פולין ותובשר השעה להתנגדות ולמרד.

ידע הרב שמואל שלמה, כי בנפשו הדבר. ובעיניים פקוחות וידיעה בהירה

צעד לקראת מסירות נפשו. את הכל הטיל למערכה, וכתמיד — קודם כל את נפשו הוא. בגבורה עילאית עומד הוא במלחמתו, מלחמה הקדושה עם הטומאה, נאבק עם השטן, שהזעיק את כל כוחותיו המתעתעים לרפות את הידיים, לשתק את הרצון. שכן תקופה היא של הסתרת פנים, ככתוב: „ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא" (דברים לא, יח), והסטרא אחרא, הכוחות האפלים, הטמאים, מנצלים את הזמן בערמתם השפלה.

ברם, אין הוא נופל ברוחו, אלא מתגבר בקדושתו ועומד על משמרתו בגאון. אין הוא מרפא לרגע קט, ההסתר נברא כדי להבקיעו, ככתוב: „וחכיתי לבי המסתיר פניו מבית יעקב וקויתי לו" (ישעיה ח, יז). לשם כך יש להזעיק אתערותא דלעילא. כך נלמד בבית מדרשו של זקנו, כמובא בספרו „מי השלוח", על הפסוק: „ויסעו מחרדה ויחנו במקהלות" (במדבר לג, כה): „בעת שהשי"ת יחפוץ לקבץ אותנו, יתן תקופות בלבנו שלא נחרד".

בכליון עינים חיכה לאות. הבו חמשים איש — הוא מפציר בדמעות שליש. האוירה נעשתה מרגע לרגע דחוסה. יותר הורגש בחוש שהמחנות מתקרבים, שהכוחות מתלכדים ונערכים לקרב האחרון — המלחמה בסטרא אחרא מתקרבת לשיאה.

*

כאמור הרבו לספר על גדלותו של הרבי שמואל שלמה מראדזין האחרון ועל פעליו הכבירים בשנות השואה לא רק חסידים או יהודים דתיים אלא אפילו לא דתיים שנפגשו אתו אז. כן סופר ותואר אישיותו הקורנת מהימים החשוכים הללו במופעי יד ושם על ידי נחמן בלומנטל ובידיעות בית לוחמי הגיטאות. ידוע כבר השיר של המשורר יצחק קצנלנסון הי"ד שנמצא בין כתביו, בין חורבות גיטו ורשה. בפואמה זו בת אלף שמונה מאות שורות המוקדשת כולה להרבי מראדזין ושמה: די ליגענדע דער ראדזינר (האגדה הראדזינאי) מתאר המשורר הטראגי הי"ד את הרבי הקדוש. מסופר גם על מעשיו במציאות, ובחלק זה הוא מספר כי הרבי אינו מסתפק בקריאה למרד ובהתארגנות להתנגדות אקטיבית למשמידים — באותו זמן הוא רוצה להציל ממש. ואם אין ביכולתו להציל יהודים חיים יעשה מעשה ההצלה לכל הפחות לגבי המתים המשוועים להביאם לקבר ישראל. הרבי מתחפש לגוי, לוקח עמו שק עם כסף ועושה דרכו לרכבת־המתים העומדת אי שם על מסילה נידחת, ובה יהודי לובלין, המגורשים, אשר נפחו כבר נשמתם, או שהם מתים למחצה. הרבי מכריז, כי יתן פדיון עבור כל יהודי מת, וכפליים עבור יהודי שנשמתו עודנה בקרבו. אז הסתערו תושבי הסביבה על קרונות הרכבת, לא על מנת להציל ילוד־אשה, אשר נברא בצלם א־לקים, אלא בכדי לזכות בפרס הכספי. הרבי איגר כמות גדולה של גופות הקדושים וכמות קטנה של יהודים ניצולים, אשר כמעט נפחו נשמתם. כך נמשך הדבר, עד שאזל הכסף מן השק. הרבי כורה במו ידיו את הקבר, גומל למתים חסדם האחרון, ואומר קדיש אחריהם. ובצד עומד דבון העולמים ובוכה...

הרבי חוזר לעיירה והיהודים מתרים בו, כי הגרמנים הגבירו את חיפושיהם

אחריו. חסידיו רוצים להעבירו לוורשא, מקום שם קיימים עדיין יהודים ומקום שם ידאגו לחייו, ואף נעשו כבר כל הסידורים לכך. אבל הרבי משיב ריקם את פני כל ההפצרות האלה ומסרב לנטוש את המקום. הוא מכנס את כל עדת היהודים בבית הכנסת וגוזר על תענית לשלושה ימים בכ״ד אייר תש״ב. ביום ההוא קם בבוקר השכם, ושלא כמנהגו התפלל תיכף במניין מצומצם של אנשים מסורים לו. מזמן לזמן נשתנה זיו קלסתר פניו ונראה היה כאיש שלא מעולם הזה, מעין זיו טהרתו של ר׳ ישמעאל כהן גדול, אחר ששמע מאחורי הפרגוד: „גזירה היא מלפני״. אחרי התפילה נתן הוראות אחרונות בעניין התענית. עוד הוא מדבר ולחדרו פרצו משרתי הגיסטאפו, משתפי הפעולה, ועצרוהו בפקודת הנאצים. כשהוליכוהו ברחוב, לא פסק מלעודד ולדבר על לב מלוויו, כושלים ואובדי עצות: „אל תתיאשו, המשיכו בתענית, בתפילה ובמלחמה, ברחו ליערות וה׳ ילך לפניכם ויושיעכם״.

נסתייע הדבר שנשאר עצור בבית החסידים דראדזין, שהנאצים הפכוהו לבית אסורים. שם עשה את שעותיו האחרונות. נסתם כל חזון. ננעלו כל השערים. ביום שב״ק, ערב ר״ח סיון תש״ב, בשעות הצהרים, ירו בו הרוצחים ונשמתו יצאה בטהרה, בהיותו ס״ה בן ג״ל שנים. גווילים נשרפים ואותיות פורחות באויר. אדם זה שכל חייו היה קודש לה׳, לעמו ולתורתו; שכל יישותו היתה התגלמות חסידות הבעש״ט; שכל מעשיו ופעולותיו שימשו פירוש מעשי של החסידות, פירוש שארכו כאורך ימי חייו — אדם זה, שירת חייו, בגופו נפסקה, אבל לא פסקה.

בכתבתו של נחמן בלומנטל, ע״פ הפואימה של המשורר יצחק קצנלנסון מחודש טבת תשט״ו תחת הכותרת „האגדה״ האמת, יש גירסא אחרת במקצת על ימיו האחרונים של האדמו״ר האחרון לבית איזביצא־ראדזין שהתחיל לזרוח מאה ושתי שנים לפני זה בעיר טומאשוב.

הרבה שמעתי על אורח חייו ומותו מות קדושים של הרבי מפי גיסו הרב אברהם ישכר אנגלהרד שליט״א שהיה בעל אחותו זעלדא שניספה גם היא בשואה, בהיותי בביתו בניו־יורק בחג הפסח תשי״ז, שהיה יחד עם הרבי הקדוש עד הסוף המר. כמו כן נמצא בחיפה אחד משרידי חסידי ראדזין מניצולי השואה, ר׳ מרדכי רייכמן הי״ו, שראה במו עיניו את מותו הטראגי של הרבי והוא היה עם כמה אברכים שהביאו את גופו הקדוש לקבורה. השם ינקום דמו ודם זרעו וחסידיו.

השאיפה להמשך

אמנם נפסקה השושלתא דדהבא עם עלותו של האדמו״ר הגאון הקדוש מרן רבינו שמואל שלמה הי״ד למחיצתם של רבי עקיבא וחבריו בקדושה ובטהרה, אבל שרידי חסידי איזביצה וראדזין אינם משלימים עם הפסקת החסידות ותיכף אחרי המלחמה הכתירו את מי שהיה גיסו הרב אברהם ישכר אנגלהרד שליט״א

כאדמו״ר מראדזין. ביוזמתם ובראשם העסקן הנמרץ ר׳ פינחס וינדרבוים הוקם בעיר בני ברק בית מדרש מרכזי ולידו דירה נאה בשביל הרבי וב״ב שיעלו בקרוב להשתקע בארץ ישראל. ושולשלת איזביצא־ראדזין יימשך בע״ה להבא.

ספרי השושלת

נשארו ספרים יקרי ערך משושלת איזביצא־ראדזין שהודפסו ויצאו לאור עולם, מלבד מכתבי היד הרבים שהלכו לאיבוד יחד עם אלפי החסידים ומיליוני היהודים הי״ד, והם:

„מי השלוח״ על תורה נביאים וכתובים, ולקוטי הש״ס ח״א וח״ב, מראש השושלת האדמו״ר הגה״ק רבינו מרדכי יוסף מטומאשוב־איזביצא.

„בית יעקב״ על בראשית ח״א, ח״ב על שמות, ח״ג ויקרא; „בית יעקב״ עה״ת והמועדים; „ספר הזמנים״ על הגדה של פסח ומועדי השנה, מהשני שבשושלת האדמו״ר הגה״ק רבי יעקב מטומאשוב־איזביצא־ראדזין.

„סדרי טהרות״ מסכת כלים ח״א ומסכת אהלות; ספר מאמר „שפוני טמוני חול״; ספר מאמר „פתיל תכלת״; ספר מאמר „עין תכלת״; מאמר „דלתות שער העיר״; ספר „ארחות חיים״; ספר „סוד ישרים״ על ראש השנה ויום־הכפורים, חג הסוכות ב״ח, על ימי הפורים, על חג הפסח — כל זה מהשלישי שבשושלת. הרביעי שבשושלת, האדמו״ר מרן רבי מרדכי יוסף אליעזר לא נהג כאבותיו לעלות את דברי תורתו על ספר, אלא אחרי הסתלקותו קיבצו שומעי לקחיו חלק מדברי תורתו והדפיסו ספר בהסכמת הרבי האחרון הגאון הקדוש רבי שמואל שלמה הי״ד בשם „תפארת יוסף״.

לסיכום

כשנתבקשתי ע״י ר׳ משה הכהן גורדון עורך ספר יזכור על טומאשוב לכתוב מאמר כולל על השושלתא דדהבא של איזביצא וראדזין שמוצאה מטומאשוב, התחלתי לעורר בזכרוני ולהעביר נגד עיני רוחי את דמויות המאות והאלפים של חסידי ראדזין שזכיתי לראות באותן שנות הילדות שאבא מורי הרה״ח החסיד הנלהב של אדמו״רי ראדזין הת״ח הגדול ר׳ נחום יהודה לייב הכהן הי״ד היה לוקח אותי לבית הרבי ובשנים שלמדתי בווארשא ובכל השנים שהיינו גרים באוטובוצק, ושמה היה נמצא בכל חדשי הקיץ ונזכרתי בהרבה דברים שזכיתי לראות ולשמוע. כמעט שלא ראיתי בין חסידי ראדזין עם הארץ, כולם היו תלמידי חכמים, בעלי צורה ובעלי תבונה. כשהיו פותחים את פיהם לחזור ולבהר את דברי הרבי הרצקו חן בשפתותיהם. ואם הייתי רושם את כל זכרונותי לא היה בטח מספיק כל ספר טומאשוב. לכן קצרתי בהרבה מקומות שיש להאריך. רק ממה שמסופר על הרבי הקדוש האחרון — אפשר למלאות ספר גדול.

זכותם תגן עלינו ועל כל ישראל.

הרבי הקדוש מראדזין זצ״ל

העורך

האדמו״ר הקדוש רבי שמואל שלמה מראדזין הי״ד, שכמה סופרים היו מהללים ומשבחים על פעליו ומעשי ההצלה בגיטאות השונות, בשנות השואה, וחושך וצלמות — היו לו עוז רוח ללא חת ופחד נגד השלטון הנאצי ימ״ש, והקריאה שלו למרוד לעשות וללכת ליערות (פארטיזאנר), והוא עשה בעצמו את העבודה עד ברגע האחרון, שהשלים את אסונו.

אבל לפני זמן, היה בעיר טומאשוב, כך כותב ר׳ ישראל אידלמן במאמרו. ומחבר הספר „פנת יקרת״ כותב: כדאי להזכיר בהזדמנות זאת מה שאמר לו האדמו״ר האחרון לבית ראדזין הקדוש, רבי שמואל שלמה ליינר הי״ד, לכותב הטורים האלה, בביקורו האחרון בשנת תרצ״ט בטומאשוב.

זה יותר משנה שקבלתי את המאמר מר׳ ישראל אידלמן, שאלתי ודרשתי לכמה אנשים חסידי ראדזין במקומות לשונותיהן בארצנו, אולי יש להם תמונה מהאדמו״ר מראדזין או אפשר היתה לו שום דבר מזו. רק לפני כמה שבועות נסעתי ובקרתי במוסד „יד ושם״, ולבסוף קבלתי מהם שתי תמונות מהאדמו״ר מראדזין הי״ד, ומהרב ר׳ צבי יחזקאל מיכלסון הי״ד.

שמעתי או קראתי עוד לפני כמה שנים שהמשורר יצחק קצנלסון הי״ד, כתב שיר אודות הרבי מראדזין. הוא היה מתקבל הרושם כמו המשורר הלאומי ח. נ. ביאליק, שהיה בדורו. ואמרו על יצחק כצנלסון שנמנה בחברו לשירה בספרות העברית. על היצירה האחרונה שלו, היו קוראים: „השירה על העם היהודי שנהרג״ בחמשה עשר הפרקים שנדפסו ונסתיימו מאתו. אבל אני לא ראיתי כל הזמן את ספרו. רק לפני כמה ימים ראיתי בספריה של עירית ירושלים, הספר „כתבים אחרונים״ מהמשורר יצחק קצנלסון. לקחתי את הספר הביתה, קראתי השיר בשם: „השיר על הרבי מראדזין״. השיר הזה ספרתי ארבעים וששה עמודים גדולים. פואמה זו מכילה אלף ושלש מאות שורות. ר׳ ישראל אידלמן כותב: השיר אלף ושמונה מאות שורות. ר׳ יצחק קצנלסון הי״ד כתב הפואמה באידיש ומר מ. ז. ולפובסקי תירגם את השיר לעברית.

המשורר הטראגי מתאר את הרבי הקדוש, ואני העתקתי כמה עמודים בשבילנו. בשנות השואה החתבא הרבי מראדזין בשלש ערי גיטאות: ולודוה, לובלין וורשה.

השיר על הרבי מראדזין

וְלוֹדַוָה! אֲנִי רַק אֶת שְׁמָהּ זֶה מַכִּיר,
אוּלָם יְדַעְתִּיהָ עַד תּוֹם, אֶת הָעִיר...
כְּמוֹ שָׁם בִּלִּיתִי יָמִים עַל שָׁנִים
אִם לַיְלָה אֶקְרַב לְוְלוֹדַוָה, וְאִם

תְּבִיאוּנִי לְשָׁם, תַּעַזְבוּנִי לְבָד, —
וְאֵלֵךְ.. אֶעֱצוֹם אֶת עֵינַי וְאֶצְעַד!
וְאֶמְצָא הַסִּמְטָה הַיְהוּדִית הַדְּחוּקָה...
רְחוֹב־יְהוּדִים — לִיהוּדִים לוֹ תְשׁוּקָה...
„אֲנִי כָּאן!" לִי יִקְרָא, בְּלֹא קוֹל וְשָׂפָה,
סִמְטָה יְהוּדִית, גַּם צָרָה וּצְפוּפָה,
הִיא רְחָבָה מִכָּל רֹחַב, גְּדוֹלָה בִגְדוֹלוֹת, —
הֲיֵצַר, הֲיֶקְצַר חֵיק שֶׁל אֵם מְלַקְלֵט?

אוֹסֶפֶת, חוֹבֶקֶת הַכֹּל זְרוֹעַ אֵם,
אֶת כָּל אֶפְרוֹחֶיהָ דוּמָם תְּחַמֵּם,
קוֹרֶצֶת עֵינֶיהָ מֵרָחוֹק: „בּוֹא אֵלַי!'
רוֹמְזָה בְדִמְעָה, הָרוֹתַחַת בַּחֲשַׁאי:

„הוֹי, בּוֹא... אִם עוֹרִי גַם צָפַד וְנִקְמַט,
אִם קָשָׁה הַיְצוּעַ, וַחֲרֵבָה גַם הַפַּת"...
תִּקְרָא לִי, תִּרְמֹז לִי בְמֹרֶךְ דוּמָם:
„חוֹי, בּוֹא, נַחֲמֵנִי וֶהֱיֵה מְנֻחָם!"

* * *

וְלוֹדַוָה, עֲיֶרֶת קְטַנָּה וְדַלָּה
קְטַנָּה וְדַלָּה? הוֹי, לֹא־כָּךְ אַתְּ, לֹא הָא!
עֲשִׁיר רְחוֹקֵךְ הַנִּדָּח, הַמְרֹשָׁשׁ,
עֲשִׁיר בַּתּוֹרָה, בְּבָתֵּי־הַמִּדְרָשׁ,

בִּגְמָרָא, בְּרַשִׁ"י, בְּרַשְׁבָּ"א, וְרַמְבַּ"ם
„בִּשְׁאֵלוֹת וּתְשׁוּבוֹת" מַה יֶּעֱרַב וְיִנְעַם!
בְּמַעֲשִׂים, בְּמַעֲשִׂיּוֹת — צַדִּיקִים מְגוֹלָל...
כָּל מִלָּה שֶׁל קְדֻשָּׁה, כָּל דִּבּוּר נֶאֱצָל,

יְהַלְּכוּ בְּאָהֳלֵךְ וְחִנֵּךְ מְעִידִים:
וְלוֹדַוָה, עוֹלָם שֶׁל לוֹמְדִים, חֲסִידִים!
לוֹמְדַיִךְ, וְלוֹדַוָה, רַבִּים בַּשָּׁנִים,
רְאוּ מַרְאֵיהֶם וְהָצִיצוּ לַפְּנִים!

הַבִּיטוּ בְּעֵינָם וּרְאוּ נִשְׁמָתָם,
שָׁחוֹר אִישׁוֹנָם, אַךְ בָּהִיר מֶבָּטָם,
חִוֵּר הַקְּלַסְתֵּר, הַפֵּאוֹת מַבְהִיקוֹת,
הַמֹּחַ נִלְהָב, וְהַלֵּב הוּא בִיקוֹד...

חֲסִידִים שֶׁל וְלוֹדַוָה! פְּאֵר חֲסִידִים!
הוּא בָא, הָרַבִּי, אֲלֵיכֶם מֵרַדְזִין,
הָרַבִּי הַצָּעִיר... יָד לְפֶה!... דוֹמוּ דם...
מְחַפְּשִׂים אֶת הַבָּא מֵרַדְזִין בַּמָּקוֹם.

* * *

מְחַפְּשִׂים בִּוְלוֹדַוָה אוֹתוֹ, לְגַלּוֹת
הֵיכָן הוּא? בּוֹלְשִׁים בַּחֲרָפוֹת וּקְלָלוֹת,
אַל פַּחַד מִכֶּלֶב נוֹבֵחַ, זוֹעֵף,
שִׁמְרוּ נַפְשְׁכֶם מִגַּרְמָן מְחָרֵף!

לְ„אֹהֶל" מַשְׁחִית גַּרְמָנִי מִשְׁתָּעֵר:
הָרַבִּי! כִּי יָבוֹא! וְאַיֵּה יִסְתַּתֵּר?...
הָרַבִּי הַקָּדוֹשׁ!... בִּצְוָחוֹת וּגְעָרוֹת
יִשְׁאֲגוּ: „רַק אוֹתוֹ נְבַקֵּשׁ, בּוֹ לִירוֹת.

— — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — 7.10.42

שְׁמוּעוֹת וּדְבָרִים מַגִּיעִים מִלּוּבְּלִין,
מְטִילִים בָּךְ קֹר, וְגַם חֹם מְטִילִים,
בָּאִים מִשָּׁם הֵנָּה, מִכָּאן לְהָתָם,
דְּבָרִים כַּבָּרָק, וּכְמוֹ רַעַם יִרְעָם.

לוּבְּלִין! קְהִילָּה מַעֲטִירָה, עִיר וָאֵם,
קִרְיָה נוֹשָׁנָה, נֶאֱמָנָה, רַבַּת־שֵׁם,
קִרְיַת „הַיְּהוּדִי", עִיר הַדְּפוּס הַיָּשָׁן,
שֶׁכָּל גְּמָרָא תְּבָרְכֵנוּ מִשָּׁם.

נִשָּׂא לְמֵרָחוֹק זֶה רֵיחָהּ־נִיחוֹחָהּ,
הַתּוֹרָה הַיְשָׁנָה מִתְחַדֶּשֶׁת בְּתוֹכָהּ!
תּוֹרָה יְשָׁנָה וְחָדָשׁ לְבוּשָׁהּ —
כַּלָּה הִיא, שְׁלוּחָה מִלּוּבְּלִין בִּקְדֻשָּׁה...

מִסֵּפֶר יָשָׁן דְּפוּס חָדָשׁ לְךָ שַׁי:
לוּבְּלִין אֶת עֵינֶיהָ שָׁקְעָה בְּסִינַי!
לוּבְּלִין! מְקַבֵּל הָרַבִּי יְדִיעוֹת —
הוֹי, הוֹי, אֵי־עֵצָה? אֵי עֶזְרָה וְאֵי אוֹת?

„לובלין נשמה!" — מודיעים הם לכאן, —
נושא הרבי את ידיו ומפרכן,
קהלה ישנה וקדושה בישראל —
לובלין — היא שוקעת... הושיעה־נא, אל!

— — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —

זו נרשה! כלה בית־מדרש ברננה!
בכל הרחובות, בכל גן וגנה
בחצרות, מרתפים, בעליות, ברמה,
פשט הבל־פיך, הנשימה החמה....

זו נרשה, העיר הגדולה ליהודים,
כלה בית מדרש! לא תמיד לאלקים,
ביותר ליהודי, לצרכיו של יום־יום,
הבית — ודאי, גם שכינה שם תשכון!

אף לא לשבת הוא, יותר לימי חל,
כי כאן היהודי — העקר הגדול!
הוי, סור למקום הקדוש, מצא פנאי,
יום חל לבלות כאן במעון אד־ני.

לאט תעבור ובאשר תעמוד,
את דמות היום — יום תתבונן שם לראות:
ראה לב וידים, נענוע הראש,
נשבע איש לאיש ומזמות יחרש....

רק אל חרדה, אל חמה ועברה...
מתיר השבועה אני, בכן — אין כל רע!
הוי, הוי... מרמים! איש את איש, אח את אח!
אם, חס ושלום, מי פה נפש רצח?

∴

הה, נרשה! לנרשה אערוג... מה אכמה
ל„הו־הא" של גלבקי, לדחק, לדחק למהומה!
קול גנשה, מורנוב, קול דזיקה: רועש!
בעם אתערב שם... וצא ובקש!

הַרְאֵנִי הַפֶּלֶא! חַפְּשֵׂנִי, גַּלֵּה!
לַשָּׁוְא, יְהוּדִי שֶׁלִּי! הֵן יִפָּלֵא
מִמְּךָ הַדָּבָר חֲסִידִי הַיַּקִּיר
לֹא תַבְחִין בְּרַבִּי שֶׁלְּךָ... כְּלָל לֹא תַכִּיר!

הוֹי, וַרְשָׁה! לְוַרְשָׁה אָמְנָם אֶתְכַּוֵּן:
הַמַּרְאֶה יְהוּדִי, וִיהוּדִי הוּא הַחֵן
הַנָּסוּךְ עַל פְּנֵי כֹל וּבַכֹּל הוּא מַזְהִיר,
וְדַוְקָא בַחוּץ... הֵן כָּל אָן מַקִּיר

תִּקְרָא שָׁם „קָדוֹשׁ" כֵּן, כָּל אֶבֶן, אָמְנָם!
הַתָּבִין יְהוּדִית? הִנֵּה זֶה הַמּוּבָן:
כִּי גַם אֲבָנִים בַּמִּרְצֶפֶת, שׁוּרָה,
הַשְּׁכִינָה הַיְּהוּדִית עֲלֵיהֶן בְּאוֹרָהּ...

הִיא, וַרְשָׁה, קוֹרֵאת לִי: בָּזֶה אַחַר זֶה —
שְׁלִיחִים בִּמְכוֹנִית: „צֵא אֶת עִיר־הַשָּׂדֶה!"
מַה צּוֹרֶךְ לָכֶם בִּי? אֲנִי... רַב מִכֶּם
זָקוּק לָכֶם... אַךְ לֹא אֵלֵךְ הִשְׁתַּכֵּן!

בַּגֵּיטוֹ הַצַּר, תּוֹךְ אָזְלַת־נְשִׁימָה,
בִּמְשׁוּרָה שָׁם תִּשְׁתּוּ, לַחְמְכֶם בְּדִמְעָה,
גּוֹבְעִים הָרְחוֹבוֹת אֶצְלְכֶם, דּוֹעֲכִים,
מֵתִים מִבֵּיתָם עֲרוּמִים מֻשְׁלָכִים.

אִירָא: גַּם לוּבְּלִין לֹא נִצְרֶכֶת לִיעוּד —
נִמְחֵית ק"ק לוּבְּלִין מֵעַל פְּנֵי אֲדָמוֹת...
נִשְׁאָרִים הַבָּתִּים, נִשְׁאָרוֹת אֲבָנִים,
הַיְּהוּדִים — כֶּעָשָׁן נְמוֹגִים, נֶעֱלָמִים...

6.1.43

בָּעִיר הָרַבִּי — וְהַשֶּׁמֶשׁ תִּזְרַח,
נִשְׁאַר לְיַד הַבַּיִת, דַּלְתּוֹ לֹא פָּתַח,
דּוֹפֵק הוּא מַהֵר, נִמְרָצוֹת הַמִּלִּים:
„הוֹצִיאוּ אֵלַי הַטַּלִּית וּתְפִלִּין,

לְבֵית־הַכְּנֶסֶת הָבִיאוּ „הַקִּיטְל" לָבָן!
וְהִנֵּה בֵּית־הַכְּנֶסֶת, הוֹמֶה מֵרוֹב עָם!
נִבְהַל הַקָּהָל; הָרַבִּי הוּא — וַי, וַי, —
נִשְׁבַּר הוּא מֵהֶם וְחִוֵּר רַב מִדַּי...

לְיַד אֲרוֹן־קוֹדֶשׁ עוֹמֵד הוּא, וְאֹמֵר,
לִקְרוֹא מַה בְקוֹל, אַךְ מַחֲרִישׁ הוּא, נֶעֱצָר,
דְּבַר־מָה הוּא שָׁמַע מֵאָחוֹר, זֶה הַקּוֹל
הַהוֹמֶה שֶׁמְּאֶמֶשׁ... הַבְּכִי מֵאֶתְמוֹל.

שֶׁבַּלַּיְלָה נִשְׁמַע מִקְּרוֹנוֹת־אֲפֵלָה —
מֵאֲרוֹן אֲדֹנָי בְּכִיָּה זוֹ עוֹלָה...
פָּנָיו בַּפָּרֹכֶת מַלִיט הָרַבִּי,
וְזוֹעֵק לַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אַל בְּכִי!

בּוֹכֶה אַתָּה כָּאן וּבוֹכָה בַּקְּרוֹנוֹת —
אַחֶרֶת, אַחֶרֶת עָלֶיךָ לַעֲשׂוֹת...
„אֲנַחְנוּ נִבְכֶּה!"... וְהוּא פּוֹנֶה וּמַפְלִיט:
„גּוֹזְרַנִי, יְהוּדִים, עֲלֵיכֶם תַּעֲנִית!"

7.1.43

— — — — — — — — — — — —

בִּקֵּשׁ הָרַבִּי עוֹד לֵאמוֹר מַה וְנָדַם,
מֵאַיִן הוּא בָא — זֹאת יוֹדֵעַ הָעָם,
יוֹדֵעַ אֲשֶׁר בִּלְבָבוֹ שָׁם יֶחְמַר,
וִיהוּדִים בְּבֵית־הַכְּנֶסֶת גּוֹעִים בִּבְכִי מַר.

וַיִּשְׁקוֹט הָאָרוֹן... לֹא יִבְכֶּה אֱלֹקִים
כִּבְכוֹת עִיר מְלֵאָה יְהוּדִים מְעֻנִּים!...
זֶה יָם־הַדְּמָעוֹת! וְרוֹאִים אֶת הַיָּם,
מֵאַיִן זָרְמוּ הַכָּבֵד וּלְאָן...

יָחוּשׁ זֹאת גַּם לֹא אִישׁ צַדִּיק, כָּל אָדָם...
בּוֹכֶה הָרַבִּי בְּכִי אֶחָד עִם הָעָם,
לֹא עוֹד יִתְעַקֵּשׁ בִּשְׁתִיקָה אִישׁ רַדְזִין...
נָמוֹג בּוֹ לִבּוֹ עִם לְבַב־יְהוּדִים.

וּבוֹכִים הֵם יַחְדָו, קוֹל אֶחָד, כָּל הָעִיר...
אֱלֹהֵי־יִשְׂרָאֵל, אֵל שַׁדַּי, אֵל כַּבִּיר,
קִנֵּאתִי בִּבְכִי זֶה, בִּבְכִי הַקָּהָל!
אִוִּיתָ לִבְכּוֹת בְּכִי חַם — לֹא תוּכַל...

אַךְ הָס! גֶּרְמָנִי לְבֵית־אֵל מִשְׁתָּעֵר —
הָרַבִּי! ה', חָלִילָה לוֹ פֹּה הִשָּׁאֵר!
בַּקָּהָל הוּא מְבֻלָּע וְיוֹצְאִים הֵם מִיָּד —
בּוֹכֶה אֱלֹקִים בְּבֵיתוֹ לְבָדָד...

— — — — — — — —

— — — — — — — —

וּגְזַר־הַתַּעֲנִית כְּבָר עָשָׂה לוֹ כָּנָף!
בַּעֲרִים וַעֲיָרוֹת נִתְחַדֵּשׁ טֵי״ת בְּאָב,
יְהוּדִים בְּגֵיטָאוֹת מִקָּרוֹב וְרָחוֹק,
חִדְּשׁוּ הַתַּעֲנִית וְעָשׂוּהָ לְחוֹק.

לוּבְּלִין כְּבָר אֵינָהּ חֲרֵבָה, שׁוֹמֵמָה,
נֵר יְדֻלַּק לְזִכְרָהּ, וְצָמִים אֶת צוֹמָהּ,
גַּם הוּא כְּבָר אֵינוֹ שַׂר שֶׁלָּהּ, אִישׁ־רַדְזִין,
הֻגַּד דְּבַר הַצּוֹם בְּאָזְנֵי גֶּרְמָנִים.

וְנִקְרָא הָרַבִּי אֲלֵיהֶם וְנֶחְקַר —
אוּלָם לְבֵיתוֹ הָרַבִּי לֹא חָזַר,
הִזְהִירָה, שֶׁדָּלָה אוֹתוֹ הָרַבָּנִית:
„אַל תֵּלֵךְ!" הָרַבִּי בְּפָנֶיהָ הַבַּיִת.

וַיִּצְעַק בְּכַעְסוֹ: „יַהַרְגוּנִי אֵיפוֹא."
וּמִיָּד בְּעָרְגָה: „לוּ אֶזְכֶּה לְסוֹפוֹ
שֶׁל רַבִּי עֲקִיבָא, וִיסוֹרַק בְּשָׂרִי
בְּמַסְרְקוֹת שֶׁל בַּרְזֶל... הוֹי, אִשְׁתִּי, אַל דְּבָרִים;

אַל תִּבְכִּי וְאַל־נָא תֶּחֶטְאִי לֵאלֹקִים,
אֶזְכֶּה־נָא, כְּרַבִּי עֲקִיבָא כִּי אֶהִי...
בְּעַד יְהוּדִי, בְּעַד הַשֵּׁם... מֵאֲשֶׁר
וְהָלַךְ הָרַבִּי וּלְבֵיתוֹ לֹא חָזַר.

— — — — — — — —

האדמו"ר רבי מרדכי מקוזמיר בטומשוב

האדמו״ר מקוזמיר זצ״ל, בטומאשוב

משה בן ישראל

הרה״ק רבי מרדכי טברסקי זצ״ל (נפטר באמצע תפילתו כשהיה מעוטף בטלית ומעוטר בתפילין, ח׳ תמוז תרע״ח). הוא היה בנו של „המגיד מטריסק״ זצ״ל, מחבר הספר „מגן אברהם״. בא בפעם הראשונה אחרי שנות הגלות של כמה שנים בדומברובה, גליציה, בגלל אנשים רעים וחטאים אשר הלשינו עליו — חזרה לפולין דרך הגבול בעלזיץ־טומאשוב. גם אביו „המגיד מטריסק״ נאסר בליל הסדר של חג הפסח והושם בכלא, כי המלשינים אכלו קורצא דבי מלכא. אמנם הודות זקנתו המופלגת ובעזרת שוחד, האמצעי הבדוק והמנוסה ברוסיה הצאריסטית, שוחרר בתנאי שאסור לו לעזוב את „החצר״ כל ימי חייו. מה שקרה לו קרה גם לבנו רבי מרדכי, שנקרא ר׳ מאטלי מקוזמיר, שמקודם גר בבלאדוווקה, ואחר שקיבל שחרור מממשלת רוסיה שב מגלותו והתיישב בקוזמיר.

*

זכורני, שבבוקר לא עבות אחד קיבל אבי ז״ל, מכתב כתוב בידי ר׳ משה צוקרמן, יד ימינו של הרבי, ובו היה כתוב: כי האדמו״ר רבי מרדכי יבא לטומאשוב לביקור של שני שבועות.

בגיל צעיר הייתי אז, כאשר שמעתי מפי אבא ז״ל, דבר בואו; רצתי תיכף לה„שטיבל״ לבשר להחסידים מזה, ובמיוחד להחסיד הכי גדול ר׳ שמואל מאיר.

תיכף התאספו כמה חסידים סביב השולחן, וצוו לקחת מעט יי״ש לשתות „לחיים״. פניהם קרנו מתוך שמחה, שבעוד כמה ימים יזכו לקבל פני קדושתו, הרבי מדומברובה, כאשר הוא נקרא אז, וטכסו עצה איך לארגן קבלת פנים נהדרה לכבוד הרבי.

אבי ז״ל, שהיה חסיד טריסקאי, שנסע שנים רבות ל„המגיד מטריסק״, התמסר בכל לבו גם לבנו רבי מרדכי ז״ל, ונסע אליו מפעם לפעם, והיה מעריצו ומקדישו; ותיכף, עוד באותו יום שקיבל את המכתב בדבר בואו של „הרבי מדומברובה״, הוא קרא לאסיפה בה„שטיבל״ שלנו ושם הציע לבחור ו ו ע ד שהמה יתעסקו בקבלת פנים יפה, ולקבץ כסף על ההוצאות, ושהם ידאגו לכל דבר בנוגע לביקור הזה. ובאותו מעמד נבחר וועד שאליו נכנסו החסידים: נתנאל רצימור, פישל גורזיצנסקי, שבתי קוונשטוק, נתן גרינוואלד ועוד.

החסידים המובהקים ואבא בראשם נסעו לקראתו לקבל פניו ליד הגבול, בשמחה וביראת הרוממות, בכמה מרכבות. אחי אפרים פישל קיבל רשיון מהרשות ומראש העיר, שהם היו מהקונים החשובים בחנותו, לשלוח גם תזמורת לקראתו, וכמה חסידים התחפשו לקוזאקים ורכבו על סוסים להביא את האדמו״ר בכבוד

גדול העירה. ההמולה בעיר היתה רבה, בהשטיבל וגם בחוצות לפני השטיבל קושטו בתאורה חגיגית ובכרזות: „ברוך הבא", כיאות לאיש מורם מעם; היתה זאת קבלת פנים המונית הראוי לצדיק, אנשי הועד טיפלו במסירות ובלי ליאות, הן באסיפת כסף, והן לסדר האכסניה בשביל האדמו"ר והמשמשים, ורבה היתה התכונה בהבית ומסביב, ובכבוד מלא חפנים עם תזמורת ובנגינה הביאו את האדמו"ר העירה להאכסניה שלו.

מכל בתי מדרשות ובתי תפילה, גם משטיבלך של חסידים אחרים, באו לקבל פניו ולהגיד שלום. בימי החול היו באים בין מנחה למעריב עם פתקאות ופדיונות עד שעה מאוחרת בלילה; ואחר כך התפלל מעריב עם המנין המיוחד שלו, ובארוחת הערב היה אומר „תורה", ואז החסידים והאברכים לומדי תורה הרגישו רגשי קודש, התעלות מוסרית, התרוממות הרוח, והדרת קודש היתה שפוכה על כל השומעים, כי כח רוחני נסתר היה צפון באישיותו המזהירה.

כל ימי שהותו אצלנו, היה לנו הנערים והבחורים ימי חג, ברגשי קודש ובשמחה היינו מחכים להופעתו של הרבי. דמותו החיצונית, תנועותיו, ארחו ורבעו, שבתו וקומו היו קצובים ומדודים, ונעימות של חן והדר חופפת עליו. כל הבא במחיצתו היה משתומם מזיו הליכותיו, מנקיונו ומשלוות רוחו. תפילתו היתה בדביקות ובמסירות, בבחינת „כל עצמותי תאמרנה". חודרת ללבות שומעיו, ועתים היה משתפך בה, תוך התעמקות המחשבה; בקול ערב ונרגש, עד שכל השומע היה מתמוגג ממתיקותה.

בימי החול היה מתפלל עטוף בטלית ומעוטר בתפילין מתוך התלהבות עצומה; המלים שיצאו מפיו הדהדו באוויר חדרו המיוחד והלהיבו את לבבות החסידים; כל אחד חש בהשראת, ההתעלות הרוחניות שאפפה אותם והתפללו בהתלהבות יתירה, ובכוונות טהורות שיצאו מן הלב. כמעט כל היום הלך בטלית ותפילין, ובין תפילין של רש"י לתפילין של רבנו תם, היה מקבל פתקאות ופדיונות, ובכל יום היה הדוחק גדול מאד.

*

הגבאי ר' מיכלי היה עומד על יד הדלת והניח את כל מי שמצא חן בעיניו — להיכנס פנימה. ר' משה צוקרמן היה כותב פתקאות בצד אחד של השולחן שעמד בפינה אחת, ור' יהושע לנגלעבן כתב פתקאות בצד שני של השולחן, בחדר שלפני חדר הרבי; כך היה כמה שעות ביום וכמה שעות בלילה. הרבי היה קורא וחוזר את „הבקשות" והיה עונה ומברך על כל בקשה ובקשה.

אופייני הדבר, שבני האדמו"ר הקדוש משטרנוביל ונכדיו היו מבקשים ותובעים כסף מחסידיהם, על כל בקשה שבקשו.

פעמים, באמצע השבוע היה נוהג האדמו"ר רבי מרדכי ז"ל לבקר בבתי חסידיו, ומי שהיה רוצה שיבקר בביתו, היה מבקש מאתו שיתן לו סכום מסויים מראש, ודוקא סכומים גדולים. בימים ההם היה סכום כסף של עשרות רובלים סכום גדול, בכל זאת נמצאו אנשים ששילמו במוקדם, בכדי שיהיו בטוחים

האדמו״ר ר׳ מרדכי טברסקי זצ״ל

מהביקור הזה. כמובן שלפני בואו ערכו בשבילו ולמשמשיו שולחן מלא מכל טוב, מטעמים ביד רחבה ובאדיבות רבה, והרבי הטעים מעט ממטעמי שהיו על השולחן, והיה מברך את בעל הבית ואת כל הנלווים אליו בברכה שלימה.

*

אדוני אבי ז״ל סיפר: כי שמע מפי האדמו״ר הרה״צ רבי מרדכי מקוזמיר זצ״ל, מה שמקבלים הצדיקים מעות מבני אדם, הוא לטובת בני אדם ולתיקונם, כי על ידי זה יש להם התקשרות עם הצדיק, על ידי זה שהצדיק מקבל והוא נותן; כי לולא זאת איזו שייכות ואיזו התקשרות לבני אדם פשוטים אל הצדיק שרחוקים ממנו הרבה? לכן פירשתי על דרך זה גם כן הפסוק: מה רב טובך אשר צפנ״ת ליראי״ך. פירוש: מה שנתת להיראים כח זה מהממון שמקבלים מבני אדם, על דרך הכתוב: מצפון זהב יאתה, פעלת לחוסים בך נגד בני אדם שיהיה להם שייכות והתקשרות להצדיק במה לגשת אליו.

רק ליחידי סגולה אפשר היה לבוא בימי החול לסעודתו, ובכל סעודה היה אומר דבר תורה. וכשהתחיל לומר תורתו, היו עיניו זוהרות כזוהר השמש וכולנו עמדנו נטולי לשון, פעורי פה, מרוב השתוממות לשמוע דברי תורתו המשולבים בנטריקון ובגימטריאות.

חברי הועד היו מחפשים מקום מתאים בשביל לערוך „השלחן״ בימי השבתות. בהשטיבל שלנו היה צר המקום, כי ידעו שמאות אנשי שלומנו מעיירות סביב לעירנו, יבואו לשבתות, וכן גם חסידים מבתי מדרשות אחרות

יבואו לשמוע תורותיו וזמירותיו; לכן מצאו מקום מרווח, הגדול ביותר בעיר, ב„עזרת נשים" של בית הכנסת הגדול שבעיר. הם שכרו נגרים לעשות את השולחן וספסלים לכל אורך האולם. השולחן הארוך והספסלים נבנה מקרשים עבים, ארכו היה בערך עשר אמות ורחבו אמה וחצי, ותלו פנסים ונרות גדולים, ושמו מפות צחיחות לכל אורך השולחן.

*

ערב שבת בא. ובמעלה יומא דשבתא התאספו קהל רב בהשטיבל וגם מסביב, כי צר השטיבל להכיל את ההמון הרב שבאו לכבודו, רובם הסתופפו מחוץ לבנין השטיבל; רוב החסידים באו מחוץ לעיר, או משטיבלך אחרים לשמוע תפלתו.

כאשר הרבי התחיל לזמר בנגונו הערוב: „רזא דשבת איהי שבת האתאחדת ברזא דאחד... עד — וכלהון מתעטרין בנשמתין חדתין... היתה התעלות נפשית; בקשב רב הקשיב הקהל לכל מלה, לכל הגה.

אחרי התפלה בא הרבי עם החסידים החשובים ל„השלחן". הדוחק היה גדול מאד, רבים עמדו בצד השני של השלחן; מסביב השלחן הארוך ישבו הרבנים ורבים מחשובי העיר וטובי החסידים שבאו במיוחד מערים ועיירות הסמוכות, ישישים, חכמים, ומורי הוראה שבאו לחלוק כבוד להאדמו"ר, ולשמוע אמרותיו ותורותיו. באו ונקבצו גם אורחים וחסידים מרביים אחרים, כי בטומאשוב היו כתריסר „שטיבלך" מדינאסטיות וחצרות קדושות. גדול היה הדחק מסביב השלחן, גם מסיעות סקרנים שבאו להסתכל בקלסתר פניו ולהנות מזיו קדשו. כשעשה „קידוש" על כוס של זהב, היה רעד עובר בלבות השומעים.

אכילתו בכלל היתה מעט מזעיר, הוא טעם מכל מאכל, ושני חסידים עמדו על השולחן בפזמקאות לבנים וחלקו „שיריים" להחשובים בסדר גמור, ולא חטפו שיריים כמו בימי החול. ואחר כך היו מחלקים כיבודים לזמר זמירות, לבעלי מנגנים. והרבי בעצמו אמר „כל מקדש" בדביקות ובנעימות בקולו הערוב.

זכורני, כשברך ברכת המזון, וכשבא אל הרחמן׳ס, היה ממשיך בנגינתו, והשליך ראשו אחורנית כמה רגעים, והיה דומה כמו שנתעלף... ועמדנו כמעט בלי רוח חיים עד שהתחיל שוב בקולו הערב לסיים ברכת המזון. ובשעה מאוחרת אחרי גמר „השולחן" ורבים כבר יצאו החוצה והייתה מעט הרווחה באולם הגדול, התחיל הריקוד, וגדולה היתה השמחה. הרבי ישב על מקומו והחסידים רקדו בהתרוממות מעל הארציות והחומריות סביב סביב השולחן ופניהם אל הרבי; נשאנו את נפשותינו למעלה, לא היה זה ריקוד של רגלים לבד, כי אם ריקוד כל הגוף והאברים, הכל נמשך בשאון של שירה וזמרה, יד אל יד, יד על כתף, כולם נעשו חטיבה מרקדת אחת, מחבקים זרועות עולם, ואנו עולים בנשמותינו מעל הרצפה... ומתוך התלהבות באנו ל„אתערותא דלעילא", ולבנו התרומם בקרבנו. היתה לי ההרגשה שאיזו רוח ממרום אחזה אותנו.

*

האדמו"ר רבי מרדכי מקוזמיר היה מחונן בקול ערב, ובנועם זימרתו ריתק

לבבות; וכך היה גם בליל שבת השני. גם אז היה הדוחק בשטיבל גדול מאד, וגם אז עמדו הרבה אנשים מסביב לכותלי השטיבל; ועמדנו צפופים סביבו, וכשהיה מזמר „כגוונא" ו„רזא דשבת" ספגנו לתוכנו את צלילי זמירותיו ונגינותיו, והנפש היתה מתעלה; אהבת אלקים יקדה בעצמותיו, ובלהט דבקות היה משתפך בנועם זמירותיו, כשעיניו מוארות ועל פניו נועם שכינת אל. צלילי זמירותיו המופלאים הדהדו באזני השומעים זמן רב.

אף כי הייתה כואבת לו רגל אחת והלך נשען על כתפו של אחד מחסידיו או משמשו, היה עומד כל הזמן בתפילתו, ובתפילת שמונה עשרה היה עומד יותר משעה. זכורני, כי הרבה אנשים הלכו בינתיים הביתה ואכלו סעודת שבת וכשבאו חזרה עוד מצאו את הרבי עומד שמונה עשרה, וכך היה בשמונה עשרה של מוסף.

חסידים מספרים: בליל שמיני עצרת ובשמחת תורה, בהקפות, היה רוקד שעות שלימות בכל הקפה וספר תורה בידו. לא לחינם קראו לו בני משפחתו: העובד ד׳. דבקותו הרוחנית, התלהבותו העילאית היתה גדולה בשעה שהיה עוסק במצוה, במיוחד גדלה התלהבותו בימי חג הסוכות. כמובן, היה מקיים שתהיה „כעין דירתו", שהיה ישן בסוכה, אבל בליל ראשון היה יושב ומצפה מתי יאיר היום ויגיע זמן נטילת לולב. כיון שעלה עמוד השחר, הלך למקוה וטבל, עלה ולבש את בגדיו ואחר כך נטל ארבעת המינים ומברך עליהם מתוך צהלת פנים, מתוך שמחה. ו„הנענועים" — זאת היתה עבודה גופנית וקשה כל ימי החג. ביום „הושענא רבה" היו גומרים ההושענות סמוך לחשיכה.

*

האדמו"ר מקוזמיר, נשא את שמו של הסבא הגדול של רבנו מרדכי מטשרנובל זצ"ל, אחד מגדולי הצדיקים בדורו; הוא נפטר בשנת תקצ"ז, כ׳ אייר, שני ימים אחרי ל"ג בעומר, יום ההלולא של רבן שמעון בן יוחאי. חסידים ישישים מספרים: כי חסידי טשרנוביל היו ממשיכים את יום ההלולא של ל"ג בעומר עד אחרי ל"ה בעומר, הוא יום פטירתו של רבי מרדכי מטשרנוביל. וקשישי החסידים הטשרנובלים היו מוצאים אסמכתא, כי האותיות של **מרדכי** הן ראשי תיבות: **מ**גלה **ר**זין **ד**אורייתא **כ**בן **י**וחאי. ובספר „שם הגדולים" כתוב: הרב מו"ה מרדכי מטשרנוביל, הרב הגדול המפורסם בישראל, צדיק יסוד עולם, מופת הדור, בוצינא קדישא, חסידא ופרישא, ושמו הולך בכל מדינות רוסיא וכו׳ וכו׳, וזכה לטעת שמונה ארזים בישראל, המה שמונה האדמו"רים; ואחד מהם היה רבנו אברהם, „המגיד מטריסק", אביו של רבי מרדכי מקוזמיר זצ"ל.

ובספר „היחס מטשרנובל" כתוב: כי פעם אחת חלה אביו, המגיד מטריסק, והרבי מקוזמיר לא היה אז בבית, גם בימים הנוראים. ובחול המועד סוכות בא לטריסק ושמע כי אביו „המגיד" חולה מאד, ואמר בלבו, אם אראה את אבי הקדוש עושה עבודת הנענועים והקפות כמו בכל שנה, אדע שהוא בבדיאות כמקדם, וכך היה, שעבודתו היתה ביתר שאת וביתר כח ושמחה מאד.

אחר החג באתי בבוקר לאבי הקדוש ואמר לי: לא שמחתי עם בני כלום, כאשר בא מן הנסיעה, וצוה להמשמש שיביא מן המרתף צלוחית יין, ותיכף העמיד המשמש צלוחית יין על השלחן ושתי כוסות, ואבי הק׳ בעצמו שפך להכוסות היין ונתן לי בידו הקדושה „לחיים״ ואמר לי בזה הלשון: ידעת בני, כי אני הייתי חולה והתפללתי להשי״ת שיקח מאתי החולאת עד אחר החגים כדי שאוכל לעבוד אותו בכל כוחי, וקיבל השי״ת תפילתי.

מעניין מאד מה שסיפר הרה״ח ר׳ יהושע לנגלעבין, כאשר היה פעם בעיר בוסק עם האדמו״ר מקוזמיר, אשר בא שמה לרפא את רגלו באמבטיות במים מינירליות, כדרכו שנה בשנה. פעם, ביום קיץ לוהט אחרי שובו מהאמבטיא, עלה על הספה לנוח מעט; האמבטיות חלש את כחו, ואחרי קבלת האמבטיא היה צריך לנוח, כחצי שעה. כולנו, המשמשים, עמדנו מסביב לו, עמדנו ושתקנו, לא חפצנו להכנס עמו בשיחה, ידענו כי בחוץ מחכים אנשים לעשרות ופתקאותיהם בידיהם, אנשים הממהרים לשוב לעירם, אחר שיגישו את פתקאותיהם. זאת ועוד אחרת, ראינו את האדמו״ר שוכב שקוע במחשבותיו, איננו מביט אלינו, עיניו נטויות אל החלון, כל גופו מונח בלי נוע ובלי זוז כל שהוא. זבוב טורד על מצחו, והוא אינו מרים את ידו לגרש את הזבוב, ומשום זה לא חפצנו להפסיק את מחשבותיו. דממה קדושה שררה בבית, כולנו עמדנו על מקומנו כנטועים במסמרים, לא יכולנו לפתוח פה, גם לא לזוז ממקומנו. אי אפשר לתאר במלים את אשר חשבנו אז. השתיקה ארכה כחצי שעה.

פתאום, כאלו הקיץ משינה ארוכה, פנה אלינו האדמו״ר מקוזמיר בשאלה: היש לי חלק בעלמא דקשוט? — השאלה הפתאומית הפתיעה את כלנו, והממה את ראשינו. כאלמים עמדנו, לשוננו כאלו דבקה אל חכנו; פניו היו פני להבים, עיניו כאילו יצאו מחוריהן. ר׳ משה צוקרמן ז״ל, יד ימינו, היה הראשון שמצא עוז בנפשו לענות: הן, כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא! על אחת כמה וכמה אדמו״ר, צדיק בן צדיק. ברגע זה פרץ האדמו״ר בבכי גדול, מעיניו נזלו דמעות רותחות ובקול נפסק מבכי, הוציא מפיו אלה הדברים: אין לכל ישראל אחריות גדולה כאשר לי, אני מקבל כסף מאנשים, האנשים מאמינים בי, עלי לתת דין וחשבון על כל פרוטה ופרוטה, מי יודע אם יעלה בידי לערוך את החשבון ולהצדיק לפני כסא המשפט? ובדברו הוסיף לבכות עד שלרגעים היה מוכרח להפסיק את דבריו.

עיני כלנו מלאו דמעות, גם המשמש ר׳ מיכל שטוקהמר, שהיה בטבע איש שלא נתפעל משום דבר, ומעולם לא ראינו אותו בוכה, הוציא את מטפחתו למחות את הדמעות מעיניו. ואף על פי כן — הוסיף האדמו״ר בקול ספוג דמעות של תחנונים — סוף כל סוף אני אינני מרמה את הבריות. מבטיח אני להתפלל בעדם, את הבטחתי זאת אני ממלא בדיוק. אני מתפלל ומעורר רחמים. מאמין אני שזכות אבותי תסייעני שתתקבל תפילתי.

בת צחוק קלה נראתה על פניו; העננה, ששכנה עליו, סרה לאט לאט ממנו;

פניו הבהיקו והזהירו משמחה; הוא ירד ממשכבו ונכנס לחדר השני לקבל פני מבקריו. והמחזה זו עשה על כל העומדים שם רושם בל ימחה.

*

אני זכיתי לראותו ולשמוע תורותיו של האדמו״ר מקוזמיר זצ״ל, פעמיים; בפעם הראשונה, כשחזר מגלותו בגליציה, כשהייתי אז צעיר לימים ומחובשי בית המדרש, עוסק בתורה ובחסידות; ובפעם השניה, כשביקר את עירנו שכבר בא מקוזמיר בפולין. הוא עשה עלי רושם בלתי נשכח, תמונתו הנהדרה והוד זיו פניו עוד עומד לפני, שכל אחד קדוש יאמר לו. כאשר נרשם בזכרוני תפילותיו ותורותיו היו נפלאות. עוד זוכר אני כיום, איך טובי החסידים שבעיר, באו לחלוק לו כבוד ולקבל שלום. גדול היה הדחק בבית פנימה, וגם בחוץ מסביב לחלונות הלכו ורבו המוני העם.

דרכו בקודש היה לומר „תורה״ ורמזי תורה עם נוטריקון וגימטריאות, בכל סעודה וסעודה. פעם במוצאי שבת קודש, באו הגבאים והמנהיגים מה„תלמוד תורה״ שבעיר ובקשו מאבא ז״ל, שיציגם לפני האדמו״ר ושיחתום את שמו בפנקס של התלמוד תורה. אבי ז״ל, הביאם לחדרו פנימה והציע בקשתם, והרבי ענה: שתיכף ישבו לסעודת „מלוה מלכה״ ואת אשר יאמר — יכתוב הגבאי ר׳ משה צוקרמן בהפנקס של ה„תלמוד תורה״.

*

וכדאי להביא כאן „תורתו״ שאמר ב„מלוה מלכה״, אשר כתב ר׳ משה צוקרמן בפנקס של התלמוד תורה בטומאשוב:

„...מדי עברי פה, עיר טומאשוב, נגשו לפני נכבדי העיר, ובידם פנקס, לאות ולראיה, שעשו תיקון גדול ויסדו בעיר חבורה תלמוד תורה, ללמד את נערי בני ישראל תורה ומצוות. וראיתי בעיני טוב פעולתם, ורוב השתדלותם בענין הגדול והקדוש הזה, והתקנות הטובות והישרות, שאין להוסיף עליהם. אך כאשר בקשו ממני לכתוב את שמי גם כן בפנקס, ליתן להם יד, ולקרב את עצמי אל החברה הקדושה, וכאשר ראיתי טוב כוונתם בזה, שבאמת ובתם לבבם יבקשו קרבתי (קרבת ד׳ יחפצון), אמרתי מן הראוי הוא לעורר את לבבם, עוד יותר, לחזק את הענין הנשגב והנעלה, ולגלות להם שידעו היטב, איך דבר גדול וקדוש התנדבו לעשות, ואיך ראוי להם להשתדל בכל עוז ותעצומות, לטובת הענין הזה, בכל תוקף ואומץ, בכל פעם יותר ויותר, להגדיל תורה ולהאדירה, כי באמת כל ההצלחה האנושית תלויה רק בדבר הזה, להשתדל ללמד את נערי בני ישראל תורה ומצוות. אין טוב — אלא תורה, כמאמרם ז״ל, וגם התורה נקראת חיים, וכן מרמז הגימטריה של „תורה״ במספר קטן „טוב״. והתרי״ג מצוות שלה יהיה בגימטריה כמנין טו״ב פעמים טו״ב, וח״י פעמים ח״י; שכל הדבוק בה, יזכה בודאי לחיים טובים, ומאושרים ונעימים. וישכיל ויצליח בכל הענינים. כאשר ירמז תור״ה במילוי, כזה: תי״ו יו״ד וי״ו, וי״ו יו״ד וי״ו,

רי״ש יו״ד שי״ן, ה״ה ה״ה. כי הצירוף הקדוש הזה, גימטריה כמנין תור״ה, וכמנין שפ״ע ברכ״ה והצלח״ה, לרמז שהכל ביד תורתנו הקדושה; והתורה אוחזת בידה את השפע ברכה והצלחה, ותתן אל מי שיתן את לבו, ויקרב את נפשו אליה באמת.

ומה יפה אף נעים לראות איך שתרמז תורתנו הקדושה, את דברי חכמינו ז״ל, אשר יעוררו לבבינו אל הרעיון הקדוש, באמרם (בבא בתרא, כא): אמר רבי יהודה אמר רב: ברם, זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל וכו׳, עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות, בכל מדינה ומדינה, ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותו כבן שש, כבן שבע, ובאמת תיקון גדול עשה לנו, הכהן הגדול יהושע בן גמלא. כי ידענו היטב שאם אין התורה מתקיימת, אין העולם מתקיים, והכל הוא בשביל תינוקות של בית רבן, כמאמרם (שבת, קיט): אין דומה הבל שיש בו חטא להבל שאין בו חטא; ובאם חלילה, אין מי שיקבע תלמוד תורה, כתקנת בן גמלא, יגרמו חלילה שתשתכח תורה מישראל. ובאם חלילה אין תורה, אין עולם, ותתבטל כל בריאת שמים וארץ, ואבינו המרחם, הרוצה בקיום העולם, יזרז לנו מאד, על התיקון הגדול הזה, ויזרז לנו בתורתנו הקדושה בפתח דבריו: בראשי״ת בר״א, במילוי כזה: בי״ת יו״ד תי״ו, רי״ש יו״ד שי״ן, אל״ף למ״ד פ״ה, שי״ן יו״ד נו״ן, יו״ד וי״ו דל״ת, תי״ו יו״ד וא״ו, בי״ת יו״ד תי״ו, רי״ש יו״ד שי״ן, אל״ף למ״ד פ״ה.

הצירוף הקדוש הזה, עם שני הכוללים, של שתי התיבות, בראשי״ת בר״א, ירמוז לנו הגימטריה של: אמ״ר ר״ב יהוד״ה אמ״ר ר״ב, בר״ם זכו״ר אות״ו האי״ש לטו״ב ויהוש״ע ב״ן גמל״א שמ״ו, שאלמל״א הו״א נשתכח״ה תור״ה מישרא״ל.

אם כן, איך נפלא לראות, שרימזה תורתנו הקדושה, תיכף בתיבות, בראשי״ת בר״א, כי כל עיקר תכלית הבריאה, הוא רק למען תורתנו הקדושה, כדי שישתדלו לתקן תלמוד תורה בכל עיר ועיר, כתקנת בן גמלא, ותזכיר אותו לשבח, כדברי חכמינו ז״ל, שיזכר אותו האיש לטוב וכו׳ כי הוא האיש אשר זכה לתקן התיקון הגדול והקדוש הזה. ולטוב יזכר שמו לדור ודור, וממנו ילמדו לדורות עולם, וכן יעשו להמשיך את שפע הרוחניות והגשמיות והברכות וכל טוב.

והנני נותן להם בזה את ברכתי, שיוסיף להם ד׳ כח ורב אונים, ויאריכו ימים ושנים, יבלו בטוב כל ימי חייהם, ישכילו ויצליחו בכל מעשי ידיהם, ויגדלו מתוך הרחבה את צאצאיהם, וירם את קרניהם למעלה למעלה את מזליהם, ויהי נועם ד׳ עליהם.

באתי על החתום, לכבוד התורה ולומדיה, ב׳ לסדר ויקח״ו ל״י תרומ״ה, אשר ירמז הגימטריה, שפ״ע ברכ״ה והצלח״ה.

וינשאם כל ימי עולם, לפ״ק, פה טומאשוב.

חתימת ידו הקדושה

רבי מרדכי מקוזמיר זצ״ל

חבל מאד שלא כתב מי שהוא תורותיו וחידושיו הנפלאים. לפני כמה שנים יצא הספר „גדולת מרדכי״ וקניתי אותו. שם יש כמה מאמרים מתורותיו, אם כי לא כולם; אני השאלתיו למי שהוא, אבל לא נתן לי בחזרה, חקרתי ודרשתי בבתי מסחר של ספרים וגם בספריות ולא מצאתיו. יש אצלי רק הספר הקטן „מאמר מרדכי״, ובו רק מאמרים אחדים, בסך הכל ל״ו עמודים, על פרשת האזינו, ומאמרים אחדים על ימי החגים.

בספרי „ויקהל משה״ הבאתי ממרן זצ״ל, כמה מאמרים קצרים על פרשיות השבוע, מעט מזעיר. — חבל על דאבדין ולא משתכחין.

זכותו תגן עלינו ועל כל ישראל.

טומשוב של מעלה

דברי מבוא

טומשוב של מעלה

מוקדש להזכיר גדולי התורה, להציג את הליכות חייהם מה ש„שמעתי וקראתי", מימים ושנים.
ברצוני להעיר: אלה שנולדו, שגרו, שישבו על כסא הרבנות, או שבאו רק לזמן קצר בעירנו, כדאי היה לכתוב אודותם.

משה הכהן גורדון

טומאשוב — לפני המלחמה העולמית הראשונה

אבל „לפני" — המלחמה העולמית הראשונה, הלא אין לה שיעור; בההיסטוריה הפולנית נזכרת טומאשוב מעט מזעיר. ב„תולדות היהודים" ובשאר ספרים, נזכרת עירנו רק מימי חמלניצקי ימ"ש. בטומאשוב עשו חיילותיו שמות, חורבן ממש, מאות יהודים נהרגו. האגדה מספרת, שבקבר אחד נזרקו שלש מאות ילדים *. זכורני מנעורי, כי בשלושת ימי הגבלה, זאת אומרת, שלשה ימים לפני חג השבועות, הלכו „החברה קדישא" עם מעדרים ועפרו וחפרו הקברים שהיו ברחובות העיר, לפני בית הכנסת ולפני בית המדרש. זמן רב עבר עד אשר יהודי טומאשוב התאוששו ממהלומותיו של הצורר ימ"ש שהונחתו עליהם.

*

בספר „יון מצולה" שנדפס בשנת 1851 בלבוב, כותב המחבר רבי נתן נטע

---

* ידידי הרה"ח ר' ח. י. לרר כתב אלי: —

אני רוצה להעיר בנוגע לימי חמלניצקי שכותב האגדה מספרת שבקבר אחד נזרקו שלש מאות ילדים בטומאשוב — זה לא אגדה. אבל לא בקבר רק להמקוה הישנה שהיתה מחוץ לקיר המרחץ. הש"ך ב„הקנה" שלו על שנת ת"ח, זה נדפס בספר „שבט יהודה" הוצאת וינר, הספר „שבט יהודה" הי' לי בטומאשוב. ושם כותב הש"ך: „ובפרט בק"ק נאהרול וק"ק שעברשון וק"ק טומאשוב שם הרגו לאלפים ורבבות בח' תשרי שנת ת"ט — ובמקוה המים המטהרת מכל טומאות ותועבות שם היו מטבילים כלים ונדות וזבות. השליכו שם אלף וחמש מאות ילדים תמימים בריאות". ואני זוכר בזמן האחרון בין שתי המלחמות שהרסו את המרחץ הישן ובנו בית מרחץ מודרני הי' בעיה גדולה עם המקוה הישנה הזאת בנוגע לכניסת כהנים. כמובן שעשו תיקון.

ד"ר ש. ברנפלד ב„ספר הדמעות" מביא את סיפור המעשה מהש"ך.

בן הקדוש מוהר״ר משה הנובר זצ״ל: ...כי הצורר חמי״ל (חמלניצקי) ימ״ש עם כל חילו הקדרים ויונים עם רב כחול הים, ויצורו על ק״ק זאמושטש והיא עיר חזקה אשר אין כמוה, בחומה כפולה וכו׳ ובתוך זה הזמן נתפשטו בכל קהלות סביב להם ועשו הריגות גדולות בק״ק טומאשוב וכו׳.

*

ובספר „צער בת רבים״ כותב המחבר הר״ר אברהם בר׳ שמואל אשכנזי ז״ל: ...פלגי מים תרד עיני וכו׳ על הישרים בני ק״ק זאלקאווי הטהורים ובני ק״ק שברשון הכשרים, ובני ק״ק טומאשוב ההדורים, ובכל הסביבות באו הצוררים, והרגו יותר משלשים אלף נקבות וזכרים, משכילים כזוהר הרקיע מאירים, וכו׳.

ויש שם קינות וסליחות על השחיטות שעשו חמילניצקי וחיילותיו ימ״ש בשנת ת״ח ות״ט, בערי פולין; ובראשית ספרו יש שיר בשם:

„מספד פולוניא״:

נְתָנַנִי שׁוֹמֵמָה,
פּוֹלוֹנְיָה הַנְשַׁמָּה,
נוֹאֲקִים מִן הָאֲדָמָה,
וַאֲבוֹתֵינוּ מֵתוּ וְאֵינָם,
הִקְרִיבוּ אֶת קָרְבָּנָם,
לַעֲשׂוֹת רְצוֹן קוֹנָם.

*

טומאשוב היתה מערי עתיקת ימים, היא תרמה בשנות פרעות ת״ח־ת״ט מדמה, ותרמה מכוחה לקהילות ישראל בפולין. כקהילות אחרות בפולין, שמרה טומאשוב על מנהגיה ועל מסורתה, שנתקדשה מדור דור. כשהופיעה תנועת החסידית ובקשה לשנות אורח חיה והשקפת חיים שנראתה כה זרה — החסידות — לא נתקלה תנועה זו בחומה נעולה, ובלבבות אטומות כפי שנתקלה בליטה, ששם אסרו קהילות רבות מלחמה בתנועה החדשה, ואמרה לגרשה מתחומיה. בתחילה אמרו רבנים לעצור בעד התנועה של החסידות, להכביד את דרכה, אבל בפלך לובלין והסביבה קידמה את פני החסידות בחיבה וברצון.

בטומאשוב היו לומדים מופלגים, רבנים, דיינים או סתם בעלי בתים שישבו בבתי המדרש על התורה ועל העבודה; ובמשך דורות לא ננעלו שערי בית המדרש, לאורך הקלוש של נרות ופנסים, ונשמע קול התורה.

*

מקום נכבד וחשוב תופסת העיר טומאשוב בספרות החסידות הענפה. עובדה זו, נעוצה בכך, שצדיקים מפורסמים שנמנה על מנהיגיה הבולטים והחשובים של החסידות, גרו בטומאשוב, ושמה נספח לכינוים, וכתוצאה מזה ביצרה לה טומאשוב מקום חשוב לעד; בתולדותיה של תנועה אדירה זו,

שהיא שלובה יחד עם תולדות עם ישראל, במאות השנים האחרונות, כשאין אפשרות להפריד בין הדבקים.

החסידים המופלגים אין קוראים בשמו של הצדיק, האדמו״ר, רק על שם עירו, וכבר יודעים מי הוא, כמו: המזריטשאי, הברדישובאי, הריזונאי וכדומה.

*

אני מתחיל לכתוב על „טומאשוב של מעלה" מהגאונים וצדיקים המפורסמים שישבו בה, אשר שמעתי או קראתי אודותם, ואשר על ידם נתפרסמה העיירה טומאשוב בעולם.

ואכן נעשות ערים ואף עיירות קטנות למפורסמות בעולם כולו, לא בזכות עצמן אלא בזכות הצדיק או הגאון שנולד או גר באותה עיירה או איוה אותה למושב לו. מובא, בשם הגאון רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצ״ל, שאמר פעם: החסידים אומרים: כי לא רק הזכרת שמו של צדיק, אלא אף רק הזכרת שמה של העיר בה גר אחד מן הצדיקים, מסוגלת לעורר זכות וסנגוריה על ישראל, להושע ולהתברך בכל מילי דמטיב. והם מביאים ראיה לכך מדברי הירושלמי על המשנה (יומא ג): ... „האיר כל המזרח עד שבחברון", ולמה עד שבחברון? — „כדי להזכיר זכות אבות". ואמנם — המשיך רבינו — הישיבה בתוך העיר שבה גר אחד מגדולי האומה, בודאי מסוגלת לעורר זכרונות קודש.

כאמור, היה זה אף גורלה של העיר טומאשוב, שנעשה למפורסמת בעולם, בזכות הצדיקים שגרו בה, ובעיקר על ידי הרבי מקוצק זצ״ל, אשר החלק הארי המובא בספרי חסידים על עירנו, קשור בשמו הדגול והנערץ; ויש להודות להרבי מקוצק, רבנו מנחם מנדל זצ״ל, הידוע בעולם החסידי תחת השם: ר' מנדלי טומאשובר, או הקוצקאי, שהתחיל לנהוג דרך חסידות בטומאשוב ואחרי כן בקוצק.

*

למען הפרקים הבאים הקשורים בנושא זה, השתמשתי בספרים שונים מתולדותיהם של הצדיקים, וגם מה שקראתי בעתונים או בירחונים, או ששמעתי מפי זקני חסידים.

אדמו״רים בטומאשוב

לפנים בטומאשוב

משה הכהן גורדון

האדמו״ר רבי מנחם מנדל זצ״ל

רבנו מנחם מנדל מורגנשטרן זצ״ל (נולד: תקמ״ז — נפטר: כ״ב שבט תרי״ט), ידוע בעולם החסידי בשם: ר׳ מנדלי טומאשוב׳ר, או הקוצקאי (דער קוצקער); הוא החל לנהל את דרכו בחסידות ולהנהיג את צאן מרעיתו — בטומאשוב, כשלאחריה הוא המשיך זאת בקוצק.

מספרים, כי חותנו ר׳ יצחק (אייזיק) נ י י *, תלמיד חכם ועשיר, שהבטיח לחתנו ר׳ מנחם מנדל לפני נישואיו, כי מספק לו מזונות וכל צרכיו הדרושים לו ולמשפחתו במשך כל ימי חייו, כדי שיוכל לשבת על התורה ועל העבודה, ולהגות בתורה יומם ולילה, ללא כל מניעים של דאגות ופרנסה.

בספר „שם הגדולים החדש״ כותב המחבר ר׳ אהרן וואלדאן ז״ל, שחי בימיו: ...„רבנו מנחם מנדל גאון מובהק, קדוש ונורא מאד וכו׳ היה תלמידו של הרב הגדול והקדוש מו״ה יעקב יצחק הלוי זצ״ל מלובלין, ותלמיד מובהק של הגאון הקדוש מפשיסחה זצ״ל... תלמידיו הגדולים היו רבי יצחק מאיר האדמו״ר הראשון מגור, ורבי חנוך העניך הכהן מאלכסנדר זצ״ל. ואחרי פטירת רבו מפשיסחה התחיל לנהוג בחסידות בטומאשוב״.

רבי מנדלי היה אומר: „אל תונו איש את עמיתו״ — הרי זוהי מצוה מפורשת שבתורה. ואילו מידת החסידות היא לפנים משורת הדין, כלומר: „אל תונה את עצמך!״...

*

מוצאו

רבי מנחם מנדל הלפרין (ששינה ברבות הימים את שם משפחתו למורגנשטרן), בא לטומאשוב מהעיירה הקטנה גוריי. אשתו מבנות טומאשוב היא. האברך הצעיר

---

* ידידי הרה״ג ר׳ שלום יחזקאל רובין־הלברשטם שליט״א העירני, כי הוא היה חתן ר׳ יצחק אייזיק רייז מטומאשוב.

וידידי ר׳ ח. י. להר כתב „בהערותיו״, שר׳ שבתי פרידלנדר ע״ה סיפר לו שהרבי מקוצק ז״ל היה חתנו של ר׳ פנחס פיטר, סבו של ר׳ סיני פיטר הזקן ע״ה. בדרך כלל קשה לקבוע חתנו של מי היה.

מופיע רק לעתים רחוקות ומתהלך בעיר כזר ומוזר, המרבה לטעות בדרך הקצרה מבית חותנו לבית המדרש של החסידים, אם בגלל היותו תמיד טרוד במחשבות מטרידות, או משום שאין הוא מתמצא כלל בשבילי טומאשוב הזרה לו.

גבות שחורות ועבות מסתירות בחלקן את עיניו הגדולות, הלוהטות, המטילות לעתים פחד, שאינן מתרוממות לעולם, כאילו אסורים בני טומאשוב אפילו במבט; רק לעתים נדירות, מזמן לזמן הוא נראה בטומאשוב, חוזר מפשיסחה לשבועות מספר, וממהר דרכו לשם.

רבי מנדלי היה מתלמידיו החשובים של הרבי־ר׳ שמחה בונם מפשיסחא, והיו כמה אדמו״רים שהיו חולקים על דרך החסידות הפשיסחאית של הרבי ר׳ בונם זצ״ל, והם חיכו להזדמנות נאותה לתת להם מכה נוצחת, וההזדמנות באה.

על החתונה הגדולה שהיתה באוסטילה, החתן היה נכדו של זקן האדמו״רים רבי אברהם יהושע השיל זצ״ל מאפטא, בעל „אוהב ישראל״. לחתונה זו עמדו להופיע לכבודו של האפטאי, עשרות צדיקים, ובהזדמנות זו רצו החולקים לבצע את זממם.

רבי יוסף טומאשוב׳ר זצ״ל, שהיה מחשובי תלמידיו של האפטאי, דאג לכך שתשלח הזמנה אישית מיוחדת אל הרבי־ר׳ בונם מפשיסחא, על מנת לשתפו בחתונה ולהכריחו להשתתף בויכוח, ולאלצו על ידי כך לוותר על דרכו.

הרבי־ר׳ בונם קיבל את ההזמנה ועשה את ההכנה לנסיעה חשובה זו. אך תלמידיו אנשי החבורה שחששו לבזיון רבם, ביקשו למנוע את נסיעתו. בראשם עמד רבי מנדלי מטומאשוב, שבראותו כי רבו מתכונן על אף הפצרותיהם לנסיעה, הודיע כי הוא לא יתן שהרבי יסע. הרבי יצא עטוף מעילו ותרמילו, העגלה והסוסים אף הם מוכנים, אך רבי מנדלי השתרע תחת עגלת הרבי ואמר: הרבי לא יסע, על גופתי יעבור...

בראותו כי גם איום זה אינו מועיל, קם ואמר: ההלכה אומרת: רב שגלה, מגלין ישיבתו עמו (מכות, דף י ע״א), אף אני אסע עם הרבי. הרבי־ר׳ בונם שידע את קנאתו של תלמידו ר׳ מנדלי חשש לתוצאות, ואמר: מילא, כשאוחזים אנו בהלכה איננו יראים מן המתנגדים, אך נשלח משלחת להצדקת דרכינו.

נבחרה משלחת מחמשה איש שבראשה העומד „העילוי מווארשה״, רבי יצחק מאיר, הרבי לעתיד מגור; כל אחד הצטיין בדבר מיוחד: למדן, חסיד, חכם, עשיר ונואם. הלמדן — ראש המשלחת רבי יצחק מאיר; רבי פייבל מגריצה — החסיד; רבי זושא משדליץ — החכם; ברגסון, חתנה של תמר׳יל המפורסמת — עשיר; רבי אלעזר בר מגראבוביץ — הנואם.

בין קהל האלפים של החסידים שליוו את רבותיהם להחתונה לאוסטילה היתה החבורה הקטנה „הפשיסחאים״ שנסעו לאוסטילה, להציל את כבוד רבם ושיטתו.

אחר החופה כשישבו לסעודת חתונה היה זקן האדמו״רים — אברהם יהושע השיל מאפטא זצ״ל, פותח תחילה בקושיה חמורה על הרמב״ם, קושיה אשר זה מכבר הוא מתקשה בה; הלומדים המרובים שבין קהל האלפים, מנסים לתרץ,

אך כולם נתקלים בקושיה החמורה ותירוציהם נידחים. רבי יצחק מאיר בפינתו בלחש, תירוץ נכון על קושיה זו, אלא מחמת ענוותו הטבעית, חושש הוא לאומרה בקול. העומדים מנסים לפרוך — רבי יצחק מאיר משיב, ובכוחו הגדול הוא משכנע את כולם, אבל כדרכו, באימה ובשקט. החכם שבחבורה, רבי זושא, נכנס לפעולה, גערה נשמעת: יצחק מאיר (או איטשע מאיר — במבטא הורשאי), מה הן לחישות אלה? הנה ההזדמנות, אמור דבריך! לכך נבחרת...

רבי יצחק מאיר, מעודד על ידי חבריו, פותח בהסברה קולנית, הפעם הוויכוח מתלהב, וקולות מגיעים עד לאזני הרבי מאפטא. הדברים נראים בעיניו, והוא קורא לצעיר המסביר לבוא אליו. רבי יצחק מאיר ניגש אליו ובהגיון של למדן הוא מסביר את דבריו המתקבלים על לבו של הרבי מאפטא; הקושיה נתרצה. הרבי מאפטא אינו מתאפק ואומר בשמחה רבה: טוב, טוב מאד. הרבי מאפטא מתענין גם בפרטיו האישיים של הגאון הצעיר הזה, ושואל שאלות שונות. הוא שואל אותו מהיכן באת? רבי יצחק מאיר עונה: מוורשה. לאיזה רבי אתה נוסע? רבי יצחק מאיר עונה: להרבי מפשיסחא...

כרעם ביום בהיר, כן נפלו הדברים באולם הגדול. הרבי מאפטא ציוה להושיב את העילוי הצעיר מוורשה בראש השולחן, בין האדמו"רים הזקנים. הרבי מאפטא שאל עוד את רבי יצחק מאיר האם עוד למדנים כמוך נוסעים לפשיסחא? רבי יצחק מאיר עונה בקול רם: יש עוד שעולים עליו, הוא, אינו אלא מקטני תלמידי פשיסחא. המתנגדים הרגישו כי אבדו מלחמתם נגד הפשיסחאים, וכי הנצחון בידם.

רבי יוסף מטומאשוב פתח בהתקפה חריפה על הפשיסחאים ועל רבם, הסוטים מדרך השולחן ערוך; הוא סיפר כיצד מקנטרים חסידי פשיסחא בחסידי אדמו"רים אחרים.

המתנגדים הרגישו בהשטמטות טענותיהם ובפרט כאשר קם רבי ירחמיאל בנו של „היהודי" ואמר: „מעיד אני על אבי „היהודי הקדוש" ז"ל, שהיה קורא לרבי־ר' בונם: נקודת לבי"... דבריו עשו רושם עז, ועוד פעם נצחון גדול להפשיסחאים.

וכשהתחילו הריקודים אחז הרבי מאפטא בידו של הלמדן הצעיר מוורשה ורקדו ביחד. אחרי כן סיפר הרי"ם: מאתים צדיקים היו באותה החתונה, כולם לבושים לבנים, שהביטו עלי כעומדים לטרפני, ואלמלא אותה סגולה שקבלתי בנערותי מהמגיד מקוזניץ ז"ל, לא הייתי ניצול מהם.

*

אחרי החתונה האוסטילאית הסתעפה חסידות פשיסחא, ולאחר פטירתו של הרבי־ר' שמחה בונים החל תלמידו הגדול רבי מנדלי מקוצק להנהיג עדה בטומאשוב. וגדולי וחריפי אברכים כמו רבי יצחק מאיר מגור ורבי לייבלי אייגר נכדו של רבינו רבי עקיבא אייגר זצ"ל, באו לרבי מנדלי לטומאשוב. לרבי מנדלי זצ"ל, היו קוראים איש האמת. הוא היה אומר: כתיב „אמת מארץ

תצמח". שואל רבי מנדלי מקוצק: אם רוצים שדבר יצמח מן האדמה, צריך לקבור בתוכה משהו, שהוא במקרה של פרי, הגרעין הנזרע בתוכה. ומה נטמן באדמה, כדי שהאמת תצמח ממנה? — אלא אם קוברים באדמה את השקר, אזי צומחת משם האמת...

„וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלקים" — הרבי מקוצק הסביר, פירוש הדברים, משה רבינו בירך את ישראל, שכל אחד מישראל יהיה איש אלקים.

*

חסידות קוצק התפשטה בעולם היהודי, וממנה יצאו הרבה דינאסטיות או חצרות רבים כמו גור, סוכוטשוב, איזביצה, אלכסנדר, לובלין, אמשינוב ועוד, אבל יסודה הונח בטומאשוב.

*

רבי יצחק מאיר העילוי מוורשה, היה אומר: בטומאשוב נכנסים לפני ולפנים של הענין תוך להט וחריפות השכל.

חסידי טומאשוב לא היו מסתפקים בישיבה שבת אחת או שתים ושלוש שבתות. הם היו שובתים אצל הרבי ר' מענדלי הרבה שבתות; היו מהם אשר עזבו את נשיהם ובניהם לחודש ולחדשיים ובלבד שיהיו קרוב לרבם ולשמוע מפיו דברי תורה.

כאמור, נמנו על תלמידיו המובהקים והחשובים: „העילוי מוורשה" — כך קראו אז לרבי יצחק מאיר מגור, — וכן אלה אשר בעתיד שימשו כאדמו"רים מאיזביצה, לובלין ועוד.

מלבד גדולתו בתורה וביראת שמים, היה ר' מנדלי מחונן במוחו הנפלא והחריף שהפך לשם דבר. רבות מאימרותיו החריפות והשנונות שגורות עד היום בפי רבים השואבים אותן מן הספרים בהם הן הועלו על הכתב. בלשון קצרה וקולעת, השכיל רבי מנדלי להביע רעיונות עמוקים, החודרים עד נבכי הנפש ומחלחלים עד מכמניה. אמר עליו תלמידו בעל „חידושי הרי"ם": אילו היה רבנו חי בימי התנאים — היה גם כן תנא.

גולת הכותרת של עבודת הרבי מקוצק, היתה מלחמת חרמה נגד השקר, תוך כדי חתירה מתמדת ובלתי פוסקת להתקרבות אל האמת הזכה והברורה.

ר' הירש טומאשובר ז"ל, שהיה יד ימינו של רבי מנדלי, אמר: בטומאשוב לומדים כיצד לעקור את השקר, על מנת שרק האמת לבדה תישאר.

האדמו"ר רבי יצחק מאיר זצ"ל — בטומאשוב

רבי יצחק מאיר זצ"ל מגור, בעל חידושי הרי"מ, בהיותו עדיין אברך, שכבר היה מראשי חסידיו של הרבי העתיד מקוצק, סיפר עליו ר' הירש טומאשוב'ר: פעם בא רבי יצחק מאיר מורשה אל הרבי ר' מנדלי, כשתחת שחיו כתב יד שכלל חידושי תורה, אותם כתב במשך שנים, ואשר ראה כמבחר יצירותיו. חיבור נפלא זה — על הש"ך שעל השולחן ערוך — חפץ היה רבי יצחק מאיר להדפיס, אלא שברור שדבר כזה לא יעשה ללא נטילת רשות מרבו המובהק. לקח רבי מנדלי את החיבור, עיין בו כשכולו מלא התפעלות מגאונותו של רבי יצחק מאיר המתגלות בו, ולאחר מכן החזירו לרבי יצחק מאיר, באמרו: „הספר מצויין, אך חוששני כי עקב הגאונות הרבה המבצבצת מתוך הספר, הוא עלול לדחות את הלימוד בש"ך עצמו, ואין זה מן הראוי שידחה ספר של אחרון את ספרו של ראשון שקדם לו".

כאשר שמע רבי יצחק מאיר את דברי רבו, לא דיבר מאומה, נטל את ספרו, יצא מן החדר, וללא כל שהיה ומחשבה, לקח את הספר שכה יקר וחשוב היה בעיניו, נגש אל התנור הבוער וזרק לתוכו את הספר, כשהוא מברך בשם ומלכות: „ברוך... אשר קדשנו במצוותיו וצוונו לשמוע בקול חכמים".

כששמע רבי מנדלי על כך, לא הסתיר את התפעלותו והערכתו ממסירות נפשו של תלמידו הנאמן, ואמר: „כמה גדול כוחו של יצחק מאיר".

עוד בימי שהותו של הרבי מקוצק בטומאשוב, נסע אליו רבי לייבלי אייגר, שהיה עדיין צעיר לימים, תחת השפעתו של רבי יצחק מאיר. הוא נס מביתו והיה „ליושב" בטומאשוב. רבי לייבלי אייגר שהיה אחר כך לאדמו"ר מלובלין, היה בנו של רבי שלמה אייגר, בנו של הגאון המפורסם רבי עקיבא אייגר זצ"ל. רבי שלמה, שלא נמנה על החסידים, כדוגמת אביו, נסע לטומאשוב, כדי לקחת משם את בנו, ששמע כי הלה הגיע שמה.

תוארו ולבושו של רבי שלמה אייגר היה שונה מזה של החסידים, כדרך בני גרמניה. הוא היה מעוטר בזקן שחור ארוך, נקי ומסודר, לבש מעיל קצר, כשלראשו חבוש כובע רחב שוליים. הוא הסתובב בין החסידים, ובעברו משולחן לשולחן, שאל את כל אחד מהם: הראיתם את לייבלי אייגר? החסידים שישבו בהתועדות חסידות תוך כדי שתית „לחיים" ושחו בחסידות, לא הביטו ולא שמו לב אליו כלל, עד שרבי שלמה הגיע אל ר' לייזר בר חסיד, ושאלו גם כן: הראית את לייבלי אייגר? בתחילה לא השיב לו אף חסיד זה על שאלתו. הוא המשיך לילך הלוך וחזור כשכולו תפוס ואחוז במחשבות ובגדלות המוחין, אבל לאחר מכן, אץ אל רבי שלמה אייגר ושאלו: ר' יהודי, אולי כוונתך לר' לייבלי שלמה'ס? — כן — השיב לו ר' שלמה — הוא יבוא תיכף, כי שלחוהו להביא מעט משקה, השיב החסיד.

הגאון ר׳ שלמה איגר זצ״ל

בינתיים המשיכו החסידים בהתועדותם, כשכולם מצטופפים סביב השולחן, בו הסב רבי יצחק מאיר „העילוי מוורשה״ שהשמיע להם את דברי התורה ששמע זה עתה מהרבי מקוצק, בהסתגרו עמו בחדרו המיוחד; באמצע אמירת הדברים החל רבי יצחק מאיר לרקוד, לפתע, מרוב שמחה, כשכל הקהל מצטרף אליו. בעת הריקוד השמיע רבי יצחק מאיר את קולו, מרקד ומזמר השיר:

אין טומאשוב ברענט אַ פייער
עס געהט אויף אנ׳אור אַ נייער...

בעברית:

אש בוערת בטומאשוב העיר
אור חדש משם יאיר...

רבי שלמה אייגר שהתבונן בנעשה מתוך תמהון ומבוכה, פרץ פתאום בקריאה: תנו לי חזרה את בני! מה זה פה, האם זה בית מרזח?

הצעקה הפתאומית הזו גברה על קול הריקוד והשירה, והחסידים הפסיקו לאלתר את ריקודם, כדי לראות מי הלה המעיז להפריע בעדם ולנסות להשתיקו. אך רבי יצחק מאיר ציווה עליהם לא לפגוע בו.

באותה שעה הכיר רבי שלמה אייגר את רבי יצחק מאיר; כי על הגאון הווארשאי היה ידוע לו רבות, והוא אף הכירו אישית מקודם; וכשמבטו נעוץ בו, פנה אליו בקריאת תמהון: „הגם אתה ביניהם״? — כן גם אני, — נענה לו רבי יצחק מאיר, וכשקולו הולך וגובר, המשיך ואמר: טעות גדולה בידכם, ר׳ שלמה, אם הנכם חושבים כי פה בית מרזח, חס ושלום. מדוע ר׳ שלמה, נקרא יצר הרע „כסיל״, ככתוב: ‚טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן וכסיל׳... (קהלת ד, יג), כי אף שהוא חכם ופקח עצום, בכל זאת הוא נקרא „כסיל״ מאחר שיש לו עסק עם כסילים...

— טוב אמרת! הגיבו החסידים על אימרתו השנונה של רבי יצחק מאיר, ובטרם היה סיפק בידו של ר׳ שלמה להרהר מה להשיב לו, גרפו אותו החסידים למעגל הריקוד בו השתלבו מחדש בהתלהבות יתירה, אחר „העילוי מוורשה״.

*

חסידי קוצק היו מתפללים בשעה מאוחרת, ולפעמים אחרי חצות היום. היו כאלה שהיו עובדים ביום — ובלילה היו לומדים עד שעה מאוחרת, וכמה מהם היו עורכים „תקון חצות״, או שהיו לומדים עד עלות השחר, ואחרי כן היו ישנים, והיו עיפים לעמוד בבקר השכם, ולכן היו מתפללים בשעה מאוחרת ביום. והם היו רגילים לזמר:

ווער עס האט זיך בעהאלטען
אונטער מיין באלקען
איז אַ סימן, אז ער האט ליב
דעם טאטען דעם אלטען.

נאך נישט געדאווענט,
און נישט געלערנט,
אבי דעם בורא עולם
נישט דערצערנט.

לאמיר נישט זארגען
וואס וועט זיין מארגען
לאמיר בעסער פארעכטען
וואס מיר האבען קאליע געמאכט נעכטען...

בעברית:

מי שהתחבא תחת קורתנו
סימן מובהק שהוא אוהב
האב הזקן עוד מאבותינו.

עוד לא למדנו,
עוד לא התפללנו,
ובלבד שבהשם יתברך לא מעלנו.

מה לנו לדאוג על מחר
אם החטא מאתמול לא זכר
נתקן מה שחטאנו
וד׳ יסלח לנו.

במכתבים שכתב להרי״מ היה חותם: מנחם מנדל מטומאשוב.

*

באחרית ימיו

כעשרים שנה, היה הרבי מקוצק זצ״ל, מתבודד לבדו בחדרו; ומאז ועד יום פטירתו, היה סגור ומסוגר בביתו, ולא הלך לחוץ בשום פעם, והאנשים אשר באו אליו, הוכרחו להמתין כמה ימים ושבועות, עד אשר נתנה להם רשות ליכנס לחדרו, לקבל ברכת שלום. וגם בשבת קודש ויום טוב, היו כל גדולי החסידים יושבים מסובין על השולחן, והוא לא בא אל השולחן לישב עמהם; ולפרקים פתח פתאום את הדלת מחדר קדשו, ועמד על מפתן הבית והתראה לפני הנאספים. והמה ראו כן תמהו נבהלו מלהביט לאור פניו. כי על פי רוב היה לבוש בטלית קטן, בלי מלבוש העליון, ודיבר איזה תיבות בקול גדול, בלשון של תוכחה יורדות חדרי בטן.

רבי הירש טומאשוב׳ר, ז״ל, נאמן ביתו, לא זז מאתו. מחלתו גברה עליו מיום ליום, הרופאים ציוו עליו שישן הרבה, אך הוא סרב, והמשיך בלימודו גם בלילות. הוא מסרב לקחת רפואות, החסידים סבבו את חדרו, התפללו ואמרו תהלים. ימיו האחרונים קרבו, אין הוא מדבר לשום איש, רק לחתנו רבי אברהם מסוכוטשוב ז״ל. הוא מדבר מפעם לפעם. בספר „אביר הרועים״ מספר הרבי מסוכוטשוב: „פניו לא השתנו מאומה, רק עיניו בערו. הגיעה שעת הפטירה, לא הרגישו בו התלמידים הבוכים שעמדו מסביב, כיון שלא נשתנה בו כלום. רק אני הרגשתי, ופרצתי בצעקה נוראה, ובאותו רגע יצאה נשמתו״.

על אהלו שבקוצק חרות:

עיר גאריי הרה וילדה, עיר טומאשוב גידלה שעשועיה, אוי נא לה

אמרה קוצק כי אבדה כלי חמדתה וכו׳ רבינו הגדול ראש גולת אריאל וכו׳ מרנא ורבנא, מנחם מנדל ברבי יהודה זלה״ה, כ״ב שבט, לפרט אוי בא כי נלקח ארון אלהים (תרי״ט) לפ״ק.

את מקומו של רבי מנדלי, מילא בנו רבי דוד שנולד בטומאשוב בשנת תקס״ט.

זכותו תגן עלינו.

הרבי ר' יוסלי זצ"ל

אחד מגדולי החסידים שהתישב אף הוא בטומאשוב, היה הרבי ר' יוסלי ז"ל (נפטר: כ"ה ניסן תקצ"ט) שהיה ידוע בכינוי ר' יוסלי יארטשוב'ר, בהיותו רב בעיירה הקטנה יארטשוב, הסמוכה לטומאשוב, אלא שברבות הימים עזבה ועבר לטומאשוב בפקודת רבו המובהק „החוזה" מלובלין זצ"ל, שציווה עליו לעשות כן. ומאז קראו לו ר' יוסלי טומאשוב'ר. הוא התחבב במהרה על כל בעלי הבתים בעיר, שכבדוהו והעריצוהו עד למאד, והוא הפך לרבם ומנהיגם.

כתלמיד מובהק של „החוזה", הוא התפלל בבית המדרש החסידי בעיר, יחד עם רבי מנדלי, אך האחוה והשלוה שבין שניהם לא ארכו זמן רב. הרבי ר' יוסלי לא גרס את דרכו של רבי מנדלי בחסידות, והוא חלק עליו בתקיפות ובפומבי, עד כי רבי מנדלי וחסידיו נאלצו לעזוב את בית המדרש החסידי ולהתפלל בשטיבל שעל „הפאליש" אצל בית הכנסת הגדול, אשר בזמנו קראו לו בשם „חברת תהלים". ההתנגדות לרבי מנדלי, לא המעיטה כלל את מספר חסידיו, ולא עוד אלא שמספר החסידים שנספחו לחצר רבי מנדלי מערים ועיירות רבות, הלך וגדול. התפתחות זו הגבירה את התנגדותו של רבי יוסלי לאדמו"ריותו של רבי מנדלי, עד שהאחרון נאלץ לעקור את דירתו מטומאשוב ולנטשה כליל.

הוא עבר לגור בקוצק, פלך לובלין, ומני אז נקרא רבי מנדלי על שם העיר הזו: ר' מנדלי קוצקר, כינוי בו רגילים לכנותו עד היום. בטרם עזבו את טומאשוב, אמר רבי מנדלי למקורביו כשבת צחוק נסוכה על פניו: חכמינו ז"ל אמרו: שני תלמידי חכמים הדרים בעיר אחת, ואין נוחין זה לזה כהלכה, אחד מת ואחד גולה (סוטה מט). ברצוני להיות ה„אחד גולה"...

הויכוח

בקוצק החלה תקופה חדשה. חסידות קוצק המשיכה ללבלב ולפרוח. החלה נסיעה עצומה, מכל קצוי הארץ, אל הרבי מקוצק. אלפי חסידים נוספו אליו והסתופפו בצלו. בין הבאים התבלטו במיוחד: תלמידי חכמים מובהקים, רבנים, אברכי משי, גדולים בתורה ויראת שמים, ומפורסמים בצדקתם והתנהגותם, וכן בעלי מוח חריפים. כל אלו מצאו בקוצק את אשר בקשה נפשם; לזאת נכספה נשמתם ורוחם.

דרכו של רבי יוסלי זצ"ל, בבואו לעיר פלונית, בהיותו בדרך, להתאכסן שם אצל איש אמיד אחד, שנמנה על מכיריו ומעריציו. ברבות הימים לקח אותו איש לחתן בעבור בתו, אברך תלמיד חכם, שהיה נוסע אל הרבי מקוצק ונמנה

על חסידיו; בהיודע הדבר לרבי יוסלי, חדל הלה מלהתאכסן בביתו של איש זה. חתנו שהבין שסיבת אי־התאכסנותו של רבי יוסלי בבית חותנו נעוצה בעובדת היותו חסיד של הרבי מקוצק, הלך אל רבי יוסלי, ואמר לו: הנה הצדיקים החולקים על הרבי מקוצק וחסידיו, הוא בעיקר יען שמאחרים הם זמן תפילה; וכן אשאלה נא את כבודו: הלא תפילה היא רק מדרבנן, וכבודו בייש אותי ברבים, דבר שהוא אסור מדאורייתא, והמלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא? — נכנסו הדברים ללבו של רבי יוסלי, והשיבו: אני באמת מתחרט על כך, והנני עושה תשובה על זאת.

ולשאלתו של האברך „האם תשובה כזו ברגע אחד היא תשובה?", השיב רבי יוסלי: בודאי, הרי גמרא מפורשת היא: המקדש את האשה על מנת שאני צדיק אפילו הוא רשע גמור, מקודשת, שמא הרהר תשובה בדעתו (קדושין מט, ב), הרי שדי בהרהור תשובה בלבד.

כשבא אחרי כן האברך לקוצק, וסיפר לו את הוויכוח הזה שניהל עם רבי יוסלי, אמר לו הרבי מקוצק: אם היה רבי יוסלי אומר לי את הדברים הללו, הייתי משיב לו: שאין הנידון דומה לראיה, כי שם „המקדש את האשה" הוא חתן, והרי חתן הוא אחד מן השלושה שמוחלים להם עוונותיהם (ירושלמי, בכורים) ולכן מספיק לו רק הרהור תשובה בעלמא, בעוד שלגבי אדם אחר, דרושה תשובה שלימה כהלכה, ואי אפשר לו להסתפק בהרהור תשובה בעלמא *.

---

* ובזה הנני ממלא בקשתו של ידידי הצורבא דרבנן, דמות אצילות, אוהב ישראל ואוהב תורה, הרה"ג ר' משה'לי פרישרמן שליט"א, הגר בניו־יורק, הנקרא „טומאשוב'ר רבי", שכתב אלי ומבקש שאתקן מה שכתבתי באידיש בספר יזכור (טומאשוב'ער יזכור בוך) שיצא בניו־יורק; ולפי דבריו בודאי הצדק אתו, כי אין ספק אצלי, שזקנו, רבי יוסלי זצ"ל, ידע גם כן המאמר בירושלמי, ויכול היה לענות על דברי הרבי מקוצק; ואין אני, אדם מועט לעולם, רוצה להכניס ראשי בין גדולי צדיקי עולם, זכותם תגן עלינו. אני רק כתבתי מה ש„שמעתי או קראתי", ואתו הסליחה!

רבי צבי הירש לאבל ז״ל, מטומאשוב

רבי צבי הירש, הנקרא ר׳ הירש טומאשוב׳ר (נולד: תקנ״ט — נפטר: ז׳ חשון תרל״א), נשא לו לאשה את בתו של אחד מבעלי הבתים החשובים בעיר טומאשוב. הוא היה אחד מן החסידים המקורבים ביותר של הרבי מקוצק, והיה יד ימינו של רבי מנדלי; בעת שהרבי מקוצק התבודד בחדרו, ולאיש לא ניתן להכנס אל הקודש פנימה, היה ר׳ הירש היחידי אשר לפניו היתה הדלת פתוחה והיה באפשרותו להכנס אל הרבי.

בעיני ר׳ הירש היו נהירים שבילי דבריו של הרבי מקוצק. כידוע, היה רבי מנדלי מדבר מעט, ואף זאת בקצור נמרץ, ברמיזה, ולפעמים רק בתנועה מסוימת. ור׳ הירש היה המומחה היחידי לפרש דבריו הקצרים וכל רמיזה ותנועה של רבו, אף מניגון של סימן שאלה, או אתנחתא יכול היה להגיע לכוונת הרבי.

פעם — מספרים החסידים — בשבת פרשת „קדושים״, גבר החשק של אחד החסידים „היושבים״ הקבועים בקוצק, לשמוע כיצד הרבי עובר על פרשת השבוע, והסתתר מאחורי דלתו של רבי מנדלי. בהאזינו לקולו של הרבי, הוא שמע דבר משונה בהגיעו לפסוק „ואהבת לרעך כמוך״. במקום לקרוא את הפסוק כמות שהוא, שמע החסיד כיצד הרבי אומר: הא כמוך? — ואחרי הפסקה קצרה של רגעים מספר — אָ, אָ, כמוך! (בנגינת אתנחתא ולא בצורת שאלה).

צורה זו של קריאת הפסוק הזה, בצורת שאלה ותשובה, היתה כחידה בעיניו של החסיד, שלא יכול היה להבין כלל. לבסוף נגש לר׳ הירש, כשכולו נסער עדיין ממשמע אזניו, ושאלו לפירושם של דברים. ללא כל היסוס ופקפוק השיב לו מיד ר׳ הירש ואמר: הרבי שאל את עצמו: כיצד אומרת התורה שאדם חייב לאהוב את עצמו „כמוך״. כלומר, באותה מידה שהנך אוהב את עצמך, אתה חייב לאהוב את חברך. וכי מותר לאהוב את עצמו? כמוך? — הלא זו סתירה לכל אשר למדנו בקוצק, שאהבת עצמו מביאה לידי זיוף, לידי רמאות עצמית, ולידי הונאה עצמית, לעשות דברים שאינם נתפסים בשכל, לעצלות המחשבה וכדומה.

ותשובת הרבי לשאלתנו, היתה: הפירוש כך היא: כשם שהנך חייב לשנוא את עצמך תכלית שנאה, באותה מידה אתה חייב לאהוב את אחרים בתכלית האהבה.

על נאמנותו ודבקותו הבלתי מוגבלת של ר׳ הירש ברבו מקוצק, תעיד העובדה הבאה: אחד מתלמידיו הראשונים של רבי מנדלי, בהיותו עדיין בטומאשוב, היה רבי לייבלי אייגר ז״ל, אשר נסע אחר כך לרבי מרדכי יוסף ז״ל מאיזביצה, וחדל מלנסוע לרבי מנדלי; זאת היתה אחר פטירת רבי מרדכי יוסף.

נזדמן פעם ר׳ הירש טומאשוב׳ר ללובלין ופגש שם את רבי לייבלי אייגר ששימש כאדמו״ר מלובלין. פנה רבי לייבלי אייגר לרבי הירש, ואמר: ברצוני לנסוע שוב לקוצק.

— אם אתה יכול להרגיש — השיב לו רבי הירש — ככתוב אצל הנזיר: „והימים הראשונים יפלו׳, כלומר: שהימים בהם נסעת לאיזביצה, יפלו... יהיו כלא היו, אזי יכול אתה לנסוע לקוצק...

מתולדותיו

רבי צבי הירש היה סמוך על שולחן חותנו כמה שנים כשתורתו אומנתו. על שם עיר זו נצמד לו השם „ר׳ הירש טומאשוב׳ר״, אם כי שם משפחתו היה לאַבל.

באותה עת התגורר בטומאשוב האברך מגדולי חסידי פשיסחה ר׳ מנחם מנדל מורגנשטרן שברבות הימים נתפרסם בעולם החסידי לרבי מקוצק, ושהיה קשיש מר׳ הירש בשתים עשרה שנה.

רבי מנחם מנדל הכיר את מעלות רוחו של ר׳ הירש והיה מקרבו ביותר והכניסו תחת כנפי החסידות, עד שהפך לחסיד נלהב. הוא התחיל לנסוע יחד עם ר׳ מנדל לפשיסחה להרבי ר׳ בונם ז״ל.

הוא נספח אל חוג תלמידיו הגדולים של ר׳ בונם, שהיו שומעים יום יום שיעור בגמרא ופוסקים מפי רבם.

לפי עדותו של הגאון החסיד ר׳ יוסף לוינשטיין ז״ל, כי כל אחד מתלמידיו של הרבי ר׳ בונם ראוי היה להנהיג עדה גדולה — בודאי היה ר׳ הירש טומאשובר במדרגה זו.

בי״ב אלול תקפ״ז, נתבקש הרבי ר׳ בונם ז״ל לישיבה של מעלה; לאחר מכן נתפלג קהל חסידיו לשתי כתות. הרוב נטה אחרי הגאון החסיד ר׳ מנחם מנדל שקבע מושבו בטומאשוב, ואילו המיעוט דבק אחרי בנו של הרבי ר׳ בונם רבי אברהם משה ז״ל, שמילא את מקום אביו בפשיסחה.

*

ר׳ הירש טומאשובר נתחבר אל ר׳ מנדלי, לא רק בתור אחד מחסידיו כי אם בתור נאמן ביתו.

בספר „שם הגדולים החדש״ מתאר חסידו הגדול רבי אהרן ואלדאן ז״ל את רבו הגדול:

הרב הגדול והקדוש מו״ה מנחם מנדל, מק״ק טומאשוב, מי יעצור כח להגיד דרכו בקודש, מי ימלל קדושתו ופרישותו וחסידותו, תורתו וחכמתו ורוח קדושתו היו הפלא ופלא, וכו׳ וכו׳.

איש גאון וקדוש מתבודד כמוהו, בודאי שזקוק היה לאיש ראוי, כדי לדבר אתו לפעמים בדברי תורה וחסידות; למלא ידו לעשות עבורו דברים

נחוצים שונים, וגם כדי שישים עינו להשגיח על כלכלת ביתו ושאר צרכיו. והאיש הראוי למלא תפקיד זה, היה ר' הירש טומאשובר, בידו היתה האפשרות למלא רצונו של רבו, וזאת היתה גם מגמת נפשו.

ובספר „שיח שרפי קודש" חלק א' מסופר, שבשיעור שהיו לומדים אצל הרבי־ר' בונם היה בתוכם גם הרה"ג חסידא קדישא רבי הירש טומאשוב'ר, ותמיד היה יושב, שומע ושותק ולא היה מקשה בשום פעם ולא תירץ כלום, וערכו ירד בעיני חבריו, ורצו להוציאו מחברתם, ושלא ישתתף עוד בשיעור; ואמרו לו החבריא הקדושה שבאם לא ישאל איזה שאלה או יתרץ איזה קושיה, לא ישב עוד בשיעור.

ובאותו יום היו לומדים במסכת קידושין (דף יג, ב). שם שואלת הגמרא לדברי המשנה: האשה נקנית בשלשה דברים, וקונה את עצמה בגט ובמיתת הבעל — בשלמא גט, דכתיב וכתב לה ספר כריתות, אלא מיתת הבעל מנלן? ועל כך מביאה הגמרא כמה ראיות. והקשה הרבי ר' מנדלי: הרי יכולין אנו ללמוד דבר זה מאביגיל אשת נבל, שלקח דוד המלך לאשה אחרי מות בעלה, כמו שכתוב בספר שמואל־א, כה?

השיב רבי הירש ואמר: משם אין ראיה, משום שנבל היה מורד במלכות, ודין הוא שמורד במלכות שכל נכסיו שייכים למלך, ואם כן הרי אף אם אין אשה קונה עצמה במיתת הבעל, גם כן רשאי היה דוד המלך לשאת לו לאשה את אביגיל אשת נבל, מאחר שכל נכסיו עברו לרשותו, והוי אמינא שאשתו היא בכלל שאר נכסים השייכים למלך.

דבר זה העלה את ערכו של ר' הירש מטומאשוב בעיני החבריא קדישא, והוא נשאר על מקומו.

*

רבי הירש טומאשוב'ר היה תלמיד חכם מובהק וצדיק. בכל מקום שנזכר שמו בספרי החסידים, ניתן לו התואר: „הרה"צ". האדמו"ר רבי יצחק מוואַרקה ז"ל, היה שולח לפעמים מכתב אל ידידו הרבי מקוצק, ומעולם לא שכח להוסיף במכתבו: „דורש אני בשלום ידידי הרב החריף ר' הירש נ"י".

בספר „דור דור ודורשיו" יש הרבה דברים מרבי הירש טומאשוב'ר.

רבי מרדכי יוסף לײנר ז״ל

רבי מרדכי יוסף ז״ל מטומאשוב (נולד: בשנת תק״ס — נפטר: ז׳ טבת תרי״ד). הוא היה אחד מחשובי התלמידים והחסידים של רבי מנדלי ז״ל מקוצק, ששימש אחרי כן כאדמו״ר מאיזביצה, אבי השלשלת „ראדזין״ המעטירה.

מנהיגם של „היושבים״ בחצר של רבי מנדלי בטומאשוב, היה רבי מרדכי יוסף זצ״ל, הרבי לעתיד באיזביצה.

בצלו של הרבי־ר׳ מנדלי הסתופפו שני סוגי חסידים: היה כאילו שהיו באים אל הרבי מדי פעם בפעם, בשבת זו או אחרת, לימים הנוראים, לחגים, או מפקידה לפקידה, באחד מימות החול. חסידים אלו נהנו מיגיע כפיהם, ומדי פעם נסעו לרבם הדגול, כדי לשאוב ממנו מלוא חפניים תורה, יראת שמים וחסידות, וכן להוועץ עמו ולשטוח לפניו את משאלות לבם וסבלם. לעומתם היה סוג של חסידים שהשליכו מאחורי גוום עול דרך ארץ, וקבעו את משכנם בחצר הרבי; אצלו ישבו על התורה ועבודת ה׳, בכל שעות היממה תחת השפעת הרבי והדרכתו. על שם ישיבתם הקבועה והממושכת במחיצת רבם, נקראו בשם „יושבים״.

*

אחרי פטירתו של הרבי־ר׳ בונם, התרכזו טובי הלמדנים ובעלי המוח סביב תלמידו ממלא מקומו הרבי מנחם מנדל שנהג את האדמו״רית בטומאשוב, ורבי מרדכי יוסף הצטרף לחבריא הקדושה שקיבלו עליה את מרותו של הרבי־ר׳ מנחם מנדל, יחד עם הגאונים רבי יצחק מאיר מגור, רבי חנוך העניך מאלכסנדר ורבי יחיאל מאיר מגוסטינין. רבי מרדכי יוסף תפס מקום נכבד מאד בתוך החבורה הקדושה. והוא שהיה המנהל של „היושבים״, שבאו מכל העיירות להתחמם באור החדש שעלה בטומאשוב, והוא כלכל אותם והלביש אותם.

כשסגל החבורה החל להסתגר בחוג המצומצם, ובעלי המוח החלו להתרחק מהעדה הפשוטה, שבאה לטומאשוב ואחר כך לקוצק, ראה רבי מרדכי יוסף שהגיעה שעתו לרדת לתוך ההמונים ולקרבם לחסידות, להורות להם את דרכי השם לפי תורת החסידות; על כן בא לידי הכרה, כי עליו לעזוב את קוצק ולנהוג את העדה, לפי דרכו הוא, ובליל שמחת תורה שנת ת״ר ניתן האות לעזוב את קוצק. בליל שמחת תורה זה חיכו התלמידים עד בוש והרבי לא בא להקפות. מכיון שהרבי ר׳ מנדלי לא הופיע, הזמין רבי מרדכי יוסף להאכסניה שלו את תלמידיו וחסידים אחרים וערכו את ההקפות.

אחרי חג הסוכות עזב רבי מרדכי יוסף את קוצק והלך לעיר מולדתו טומאשוב, כשחלק מחסידי קוצק הולכים אחריו. כרעם ביום בהיר פגע הדבר בלב החסידות הקוצקאית. ואחרי זמן קצר עזב רבי מרדכי יוסף את עיר מולדתו טומאשוב ועבר לאיזביצה; שם נהג האדמו״רות עד יום פטירתו.

מתלמידי קוצק שהלכו אחרי רבי מרדכי יוסף היו ר׳ לייבלי אייגר, נכדו של הגאון רבי עקיבא אייגר ז״ל. אחר כך בא לאיזביצה חברו הגאון רבי צדוק הכהן והם נמנו על תלמידי איזביצה.

חסידים מספרים: כי עזיבת רבי מרדכי יוסף את קוצק, ציערה את רבי מנדלי זצ״ל צער רב. הוא החל מתכנס יותר ויותר עם עצמו, בדד בחדרו, שקוע במחשבותיו הקדושות. הוא נמנע מלצאת אל חסידיו ולשוחח אתם.

*

בין תלמידיו המובהקים של רבי מרדכי יוסף ז״ל היה רבי צדוק הכהן ז״ל. הוא היה אחד ממִמלאי מקומו. עוד בילדותו נתפרסם רבי צדוק הכהן בתור „העילוי מקריניק״, וכאשר היה בן שתים עשרה כבר כתב שאלות ותשובות. גדולי ישראל אמרו עליו שהוא יהיה גאון אמיתי. כעשרים ספרים נתפרסמו ממנו בדפוס.

*

שלש עשרה שנה היה רבי מרדכי יוסף כפוף לקוצק, ושלש עשרה שנה ניהל את עדתו באיזביצה.

רבי מרדכי יוסף, היה ממשפחה מיוחסת בישראל, חוטר מגזע מהר״ם מפאדבה. אלפי חסידים, רבים מחסידי קוצק, הסתופפו בצלו. כאשר עזב את קוצק בשנת ת״ר, לקח אתו האברכים המצויינים; בראש תלמידיו המצויינים עמד רבי לייבלי אייגר ז״ל, בעל „תורת אמת״, הרבי לעתיד בלובלין, נכדו של רבי עקיבא אייגר ז״ל.

הוא היה בנו של הצדיק והחריף רבי יעקב מטומאשוב, בן אחר בן, דור שמיני מהשר רבי שאול וואהל, בנו של מהר״ם מפאדובה.

רבי מרדכי יוסף לא האריך ימים, בן חמישים וארבע שנה היה ביום פטירתו ז׳ טבת תרי״ד בעיר איזביצה.

ספריו: מי השלוח על התורה ולקוטים על חמש מגילות.

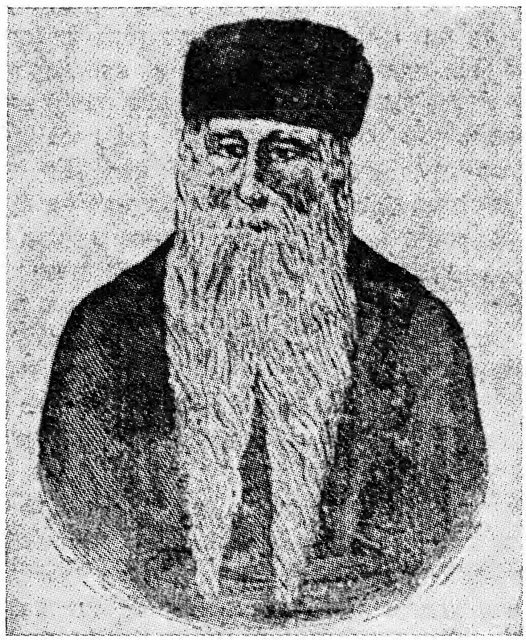
רבי יהודה לייב (לייב׳לי) אייגר ז״ל — בטומאשוב

רבי לייב׳לי אייגר זצ״ל (נולד: תקע״ו — נפטר: כ״ב שבט, תרמ״ח) בנו של הגאון רבי שלמה אייגר, נתחנך על ברכי הסב מרן רבי עקיבא אייגר זצ״ל, אב״ד דפוזנא; תחת ידו הגדולה, שהכיר בו כשרונותיו יוצאים מגדר הרגיל, על כל בני גילו, עד שזקנו הגאון הנפלא התפאר בו, וניבא לו גדולות. בשחר טל ימיו, נעשה כמעין המתגבר, ובהתמדתו הבלתי רגילה, עלה על כל חבריו, ויכול להיות מנהיג ישראל.

כשהגיע לפרק האיש מקדש, נשא את בתו של הנגיד הגביר ולמדן מפורסם, רבי עזריאל גראטשטיין מלובלין. והיה גר שם בבית חותנו, עוסק בתורה בפרישות יתירה, וכל מה שקיבל מחותנו פזר ונתן לאביונים.

בלובלין, התפלל בקביעות בהיכל קדשו של „החוזה״ זצ״ל. בחברת המתפללים נמצאו הרבה שמזמן לזמן נסעו לטומאשוב, להרבי ר׳ מנדלי זצ״ל, ואש ההתלהבות אחזה בלב החסידים שנתנו עיניהם ברבי לייבלי אייגר, להעבירו על כל פנים פעם אחת לטומאשוב; הם התחילו להתקרב אליו ולהתרועע עמו, עד שהשפיעו על הלך רוחו. מה שלא יאומן — נעשה. בנו של הגאון רבי שלמה ונכד רבינו עקיבא אייגר ז״ל, בא באחד הימים לטומאשוב. כשנכנס אל הקודש פנימה, בחדרו המיוחד של רבי מנדלי, אמר למקורביו: בשביל אברך זה הייתי מהלך ארבע מאות פרסה רגלי. ורבי לייבלי נשאר בטומאשוב. הקול נשמע בלובלין כי רבי לייבלי ברח טומאשובה.

חותנו רבי עזריאל נסע בבהלה לטומאשוב, ושאל את הרבי מקוצק: היתכן? „נקי יהיה לביתו שנה אחת״ — אמרה תורה. הרבי אינו נתפעל, ומשיב בשאלה חדה: האם כאן אינו נקי כל כך כמו בביתו בלובלין? רבי עזריאל נבהל מהתשובה, ואין בפיו מענה, מהר להודיע למחותנו הגדול רבי שלמה אייגר, לפעול על בנו לשוב לביתו, אבל ללא הועיל, ידו הגדולה של הגאון „העילוי״ מוורשה, רבי יצחק מאיר, בעל „חידושי הרי״ם״, היתה באמצע, כי זה עתה גם הוא היה בין הנמצאים בטומאשוב. וכששמע רבי שלמה אייגר, שידע היטב את „העילוי מוורשה״, שהוא בהתפשטות הנפש ומזמר בהתלהבות: אין טומאשוב העיר ברענט אַ פייער, אין טומאשוב געהט אויף אַן אור אנייער... (= אש בוער בטומאשוב העיר, אור חדש מטומאשוב יאיר...), הופתע רבי שלמה אייגר וידע כי אבד מלחמתו. וחיש מהר עזב את טומאשוב שלא ילכד גם הוא חלילה ברשתם. בפחי נפש סיפר הכל רבי שלמה, ונתעצב על לבו, אבל כששמע אחר כך על ידי מגידי אמת, שבנו הבכור רבי לייבלי, אינו זז מ„השולחן ערוך״, ולומד בהתמדה כמאז ומקדם, וישיבתו בטומאשוב לא גרמה לו ביטול תורה, ואדרבה עוזרתו

האדמו״ר ר׳ יהודה ליב איגר זצ״ל מלובלין

להוסיף לטהר ולקדש עצמו — מחל לו על הצער שגרם לו, והראה לו אהבה על אהבתו בסבר פנים יפות.

אחרי פטירתו של האדמו״ר רבי מרדכי יוסף זצ״ל, נתמנה רבי יהודה לייב׳לי להאדמו״ר בלובלין. אליו הצטרפו רבים מבין חסידי רבו. בן שלושים ושמונה היה רבי לייבלי בהתחילו לנהל אדמו״רתו לעדת חסידים גדולה; ל״ד שנה עמד בראש עדתו.

*

בכלל היה רבי אריה לייב׳לי אייגר נוח לבריות ואוהב שלום, אבל בגלל איחור ברית מילה היה לו, לרבי לייבלי אייגר, מחלוקות עם כמה רבנים, כי ההכנות למצווה היו חשובות אצלו לא פחות מהמצוה עצמה, ואולי עוד יותר. אחת מהמצוות שמסר נפשו עליהן היתה מצוות מילה. הוא התיחס בכל הדבקות למצוה זו, וכפי מנהגו היה מאריך בהכנותיו, ולאחר שגמר תפלת שחרית היה בא לברית מילה אחר חצות היום. מנהגו לאחר את ברית המילה, עורר נגדו את הרב דמתא הגאון ר׳ יהושע העשל אשכנזי ז״ל, שטען כי דבר זה הוא נגד הדין להשהות את ברית המילה עד שעה מאוחרת. הוא הוציא כרוז נגדו והזהיר את יהודי לובלין שלא ימולו בניהם לאחר חצות היום.

מסביב לענין זה התלקחה מחלוקת גדולה. רבי לייבלי לא נכנע ופנה אל גדולי הדור שיתערבו בענין ויוכיחו את צדקתו. הוא פנה אל האדמו״ר מגור, בעל „חידושי הרי״ם״, והוא השיב לו מכתב אהבה וידידות. וכתב לחסידיו בלובלין שיעמדו לימין רבי לייבלי להצדיק את הצדיק. גם הגאון והצדיק רבי צדוק הכהן עמד לצדו ויצא בכרוז נגד החולקים עליו, ועודד אותו להמשיך ולקיים את המצווה בהידור ולבל יחוש לאיחור זמנה, והביא ראיות מפוסקים ראשונים ואחרונים, ואל יחוש לאיחור זמנה ויש בזה משום כבוד והידור מצוה, ויאחז דרכו לעשות המצוה בקדושה ובטהרה, והמכבדו יכובד מן השמים. גם רבנים אחרים כתבו לו מכתבי עידוד וחיזקו אותו להתנהג כדרכו בקודש.

אבל הרוחות בלובלין לא שקטו ומתנגדיו קטרגו עליו. רבי יהודה לייב׳לי כתב גם לשאר בשרו הגאון רבי שמעון סופר אבד״ק קראקא, ובקשו שיחווה דעתו בענין זה. וקבל תשובה ארוכה מאת בן דודו, הגאון רבי שמעון סופר, והביא ראיות מהרבה מאמרי חז״ל, שמי שמדקדק הרבה להדר אחר מוהל אדם גדול וקדוש, אף על פי שמאחר המצוה כמה שעות, יש לנו ללמוד זכות עליהם ולהביא ראיה לדבריהם. הוא הביא את המדרש רבה פ׳ נשא, פרשה יא (דפוס אמסטרדם), ושם נאמר: מי מלן? ר׳ ברכיה תני לה משום רבי שמעון בן יוחאי: משה מוהל, אהרן פורע ויהושע משקה. וקשה: מדוע רק משה, אהרן ויהושע לבדם עסקו בזה? אף על פי שבלי ספק היו נמצאים שם אומנין מוהלים הרבה, שהרי שבט לוי מלו במצרים, מכל מקום לא עשו אלא משה, אהרן ויהושע, הגדולים שבישראל, שבשכר כוונת האדם הגדול היודע לכוון לבו לשמים כדאי להמתין... והוא מסיים: אמנם, מעלת כבוד בן דודי המעוטר בעטרה זו מצדיקי וגדולי הדור וזכות אבותיו מסייעתו, לא תרפינה ידיו להחזיק בקדושתו מפני המלעיגים, חלילה, וכותב וחותם באהבה רבה (החותם)... אב״ד דק״ק קראקא.

רבי יעקב ליינר זצ"ל

רבי יעקב בנו של רבי מרדכי יוסף זצ"ל, נולד בטומאשוב בשנת תקע"ח. חביב היה רבי יעקב בילדותו על תלמידי פשיסחה, על רעיו ועמיתיו של אביו. בגיל צעיר נשא לאשה את בתו של רבי דוד מטושביץ, מגדולי תלמידי הרבי שמחה בונם מפשיסחה.

אחרי פטירת אביו הוא היה האדמו"ר לחסידי איזביצה. בית מדרשו היה נועד לכל; נוח לבריות היה הבן, בניגוד לבית מדרשו של אביו שהיה מיועד לחריפים, חריפי הבנה וחריפי מעשה. בימיו של רבי יעקב נתרבו ספסלי בית המדרש. כל מי שבא נתקבל בזרועות פתוחות, באהבה ובחיבה, נוח לכל אדם.

חסידים מספרים: כי שאלו לבנו רבי גרשון חנוך העניך מרדזין, מה טעם והוא משנה מדרכי אביו, האדמו"ר רבי יעקב מאיזביצה, אביו ישב כל ימיו סגור ומסוגר בארבע אמות של תורה וחסידות, לא פגע באדם ולא לחם באיש; ואילו הוא רבי גרשון חנוך תמיד תוסס וחולק ומבקר ומבטל זולתו.

השיב רבי גרשון חנוך: אני דוקא שומר על דרכי אבי, הוא צעד לו בדרכו הוא, מבלי להעתיק את מעשי אביו, רבי מרדכי יוסף ז"ל, ואף אני כמוהו, עושה דרכי במיוחד.

*

יותר מכ"ד שנה ניהל רבי יעקב ז"ל את עדת חסידי איזביצה, עמל ביום ובלילה בלי ליאות להרחיב גבולותיה, וזאת בדרכי נועם, בשקט, תוך כדי בריחה מכל ריב והתנגשות, מכל קטטה, או דברים המעוררים מחלוקת.

כשקבע אביו רבי מרדכי יוסף את ביתו באיזביצה עבר גם בנו רבי יעקב לשם, קבע מושבו ליד בית המדרש, ומאז לא זזה ידו מיד אביו. איש סדר היה רבי יעקב, משנתו סדורה וערוכה וכן כל מעשיו. לאט לאט קבע האדמו"ר רבי יעקב מנהגים וסדרים; המעבר לא היה קל, בפרט לחסידים הותיקים והחריפים, אבל מנהגיו נתקבלו באהבה וברצון. הוא היה כמעין נובע בתורותיו ובחידושיו, עד כי נדמה היה שזורם אדיר עלה על גדותיו.

חלק זעיר מתורותיו נרשמה ונשארה לנו, בידי בנו וממלא מקומו האדמו"ר רבי גרשון חנוך מרדזין, המעט מרובי תורותיו שנדפסה בספרי „בית יעקב" ו„ספר הזמנים".

רבי גרשון חנוך הניך ליינר ז״ל

רבי גרשון הניך ז״ל, האדמו״ר מרדזין (נולד: בשנת תקצ״ט — נפטר: ד׳ טבת תרנ״א). בנו של רבנו יעקב בעל „בית יעקב״, שנולד בטומאשוב. הוא גילה את „התכלת״ שחסידיו היו נושאים בציציותיהם; בעירנו טומאשוב היה גם כן בית מדרש של חסידי רדזין, שכולם נשאו „תכלת״ ורובם היו תלמידי חכמים, יושבים ולומדים בשטיבל שלהם; אם כי היה בעירנו כתריסר בתי מדרשים של חסידים שונים, אבל חסידי רדזין היו מצויינים לא רק בציציותיהם של תכלת, כי אם גם בהתנהגותם. אמנם חוט של „תכלת״ הבדיל אותם מתוך שאר החסידים.

מספרים: כשחידש רבי גרשון הניך ז״ל, את התכלת, הלך ובא אצל רבי יהושע׳לי מקוטנה ז״ל, שיסכים עמו ויורה הלכה למעשה, להטיל תכלת בציצית. דברו הרבה בהלכה ובחידושי תורה ואהבו זה את זה, ולבסוף אמר רבי גרשון הניך: ובכן יתן רבנו הסכמתו וילבוש תכלת.

— לא נענה לו רבי יהושע מוקטנה, ואמר: הרי כל העולם אינו מודה בתכלת של מר.

הלך ובא רבי גרשון הניך אצל החלון, הציץ לחוץ וראה אדם אחד מפשוטי הדיוטות נושא דלי מים, טפח לו על החלון והכניסו לפנים.

— אמור לי — שואל אותו רבי גרשון הניך: חמץ משש שעות ומעלה מה דינו? *

תוהה נושא המים, ומסתכל בפני רבי גרשון הניך, ואינו יודע מה הוא סח.

— יתן מר עינו ויראה — אומר רבי גרשון הניך לרבי יהושע׳לי מקוטנה, הרי אמרו: חמץ משש שעות ומעלה כולי עלמא לא פליגא, ומודו שאסור, ואדם זה אינו מוצא ידיו ורגליו בשמועה זו, ואם רבי מאיר ורבי יהודה כל העולם, אף אני ומר כל העולם...

בספר „פתיל תכלת״ הוא כותב: נסענו למרחקים, אורחות ימים ובאנו לגבול ים התיכון במדינת איטליא בעיר נאפולי, אשר שם מקום היותר נמצאות כל חיות הים. על שפת ים התיכון יש בנין גדול, החדרים בנויים מזכוכית לבנה ומי הים תמיד יחלופו חליפות ובהם כל חיות הים הולכים חפשים ויתראו על ידי כותלי הזכוכית, ותראה כל חיה סדר מאכלה והלוכה. וראיתי שם את החלזון חי שוחה חפשי, והנני לרשום כל סימניו וסדר תהלוכתו. וכן הנני לרשום כל הידיעות מהצבעים אשר אספנו; ובאיזה זמן היה נוהג צבע התכלת וגודל יקרתו. החיה הזאת נקראת בלשון העם דג הדיו — „טינטענפיש״ — יען כי יכיל בקרבו

* [פלוגתא זו במסכת פסחים, ד: בין רבי מאיר ורבי יהודה].

דם שהוא שחור כדיו, אשר יכינו ממנו צבע חום כהה, והוא יקר מאד, יצלח לציירים המציירים תמונות יקרות. הדם הזה הוא מכונס בכיס, והכיס יש לו פה שיכול להוריקו דרך המשפך אשר לו, והדם הזה אינו דם חיותו, כי יש לו דם מיוחד הסובב בגידיו כאשר בבעלי חיים.

*

הוא היה פיקח וממולח, אימרותיו נודעו בכל מדינת פולין, לדוגמא: הוא היה מסוגל לשבת בלימודו עשר שעות ויותר מבלי לזוז מהמקום; אמרו עליו: דבקו עיניו בדף המתחיל של מסכת ולא נותקו מהגמרא עד שסיים את המסכת.

מספרים: פעם שאלוהו: בבת אחת אתה אומר לבלוע כל כך הרבה תורה? והוא השיב: אז מה? אין כל סכנה בדבר, אינני מקדים את הקנה לוושט...

הגאון רבי גרשון הניך ז"ל חיבר הרבה ספרים, הספר הגדול „סדרי טהרות", „פתיל תכלת", „עין תכלת" ועוד. כמה מגדולי ישראל בדורו חלקו עליו, אבל היו גם כאלה שהסכימו לדבריו. בין אלה שנתנו הסכמותיהם היו הגאון רבי יוסף שאול נתנזון, רבה של לבוב, והגאון רבי יצחק אלחנן, רבה של קובנה, ועוד.

האדמו"רים שביקרו את העיר טומאשוב לזמן ידוע

האדמו"ר רבי יהושע רוקח זצ"ל — ביקר בעיר טומאשוב

הרה"ק רבי יהושע רוקח זצ"ל, עם בניו היו בעירנו טומאשוב שבועיים, לרגלי שמחת חתונה מגיסו רבי יצחק מבראד, שהשתדך עם הרב מזאמושץ, והחתונה התקיימה בטומאשוב. בשנת תרט"ו לאחר פטירת אביו, נעשה הוא „אדמו"ר מבלזא". כאביו כן הוא ניהל את הרבנות ביד תקיפה, וכאביו היה מורה ופוסק בהלכות טריפות הריאה, אשר למד מאביו, וניהל האדמו"רות ביד רמה. רבבות חסידים קבלו עליהם מרצונם את מרותו. אביו האציל עליו מרוחו ומחכמתו, וכל אדמו"רי גליציה ושאר ארצות התיחסו אליו בכבוד ובהערצה.

רבי יהושע זצ"ל, הקפיד שלא לעשות צילום (פוטוגרפי) מאתו, ובהיותו בטומאשוב, איזה שבועות, בשנת תרמ"ב; ואין לתאר את גודל הכבוד אשר נחל אז, אלפים ורבבות ישראל מכל העיירות מהפלך לובלין, באו אז לעיר טומאשוב, לחזות פני קדשו, ולהסתופף בצלו. ובנסעו מטומאשוב חזרה לבלז, בבואו אל הגבול אשר בין פולין לגליציה, בעלזיץ, עיכבו השרים, פקידי הגבול, בכוונה את פתיחת השער בערך רבע שעה, כי עשו את עצמם כאלו מחפשים את המפתחות, והכל היה בעצלתים, ושום איש לא הרגיש בזה, ולא ירד לסוף דעתם, רק הרה"ק בעצמו, הראה על המעקה, אשר שם העמידו את כל המכונות לעשות צילום מזיו פניו, במשך העת אשר נעכב שם, ביושבו על המרכבה הפתוחה, נגד המעקה, ובמהירות רב הפך את פניו לצד אחר, ולא נתן להם להפיק זוממם *.

*

בהיות הרה"צ רבי יהושע מבלזא, בטומאשוב, נכנסו אליו בעלי הבתים בצעקת חמס על גבאי דחברה קדישא, שדורשים ממון רב עבור מקום קבורה, ועל ידי זה מלינין את המת בבזיון. הזמין הרבי את גבאי של החברה קדישא, והזהירם על זה, שלא יהינו לעשות כזאת, לעבור על איסורי תורה וגזל גמור; וצוה לכתוב תקנות חדשות בפנקס החברה קדישא, וגם הוא בעצמו בא על החתום בכתב ידו הקדושה בהפנקס, להיות לחק עולם.

בימיו של הרבי יהושע גדל המרכז הבלזאי, ועלה על כל מרכזי החסידות בגליציה, ממנו יצאה תורה וחסידות, ומתוכו גם שפע אור האהבה והאחוה והדאגה האבהית לכל אחד ואחד מחסידיו.

---

* (מסיפורי הרה"ג רבי צבי יחזקאל מיכלזון ז"ל, שהיה משכנו אז בעיר טומאשוב).

בשנת תרנ״ד אחר פטירת הרה״צ רבי יהושע מבלזא נדפס בלבוב קונטרס בשם: „פטירת רבנו הקדוש מבעלזא״. הובאו שם הרבה סיפורים נפלאים, המעידים על קדושתו וחכמתו של אותו צדיק. הוא עמד בפרץ נגד הריפורמים ושלא לבחור אותם להיות מטובי העיר לבוב, וממנהיגי הקהל. ונודע עד כמה לחם שלא לתת לבחור לבית הנבחרים בווין את הדוקטור ביק מלבוב, ונדפס אז בשמו קול קורא באותיות גדולות: „לא תשתחוה״ = נישט ביק'ן...

*

להרה״צ רבי יהושע רוקח זצ״ל, באו אנשים מכל המעמדות להתיעץ אתו בכל מיני עניינים ועסקים שונים. והוא בחכמתו נתן עצות וברכות לכל הבאים אליו. גם מהארצות אחרות הקרובות באו אליו אנשים בעניינים שונים.

מסופר: כי פעם בא אליו אברך אחד מהונגריה, בבקשה לעזור לו להנצל מעבודת הצבא, והאברך הזה גבה קומה, וגם בריא ועב כרס. בליל שבת קודש בשעת הסעודה, כשהרבי היה מחלק שיריים, נתן גם להאברך שיריים, באמרו לו: „צדוק, הא לך בשר״, וכן גם למחרתו בסעודת היום; וגם בשלש סעודות נתן לו שיריים, וקרא לו „צדוק״. האברך התפלא מדוע קורא לו הרבי שלא בשמו האמיתי, כי דוד היה שמו, ולא צדוק. לאחר שבת כאשר נכנס להפרד, שאל על כך את הרבי. הרבי השיב לו: גם כשתבוא להתיצב לפני ועדת הצבא, יקראו לך כמו שאני קראתי לך: „צו־דיק״ (עב יותר מדי), ועל ידי כך יפטרו אותך מן הצבא.

*

בהספר „בלז״ מהרה״ג רבי מ. י. גוטמן כתוב לאמור: פעם אחת היה הרה״ק שר־שלום בלבוב והלך הגאון רבי מרדכי זאב סג״ל איטינגא, בעל „מפרשי הים״, לקבל את פניו, וביום השני שלח הרה״ק זצ״ל את בנו רבי יהושע, שהיה אז צעיר לימים, לבקרו בהיכלו, ואמר לו הגאון ר׳ מרדכי זאב איזה פלפול, ורבי יהושע לא השיב לו מאומה. והיה נראה כמו שלא הבין כלל מה שאמר. וכראות זאת הגאון ר׳ יצחק אהרן בן הגאון ר׳ מרדכי זאב, גחן ולחש לאביו באזנו שירף מלדבר עמו בדברי תורה, כי כפי הנראה אינו מבין כלל, וירף ממנו. כאשר נפרד מאתם הלך הגאון ר׳ יצחק אהרן ללוותו, ובאם הדרך חזר הרב ר׳ יהושע לפניו את כל הפלפול שאמר אביו הגאון ז״ל, ואמר לו: במה שאמר דבר זה נעלם ממנו דברי התוספת. ופלפל עמו הרבה בכל הדרך והכל בנחת ובשפה רפה כאילו אינו מבין כלל. ומזה ניכר תוקף קדושתו ותפארת צדקתו וענוותנותו.

*

להעתון „מחזיקי הדת״ הזמין את הגאון רבי שמעון סופר ז״ל, רבה של קראקה; בתחילה לא רצה רבי שמעון סופר לקחת עליו את העול הזה, מפני ביטול תורה שיגרום לו.

אמר לו הרבי מבלזא: מקובלני, שכל אדם מוטל עליו סכום מצוות לעשותן בעולם הזה, וכשגומרן מסתלק מן העולם. אבל חבל, שאנשים כאלה יסתלקו

כל כך מהר מן העולם, אולם יש לכך עצה כפי שמצאנו בפסוק: „חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב" (משלי כב, כט). מי שמהיר במלאכתו וגומר את תפקידו במוקדם. וכדי שלא יסתלק מן העולם ישנה עצה לעשותו נחוץ לעולם, ולשים עליו תפקיד. „לפני מלכים יתיצב" כדי שיהא עסוק. וכן עמנו עתה, נחוץ לנו אדם כמו הרב רבי שמעון סופר, שלפני מלכים יתיצב ויעסוק בצרכי ציבור.

כידוע היה רבי שמעון סופר גם חבר הפרלימנט בווינה. ויתיצב לפעמים לפני המלך האוסטריה.

ב„אגרות סופרים" נדפסו אחדים ממכתביו שכתב רבי יהושע אל רבי שמעון סופר ז"ל, בקשר עם ארגון החברה „מחזיקי הדת" והוא שהשפיע על ר' שמעון סופר שיקבל עליו לעמוד בראש החברה. וכך הוא כותב אליו: ...וזאת ידוע, כי בלעדו לא נבוא ולא נדע מה לעשות מאומה, ולהלן מודיע שיבוא לזמן המיועד להתיעצות בענין כלל ישראל ללבוב כמו שמציע הרב מקראקה.

במכתב אחר הוא מביע את התרגשותו על שהרב ר' שמעון סופר נענה להצעתו וקיבל על שכמו את המשרה להיות ראש אגודת „מחזיקי הדת" בגליציה. „האמת אגיד — כותב הוא — זלגו עיני דמעות מרוב שמחה, כי עד עתה חשבתי פן חס ושלום עדת ישראל כצאן בלי רועה, אין דורש ומבקש לחשוב מחשבות לטובת הכלל"...

*

אחד האדמו"רים הגדולים בשעתו של הרבי מבלזא היה האדמו"ר רבי אברהם יעקב פרידמן מסדיגורה, בנו של האדמו"ר מרוז'ין. הוא היה בעל השפעה גדולה על אלפים ורבבות חסידים בגליציה וגם בארצות אחרות. האדמו"ר רבי יהושע עשה מאמצים גדולים להשפיע עליו שיתמוך ב„מחזיקי הדת" וסוף כל סוף הצליח בכך. ובאחד ממכתביו הוא מודיע לרבי שמעון סופר כי: „הרב הצדיק רבי אברהם יעקב נ"י כבר כתב מכתבים להסרים למשמעתו לערוך מלחמה וקרב נגד שונאינו ולקבל בכל לב ונפש את כל הנעשה בלבוב ע"י הרבנים נ"י. גם נתן מכתב תעודה לדפוס כדי שידעו כל הרוצים לדעת דעתו וחפצו ורצונו, ותהלה לאל כל המפורסמים משלנו הם".

*

הצדיק רבי יהושע מבלזא, חלה בחורף שנת תרנ"ד, מחלה אנושה ל"ע, ונסע לווינה לעשות לו שם נתוח; ותיכף אחר הנתוח ציוה לאנשיו כי יובילהו תיכף לביתו, כי אמר שברצונו לגוע בביתו על מטתו. ולקחו אתו רופא מומחה גדול, ללוותו בדרך. ובהיותו בדרך על הרכבת, נשבה ארון הקודש ויצא נשמתו בטהרה, ביום ג' פרשת משפטים כ"ג שבט, בשנת השבעים לימי חייו. בבכיה גדולה הביאו את הנפטר לבלזא. השמועה נתפשטה תיכף בכל רחבי גליציה, ואנשים לאלפים באו מכל הסביבות לתת לו הכבוד האחרון. ובכל עיר נעשו הספדים, ויקוננו במר נפשם.

הצדיק כתב צוואה בעיר ווינה, וציוה כי יחתמו את הצוואה, וימסרוהו להרב הגאון רבי דוב־בריש רפופורט ז״ל מראווה־רוסקה. בהקונטרס „פטירת רבינו הקדוש מבלזא״ שיצא באותה השנה עם הרבה סיפורים נפלאים, מעידים על קדושתו וצדקתו.

אחד ההספדים נדפס בשם „פלגי מים״, לבוב תרנ״ד; ובו גם קינה כתובה בחרוזים.

האדמו״ר רבי ישכר דוב מבלזא זצ״ל — ביקר בעיר טומאשוב

רבי ישכר דוב רוקח זצ״ל (נולד: תרי״ד — נפטר: כ״ב חשון תרפ״ז), היה פעם בטומאשוב, הוא נתבקש לבוא שמה לחנך בית עלמין חדש... היתה לי הזכות לראותו בצל כבודו בבלזא וגם בעת המלחמה העולמית הראשונה ברצפרד, הונגריה.

זכורני, כי לפני יובל שנים, כשנהייתי אחר חתונתי ל״גליצאי״, וגרתי בבית חותני ר׳ יוסף חיים ביגלאיזן ז״ל, בעיירה לוביטש, שהייתה כולה ״בעלזאית״, מהרב ועד הבעל עגלה, מהסוחר ועד הסנדלר; כולם היו ״חסידי בעלז״. ועל כל חגי השנה, במיוחד על ימים הנוראים, וחג השבועות, נתרוקנה העיירה מתושביה, האברכים הצעירים והזקנים עלו בלזאה לקבל פני רבם ברגל.

*

בפעם הראשונה נסעתי לבעלז להאדמו״ר רבי ישכר דוב זצ״ל, על חג השבועות, לקבלת התורה; חבשתי בגדי, טלית ותפילין במזוודה, והלכתי לתחנה, שהיתה לא רחוק מהעיירה. וכשבאתי שמה, מצאתי כבר הרבה אנשים שעמדו ומחכים לרכבת שבאה מבלזיץ. בכל התחנות עלו הרבה אנשים, וכשבאנו לתחנת ״בלזא״, יצאו מן הקרונות אנשים למאות; בעל העגלה חטף את המזוודה שלי, ובעל ״המלון״ משך אותי להאכסניה שלו.

מהרתי עם עוד כמה חסידים לחצר הרבי, לקבל שלום. בדחילו ורחימו נכנסתי אל חדר הרבי פנימה; בכוונה קדושה נותן כל אחד את ״הפתקא״ ופדיון נפש לפי ערכו. הרבי מרים את גבות עיניו הארוכות, ומביט לתוך עיני החסיד העומד לפניו בהכנעה.

לאחר נתינת ״שלום״, שאל אותי האדמו״ר מאיזה עיר הנני, וכשאמרתי לו שנעשיתי לחתן ר׳ יוסף חיים ביגלאיזן מלוביטש, אמר: כן, כן; ועיר מולדתך? — שאל אותי — מטומאשוב — עניתי. והזכרתי שם אבי, ושם זקני ז״ל, שהיה רב ואב״ד בטומאשוב.

למחרת, בחג השבועות, היה הדוחק בבית הכנסת גדול מאוד, אנשים לאלפים עמדו צפופים, וגם מבחוץ לחומת הבית הכנסת עמדו אנשים למאות. אחרי התפילה, כשבאתי ל״השולחן״, זכיתי בקושי גדול לשמוע דברי תורתו, אבל שמעתי בפעם הראשונה הזמר הטרדיציונאלי הבלזאי: ״ובאו כולם בברית יחד״...

*

בפעם השניה נסעתי להאדמו״ר רבי ישכר דוב זצ״ל, בזמן המלחמה העולמית הראשונה, ואני גרתי אז בווינה (משנת תרע״ד עד תר״פ). הרבי נדד מעירו עד שבא להונגריה והתיישב בראדצפרד, ביחד עם בני ביתו. ובאחד הימים נסעתי לראדצפרד על שבת קודש; היו שם הרבה חסידים וגם אני בתוכם, גם שם היה הדוחק גדול מאד.

עם תום המלחמה התחילו לשוב לבתיהם מן החזית החיילים ההונגרים והתחילו לפרוע פרעות ביהודים, וגם בראדצפרד איימו בפרעות על יהודי המקום. אולם הרבי הצילם מידי הפורעים, והמעשה שהיה כך היה: הרבי ציווה על כל יהודי המקום אנשים נשים וטף להתאסף בבית הכנסת הגדול, עם מקלות בידיהם, והבטיח שלא יאונה להם כל רע. כאשר הגיעו הפורעים לבית הכנסת, התחילו היהודים שבפנים לדפוק ולהקים רעש גדול במקלותיהם. ראש הכנופיה, קצין הונגרי, נכנס פנימה ולקראתו יצא הרבי בעצמו. הקצין פנה אל הרבי בלשון עזות: הבמקלות אתה אומר להפחידני?

— הרבי חסם לפניו את הדרך ולא זז ממקומו. במבט תקיף הביט בפניו של הרוצח ואמר: „אם תרהיב עוז בנפשך לנגוע באחד מילדי אלה — והראה בידו על קהל הנאספים — לא תצא חי מכאן".

הקצין נרתע לאחור וברח ועמו כל הפורעים.

*

האדמו"ר רבי ישכר־דוב היה חתנו של רבי זושא טברסקי ז"ל, בנו של האדמו"ר הזקן רבי אהרן מטשרנוביל זצ"ל, ואחר חתונתו היה סמוך על שולחנו של הסבא רבי אהרן מטשרנוביל. רבי ישכר־דוב היה שוקד על התורה ועל העבודה, ועשה לילות כימים בלימודו; והיה שונה בלבושו הבלזאי, מכל שאר נכדי האדמו"ר הזקן. רבי אהרן היה מחבבו מאד, והשתעשע עמו בדברי תורה וחסידות.

פעם בערב יום הכיפורים, נכנס הסבא רבי אהרן לחדרו של רבי ישכר־דוב, לראות איך הוא מתנהג ומתכונן ליום הקדוש והנורא, ואמר אליו בלשון חיבה: בערעניו, הלא תלמיד חכם אתה, מה מרמזת הגמרא: כל האוכל ושותה בתשיעי, מעלה עליו הכתוב כאילו מתענה בתשיעי ובעשירי (ברכות ח, ב)?

— הגמרא מלמדת אותנו — ענה רבי ישכר־דוב — שתאכל כך, שתהא גם אכילתך בתשיעי מרוצה לפני השם יתברך, כתענית ביום הכיפורים...

*

האדמו"ר רבי ישכר־דוב רוקח היה כידוע מגדולי הרביים בגליציה; חוץ מזה שהיה גדול בתורה, היתה לו השפעה גדולה במדינה. היה פוליטיקאי ומתערב בבחירות.

מספרים: כי פעם בשעת בחירות, היו חילוקי דעות בין חסידי בעלזא וחסידי שינובה בדבר המועמדים לבחירות. חסידי בעלזא עשו איזו תחבולה וערמה שידם תהיה על העליונה בהנהלה.

הרבי משינובה העיר על הדבר: היתכן? שקר? ערמה?

— השיב לו הרבי מבלזא: אנו רואים, במעשה המרגלים השתמש כלב בערמה, ואמר, כפי רש"י ז"ל, על הפסוק: „ויהס כלב את העם" — „צווח ואמר: וכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם? — השומע סבר שבא לספר בגנותו".

ועל ידי ערמה זו, בא לדבר טוב, והכתוב שיבחו על זה. לעומת זאת המרגלים אמרו האמת, אבל כמה רעה גרמו בזה.

כך אנו רואים שיש ערמה שמביאה תועלת לקדושה, ועל כן היא משובחת.

*

האדמו"ר רבי ישכר־דוב זצ"ל, הצטיין בתקיפות דעתו, מראהו החיצוני אמר כולו כבוד. קומתו הזקופה, קלסתר פניו המפיקות חכמה, עשו רושם על כל רואיו. בזמנו יצאה גזירת המלכות על הרבנים, לעמוד למבחן ממשלתי. הרבי נסע ללבוב, להשתדל לפני שר הפלך; איש לויתו בנסיעה הזאת היה הגביר הנודע ר' דוד שרייבר ז"ל. כאשר באו אל משרד הממשלה, שאל ר' דוד את האדמו"ר: מה נאמר ומה נדבר? — ענה לו הרבי: יש אתי ספר תהלים של הרבי אלימלך זצ"ל, ונאמר קודם כל פרק תהלים. ובזה באו לפני השר המושל. כאשר הציע הרבי את בקשתו לפני שר המדינה לבטל את הגזירה, אמר לו השר: אי אפשר הדבר, הלא הרבנים צריכים לדעת שפת המדינה, ולהיות בעלי השכלה. וזאת היא לטובתם. על זה החזיר לו הרבי, במשל: אם השר ירצה לבנות רכבת חדשה הלא בודאי יזמין מהנדסים שיודעים את המלאכה, ולא יזמין לעבודה הזאת סנדלרים, או חייטים! וכן הוא לענין זה: אם הוא לטובת הרבנים הלא מן הדין שצריכים להתייעץ עמהם, מה שטוב עבורם; ולא לקחת עצתו של הבארון שמעלקי הורביץ, שאיננו לא רב ולא דיין. המשל מצא חן בעיני השר, והבטיח לו לבטל את הגזירה.

ומספרים, שכאשר בא הבארון הורביץ אל השר שנית, הוכיח אותו השר, ואמר: איך יכולת לומר על הרבי מבעלז שהוא „בטלן", הלא אני בעצמי שוחחתי אתו כשעה שלימה, ונוכחתי שהוא חכם ופקח גם במילי דעלמא.

*

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, עזב רבי ישכר־דוב זצ"ל, את העיירה בלז, ונדד ממקום למקום. זמן רב ישב בערים רדצפרד, מונקץ והולישיץ.

עם תום מלחמת העולם, חזר לבלז; החיים הציבוריים בגליציה ובפולין הושפעו במדה מרובה מהחסידות הבלזאית; שלשים ושלש שנה ניהל את אדמו"ריותו ברמה ובתבונה, ויהי שמו למופת בכל בית ישראל.

*

את מקומו מילא בנו הצדיק רבי אהרן זצ"ל; עלה ארצה בעיצומה של השואה, וחידש פני החסידות הבלזאית בארץ. הוא נפטר בירושלים מבלי השאיר אחריו בן יושב על כסאו, כי בניו הצדיקים הקדושים נספו על קידוש השם.

אחיו הגאון רבי מרדכי ז"ל, אבד"ק בולגוריי, נפטר בתל־אביב, והובא לקבורה בטבריה. בית בלז התחזק מאד בארץ, הוקמו מוסדות תורה בירושלים, תל־אביב, בני ברק.

ישיבות ובתי מדרשים מתנוססים לתפארת בארץ; כעת בן אחיו הנ"ל, הוא האדמו"ר הבלזאי רבי ישכר־דוב שליט"א, יושב על כסא בלזא.

האדמו״ר רבי צדוק הכהן מלובלין זצ״ל — בטומאשוב

רבי צדוק הכהן זצ״ל (נולד: תקפ״ג — נפטר: ט׳ אלול תר״ם), כאשר נסע בהשתדלות להשיג היתר על גט בעל כורחה ממאה רבנים, היה גם בטומאשוב. הוא רצה אחר כך להשתדך עם אחת משתי האחיות טעמעלי ופונקל.

הוא הראה לאנשים אותות עילוי, שהביט כרגע על אילן, ואמר תיכף כמה שריגים נמצא בו. [נוסח אחר: שהוא הביט על עץ של תפוחים ואמר כמה תפוחים יש שם. ולבחון אותו אם נכון הדבר, נתן עצה שיתלוש כמה תפוחים ואמר אחר כך כמה נשארו].

*

אבי ז״ל כותב בספרו כי כאשר היה בלובלין הלך אצלו לקבל שלום, קודם הלוכו ל„השלחן״. ואחר כך כאשר הציעו לפניו שידוך עם איש אחד מחסידיו, נסע אבי ז״ל לובלינה לנסות את החתן בן הגביר, ונולד לו שם ספק; והלך אל הגאון רבי צדוק ושאל אותו על השידוך, העיקר על החתן, שדברו עבור בתו חיי׳לי, באיש שהוא מאנשי שלומיו, שנראה בעיניו שהחתן איננו בריא אולם. על זה השיב רבי צדוק: כי זה יותר משנה שלא הזכירו אותו לפניו, לא אביו ולא הוא בעצמו. מזה ראיה שהוא בריא אולם.

אחר כך שאל הגאון לאבי ז״ל לשמו וענה: ישראל הכהן בן הענא, והגאון דייק בשמו בפיו ואמר: ישראל הכהן בן הענא, ואמר בפנים שוחקות, הן אתם כהן? — ואבי אמר לו: הלא בעבור זה רציתי דוקא להשיא בתי לתלמיד חכם, על פי הגמרא (פסחים מט, א)... על זה השיב לו: הנה עתה יש עירוב משפחות בעולם ואין כהן ברור. מי לנו גדול מהש״ך ז״ל, כמה וכמה דורות כהנים וגאונים ורבנים, ומסופקים על כהנתו, כי אין לו בירור.

ואבי ז״ל כותב: אמרתי לו אני מה שנראה לי בזה הרגע להקשות, מדוע באמת יש לספק על שום כהן, הלא ספק יכול להיות רק אפילו איש שאינו כהן גם כן, אפשר שהיה אביו כהן, או אבי אביו, או זקנו. ומפני בלבול משפחות בעולם נשכח הדבר שהוא כהן. על פי חז״ל מפני עבדי שלמה המלך ע״ה כשעלה סנחריב ובלבל העולם, אבל איש שהוא מוחזק לכהן איך יוכל להוולד ספק בכהונתו? אך שאפשר לספק ולומר שבא ממשפחות ישראלים, ממי שהיה אבי אביו או זקנו תלמיד חכם גדול, והוחזק על ידי זה לכהונה, שרואים שקוראים אותו ראשון, ובאמת לא היה כהן, כמו רב הונא שקרא בכהנא (גיטין יט, ב). נמצא לפי זה נראה על כל פנים, שבאם לא היה כהן, היה על כל פנים תלמיד חכם גדול, וגם כן הוא ראוי על כל פנים שיהיה חתנו צורבא מרבנן על פי דברי חז״ל הנ״ל. ונענה לו בראשו בפנים שוחקות, בכבוד וחן. פריש לי ברישי׳ (נדה מב, ב).

*

פעם, עבר האדמו״ר רבי אברהם, המגיד מטריסק זצ״ל, דרך לובלין, והתעכב שם ימים אחדים. הלך הרה״ג רבי צדוק הכהן עם רבי לייבלי אייגר זצ״ל לבקרו. אמר המגיד מטריסק אל רבי צדוק הכהן: אני מקנא בכבודו, שהוא יושב על התורה ועבודה, ואני נודד בארץ... השיב לו הכהן: עבודת כבודו גדולה מעבודתנו, כי גם הכהן הגדול לא עבד עבודתו רק פעם אחת בשנה. חסידים מספרים, שכיבד מאוד את המגיד מטריסק, והצטער על אשר בימי נעוריו לא העריך אותו כראוי, והטיח דברים כנגדו. כפי שמספרים, עוד בהיות „הכהן" בוולאדוווקה, נזדמן שם המגיד מטריסק, ודרש דברי תורה ב„שולחנו" בענין הצדיקים המתפללים תפלה שלא בזמנה. ואמר אז, השעה שהצדיקים מתפללים ואפילו שלא בזמנה, היא עת רצון. והביא ראיה מן המדרש איכה רבתי (פ״ג, ח) על הכתוב: גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי (איכה ג, ח), וצטט לשון המדרש שם: כל המתפלל עם הצדיקים למה הדבר דומה? לבני אדם שעשו עטרה למלך, בא עני אחד ונתן חלקו בתוכה. מה אומר המלך, בשביל שזה עני איני מקבלה? מיד מקבל המלך ונותנה בראשו. כך אם היו עשרה צדיקים עומדים בתפלה ורשע עומד ביניהם, מה הקב״ה אומר, בשביל רשע זה איני מקבל תפלתם? — ובהודע ל„הכהן" דברי המגיד מטריסק השיג עליו, כי במדרש כתוב „כל המתפלל עם הצבור" ולא עם הצדיקים.

וכשהוגד להמגיד מטריסק, השיב: שזוהי טעות הדפוס, שראה כתוב לפניו רק תיבות „עם הצ׳" והדפיס „עם הצבור". אבל באמת הוא עם „הצדיקים". וחפשו בדפוסים ישנים של המדרש הנ״ל, ומצאו כתוב גם נוסחה זאת. ומאז הצטער „הכהן" על אשר השיג על הצדיק מטריסק וביקש על כן לפייסו בביקורו הפעם בלובלין.

*

בספר „פרי צדיק" לפרשת אמור, מביא רבי צדוק הכהן שיחה שהיתה לו עם האדמו״ר רבי מרדכי יוסף מאיז׳ביצה, שהיא אופינית לרב ולתלמיד גם יחד, ומתוכה אפשר לראות את המשותף שבהשקפותיהם ואת המיוחד לכל אחד מהם. השיחה נסבה על קדושת כהנים, ושבגלל היותו כהן התעקש כל כך רבי צדוק להשיג היתר ממאה רבנים, כי חשש לחילול קדושת הכהונה. ונביא שיחה בלשונו: וכדברי רבינו הקדוש זצ״ל — כך מכנה הוא את הרבי מאיז׳ביצה — ששאל מדוע אין הכהנים מברכים בכל יום „שעשני כהן"? — והשיבותי: הלא גם ישראל אינם מברכים „שעשני ישראל", רק מברכים „שלא עשני גוי" ו„שלא עשני עבד". וגם אין מברכים „שעשני איש" רק „שלא עשני אשה".

והטעם הוא: כל אדם הוא בעל בחירה, ובשם ישראל יכונה רק מי שבוחר בטוב. ומי יודע אם יעמוד אדם בבחירתו, ועל כן אינו מברך אלא „שלא עשני גוי" ועדיין הוא עומד בחזקת בעל בחירה, לבחור בטוב, מחמת שאינו גוי ולא עבד, וכן „שלא עשני אשה" ויכול לבחור לקיים כל המצוות שהאיש מצווה יותר על האשה. וכן גם לא יתכן לברך „שעשני כהן" מאותו טעם, כי הבחירה בידו, להכניס את קדושת הכהונה בלבו ושלא לחלל כהונתו,

ולברך „שלא עשני ישראל" חס ושלום בודאי שאין שייך, כי הריהו ישראל על כל פנים. והסכים לדברי שהוא תירוץ אמתי.

*

רבי צדוק הכהן זצ"ל, בא במגע ומשא עם גדולי החסידות, שהיו זרים לו מקודם, אולם יותר מכל האדמו"רים שהכיר, שבה את לבו האדמו"ר רבי מרדכי יוסף ליינר זצ"ל, בעל „מי השלוח" שקבלוהו בלבביות. כידוע היה רבי מרדכי יוסף אחד מגדולי חסידי קוצק עוד בטומאשוב, ובשנת ת"ר נפרד מקוצק במשכו אחריו חסידים רבים ונעשה לאדמו"ר. בין גדולי החסידים שעזבו את קוצק ונהו אחריו היה רבי לייבלי אייגר ז"ל; התודעותו של הכהן אל האדמו"ר מאיז'ביצה היתה בדרך עקיפין, על ידי רבי לייבלי אייגר. ולפי המסופר היה כך המעשה: בהיות „הכהן" אצל הרב ר' משולם אשכנזי, רבה של לובלין, בקשר עם ה„היתר" להגט, מצא שם אברך אחד שהיה שקל וטרי עם הרב באיזה ענין בהלכה. האברך משך את תשומת לבו של הכהן והתעניין לדעת מי הוא. וכשהוגד לו שהאברך הוא נכדו של הגאון רבי עקיבא אייגר ז"ל, והוא עצמו חסיד של הרבי מאיז'ביצה, אמר הכהן: „אם הרבי מאיז'ביצה הוא בעל כח כזה, לעשות חסיד מנכדו של רבי עקיבא אייגר, רוצה אני להתודע אליו", ונסע לשם. בבואו לאיז'ביצה קבלו הרבי בסבר פנים יפות ושאלו: „אברך, מה שמך?" — השיב לו הכהן: „אם כבודו רבי, עליו לדעת את זאת בעצמו". אמר לו הרבי: צדקת, בני, ושמא באמת אינני רבי. והמשיך לשאול אותו: האם בר־אוריין הנך? ענהו האברך: הן. שאלהו האדמו"ר: במה אדע זאת? ענהו: יבחן כבודו אותי ויוכח. אמר האדמו"ר: ומי יודע אם אני בעצמי יודע ללמוד. אחר כך שאלהו על אביו מי היה ומה היה? וכשענהו האברך שאביו היה אמנם מתנגד אבל אהב את החסידים ורביהם, אמר האדמו"ר: אם כן יודע אני מזה שהנך בר־אוריין. שאלהו האברך: מנין? — ענהו: מגמרא מפורשת, „דרחים רבנן הוה ליה בנין רבנן" (שבת, כג).

בסוף השיחה ביקש ממנו הכהן חתימה על היתר מאה רבנים, ונתן לו. ובשעת הפרידה אמר לו הרבי מאיז'ביצה: „אברך, מאחר שבאת, השאר כאן לשבת". שמע לו ונשאר. והיה בכל הסעודות, אבל בסעודה שלישית — סיפר אחר כך הכהן — חתה הרבי גחלי אש על לבי.

*

רבי צדוק הכהן ז"ל, בהיותו אברך צעיר בן שבע עשרה שנה, הוא מציין על גליון: סיימתי את הש"ס בשנת טו"ב לימי חיי, שנת ת"ר. באותה שנה החל לכתוב את ספרו החשוב „אוצר המלך" על הרמב"ם. וכן את „ספר זכרונות" — „להיות לזכרון בין עיניו מה שהוא חובת גברא לשמור לעשות ולקיים". תופעה מופלאה זאת של הגאון הצעיר הלוקח את עט הסופרים בידו ומעלה את רעיונותיו על הכתב, עוררה תשומת לב מרובה והנחילו לו כבוד גדול. הוא הוסיף פרישות על פרישתו ואפילו בעניני כשרות לא סמך על חמיו, אם לא השגיח בעצמו על סדרי הכשרות.

הרבי ר׳ אריה ליבוש נייהויז זצ״ל

שושלת אדמו״רים נוספת היתה בטומאשוב, והיא משפחת נייהויז. הראשון לשושלת, היה רבי ליבוש זצ״ל, נין ונכד של הגאון בעל הב״ח = בית חדש, אשר ממנו נובע שם המשפחה: נייהויז = בית חדש, כי כן קראו לגאון הנ״ל, על שם ספרו המפורסם „בית חדש״ = ב״ח.

*

ברצוני להביע כאן מה ששמעתי מספרים בנוגע להרה״ק רבי אריה ליבוש זצ״ל: חסיד אחד מטומאשוב נסע פעם לסדיגורה אל האדמו״ר רבי שלום יוסף ז״ל, בנו הגדול של הצדיק מרוז׳ין זצ״ל. בחזרו משם סיפר לרבי ליבוש, את מה שראה שם: בשעה שרבי שלום יוסף התפלל בחדרו המיוחד כמנהג אדמו״רי בית רוז׳ין, לא שמע קול תפלה בוקע מן החדר, אלא רק את קול צעדיו של הרבי שהלך אנה ואנה בחדרו, שמע.

אחר התפילה נכנס משמשו של האדמו״ר לחדר בו התפלל, והביא משם את כתונתו של האדמו״ר כשהיא כולה רטובה וספוגת מים, ותלה אותה לייבשה. כאשר החסיד מטומאשוב התפלא על כך, אמר לו המשמש שבכל יום ויום אחר התפילה עושה האדמו״ר כך: פושט את כתונתו הרטובה ולובש אחרת במקומה.

כאשר שמע הרבי ר׳ ליבוש את הסיפור הזה, אמר: זהו בבחינת מה שאומרים בקדושת כתר בראש השנה: „זָעוֹת, בְּלִי לֵאוֹת, מֵחִיל כִּסֵא״. זאת אומרת, חיות הקודש אינן זעות לא מתוך לאות, אלא מרעדה, מחיל כסא, לפני כסא הכבוד.

*

הוא היה צדיק מפורסם, נבון וחכם ורבים נהרו אליו. הוא ניהל את העדה ביד רמה; היה איש עשיר, ובעל נחלאות רבות. אם כי היה בעצמו רבי של חסידים, בכל זאת נסע לפעמים לצדיקי הדור כמו להרה״ק רבי ישראל מרוזין ולהרה״ק רבי שלום מבלזא זצ״ל.

טומאשוב בימינו

רבי יהושע׳לי טומאשוב׳ר זצ״ל

אחרי פטירת הרבי ר׳ יוסלי ז״ל, היה בנו רבי יהושע׳לי לממלא מקומו (נפטר: י״ט תמוז תרס״ו). זוכרני עדיין את ר׳ יהושע׳לי, אשר ראיתיו בילדותי בעת ברית מילה בהשטיבל טריסק־קוזמיר, אליה הוזמן כדי להיות סנדק. הוא היה כבר זקן מופלג בעת ההיא. עדיין ניצבת בפני דמותו הפטריארכלית, עם מעיל המשי שלו, אבנטו הרחב וכובע הפרווה (ספאדיק) על ראשו.

רבי יהושע׳לי נסע אל הצדיק מצאנז, רבי חיים הלברשטם ז״ל, אשר היה מקרבו מאד, והוא היה חשוב ונכבד אצלו. את בית מדרשו — ר׳ יהושע׳לס „שטיבל״ — הנהיג בדרך החסידות של צאנז, שהיתה ידועה ומפורסמת בהתלהבותה וחרדיותה המיוחדת. הבחורים שלמדו שם והתחנכו לאור דרך זו שהונהגה שם, שונים היו מאלו שלמדו „בשטיבלך״ אחרים. תלבושתם היתה שונה והם הלכו בפיאות ארוכות.

בספר „דובר שלום״ מסופר, כי פעם אחת היה ר׳ יהושע׳לי ז״ל, אצל האדמו״ר רבי יהושע מבלזא זצ״ל, בחג השבועות. בעת „השולחן״, צוה הרבי מבלזא לזמר את הזמר „ובאו כולם״ כנהוג בבלזא בחג השבועות:

„ובאו כולם בברית יחד
נעשה ונשמע אמרו כאחד
ופתחו וענו ד׳ אחד״...

החסידים שרו את הזמר בהתלהבות גדולה כמה פעמים, ובכל פעם הגביהו את קולם והגבירו את התלהבותם לעומת הפעם הקודמת. פתאום רמז הרב לחסידים שיפסיקו את השירה, והוא החל לומר: חכמינו ז״ל אמרו שבמתן תורה אמרו בני ישראל על כל מצות עשה — הן, ועל כל מצות לא תעשה — לאו. עוד אמרו חכמינו ז״ל: „שאנכי ולא יהיה לך, בדבור אחד נאמרו״. זאת אומרת, שהמצות עשה של „אנכי״ והמצות לא תעשה של „לא יהיה לך״, נאמרו ביחד, בדבור אחד נאמרו. משום כך לא ידעו בני ישראל מה לענות על דבור זה: אם „הן״ או „לאו״. כי אם יאמרו „הן״, אפשר יהיה לטעות, חס ושלום, שהם אמרו „הן״ על „לא יהיה לך״. ואם יאמרו „לאו״ — יכולים לטעות ויחשבו שחס ושלום אמרו „לאו״ על „אנכי״, לכן השיאו לעצמם עצה וענו: „ד׳ אחד״, „ופתחו וענו ד׳ אחד״. ה׳ הוא אחד, והיא תשובה על שתי הדיברות גם יחד.

באמרו את דברי התורה האלו, קרא הצדיק מבעלזא בשאגת ארי: „ופתחו וענו ד׳ אחד״, עד כי נפל פחד גדול על כל הנוכחים. ואף רבי יהושע׳לי טומאשוב׳ר אמר: כי גם עליו נפל פחד גדול, בשמעו את המלים הללו, כשהן יוצאות בקול גדול ונורא מפי הצדיק הבלזאי.

*

האדמו״ר רבי יהושע ז״ל מבעלזא, אמר פעם לרבי יהושע׳לי מטומאשוב, כי הוא הכיר את אביו רבי יוסלי טומאשובע׳ר. דברים אלה היו לפלא בעיני ר׳ יהושע׳לי, כיון שלפי חשבון השנים לא יתכן היה שהאדמו״ר מבעלזא ראה פעם את אביו. בראותו את תמהונו, אמר לו רבי יהושע מבעלזא: „בעת חנוכת בית הכנסת הבעלזאי, שנבנה על ידי אבי ז״ל, ראיתי אדם אחד מן המשתתפים אשר גובהו הגיע עד למעלה מן החלון, הבינותי שזהו דבר פלא; ושאלתי את אדוני אבי (האדמו״ר רבי שלום ז״ל מבעלזא) מי זה? ואבי ז״ל השיב לי, שזהו הרה״ק ר׳ יוסף מטומאשוב, הנמצא כבר בעולם האמת, אלא שבעת הנחת אבן הפינה לבית הכנסת הזה הוא הבטיחני שיבוא לחנוכת הבית, וכאשר דיבר כן עשה (מסיפורי חסידי בעלזאים).

*

רוב ימיו עברו על רבי יהושע׳לי בנסיעות ברחבי גליציה והונגריה, בלוית הגבאי שלו. ברוב ימות השנה היה עובר מעיר לעיר ועל ידו נתפרסמה מאד עירנו טומאשוב, כי על ידי נסיעותיו וביקוריו הרבים במקומות שונים במדינות אלה, הגיע שמע טומאשוב לאזני תושביהם. ואכן פעמים רבות כאשר דברתי עם אנשים יוצאי מדינות גליציה או מהונגריה והם שאלו אותי מאיזו עיר אני בא, ואמרתי להם כי אני נולדתי בטומאשוב, וכאשר רק הבעתי שם עירי, אז הם אמרו: אָה, ר׳ יהושע׳לי טומאשוב׳ר!

בתי התפלה בטומשוב־לוב.

בתי התפלה בטומאשוב

שלום לבי"א

הבית הכנסת ובתי מדרשות, הגדול ושל החסידים, הי' נחלת ואחוזת קהלה היהודית באופן רשמי, אבל בפועל לא היתה למנהיגי הקהלה שום שלטון עליהם ולא דעה כל דהו במינוי המנהיגים והגבאים, שנבחרו על־ידי המתפללים בעצמם. רק השמשים מארבעה בתי תפלה הנ"ל השתייכו לשמשי הבד"צ והקהלה, וכל שירות רשמי נעשה ונבצע רק על ידם. שאר בתי התפלה אחוזתם לא השתייכו לא להקהלה ולא ליחידים רק הי' נכתבים בהיפאטעק כאחוזה ששייכת להרבי שהם מסתופפים בצילו.

לא הי' נחוץ שום רשיון לא מהבד"צ או משלטון הקהילה אפילו לא משלטון העיר לפתוח בית המדרש, רק אם הי' מספיק מתפללים שרעיון אחד מאחדם ומקשרם, שכרו להם בית והתחילו להתפלל בו.

ומזה נשתרבב המנהג של התפוררות והתחלקות, כל חוג וכל קבוצה של אנשי שלומינו תקנו לעצמם בית תפלה גבדל, חסידי שושילתות שונות היו מתייחדים בשטיבעל מיוחד שהי' נקרא על שם העיר שרבם דר שם, ולאחרונה נוסדו בתי תפלה גם על רקע השתייכותם המפלגתי.

כל קיומם ופעולתם של הבתי־תפלה הי' מבוסס על התנדבות, גבאים ועסקנים כולם עשו מלאכתם שלא על מנת לקבל פרס. בכל בתי תפלה התקיימו שיעורים בתורה, במקצת רק בימי שבת ויו"ט, וברובם בכל יום ויום. מגידי השיעורים הי' מתנדבים מבין שורות המתפללים, ליד כל בית תפלה התקיימה חברה לתיקון וקנין ספרים.

לכל קלויז או שטיבעל כמו שקראו אצלנו הי' צביון מיוחד, מנהגים, נוסחאות התפלה וניגונים משלהם, וכל אחד הטביע חותמו ואפיו על מתפלליו. וכשם שהיו משונים בשמם כך היו משונים בדעותיהם. הרבה מה שירשו עוד מאבותיהם, והרבה מה שהם בעצמם עיצבו להם, אבל צד השוה שבכולם, שכולם כאחד היו שומרי התורה והדת במלוא מובן המלה. רובם בני תורה והרבה מהם לומדים, רובם באו משכבות מעמד הבעלבתית, ומעוטים משכבות הפועלים. החסידים היו כפופים למשמעת אדמו"ריהם, רובם לא נמשכו אחרי המזרחי, או שהיו אגודאים ואוהדי', או בלתי מפלגתיים. ברוב השטיבלעך עסקו בגמילות חסדים וצדקה, לעזור לנצרך ויורד ולעני הבא מחוץ. ביותר הי' תלוי הדבר במנינים שהי' להם נועד ואברכים, הי' הכל תוסס וחי.

מחלוקת וסכסוכים גם כן לא חסרו וביחוד בימים החמימים של ימי הבחירות, וביחוד למשרדים מקומיים. כל כת חסידות חפצה בנציג מאנ"ש

שלהם... או עכ״פ אחד מהחסידים יהי׳ ממשרתי הקהלה, והמפלגות רצו את שלהן.

אבל כולם ביחד היוו תמונה נהדרה והוסיפו צבעים לתואר עירנו כגווני הקשת שפאר את עירנו, והועילו הרבה לגיבוש רמתם הרוחנית והתרחבות והתעמקות תודעת החסידות. כן מלאו תפקידם בהפצת לימוד התורה ומידות נעלות של צדקה וחסד — שהצטיינו בהם החסידים.

בית הכנסת

„בית הכנסת״ סתם לא הי׳ זקוק לשם לואי כי הי׳ ונשאר יחידי כל ימי חיי היהודים בטאמאשוב. נתייסד תיכף אחר התייסדות הישוב היהודי בטאמאשוב באופן רשמי, והיא אחת מהוכחות שהתקיים עוד קודם לזה ישוב יהודי מפותח בלתי רשמי, או שבאו מאורגנים במספר גדול להתיישב בטאמאשוב, כי אחרת איך אפשר שקיבוץ קטן ודל, שאך עמד צעדיו הראשונים על אדמת טאמאשוב, ישקיעו הון רב בבנין גדול ונהדר כזה, שיכיל יותר מאלפיים איש. כפי המסורה נחשב לאחד מעתיקים בפולניא, ובנאי אחד בנה אותו ואת אחיו בתי הכנסיות בעיירות: קראקא, שעבערשין, וכפי אגדה מזקני טאמאשוב היתה הפרט קשט סלה, ואמרו שתיבת ק׳ש׳ט׳ היא ניטרקון שמות העיירות שהוא בנה שם הבתי כנסיות והם ק׳ראקא, ש׳עבערשין, ט׳אמאשוב.

הבנין הי׳ של לבנים ואבנים, וכפת התקרה היתה עגולה והתקיימה מבלי עמודי התוך להחזיקה, וזה הי׳ אחד מפלאות־הבנין. וכמה פעמים שנשרף ולא נתקלקלה התקרה.

בצד מערב היתה בנוי׳ גוזוטרא מיוחדת בעד התינוקות הפעוטות, שהמלמדים ועוזריהם הביאו אותם בכל שבת בבוקר שישמעו התפלות והם השגיחו עליהם שיאמרו קדושה, יברכו ויענו אמן — אחרי השריפה לא נבנתה עוד הגזוזטרא הנ״ל.

נוסח התפלה נשתמר עד לבסוף בדייקנות מופלגת שנשתייר בנוסח אשכנזי מוחלט (הגם שרוב העיר כבר קבלו נוסח ספרד של הבעש״ט). הי׳ להם פנקס מיוחד מתקנות ומאורעות ומה שכתבו הרבנים המקומיים ורבנים־אורחים.

בעת שביקר בעירנו בפעם הראשונה הגה״צ ר׳ ארי׳ לייביש האב״ד ואדמו״ר מציעשינוב ז״ל בשנת תרפ״א ותיקן או הרבה תקנות בעיר, עשה אז תקנה בהסכמת ראשי ומנהלי הבית הכנסת והגבאים ונכתבה בפנקס הביהכ״נ שהמעביר זקנו בתער לא יעלה לתורה, אבל ברבות הימים שהי׳ הדור פרוץ בעבירה זו ר״ל נתבטלה התקנה מאלי׳.

כל השנה התפללו שם המון עם רובם בעלי המלאכה שבעיר, ובימים טובים וביחוד בימים הנוראים התפללו שם האינטעלגענץ היהודי.

כן התקיימו שם החגיגות הרשמיות בחגים הלאומיים של ממשלת פולין.

הנהלת בית הכנסת היתה בידי ועדה נבחרת על ידי המתפללים בעצמם, והיתה בלתי־תלוי׳ מן הנהלת הקהלה, רק לחברה קדישא נשתיירה מקדמנת דנא זכויות מיוחדים בבית הכנסת. ובפרט בליל שמחת תורה שהובילו את הרב אב״ד תחת החופה לבית הכנסת בשירה וזמרה והם פקדו אז על חלוקת הכיבודים וההקפות, ועל רקע זה פרצה הרבה פעמים מחלוקת, עד שפעם הגיע לידי כך שהצטרכו אחר כן להתדיין, והבד״צ המקומי סלק עצמו מדין זה, והביאו במיוחד את הגה״צ רבי מרדכי רוקח אבד״ק בילגורייא (בהגה״ק מוהרי״ד מבעלזא), שהוא ישפוט ביניהם.

מהמתפללים שהנני זוכר: אברהם ריינמאן, חיים פוטער, סיני ליכטענפעלד, שמעון רייז, יהושע פישלזוהן — הי״ד, שמואל שיפלינגער, מאיר בלומער, הירש מאיר צימענט, יחזקאל קאפענבוים, שלמה ליכטענפעלד, וואלף דוואשיס, והשמשים משה לעסיר ואברהם שמש.

כדאי להעיר על טעות גדולה שראיתי בחיבור „בתי כנסיות בפולין וחורבנם״, דוד דוידוביץ, ירושלים תש״ך, בפרק חמישי המדבר מבתי כנסיות הבנויים עץ, שם בעמוד 51, חושב ביהכ״נ של טאמאשוב לוב בנין עץ. ואינו נכון, כי מעולם התקיים רק ביהכ״נ אחד של בנין אבנים ולבנים שהתקיים עד החורבן.

בית המדרש הגדול

הסימן „הגדול״ הי׳ הכרחי מפני שהתקיים עוד ביהמ״ד והשני נסתמך בשם „החסידים״. ומפני זה כינו הרבה אנשים את ביהמ״ד הגדול בשם „ביהמ״ד הפשוט״ (פראסטע בית המדרש), להבליט שאינו של חסידים.

המתפללים שם השתייכו להרבה מעמדות, בעלי בתים חשובים (שלא נמנו לעדת החסידים), חסידי ראדזין (אחר השריפה עד שבנו ביהמ״ד משלהם בשנת תרצ״ג, ואפילו אחר כן, נשארו הרבה מהם למתפללים קבועים בביהמ״ד הגדול), והרבה חסידים בודדים, ובעלי מלאכות והמון העם. וזה הי׳ בשבת וימי החגים, אבל בימות החול הי׳ הביהמ״ד מקום תפלה מרכזי לכל בני העיר בלי הבדל שכבות (חוץ מחסידים מושבעים שלא יצאו להתפלל מתוך לכתלי השטיבעל שלהם), והתפללו שם תפלת שחר מעלות השחר עד שעה מאוחרת ביום, מנין אחר מנין.

נוסח התפילה הי׳ שם מקדם נוסח אשכנז, אולם כשנתרבו החסידים והם הוו רוב מנין ורוב בנין של העיר, עשו פשרה שהמנין הראשון התפלל תמיד בנוסח אשכנז והשאר בנוסח ספרד־החסידית. עד המלחמה העולמית הראשונה למדו הרבה בחורים ואברכים כל היום בביהמ״ד שהי׳ מרווח ואוירירי, וספרי׳ גדולה היתה שם. אבל כשפרצה המלחמה, לימוד התורה נחלש. ובשריפה הגדולה של שנת תרע״ח נשרף ביהמ״ד וכל הספרים, ואם כי

נבנה אח״כ מחדש אבל חובשי־הביהמ״ד כבר לא למדו שמה. ואם כי נעשו נסיונות אחדים, וביחוד על ידי צעירי המזרחי, אבל לא נתקיימה בידם כי פשוט לא הי׳ להם בחורים כאלה, ורק התקיימה שם חברה משניות ועין יעקב, ורבי מענדלי טעפלער, ור׳ אלי׳ פיטלוק, ור׳ מרדכי יוסף גרינבוים (ראכאנער), ועוד איזה זקנים למדו שם כל היום. ועד השריפה בשנת תרע״ח התקיימה מאחורי פרוזדור ביהמ״ד שני חדרים בעד חברה תהלים ובעלי מלאכה שלמדו שם, והיתה נקראת „בית שני״.

וכן נמצאו שם כל היום ובמיוחד בימי החורף העניים שכבר לא עבדו, וישבו סביב התנור וחממו עצמותיהם הקרירות ושחו מעניני הכלל ומעולם הפאליטיק.

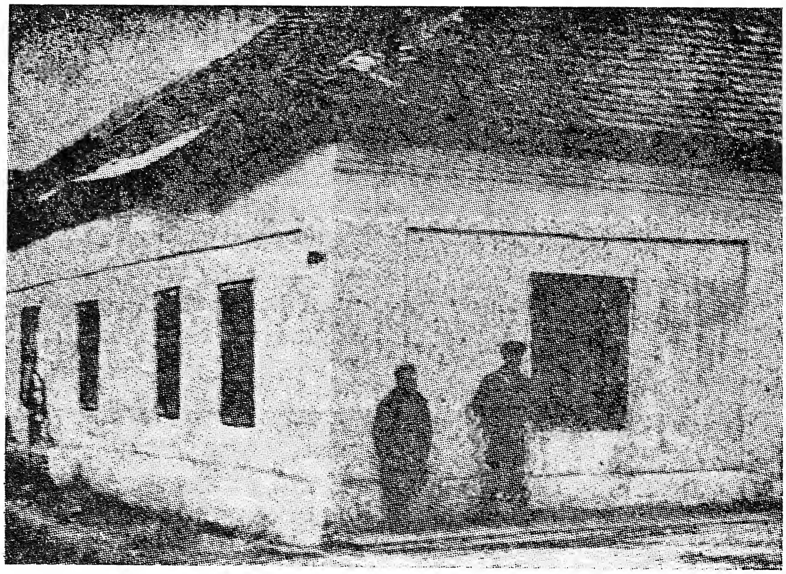
הבימה בביהמ״ד שמשה ע״פ רוב למגידים־דנידי, ואחר כן נאסף עבורם סכום של כסף, כי העמידו קערה אצל הפתח וכל מי שיצא זרק איזה מטבע עבורו. גם משולחים מישיבות גדולות וארגונים פוליטיים, וחגיגות סיומי מסכת לומדי דף היומי, התקיימו אך ורק בביהמ״ד הגדול, שהי׳ האולם היותר מרווח, ובפרט שבכל יום באו לשם אנשים למאות. כמו כן דנו כאן מהבימה על ענינים ציבוריים מקומיים ובפרט בעונת הבחירות, באופן שהביהמ״ד הגדול הי׳ נחשב למקום המרכזי של שאון החיים היהודיים שבעיר.

קשה לכתוב על הביהמ״ד ולא להזכיר את רבי נחום שמש שהוא הי׳ העורק החי של הביהמ״ד ופטרונם של העניים. מהמתפללים החשובים יש להזכיר ר׳ שמואל בערנבלאט, אליעזר בערגערבוים, משה ווייסלעדער, יעקב ב״ר אליעזר בערגערבוים, יהושע בערגערבוים, יקותיאל פויגעל, אלי׳ פיטלוק, אלי׳ שטראזלער, שלום שפיזאייזען, פייבל לערנער, בנימין טעפלער, משה מרדכי זינגער.

בית המדרש דחסידים

האחווה והבית השתיכו לנכסי הקהלה העברית. מתי נתייסדה לא נודע, אבל בכל אופן ברור שכבר נתקיימה בימי הרבי מלובלין. ובין כותלי ביהמ״ד זה, או יותר טוב בין הבית והעלי׳ התנהלה המחלוקת הכבידה בין הרבי יוסלי מיארטשוב וחסידיו, ובין רבי מענדיל מקאצק וחסידיו, עד שעלתה בידו של רבי יוסלי לגרשם כולם מהעיר.

אבל הביהמ״ד נתרוקן אח״כ מחסידים רמי המעלה, כי בנו הרבי יהושע׳לי בנה לו חצרו וביהמ״ד בחצר הסמוכה, והמעט שנשאר מחסידי קאצק גער, התפללו בביה״ח גער. והתפללו שם חסידים שלא הי׳ להם רבי מיוחד או סתם בעלי בתים, ביניהם יש לחשוב ר׳ רפאל פערשט ובניו ר׳ משה ור׳ שמעון, אברהם יצחק בלאנדער, משה׳לי דיינשטיין, יצחק שטרן (ניעץ) שהי׳ השמש, משה בלאנדער.

ביהמ״ד דחסידים שבין כותליו התקיים המחלוקת בין ר״י מיארטשוב ור״מ מקאצק

החברה קדישא ובית החיים

חברה זו לא היתה רק חברה העוסקת בהלווית המת וצורכי הטהרה; רק מוסד בלתי־תלוי וריבונית ובעלת היחידה על קרקע בין עלמין; ובמקצת הי׳ להם ג״כ זכיות מיוחדות בבית־הכנסת העירוני. הם הקציבו הסכום שמחויב כל אחד לתת בעד הקרקע או העמדת המצבה, והם הקציעו איזה קרקע לתת לנפטר והם שלטו על הכנסות החברה להוציאם כפי רצונם. ולא הי׳ לשלטון הקהלה שום דיעה בכל עניני החברה קדישא.

לחברה השתייכו בע״ב חשובים בני תורה וחסידים, פני העיר. ובכל שנה בימי חול המועד פסח התקיימה קלפי ובחרו להם מינהלה חדשה, כפי תקנות הקצובות בפנקס שלהם.

מלפנים היה להם פנקס ישן, כפי שאומרים התקיים מיום הוסד טומאשוב. (כדאי להעיר שבפנקס זאמאשט (בונעס אירעס) עמוד 106 כותב אפרים קופער מאמר אודות הפנקס של החברא קדישא לגמ״ח בזאמאשטש שנתיסדה בשנת תמ״ח, הוא כותב בין השאר שלחברה קדישא בזאמאשטש השתייכו (עד תחילת המאה התשע עשרה בערך) כל ישובי היהודים מהסביבה שהיו נחלת הארדינאציע זאמויסקי כמו הערים טארניגראד, טאמאשאוו, שעבערשין ועוד. במחילה ממנו

לא ידע מה דקאמר, לא אדבר כעת משעבערשין שהיתה קדימה מזאמאשטש, רק אצטמצם למה שנוגע לעיר טאמאשוב. איך אפשר לחשוב שטאמאשאוו השתייכה להחברה קדישא לזאמאשטש, וזאת אומרת שהובילו מתיהם לשם בעת שמשנת שפ״ה נמצאים מצבות על בית החיים בטאמאשוב, ובודאי גם מקודם כבר הי׳ להם בית עלמין עירוני ועצמאי רק לא נשתמרו המצבות מחמת עתיקתן.

מענין המקור שמביא לדעתו מפני שבפנקס הח״ק מוזכר שמות אנשים מערים הנ״ל, בחתימות הפרטיכל, א״כ לפי דעתו זו מדוע חושב רק ערי ארדינאציע, הי׳ צריך לחשוב גם בריסק ובראד הרחוקים מארדינאציע מפני שנמצא שם בעמוד 131 חתימת דוד בהרב הגאון דק״ק בריסק, ובעמוד 132 יהושע העשיל במוה״ר יהודא ז״ל מבראד, ארי׳ ליב בללא״א מזאלקווי, ובעמוד 149 טעביל בהרב ר׳ יצחק אב״ד מדיבענקי, מעות קבורה ואלף מרישא (מווארשא?) וכן ברשימת הנדבות בעמודים 150—151 מוזכרים אנשים מעיירות גראבאוויץ, אפטא, יאנאוויצא, אוחאן, ווייסליוויץ, צוויזמיר, אחרוב בראש ועוד. ואין ספק שלא הי׳ להחברה קדישא בזאמאשטש שום שייכות לכל הערים הנ״ל רק מנהג העולם או להקרא בני אדם על שם עירם ובפרט אם הי׳ להם להתיחס לרב או אדם חשוב הזכירו שמו בחתימתו. וכן נזכרו שמה אנשים בשמות מקצועות כגון עגלון, חייט, סנדלר וכדומה).

אולם בשנת תרמ״א נעלם הפנקס... ואיזה תקיפים השתלטו על החברה ונתפרצה מחלוקת כבידה. ובשנת תרמ״ב ביקר בטאמאשוב הרב הקדוש רבי יהושע רוקח האדמו״ר האמצעי מבעלזא, להשתתף בשמחת נישואין של בת אחותו הרבנית אידלי מבראדי שהשתדכה עם הרב מזאמאשטש, והתקיימה החתונה בטומאשוב ועשה שם תקנות חדשות (ולפיהן התנהלה החברה הקדישא עד חורבנה. עיין בשו״ת „תירוש ויצהר״ להרב צבי יחזקאל מיכלזוהן, בילגורייא תרצ״ז, סי׳ לה: ...בהיותי בעיר מגורי טאמאשוב בקיץ תרמ״ב בא לשם הגה״ק מוהר״י רוקח מבעלזא, ונכנסו אליו הבעלי בתים בצעקה על חמס גבאי הח״ק (שלוקחים מעות הרבה...). אז הזמין הרה״ק את בני החברה קדישא והגבאים והזהירם על כך שלא יהינו עוד לעשות כזאת לעבור על איסורי תורה וגזל גמור. וגם ציוה לכתוב תקנות חדשות אודות זה בפנקס הח״ק. וגם הוא בא על החתום בפנקס בכתי״ק. ועיין עוד מזה בספרים „דובר שלום״ בקונטרס „אהל יהושיע״, אות נז. „בית החיים״ לר׳ מנחם וואלדען, פיעטרקוב תרצ״א, עמוד רל.

ואם כי מעת שנבחר בפולין העצמאית שלטון הקהלה העברית, נסו כמה פעמים להשתלט גם על החברה קדישא, והרבה פעמים אף גם הלכו בכח המלכות... אבל לא עלתה בידם. כי מנהיגי החברה קדישא ידם היתה תקיפה, ולא נתנו לשנות אפילו קוצו של יוד.

עבודת הח״ק התחילה כשהגיעו השעות האחרונות של הנפטר, הודיעו

למנהלי וראשי החו"ק או הגבאים ושלחו מיד אנשים מח"ק שיהי' בשעת יציאת נשמתו ולרוב פעמים השתדלו שיהי' מנין בשעת יציאת נשמה, ואמרו תפילות המקובלים ופסוקי יחוד. כשראו שכבר נפטר הניחו נוצה סמוך לאפיו וכאשר קבעו מיתתו הניחוהו על הארץ שקורין אָפהייבען. מתחתיו פרשו טלית, שתי בהונות רגליו קשרו ביחד עם חבילת קש, הפנים קשרו עם מטפחת כדי שלא ישאר פיו פתוח, העמידו שומר משלהם אצל הנפטר, ותיכף החלו בסדרי הלויה והקבורה במהירות ובזריזות וקפדנות. הטהרה עשו ע"פ רוב בבית הנפטר, הביאו לשם הכלים, וקראו הכלים המגויים בלשון הקודש. רק אם הביאו נפטר מחוץ לעיר או במקרים יוצאים מהכלל עשו הטהרה בבית הטהרה על בית החיים. לא החמיצו הטיפול בנפטר אף לרגע, רק בלילה לא עשו לויות. הספדים והקפות בדרך כלל לא ערכו.

קברן מיוחד או חברה נושאי המיטה לא הי' בעיר, רק הכל סדרו החברה קדישא בעצמם ביחד עם השמשים.

לא קברו שום מת בארון עשוי, רק הניחו הקרשים בארבע צדדים ולמעלה, ובבכור הניחו גם מתחתיו.

*

מענין מקצת התקנות שהנני כותב מזכרוני:

1) לא לקבל שום חבר רק על פי המלצת שני חברים ותיקים.

2) חבר חדש, שלש השנים הראשונות, הי' נקרא מלאטש (צעיר) ולא היתה לו שום דעה ולא זכות לבחור. אחר תשע שנים עבודה היתה לו זכות לבחור ולהבחר.

בתשלום דמי אחוזת קבר התעוררו לפעמים מחלוקות ותלונות מצד בני המשפחה ובפרט בפטירת עשיר קמצן, אבל בדרך כלל הי' להם עקרון לתת הקברים לפי כבודו של הנפטר, ולא הי' הבדל בין עשיר ורש. מחללי שבתות הניחו במקום מיוחד סמוך לגדר. מההכנסות כיסו לעשות גדר, הוצאות הקבורה ומלבושים לעניים, והרבה פעמים עוד נתנו תמיכה לאלמנות ויתומים גלמודים.

החברה קדישא ברובם היו חסידים ואנשי מעשה שראו בעבודתם תפקיד קדוש ומצוה רבה. ועד חורבנה לא הי' להח"ק ארון לשאת הנפטר בו (דבר ששלטונות הממשלה העירונית והמחוזית דרשה במפגיע לעשות ארון מיוחד לשאת בו המת). ורק הי' להם שתי מטות עם חבלים וקרש ארוך ומזה עשו מיטה ועלי' הניחו הנפטר וכיסו אותו במלבושו העליון, ובמצב כזה נשאוהו לבית החיים דרך רחובות העיר.

ורק כשתי שנים לפני החורבן עת נבחר ר' חיים יוסף לערר לנשיא הקהלה, עלתה בידו לארגן חברה קדישא מאנשי המזרחי. וגם עשו לעצמם ארון לשאת בו המת. והתקיימה בעיר שתי חברות, ישנה וחדשה. וקרובי הנפטר

בחרו לעצמם איזה חברה שהיתה קרובה ללבם, והרבה אנשים צוו לפני מותם איזה חברה תטפל בהם *.

הרבה כינוהו בית עולם (קהלת יב), בית עלמין (סנהדרין יט). ובפי ההמון „בית החיים" או באידיש „הייליגע ארט" או „דאָס גוטע ארט" או „דאָס פעלד" (= השדה).

שלטון הקהלה העברית

תעודתה היתה לנהל כל עניני החיים הדתיים והציבוריים של תושבי היהודים בטאמאשוב ובכפרים הסמוכים, ולייצג היהודים כלפי חוץ. שלטון הקהלה התקיים מקדמת דנא, אבל למעשה עד המלחמה הראשונה נבחרו או נתמנו רק שלשה פרנסים, והם הי' באופן רשמי ראשי הקהלה אבל למעשה לא הי' להם שום שלטון ודיעה בכל הנהגת החיים הדתיים או הציבוריים בעיר. בית הכנסת ובתי מדרשות שהיו נחלת הקהלה, לא הי' להם שום דיעה שם בהתמנות הגבאים והועדות, החברה קדישא הי' הבעלי בתים הבלתי־תלוים על הבית עלמין, והנהיגו שם סדר נפלא במשמעת ברזל. וכה נמשך הדבר עד כמעט לפני החורבן.

לקבל רב או מו"צ או שוחט הי' הדבר תלוי יותר בהצדדים של השטיבלעך שהי' הדבר מכורך עם השתייכות החסידיות. חוץ מזה לפני המלחמה הראשונה, הרב האמתי לא הי' מאושר מטעם הממשלה, כי ע"ז התקיים ברוסיה ופולין „הרב מטעם", שעל פי רוב הי' חילוני גמור. ומקודם הי' זדאלבינאוו שלא הי' לו שום שייכות לרבנות, ואחריו קבלו על פי השפעת המשכילים מרוסיא „רב מטעם" שהיה גם כן תלמיד חכם ושומר הדת. הזיווג לא עלה יפה, וממילא הי' כל צד מביא הרב שלו.

ההכנסה מדמי השחיטה חלקו ביניהם השו"בים, הרבנים והמו"צים והאלמנות של הרבנים, בלי אמצעות פרנסי הקהלה.

המקוה ובית המרחץ הי' מושכר לאדם פרטי, או ניהלה חברה „טהרת המשפחה" בהתנדבות. מסים לצורכי הקהלה לא גבו מהיהודים (הגם שע"פ חוק הי' להם הרשות לזה). ולא הי' להם אפילו משרד קטן לנהל שמה אסיפת

---

* הערה למאמר „החברה קדישא ובית החיים"

בסוף המאמר מובא „ורק כשתי שנים לפני החורבן וכו' " — זה הכל לא נכון. לא היו שם שתי חברות קדישא רק חברה אחת החדשה, והחברה הזאת תחת הנהלתו של חבר ותיק מהחברה הישנה ר' הירש ארבספלד לא עשתה שום תיקונים רק נהגה כל המנהגים שהיו קיימים מקודם. רק בנוגע למכסת הכספים כמה לקבל בעד מקום או מצבה היתה שייכת להקהילה.

ח. י. ל.

ראשי הקהל, רק נועדו לפעמים בבתים פרטיים. עיקר עבודתם הי׳ לייצג היהודים כלפי הממשלה.

*

כשקמה מלכות פולין לתחי׳, גם אצל היהודים — שהי׳ משוללי זכויות־אזרח ועשוקי זכויות־אנוש — חלה התעוררות לחיים עצמאיים. הדים מקולות הדרור והחופש והכתבות והבטחות חגיגיות על זכויות האדם ועמי־המעוטים שנשמעו בועידת השלום, וגם מעל במת הסיים — הסינאט הפולנאי — התגלגלו לאזניהם של היהודים והפיחו בהם תקוות חדשות. לכן חלמו יהודי פולין לקבל שלטון אבטונאמי, ובתי ספר בשפת אידיש או עברית וכדומה, ואם כי החלום הזה לא נתגשם, אבל שלטון הקהלה נתהפך להיות דבר חי. בשנים הראשונות הי׳ הכל בחיי הקהלה מתנהג כמקדם, ובשנת תרפ״ד הופיע תקנון פילסודסקי על סידור בחירות הפשיות לשלטון ומועצת הקהלות, התקציב הי׳ שנתי ועליו הי׳ לקבל אישור ממיניסטריום לעניני דת והשכלה, ההכנסות נבעו ממסים ודמי שחיטה ותיכף לקחו השחיטה לידם, היתה להם דיעה בבחירות משמשי הקהלה, מן הרב ועד השוחט, נבחרו מועצה ושלטון והבחירות שמשו למקום התמודדות הכוחות של ארגונים פוליטיים. וכל אחד משלוחי׳ ופרנסי׳ הקריא הצהרות מה תעודתו ותכניתו לעתיד שיתאים לרוח הארגון שהוא מייצג. ורצו בהקהלה לתקן העולם מי במלכות לאומית, ומי בממשלת של סאציאליזם. ואם למעשה לא הי׳ להם יותר כח מקדמת דנא, אבל עכ״פ להלכה הי׳ להם מקום ובימה שמשם השמיעו מה שמעיק על לבם ומטרת שולחיו. עוד שינוי גדול נתהוה, שעד המלחמה בחרו הפרנסים באופן אישי, בפולין בחרו בעד ארגונים והמועמדים בחרו ראשי הארגון בעצמם, ולא הי׳ לבוחר הפשוט שום דיעה על זה. כן דאגו בעד מאכלי כשר בימי פסח בעד החיילים היהודים, התחילו לבנות מקוואות והרחיבו הבית המרחץ.

מס־השחיטה הי׳ מקור הכנסה העיקרי, כי מן ההערכה לא שלמו רובא דרובא, ולגבות המס בכח הממשלה לא רצו.

כדאי להדגיש שהבית המרחץ שנתכלל שימש גם את האוכלוסיה הלא־יהודית של העיר, ואפילו החיילים ואח״כ המכון לקצינים בצבא השתמשו במרחץ זה.

מוסדות החינוך והחסד היו עצמאיים ובכ״ז הכל רצו להשתלט על הקהלה, כל כת מהחסידים וכן הארגונים החילוניים לחמו לקבל פרנס משלהם.

טאמאשוב כמקום תורה עוד מימי קדם

עוד בימי קדם בתחילת ימי הפריחה של לימוד והפצת התורה בפולניא, בימי גדולי הפוסקים הרמ״א, הסמ״ע, הב״ח, הש״ך והט״ז, והלבוש אשר אז המליצו בתפוצות הגולה על גלות פולניא, כי מפולני״א תצא תורה וגו׳ — אז זכתה טאמאשוב להימנות עם מרכזי תורה החשובים, מפני שמסרו כתר

הרבנות בטאמאשוב לגאוני אדירים אריות שבחבורה, שהפיצו משם תורה לישראל, ותלמידיהם שהגדילו ונתחנכו על ידם בטאמאשוב נעשו לגדולי התורה ובעלי הוראה, והרבה מהם נעשו רבנים וראשי ישיבות ויצרו נכסי־רוח גדולים לדורם ולדורות עולם.

מהמעט שנודע לי שהיו גם כן תופסי ישיבות חשובות יש לחשוב:

א) הגאון רבי יעקב ב״ר אורי פייביש אב״ד וריש מתיבתא, ונתקבל אח״כ לסלוצק, והגאון רבי נחום אחי הש״ך וחתן הברכות הזבח הי׳ תלמידו.

ב) הגאון הקדוש רבי מרדכי ב״ר יוסף מווילנא הי״ד (אחי המגיני שלמה) אב״ד וריש מתיבתא.

ג) הגאון רבי יהודא ב״ר ניסן, תלמיד המהרש״א, מח״ס בית יהודה על ש״ס, וכפי שכתב בנו בהקדמת בית יהודה הי׳ מקודם רב וראש ישיבה בטורנא אצל קראקא שהיתה אז עיר קטנה ומשם נתקבל לאב״ד וריש מתיבתא בטאמאשוב וממנה יצאו גדולי ארץ.

ד) הגאון רבי חיים ב״ר מרדכי אב״ד וריש מתיבתא (בשנת תמ״ז).

ה) הגאון רבי נתן נטע כהנא שפירא אב״ד וריש מתיבתא (אח״כ בטישיוויטץ).

ו) הגאון רבי אליעזר פערלס אב״ד וריש מתיבתא.

ז) הג״מ צבי הירש הלוי מטאמאשוב שהי׳ אח״כ ראב״ד בזאלקווא, הנהיג ישיבה רבתי בטאמאשוב וכותב בהקדמת ספרו „עבודת השיר הלוי״ (זאלקווא תקל״ג), שלמד עם תלמידים, וסופם מוכיח על תחילתם, אשר כמה וכמה מהם, כל אחד על דגלו חונה, יושב על כסא ההוראה, בקהלות קדושות לבשר צדק בקהל רב.

ותיאור נאמן ממצב התורה בימים ההם בטאמאשוב מוסר לנו במילים קצרים ר׳ אברהם א״ב ב״ר חנוך מטאמאשוב, בהקדמת ספרו „ענף עץ אבות״: „...ותבוא אלי השמועה שעירנו — עיר הקודש מלאה חכמים וסופרים היתה לשריפת אש וכל מחמדינו, בתי מדרשינו ובתי כנסיותינו בהמ״ק מעט וס״ת וכו׳. מזה ניכר שעבודתם של הרבנים הקודמים בהפצת התורה עשתה פירות, עד שכל העיר היתה מלאה חכמים וסופרים. תואר כבוד שלא כל הערים זכו לזה.

ואח״כ החבריא קדישא של תלמידי הרה״ק מפרשיסחא, הרבי מנחם מענדל מקצאק, ורבי מרדכי יוסף מאיזביצא וחבריהם שהיו גאונים כבירים ואריות שבחבורה גם בנגלות התורה הפיצו לימוד התורה הנגלית, ובפרט אח״כ שנכתר רבי מענדיל כאדמו״ר, נהרו אליו לומדים חריפים מכל קצוי המדינה ואצלו ישבו חדשים ושנים ועסקו בתורה. וכן נמשך לימוד התורה ברבים עד ימי החורבן. וברוב בתי תפלה נמצאו לומדים מופלגים שהרצו שיעורים לפני המתפללים. כדאי להזכיר את ר׳ דוד ווייצמאן שהי׳ סוחר ועסק כל ימיו בתורה והי׳ נחשב לאחד מהלומדים המצוינים שבכל הפלך. חוץ מזה עסקו בחורים

ואברכים בשקידה עצומה ועמקות נפלאה בתורה בבתי החסידיים והרבה מהם הגיעו ללומדות בדרגא גבוהה מאד. כידוע במקומות החסידיים לא התקיימו ישיבות במובן המקובל, רק למדו תורה בחבורה בהדרכת אברכים או בחורים קשישים, ת״ח גדולים, ונתקיים ממש וכל בניך למודי ד׳ כי כולם עסקו בתורה, וביותר הי׳ עוסקים בתורה בביהמ״ד של הרה״צ ר׳ יהושיע׳לע, ואח״כ נתרכזו רוב הבחורים ואברכים תובשי ביהמ״ד לביה״ח צאנז־ציעשינוב, ושם הי׳ המקום תורה היותר גדול שבעיר וביחוד בעד בחורים.

בית־הכנסת המרכזי ובית־המדרש בעירנו

ישראל זילברמן (חיפה)

עובר לתיאור החיצוני והחזותי של מקדשי־המעט בעירנו מן הדין ומן ההגיון להקדיש כמה מלות־הערכה על חשיבותם הרוחנית־ההיסטורית בחיי־עמנו ובתוכם לאנשי עירנו. ברם „כמה מלות הערכה" אלה יכולות להתמשך לכמה ספרים, והספרים לכרכים עבי־כרס ועדיין יישאר לדורות הבאים לכתוב ספרים נוספים בנידון.

לדעתי אי־אפשר להגזים או להפריז בתיאור החשיבות אפילו שנשתמש בכל הסופר לטובים. כי המדובר בגורם שקבע את עצם המשך קיומנו כעם, בתקופה המשתרעת על הרבה יובלות שנים.

צריך לזכור כי במאות השנים האחרונות היתה מזרח־אירופה החממה של הקיום היהודי, הן הפיזי, והן הרוחני. אמנם גם בארצות כמו צרפת, אשכנז, הולנד ועוד, התקיימו קהלות יהודיות חשובות, אבל התשתית של עמנו התרכז בארצות כמו פולין ורוסיה, ויהודיה במספרם הגדול ובאורח החיים היהודי שלהם הם שקבעו את גורל העם לעתיד. בעיירות הדלות והבודדות של פולין ורוסיה (רובו הגדול של היהודים התרכז בעיירות הקטנות ובכפרים) גרו המוני יהודים שפשוט נשאו על כתפיהם השחוחים ועל ידיהם המיובלות מעבודה מפרכת את עתידו של עמנו. הם הצטופפו בבקתות עץ עלובות שהיו מתינוקות ומחמימות יהודית, אם כי בחוץ שרר החושך והבוץ.

היהודים האלה הקימו משפחות גדולות בתנאי־כלכלה מחרידים, בתוך סביבה עוינת ומתנכלת. נקל לשער את גודל הרוח של אבותינו אלה. ואנו עומדים נפעמים מול הפלא הגדול הזה, ושואלים פעורי־פה מאין שבאו כח, עוז ועצמה, לדלג על מכשולים כה גדולים ועוד לגדול ולפרוץ. כדברי המשורר ח. נ. ביאליק, ואנו נענה אבתריה „אל בית־המדרש לך"... המשורר רואה בבית־המדרש „את בית־היוצר לנשמת־האומה" את מקור החיות הרוחני של העם. כי בתוך כתלי בית־המדרש, חונכו, גדלו, וגובש אָפים של מנהיגי העם ורועיו הרוחניים, שמפיהם שתו, מהם ראו, וכן עשו דורות רבים בגולה זו. ובאמת זכתה הגולה במזרח־אירופה להעמיד לעצמה מנהיגות דגולה, מלאת תבונה, בעלת כשר־הנהגה מופתית וישרת־לב. גאונים אדירים בתורה היו רבניה־מנהיגיה וגם צדיקים גמורים. הם הצליחו לנוט את הספינה הרעועה של גלות מזרח־אירופה בינות לגלים סוערים וזועפים שאיימו לכלותה, באמונה ובבטחון מוצק, עד שקם הצד הצורר הנאצי ימ"ש לכלותה.

לחובשי בית־המדרש, ולמתמידים שתורתם הוא כל אומנתם, היווה ביהמ"ד בית־היוצר למנהיגות; אבל לפשוטי־העם שעמלו קשות לפרנסת משפחותיהם

מרובות־הילדים, ושעול הכבד של הפרנסה לא השאיר טפת־זמן ללמוד תורה, היווה בית־המדרש מעין מ ו ל ד ת לנשמת־העם. מולדתו הגשמית היתה אמנם הגולה, בה נולד, חי, עבד, התפרנס והקים משפחה. אבל מבחינה נפשית לא היתה ליהודי זיקה לתרבותה ולמנהגיה וגם לתושבים שבתוכם ישב. היהודי קיבל את תרבותו ויניק את מזונו הרוחני בתוך כתלי בית־המדרש.

אכזריים וקשים היו תנאי החיים בעיירות ובכפרים במזרח־אירופה לכלל האוכלוסיה, וליהודיה בפרט. מציאת הפרנסה היתה קשה כקריעת ים־סוף, הכרוכה בעבודה מפרכת מעלות־השחר עד רדת־היום; וליהודים עוד נתלוו איבת הסביבה והתנכלויות מצד הרשויות. רק אנשים החדורים ייעוד נעלה ותקוות גדולות בעתיד זוהר יכלו לעמוד בחיים דוויים כאלה. ואמנם היתה לאבותינו ייעוד, והוא האמונה התמימה, אמונה בביאת־המשיח או בעוה״ב, ותקוה להגיע אי־פעם למחוז מבטחים לארץ־האבות. בית־המדרש שימש להם ל מ ו ל ד ת בדרך. בבית־המדרש הוא נפגש לפני צאתו לעבודה בתפילת שחרית, ואחרי־העבודה בתפילת ערבית ועל יד שולחן־הלימודים לפרק עין־יעקב או פרשת השבוע או מדרש, עם עמיתיו לסבל ולחיים. הוחלפו גם שיחות רעים כמובן על דא והא. וככה יצא מעודד מול הקשיים של יום המחרת. העולם, הסובב אותו, היה זר לגמרי ליהודי המזרח־אירופי הן באמונתו, באורח־החיים, בלבוש ובכל שטחי־החיים התרבותיים. היהודי עם היותו מושפל על ידי תושבי המקום וע״י הרשויות עד עפר, לא נפל בכלל ברוחו. והיה מבטל בלבו או משפיליו ואפילו את בני־העליה שבהם ורואה אותם כנחותי־דרגא במובן הרוחני והמוסרי.

*

הבה נקוה שהצלחתי בכמה „מלות הערכה״ למסור מקצת שבמקצת על משמעות הרוחנית של בית־הכנסת ובית־המדרש. וננסה עכשיו להעלות על הכתב כמזכרת לדורות את הסולואֶט של בית־הכנסת ובית־המדרש, הפיסי כמובן, הן כפי שהיה נראה בחוץ והן מבפנים, ושנחרב עד היסוד ע״י הנאצים ימ״ש ושזה בעדם עיקר כוונתינו במאמר זה.

בדרך־כלל לא נהגו היהודים בגולה לבנות את בתי־הכנסת בניני פאר והדר מבחוץ כדי שלא לעורר את עינם הרעה של שכניהם הגויים. רוב בתי־הכנסת באיטליה, למשל, הם בנינים צנועים מבחוץ, ואת כל בשרונם האמנותיים שקעו בעבודות פנים, בקישוט הקירות, ובבנין ארונות־קדש מפוארים. הקישוטים הפנימיים של בתי־הכנסת באיטליה הם ממש אוצרות של אמנות יהודית ושיא השלמות. דומה המצב בארצות אירופה אחרות אם כי בקישוטים אמנותיים אין ליהודי־איטליה שוים.

אבל עירנו זכתה לשתי־מתנות. לבית־כנסת שהוא הישג ארכיטקטוני נדיר בהתחשב בתקופה, גם בצורתו החיצונית וקישוט פנימי עשיר מבוצע ביד אומן. בית הכנסת הוא אחד מן העתיקים בפולין. ואם כי אין נתונים בדוקים על

זמן הקמתו, הרי ידוע שהוא חולל ונחרב בפרעות חמולניציקי בשנת ת״ח ות״ט יחד עם כל היישוב היהודי, והוא שוקם אח״כ.

וזהו בנין מרשים במדותיו אפילו במושגים של ימינו. גובהו כ־7 קומות בנוי בצורת מרובע 26×26 מטר היינו כ־600 ממ״ר. בנוי מלבנים שרופות. על עובים של הקירות אפשר ללמוד מן החלונות שפונים ל„עזרת־הנשים״ שהם כ־2 מטר עובי. הוא נבנה בשקע של $1\frac{1}{2}$ מטר באדמה, והכניסה אליו הוא מצד צפון־מערב דרך פרוזדור הנקרא „פאליש״ בירידה של 6 מדרגות.

החלונות היו גבוהים והגיעו כמעט עד התקרה, 3 מכל צד, מלבד בצד המזרחי שהיו בו רק 2. החלונות התחילו בגובה של כ־4 מטר (בערך) מהרצפה בכדי לנתק את המתפללים מהמתרחש בחוץ. התקרה היתה בצורת כפה ולא נשענה על שום עמודים. אומרים ש־3 בתי־כנסת ניבנו בפולין ע״י האמן ההוא וזה קרקוב, שברשין, טומאשוב (קש״ט) *, וחושבני שהוא אחד היפים בכל המדינה. אני עברתי בהרבה ערים גדולות בפולין, ולא מצאתי בהן בית־כנסת גדול ויפה כשלנו.

בית־הכנסת היה מטויח מבחוץ ומבפנים, ומסויד בצבע לבן מבחוץ. אפשר להגיד שהוא היה הבנין הכי גבוהה בעיר, בכל אופן מה שנוגע לבתים יהודיים.

הקישוטים הפנימיים כללו ציורים אמנותיים על 4 קירותיו. בעיקר נושאים תנכיים, כמו עקידת־יצחק, המבול, שריפת־סדום, הכותל־המערבי, נהרות־בבל ו־12 המזלות, וכו׳. למעלה בקצה התקרה תמונות המגלמות את המשנה: נמר (עז־כנמר), נשר (קל־כנשר), צבי (רץ־כצבי), אריה (וגבור כארי).

בצד המערבי בכניסה היתה מסגרת־שחורה זכר לחורבן־הבית. בפנות הצפונית והדרומית, קרוב לכתל־המזרח עמדו 2 „מזבחות״ מלאות חול מכוסים במכסות־עץ, שם הטמינו המוהלים את הערלות. עד להתקנת החשמל, האירו את בית הכנסת בלילות שפע של מנורות נחושת כבדות ובוהקות שנתלו מקצות התקרה הגבוהה והאירו את הבית באור יקרות.

---

* ושמעתי, כשהייתי צעיר לימים, כי בבית הכנסת בצד המערב, היו בקדמוניות, בשנת קש״ט סל״ה, שהיה הפרט סלה תשעים וחמש, שנת צ״ה לאלף הששי. אי אפשר להבין הזמן הזה, אבל אפשר רק שהפרט היה על המלה „קש״ט״, ז.א. שנת ת״ט, ובזמן החורבן משנת ת״ח־ת״ט, שהשחיטות מחמלניצק ימ״ש היו בטומאשוב, אח״כ התחילו לבנות חזרה.

מסורה היתה משנים קדמוניות, ששלשה בתי כנסת נבנו בפולין על פי אדריכל, בנאי אומן, בעיר ק׳ראקה, ש׳ברשין, ט׳ומאשוב, והיה הכוונה להמלה ק׳ ש׳ ט׳, שזו הראשי תיבות להזכיר שלושת הערים: קראקה, שברשין, טומאשוב.

אני זוכר שכמה פעמים הייתי בבית הכנסת וראיתי התאורים הציוריים באמנות בכשרון ויופי. בארבע פנות של התקרה, במזרחית־דרומית תמונה: נמר, ממולה צבי, אריה ונשר. כמו שכתוב בפרקי אבות: הוי עז כנמר, וקל כנשר, רץ כצבי וגבור כארי. (מ. ג.)

לעומת החלק המיועד לגברים נתקפחה מאד עזרת־הנשים שמקומה לא היה מעל האולם הכללי של הגברים כמו בבתי כנסת אחרים בפנים הבנין, אלא כמבנה נוסף שהקיפה את בית הכנסת מצדו הדרומי והמערבי.

עזרת הנשים עשתה על הצופה רושם עלוב בקומתה הנמוכה ובצורתה המרושלת, ונראתה איפה כיוצא דופן בהשואה לבנין המפואר של הגברים.

הרבה אגדות נשזרו מסביב לבית־הכנסת. אזכיר רק אחת מהן שספרה לי אמי ז״ל. בזמן המלחמה (כנראה מלחמת העולם הראשונה) בשעת קרב תותחים, חיפשו היהודים מחסה בקירות העבים של בית־הכנסת. האולם היה מלא מפה לפה ופתאום נחת דרך החלון פגז של תותח בינות לנאספים. הבהלה והפחד היה ללא תיאור. והנה הפגז לא התפוצץ ואף אחד לא נפגע.

משמאל לבית־הכנסת עמד בית־המדרש הגדול העירוני. נקרא כך כדי לא להחליפו בבית־מדרש שני יותר קטן הנקרא „החסידי״. החצר היתה משותפת ודי גדולה ומלאה קברים מימי־חמלניצקי, שהחברה קדישא היתה נוהגת לרעננם כל שנה בימי „שלשת ימי־הגבלה״. כמו״כ היו נוהגים לערוך חופות בחצר המשותפת הזאת.

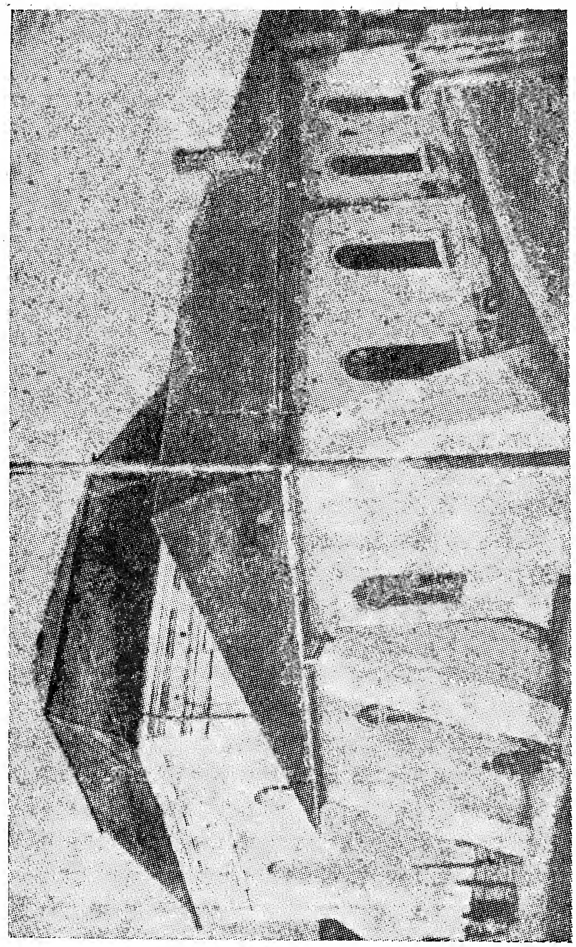
בית המדרש היה בנין של עבודות ארכיטקטוניות, בנוי בצורת „חת״ ארוכה עם כושר קליטה של כמה מאות מתפללים. באמצע התרוממה בימה לא גבוהה במיוחד, וללא קישוטים מיוחדים. הקירות היו ללא ציורים מלבד פרקי־תפלה מיוחדים שנדבקו לקירות. בחלק הקדמי היו ספסלים־מושבים שפניהם לכוון ארון־הקדש, ובחלקו האחורי שולחנות וספסלים ארוכים, ערוכים מכיוון מערבי־למזרחי. על השולחנות האלה התקיימו שעורים בעין־יעקב, מדרש, משנה וכדו׳ ע״י מגידי־שעורים ללא תמורה, כמובן.

בצד הדרומי של הבית עמד תנור חמום גדול, בנוי מלבנים שרופות ומכוסה חרסינה; מה שהיה חסר בבית־הכנסת הגדול שלא היה מוסק גם בימות החורף הקרים מאד, וגם לא היו בו כל אביזרי הסקה. בימות החורף הקשים משך אליו חומו של בית־המדרש, מתמידים ופרושים שונים, שבקיץ קבעו את מקום לימודם במקומות אחרים. הכניסה לבית־המדרש היה מצד צפון־מערב דרך פרוזדור ארוך שהיה פתוח לשני כיוונים — לאלה שהגיעו אליו מצד צפון־מערב, ולאלה שבאו מדרום־מערב.

מעל פרוזדור הכניסה היתה עזרת־נשים לכל אורך הצד המערבי של בית־המדרש, עם חלונות שפנו לכיוון המזרחי.

עזרת־הנשים שימש גם למקום תורה לבודדים וגם לקבוצות. ישיבת נובהרדוק (בית־יוסף) שהיתה קיימת כמה שנים בעירנו קבעה את מושבה למשך זמן מסוים בעזרת־הנשים.

כמה שבית־הכנסת היה גדול, יפה, וחביב, על הכל, לא שימש בכל זאת מיפגש מרכזי לאוכלוסיה היהודית כפי שזכה לכך בית־המדרש העירוני הגדול הסמוך לו. התפקיד שמילא בית־המדרש בעיר קשה למצוא דוגמתו במוסדות או במועדונים של ימינו.

בית המדרש הגדול, מצד צפון מזרח אצל החלון הראשון מצד צפון
מונחת אבן גדולה מקדושי שנת ת״ח, אחורי הבנין רואים את בית הכנסת

אין כיום מוסד, או שטח פעולתם של הרבה מוסדות מודרניים, שיהיה חופף את כל המטרות שלהם שימש בית־המדרש, שבו היו נפגשים צעיר וזקן, עני ועשיר, חסידים ומתנגדים. ביחוד בין מנחה למעריב. בשעות אלה המה ורחש בית־המדרש ככוורת להבדיל; מכירים היו נפגשים ומגלגלים שיחה, מדברים פוליטיקה, ולפעמים גם קצת רכילות, או גם עושים הסכמים עסקיים.

תגרי־סיגריות מוכרים סיגריות בודדות, אפילו אחת וגם באשראי. אחרי התפילה נערכו שולחנות שונים ללימודים, כמו לעין־יעקב, משניות, גמרא ועוד.

כמו בערים רבות אחרות, היו אצלנו הרבה „שטיבלעך" חסידיים חלוקי־דעות חריפים בעניני ציבור כמו מינוי רב, שוחט וכד'. אך בבית־המדרש היו כולם מאוחדים, והיה יכול לקרות שמנין תפילה מורכב מבאי בתי־חסידים שונים כולל „עמך", וכולם התאימו את עצמם לנוסחו של העובר לפני־התיבה.

בית־המדרש שימש גם למה שקוראים היום מקום „בידור". כמובן שה„בוחר" היה תואם את אופי האכנסיה. ה„בדרנים" היו בעיקר מטיפים, מגידים ודרשנים, או גם חזנים נודדים. אלה הראשונים היו משמיעים דברי משל ומליצה מתובלים בדברי־חז"ל או פסוקים מהתנ"ך, בעיקר הכילו הדרשות דברי עדוד ונחומים, או דברי כבושים לשונאי־ישראל, והיו מעין התפרקות מהמתח של החיים הקשים והאפורים. היו מגידים שהגיעו לדרגות אמנות ממש חכו לפירסום גלובאלי ממש כמו המגיד מקלם וכדו'.

גם חזנים זכו לאולמות־מלאים. הם היו עוברים לפני התיבה, מוסיפים פרקי חזנות וגם שירים מפורסמים באידיש. בייחוד שירי נחמה ורגש.

בית המדרש היה המוקד של כל העבודה הסוציאלית בעיר. כמו: בקור־חולים, הכנסת אורחים, הכנסת כלה, „להם־עניים" ועוד ועוד. כל הישיבות והאספות הכלליות התקיימו בבית־המדרש. הוא שאמרנו! איפוא נמצא כיום מוסד שכזה. אפילו שטח־פעולתם של 10 מוסדות בימינו לא ישוו לתפקידיו של בית־המדרש של אז.

*

התיאור לא יהיה מושלם אם לא נדבר בשבחו של האיש שנצח על כל מה שהתרחש בבית־המדרש שלנו. הוא הוא השמש הידוע ר' נחום צוקר הי"ד, הידוע בפי „הקונדסים" של באי בית־המדרש בשם „נחום חולד" (נחום דער טרויאר), כי היה מפחיד אותנו כחולד המפחיד את העופות. בעצם הוא היה יהודי טוב־לב ונוח־מאוד. הוא היה חשוך בנים ובית־המדרש היה כל חייו, ותדיר נתן את דעתו לעזור לעניים נצרכים גם מכיסו הוא. מלבד מה שאשתו הצדקנית היתה מקבצת כסף בשביל נצרכי־העיר.

יהי זכרם ברוך...

רבנים בטומשוב

רבנים בטומאשוב

משה גוזיצ׳נסקי

מוקדש לזכרון עולם לאחי ר׳ יוסף
ואחותי חיה יוכבד ובעלה ר׳ קלמן
ואחותי חנה וגיסתי מינדל עם בניהם
ובנותיהם, שנהרגו ושנשרפו בהשואה
על־ידי הגרמנים ועוזריהם הפולניים
והאוקרניים ימ״ש. ה׳ ינקום דמם

הרב הגאון ר׳ משה רויגנפיש ז״ל

הסבא שלי הרב ר׳ משה ז״ל, אב״ד מטומאשוב (נפטר: י״ח מרחשון, תר״מ), היה ידוע בעולם התורה כגאון וחסיד ועמד בקשר מכתבים ושאלות ותשובות עם גאוני הדור, דבריו נדפסו בכמה ספרים, כמו: בספר שו״ת „חידושי הרי״ם" ובספר „אבני נזר" מהגאון מסוכוטשוב ועוד.

בתחילה שימש כרב בעיר חְמֶלְנִיק, במשך שבע עשרה שנה. אחר כך קיבל עליו את עול הרבנות בקונסקובולי, ממנה עבר לכהן כרבה של טומאשוב עד ליום פטירתו.

בנוגע להתמנותו כרב בטומאשוב, מספר אבי ז״ל בספרו „שארית ישראל", את העובדה הבאה: באותו זמן הציעו לסבי ז״ל שתי עיירות, הרובישוב וטומאשוב, לקבל את הרבנות במקומות אלו. כדי להחליט איזו רבנות לקבל, נסעו סבי ואבי ז״ל, לטריסק כדי לשאול בעצת האדמו״ר זצ״ל. והמגיד מטריסק השיב: „בנוגע להרובישוב אינני מסכים אפילו אם כל בני העיר יסכימו וירצו בך, בעוד שבנוגע לטומאשוב הנני מסכים אפילו אם רק מיעוטם של בני העיר ירצו בך, ועל אחת כמה וכמה של שבת זו בא לטריסק קהל חשוב מטומאשוב החפץ בך". ואז נתקבל לרב ואב״ד בטומאשוב.

*

הרה״ק מצאנז הכיר את אבי זקני גם באופן אישי, ולא רק ע״י השו״ת בכתב שביניהם. כי הוא היה חברו של הרה״ק רבי יוסף בנו של „המאור ושמש" מעיר חדש, והם נסעו יחד להרה״ק מרופשיץ. לאחר פטירת „החוזה מלובלין", וכאשר הרה״ק מצאנז, היה בעיר חדש, נסעו אליו לשבת כל הרבנים מישובי הסביבה, והם התפלפלו עמו בדבר תורה, ובתוך הבאים היה גם אבי זקני ז״ל.

זכורני, את כתבי היד ושו״ת רבים שנשארו מאבי זקני ז״ל, ואשר ניתן היה לחבר מהם ספרים רבים. בין השו״ת היו כאלה שבאו מהגאון רבי יוסף שאול נתנזון, בעל „שואל ומשיב״; מהרבי מרדומסק, בעל „תפארת שלמה״; מהרב מיאסי; מהרב רבי חיים אלעזר וואקס ז״ל, בעל „נפש חיה״; מרבי יהושע מקוטנה זצ״ל, ועוד.

*

אצל הסבא שלי הרב ר׳ משה אבד״ק טומאשוב, היו כתבי קודש מהרה״ק רבי ישראל מרוז׳ין זצ״ל, וכך כתוב שם: פעם אחת בשמיני עצרת בבוקר, בעת הליכתו מביתו אל מקום התפילה, אחז בדיקנא קדישא דלי׳ ואמר, שלמה המלך ע״ה לא היה לו כי אם מעט שערות, כי שערות המה קטנות המוחין. ואצל שלמה המלך ע״ה נאמר: „ויחכם מכל אדם״, שהיה חכם גדול, לכן היו לו מעט שערות. וכן היא האמת פתגם העולם: לאנגע האָר קארצער שכל (= שערות גדולות, שכל קצר).

(ואני הכותב זכיתי לראות טהרת הדרת פניו בעודו ברוז׳ין, רוסיה. לא היה לו זקן כגבר בן ט״ו שנה, ואז היה בן ארבעים שנה, רק אצל השפה היה לו שערות. ואחר כך זכיתי להסתופף בצלו בסדוגורה, אחרי ישיבתו בבית האסורים בקיוב. היה לו שומא קטנה כעדשה, ובאותו השומא היו לו שערות מעט, ויכולת לספור אותם. — דברי הכותב משה אב״ד מטומאשוב).

ואבא ז״ל, הוסיף: עיין סנהדרין דף ק׳ ע״ב ולזקן קורטמאן עבדקן סכסן, ובפירוש רש״י ז״ל שם. ועיין בהגהות יעב״ץ שם, וז״ל: נראה שהוא סימן אמת על פי הרוב, אבל לא בהחלט, ומי שאין לו שער בזקן כלל, דעתו קלה כאשה. לפיכך הסריס אין לו שער בזקנו כאשה, עד כאן לשונו. ועיין בתקוני זוהר תקון ע׳ קס״א ע״ב: מאן דדוקנו זעירא הוא פקחא, דוקנא בינוני הוא איש תם דעתו שלום, ומאן דילית ליה דוקנא באנפוי כלל, מארי דעציבו איהו, עובדוי כאתתא.

בשו״ת הרי״ם מגור, שנכתבה בשנת תדי״ר, בהיותו אבד״ק חמעלניק, מכתרהו: לכבוד אהובי הרב הגדול חריף ובקי, נר ישראל, פטיש החזק... מו״ה משה שליט״א. והגאון רבי אברהם מסוכוטשוב כותב: שלום וישע רב לכבוד הרב הגדול המפורסם נר ישראל עמוד הימיני פאר הדור וכו׳ מו״ה משה שליט״א אבד״ק טומאשוב. — דבריהם של הרי״מ ושל ר׳ אברהם מסוכוטשוב ז״ל, מעידים על יקרת ערכו בעיני גדולי ישראל. עיין בספר „בנין דוד״ להג״מ דוד דוב מיזלש * הספד מהג״מ פנחס אליהו מיזלש, אבד״ק וויערשוב, בן המחבר על הרב ר׳ משה מטומאשוב.

*

* ורשה תרע״ג.

על המצבה של אבי זקני — חרות:

הי חסיד הי עניו, זעק והילל
רב גדול, תהילתו מי ימלל
בקיאתו בתורה, כל השומע יהלל
משפט אמת וצדקה עשה בישראל
שת נפשו כעפר, לכל דורשי אל
הרב המאור הגדול, ראש גולת אריאל
מוהר״ר משה בהרב אפרים פישל זצלל״ה,
האב״ד פק״ק טומאשוב, נכד השל״ה והרמ״א.
ינוח בשלום ויעמוד לקץ הימין.
משה עלה למרום ח״י מרחשון תר״ם לפ״ק,
שנת: וימי בכי אבל משה אבל כבוד ליהודים,
לפ״ק.

הרה״ג ר׳ שמואל הכהן זינגר ז״ל

אחד מגדולי בעלי הוראה היה רבי שמואל הכהן זינגר ז״ל, הוא היה גר בביתנו. אני זוכר העת זקנתו, שנפטר בשיבה טובה, ואף שהייתי אז ילד כבן חמש או כבן שש שנים, אבל דמות דיוקנו הקדושה עוד עומדת לפני. היתה לו הדרת פנים, זקנו הלבן היורד על פי מידותיו, כשהיה לובש „טלית קטן" גדול, בעוד צואר כתונתו פתוח, כשמשני צדיו מתפתלים שני חוטים המיועדים לקשרם במקום הכפתור. תמיד היה יושב ומעיין בספר גדול, גמרא או יורה דעה, כשמצחו הגבוה מבהיק למרחוק, ו„ירמולקה" (כיפה גדולה) עוטרת את ראשו.

הרב ר׳ שמואל זינגר הסתופף בצל הצדיקים: שר שלום מבלזא, ואצל הרה״ק מרוז׳ין והרה״ק ר׳ חיים מצאנז זצ״ל. כל ימיו עסק בתורה ובחסידות. הוא היה איש האמת, מצניע לכת, וירא שמים במלוא מובן המלה. כל ימיו ישב על התורה ועל העבודה.

בצעירותו אחר חתונתו היה סמוך על שולחן חותנו, ואז היה לומד יומם ולילה; חוץ ממה שהיה לומד גמרא וארבע שלחן ערוך והתקין עצמו להיות רב בישראל וכל הלימודים שרב צריך לדעת על בוריים — עסק גם בסתרי תורה ובקבלה. אשתו טעמעלי, היא היתה הסוחרת. בתחילה היתה לה חנות של ארוגות שונות, ואחר כך עסקה באבנים טובות ומרגליות. היא היתה אשה חכמה ונבונה, דיבורה בנחת, בטעם ודעת; היא היתה אשת חיל באמת.

אשתו טעמא בלימא או כפי שהיו קוראים אותה תמר׳ל (טעמעלי), היתה אשה צדקנית וחכמה. ואף כי בימי נעורי היתה אשה זקנה, אבל היתה מלאת חן, ותמיד צחוק קל על שפתיה, היא חיתה הרבה שנים אחרי מות בעלה.

*

בספר „מגדים חדשים" כותב בנו הרב פינחס מנחם ז״ל: ...ויען שאני מזכיר את שם קדוש אבי זצ״ל, הנני לספר בשבחו מה שעיני ראו ולא זר, אשר בכל יום ויום מסר נפשו ונשמתו ממש בתפילתו הזכה והטהורה, ואין לשער גודל היראה והאהבה והדביקות אשר היה לו בתפילתו, ואחר התפילה היה מוכרח להחליף מלבושיו אשר נתלחלחו ברוב זיעה וללבוש בגדים אחרים וכו׳.

הרב ר׳ פינחס מנחם זינגר ז״ל

בנו של רבי שמואל הרה״ג ר׳ פינחס מנחם זינגר ז״ל, נולד בטומאשוב. הוא חיבר הספר „מגדים חדשים״ על מס׳ עבודה זרה, שנדפס בפיעטריקוב בשנת תר״ע. כפי שהוא כותב בההקדמה, הוא חיבר גם ספר „צדקת חכמים״ ו„צדקת רש״י״, אבל כנראה לא נדפסו ולא יצאו לאור העולם (בסוף הספר נדפס דרוש לשבת הגדול שדרש בעיר לענטשין). שם הוא כותב: כי קרא שם הכולל לכל החיבורים בשם „מגדים חדשים״ יען אשר חידושי תורה מכונים בשם מגדים, וחדשים הם שחידש אותם מדעתו העניה. גם נרמז בשם הספר שמו ושם אביו זצ״ל, כי „ספר מגדים חדשים״ בגימטריה „ידי פינחס מנחם בן שמואל״.

בסוף הספר נדפס „מודעה רבה״: גם אלה לחכמים יבינו מדעתם, אשר שם עכו״ם, נכרי, גוי, הנזכר בחיבורי, הכוונה על עובדי כוכבים ומזלות, ועובדי האלילים שהיו בימי חכמי הש״ס, אבל חלילה מלחשוב או להרהר דהכוונה ח״ו על העמים שבזמנינו. כי העמים אשר אנחנו בארצותם יודעים את ד׳ ויראו ממנו יתברך, ונותנים כבוד לתורתנו הקדושה ועושים משפט צדק. לכן חלילה לנו מלחשוב ומכל שכן לדבר או לכתוב שום גנאי חס ושלום עליהם, רק אנחנו חייבים ליקרם ולכבדם ולהתפלל בשלום אדונינו מלכנו האדיר הקיסר הרחמן אבי המדינה יר״ה.

*

אני הכרתיו וזוכר אותו עוד מילדותי. הוא היה ירא וחרד לדבר ד׳. התנהגותו בצדקתו היתה יוצאת מן הכלל, חוץ מהליכו בחסידות, בפיאות ארוכות, ב„טלית קטן״ שציצותיו הגיעו כמעט עד הריצפה; והכרת פניו ענתה בו.

זכורני, כשבא אל ביתנו לראות ולשוחח עם אבי ז״ל, צריך היה ללכת דרך המטבח עד שבא אל חדר אבי, ואחיותי כבר היו אז בנות גדולות ויפות, וכאשר פתח הדלת וראה אותן סגר תיכף הדלת ולא רצה להיכנס; אף כי נתגדל באותו הבית, והמשפחות חלקו כבוד ואהבו זא״ז, והוריו היו ידידים נאמנים להורי.

פעם אחת, בא לראות את אבי, והוא כבר היה באמצע החדר, ופתאום באה לנגדו אחותי הצעירה, הוא התחלחל ונגש אל הקיר בכדי שלא ליגע חס ושלום בבגדה, וככה הזיז את עצמו אצל הקיר עד שבא אל חדר אבי ז״ל.

כשקיבל „סמיכה״ להיות רב בישראל מרבנים גדולים, ולפי החוק אז ברוסיה, צריך היה כל רב לדעת גם השפה הרוסית, אבל הוא לא רצה בשום אופן ללמוד השפה הרוסית.

בתחילה היה רב בעיירה לענטשין, ואחר כך היה שנים רבות מורה הוראה בורשה ברחוב קרוכמלנה, ואחר המלחמה העולמית הראשונה היה רב בדזיקוב.

הרב ר׳ נחמן נייהויז ז״ל

הרה״ג ר׳ נחמן נייהויז ז״ל, נולד בטומאשוב (נפטר: י״ב אלול תרפ״ט), היה בן הצעיר של הרה״צ ר׳ ישראל נייהויז ז״ל; הוא היה רב בעיירה גורשקוב, אחר כך התיישב בעיר מולדתו טומאשוב.

היה לו בית המדרש שנקרא על שמו, ר׳ נחמן׳ס שטיבל, אבל בימי היה נקרא על שם אחיו הגדול רבי מאיר יחיאל נייהויז מחעלם: „חעלמ׳ר שטיבל״.

אני הכרתי את אחיו הרב מחעלים, הוא היה איש יפה תואר ויפה מראה, לפעמים היה בא לטומאשוב להשתטח על קברי אבותיו שנקברו בבית העלמין בטומאשוב.

*

זמן מה למדתי אצל הרב ר׳ נחמן ביחד עם בנו דוב־בערטשי. הוא היה חוטר מגזע היחס, נכד האדמו״ר רבי אריה לייבוש ז״ל שהיה נין ונכד להגאון בעל הב״ח ז״ל, ועל ידי זה שם משפחתם: נ י י ה ו י ז — בית חדש — ר״ת ב״ח.

שמעתי מהחתונה הגדולה שהיתה בטומאשוב אצל זקנו זצ״ל, והיו שם מאתיים רביים בבגדי משי לבנים...

חוץ מזה שר׳ נחמן היה יחסן גדול, היה תלמיד חכם גדול, אמנם אני לא יכולתי אז להעריך את גודל חכמתו ואישיותו ומידותיו התרומיות. זקנו הלבן היה יורד על פי מידותיו. הוא היה גם כן יפה תואר ויפה מראה; כפי שכלי אז בגילי הצעיר, אמרתי אז בדעתי, כי הוא אדם גדול, מאד נעלה, כל רז לא אניס ליה, וכל שערי התורה והוראה גלויים לפניו, אישיותו הקסימה כל מי שבא אתו בדברים.

אמנם כפי ששמעתי או קראתי היה לו מתנגדים בעירו, אבל למי מהגדולים לא היה מתנגדים; כמעט בכל דור ודור היה לרבנים גדולים אמיתיים מתנגדים.

*

בנו הרב אריה לייבוש נייהויז ז״ל, כשנפטר אביו היה הוא ממלא מקומו והמשיך רבנותו בביהמ״ד דחסידי אביו. כפי שאנשי עירנו מתארים אותו היה ענוותן גדול וישב בה„שטיבל״ שלו על התורה ועל העבודה. הוא היה איש אציל רוח ובעל מידות טובות, והיה ממשיך בשושילתא אבותיו. כשפרצה המלחמה העולמית השניה ברח לרוסיה ונפטר שם ביום ב׳ כסלו תש״א.

ויבדל לחיים ארוכים בנו ר׳ פנחס נייהויז...

*

בנו הרה״ח ר׳ פינחס שליט״א היה גר בארצות הברית כמה שנים, ולפני עשר שנים בערך עלה לארצנו הקדושה והתיישב בבני ברק; הוא תלמיד חכם ונבון דבר, ומתנהג בחסידות, הוא מחשובי חסידי בעלז. בכל שנה ושנה הוא בא לירושלים ליום הזכרון של האדמו״ר רבי אהרן זצ״ל מבלזא.

הרב ר׳ יוסף אריה — לייבוש — זצ״ל

רבי יוסף לייבוש בנו של הרה״צ רבי יהושע זצ״ל, היה מורה הוראה בטומאשוב, ואחר פטירת אביו הוא היה האדמו״ר של חסידי אביו. הוא עסק בתורה כל ימיו בהתמדה רבה. בטבעו היה נוח לבריות וכל אנשי העיר היו נותנים לו כבוד גדול, והיה נכבד ומקובל בעיר בין החסידים, אף בין שאר האדמו״רים.

הוא היה מפורסם לשבח ולתהלה ושמו הלך לפניו, שעוסק תמיד בתורה ובתפלה בכל כחו ובכל כַוָונתו. הוא היה עדין־רוח ואציל הנפש, בעל מזג טוב, והיה שוקל ובוחן את דבריו בתשובתו כלפי השואל.

הוא התנהג כמו אביו ונסע גם כן עם משמשו בערי גליציה ואונגרין הרבה חדשים בשנה בתור אדמו״ר מטומאשוב. והנני זוכר כשבאו ללוביטש, שכותב הטורים האלה התגורר אז בעיירה זו אחר חתונתי. הלכתי תיכף להאכסניה שלו לקבל שלום, ואני וחברי ר׳ מנדלי רייז ז״ל השתדלנו ובקרנו כמה בעלי בתים בני עשירים לטובתו לצורך משפחתו הרמה. הוא התנהג בדרכי אביו והסתופף בצל צדיקי הדור. הוא לא האריך ימים ונפטר בדמי ימיו בן ארבעים ושש ביום כ״ה אדר שני שנת תרע״ו, ומנוחתו כבוד באהל אבותיו הקדושים.

*

בנו הרה״צ ר׳ משה׳לי שליט״א, הנקרא טומאשובע׳ר רבי, הוא דר בנו־יורק; דמות צורתו דומה לאביו זצ״ל. הוא תלמיד חכם גדול, יושב על התורה ועל העבודה ומתנהג בחסידות. בספר „פנת יקרת״ כתוב, כי הוא הוציא ספר ת פ ל ה ל מ ש ה על חג הסוכות, מאת כבוד אדמו״ר הרב הצדיק רבי משה אליקום בריעה זצ״ל, בעל מחבר ב א ר מ ש ה ועוד, ונדפס מחדש ע״י הרב משה פרישרמן הרב מטומאשוב, והוא תצלום מדפוס ישן, נדפס בנו־יורק שנת תש״י, ובסוף הוסיף המהדיר רשימת הקדושים מבית אביו וחותנו הי״ד, שנספו בשנות השואה.

הרב ר׳ חיים אהרן צבי שידקובסקי ז״ל

בזמני, לפני חתונתי, כיהן כרב בטומאשוב, רבי חיים אהרן צבי שידקובסקי ז״ל (נולד: תרכ״ו — נפטר: י״ט אדר־א׳ תרפ״ט). הוא נולד בסובאלק. החסידים קראו לו: „הליטאי״ (דער ליטוואק), כי האידיש שלו היה במבטא הליטאי.

רבי חיים אהרן צבי למד בישיבת וולוז׳ין, שבליטא. היה תלמיד מובהק של הרב הלל ליפשיץ ז״ל, אב״ד דלובלין, בעל מחבר „בית הלל״. רבי הלל ליפשיץ אף שגר מכתב המלצה לאבי ז״ל, בו ביקש שיתמוך ברבי חיים אהרן צבי כמועמד לרב המקום. אחר הדרשה הראשונה, אותה נשא בבית המדרש הגדול, נתקבל לרב ואב״ד בטומאשוב על ידי הקהילה*.

אחרי פטירת „הרב מטעם״, דולגונוס — נתקבל הרב ר׳ חיים אהרן צבי גם לרב מטעם הממשלה בטומאשוב.

*

בהזדמנות זו כדאי להביא את דברי הרב יעקב מזא״ה ז״ל, רבה של מוסקבה, על אודות הנוהג ברוסיה בזמנו, לפיו קיימים היו שני סוגי רבנים: רב — אותו ממנה הקהילה, שהוא רב אמיתי, וראוי לשמו ולתפקידו, שקרא ושנה ושימש תלמידי חכמים; ורב — אותו ממנה המלכות, שהוא הדיוט ועם הארץ, שלא קרא ולא שנה, הנקרא: רב מטעם, כלומר: רב מטעם המלכות.

ואמר הרב ר׳ יעקב מזא״ה: ארבע מידות ברבנים, כארבעה מינים בלולב. אתרוג זה יש בו טעם ויש בו ריח; התמרה הזו, יש בה טעם ואין בה ריח; הדס — יש בו ריח ואין בו טעם; ערבה — זו שאין בה טעם ואין בה ריח (ויקרא רבה, ל).

הוא הדין ארבע מידות ברבנים: רב ש ש בו טעם ואין בו ריח, יש בו ריח ואין בו טעם, יש בו טעם ויש בו ריח, אין בו לא ריח ולא טעם.

יש בו טעם ואין בו ריח, כיצד? — רב מטעם... שאין בו ריח תורה; יש בו ריח ואין בו טעם, כיצד? — רב היודע את התורה ואינו ממונה מטעם המלכות; יש בו טעם ויש בו ריח, כיצד? — רב מטעם שיש בו ריח תורה; אין בו לא ריח ולא טעם, כיצד? — רב שאין בו ריח תורה ואינו ממונה מטעם המלכות.

על רבי חיים אהרן צבי שידקובסקי אפשר היה לומר שהיו בו כל המעלות החיוביות; הוא היה רב מטעם המלכות וגם רב ותלמיד חכם גדול.

*

---

* ידידי הרה״ח ר׳ ח. י. לרר כתב ב„הערותיו״ טעם מדוע בחרו אז לרב ליטאי — למנוע מחלוקת בין החסידים מדינאסטיות שונות, כמו שעשו בהרבה ערי פולין, בקאליש, בלודז, בלומזשי, בלובלין ועוד.

אגב, מלפני יובל שנים שהצטרכתי למי שהוא שימליץ בעדי על ישרי, כתבתי אל הרב ר' חיים אהרן צבי; ולא עבר זמן רב וקבלתי מכתב ממנו, ובתוך השאר הוא כתב: ....לאסהודא גברא קאתינא על האברך הרבני וכו' כמר משה גאזיטשיינסקי נ"י כי מחובשי בית מדרשי הוא, מכיר אני אותו היטב לאיש ישר הולך בדרך ד' וחרד על דברו וכו' וכו'

ולראי' חתמתי שמי פה טאמאשוב, ט' כסלו תער"ג לפ"ק

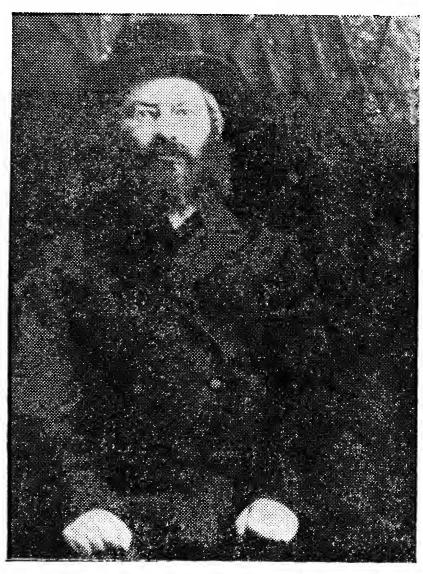
חיים אהרן צבי שידקווסקי חופ"ק הנ"ל

(מקום החותם)

*

הרה"ג רבי חיים אהרן צבי שידקובסקי ז"ל, היה אחד הרבנים המובהקים, שונא בצע, ולא נשא פנים אף לבעלי בתים הגבירים היותר גדולים. ידוע לכל אנשי העיר שהיה אצלו דין תורה ואחד מבעלי הדין היה גביר עצום ותקיף גדול, פרנס העיר, אבל פסק דינו היה נגדו, כי הרב לא הביט על כל זה; ואמנם אחר הדין תורה היה הגביר התקיף שונאו וגרם לו צרות רבות.

הרב היה תלמיד חכם גדול ודרשן נפלא, הוא היה תלמידו של הגאון רבי הלל ליפשיץ, בעל „בית הלל" אבד"ק לובלין, והיה אהוב וחביב על כל שדרות העם, בעלי בתים, הלומדים המופלגים וראשי בתי מדרשים, מ„השטיבלך" מכל חצרות צדיקים היו מכבדים ומחבבים אותו. אמנם החסידים של בית המדרש מהרה"צ רבי יהושע'לי זצ"ל, היו נגדו. הוא היה רב ליטאי שלמד וגמר ישיבות ליטאות.

הרב ר' חיים אהרן צבי שידקובסקי ז"ל

הרב שידקובסקי נתקבל לרב אבד"ק טומאשוב בשנת תרנ"ה. היה אצלנו גם רב מטעם הממשלה בשם דולגינוס, הוא לבש בשבתות ובימים טובים „צלנדר" על ראשו. אחר פטירתו של דולגינוס נתמנה הרב אב"ד גם לרב מטעם הממשלה.

הרב שידקובסקי התמסר במידה מיוחדת למילי דמתא, והתערה היטב בחיים הציבוריים, ניצב כחומה בצורה על משמר הדת. היה דרשן בעל קסם רב ופה מפיק מרגליות; בנאומיו הנלהבים והיוצאים מן הלב, כבש את הלבבות; כן פעל גדולות ונצורות לארגן חיי הדת ועוד מוסדות תורה, צדקה וחסד. ביתו הפך תל־תלפיות לכל בני העיר.

*

כותב הטורים האלה שלמד אצל הרב שידקובסקי בערך שלש שנים והיה מבאי ביתו, ראה עבודתו וצדקתו; התנהגותו היה כרב חרדי לכל דבר. מידי לילה בשעה מאוחרת היה לומד לפני עצמו בניגון הישיבה, וכל עובר דרך ביתו התעכב לשמוע ניגוני הגמרא הערבים; הוא עמד בכתובים עם גדולי הוראה בפולין, וראיתי כמה וכמה גליונות גדולים מכתב ידו; בודאי העתקות משו"ת שהיו צבורות אצלו.

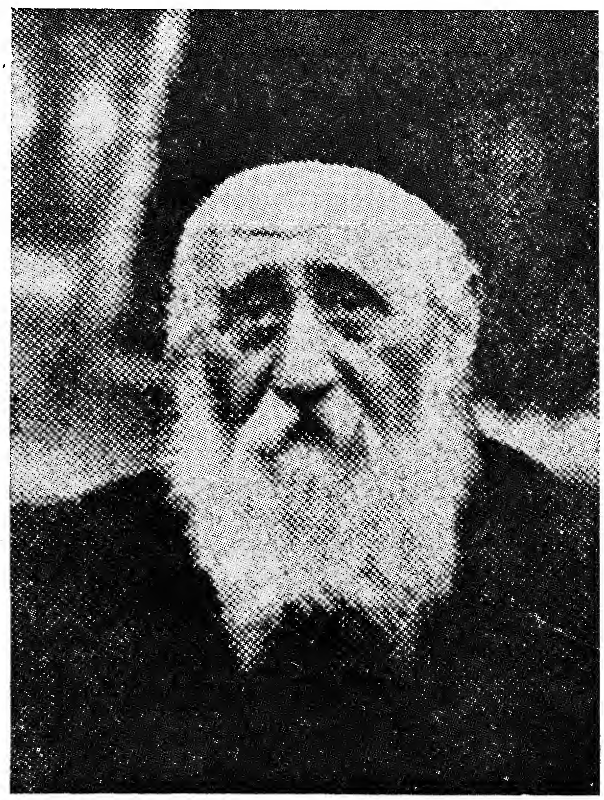
זכורני, כי פעם בא אליו רב גדול אחד מפלך שדליץ, אינני זוכר שמו, שבא לבקרו לשעה קלה אחת, כך אמר, לבסוף דיבר אתו שעות רבות ביום, ובלילה עד שעה מאוחרת; למחרת סיפר למקורביו: כי הרב שידקובסקי הוא גדול בתורה כבלתי שכיח, כל מכמני התורה חקוקים בלבו, בקי נפלא בכל הש"ס והפוסקים; זכרון גדול היה לו בתורה, בנביאים ובכתובים, הכל כמונח בקופסא. דייקן גדול היה, בענין הלכה למעשה. וזאת הביאה אותו לידי התכתבות עם הרבה מגדולי הרבנים.

רוחב ורגש לבו הביא אותו לבקר החולים בבית חולים בעיר בימי המלחמה העולמית הראשונה, ואז היתה מחלת מגפה ר"ל שוררת בעיר, אבל הוא לא התחשב בזה, עד שהמחלה פגעה גם בו; וביום י"ט אדר א' תרע"ו יצאה נשמתו הטהורה.

הרב ר׳ צבי יחזקאל מיכלסון ז״ל, הי״ד

הרה״ג רבי צבי יחזקאל מיכלסון ז״ל, היה חתן של ר׳ דוד טבל שוורדשרף מטומאשוב, הוא היה ידיד נאמן של אבי ז״ל, ובספרו שו״ת „תירוש ויצהר״ יש גם תשובה לאבי ז״ל. הוא גר בטומאשוב וחותנו סיפק לו מזונותיו וכל צרכיו. אבי ז״ל סיפר לי שר׳ צבי יחזקאל מיכלסון היה מבאי ביתו לעתים תכופות ודיברו שעות שלימות בדברי תורה.

הרב צבי יחזקאל היה סופר פורה והוציא כמה ספרים. בהספרים „אלה אזכרה״ וב„פנת יקרת״ יש רשימה שלימה של ספרים שהוציא או שהשתתף בהם.

הרב צבי־יחזקאל מיכלסון מורשה
נספה ב־1943 בעת ה„אקציה״ בגיטו ורשה

בספרו של מחו׳ ר׳ משה מנחם וואלדאן ז״ל, כמו: „נפלאות הרבי״, „אהל יצחק״ ועוד יש כמה דברי תורה ודברי צדיקים מאתו; ועוד ספרים רבים נשארו בכתב יד, והרב מיכלסון לא זכה להוציאם לאור, כמו הספר „אמרי יחזקאל״ על התורה, „מעט צרי״ על תנ״ך, „ספר הכללים״ על סוגיות הש״ס ועוד.

*

לרבי צבי יחזקאל באו כתבי רבנות מהרבה ערים וקהילות, והוא בחר להיות רב בקרסניברוד, סמוך לטומאשוב, בשנת תרמ״ה. האדמו״ר מראדזין הגאון רבי גרשון חנוך ליינר ז״ל, בעל „סדרי טהרות״, כתב ברכת מזל טוב לאנשי שלומו בעיר, ופתח במלים אלו: „צהלי ורוני יושבת קרסניברוד, כי גדול בקרבך״...

בינתיים המשיכו לבוא אליו כתבי רבנות מערים וקהילות גדולות, אולם הוא דחה את כל ההצעות עד שבשנת תרנ״ג קיבל הצעת רבנות פלונסק, לאחר ששאל עצת רבו בעל ה„שפת אמת״ זצ״ל, העדיף את הצעת פלונסק, ועבר לכהן ברבנות פלונסק.

בגלל מסירות למלכות ובסבלו הרבה מזה, ובאותו זמן קיבל את ההזמנה מטעם קהלת ורשה לבוא ולהצטרף כחבר ועד הרבנים שבעיר, החליט לעזוב את פלונסק על מריבותיה ולעבור לורשה ושם בילה כל ימי חייו.

*

מלבד גדלותו בתורה היה מומחה גדול בכל רחבי ההיסטוריה היהודית, וחקר ודרש תולדותיהם ומעשיהם.

בספר „שרי המאה״ מביא המחבר רשימה ארוכה מרבנים שנכנסו ל„אגודת המזרחי״ וביניהם גם הרב צבי יחזקאל מיכלסון ז״ל.

בפרוץ המלחמה העולמית השניה היה כבר קרוב בגיל השמונים, ובכל זאת עוד התעסק בצרכי ציבור. בשנה הראשונה בגיטו פעל רבות בשביל הנזקקים ובעד הפליטים מהעיירות שרוכזו בין חומות הגיטו בורשה. הוא נלקח מחצר הקהילה ע״י הנאצים ימ״ש, אל ה„אומשלאג פלאטץ״ בורשה בדרך להשמדה. הוא הובל לטרבלינקה ברכבת מוות ושם נהרג בידי הנאצים ימ״ש, בגיל שמונים שנה.

— ה׳ ינקום דמו.

הרב ר' אריה ליבוש רובין זצ"ל

הרה"ג רבי אריה ליבוש רובין ז"ל (נפטר: כ"ו אייר ת"ש), היה ממשפחה מיוחסת, מגאונים וצדיקים; בנו של הרה"צ רבי יצחק טוביה רובין זצ"ל, ומצד אמו היה נכד של הגאון וצדיק רבי חיים מצאנז זצ"ל, בעל „דברי חיים".

עוד בימי בחורותו יצא שמו לתהלה במעלותיו הנשגבות, והאדמו"ר מציעשינוב בעל „דברי שמחה" לקח אותו לחתן. הוא נסמך להוראה מהגאונים רבי מאיר אריק ומהר"ש ענגל ז"ל, מראדומישלא ועוד.

כשפרצה מלחמת העולם הראשונה, נמלט עם בני ביתו לבודאפעסט, ושם ריכז סביבו חסידים ואנשי מעשה, ועבד הרבה לטובת הפליטים נגועי המלחמה. בחזרו לציעשינוב היתה העיר שרופה וחריבה, ועזב את כסא הרבנות בעד גיסו, ועל פי בקשת חסידיו התיישב בטומאשוב.

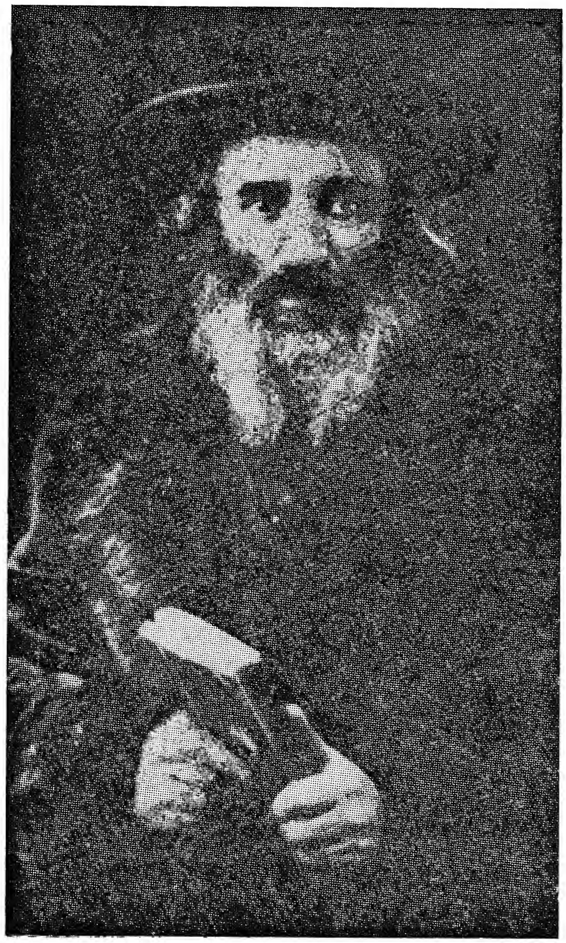
בספר „פנת יקרת" כתוב:

מי שבא במגע אתו מיד נקשר אליו בעבותות אהבה. בנועם אמרי פיו, הוא משך אליו בני תורה והמון עם. עשה הרבה תיקונים להחזקת הדת, הוא היה בעל סיפורים לאוצר החסידות, ידע הרבה מצדיקים קדושים ואבותיו הקדושים. הוא תפס מקום חשוב בין צדיקי גאליציע, הוא נסע לפרקים לדודו הרה"ק רבי ישכר בר מבעלזא, והוא השתעשע עמו, ודיבר עמו שעות ארוכות בתורה ובחסידות; וכן התיחס אליו בכל הכבוד והערצה בנו הרה"ק רבי אהרן מבעלזא, והושיבו בראש השולחן לימינו.

*

בטומאשוב גילה כוחותיו הרוחניים, בנועם אמרי פיו המשיך אליו בני תורה והמון עם, והקדיש זמנו לחנך הדור הצעיר ולקשרם לתורה ולחסידות. בעבורם עשה כל מה שביכולתו. וכאשר בני העיר עטרו לראשו גם כתר הרבנות, הנהיג את הרבנות ביד רמה, עשה תיקונים להחזקת הדת, גדר גדר ועמד בפרץ, ביקר בעצמו בבית המטבחיים והרבה כוחות השקיע בבנין בית המרחץ ומקוה חדשה. הוא דאג בעד שחרור החיילים היהודים ומזונם הכשר. פעם אחת הודיע לו ראש הקהילה בליל יום הכפורים שלא שחררו החיילים — פשט טליתו והלך עמו להשתדל לשחררם. בימים הנוראים ירד בעצמו לפני התיבה, ושפך כמים לבו בבכיות עצומות ובהתלהבות גדולה. בשמחת תורה ערך את הקפות בנוסח צאנז, וכל הנוכחים היו בהתלהבות ושמחה של קדושה.

כשפרצה המלחמה העולמית השניה, העתיק מושבו לעיר ראווא רוסקא, וביתו נהפך לתלפיות; הפליטים מצאו בביתו מקלט ומחסה. ולמרות שהשתלט שם שלטון קומוניסטים, הנהיג האדמו"רות בכל תקפו, והפיח בהם תקוות בטחון. אולם לא ארכו שם ימי שלוותו, ושלחו אותו ובני ביתו בחודש תמוז שנת ת"ש,

הרב ר' ארי' לייביש רובין ז"ל (טשעשאנאווער רב)

לסיביר הרחוקה, בארץ אלטא, וקבעו מקום מגורו במקום שממה, רחוק מאיזה ישוב; שם סבל יסורים נוראים, נפשיים וגופניים, סבל מנגישות ורדיפות הדת. הוא היה אחראי בעד כל הזנחה של מי שהוא, ועינו בכבל נפשו; ונפטר אחרי מחלה קצרה, ביום כ"ו אייר תש"ב בעיר גוריעבסק מחוז נאווא סיביר.

*

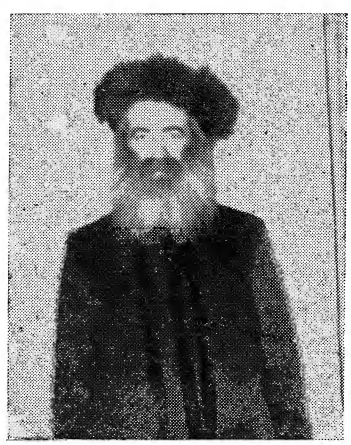
בנו הרב ר' מאיר ע"ה נפטר זמן קצר לפניו ומונח לימינו. הוא היה מחונן מילדותו בכשרונות עילויים, תלמיד חכם גדול ובעל ידיעות עמוקות

ורחבות, בעל נפש עדינה, והרביץ תורה ברבים. הוא היה הנשיא מצעירי אגודת ישראל בעיר טומאשוב, ועמוד התווך של תנועת האגודה. הוא כתב הרבה בירחונים תורניים. עזר בליקוט וסידור הגדה „דברי חיים" לפסח, והיה לו בכתובים חיבור גדול מסודר על שבתות ומועדים מלוקט מגדולי הצדיקים וספריהם. וכשנגלה לסיביר לקח עמו הכתבים, אבל הבולשת הסובייטית בשעה שעשו חיפוש בביתו החרימו הכתבים. הוא נפטר ביום י"ג ניסן תש"ב בגוריעבסק.

*

ויבדל לחיים ארוכים בנו של הרה"ג ר' אריה ליבוש ז"ל, ממלא מקומו בברוקלין, בבורו־פארק, **הרה"ג ר' שלום יחזקאל שרגא שליט"א,** שנתגדל ונתחנך על ברכי אביו; חוץ מגדלותו בתורה, הוא סופר פורה, ועומד בחליפות מכתבים עם גדולי תורה, והרבה דברים ושו"ת כבר נדפסו מאתו. בעת פלישת הנאצים הגרמניים ימ"ש, בטומאשוב, גרשוהו יחד עם כל משפחתו מעבר לגבול הרוסים; הוא ישב בתפיסות שונות וסבל הרבה מהרוסים, בכל זאת הפיח אמונה ובטחון והתחזקות בלבות רבים, ובשנת תש"ב יצא מעבדות לחירות. ביחד עם עוד רבנים ואנשי מעשה, הוא עבד הרבה לטובת היהודים בארץ הגזירה. הוא שם לו למטרה לאחד ולקשר משפחות קרועות, שאבדו זה את זה, בימי המלחמה והגירושים.

הרב שלום יחזקאל רובין־הלברשטם שליט"א

הרב ר' ש. י. רובין־הלברשטם, ידוע בעולם התורה והחסידות כאישיות מכובדת מאד ברוב ידיעותיו בתורה. כאישיות פעילה ומעורה בכל שטחי החיים של היהדות החרדית, וכולם רוחשים לו כבוד והערצה. היה פעיל מאד בחוגי הרבנים ואדמו"רים, ונשיא חבר הרבנים העוסקים בבירור הלכות זמניות.

הרב ר׳ זאב שטוקהמר זצ״ל

ח. י. לרר

הרב ר׳ זאב שטוקהמר זצ״ל (שקראו לו דער געלער מורה הוראה), הי׳ רב בטומאשוב בערך שלושים שנה, והי׳ בעל הוראה מובהק כי הי׳ לו נסיון של חמשים שנה. הוא הי׳ חתנו של הרב מלוקטש — עיר מולדתו של המגיד ממזריטש זצ״ל — עירה בוואהלין לא רחוק מלודמיר. הרב מלוקטש — את שמו כבר שכחתי — הי׳ ת״ח גדול ויחסן של הרבה דורות רבנים. הוא הי׳ דודם של העשירים החסידים ר׳ יעקב יוסף קוריצר ור׳ נפתלי הורנשטיין אבי משפחת הורנשטיינים הידועה, חסידי רחין. ושם אצל חותנו התמחה בהוראה ואחר כך הי׳ רב בסווינח — עירה בסביבה הנ״ל, ומשם בשנות הארבעים למאה שעברה לקחו אותו פרנסי העיר טומאשוב להיות מורה הוראה אצלם. מלבד שרוב בני העיר עם שאלותיהם הלכו אצלו, הלכו אצלו ג״כ לדין תורה, כי הוא הי׳ פקח מאד. מלבד זה הי׳ בעל תפלה נפלא מאד, הוא הי׳ ה„בעל מוסף״ לימי הנוראים בבית הכנסת, למרות שהי׳ חזן העיר ר׳ הירשל׳ה הי׳ החזן מתפלל בבית המדרש. הנוסח שלו לימי הנוראים הי׳ בוסח ואהליני והרבה בעלי תפלות בטומאשוב התפללו אחר כך בנוסח שלו. הי׳ לו קול צלול ונעים. הוא הי׳ חסיד סדוגורא ומפעם לפעם הי׳ מבקר בבית התפילה של חסידי הוסיאטין ביחוד באיזה הלולא, וגם הי׳ שם הבעל תפלה של שחרית ביום א׳ דראש השנה ושל סליחות של יום ראשון במוצש״ק.

הי׳ לו בן אחד ר׳ אברהם שהי׳ ת״ח וגם בעל תפלה בעל כשרון. הוא הי׳ ה„בעל מוסף״ בשטיבל הוסיאטין, ועד היום — אבדל לחיים — אני לא שוכח את התפילות שלו. הרב ר׳ זאב שטוקהמר בזמן המלחמה העולמית הראשונה לפני צאת הרוסים בשנת תרע״ה, עזב את העיר מפחד המלחמה ונסע לקרוביו העשירים ההורנשטיינים הנ״ל ברדימשלה, ושם נפטר.

ת. נ. צ. ב. ה.

רבה האחרון של טומאשוב

ר׳ ירחמיאל מרדכי וויינברג זצ״ל

ח. י. לרר

בשנת תרע״ו בעיצומה של המלחמה העולמית הראשונה נשאר העיר טומאשוב בלי מנהיג רוחני. נפטרו במשך חודש, מתחילה הרב ר׳ יוסף ארי׳ זצ״ל, בנו של האדמו״ר ר׳ יהושע׳לה זצ״ל, וא״כ הראב״ד ר׳ ח. א. שידקובסקי זצ״ל, הרבנים ר׳ זאב שטוקהמר שקראו לו „דער געלער מורה הוראה״, והרב ר׳ נחמן ניהויז זצ״ל. עם נסיגתם של הרוסים עזבו גם הם את העיר, הראשון הי׳ קרובם של העשירים הידועים אז משפחת הורנשטיין מרדימשלא, נסע להם ושם נפטר. כך שהעיר נשארה בלי רב ולא הי׳ פשוט מי שיורה הוראה, ולמי לפנות בעניני דין תורה. התאספו אז ראשי העיר להתיעץ את מי להביא בתור רב ומורה הוראה, היו כמה מעומדים ובניהם הי׳ הרב וויינברג שהי׳ רב בעיר קרילוו, אבל מפאת שהעיר קרילוו עם בואם של הגרמנים נחרבה וכל תושבי העיר התישבו בכפר עם הרב בראשם, כמובן שמצבו של הרב הי׳ דחוק מאד, אז לא הי׳ לו ברירה רק לחפש רבנות במקום אחר; ואחרי כמה התיעצויות של כל חשובי העיר ובתוכם חותני ר׳ יעקב גולדשטיין ז״ל למרות שהוא לא הי׳ חסיד בלזאי, הסכימו כולם לקבל את הרב וויינברג בתור רב ומו״צ, מכיוון שלפי הידיעות שקבלו הי׳ הרב וויינברג מלבד ת״ח גדול — בנעוריו חיבר ספר על הרמב״ם שנשאר בכת״י — הי׳ בעל הוראה מובהק, ביחוד מפני ששימש הרבה שנים כבר בהוראה. ומיד אחרי חג השבועות של שנת תרע״ו בא הרב וויינברג לשכון כבוד בעירנו, ובתור כזה הצליחו מאד כי אז בעיר שהי׳ יותר מאלף משפחות יהודיות הי׳ צורך בבעל הוראה מובהק; השחיטה היתה גדולה, במשך השבוע נשחטו כחמישים בני בקר, מלבד עגלים וביחוד עופות. ביום חמישי לפני שבת נשחטו כאלף עופות, ולא עבר יום שלא היו שאלות ולפעמים שאלות חמורות, ובתור בעל הוראה היה אחד מהגדולים. הוא היה מבעלי כח דהיתרא עדיף, הוא השתדל בכל כוחו להכשיר, אבל לא רק גדול בהוראה הי׳ (לפי הגדרת רש״י בכתובות דף ז ע״א), הי׳ גם גדול בצדקות, למרות שכל ימיו סבל מצרות משפחתיות; בתו היחידה התגרשה, וגם נכדתו היחידה בת בתו לא היתה לה נחת עם בעלה, וכולם היו סמוכים על שולחנו. קיבל הכל באהבה, מעולם לא ראיתי אותו בכעס, השתדל בכל כוחו שמי שהוא לא יסבול בשבילו למרות שזה הי׳ נוגע לעניני העיר כל שכן לעניניו, גם אם לפעמים היו עניני העיר סובלים מזה. לא פעם קרה שנתן לאיזה קצב העברה על חודש או חודשיים שלא התנהג כראוי, אבל עפ״י רוב הקצבים בעירנו — מלבד אחדים מהם —

היו עניים מרודים והמשפחה של הקצב היתה עלולה לסבול רעב הי׳ מעביר על מדותיו ומבטל את ההעברה. היו זמנים בעת הגזירה על השחיטה בפולניה שקופת הקהלה שממנה התפרנסו רבני העיר נתמעטה ולא הי׳ באפשרות לשלם את המשכורת בזמנו, אז הב״ב של הרב ביחוד נכדתו שיינדלה לא נתנו לו לפסוק שאלות כל זמן שלא ישלמו את המשכורת; בכל זאת אם באה איזה אשה עניה בערב שבת שידע שאם לא יפסוק לא יהי׳ לה מה לתת לאכול,

הרב ר׳ ירחמיאל מרדכי ווינברג ז״ל
הרב מקרילוו רבה האחרון של טומאשוב

לא שעה לב״ב ופסק. והרבה פעמים כשקראו לאסיפה בנוגע למעמדו הוא לא הי׳ הגורם, רק יועציו ביחוד חסידי בלז שדאגו עבורו, הי׳ תמיד ממליץ זכות על כל אדם. הוא היה חסיד בלזאי והיה מקרובי האדמו״ר מבלז, כי הרבנית היתה נכדה של ר׳ משה מקוריב בן השר שלום זצ״ל. הוא לא הי׳ מפלגתי, לא התערב בענינים מפלגתיים, כולם היו בעיניו שווים. הי׳ ידען גדול ביחוסי משפחות, ביחוד של הרבנים.

הרב ר׳ ירחמיאל זכה ונפטר בשבוע שפרצה המלחמה העולמית השניה שהביאה לדאבוננו את השואה ליהדות הפולנית בכלל ולעיר טומאשוב בפרט, וקויים בו: „כי מפני הרעה נאסף הצדיק״.

ת נ צ ב ״ ה

כמה עובדות אודות משפחתי מטומאשוב

יצחק באשעוויס

מצד אבי אני טומאשובאי, האבא שלי הרב פנחס מנחם הכהן זינגר בנו של הרב שמואל זינגר אשר על זקנתו היה מורה הוראה בטומאשוב. אביו היה ר׳ ישעיה מקונצק, וזקנו היה ר׳ משה חריף מוורשה (המחבר של הספר „אגרת הקודש" שנדפס בספר „דעת משה"), בנו של ר׳ טוביה, רבה של שטעקשינר, בנו של ר׳ משה רבה של שדה חדש (נייפלד), בנו של צבי הירש רבה של זשאריק, וכן הלאה והלאה.

מיוחס עוד יותר גדול היה אבי מצד אמו, הסבתא שלי שנקראה טעמעלע, או „טעמא בלומע" כשמה. היא היתה מגזע הש"ך, מ„מגלה עמוקות" ומהרמ"א. כל זה נרשם במכתב, הקרוב שלנו הרב צבי יחזקאל מיכלזאהן מפלונסק.

אני מעולם לא הייתי בטומאשוב, אבל מילדותי שמעתי מעשיות מזקני ר׳ שמואל ומסבתא טעמעלי.

הסבתא שלי הינדע אסתר, הלא היא הינדע אסתר שהייתה אישיות לפני עצמה. היא לבשה טלית קטן ונסעה להרבי ר׳ שלום מבלזא. כמדומה לי שבעלה היה ר׳ איציק הירש, ועל שמו קראו אותי יצחק צבי.

הסבא שלי ר׳ שמואל היה ונשאר איש נסתר. רוב ימיו היה סמוך על שולחן חותנו וחותנתו, ולמד תמיד תורת „הקבלה". הוא לא דיבר הרבה, אבל היה מאריך בתפילה, וכתב הרבה מה שלא הביא מעולם לדפוס. אחרי מות חותנו היתה הסבתא שלי טעמעלי סוחרת עם תכשיטים. היא היתה נוסעת להגברות והשרות למכור להן אבנים טובות ומרגליות, אחר כך פתחה חנות של אריגים, והסבא היה למורה הוראה, אבל נעשה אחרי כן איש חולני.

הנה מה שאבי כותב עליו בהקדמה לספרו „מגדים חדשים" בזה הלשון: ויען שאני מזכיר את שם קדוש אבי זצ"ל, הנני לספר בשבחו מה שעיני ראו ולא זר, אשר בכל יום ויום מסר נפשו ונשמתו ממש בתפילתו הזכה והטהורה, ואין לשער גודל היראה והאהבה והדבקות אשר היה לו בתפילתו. ואחר התפילה היה מוכרח להחליף מלבושיו אשר נתלחלחו מרוב זיעה וללבוש בגדים אחרים וכו׳.

כל היום היה עוסק בתורת נגלה ונסתר, וכל זה בלי רעש והמולה. הוא כתב הרבה סתרי תורה ברעדה ופחד מאת ד׳, והיה בעצמו שפל מאד, והיה מברך את ד׳ על הרעה כמו על הטובה. והיה מצדיק את כל אדם לכף זכות. זה היה רק חלק מהתנהגותו הקדושה.

הסבא שלי עשה נסיעות מזמן לזמן, אבל שום איש לא ידע לאן הוא נוסע.

אחר חתונתו בעת שהיה סמוך לשולחן חותנו לא רצה לאכול בשר. הוא ידע שחמיו יכעס עליו, לכן השביע את הסבתא טעמעלי שהדבר הזה יהיה בסוד; שבע שנים התענה ועשה כל מיני מעשים בכדי שחותנתו לא תודע מזה.

*

בכלל יש רגש של התבודדות במשפחתנו; הסבא שלי היה איש מתבודד, והסבא של אבי אמי הרב מבולגוריי ר׳ יעקב מרדכי זילברמן היה גם כן איש מתבודד, וכן היה גם אבי; ובימי בחורותו של אבי, לא התחבר עם חברים, והיה לו שם של בטלן.

בצעירותו כבר התחיל לכתוב חידושים, והיה מחבר ספר בשם „רצוף אהבה״. אם אינני טועה היה זה פירוש על הסידור. יכולים לומר על אבי כי לא ידע צורת המטבע.

לאבי היה אח בכור ר׳ ישעיה שגר אחר חתונתו בגליציה. הוא היה סוחר ועשיר, הוא היה גר בעיר ראהטין. היה לו גם אח בשם שמעון שמת בדמי ימיו, ושתי אחיות שנשאו להונגריה. היו גם כמה משוגעים במשפחת אבי, ואמי היתה מזכירה לו בנזיפה כשהיתה איזה מחלוקת ביניהם.

*

בימים ההם אחרי פטירת הסבא שלי, נסעו בניו למקומות שונים; בטומאשוב נשארה רק הסבתא טעמעלי, היא מתה בתחילת המלחמה העולמית הראשונה, היא היתה יותר משמונים שנה בפטירתה.

אבי היה אצלה החביב מבניה, כי היא היתה אוהבת תורה ויהדות. לעומת זאת ידעה איך לבלות עם אנשים היא היתה היחידה במשפחתי שהתערבה עם הבריות. אני לא ידעתי אותה, רק ידידי ר׳ משה גורדון (גאזיטשיינסקי) ידע אותה היטב והוא סיפר לי מעט עליה. מהרבה מקומות קבלתי ממנה דרישת שלום. כאן בניו־יורק סיפרה לי שחקנית זקנה שנולדה בטומאשוב, אינני זוכר שמה; היא ישבה אתי שעות רבות בלילה ולא פסקה מלהלל ולשבח את הסבתא שלי טעמעלי.

מחמת שאבי התחיל בצעירותו לכתוב חידושים ולהתנהג ברבנות, רדפו אותו הבחורים מבית המדרש, על דרך שהשבטים רדפו את יוסף, בודאי בשביל בטלנותו, כי הוא היה איש שלא ידע סדר העולם, והוא לא ידע אף מלה אחת בפולנית. אצלו קיימו רק אנשים חרדים; התורה והמצוות ויראת שמים היו עולמו.

אבי היה מדבר בביטול אודות אחיו ישעיה שהיה סוחר ואיש עשיר.

*

אני חוזר כאן בקיצור על מה שכתבתי בספרי „בחדר בית־דין של אבי״ (אין מיין טאטענס בית־דין שטוב), אבל אני חושב שהוספתי כאן כמה דברים שאין שם.

פחד גדול היה לאבי (כאשר היה אחר כך אצלי) להופיע לפני הועד למען החייל. אינני יכול לתאר לעצמי עונש יותר חמור בשביל אבי מאשר לעבוד בצבא יחד עם הגויים. הוא ניצל מזה בהיות לו „ליגאטי״, אם כי אינני יודע בבירור מה זה, אולי זה ממספר גדול. אבי היה מספר תמיד אודות זה שלא צריך היה אף לפשוט את בגדיו לפני הגויים.

כל ימיו היה לו רק בקשה אחת ללמוד רורה במנוחה, אבל המנוחה הזאת לא באה לו לעולם.

דודי, בניו של הרב מבולגוריי, הביטו על אבי כעל בטלן. הוא לא רצה ללמוד השפה הרוסית, הוא לא רצה לעמוד למבחן ולקבל מהם תעודה, שבהימים ההם היה זה נחוץ בכדי להיות רב בישראל. היתה אימרה במשפחתנו מה שאמר אבי פעם: בחינם, אני לא אדבר עם המושל (גוברנטור). אמי שהיתה לה חוש של חכמה, היתה חוזרת לפעמים האימרה בלעג.

אבל אני הבנתי היטב את אבי, המושל היה אצלו הסמל של גויי, זרות, שנאה; בשביל אבי היה הענין לדבר עם המושל כמו להיות בכלוב של חיה רעה.

*

הודות לאבי, אני הבנתי מה זה יהודי; היהודי שלקח על עצמו הרבה מצוות ותומרות, להבדל מן הגוי, העיקר להתרחק מן הגוי כל מה שאפשר.

ה„השכלה״ היתה אצל אבי טרף כמו חזיר. כי היא רצתה להתקרב אל הגוי. אני זוכר כי ציוני אחד אמר לאבי: „שהיהודים צריכים להיות ככל הגויים״, ואבי הביט עליו בהשתומם ובביטול, „ככל הגויים״ — הרג את הכל.

כאשר בניו נתפקרו היה לאבי צער גדול, והוא התרעם ואמר: יען כי הם יצאו מן „המתנגד״, כוונתו להסבא שלי הרב מבולגוריי, אף כי הרב מבולגוריי נסע לפעמים להמגיד מטריסק, בכל זאת בתוכו היה מתנגד...

*

לאבי היה שערות שחורות, זקנו אדום, עיניו תכלת וחוטם סלאווי. הוא היה יפה תואר, אבל נמוך קומה. חוץ מאמונתו בד׳ היה לו אמונת צדיקים בלי גבול. בכלל היה מאמין באנשים, יכולים היו לרמות אותו בנקל. הוא היה איש טוב ומטיב. הוא נתן פעם לעני ששים רובל שהיה כמעט כל הונו.

מלחמת העולם הראשונה ובניו שעזבו דרך האמונה ונתפקרו, כאב מאד לאבי, והיה לו לזה רק שם אחד: עולם הקליפות, העולם החושך, רשעות, תאוות, שברא ד׳ בכדי שיהיה להיהודי הבחירה שיעלה למדרגות גבוהות.

אבי היה עשר שנים רב בהעיירה לענטשין. אחרי כן היה שנים רבות מורה הוראה בוורשה ברחוב קרוכמלני. ואחר המלחמה היה רב בעיירה דזשיקוב ישן, עיר קטנה סמוך להאלישיץ. היה לו נחת רוח רק מבן אחד, אחי משה, בנו הצעיר,

שהיה צדיק תמים. מצדקתו אינני יכול ואינני רוצה לכתוב. הוא נספה אצל הבולשוביקים; היה לו לאבי מזל שנפטר לפני חורבן היטלר.

כשהייתי בארץ ישראל מצאתי שם משפחת קארפר, שהם קרובים; קארפר הזקן, יהודי תלמיד חכם, דיבר אתי אודות זקני ואבי.

*

קצת היהדות, הניצוץ יהודית הניכר בהספרים שלי, ירשתי מהם: מאבי, מאמי, מזקני ומהסבתות.

האור המיצער שיש בהספרות היהודית הוא השתקפות מאורם. אם אנחנו לא נעשים ,ככל הגויים', זאת היא מפני שהם אוחזים בנו ואינם מרשים לנו להיות עוקרים מן השורש.

(תורגם מאידיש — מ. בן ישראל)

רבני טומאשוב

ש. ליכט

ששמשו ברבנות בפועל על ידי זה שנתקבלו ונבחרו ע״י פרנסי הקהלה או שבעה טובי העיר או ע״פ רוב דיעות, להורות ולדון בתור אב״ד, ראב״ד, מו״צ, או דיין.

מי שיודע ומכיר פרק בתולדות בית ישראל בפולניא יודע להעריך איזה עמדה חשובה היו להרבנים בחיי היחידים והציבור היהודי בקהלתו. הם לא היו רק מורי הדת ומרביצי תורה, אלא גם ראשי העדה, על פיהם יצאו ועל פיהם יבואו כל סדרי החיים של הקהלה ודאגו לצורכיהם הרוחניים והפוליטיים, ובשנים קדמוניות הי׳ הם נציגי העדה לפני השלטונות, מבלעדם לא העיז איש להרים את ידו בדברים הנוגעים לחיי הדת הציבוריים.

מוסד הרבנות היתה אבן הפנה של היהדות ודופק החיים של הקהלה כלה. הרבנות כוננה רוחה ועיצבה דמות דיוקנה של תיאור היהדות המקורית.

כל יחיד שהי׳ נתון בצרה או הי׳ מתלבט ומסתבך בענין קשה נכנס להרב לשפוך לפניו צער לבבו, לשמוע עצתו ולקבל ברכתו. הוא הי׳ הדיין והשופט בין איש לרעהו, ומתווך בכל הסכסוכים, והמצביא על ענינים ציבוריים.

ואם כי בשנים האחרונות כל שלטון הקהלה עבר לידי פרנסים נבחרים באופן דמוקרטי מכל שכבות העם, והרבה מהם לחמו לכווץ השפעת הרב ולתת לקהילה גוון של חולין — בכל זאת עוד היתה גדולה מאד השפעת הרב בחיי ציבור היהודי. ולא לבד חיי הדת הי׳ מסורים בידו הבלעדית, אלא גם על כל עניני תהלוכות ומשטר הקהלה יפקח עיניו ולבו, באופן שהרב הי׳ מסמל גם כראש העדה ומנהיגו, והוא הי׳ אישיות המרכזית ונחשב לאזרח הראשון בין היהודים, לכן חשוב מאד לדעת מי המה וסדר ושנות מלכותם.

ובחרתי רק הרבנים ששמשו ברבנות־בפועל על ידי שנבחרו מדעת הקהל, כי מהם משתקפת יותר דעת ורצון ובחירת הקהל בכל הדורות. כי מתלא אמירה כי מנוי רב או מו״צ היתה תלוי, ברצון ובחירת בני קהלתו. אבל כסא אדמורי״ת הי׳ האדמו״ר בעצמו בוחר איזה עיר לשבת שם ולכונן כסא מלכותו. ואם כי גם הם הטביעו חותמם על העיר, אבל לא בכל פעם הי׳ זה ברצון. ומפני אותו טעם לא הכנסתי לרשימה זו מחברים ושאר אנשים רמי״ם *.

*

* כדאי להדגיש שרובא דרובא מהרבנים שכיהנו בטומאשוב היו בני־חוץ.

אלה ששימשו ברבנות באורח רשמי למן ייסודה של העיר ועד חורבנה, מאמר יסודי עליהם ניתן במדור העברי מאת שלום לבי״א. הרשימה הניתנת בזה אינה דולה עד תום, רק עד כמה שעלה בידינו לגלות בעמל רב ובחיפושים.

1) **רבי נח**, אב״ד, היה רב העיר בשנים ש״פ—ת״ד.

2) הרב **רבי יעקב** ב״ר **אורי פייביש**, אב״ד וראש ישיבה, עזב את טומאשוב ונהיה רב וראש ישיבה בסלוצק.

3) הקדוש **רבי מרדכי** ב״ר **יוסף** מווילנא, אחי הרב מקראקא בעל „מגיני שלמה״, אב״ד וראש ישיבה. מת על קידוש השם בשנת ת״ט.

4) **רבי יהודא** ב״ר **ניסן**, אב״ד וראש ישיבה, היה קודם רב בטארנא ואחרי כן בקאליש, מחבר הספר „בית יהודה״. עזב את טומאשוב בתט״ז לערך.

5) **רבי ראובן זליג** ב״ר **יעקב**, אב״ד.

6) **רבי יצחק** ב״ר **יחיאל מיכל**, אב״ד, בערך שנת תל״ג.

7) **רבי חיים** ב״ר **מרדכי**, אב״ד וראש ישיבה, בערך שנת תמ״ז.

8) **רבי אליעזר לייזר היילפרן**, אב״ד, עזב את טומאשוב בשנת תנ״ה והיה לרב ראשי וראש ישיבה בפיורדא.

9) **רבי יהושע**, אב״ד (נכדו רבי הירש חיבר את הספר „עבודת השיר״ וגר בטומאשוב.

10) **רבי משה** ב״ר **יהודה ליב גולדין**, נכדו של „טורי זהב״, אב״ד, עזב את טומאשוב בשנת ת״ק ונהיה רב בלמברג.

11) **רבי נתן נטע כהנא־שפירא**, אב״ד וראש ישיבה. עזב את טומאשוב ונעשה רב וראש ישיבה בטישיוויץ.

12) **רבי אלעזר פרילס**, אב״ד וראש ישיבה. נפטר תקמ״ה לערך.

13) **רבי משה באשקא**, בנו של **רבי הרשל׳ה** מזמושץ׳, רבה של המבורג, מחבר הספר „שו״ת תפארת צבי״, אב״ד. עזב את טומאשוב והתיישב בברודי.

14) **רבי שאול הֶרצפלד**, נכדו של הרב מזמושץ׳־למברג בעל „מרכבת המשנה״, אב״ד. עזב את העיר והתיישב בווארשה.

15) **רבי יצחק נתן הלוי נייגיבהאַר**, רב בטומאשוב.

16) **רבי יאסקי**, דיין.

17) **רבי דובֶריש שווֶרדשאַרף**, אב״ד. עזב את טומאשוב ונהיה רב בבילגורייא.

18) **רבי יעקב אהרן ינובסקי**, מו״צ.

19) **רבי ארי׳ לייביש נייהויז**, אב״ד ואדמו״ר. בנו של **רבי יוסף קֶזיס** מיאנוב וחתנו של „אור לשמים״ מאפטא.

20) **בנו רבי ישראל שמואל נייהויז**, אב״ד ואדמו״ר.

21) בנו רבי מאיר נייהויז, היה רב זמן קצר ומחמת מחלוקת עזב לחלם, שם היה רב ואדמו״ר.

22) רבי נתן הבנשטרייט, ראב״ד. עזב לזמושץ׳ ואחר כך פרמישלא.

23) רבי יעקב אליקום גציל, מו״צ וראב״ד.

24) רבי יצחק אלי׳, אב״ד. בשל מחלוקת עזב את העיר.

25) רבי משה רויגנפיש, אב״ד. קודם היה רב בחמלניק.

26) רבי אנשיל, דאב״ד. עזב את טומאשוב והתיישב בלמברג.

27) רבי שמואל זינגר (מֶמֶרלס), ראב״ד.

28) רבי יוסף ארי׳ לייביש פרישרמן, ראב״ד.

29) רבי שמשון זאב שטאקהאמר, מו״צ (המורה הוראה הצהוב), ניספה בפרעות אוקראינה.

30) רבי חיים אהרן שידקובסקי, אב״ד

31) רבי יוסף לייבוש פרישרמן, אב״ד.

32) רבי נחמן נייהויז, מו״צ, בהרה״צ ר׳ ישראל שמואל נייהויז.

33) רבי ירחמיאל מרדכי וויינברג, אב״ד. לשעבר רב בקרילוב.

34) רבי ארי׳ לייביש רובין, אב״ד ואדמו״ר. לשעבר רב בצישינוב.

35) רבי מאיר אברהם פרישרמן, מו״צ.

36) רבי פסח סיטזאמר, הרב מיארצ׳ב. בזמן המלחמה דר בטומאשוב ועד לחיסול היה רב העיר.

ויבדלו לחיים

37) רבי משה פרישרמן שליט״א.

38) רבי שלום יחזקאל שרגא רובין שליט״א.

הרה״ג ר׳ מרדכי רוקח זצ״ל בטומאשוב

משה גורדון

כאשר נסענו בפעם הראשונה לארץ ישראל בשנת תש״ט, נפרדנו מגיסי ר׳ ישראל יקיר ביגלאייזן נ״י. בהזדמנות זו נתן לי צרור קטן, שאמסור לכ״ק האדמו״ר רבי אהרן זצ״ל מבעלזא ולאחיו הרה״ג ר׳ מרדכי זצ״ל.

כשבאנו לארץ ישראל גרנו בירושלים, ונסענו לתל־אביב. במיוחד בקרנו את האדמו״ר מבעלזא, כמובן מסרתי „הצרור" ונתתי פתקה „הקוויטל" בפדיון, שהמשמש בקודש ר׳ שלום פוגל כתב וקרא הקוויטל לפני הרבי. וכאשר סיים, חזר אחר כך הרה״צ מלה במלה וברך אותנו בברכה שעשה רושם גדול עלי ועל אשתי. אחר כך נתתי „שלום" להרב ר׳ מרדכי זצ״ל ומסרתי לו מה שגיסי נ״י מסר לי בשבילו.

אחרי זמן לפני חג שבועות, נסעתי בעצמי לתל־אביב להיות ולהתפלל בביהמ״ד של האדמו״ר. כאשר הראיתי להרב ר׳ מרדכי, אמר לי שמזמין אותי שאבוא להתאכסן בביתו ובהסעודה שלו.

באמצע הארוחה שאל אותי מה שם העיר שנולדתי, עניתי: העיר טומאשוב, וגם ספרתי לו מתולדותי, וכי אבי זקני היה הרב אב״ד מטומאשוב. ברגע אחד אמר לי, שהיה רב אב״ד בולגוריי, ושהיה פעם בטומאשוב, שביקשו אותו להתדיין בתור רב־פוסק בהדין תורה, והבד״צ המקומי סלקו עצמם מהדין תורה הזה.

שמעתי שהנהלת בית הכנסת בטומאשוב, היתה בידי ועדה נבחרת על ידי המתפללים בעצמם, והיתה בלתי תלויה מן הנהלת הקהלה. רק לחברה קרישא נשתיירה מקדמונות דנא, זכויות מיוחדים בבית הכנסת, ובפרט בליל שמחת תורה שהובילו את הרב אב״ד תחת החופה לבית הכנסת, בשירה ובזמרה, והם פקדו אז על חלוקת הכיבודים וההקפות; ועל רקע זה פרצה הרבה פעמים מחלוקת, עד שפעם הגיע לידי כך שהצטרכו אחר כך להתדיין, והביאו במיוחד את הגאון רבי מרדכי רוקח אבד״ק בילגוריי, שהוא ישפוט ביניהם.

הרב ר׳ נתן אורטנר נ״י בספרו הודיע מה שנאם ודרש הרה״ג ר׳ מרדכי רוקח אב״ד בילגוריי, בבתי־כנסת בירושלים ובתל־אביב בהיותם בגולה הדוויה, ובהגיעו לארץ ישראל עם אחיו האדמו״ר רבי אהרן זצ״ל. והקהל ששמעו מאתו את הנאומים, זלגו דמעות בגלל הזוועה האיומה אשר מצאה את עמנו בגולה בכל פולין.

בעתון „הארץ" מיום ה׳ שבט תש״ד, כותב הסופר מאסטנובל: הרב ר׳ אהרן רוקח, הרבי מבעלזא, ואחיו הרב מרדכי רוקח, הרבי מבילגוריי, באו לכאן.

הם נמלטו בדרך נס מפולין, לאחר תלאות שאין לתארן; ואילו נשיהם, בניהם וכל בני משפחותיהם נרצחו שם...

הרה"ג מבילגוריי סיפר לי, כי מיהדות פולין לא נותר מאומה, פרט למאה אלף נפשות הגוועות לאטן במחנות בעבודה כפיה, ואילו חמשים אלף המסתתרות יושבי הגיטאות של וורשה ולובלין, העדיפו שתמות נפשם עם פלשתים.

ביום י' שבט תחת הכותרת: „באו האדמו"רים מבעלזא ומבילגוריי": האדמו"רים נמלטו מגיא ההריגה מפולין, ושלבואן חיכו אלפי חסידים בכליון עינים זה כעשרה ימים, זכו סוף סוף להגיע אתמול לארץ ישראל...

בעתון „קול ישראל": עצרת תפלה רבתי בירושלים, ביום התענית צבור העולמי יום חמשי העבר נאספו אלפים להיכל ישיבת מאה שערים לדרשות ההתעוררות ואמירת התהלים... ואחר כן נאם הרב הגאון רבי מרדכי רוקח שליט"א אב"ד בילגוריי, נאום מלא התעוררות. כעד ראיה סיפר על החורבן של פולין, וכאחד שעבר באחרונה את הגולה האונגרית שנפלה טרף בימים האחרונים סיפר על קדושתה וטהרתה, על ישיבותיה ובתי תלמודי תורה שלה, וכל הקהל פרץ בבכיה רבה...

בעתון „הזמן" מיום י"ז שבט תש"ד... דבר רבה של בילגוריי, הרב מרדכי רוקח, באזני אנשי חיפה: לא נמצא מרגוע לנפשנו עד אם נקמנו את הדם והצלנו את השרידים. החלק הראשון של נאומו היה מענייני דיומא, ודבריו היו מתובלים מאמרי חז"ל; ואילו חלקו השני של נאומו הוקדש לזוועות הגולה. דבריו של הרב, שנאמרו בכח ביטוי רב, הרעידו את הקהל שרותק אל הנואם כבעבותות. מעיני רבים זלגו דמעות ונראו ניצוצות זעם ונקם. והרי תמצית דברי הרב: כפי שנודע לי כאן בארץ הקדושה, אין הצבור מאמין די צרכו לזוועה האיומה, אש מצאה את עמנו בגולה, אולם האמת המרה כלענה איומה פי כמה וכמה ממה שסופר עד כה בעתונות. מה שידוע עד כה בעולם החפשי, אינו רק טיפה אחת בים השואה של היהדות.

בעתון „היסוד" ביום ו' כתבו את ההרצאה של הרב ר' מרדכי מבילגוריי זצ"ל... בימים קודרים ואפלים הללו, כשהישוב העברי עטוף אבל ויגון עם קבלת הידיעות המזעזעות על חורבן יהדות הגולה, למעשים תעתועים של הגרמנים ימ"ש.

בעתון „הדרך" מיום כ"ג שבט תש"ד כתוב מאמרים ארוכים, אני אכתוב רק בקיצור: ...הרב הגאון ר' מרדכי רוקח מבילגוריי מסר לב"כ ר' יעקב כץ, עובדות מקפיאות את הדם... בקרקוב העיר נתחסל מקום עבודה לשש מאות נערות, ובאין צורך בהן אמרו להשמידם, הביאו פועלים יהודים שיכרו עבורם קברים. הנערות בידען על גורלן השתדלו בריקוד וככה הלכו לקראת המות.

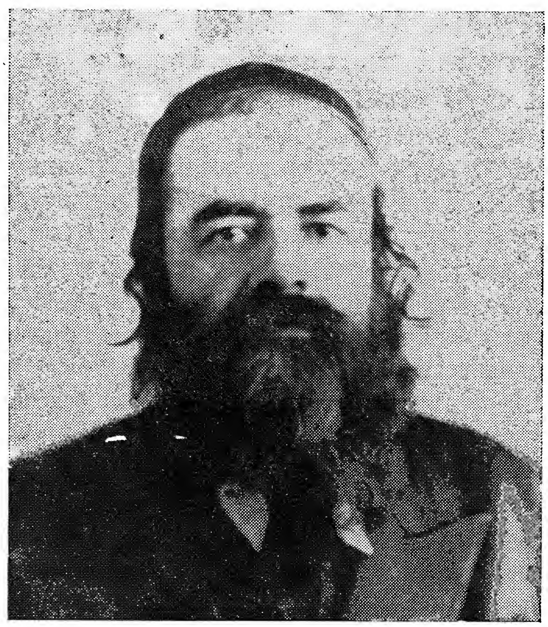
לעיר אחת באו אנשי גסטפו ליהודים ואמרו להציל אותם חבורות חבורות מעבר לגבול בעד כסף, ואחרי שהקבוצה הראשונה תעבור בשלום ויקבלו מכתב ממנם יעברו אחרים; תחת לחץ הוציאו מהראשונים מכתב שהגיעו

למחוז חפצם בשלום והרגום על נשיהם ובניהם, ובערמה זו הוציאו מאות להריגה, שחשבו לתומם שהראשונים ניצלו.

הרב ר׳ מרדכי רוקח היה קורא כמה שמי העיר שנהרגו ביום הכפורים באכזריות נוראה וכמה מהערים נעשו „יודען־ריין", כמו טרנוב, טומאשוב, סטניסלוב ועוד ועוד, שחלק הושמו ואת היתר גרשו „אויסזידלונג". הסאדיזם הפראי. הוא מספר לדוגמא, איך שקצין גרמני גבוה אחד עשה „חסד" עם צבעי יהודי, שסייד וצייר את חדריו בהתמסרות רבה לשביעת רצונו, ובשכר עבודתו ירה בו ואמר לו: „אתה שווה כדור גרמני" והרג אותו.

הגזרה יצאה מהחלונות הגבוהים והמשחיתים מכלים ומתאבדים לפי תכנית מדוייקת, היום יצא הקצף על עיר זאת ומחר על אחרת.

*

הרה"ג הרב מרדכי רוקח זצ"ל

רבות עשה גם הרב ר׳ מרדכי רוקח להצלת נפשות בהיותו בגבולות פולין מסתתר מעיני הגסטפו, חקר ודרש לשלומם של אנשים, ביניהם רביים ורבנים מפורסמים והשתדל לעזור בדרכים שונות. לא פעם סיכן את נפשו להיודע ממצב אחים בערים מרוחקות וקרובות.

הוא אמר: ראיתי עוד בצאתי להונגריה זקנים, נשים וילדים רכים, שהושיטו

את ידיהם הצנומות מתוך קרונות המות, והתחננו לטיפת מים. אולם הצוררים הנאצים לא נתנו לבאי כח הקהלה היהודית אפילו לגשת אליהם מרחוק.

הנאצים הארורים רוצחים את הילדים הרכים לעיני הוריהם כדי להגביר את העינויים האיומים שכמוהם לא ברא השטן. הגרמנים הארורים לא יחזרו בתשובה. טועה מי שסבור, כי הנאצים עלולים פעם לחזור בתשובה. אלה בני השטן הארורים וצאצאי היונקרים אינם יכולים לחזור לאחר כל מה שעוללו. אולם עלינו להתפלל לאלוקים, לאל קנא ונוקם שיחדיר בלבותינו את רגש הנקם והשילם עד דור אחרון, ולא נמצא מרגוע לנפשותינו עד אם נקמנו את נקמת אחינו הקדושים והטהורים.

ועתה עלינו להציל את שארית הפליטה ולהביאם אל ארץ הקודש, ולציון יבא גואל.

דבריו של הרב מבילגוריי עשו רושם כביר ורבים התיפחו מכאב וזעם עצור.

זכורני מאז באותה השנה שהייתי בפעם הראשונה בארצנו, בטרם שנסענו חזרה לארצות הברית, הלכתי עוד פעם להאדמו״ר זצ״ל מבעלזא „בקוויטל״ להפרד ולבקש ברכה בשבילנו, וכ״ק אמר לי: „בודאי שתסעו באניה, ולא תעופו באוירון״... ונתן לנו ברכה טובה שעשה עלי ועל אשתי תחי׳ רושם נעימה וטובה. בהזדמנות זו ברצוני להתפרד בשלום עם אחיו הרב ר׳ מרדכי מבילגוריי שהיה בחדר אחר וחסידים אחדים ישבו אצלו; ובפגשי אותו „בשלום״, אמר לי: נו, ר׳ משה מטומאשוב... במיוחד היה מספר מהעיר טומאשוב, שהיתה עיר עתיקה, אשר גדולי תורה וגדולי חסידות נולדו וגרו בעיר ההיסטורית. הרב הזכיר שידע היטב את הרבי ר׳ יהושע׳לי מטומאשוב עם בנו הרב ר׳ יוסף לייבוש זצ״ל, שבאו הרבה פעמים לבעלזא והיו להאדמו״רים שם. ורוב ימיהם היו נוסעים ברחבי ערי גליציה והונגריה ונתפרסמו מאד מעירם טומאשוב.

אני הכרתי, אמר, את הרה״צ ר׳ יוסף ליבוש ראב״ד מטומאשוב, הוא היה תלמיד חכם עצום ובעל הוראה מובהק, ונוח לבריות ואהבוהו מאד.

אחרי כן השמיע עוד פעם מה שראה בעיניו הצרות שהיה ביהודים. היו פוגרומים בבילגוריי, בזאמושץ ובטומאשוב, והנאצים ימ״ש גרשו את היהודים אל לובלין או אל ראווה; הגירוש היה איום, אלפים יהודים נגרשו בפעם אחת, האכזריות היתה נוראה. פעם ירו הנאצים בילדים ובנשים והם נפלו חללים על המקום. שמעתי כי בתחילת המלחמה היו הפצצות הראשונות מהגרמנים ימ״ש בעיר טומאשוב, וחלק גדול מהעיר נשרפו, ומאות יהודים נפלו חללים מהנאצים הרשעים, וקרבנות היו בכל ערי היהודים — שארית פליטת ישראל היו נתונה בצרה איומה.

השי״ת יציל ויפועל למען הצלת ישראל, הפודה והמציל יפדה ויציל וירחם על שארית עמו ישראל.

הרב ישראל דוב הכהן פירשטמן הי״ד

הוא נולד בטומאשוב. בנו של ר׳ משה פערשט הי״ד. הוא היה העורך חודשי — ״אונזער גייסט״ באידיש וגם בעברית. בשער של החודשי יש תמיד הפסוק ״לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי אמר ה׳ צבאות״ (זכריה ד).

ראיתי החוברת מספר ב׳, ניסן תרח״ץ, וורשה. כל המאמרים מעניינים מאוד לחכמי התורה, ניצוני רעיון וקטעי מחשבה, במיוחד מהדוד שלו הרה״ג רבי צבי יחזקאל מיכלזוהן, וגם מרבנים ומחברי ספרים.

ובאותו חודש נפטר ר׳ ישראל הכהן גוז׳יטשינסקי ז״ל, וכותב העורך: ״תלמיד חכם שמת...

נדהמתי ונרעשתי מהבשורה המעציבה מפטירת ידינ״ע הרב הגדול בתורה ובחסידות ובכל מדה נכונה צמ״ס חוטר מגזע תרשישים המפורסם וכו׳... ר׳ ישראל גוז׳יטשינסקי מטומאשוב־לוב, חתן הגאון הצדיק המפורסם וכו׳ מוה״ר משה רויגנפיש זצ״ל אבד״ק טומאשוב. בפטירת המנוח אבד הקהלה בטומאשוב־לוב, אחד מחשובי בניו־בוני׳ אשר במשך ימי חיי׳ הארוכים עד הזמן האחרון פעל ועשה הרבה במס״נ לטובת החינוך וחיזוק הדת. גם הקדיש המנוח ז״ל הרבה מעתו ועטו לחבר ספרים מועלים בכמה מקצועות התורה, והשתתף בכמה ירחונים תורניים בפרי רוחו בהלכה, אגדה וחסידות.

הרב ישראל דוב הכהן פירשטמן, הי״ד

ויען הגיעני הבשורה המכאיבה בשעה ששערי הגליון נסגרים א"א לי לבא בהערכה מפורטת מאדם הגדול הזה, והנני מביע את גודל צערי במעט מילין: חבל על דאבדין ולא משתכחין!

העורך ישראל דוב הכהן פירשטמן, ווארשא".

*

הרב ישראל דוב פירשטמן היה משתלם אצל הרב מיכלזוהן בספרות המלאכה, והיה בין מפיצי תורה והדת ולהוציא ספרים. הוא הכין להוציא בדפוס את הספר „אוצר ההדרנים" לתוכן ההדרנים מה שאמרו וכתבו הרבנים בכל תפוצות ישראל בכל סיומם את הש"ס מהדף היומי. הוא היה מוכשר בספרא רבה, והיה חתנה של בת הרבי מגרודזינסקי מטארנוב זצ"ל מגזע הרופשיצע היחסן.

חבל שצעיר הזה נהרג מרוצחי הגרמנים, הי"ד.

שושילתא דהבנים נייהוז

יוסף הלוי

האדמו״ר הרב ר׳ לייביש נייהוז זצ״ל שימש ברבנות בטומאשוב־לוב משנת תרי״א עד שנת תר״ך, ונפטר בשמחת תורה שנת תר״ך. הוא היה בנו של האדמו״ר ר׳ יוסף קעזיס זצ״ל שהתיחס לבעל הב״ח ז״ל, וע״ש נקרא המשפחה נייהוז והדור העשרים לרבנים ר׳ יוסף קעזיס היה התלמידיו המובהקים של החוזה מלובלין, והחוזה קירב אותו מאד מאד. הוא היה רב בינוב גבול לובלין, והולכת אגדה איך קיבלו אותו לרב בינוב מתוך מעשה שהיה.

האדמו״ר ר׳ לייביש היה חתנו של בעל „אור לשמים״ זצ״ל. בספר „אור לשמים״ בסוף מובא: „אודה לשמו הגדול ות״ש שהחינו וקימנו לזמן נשואי בתי הכלה הבתולה פייגלע תחי׳ עם ב״ג ארי׳ לייביש שיחי׳״. — הוא היה מקודם רב בחלם ובשנת תרי״א נתמנה לרב בטומאשוב ושימש ברבנות תשע שנים. הוא היה אהוב מאד על כל בני עירו, ומכל העיר והסביבה באו לשאול בעצתו כי היה מפורסם לחכם ופקח, ואפילו הנכרים מהעיר והסביבה באו לשאול בעצתו ודבריו היו כדבר האורים. האדמו״ר ר׳ ישראל מרוזין זצ״ל אמר עליו: אומרים שהרב מחלם הוא חכם הוא אמת משום מעשה שהיה.

האדמו״ר ר׳ לייביש היה נחשב מאד בין צדיקי הדור של הזמן ההוא. המגיד מטריסק זצ״ל בעת שהתחיל לנהג באדמו״ריות ביקר בהרבה ערים שבוואהלין ופולין וגם בסביבת טומאשוב, אבל לטומאשוב לא נכנס מפני כבודו של הרב ר׳ לייביש זצ״ל. היו לו חסידים בכל הסביבה וגם בכמה מקומות „שטיבלך״ שקראו להם „טומאשובער שטיבל״, כמובן מלבד בטומאשוב שקראו: „חלמער שטיבל״. לר׳ לייביש היה אחוזה קרוב לעיר שקראו אותה „רבינובקה״.

אחרי פטירתו מינו במקומו את בנו ר׳ ישראל זצ״ל. הוא שימש ברבנות רק תשע שנים, ונפטר בדמי ימיו ביום י״ג מנ״א שנת תרכ״ט והשאיר אחריו חמשה יתומים ארבעה בנים ובת אחת. ר׳ מאיר׳ל הבן הבכור היה אז צעיר וכפי הנראה לא היה עוד מוכשר לקבל את הרבנות בטומאשוב, אז לקחו את ר׳ יצחק אליהו ז״ל לרב אב״ד והיה רב בערך ארבע שנים — עד שנת תרל״ד, ומפני שהיה חסיד רדזיני היו לו מתנגדים ועזב את העיר. במקומו לקחו את ר׳ משה דויגנפיש (קאנסקיוואלר) ז״ל, וכשנפטר ר׳ משה ז״ל בשנת תר״מ לקחו את ר׳ מאיר׳ל שהיה בינתיים רב בסליש אצל חלם ומינו אותו לרב אב״ד.

ר׳ מאיר׳ל מלבד גדלותו בתורה היה ג״כ חכם ופקח, ואחרי ששימש ברבנות תשע שנים נסע ר׳ מאיר׳ל לצורטקוב להאדמו״ר הזקן ר׳ דוד משה זצ״ל מצורטקוב לשאול בעצתו כי הוא פחד להישאר בטומאשוב מפני שכל אבותיו

הרבנים הקודמים לא כיהנו בטומאשוב יותר מתשע שנים. הרב מצורטקוב זצ״ל לא אמר לו שום דבר רק איחל לו הצלחה, וכשבא הביתא מצא הזמנה מחלם שמזמינים אותו לכהן בתור אב״ד בחלם במקום שכיהן זקנו ר׳ לייביש זצ״ל. כמובן שראה בזה ההשגחה העליונה, והשי״ת עזר לו שבאותו הזמן עזב גנרל רוסי אחד את העיר חלם שגר בה ומכר את הבית שלו, שזה היתה טירה, עם חצר גדול להרב ר׳ מאיר׳ל בזול מאד, וראה גם בזה סיעתא דשמיא. אבל מפעם לפעם היה בא לבקר את טומאשוב, מלבד שהיו לו חסידים היו לו גם הרבה ידידים מכבר. ר׳ מאיר׳ל נפטר ביום י״ב אדר תרצ״א.

*

כמה שנים לפני המלחמה העולמית הראשונה בא ר׳ נחמן גייהוז ז״ל, בנו הצעיר של ר׳ ישראל זצ״ל, לטומאשוב מעיר גורשקוב ששם שימש ברבנות ונתמנה ג״כ לרב ומו״צ. הוא גר באותו הבית ששם היה ירושתו, ושם גרה עד פטירתה הרבנית הזקנה אשת ר׳ ישראל זצ״ל, והיה לו שם מנין מיוחד. ר׳ נחמן ז״ל הי׳ אומר: שהוא כבר הדור העשרים ושלישי ברבנות. הוא נפטר ביום י״ב אלול תרפ״ח.

אנשי שם ואישים

אנשי שם ואישים

משה גוזיצ'נסקי

ר' נתן נאי ז"ל

אחד מבעלי בתים הכי חשובים בטומאשוב היה ר' נתן נאי ז"ל, תלמיד־חכם גדול, עדין הנפש, ואציל הרוח, ממשפחה מיוחסת. הוא היה איש עשיר בעל חנות של יין ומשקאות אחרות, ואצלו היה תורה וגדולה במקום אחד. הוא היה ידיד נאמן של אבי ז"ל, וכשהיו נפגשים לפעמים היו מדברים ביניהם שעות רבות.

ובספר „שארית ישראל" כותב אבי ז"ל: ... ידידי הגביר הר' נתן נאי נ"י, סיפר לי שהיה בקוצק על חתונת הרב בנימין, בן אדמו"ר הגה"ק הרמ"מ זצלה"ה, כי אביו המנוח הר' יהושע נאי ע"ה היה קרוב והשיג בילעט (הזמנה) להחתונה, לכן נסע גם הוא במרכבתו עמו. והיה אז ימי החורף וקור גדול, והחופה היה על החצר לפני החלון של האדמו"ר מקוצק זצ"ל, וכל החסידים עם המחותנים והחתן והכלה והמחותן עצמו הגאון הקדוש הרי"מ זצ"ל מגור, עמדו כולם מחכים ומצפים לבואו של אדמו"ר זצ"ל; המחותן הנ"ל היה מלובש בבגדי משי לבד, בלי בגדים חמים, ועל רגליו מנעלים כמו בימי הקיץ; והקרירות היה חזק מאד לכל האנשים אשר עמדו תחת החופה, אף שהיו מלובשים בבגדי חורף ומכל שכן להחתן והכלה עם המחותן שהיו מלובשים כמעט בבגדי הקיץ; והמחותן הגאון הקדוש הנ"ל הכה רגל על רגל מחמת גודל הקרירות ברגליו; חכו כלם בכליון עינים עד שיבא אדמו"ר הרה"ק זצ"ל, לסדר הקדושין, והוא התמהמה בוש לבוא, עד כמו שעה שלימה, אף שבודאי ראה דרך החלון שכבר באו כולם יחד להחופה, ובודאי שמע גם קול הכלי זמר שהביאו את החתן והכלה כנהוג; והיה לפלא בעיני כל, אך איש מהם לא דבר ומכל שכן הוא ר' נתן נאי הנ"ל, שהיה אז עוד אברך צעיר לימים, לא הרהיב עוז בנפשו לשאול שאלה, על פליאה זו, עד אשר באחרית הימים שהיה בפילעוו אצל אדמו"ר הרה"צ הקדוש הר' ישראל, נכדו של אדמו"ר הגה"ק מקוצק זצ"ל, ומחמת קרבות אמר לו אספר לך דבר ששמעתי מפי א"א זצ"ל (הוא הרבי האמצעי מקוצק זצ"ל): כשהיה חתונת דודי הרב ר' בנימין חתן הגאון הקדוש הרי"ם זצ"ל, הלכו כל המחותנים לקבלת פנים לפני החופה, אל הגאון הקדוש אא"ז, ועם החתן והכלה שיברכם כנהוג, אחר כך אמר להם לכו אל החופה אל תעמדו, כי אני אבוא אחריכם תיכף. ואף על פי כן עמדו כולם תחת החופה עם החתן והכלה זמן רב, והוא לא בא, והיה לפלא בעיניהם; ואחרי החופה הלכו המחותנים והחשובים כמו הרב ר' הירשלי דושקיס, והגה"ק הרי"מ, והרבי האמצעי הר"ד זצ"ל,

הרבי מאלכסנדר ר׳ חנוך העניך, ושארי חשובים, הלכו אליו לאמור לו מזל טוב, כנהוג, ודיבר עמהם איזה זמן, ובעמידה כדרכו בקודש, ובשעת הדיבורים תחב ידו בתוך החגורה של הגה״ק הרי״מ, וכן עמדו ודברו. אחר כך אמר להם „נו״ — זהו רמז שלו לצאת ממנו, והלכו להם כלם, רק מחמת שידו אוחזת עוד בחגורו של הרי״מ, נשאר הוא עומד, והרבי האמצעי הר״ד הנ״ל בראותו זאת נשאר גם הוא עומד, אז אמר להם: בודאי לפלא בעיניכם מה שלא קיימתי דברי לבוא תיכף להחופה כאשר אמרתי, לכן מחויב אני לגלות לכם שהיה לי אז „ידיד יקר״ ואורח יקר, שלפני החופה בא אלי ר׳ יצחק ווארקר (שהיה נפטר כבר כמה שנים), ואיך יכולתי להפרד ממנו ולצאת, כל זמן שחבר כזה היה אצלי. כך סיפר אדמו״ר הרה״צ הקדוש הר׳ ישראל זצ״ל הנ״ל. ואז הודיע לו הר׳ נתן נאי הנ״ל, שהוא בעצמו היה גם כן על החתונה זו וראה את כל אלה; ועתה אכן נודע הדבר.

*

לר׳ נתן נאי היה בן הרב מנחם מנדל נאי ז״ל, שהיה רב־ראב״ד בצויזמיר. הוא נפטר בשנת תרצ״ז בעיר צויזמיר. ובניו ר׳ יהושע ור׳ שמואל נאי ז״ל.

אדוני אבי ז״ל

אדוני אבי ר׳ ישראל הכהן גורז׳יצ׳נסקי, או כאשר קראו אותו בעירנו: „ר׳ ישראלי דעם רב׳ס״. עוד בצעירותו היה נודע בעיר מולדתו קלימנטוב לעילוי ולמתמיד גדול. בהיותו בן שש עשרה שנה, כבר דיברו בו נכבדות. אבל הסבא שלי הרב ר׳ משה מחמלניק ז״ל „חטף״ אותו לחתן.

ביום חתונתו קיבל דורון דרשה: „סמיכה״ מאחד מגדולי הרבנים בפולין. אחר החתונה למד אתו, חותנו: „יורה דעה״, „אורח חיים״ ועוד דברים הדרושים למתעתד לנהוג ברבנות, וחפצו ותשוקתו היה לעשותו לרב. אך לא כן היתה דעתו של אבי ז״ל, שפנה דוקא אל המסחר, ובעוד שהיה סמוך על שולחן חותנו, קנה יער הסמוך לעירו, יחד עם חברו והם הצליחו במסחרם ביער הזה. כך המשיך אבי ז״ל בכל ימי חייו לעסוק במסחר, ובמשך הזמן היה לסוחר גדול ומצליח בעסקיו. מרגלא בפומיה היה לומר, כמובא בשם הגאון רבי יעקב עמדין ז״ל, שהיה אומר הברכה: „שלא עשני אב״ד״... כלומר, שלא נעשה לרב ואב״ד.

*

בליל שבת היה ביתנו דומה לארמון, כשבאנו חזרה מ„השטיבל״, הודות להוד ולזוהר של שבת מלכתא, שמלאה כל החדרים וכל פינות הבית. החלות מונחות על מפת השולחן עם כיסוי הצח כשלג. פמוטות הכסף היו מברקים עם הנרות הנוצצים. הסכינים, המזלגות והכפות הכסף ויתר הכלים המזהירים. הכל היה ספוג מנוחה ושלוה. אוירה של קדושה היתה נסוכה על הכל. מלבושי המשי ואבנטי המשי וצוארות הכתונות צחור כשלג עונדין על הצוואר. חן וחסד היה נסוך על פני אבא ואמא היפים והעדינים. זקנו הלבן המכסיף, היורד על פי מידותיו, והמצח הרחב המלא הוד, חוטם מחוטב, הכל אומר כבוד.

...שלום עליכם מלאכי השרת מלאכי עליון... היה אומר בניגון נאה ותנועה מיוחדת מתוקה מדבש.

*

זכרוני מילדותי, כי בכל יום בבוקר השכם, למד שיעור בגמרא עם בחורים מצויינים, כמובן שלא על מנת לקבל פרס. הוא היה עסקן ציבורי, במשך עשרות שנים היה „דוזר״ (פרנס) בעירנו, כיהן כנשיא של התלמוד תורה ועוד.

כן כתב חידושי תורה רבים והיה משתתף בירחונים רבניים: „הבאר״, „אוהל מועד״, קול תורה״ וגם בספרי חסידים שהוציא לאור מחותנו הרב ר׳ מנחם מנדל וואלדאן ז״ל, כגון „אור הנפלאות״, „נפלאות הרבי״, „אהל יצחק״ ועוד.

כמעט בכל לילה, לאחר שכל בני הבית כבר עלו על יצועם, הוא התיישב בחדרו המיוחד וכתב חידושי תורה. הוא גם העתיק כתב־יד ישן מה„פרי מגדים" שהיה כתוב על ניר „בבולא" והיה קשה לקרוא, אחר כך הוא העביר את הכתב־יד לידידו הרב ר' פינחס מנדל זינגר ז"ל, יליד טומאשוב, ששימש אז כ„מורה הוראה" בורשה, והלה הדפיסו בשנת תר"ע בשם „נטריקון", כשבהקדמתו לספר הוא מביע תודה וברכה לאבי ז"ל. ספר זה הוא יקר המציאות בימינו, לי יש אכסמפלר אחד.

*

עם פטירתו בכ"ח אדר־ב תרצ"ח, כתבו עליו העתונים דברי הספד, כעל „תלמיד חכם שמת"; גם הרב ר' אריה ליבוש רובין זצ"ל הספידו. ההספד נדפס בספר „שארית ישראל".

יכאן הנני מביא רק קטעים אחדים מההספדים שנדפסו: —

בהירחון הרבני כותב העורך הרב ישראל דוב הכהן פירשטמן, הי"ד, בין השאר: „תלמיד חכם שמת... נדהמתי ונרעשתי מהבשורה המעציבה מפטירת ידינ"ע, הרב הגדול בתורה ובחסידות ובכל מדה נכונה, צמ"ס, חוטר מגזע תרשישים המפורסם וכו' מוה"ר ישראל גורזיצינסקי ז"ל, מטומאשוב־לובלסק, חתן הגאון הצדיק מוה"ר משה רויגנפיש זצ"ל, אבד"ק טומאשוב. בפטירת המנוח אבדה הקהלה העברית בטומאשוב־לוב, אחד מחשובי בניה־בוניה, אשר במשך ימי חייו הארוכים, עד הזמן האחרון, פעל ועשה הרבה לטובת החינוך וחיזוק הדת... גם הקדיש המנוח ז"ל, הרבה מעתו ועטו לחבר ספרים מועילים בכמה מקצועות בתורה, והשתתף בכמה ירחונים תורניים בפרי רוחו בהלכה, אגדה וחסידות...

בהעתון „דאס אידישע טאגבלאט" מיום ג' ניסן תרצ"ח, כתוב בין השאר: בגיל של בערך מאה שנה נפטר פה כ"ח אדר ב' אחרי מחלה קצרה, ר' ישראל גורזיצאנסקי, שכולם העריצוהו וכיבדוהו. הנפטר היה הנשיא של הכספים שנאספו במשך של יותר מחמשים שנה, לטובת ארץ ישראל, בעיר טומאשוב וסביבותיה, שלא על מנת לקבל פרס, ובמשך תקופה זו היה הנשיא של התלמוד תורה דפה... ביום ששי נתקיימה הלויה, בשורות הראשונות, צעדו ילדי התלמוד תורה עם מלמדיהם וקראו: „צדק לפניו יהלוך"... בבית המדרש של חסידי טריסק־קוזמיר שבו התפלל הנפטר, נאמרו אחרי גמר ההקפות שורה של הספדים, ולמרות גשמי הזעף והרוחות החזקות, הגיעו מספר המלווים למספר עצום...

גם בירחונים „הבאר" ו„קול תורה" נכתבו דברי הספד והערכה על אבא מרי.

הרה"ג ר' שלום יחזקאל שרגא רובין־הלברשטם שליט"א, כתב אלי בין השאר: ....ודכירנא, שהלויה היתה בערב ר"ח ניסן, תרצ"ח, ויום ההוא הוכרז ליום תענית ותפלה בכל המדינה מטעם אגודת הרבנים, לרגלי גזירת השחוטה, והתאספו כל העדה בביהמ"ד הגדול, ומיהרו לגמור התפילות במוקדם, בכדי להשתתף בהלויה של אביו המנוח ע"ה, וכל העם יצאו מבית המדרש לביתו

של אביו, וכ״ק אאמו״ר הרב הגה״צ זצ״ל היה הראשון להמספידים. ובין השאר בנה את הספדו על קוטב אחז״ל (שבת, קו): אחד מבני החבורה שמת תדאג כל החבורה כולה... (בספר „שארית ישראל״ נדפס ההספד כולו).

*

אבי ז״ל היה כותב אלי פעם בכל חודש ופעמים פעמיים בחודש, ובכל מכתב ששיגר אלי היה מוסיף גליון חידושי תורה; אני אספתי אותם, וכן לקטתי את דבריו וחידושי תורה שלו, שפורסמו בירחונים, וסדרתי אותם והוצאתי ספר על שמו בשם „שארית ישראל״. והנני להעתיק כאן רק מכתב אחד ששלח אלי לארצות הברית:

בשם השם, טומאשוב, ג׳ ויקהל, תפא״ר.

השלום לבני יקירי מחמד לבי הר׳ משה נ״י.

מכתבך היקר היום קבלתי. ומאשר יקרת בעיני נכבדת להשיבך בו ביום. אף כי זה שלשום שלחתי לך מכתב, ולמען השקט את רוחך, ולמלאות שאלותך, חשתי ולא התמהמתי להודיעך, כי תהלה לאל אתנו פה כלנו החיים והשלום, כה לחי, וכה יזכה השי״ת לשמוע ממכם תמיד בשורות טובות אך טוב סלה. והנני במענה גם על יתר הדברים ששאלת ודרשת, הכל על סדר דבריך, ראשון ראשון וכו׳: פליאתך על מניעת מכתבים ממני, תדע כי כבר שלחתי לך חמשה מכתבים, וזהו היום הוא הששי, ואם אתה עוד לא קבלת אותם, לא אני אשם בדבר, אך באשמת הדואר ממדינתנו יוכל היות זאת. כי הם יעבטון אורחותם (יואל ב, ז). אתה ידעת אותי אשר אני אינני כעצל הטמן ידו בצלחת, בכל זאת אחשוב כי במשך העת עד בוא מכתבך, אולי כבר קבלת גם אתה את מכתבי, אם כולם או מקצתם.

מבשורתך כי תהלה לאל החיים והשלום עמכם, כי באתם אל המנוחה, והנחלה שפרה עליכם, וכי נספחתם אתה ויגיסך נ״י אל אחת הכהנות של דודכם הנכבד נ״י, כבר כתבתי לך במכתבי הקודם כי הוא זה לי לנחת רוח. ואל זה לא תביט מה שהפרס עדיין מעט וקטן, לא תשים לב לזה, ויקוים בך הכתוב „והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגא מאד״.

אשר בקשת לשלוח לך מכתבים ששלח לי הרבי מקוזמיר זצ״ל, בכתב יד קדשו, וכן גם מכתבים מהרב הקדוש מצאנז זצ״ל, ששלח לחותני, אביך זקנך הרב האבד״ק מו״ה משה ז״ל, בכל לבבי ובכל נפשי ובכל מאודי הייתי ממלא שאלתך, בפרט כי כתבת אשר דודכם הנכבד רוצה בהם, הלא גם למענו אעש, גם הוא בעצמו ראוי והגון לעשות כרצונו. הן אמת שהיה לי ג׳ או ד׳ מכתבים בכתב יד קדשו, הראשון בעת שנדד ממקומו וולאדווקי לארץ גאליציע, על ידי מסירה ומלשינות אנשים רעים וחטאים, צוה על אנשים נכבדים מהמסתופפים בצלו, וינדבו לבם בלי תשלום שכר, לנסוע להחסידים הנגידים שלו, לאסוף מעות על הוצאות הדרך שלו, ואז כתב אלי בכתב יד קדשו שהפקיד אותי לנסוע להעיירות גוברניע לובלין, וכן נסעתי ואספתי סכום הגון. המכתב האחרון

היה בעת שדרש ממני למנות את שאר בשרו הר׳ אלטר ע״ה לשו״ב בפה קהלתינו, וביניהם כתב אלי עוד מכתב אחד או שנים תשובה על מכתבי מה ששאלתי אני ממנו, והכל בכתב יד קדשו. כן גם היה בידי כמה מכתבים תשובות קודש מהרב הקדוש מצאנז זצ״ל לחותני, אביך זקנך, הנ״ל. אך כולם היו למאכלת אש, אז בעת השריפה הנוראה שהיה פה קהלתינו שנת תרע״ח, ר״ל.

האם על זה לבד יש לי להתאונן? הלא כמו כן היה לי עוד כתבי ידות והעתקות מכי״ק תורות קדושות, מצדיקים וגאונים, מה שהעתקתי אני בעצמי, ואשר השגתי אותם אחרי השתדלותי בזיעת אפים, וכתבי חותני ז״ל ושו״ת שהיה לו שיח ושיג עם כל גאוני דורו. היה לי העתקה שהעתקתי חיבור גדול מהמגיד הקדוש מקוזיניץ זצ״ל, על מסכת שבת, עם ביאור מבן אחיו של אביך זקנך ז״ל, ה״ה אביו של הרב האבד״ק גורייא שליט״א, ואחיו של הרה״צ הר׳ שמחה ז״ל מסאחודניוו, אשר אתה למדת אצל בנו הרב האבד״ק סקארשוב שליט״א. גם היה בידי חיבור מהגאון ראבד״ק בווארשה, אשר הרב אבד״ק לאשצוב, דודך זקנך ז״ל, אמר שבאם יודפס זה החיבור בלי שם מחברו, ואמרו כל הלומדים הגדולים שזה חיבור מהרבי ר׳ יונתן ז״ל. ונשרף גם הספר בעל עוטר שנדפס עם הגהותיו; השאלות ותשובות בכתב ידו מאביך זקנך ז״ל, עם הגאונים מצאנז, גור, לבוב, יאססע, קאליש, ראדומסק, בעל מחבר „תפארת שלמה״, סוכוטשוב, מהגאון רבי יהושע מקוטנה, פינטשוב וסטאשוב, ועוד ועוד, היה באפשר להדפיס מהם חיבור שו״ת גדול ורחב ידים. גם כתב יד דודי שלי, חיבור גדול על התורה, הרב הגאון מו״ה שמעון שניאור האבד״ק ראדזין ואחר כך אבד״ק פולינקוב במדינת פיהם, שהלך לעולמו בלי בנים. והנני מחזיק לי טובה שעלה בידי להדפיס על כל פנים תורה אחת ממנו בספר „אהל הרבי״, חלק אור תורה, פרשת נח. כן גם היה כתב יד קודש מה„פרי מגדים״, ספר נוטריקון שנדפס ממני על ידי הרב פינחס מנדל נ״י, כפי הנראה הוא היה איש עני אף אחר שיצא מבית מדרשו של הגביר הר׳ דניאל יפה ז״ל, שהחזיק אצלו עשרה בטלנים גדולי תורה, בביתו בברלין, ונתקבל לרב ואב״ד, אף על פי כן היה עני, כי הנייר שהיה כתוב עליו הספר „נוטריקון״ היה נייר בובולע. וגם הדיו נהפך כמעט ללבן, ואת הספר הזה כתב לעת זקנתו. וכאשר העתקתי ספרו הנ״ל היה כמה תיבות שלא יכולתי להכיר צורת האותיות. חוץ מזה שהיה מטושטש, רק האותיות עצמם לא ניכרו צורתם. גם היה לי תכריך מכתבים שכתב לי אדוני אבי ז״ל, במשך כל העת ימי חייו. ואיזו מכתב שהיה עם דברי תורה הטמנתיו עד שהיה לי ממנו תכריך מכתבים בדברי תורה. כעת אינני זוכר שום שלשלת יחסו, מלבד זה שהרב הקדוש ר׳ מרדכי׳לי מקרעמניץ היה חתנו של אדוני אבי זקני, הרב הצדיק הר׳ ליבוש גורזיצאנר ז״ל, ושאדוני אבי זקני הר׳ נחמן מקלימנטוב גם היה לו סדר היחוס שלו, הוא היה תלמיד חכם וגביר ולא רצה לקבל עליו הרבנות בקלימנטוב, למלאות מקום אבותיו. וכן אבי זקני ששידך את עצמו עם הרב הגאון הר׳ שמואל אליה זצ״ל מזוואלין, בן הרב הקדוש רבי יחזקאל מקוזמיר זצ״ל,

אחיו הצעיר של אבי ז״ל. היה לי ספר השל״ה הקדוש, דפוס דיהנפורט, טוב ויפה ומכורך מהודר, ועל העלה שלפני השער היה כתוב באותיות רש״י כתב יד אביך זקנך הרב משה ז״ל, סדר יחוסו עד השל״ה דור העשירי. ובעל פה אמר לי שהיה לו כתב יחוס גם עד הרמ״א ז״ל. וכי הרבי ר׳ עזיאל מייזלש מריטשוואל ז״ל, בעל מחבר ספר „עץ הדעת טוב״ היה דודו. אשר הרבי ר׳ בער ממעזריטש זצ״ל, קראו עבד ד׳ ר״ת ע׳זיאל ב׳ן ד׳רעזיל, שם אמך תי׳.

בבואי לביתי מארץ רוסיה, אחרי שנות נדודים ארבעה, היה ראשית שאלתי על הספרים שלי, וכאשר הראו לי את הארגזים שלי עם הספרים שהיו עומדים בהחנות תחת הארון, סחורה של השוכר החנות שלי, יעקלי גרינר, חבושים וארוזים נמלאתי גיל, ועיני נזלו דמעות משמחה וחדוה. אתה, בני יקירי, ידעת את הספרים שלי, אמנם כן, ידעת את כמותם, ידעת את הש״ס דפוס ווילנא החדשים ומכורכים בעור יפה, ידעת את הארבעה ש״ע, ידעת את השאלות ותשובות הרבים, ספרי יראים, ספרי מוסר, וספרי מחקר. אמנם מסופקני אם ידעת גם את איכתם, ערכם ומעלתם, למשל כל ספרי הגאון הצדיק הרי״ם מגור ז״ל, ובחיבורו שאלות ותשובות הרי״ם, חלק אבן העזר סימן ק״ב שנדפס שם התשובה לאביך זקנך, והיה מונח שם התשובה עצמה בכתב ידו של הרי״ם והוא היה ספרא רבא ועוד. למשל ספר „חוות דעת״ מהגאון מליסא ז״ל, נדפס על נייר רעגאל, מוכרך יפה ומזוהב, ועליו חצי „מגן דוד״ ובתוכו היה נדפס באותיות מזוהבים בזה הלשון „מתנה להחתן הילל ווייל, ממני הרב המחבר נ״י״, ועל העלה הראשונה שלפני השער היה כתוב בכתב ידו של הגאון המחבר שיר משני עבריהם, של העלה, שבו נזכר ברמז כל הספרים שחיבר.

כי המעשה שהיה כך היה: הגאון מליסא נסע פעם אחת לובלינה, לקבל עליו משרת הרבנות, וגם כבר דרש דרשה גדולה בשם. ועל ידי איזו סיבה נתבטל הדבר, וכשנסע דרך קאזיניץ היה אצל המגיד הקדוש זצ״ל, והוא קירב אותו במאד, ובעת הסעודה בקש ממנו לאמור תורה, והוא השיב לו: הלא אני אינני רבי, רק רב, ואיך אומר אני תורה לפניכם? והמגיד הקדוש השיב לו: אף על פי כן, אני מבקש מכם, אז אמר אלה הדברים: המשנה אומרת: לא מצאתי לגוף טוב משתיקה, פירוש לחשוב המעלה של הגוף אין, רק במה שהוא תיק להנשמה, וזהו שאמרו חז״ל, מצילין תיק הספר עם הספר, פירוש צריך אדם לראות שיהיה תוך הספר כהספר, היינו, הגוף כמו הנשמה. והמגיד הקדוש הפליא את התורה אחר כך, ואמר כמה פעמים זאת התורה בשמו; הנה הרב מליסא אמר שצריך אדם להשתדל שיהיה הגוף כמו הנשמה. אחר כך נסע דרך קונסקיוואלי, היה לו שיח ושיג בפלפול (על דברי העירוב שראה שם) עם הרב אבד״ק דקונסקיוואלי, הוא אביו זקנו של חותני ז״ל, הרב ר׳ אביש, גיסו של הרב הקדוש ר׳ איתמר בעל מחבר ספר „משמרת איתמר״ זצ״ל, כמו שנדפס בספרו „מקור חיים״ בסופו. ואחר כך נסע דרך קארוב ושם כרת את הברית עם החתן הילל ווייל, שהיה עילוי, ואחר חתונתו נהפך לאחר, ומכר כל ספריו עם הספר „חוות דעת״ הזה. אחר כך נסע לקבל עליו משרת הרבנות בלבוב. וכשנסע

ערב תשעה באב דרך כפר סמוך ללבוב, נשאר שמה על תשעה באב ולא היה נודע מי הוא; כי היה נוסע בלי משמש, כדרכו בקודש, ובתשעה באב בבוקר כשהלך לבית הכנסת לקח בצנעה את כלי מקטרתו (לילקע ציבעך) והסתירה תחת לבושו, והמלמד שאצל האיש הכפרי הזה הסתכל דרך החלון, וראה. כשבא סמוך לבית הכנסת לפתוח את הדלת, ולקח מתחת לבושו הכלי קטורת, והבין שבודאי יקטור שמה; חכה עליו, וכשבא לבית, שאל אותו המלמד בשצף קצוף: האם לא ידעתם שאסור לעשן בתשעה באב? ויענהו: הרב מליסא מתיר לצורך רפואה של היציאה. והוא מלא חימה, קפץ אליו ויכהו על הלחי בכפו. היש רשות לכם מהרב מליסא? אחר כך יצא קול שהרב מליסא בא על שבת קודש לבובה, ונסעו כל אנשי הסביבות וגם זה המלמד ללבוב. ובשבת קודש, כשעלה הרב על הבימה לדרוש, והמלמד הזה שהכירו שזה הוא שתקע כפו על לחייו, נפל בחלשות, וכאשר העירו אותו מחלשו והסתכל בו עוד פעם, נפל עוד פעם בחלשות. ונעשה רעש בבית הכנסת, עד אשר הרב בעצמו ירד גם כן מהבימה אליו, ונפל אז המלמד על פניו, וביקש מחילתו, ושיתן לו תשובה. והרב מליסא בענוותונתו הגדולה, מחל לו תיכף ונתן לו תשובה קטנה שיקבל עליו מהיום שלא להכות לאיש, ולדון לכף זכות.

היה לי ספר „נתיבות המשפט״ שלו, שנדפס בחייו, ובכמה וכמה מקומות ידות קטנות. והמעשה שהיה כך היה: כאשר נדפס בפעם הראשונה זה הספר, ובעל „הקצות החושן״ הביט בו, והדפיס תיכף ספר „משובב נתיבות״, שסתר כמעט כל הספר נתיבות. וכאשר הביאו אותו להרב מליסא ועיין בו, הדפיס מחדש את ספרו הנתיבות, ובכל מקום שהמשובב סתר דבריו לא הזכיר את שמו, רק תירץ ופירש דבריו שלא להקשות. למשל, מן התוספות או מן הר״ן או מן הרא״ש, או למשל מן איזו גמרא שיש להקשות עליו, כי הפשט הוא כך וכך לא דיבר דבר מן הספר „משובב נתיבות״ רק הציב לו יד קטנה. כלומר, כאן יש איזו רמז. עד אשר מי שמעיין אחר כך בהספר משובב נתיבות, לא ידע מה שהוא רוצה מן הנתיבות.

היה לי כל הששה מהדורות שו״ת „שואל ומשיב״, וזה חיבור יקר המציאות. וכן היה לי הרבה ספרים יקרי מציאות וכתבי יד, ואת כולם נשא רוח האש ר״ל. חבל על דאבדין ולא משתכחין. רק זאת תנחומתי אשר השריפה מציל ממות, כידוע.

ואסיים בדבר טוב, אשר בהיות פעם אחת אביך זקנך הרב ר׳ משה ז״ל בצאנז, וכאשר אמרו לו להרב הקדוש מצאנז שהרב מחמעלניק (כן היה אז אביך זקנך רב בחמעלניק) בא אליו, הלך לקראתו, ליתן לו שלום,• ואחזו בשתי ידיו הקדושים, להובילו לדירתו. מחמת שהיה מכירו (חוץ מהשו״ת בכתב) כי הוא היה חברו של הרב הקדוש הר׳ יוסף בן „המאור ושמש״ ז״ל, מעיר חדש. הם נסעו אחר הרבי מלובלין — לרופשיץ, ואחר כך היה דרכם לנסוע זה לזה, וכשהיה הרב הקדוש מצאנז בעיר חדש, נסעו כל הרבנים שבסביבות עיר חדש, על שבת קודש אליו, והוא מתפלפל עמהם. אח היה לחותני בלאנצוט, למדן גדול וחסיד, מחסידי בעל מחבר ספר „בני יששכר״, ואחר כך להרב הקדוש מצאנז;

הרב יעקב יצחק שמו, וכתב לאחיו, הוא חותני, אשר הרב הקדוש מצאנז אמר לו, הנני נותן לך פריסת שלום מאחיך הרב מחמעלניק, כי הייתי בפולין ופלפלתי עם הרבה רבנים, ואת אחיך מצאתי ראיתי ללמדן יותר טוב מכל הרבנים. זכותם יגן עלינו.

ד"ש לריעתך העדינה אסתר'שי תחי', האבע דיר שוין צוליעב געטוהן. ולשני בניך הנעימים ולכבוד חותנך היקר ומאד נעלה, ולבניו היקרים, ובפרט לדודכם הטוב והמטיב, ולנוות ביתם אחלק שלום.

ושלום על ישראל

חיה'לה

חנה'לה

בנות ר' ישראל גוז'יטשיינסקי

היו מלומדות, חכמות וטובת לב; הפשטות והצניעות, אצילות רוח באישיות מושלמות, שנספו בימי השואה ונהרגו על ידי הגרמנים, הי"ד.

כמה אנשים בבית החסידים דהוסיאטין בטומאשוב

ח. י. לרר

במאמרי זה ברצוני לשרטט בקיצור כמה אנשים בבית החסידים דהוסיאטין שזכיתי להכיר אותם בזמן בואי לטומאשוב, שהם היו לא רק היושבים ראשונה בכותל המזרח של ה„שטיבל", אלא גם מחשובי העיר מלפני המלחמה העולמית הראשונה.

ר' שמואל לדרקרמר ז"ל

בין האישים הבולטים בשני דורות שלפני המלחמה העולמית הראשונה שמסביבם התרכזו החיים הציבוריים והדתיים, תופס מקום בכותל המזרח ר' שמואל לדרקרמר. הוא הי' בנו של ר' אליעזר דוב לדרקרמר, שלפי הרשימה ב„יזכור בוך" — „קורותיה של היהודים בטומאשוב" מאת מ. ברנשטיין, רואים אנו אותו בין הבעלי בתים החשובים בעירנו. לר' אליעזר דוב הזה קראו „הקטן" (דער קליינער לייזר בער), בניגוד לר' אליעזר דוב גם כן מטומאשוב שהי' מגדולי חסידי פשיסחא ושהוא לקח חלק פעיל בחתונה הידועה באוסטילה, שאותו קראו הגדול (דער גרויסער לייזר בער). בזמן שזה הראשון הי' „ירצובניק", כך קראו לאלה שהסתופפו אצל האדמו"ר ר' יוסף מירצוב זצ"ל, והיו ממתנגדי השיטה הפשיסחאי־קוצק (דרך אגב, ר' אליעזר דוב הגדול הי' מטומאשוב, בזה אין ספק; גם הרב לווינשטיין ז"ל מסרוצק בספרו „דור דור ודורשיו" מביא אותו מטומאשוב. רק באחרונה ראיתי בכמה מקומות שכותבים עליו שהי' מגרבוביץ. יכול להיות שהי' יליד גרבוביץ, אבל יותר נראה לי שהם מחליפים אותו בר' הירש בער מגרבוביץ שהיה חסיד קוצקאי).

לר' אליעזר דוב לדרקרמר היו כמה בנים, אחד בשם יצחק (שקראו לו איצק) שדודי ר' הירש רפופורט הי' חתנו; וגם אשת ר' משה אהרן מינצר היתה נכדתו. ואחד בשם יהושע שהיו לו שני בנים שלום ואליעזר דוב שקראו אותם ע"ש אביהם, וחתנו הי' ר' שלמה גולדזמד; ור' שמואל כנראה הי' הצעיר. ר' שמואל הי' חתנו של חסיד פשיסחא ונדמה שגר ג"כ בפשיסחא. את שמו כבר שכחתי, הוא הי' בזמנו הגובה של „קופת רמבעה"נ" שזה מסרו אז ליחידי סגולה.

סיפר לי בנו ר' אליעזר דוב לדרקרמר שהוא נקרא ע"ש סבו. בזמן שאביו נסע להחתונה עברו דרך איזביצה, שאז כבר ניהל שם באדמו"ריות ר' מרדכי יוסף זצ"ל בעל „מי השלוח". ואז נכנסה אשת ר' אליעזר דוב עם החתן אל

ר׳ מרדכי יוסף זצ״ל, עם פתקא וגם שיברך את החתן. אז שאל אותה למה אליעזר דוב לא בא הוא עוד כועס עלי שהטמנתי לו את החק. כי ר׳ אליעזר דוב התפלל בבית המדרש דחסידים ששם התפללו אז גם חסידי פשיסחא ור׳ אליעזר דוב בא פעם בבוקר להתפלל עם השק של הטלית ותפילין ובתוכו הי׳ גם ה„חק לישראל״ שר׳ אליעזר דוב הי׳ לומד בו כל יום, וכידוע חסידי פשיסחא אהבו להתעלל עם „הירצובניקים״ ואז טמן לו ר׳ מרדכי יוסף זצ״ל את החק.

ר׳ שמואל הי׳ מחשובי העיר וגם מעשירי העיר. היו לו הדרת פנים, זקן לבן שירד על פי מדותיו. הוא הי׳ חסיד סדוגרא והתפלל בבית החסידים של הוסיאטין, מקומו בשטיבל הי׳ במזרח מארון הקודש מצד שמאל עם השטנדר, כולם הרגישו שכאן יושב איזה נסיך. הי׳ איש בעל נמוסין, דיבורו הי׳ בנחת, ביתו היה בית ועד לחכמים. הי׳ מראשי הח״ק, וכל האסיפות התאספו אצלו. לבניו נתן מלבד חינוך תורני מובהק שחיפש אחרי מלמדים הכי טובים, גם השכלה כללית. בניו ידעו את השפה הפולנית והרוסית בדיבור ובכתב שזה הי׳ נדיר מאד בזמנו. בניו היו: הבכור שלום, שנפטר בחיי אביו; השני ר׳ אליעזר דוב, שאותו כבר ציינתי במקום אחר; הבן הצעיר ארי׳; ובת מלומדת שרה, אשת מר קוסובסקי. משפחת לדרקרמר היתה בין המשפחות המיוחסות בעיר עד הסוף.

ר׳ שמואל זכה לשיבה טובה ונפטר בשנה הראשונה של המלחמה העולמית הראשונה.

ר׳ גרשון (רכלס) זילברגלד ז״ל

ר׳ גרשון הי׳ מגדולי חסידי הוסיאטין, כנראה שהוא העביר הרבה מחסידי סדיגורא להוסיאטין, כי כל החסידים הזקנים היו חסידי סדיגורא: ר׳ שמואל לדרקרמר; אבי חותני ר׳ דוד גולדשטיין; החסידים ר׳ מרדכי פנחס ובנו יודל שפרינגר, היו חסידי סדיגורא שנסעו עוד להאדמו״ר הזקן ר׳ אברהם יעקב זצ״ל, אבל אחר כך, ביחוד הבנים, כולם נסעו להוסיאטין.

ר׳ גרשון הי׳ ת״ח וחסיד הוסיאטין במלוא מובן המלה. הוא עוד מנעוריו הסתופף אצל האדמו״ר הישיש ר׳ מרדכי פיתויש זצ״ל. הוא ישב בכותל המזרח, מצד ימין, ובעת התועדות חסידית הוא ישב בראש וכולם האזינו לדבריו אם סיפר איזה מעשה או אימרה חסידית ביחוד בעת הילולא של ג׳ חשון או ל״ז בעומר. היו לו כמה בנים, אבל החשוב בהם הי׳ ר׳ פנחס זילברגלד שמילא בשטיבל אחרי פטירתו את מקומו בתור ראש החסידים.

ר׳ דוד גולדשטיין ז״ל

ר׳ דוד גולדשטיין שקראו לו ר׳ דוד׳ל חייציס ע״ש חותנתו. הוא הי׳ בנו של ר׳ יצחק אייזיק שגר בכפר נומרווקי בין טומאשוב לזמושץ וחתנה של חייצי, כי בעלה ר׳ יעקב יצחק שהי׳ ממשפחת החוזה מלובלין ונקרא ע״ש נפטר בימי עלומיו ועליה נפל הגורל לכלכל את הבית וכל המשפחה עד הסוף, ולכן קראו על שמה. ר׳ דוד גולדשטיין הי׳ ג״כ בנעוריו חסיד סדיגורא שנסע להאדמו״ר הזקן ר׳ אברהם יעקב זצ״ל, וסיפרו שממנו קיבל את הברכה לעשירות. הוא התפלל ג״כ בשטיבל הוסיאטין ומקומו הי׳ ג״כ במזרח אצל ר׳ גרשון תחת העמוד. ר׳ דוד גולדשטיין נחשב בזמנו בין העשירים הגדולים בעיר, מסחרו הי׳ תבואה; הי׳ לו אסם שכמעט כל האיכרים מצד מזרח של טומאשוב מכרו לו את תבואתם, אבל עיקר מסחרו הי׳ עם בעלי האחוזות, האצילים והגרפים. היום אי אפשר כבר להבין כי יהודי קטן עם לבוש חסידי ומטפחת אדומה בכיסו וקופסת טבק בידו, יוצא ונכנס לטרקליני האדונים האלה, וכולם נתנו אמון בו. כשרק גמר את עסקיו, בא לשטיבל, לקח את המשניות ללמוד או לדבר עם החסידים בחסידות. לא ניכר הי׳ כי הוא במשך היום כבר עשה עסקים באלפי רובלים; אבל לא זה העיקר, כל ימיו השתדל ללמד את בניו תורה, ולקחת לבנותיו תלמידי חכמים. עליו יכולים לאמר שהתקיימה בו תורה וגדולה במקום אחד. זכה כי בניו וחתניו היו לומדי תורה, ואחדים מהם ת״ח מצוינים, ורובם היו עשירים.

היו לו חמשה בנים וארבע בנות. בנו הבכור, זה חותני ר׳ יעקב גולדשטיין ז״ל למרות שבזמנו לפני המלחמה העולמית הראשונה הי׳ בין העשירים הגדולים, כשהי׳ לו זמן פנוי לא עזב את הגמרא, ביחוד בשבת. הוא זכה עוד להסתופף אצל האדמו״ר הזקן מהוסיאטין זצ״ל. כ״כ שאר בניו, ביחוד הצטיין בנו ברוך שנפטר לפני שנתיים באמריקה, שהי׳ ת״ח גדול. חתניו היו כולם ת״ח; חתנו הראשון ר׳ ארי׳ הלר, מצאצאי התוי״ט, הי׳ בנו של הרב מפרמפול, ר׳ ישעי׳ צבי מחסידי האדמו״ר מצאנז זצ״ל בעל „דברי חיים״; השני ר׳ ליפא הוניגספלד, הי׳ ת״ח גדול, תלמיד מובהק של הרב מבולגוריי ר׳ יעקב מרדכי זילברמן ז״ל, שקראו לו מציבער עילוי, הי׳ מגדולי הרבנים בפולניה בזמנו; השלישי ר׳ יעקב דוד וויסער, מצאצאי ר׳ י. ל. מזקילקוב בעל לקוטי מהרי״ל, הי׳ ג״כ ת״ח ונפטר בימי עלומיו; הרביעי ר׳ מרדכי הוכמן הי׳ ת״ח גדול ומלבד זה ידע את השפה הפולנית והרוסית על בוריה. הוא נפטר כאן בארץ, והשאיר הרבה חידושי תורה בכתב, אבל אין כאן מי מבניו שיטפל בהם.

דמות של שני אנשים

ח. י. לרר

ברצוני למסור כאן דמות של שני אנשים ששמם הי׳ מפורסם לא רק בעיר אלא בכל הסביבה, שתקופתם מתחילה משנות השלושים של המאה שעברה עד סוף המאה הזאת.

ר׳ ישראל הכהן גורזיצנסקי ז״ל

ר׳ ישראל הכהן גורזיצנסקי או כפי שקראו לו בעיר ר׳ שראלי דעם רב׳ס, כי הוא הי׳ חתנו של הרב ר׳ משה רויגנפיש אב״ד דקהלתנו, שקראו לו ר׳ משה קאנסקיואלער *. למרות שבנו יבדל לחיים ידידי היקר ר׳ משה גורדון תיאר אותו במאמרו, רוצה אני ג״כ להוסיף כמה שרטוטים לדמותו, מפני שכל השנים אחרי חזרתו מרוסיה, משנת תרע״ט עד פטירתו, הייתי אבדל לחיים מידידיו ומבאי ביתו עוד קודם שהכרתיו בימי נעורי מסר לי אבא שלי ז״ל, עליו, כי באותה השנה שאבא בא לטומאשוב בשנת תרל״ד, בא גם הרב ר׳ משה לשכון כבוד בעיר, ואמר לי: כי ר׳ משה קאנסקיואלער הביא אתו גם את חתנו שהוא ת״ח גדול והוא הי׳ יכול להיות רב גדול בישראל, אבל לא רצה להשתמש בתגא, וגם ספרא רבא, עומד בקשרי מכתבים עם הרבה גדולי ישראל. מלבד זה שמעו הלך בכל הסביבה. הכרות שלי הראשונה הי׳ מיד עם התחלת המלחמה העולמית הראשונה בשנת תרע״ה. עברתי מבית החסידים דהוסיאטין שנשרף מיד עם בואם של חיילי האוסטרים, לבית החסידים דקוזמיר. ראיתי לפני דמות פטריארילית, אבל העיקר תלמיד חכם שכל המעלות שמנו חז״ל בת״ח נמצאים בו. בשטיבל הי׳ הנשיא הלא מוכתר, דעתו היתה מכרעת, אף אחד לא העיז כנגדו. ראו בו האיש שמשכמו ולמעלה גדלה מכולם, ואם לפעמים זרק מרה היתה רק כדי שבית התפילה לא יהפך חלילה למערת פריצים כבטויו, וככה כל ימי חייו הי׳ הבית חסידים של טריסק־קוזמיר־קילץ היחידי שלא נשמע סכסוכים ומריבות עם גבאות וכדומה, או בענינים מפלגתיים. כמובן שאז בתור צעיר לא הי׳ לי העוז לגשת אליו ולדבר עמו, מספיק הי׳ שנגשתי בזמן שהתועדו סביבו החסידים ביחוד בין

---

* כי היה מקודם רב ואב״ד בחמלניק ובקונסקיוואלי.

מנחה למעריב לשמוע ממנו דברי תורה או סתם סיפור מאיזה גדול בישראל. כדאי לציין שבתור מספר הי׳ פשוט תענוג לשמוע איך שהוא מסר הדבר, אבל עיקר ההיכרות שלי עמו התחילה אחרי המלחמה אחרי ששב מרוסיה והצליח אחרי השריפה הגדולה בשנת תרע״ח שנשרף גם ביתו — לבנות בחזרה את ביתו. שכרנו אצלו חדר אחד בשביל המזרחי ואז הי׳ לי ההזדמנות להכיר מקרוב את גדלו, והרבה פעמים הלכתי להתיעץ אתו בעניני הציבור, אף שבזמן האחרון אחרי חזרתו מרוסיה התרחק מלהתעסק בצרכי ציבור. רק

ר׳ ישראל הכהן גוזיטשיינסקי

לדבר אחד התמסר, זה הי׳ הת״ת שעמד בראשה עד יומו האחרון, והודות לו התקיימה. אבל כל ימיו עד המלחמה העולמית הראשונה הי׳ מראשי הקהלה (דאזוּעס) ועסקניה ושום דבר לא נעשה בלעדיו, ובגלל זה עזב את העיר ביחד עם החיילות הרוסים ונדד לרוסיה והי׳ כל הזמן במינסק.

הי׳ ידען גדול בקורות גדולי ישראל בתקופה האחרונה, ביחוד בגדולי אדמו״רי פולין. גם בהיותו במינסק שאב הרבה על גדולי ישראל בליטה וברוסיה הלבנה, התחבר עם הרבה גדולי ישראל שהיו ג״כ פליטים במינסק. למרות שהי׳

בעל עסקים לא ראו אותו מסתובב ברחוב ועל אחת כמה וכמה לשבת שם ולדבר, רק עבר לצרכיו. זכורני, פעם אחת כשנכנסתי לחנותו באיזה ענין, אבל מפני שבחנות היו קונים ואי אפשר הי׳ לדבר אתו יצאתי עמו החוצה, אבל כשראיתי שהשיחה נתארכה נכנסתי והוצאתי כסא שישב עליו, והוא הי׳ אז אחרי גיל הגבורות, והוא בשום אופן לא רצה לשבת בנימוק שאין הוא רוצה להיות מ„יושבי קרנות״. כך הי׳ נזהר בכל דרכיו; הי׳ לו זכרון נפלא, דעתו היתה צלולה עד יומו האחרון.

הוא נפטר בשנת תרצ״ח, שנה לפני פרוץ המלחמה העולמית, ובזמן שמצב היהדות בפולניה הורע מאד בשנים האחרונות — החרם הכלכלי של הפולנים על היהודים וגזרת השחיטה. ועליו ג״כ יכולים לאמר: „כי מפני הרעה נאסף הצדיק״.

ר׳ דוד וויצמן ז״ל

ר׳ דוד וויצמן, עוד בנעוריו מיד כשבא לטומאשוב הי׳ מפורסם ללמדן גדול לא רק בטומאשוב אלא בכל הסביבה, ומסופקני אם בכל הסביבה הי׳ בין הבעלי בתים למדן כמוהו. עוד בנעורי כשאבא שלי ז״ל תיאר לי את חשובי העיר והבעלי בתים בימי היותו בטומאשוב בשנות השלושים אמר לי: נמצא בטומאשוב חסיד רדזיני שהוא למדן גדול אבל מוצאו לא מטומאשוב. הוא הי׳ כמדומני יליד לובלין או מהסביבה. ר׳ דוד וויצמן הסתופף עוד אצל האדמו״ר מאיזביצה־רדזין בעל „בית יעקב" זצ״ל, אבל בעיקר אצל בנו בעל „התכלת" זצ״ל, שהוא נחשב לתלמידו המובהק. הוא הי׳ למדן כפי הגדרת אחד מהגדולים כשמתארים לאחד את המקצוע סימן שהוא מתעסק בו, למדן ג״כ נקרא מי שלומד כל ימיו. כל ימיו של ר׳ דוד לא זז מן הספר ולא פסק פומיה מגירסא. את העסק — עד המלחמה העולמית הראשונה הי׳ לו מכולת סיטונאי — ניהלה רעיתו חוה שהיתה אשת חיל. הוא הי׳ נוסע רק בעת הצורך ללובלין לקנות סחורה, או יצא בעיר לסדר מה שהוא, ביחוד ללוות איזה גמילות חסד. הכרתי אותו בראשונה אחרי נשואי כשהיתי עוד מאוכלי שולחנו של חותני ז״ל. ראיתיו כשהוא בא מפעם לפעם ללוות גמ״ח, כמובן שחותני נתן לו בסבר פנים יפות כמה שרצה, ואם לא הי׳ אז רעיתי נ״ע שהיתה הגזברית נתנה לו, ואז ראיתי אותו שהוא הולך מתוך הכרח שאשתו שלחה אותו אבל מחשבתו ניכר הי׳ היא במקום אחר. בעיקר הכרתיו כשהי׳ בא מפעם לפעם להישיבה שנוסדה בטומאשוב בערך בשנת תרע״ב והתקיימה בעיקר עד פרוץ המלחמה. ביחוד הי׳ בא להכתה הגדולה ששם התלמידים כמעט כולם היו בעלי כשרונות והר״מ שלהם הי׳ ר׳ משה דוד ז״ל סבא של ר׳ יוסף הלוי מחיפה יבדל לחיים. ר׳ משה דוד הי׳ ג״כ ת״ח גדול, הוא הי׳ מקודם המלמד הראשי בחצר בלז, ואז ראיתי איך ששניהם התחילו להתווכח — ר׳ דוד הלמדן שכמעט כל הש״ס היו בהירין ליה בא בקושיות מכאן ומכאן, אבל ר׳ משה דוד לא נכנע. הוא הי׳ לומד על המקום ז. א. להבין את הגמרא עם תוספות וכל המפרשים שמבארים את הסוגיה הנלמדת ולא נתן לבלבל את התלמידים ממקומות שלא ידועים להם, וכך הי׳ שניהם בבחינת ת״ח שבבבל.

האמת שאחרי המלחמה הראשונה ראיתי אותו רק מפעם לפעם. הוא היה כמעט כלוי בבית. חתנו ר׳ מרדכי בלנק הי״ד אמר לי: שהוא שוכב על הספה ולומד, ואם ראו אותו בחוץ הי׳ זה דבר נדיר. בעניני ציבור לא התעסק מעולם, כי כל ימיו הי׳ טרוד בלימודיו. וזכורני אחרי המלחמה העולמית הראשונה בעת הבחירות הראשונות להקהלה בשנת תרפ״ד הכניסה האגודה אותו לרשימה שלה וכמובן שנבחר — כנראה ששכחו מה שצוה ר׳ עקיבא לבנו והפירוש של רש״י.

ואז ראיתיו בישיבה אחת שהתנהלה עד אחרי חצות והתווכחו בעניני נוהל הפרלמנטרי, והמנצח הי׳ ר׳ נחום שולדינר הי״ד. והוא ר׳ דוד הזקן ישב שקוע במחשבתו. אז אמרתי, נדמה לי לר׳ חיים פישטמן ע״ה, למה לא חסו על הזקן הזה במקום שישב בביתו על לימודיו הביאו אותו לכאן, כמובן שהוא מיד התפטר.

כפי שהזכרתי הי׳ מתלמידיו המובהקים של בעל „התכלת״ זצ״ל, ולאחר פטירתו מסרו לו את סדר מקוואות לסדר ביחוד את הפירוש הארוך והקצר. כפי שאמרו לי סידר בעל התכלת זצ״ל את הפנים כמו הגמרא על כל סדר טהרות אבל את הפירוש סידר רק על מסכת כלים שהוא עוד בחייו הדפיס ועל מסכת „אהלות״ שזה הדפיס בנו ממ״ק ר׳ מרדכי יוסף זצ״ל אחרי פטירתו, והשאר נשאר בלי פירוש. ואז חלקו את המסכתות לתלמידיו המובהקים ועל ר׳ דוד נפל מסכת מקוואות, והאדמו״ר האחרון של רדזין הי״ד בא במיוחד לטומאשוב לקבל אותו ולהדפיסו.

ר׳ דוד נפטר בימי המלחמה בשנת ת״ש בחורף.

ת. נ. צ. ב. ה.

החיים והשלום ליד״נ ר׳ משה הכהן גורדון

אחדשה״ט באה״ר

הריני לבקש סליחת כב׳ על איחור תשובתי למכתבו האחרון מיום ב׳ דר״ח אייר. השתדלתי למלאות בקשתו ולחקור אחרי אישיותו הנעלה של החסיד הג׳ ר׳ דוד ויצמן ז״ל והעליתי מעט מאד, כי כמעט ולא מצאתי יהודי אשר אפשר לומר עליו שהוא הכיר אותו ואם נמצא עוד בחיים אולי כמה מיהודי טומאשוב הרי אי אפשר לומר שהכירו את ר׳ דוד ויצמן שהיה מטובו הצנע לכת ורק מעטים ידעו על גדלותו בתורה, ואת זה היו יכולים לדעת רק אלה שהשתעשעו אתו בדברי תורה ואז גם הוא היה צריך להיות ת״ח גדול שיהיה מוכשר לרדת לעומקו של ר׳ דוד. דבר זה הוכיח לי בפעם המאה את מה שכבר הערותי וכתבתי כי עושים עוול אלה המוכשרים לרשום לדורות ולתאר את דמויותיהם של אישים מופלאים כאלה כר׳ דוד ויצמן ודומיהם ואינם עושים את זה כל זמן שה׳ ב״ה חנן אותם בשנות חיים, כי אם לא הם מי יעשה את זה. וכך הולכות ונשכחות דמויות כה מופלאות.

ראשית דרכי היה לר׳ יעקב ליינער בתל־אביב בנו של הה״ח ר׳ חנינא מטומאשוב מזוביצק שהיה בנו של הרה״צ האדמו״ר ר׳ העשיל מחעלעם בנו של בעל ה„בית יעקב״. יהודי בעצמו ת״ח ויודע חסידות, וכשבאתי לביתו מצאתיו שקוע בספר בית יעקב מאבי סבו וכששוחחנו על ר׳ דוד ויצמן הוא הראה לי, נוסף למקום שכב׳ מציין במכתבו מהגה״ח ר׳ ירוחם ז״ל, בהגהותיו לספר החינוך מזכיר אותו הרב ירוחם בעוד שני מקומות פעם בקונטרס שהוציא בניו־יורק בתש״ט. על הגר״א איש הנגלה והנסתר שמה בדף 182 הוא מזכירו בזה״ל: „אכתוב מה ששמעתי מידידי הרה״ג רבי דוד ווייצמאן ז״ל מעיר טומאשוב בפולין, שהיה מעתיק את הכתבים לסדר טהרות אצל מרן דודי ז״ל״. ופעם נוספת בספר „תפארת ירוחם״ פירושים וביאורים על פרשיות התורה שהשמיע בבית־מדרשו מדי שבת בשבתו וביומא דריגלא הגה״ח ר׳ ירוחם ליינער זצ״ל שהוציא לאור כבר אחרי פטירתו בנו הרב מרדכי יוסף ליינער מניו־יורק. שמה בדף קע״ט מביא מכתב גדול שכתב עליו הגה״ח רבי דוד ווייצמאן, במכתב אפשר להשיג במידת מה גדלותו בתורה. המכתב דן ביסודי העיבור ורואים כמה גדול חילו גם בענינים אלה שהם עמוקים ורחבים מני ים ומטייל לו בסוד התקופות והעיבור כבן בית. בסוף מכתב חשוב ורב ערך זה הוא גם נוגע בסימני החלזון שעודו מצוי גם עתה בא״י בין חיפה לצור. ומקוה להשיג ממנו הקלישע ואולי גם הבריאה עצמה כבושה בספירט ע״י חכמי מחקרי בע״ח שנתרבו שם בישוב החדש בדורנו. וכבר החלפתי עמהם כמה מכתבים ומהם הנני שולח כעת ע״י המוכ״ז למרן אדמו״ר שליט״א. וארוכה תשובתו

באשר הוא המומחה היחידי בהוצאת הצבע לאור אם יסכים להזדקק בנסיון זה מהחלזון שבא״י בכדי שיתגלה האמת הברורה מכל צדדיו וכו׳.

מכתב זה נכתב בה׳ שמות ה׳תרפ״ז בטומאשוב.

ומדי דברי עם ר׳ יעקב ליינער על הגה״ח ר׳ דוד ווייצמאן ז״ל נזכרתי בו כמו בחלום שאבא ז״ל היה מראה לי אותו כשהיה לוקח אותי בנסיעותיו לרבי זצ״ל בווארשה או באוטבוצק בין עוד כמה ישישים מחסידי הבית יעקב זצ״ל שהיו עוד אז בחיים, ופשוט בהתלהבות היה מדבר כשהראה לי את רבי דוד ווייצמאן ואמר לי אתה יכול לתאר לך בני את גדלותו בתורה אם מרן הארחות חיים זצללה״ה מסר לו להגיה את כתבי ידיו הקדושות מסדרי טהרות לפני מסירותם לדפוס. הוא היה ענותן ושפל רוח ולא התבלט, היה מתהלך בצדי הדרכים והיה מתרועע ומתחבר לפרחי החסידים האברכים והבחורים, מדבר בפשטות כאילו שוה בשוים, אבל כמובן כשידענו מה גדול כוחו בתורה היו נוהגים בו בדרך ארץ וביחס של כבוד.

זה הכל מה שידוע לי על ר׳ דוד ווייצמאן ז״ל ואם כב׳ רוצה לעשות איזו שהוא קטע בספר הרשות בידו, חומר למאמר זה לא מספיק.

בכל הכבוד ובברכות כט״ס

ידידו עוז **ישראל מרדכי הכהן אידלמן**

ר' טבל ז"ל
(מצבה לטבל החסיד)

ישראל זילברמן, חיפה

כשהזכירו בעירנו את השם ר' טבל ידע עולל ותינוק שזהו טבל החרד, היושב יומם ולילה על התורה ועל העבודה בשטיבל של ר' יהושע'לה, או בבית המדרש החסידי הסמוך.

הרבה טבלים היו בעיירה, אך סתם ר' טבל היה ר' טבל החרד, הנזיר. כה פופולרי היה האיש בין כולם, ללא יוצא מהכלל.

לאמיתו של דבר, היה ר' טבל ניגודה של פופולריות, כל עצמיותו היתה ענוותנות, צניעות, פשטנית, מתרחק מפרסום כמו מאש. היה בודאי מרוצה יותר אילולא ידעו עליו בכלל. תמיד נחבא אל הכלים, נדחק בפינה, נמוך מעשב וחלש מזבוב, מסתפק בפת חרבה עם מים שאנשים טובים דאגו לספק לו ויישן שינה חטופה ליד התנור בשטיבל של ר' יהושע'לה.

מוצאו של ר' טבל היה מ„עמך", ללא שלשלת היוחסין של משפחות רבנים או רביים אלא ממשפחה של פשוטי־עם בעיירה העניה מאוד יארצ'ב. גם באורח חייו הנזירי החל בהיותו כבר אב לכמה ילדים.

הסיבה שגרמה לצעדו המהפכני של ר' טבל לא נודעה. והרי לא כל יום יקרה שאדם ינטוש את משפחתו, אשה וילדים, ויהיה נע ונד בעיר זרה וחי בבדידות כנזיר. ר' טבל עצמו התענין מעט מאוד בכל הנוגע לגופו, ובכלל מיעט בדיבור. אין זה אומר שהיה קפדן. כשפנו אליו בשאלה, היה עונה בנחת ומדבר ברוח טובה, אך היה רואה בזה איבוד־זמן: „היום קצר, והמלאכה מרובה", הרי מחכים הגמרא וספרי מוסר וספרי קודש אחרים, ויש להשיג את מה שהחסירו בשנים שחלפו...

מעט מאוד ידוע על עניני משפחתו של ר' טבל, אך דבר אחד בטוח שלא שם יש לחפש את המניע להחלטה הגורלית של ר' טבל להמיר את דרך חייו הקודם ולפתוח בחדש, קשה מאוד לפי מושגינו. מסתבר ביותר שבא לידי הכרה ושיכנוע בדברי החכם מקוהלת: „הבל הבלים הכל הבל". המעשה היחיד שאדם יכול וצריך בעולם הוא לעבוד את הד' ולדאוג לעולם הבא.

ר' טבל בכוח רצונו החזק עושה הכל בשלימות, מאה אחוז. וכפעם דרכה רגלו על מפתן השטיבל של ר' יהושע'לה שוב לא ראה את יארצ'ב עולמית.

אשתו היתה כנראה אשת חייל, שכן עלה בידיה לפרנס ולגדל לבדה את הילדים.

אך לא רק ביארצ׳ב, אף בטומאשוב לא ראו את ר׳ טבל רק בין כתלי חצרו של ר׳ יהושע׳לה. החצר היתה גוש מיבנים שהכילו כמה דירות לבני המשפחה, שטיבל לתורה ותפילה וכן בית מדרש שנקרא בית המדרש החסידי, להבדיל מבית המדרש הגדול הכללי. הגוש היה בנוי קירות עבים מאבן, קומה אחת, נמוך עם מסדרון חשוך ומראה עגום. נראה בכללו כאתר קדוש ומאובן מימי הבינים. בתי כנסת כאלה מתוארים ב„קידוש השם״ לשלום עליכם, „בלילה בשוק הישן״ לפרץ, או ב„יושה קאלב״ לי. י. זינגר.

האכסניה תאמה להפליא לדייר. בשטיבל הזה שכתליו מכוסים מלמעלה עד למטה ספרי קודש עתיקים היה ר׳ טבל ה„מתמיד״ הכי־גדול, האחרון לשינה והראשון לקום. ר׳ טבל חילק את שעות היום לתורה ולתפילה. לומד היה בכל הספרים גם בקבלה שהחסידים מחשיבים יותר וגם גמרא שהמתנגדים מעדיפים.

בכשרונות גאוניים־מיוחדים לא הצטיין כנראה ר׳ טבל. הוא לא נודע בתור שכזה. גם בתבים לא הניח אחריו. גם לא ניהל ויכוחים עם לומדים אחרים בשטיבל, כפי שנהגו אחרים. לא זו היתה מטרתו. לא היה זה מענינו להראות את ידיעותיו. הוא למד משום שחייבים ללמוד תורה, אך לא כדי להיות למדן. לעומת זאת נודע בתור בקי מופלג, היינו הטיב לזכור הרבה.

בחזותו החיצונית היה ר׳ טבל גבר מאוד סימפטי. קומה בינונית, אף יווני מחוטב יפה, עיניים חומות־כהות, קלסתר פנים לבן בעין הקלף, כמו בלי טיפת דם, עם זקן מגודל־פרע לא מסורק גבו כפוף קמעה מישיבה תמידית. היה לבוש חלוק אפור ארוך שצבעו דהה מזמן, כרוך באבנט. נעל קיץ וחורף מגפיים גבוהות, וכן בגדים חמים תחת החלוק. בראשו חבש כובע־קטיפה יהודי, אך בד־הקטיפה לא נראה עוד לעין. את בגדיו, ככל שאזכור, לא החליף מעולם.

אף כי בעיני הנשים בעירנו היה ר׳ טבל סמל הבטלנות, שלים־מזל, לא יוצלח וכדומה — אפשר שדעתן נבעה מזה שהוא נטש אשה וילדים, שהשאיר כמו שאומרים „על המים״ ולא איכפת לו כלל. אך אני סבור שאנו ילודי־אשה לא גדלנו כדי לדונו לכף חובה על כך. את זאת נניח לדן יחידי לבאי עולם. וגם כאשר נשים אלו, בשעה שבעליהם לא הצליחו בעסקי פרנסה או בתחומים אחרים הדביקו להם את הכינוי „טבל׳ה החרד״ — הרי ר׳ טבל היה ונשאר אישיות מופלאה מיוחדת. ויש עוד הרבה לכתוב עליו. זכורני, כי כשעליתי ארצה לפני עשרים וכמה שנים וביקרתי בצפת עיר „המקובלים״ הקדושה סובבתי בסימטאות בחיפוש אחר מקובלים והרושם הראשון שלי היה שיהודים כמו ר׳ טבל קשה למצוא אף בעיר מקובלים כצפת. זאת כתבתי אל הורי ולאחרים.

וסבורני כי רשאים אנו להיות גאים על עירנו שהעמידה מתוכה ר׳ טבל שכזה ועוד אישים רבים אחרים.

ציון לנפש אחת מהחסידים הראשונים

יוסף הלוי

אבי מורי ר' אהרן בן ר' משה דוד הלוי לחר ז"ל, כל חייו היו קודש לתורה, לתפילה ולגמילות חסידים. היה ממשכימי קום לעבודת הבורא. לפני עלות השחר בשעה ארבע אפשר היה לפגוש אותו בבית התפילה — חלמער שטיבל — כשהוא עוסק בתורה ובתפילה.

אם ביום מסוים היה ברמינן ר"ל, לא הלך אותו יום מבית התפילה הביתה או לעסקי הפרקמטיא אלא ראה מחובתו קודם כל לדאוג לעריכת ההלויה, וזאת בתפקידו כיו"ר או, כפי שזה נקרא אז, הנאמן של החברה קדישא.

הוא היה אוהב ארץ ישראל וכל הקשרים לארץ הקדושה ולירושלים, וביטא אהבתו זו בדרכו המיוחדת כגבאי של קופת רבי מאיר בעל הנס. בתוקף תפקידו זה הקדיש פעמיים בשנה שבועיים עד שלשה שבועות תמימים לעבודת הרקת הקופסאות של קופת רבי מאיר בעל הנס. כמעט בכל דירה היתה קופסה של קופת רמבה"ן, והוא עם ר' יעקב מינצר ז"ל היו עוברים מבית לבית, מריקים את הקופסאות, נותנים במקום קבלות ומניות על סכום ההרקה הנוכחית וקבלות רשמיות מירושלים על סכום ההרקה הקודמת. בדחילו ורחימו היו סופרים את הכסף וממיינים לפי סוגי המטבעות, אורזים את המטבעות לפי הערכים: פרוטות לפרוטות, זהובים לזהובים וכו'. הסכומים לא היו גדולים, אך העבודה שהיתה כרוכה בזה היתה רבה. את הכסף והעתקי הקבלות היו מעבירים לר' ישראל גורזיצנסקי ז"ל שכיהן כמנהל וכיו"ר של החברה.

למותר לציין שכל העיסוקים הנ"ל היו שלא על מנת לקבל פרס.

בשטח ההנהגות האישיות היו לו מנהגים שמקודם חשבתי שהם מוזרים, אך אח"כ מצאתי סמוכין אלה במקורות. הנה דוגמאות מספר:

א. כשהתפלל בבית היה מתפלל שמונה עשרה בקול ולא בלחש. ואני, בהיותי ילד, מתוך הקשבה לתפילתו ידעתי עד מהרה בעל פה את כל תפילת שמונה עשרה. אח"כ מצאתי כתוב בירושלמי מסכת ברכות פרק אין עומדין: „רבי יונה כשהתפלל בבית הכנסת היה מתפלל בלחש, כשהתפלל בבית היה מתפלל בקול, עד שבני ביתו ידעו בעל פה את כל תפילת שמונה עשרה".

ב. נוהג היה לומר „שים שלום" אפילו בתפילת מעריב ולא „שלום רב" כבסידור התפילה. אח"כ מצאתי גרסה זו ב„משנה ברורה" בביאור הלכה הלכות תפילה.

ג. בקידוש ליל שבת נוהגים להתחיל בלחש „ויהי ערב ויהי בוקר" וקוראים בקול רם „יום הששי", ואילו הוא התחיל בלחש מ־„וירא אלקים את כל אשר עשה... ויהי ערב ויהי בוקר", ז.א. אמר את הפסוק כולו. אח"כ ראיתי שזה מנהג בלז ומקורו של המנהג בתלמוד מסכת מגילה פרק רביעי. נאמר שם: „משום כל פסוקא דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן", ז.א. אסור להתחיל או להפסיק פסוק במקום שונה מזה, בו מתחיל או נגמר הפסוק בתורה.

איש ישר היה עניו וצנוע. תמים במעשיו ושלם באמונתו. הוא קיים את המצוות־עשה „תמים תהיה עם ה' אלקיך" במלא מובן המלה.

יהי זכרו ברוך.

ר׳ שלום זילברמן ז״ל

ח. י. בן אהרן

בין האנשים הבולטים ועסקני העיר, ביחוד בתור בא כח ודוברה של ה„מזרחי" בעירנו הי׳ ר׳ שלום זילברמן הי״ד. ר׳ שלום הי׳ נכדו של הרה״ג מבילגורי ר׳ יעקב מרדכי זילברמן זצ״ל, שהי׳ מפורסם לפני המלחמה העולמית הראשונה בתור אחד מגדולי הרבנים בפולניה. הרב זילברמן נולד במזריטש הגדול, שהיא בסביבת שדלוץ על בריסק על הגבול שבין פולניה וליטא. עוד בנעוריו נראה בו כשרונות יוצאים מן הרגיל, ואת שיטתו בלימוד התורה נחל מגדולי ליטא ונתחנך כמתנגד. אחר חתונתו עבר למציוב — עיר בוואהלין מחוז קובל, שמשם היתה הרבנית, ועל־שם העיר הזאת נקרא „דער מציובר עלוי". חותנו שהי׳ מחסידי המגיד מטריסק זצ״ל, פעל עליו שנעשה לחסיד טריסקאי. — ישנו סיפור איך שנעשה לחסיד של המגיד מטריסק, אבל לא כאן המקום לספר.

אחר עזבו את הרבנות בבילגוראי הרה״ג ר׳ שמואל אנגיל זצ״ל מרדימישלה מפאת גזירת הממשלה הרוסית בשנת תרמ״א־ב׳ על יהודי נתיני חו״ל, נתנו טובי העיר בילגוראי עיניהם — נדמה לי בעצת המגיד מטריסק זצ״ל — על האברך הזה ממציוב, ונתקבל שם לראב״ד ושמש שם ברבנות יותר משלושים שנה. כפי שהזכרתי נחשב בין גדולי הרבנים בפולניה והי׳ בסביבתנו התל שכולם פונים אליו בשו״ת ובדיני תורות. אצלו התמזג לימוד התורה הליטאית עם ההתלהבות ועבדות הבורא החסידית. כותב הטורים האלה זכה לראותו פעם אחת בעת שהי׳ כבן ארבע עשרה שנה. הוא בא לקרסניבראד לדין תורה, אני למדתי בשטיבל של טריסק, כשאמרו לי בבוקר שהרב מבילגוראי נמצא בבית המדרש, נכנסתי מיד עם עוד כמה חברים לביהמ״ד לקבל ממנו שלום. כשנכנסתי סגר פתאום את הגמרא והתחיל לומר קרבנות. כשהתחיל לומר „וידבר ה׳" בהתלהבות אז פחד ואימה נפל עלי שמעולם לא אשכח אותו.

הרב מבילגוראי זצ״ל הי׳ האחד בסביבתנו שלמד עם בחורים מצויינים כל יום שעורים מסוימים, וכותב הטורים הכיר הרבה מתלמידיו שהי׳ ת״ח גדולים וגם יראי־שמים מפורסמים. הוא ביקר בכל יום בביהמ״ד ובשטיבלך ששם למדו בחורים כמנהג בפולין בכדי שיוכל להשיב לאלה שהתקשו בגמרא או בתוספות. ואצל זקנו זה למד והתחנך ר׳ שלום זילברמן. גם אביו של ר׳ שלום הרה״ג ר׳ יוסף זצ״ל בנו של ר׳ יעקב מרדכי זצ״ל, הי׳ ת״ח גדול ושימש עוד בחייו בתור רב ומו״צ בבילגוראי. מלבד זה הי׳ פקח גדול, ועוד בחייו של אביו שלח אביו אליו הרבה דיני תורה מסובכים שהוא עם פקחות שלו עלה לו לישר אותם. ואחרי פטירתו של אביו בימי המלחמה הראשונה בשנת

ר׳ שלום זילברמן

תרע״ה עלה על כסא הרבנות בבילגוראי בתור ראב״ד והי׳ אב״ד בערך עשר שנים עד יום פטירתו.

ר׳ שלום ירש מאביו גם את הפקחות. הוא הי׳ בר־דעת במלוא מובן המלה. כשעבר ר׳ שלום לטומאשוב — [הוא הי׳ חתנו של ר׳ אליעזר שפירא ז״ל, ר׳ אליעזר שפירא הי׳ חתנו של ר׳ יוסף פיטר בן ר׳ סיני פיטר. זכה ר׳ אליעזר שפירא שהי׳ לו ארבע חתנים כולם ת״ח. מלבד ר׳ שלום הי׳ חתנו השני ר׳ זלמן הלל ברנדוין הי״ד, ת״ח ממשפחה מיוחסת מזמושץ, חסיד גורי. וחתן אחר יבדל לחיים ר׳ שלום יוסף ענגלסברג שליט״א שהוא היום רבה של „הדר יוסף״ פרור בת״א. ר׳ שלום יוסף קיבל עוד בנעוריו סמיכה מר׳ אליהו קלצקין זצ״ל רבה של לובלין, אבל לא רצה להשתמש בתגא עד בואו לכאן, וכאן סמכו עליו הרבנים הרב הרצוג זצ״ל הרב הראשי לישראל, ויבדל לחיים הרב הראשי ר׳ א. י. אונטרמן שליט״א שהי׳ אז רבה של תל־אביב. וחתנו האחרון הי׳ הרב יחזקאל הוכמן הי״ד שהי׳ בנו של הרב ר׳ חיים הוכמן זצ״ל שהי׳ לפני המלחמה העולמית הראשונה רב בזוורזיניץ, ישוב אצל שברשין שהי׳ כפי שקראו לו המפתח של אחוזות של הגרף זמויסקי, ואחר־כך היה רבה של עיר קרשוב. ואחר המלחמה העולמית הראשונה נקרא לשמש בתור רב ומו״צ בבילגוראי] — הי׳ מהאברכים המצויינים והבולטים בעיר.

כשנתיסד „המזרחי״ בטומאשוב, בימי המלחמה העולמית הראשונה, הי׳ ר׳ שלום מהראשונים שנספח אליו. גם את אהבת ארץ ישראל שלו ירש כנראה מזקנו. ר׳ שלום סיפר לי כי בזמן ש ה ר צ ל ז״ל אסף את הקונגרס הראשון ויסד את המוסדות לבנין ארץ ישראל נכנס זקנו הרב זצ״ל בהתלהבות שלו ומלא שמחה: „הולכים לבנות א״י ולישב שם את היהודים״, והי׳ מוכן להתמסר

לזה בכל כחו. אבל אחר־כך שראשי היהדות החרדית הרשמית בפולניה התיצבו מנגד נשאר אדיש אבל בתוך לבו בערה בו אהבת ארץ ישראל כמו לתורת ישראל ולכל קודשי ישראל. ר׳ שלום נעשה ממנהיגיה של המזרחי בעיר, לא הי׳ אף אסיפה אחת בעיר שר׳ שלום לא ישתתף בו. הוא בדעתו הצלולה ובביטוי מחשבותיו הצליח הרבה שיקבלו את דעתו של המזרחי, ביחוד בזמן שהיו מקטרגים על המזרחי בכל מיני טענות הידועים הי׳ הוא מצליח לסתור את כל טענותיהם. זכורני, בזמן שנוסד בית ספר של המזרחי והתחילו ללמוד לקרוא בשיטה החדשה כמו שלומדים היום בכל בתי ספר בארץ, אפילו של החינוך העצמאי, ואז קראו לאסיפה איך יתכן לבטל את השיטה הקודמת „קמץ אלף אָ״? אז אמר להם ר׳ שלום: האם אתם משתמשים היום בכל הכלים שהי׳ מקודם ומה יהי׳ אם כשנזכה ב״ב לביאת משיח ואז נקדש את החודש בראיה אזי אתם חושבים שנפרסם כמו לפני אלפים שנה במשואות או בטלפון, אזי כולם נשתקו. לא אדבר כבר שב„מזרחי״ כולם התחשבו בדעותיו ודעתו היתה המכרעת, ובתור בא כחה השתתף בכל האסיפות שנקראו בעיר לטובת העיר.

הוא השתוקק כל ימיו לעלות לארץ אבל לא עלתה לו. ובעבור זה זכה שארבעה מבניו נמצאים בארץ ושנים מהם בארגון של יוצאי טומאשוב. אחד מהם ר׳ ישראל ת״ח ומשכיל, הוא גמר את ה„תחכמוני״ בוורשה וכאן בארץ ביקר באוניברסיטה. היום הוא סוחר ואחד מנכבדי העיר חיפה.

כמה פרטים על משפחתי

ישראל זילברמן, חיפה

אבי ז״ל ר׳ שלום, מוצאו מעיר בילגוריי־לוב, ממשפחת רבנים ידועה. אביו ר׳ יוסף ירש את כסא הרבנות מסבו ר׳ מרדכי זילברמן המפורסם בכינוי העילוי ממצ׳ב, זאת העיירה שממנו עלה לכהן פאר בעיר בילגורייא. הוא היה מופלג בתורה, ביראה ובמעשים טובים. ישנם הרבה חידושי תורה שלו. גם סיפורי חסידים עליו. היה ממקורבי המגיד מטריסק. הסופרים י. י. זינגר ובשביס־זינגר, שהם נכדיו, מרבים לספר עליו. האחד בספרו האחרון: „פון אַ וועלט וואס איז נישטא מעהר״, והשני בספרו: „פון מיין טאטענס בית־דין שטיבל״. אבי בנו בכורו של סבי ר׳ יוסף, היו לו כל הנתונים וההכשרות לכהן ברבנות על כסאו של הסב. הוא העדיף את המלאכה ועבר לגור בטומאשוב, איפה שנשא לאשה את בתם של ר׳ אליעזר ובילה שפירא. עסק שם במסחר ואח״כ בעבוד שמנים.

הסבתא מצד אמא היתה אשה מאלה המכונות „אשת־חיל״. היא היתה ממשפחת פוטר המפורסמת, ובשמה פוטר (שמה לפני הנישואין) הכירוה בכל העיר. אנחנו היינו מכונים כמו נכדיה של בילה פוטר, או חתנה של בילה־פוטר. הגם שבימים אלה לא היו נדירות תופעות שהאשה עסקה בפרנסה והבעל למד בבית־המדרש וכדו׳, בכל זאת היה באשה הזאת מעוף ומרץ בלתי רגיל. היא צברה רכוש רב, בתים וחנויות, וכל שאיפותיה היו „לקנות״ לבנותיה חתנים בעלי־תורה ובעלי־ייחוס. למרות רכושה הרב, היא הסתפקה בעליית־גג קטנה כמו אחד מפשוטי העם. היתה „שתדלנית״ בעלת מוניטין, והיו לה מהלכין בכל חוגי־השלטון בעיר וגם בעיר המחוז. היתה משתדלת הרבה ובהצלחה לטובת יחידים ש„נלחצו״ ע״י זרוע השלטון, כמובן ע״י „מתן ביד״ במקום הנכון. האמינה הרבה בכוחם ובברכתם של „יהודים טובים״, אדמו״רים וצדיקים, והיתה נוהגת לבקרם ולקבל את ברכתם עבור כל שתדלנות אצל השלטונות. בעיקר הרבתה לנסוע לבלז ולטריסק.

*

אבי קיבל בנדוניה דירה, חנות, וגם מחסן. היינו במשפחה 5 אחים ו־2 אחיות (בארץ אנחנו 4 אחים) משנת 1935, ולפרנסה היה צריך לעמול קשה. אמא שלי, בדומה לסבתא, חלקה היה גדול בהבאת הפרנסה, כי לאבא לא היה „נשמה״ של סוחר, ואם כי הוא עדיין נשא בעול הפרנסה ולא סמך בנידון על „אשתו״ שהיתה נתונה ראשה ורובה בעסקי־המסחר, אבל העסקים לא היו אצלו חזקת הכל.

עוד בצעירותו נתפס לציונות, ובהיותו אחרי־הנשואין לכמה זמן סמוך על שולחן חותנו, יסד עם עוד כמה אברכים (שנים מהם בארץ והם: ר׳ חיים יוסף לדר הגר בגבעתיים, ור׳ יוסף הלוי מחיפה, יבדלו לחיים ארוכים) את תנועת המזרחי ואת בית־הספר „תורה־ודעת" אח"כ „יבנה". העסקנות גזלה ממנו את כל ערבי השבוע לישיבות והתיעצויות, וגם ממון. אמא בדרך כלל לא הפריעה לו, היא השלימה בעבודה המסחרית מה שהוא החסיר בגלל עסקנותו. אבל לפעמים היתה מתמרמרת אם נקרא ביום באמצע העבודה לפגישה דחופה וכדומה. תנועת המזרחי ובית־הספר שע"י עשו הרבה נפשות לציונות ולעליה ארצה. עובדה היא שבארץ נמצאים כמה אלפי יוצאי טומאשוב שבאו חלקם לפני השואה וחלקם אחריה.

בית־הספר הוציא כמה חניכים דגולים שהשתלמו והגיעו לדרגת מדענים, מורים, פקידים בכירים. בחיפה יושבים 2 חניכים, שאחד מהם הוא חבר־כנסת, ואחד הוא ממונה על המחוז.

אבי היה בר־אוריין ובר־אבהן, והיה מתעניין גם במדעים כלליים ושואף לדעת מיפיותו של יפת. עם זה היה מדקדק במצוה קלה כבחמורה, בעשה ובלא־תעשה. אדם שתוכו כברו, ישר, יפה־נפש, ועדין רוח. דלתו פתוחה היתה לאלה הבאים לבקש סעד, עצה, או ללחוש על „עין־הרע" דבר שהיה מקובל בין הנשים דאז. זכורני, שבילדותי בהיותי בבית־המדרש, נגש לאבי יהודי זקן והדור, חסיד קנאי, ואמר לו: ר׳ שלום רצוני שתגיד לי מה לך ולציונים והמזרחיסטים המקצצים בזקנם והמודרניים. אתה ששומר על קוצו של יוד, איך אתה בא לדחוק את הקץ ולהתחבר עם חצי אפיקורסים. אבי ענה לו, שאותן הטענות המופנות כלפי המזרחי והציונות, היפנו בשעתן כלפי־עזרא ונחמיה שעלו מבבל לבנות את ירושלים ובית־המקדש. מצוות יישוב א"י היא מהמצוות החשובות וכל אחד שמקיים אותם יבורך, וזקוק לעידוד. השואל הלך לו בלי להגיב בכלל. רעיון המזרחי כבש אותו עד יסוד נשמתו, והרבה כסף והרבה מרץ הקדיש לרעיון זה. היה גם סגן יו"ר של התנועה מיום היווסד הסניף בטומאשוב, והסניף הזה היה אחד מהמפוארים בכל פולין. בעזרת הבנים שהיו כבר בארץ, התכונן לעלות עם כל משפחתו, אבל המלחמה הקדימה את עלייתו ונספה בשואה בעיר לוצק, עם אשתו עמליה, בנותיו שרה ופיגה, ואחי הצעיר יעקב.

יהי זכרם ברוך וה׳ ינקום את דמם.

ח. י. לרר

אבי ר׳ אהרן אליעזר הכהן לרר ז״ל

אבי ז״ל היה יליד אוסטילה, עיר השוכנת אצל נהר בוג על הגבול של ואהלין ופולניה. נולד בערך בשנת תרט״ז, בהיותו בן שלש נפטר אביו ונתגדל ונתחנך אצל סבו ר׳ יוסף הכהן ז״ל, שקראו לו ר׳ יושע כהן. זה השם נתן לו החוזה מלובלין זצ״ל, וכה נקרא כל ימי חייו. הסבא היה מוכר בכל הסביבה. מלבד זה שהיה אחד מבני העליה בעולם החסידות, היתה אוסטילה עיר של מסחר ולפני מאה שנים קראו אותה דנציג הקטנה, כי אז לפני שהתחילו לפעול רכבות היו מובילים את כל התבואות והעצים, שוואהלין ופודוליה היו עשירים בהם, לאוסטילה ומשם העמיסו על רפסדות וספינות (גלָרִיס) על הנהר בוג, ומשם לדנציג. והסבא פרנסתו היתה שהיה לו אכסניה גדולה ששם אכלו ולנו, וגם מקום מיוחד לעגלות. כי שם באו סוחרים מכל הסביבה.

אני זוכר אחר נשואי כשהלכתי עם חותני להתפלל בבית החסידים דהוסיאטין, פעם אחת בבוקר נכנס ר׳ שמואל לדרקרמר ז״ל, כשהתישב אצל העמוד שלו וראה אותי, קרא לי ואמר: אני עוד הכרתי את הסבא שלך ר׳ יושע כהן, והוא תיאר לי את תמונתו ואת התנהגותו. הסבא הזה הסתופף בנעוריו אצל החוזה מלובלין זצ״ל, ואחר פטירתו אצל בעל „אור לשמים" זצ״ל, אבל כנראה מיד שבעל „אוהב ישראל" ר׳ אברהם יהושע השיל מאפטא זצ״ל עבר מיאסי למזביז התקשר אליו, ואחר פטירתו ליוצאי חלציו עד ר׳ חיים מזינקוו זצ״ל. אבל בכלל לא היה אחד מגדולי האדמו״רים בזמנו שלא הכיר אותם, ביחוד ראה אותם על החתונה הגדולה באוסטילה שהתאספו אז כל גדולי האדמו״רים, ולהרבה מהם ביקר אצלם במקום מגוריהם. אבל לעת זקנתו, הוא עבר את גיל הגבורות שהיה קשה לו הנסיעה לזינקוו, הסתופף אצל המגיד מטריסק זצ״ל, וחשב אותו לצדיק הדור. וכשנסע להמגיד מטריסק, לקח אתו גם את אבי, וכה התקשר אבי עוד לפני נישואיו לטריסק. כמובן שהסבא הזה השפיע מאד על כל חייו של אבא. חינוכו של אבא ז״ל, היה כמו רוב החינוך של הדור ההוא חינוך של גפ״ת וחסידות.

לעיר טומאשוב עבר אבא ז״ל אחר חתונתו בשנת תרל״ד. חותנו, הסבא שלי מצד אמי ע״ה, היה ר׳ בצלאל הכהן רפופורט ז״ל, שמצד אביו התיחס לצאצאי ר׳ חיים הכהן רפופורט זצ״ל רבה של לבוב, ומצד אמו היה קרובו של בעל „לב שמח" ר׳ חנוך מאלסק זצ״ל, כי הסבתא שלו היתה אחותו של ר׳ שמואל אביו של בעל „לב שמח". הסבא היה הרבה פעמים אצל בעל „לב שמח", וגם אבא היה עם הסבא אצלו כשנה לפני פטירתו. אבא סיפר לי כשבאו אליו נתן להם קודם כל כיבוד כמו לקרובים.

כשאבא בא לטומאשוב היה עוד רב ר׳ יצחק אליהו ז״ל, אבל מיד באותה השנה עזב את העיר ובמקומו בא ר׳ משה רויגנפיש ז״ל שקראו לו ר׳ משה קאנסקיוולר. אבי ז״ל כשבא לטומאשוב התחבר מיד לחסידי טריסק, מלבד זה כפי שהזכרתי היה נוסע עוד מקודם עם הסבא להמגיד מטריסק. ביחוד היה אז השטיבל של חסידי טריסק מקום תורה, אבל לצערו אחר שהיה גר כשמונה שנים בטומאשוב, היה מוכרח מפאת מצבו הכלכלי לעזוב את העיר והתיישב בכפר „מיידאניק״ שהיה במחוז טומאשוב, קרוב להעירה קרסניבראד, ושם ישב קרוב לארבעים שנה עד פטירתו בשנת תרע״ט. במשך כל הזמן לא הפסיק את הקשר עם טומאשוב, מלבד מה שהיה לו שם קרובים לא היה אף שבוע אחד שלא היה בטומאשוב לרגלי מסחרו, וכמעט כל תושבי העיר הכירו אותו. כמובן שהמעבר הזה מעיר לכפר דכא אותו מאד, אבל לאט לאט הסתגל, ביחוד שביתו נעשה לבית ועד של ת״ח וחסידים. מפעם לפעם באו חסידי טריסק מקרסניבראד, שהיתה סמוכה, לשמוח ולהשתעשע בתורה ובחסידות כמו בשושן פורים וחוה״מ. ר׳ ישראל קופיץ ז״ל מקרסניבראד, אחד מגדולי החסידים שהסתופף עוד אצל האדמו״ר מקוזניץ ואצל הבעל „דברי חיים״ ולבסוף אצל המגיד מטריסק זצ״ל, היה כמעט אורח תמידי אצל אבא. הוא בא ולן ובלילה דנו בעומקה של תורה וחסידות. מלבד זה היה ביתנו בית פתוח לרווחה ולא אמר אחד שצר לו המקום בביתנו ללון. ר׳ יואל שפרן וגיסו ר׳ יחזקאל לרר ור׳ אליהו דרימלר הי״ד, היו אורחים תמידים אצלנו בתור סוחרי יערות. לא אדבר כבר על העניים הארחי פרחי, למרות שהדרך מקרסניבראד לטומאשוב לא עבר דרך כפרנו, כמעט כלם לא פסחו עלינו. מלבד הנדבה שקבלו בסבר פנים יפות, כמעט כלם לא נפטרו בלי אכילה ושתיה ולרוב גם בלינה. ולרוב היה לנו אורחים גם לשבת, ביחוד היו אנשי דזיאלושיץ מפלך קילץ שסבבו בכפרים ומכרו אלמוגים סנטטיים, ומהם היו הרבה תלמידי חכמים, והם כבר כוונו מתחילה להיות אצלנו בשבת. לרוב היה בביתנו מנין בשבת שהתאספו מהכפרים הסמוכים.

אבא ז״ל למרות שהיה טרוד בפרנסתו לא הניח אף יום אחד ביחוד בשבת שלא היה עמל בתורה. את ה„חק לישראל״ שלמד בכל יום היה לומד בעיון. לא פעם אמר לי שישנם פרקי משניות שקשה עליו יותר מדף גמרא, והרבה זמנים היו שלא השיג עבורי ואבדל לחיים עבור בן אחותי שהיה בן גילי מורה, היה הוא לומד אתנו את הגמרא עם תוספות, וחומש עם פירוש רש״י וגם נ״ך. ואני מתפלא היום איך היה מוצא זמן לזה. ביחוד לימד אותנו לכתוב אידיש ורוסית וגם חשבון. כי אפילו בזמן שהיה לנו מלמד לגפ״ת הוא לא היה מסוגל לזה. כידוע לזה היה בפולניה מורים מיוחדים ולא מלמדים. לאבא היה מלבד ש״ס ווילנאי, משניות, תנ״ך, שו״ע וספרי חסידות, היה גם ספרים שהם היו אז יקרי המציאות אצל הרבה אנשים, כמו המורה נבוכים, „הכוזרי״, בחינת עולם, המבקש, ספר הברית, עתים לבינה, שבילי עולם ועוד. ואבא ז״ל היה בקי בכולם. מעניין, עוד לא הגענו לבר מצוה והוא לקח אותנו בשבת

ולמד אתנו פרקי אבות עם שמונה פרקים להרמב״ם. אבא ז״ל ידע הרבה דברים שהתרחשו בעולם החסידות בזמנו וביחוד מלפני זה מה שהסבא שלו מסר לו, והיו דברים כשהוא היה מדבר עם מי שהוא היו בבחינת „ליבא לפומא לא גליא״.

אבא ז״ל היה יוצא ונכנס אצל הרב מיכלסון ז״ל בזמן שהיה רב בקרסניבראד ומסר לי הרבה דברים משמו, ביחוד על גרסאות שונות בגמרא. וגיסי הי״ד אחר נשואיו למד עם הרב מיכלסון ביחד ובעבור זה, גיסי שידע על בוריה את השפות העברית הרוסית והפולנית עזר לו בהשפה הרוסית לעבור את הבחינות שיוכל להיות גם רב מטעם. גם להרב ר׳ נחום פייגנבוים ז״ל הרב מקרסניבראד היה מקורב למרות שהוא היה מחסידי רדזין גיסו של בעל התכלת זצ״ל.

אבל ז״ל למרות שהיה ירא שמים וחסיד במלוא מובן המלה היה מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות, אפילו אלה שבזמן ההוא נחשבו כבר לחפשים והרבה מסוגו התרחקו מהם. וכמובן שהם התיחסו לאבא בכבוד ובידידות. לבסוף אני רוצה לציין שאפילו האיכרים מהכפר התייחסו אליו בכבוד ובדרך ארץ שעכשיו אי אפשר כבר להבין. בשבת לא העיז מי שהוא מהם להכנס למרות שהיה לנו חנות. במוצאי שבת ישבו על האכסדרה וחכו עד שאמי ע״ה תדליק את הנר. הוא היה כל ימיו הגובה של המסים הממשלתיים והקומנלים, זאת אומרת שהביאו אליו הביתה. למרות שברוסיה הצרית אסור היה ליהודי להיות גובה בכפר הם לא רצו לוותר עליו.

אבא נפטר בשנת תרע״ט, והובא למנוחות בבית העלמין הישן בטומאשוב.

יהי זכרו ברוך...

ח. י. לרר

ר׳ דוב בעריש וולטשער ז״ל (שקראו לו בעזשי)

נולד בטומאשוב למשפחה של חסידי סדוגרי־הוסיאטין. קיבל בנעוריו חינוך כמו כל הדור ההוא, בתחילה אצל מלמדים אחרי כן בשטיבל או בביהמ״ד. אחרי כן הוא היה איזה זמן „יושב״ בהוסיאטין, שם התעלה בלימודיו ואחר נשואיו כשעבר לקרסניבראד — הוא היה חתנו של חסיד גורי — נחשב כבר אז ללמדן מופלג. כל ימיו לא פסק מגירסא וכל דבר הקשה של בחורי ביהמ״ד או השטיבל פנו אליו. עפ״י רוב היה יודע מיד במה הענין מדובר. זכורני בימי נעורי כשעברתי ללמוד בשטיבל הייתי כמעט כל השבוע בקרסינבראד אבל לפעמים בימי הקיץ למדתי בבית בכפר ואם היה דבר קשה שלא הבנתי הלכתי העירה שהיה מהלך כארבעה קילומטרים לשאול את מי שהוא מהלומדים. פעם אחת קמתי בהשכמה, כשנכנסתי לשטיבל הטריסקאי עוד לא התאסף אפילו המנין הראשון, מיד נכנס ר׳ בעזשי ונגשתי אליו עם הגמרא, הדבר שלא הבנתי היה תוספות במסכת בבא מציעא. תיכף כשהראיתי לו אמר: „זה התוספות״, באידיש: „אי דאס תוספות׳ל״, ז.א. התוספות הזה ידוע. הוא לא היה רק בקיא בכל הש״ס, הוא היה גם בעל הלכה למרות שאינני יודע אם קבל פעם סמיכה להוראה. אז כשגר בקרסינבראד כשהרב המקומי ר׳ נחום פייגנבוים ז״ל נסע מהעיר להרבי מרדזין או לאיזה דין תורה, השאיר אותו לפסוק את השאלות שיתרחשו בהעדרו.

בימי המלחמה הראשונה עבר לטומאשוב למרות שחסיד הוסיאטין היה. בימי החול היה עפ״י רוב מתפלל בבוקר בביהמ״ד הגדול ואחר כך למד בשטיבל של ר׳ יהושע ז״ל, כי שם היו הרבה בחורים שלמדו וכל אחד שהיה לו איזה ענין קשה היה פונה אליו שיסביר לו. עפ״י רוב היה עונה בקיצור: עיין ברש״ש או במקום אחר. כל ימיו קיים את לימוד התורה בעוני, מסתפק במה שבני ביתו הרויחו. לבסוף היה בעל יסורים אבל לא התלונן אף פעם אחת על מי שהוא. היה איש האמת והתרחק מהשקר והצביעות. לא פעם אחת השמיע באזני בעל כותב הטורים האלה על ענינים שהתרחשו בעיר נגד כל המוסכמות שהוא ידע שתוכו אינו כברו. בכל דבר תפס מיד את כל הענין למרות שנחשב כבטלן. הוא לא התנשא מעולם על מי שהוא למרות גדלותו בתורה. לא אדבר כבר שהיה חסיד וירא שמים, נזהר בקלה כבחמורה ולא זז מה„שלחן ערוך״ שהיה זוכר בעל פה.

יהי זכרו ברוך...

מ. ג.

ר' קלמן ארליך הי"ד

ר' קלמן ערליך נולד בלובומל (פלך וואהלין) לאבא ר' יעקב ישעיה ז"ל שהיה למדן וחסיד קוזמיר, קרובו ושאר בשרו של הרבי מקוזמיר האדמו"ר רבי מרדכי טווערסקי זצ"ל. כשהרבי מקוזמיר היה בטומאשוב הושיב לו על ידו אצל השלחן בהסעודה. ר' קלמן רכש לו ידיעה רבה בלימודי היהדות וגם בלימודי חול. הוא ידע על בוריה השפה הרוסית, היה בעל מידות תרומיות והוקיר את הבהירות והישרנות בלימודים. מספר שנים היה סמוך על שולחן חותנו ר' ישראל גורזיצנסקי ז"ל וסיפק לו פרנסתו וכל צרכותיו, והוא ישב ולמד בה„שטיבל" ורכש לו בקיאות נרחבה בש"ס ובתנ"ך. הוא הצטיין בדיבורו בנחת, והיה מתון מטבעו ובמהלך רוחו. הוא היה בעל אופי אציל ונפש היפה, בעל רגש עדין, והיה אב טוב ומסור בכל נפשו ובכל נימי נשמתו לבניו ולבנותיו. לא שמעתי מעולם שיתרגש וידבר בכעס וברוגז, גם לאשתו היה מדבר בנעימות ובכבוד, היה בעל מזג טוב. התנהגותו הרימה את ערכו בעיני כל. חותנו ז"ל היה מכבדו מאד ואהב אותו כמו בניו, והיה משתעשע אתו בדברי תורה. וגם אני כותב הטורים הבטתי עליו ברגשי אהבה ויראת הכבוד. בגיל צעיר הייתי כשלמדתי אצל רבי אביו של החסיד הגדול ר' שמואל מאיר מילך בה„שטיבל" קוזמיר, וכמעט בכל פעם שבאתי שמה מצאתי את ר' קלמן רכון על גמרא גדולה, פעם למד בפני עצמו ופעם למד עם עוד אברך אחד. הוא היה לומד גמרא בניגון.

כפי שסיפר לי בן גיסי הוא היה גם עסקן ציבורי. כשנוסד ה„מזרחי" הצטרף אליו, ובאסיפה השנתית של אגודת ה„מזרחי" נבחר ליושב ראש ותחת השפעתו הצטרפו הרבה מחשובי העדה לה„מזרחי", ועוד לפני המלחמה הראשונה. מפני שהיה בעל כשרונות וחביב על הבריות נבחר למנהל הבנק הקואפרטיבי הלואה וחסכון שהיו שותפים בו יהודים ופולנים. ואחרי מלחמת העולם הראשונה כשחזר מהגלות ברוסיה מעיר מינסק נבחר שוב למנהל הבנק, ועמד על משמרתו הזאת כל הזמן עד שבאו הקלגסים הנאצים ימ"ש לטומאשוב. לפני בואם של הנאצים עזב את העיר ועבר לצד הרוסי, התישב בוואהלין. ואחרי שגם גליל וואהלין נכבשה על ידי הנאצים, גורלו היה כגורל כל היהודים בימים ההם. הכורת הגרמני הוציאו אותו ואת אשתו חיה יוכבד הי"ד להורג ביום ד' כסלו תש"ב.

יהי זכרו ברוך...

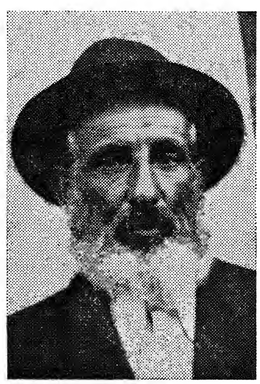

ר׳ קלמן ארליך, הי״ד

ר׳ אברהם גולדשמידט ז״ל

ר׳ אברהם גולדשמידט ז״ל נולד בעיר זמוש״ץ בב׳ תמוז שנת תרע״ז לאביו הגאון הרב ר׳ חיים גולדשמידט ז״ל שהיה מורה הוראה בעיר זמושץ׳. הרב ר׳ חיים והגאון הגדול הרב ר׳ יוסף שלמה הורביץ ז״ל ניהלו בזמושץ׳ ישיבה גדולה שהוציאה תלמידי חכמים ולמדנים מופלגים. ה״ר חיים גולדשמידט היה נודע בדרשותיו ובשיעוריו שהיה מגיד לתלמידי הישיבה, ושהדם הגיעו למרחקים.

אמו של בנו, הצדקנית הרבנית מרת איידיל גולדשמידט ז״ל, כל חייה היה קודש לדברים שבצדקה וחסד. כל עבודתה היה „לחזור על הפתחים״ ולאסוף תרומות בשביל חולים, עניים מכובדים ונסתרים, מתן־בסתר, הכנסת־כלה וכדו׳. כשמרת איידל דרכה על מפתן של איזה בית ידעו שהמדובר בענין חשוב ונתנו ביד־רחבה מבלי לשאול למי ועל מה. היא זכתה בכינוי „האמא של זמושץ׳ ״.

הרב אברהם גולדשמיד ז״ל

משחר ילדותו התגלה ר׳ אברהם כתלמיד חכם מצטיין, גם בלימודים וגם במדות טובות ותרומיות, והיה נוהג לצטט מלה במלה את התורות והחידושים ששמע מפיו של הצדיק הרב מקיעלץ זצ״ל.

בשנת תרצ״ב נשא לאשה את בתו של ר׳ אהרון דוד איזן ז״ל מטומאשוב עם מרת פויה, שתבלח״ט. חותנו היה הגבאי של ה„קיעלצר שטיבל״ ושל ה„חברה־קדישא״, כבוד שרק בעלי־בתים חשובים ונכבדים היו זוכים למינוי כזה ע״י העדה.

בטומאשוב היה ר׳ אברהם ממיסדי של המוסד „בית־לחם״ או לחם־עניים.

(י. זילברמן)

הערות של העורך:

ר׳ זושא קונשטוק ז״ל היה כותב, כי ר׳ אברהם גולדשמיד ז״ל נקטף באיבו מארגון והועד שלנו, אין לנו תמורתו. הוא היה אהוב על כולנו, היה תענוג לשוחח אתו, תמיד הראה פנים שוחקות, אף פעם לא כעס על זולתו. אביו היה בזאמושץ׳. התחתן עם בתו של אהרן דוד אייזן בטומאשוב. בשנת תש״ו בא לישראל ונרשם בארגון יוצאי טומאשוב־לובלסקי ונבחר בועד. התמסר בכתיבת ה„ספר יזכור״ של יוצאי טומאשוב שניספו בשואה ושמתו ברוסיה. היה ספרא רבא, כתב באותיות של ספר תורה כל השמות ב„פנקס יזכור״ בלי שום תשלום, בהתנדבות ובמסירות נפש. השאיר אחריו שני בנים תלמידי חכמים שילכו בדרכיו.

נפטר ביום כ״א תמוז תשכ״ג. בהלויתו הגדולה השתתף הרבי מגור שליט״א.

חבל על דאבדין. יהי זכרו ברוך.

קוים לדמותו של ר׳ שלמה גולדזמד ז״ל

ר׳ שלמה נולד בשנת 1866 בעיר לובלין. הדרת פנים עם זקן מסורק, כסוף, ומטופל למשעי. לבוש בגדים מסורתיים, נקיים ללא רבב, נהג להקפיד בלבושו. היה אָב מסור להפליא יחד עם אשתו שקרא לה „הנישי״, נהג לפנות אליה ולילדיו בכל פניותיו ב„תואיל בטובך!״ כשביקש להגיש לה משהו, או למלא איזה שהיא שליחות. אדיב לבני סביבתו ולכל מי שפנה. השתדל לכבוש את כעסו, ואף פעם — לא זכור לי — שיתפרץ. דן כל אחד לכף זכות. זכורים לי מקרים שהגן על אנשים שפגעו בו בעניני מסחר. כששאלתי אותו פעם, למה הוא נוהג ככה, ענה לי שזוהי תשובתו לאנשים מסוג זה, לגמול להם בטובה. וזו באמת היתה השיטה שלו שעברה גם ליוצא חלציו. ממנו גם אני קבלתי את הדרך הזו. הוא תמיד טען שלא קיים מושג אלטרואיזם, היות ומשהו שהאדם עושה, להנאתו עושה, וזה מין אגואיזם מיוחד במינו: העוזר למישהו — בטבעו הוא להנות מהעזרה, והעושה רע לזולתו — גם הוא נהנה ממנו, ככה שבכל מקרה, רק ההנאה העצמית, קרי אגואיזם, בא בחשבון.

היה מפורסם בחכמתו הפקחית, ומבחינה זו שמש כבורר בסיכסוכי מסחר ועניניים בין אדם לחברו, והסיכומים בבירורים אלה היו משולבים בפקחות בולטת לעין. הוא שמש ליועץ לאנשים שבקשו את דעתו בענינים מסובכים ויעץ להם לעתים בכונות כזו שגרמו לו להפסד אישי.

*

בבית אביו ר׳ מלך׳ל ע״ה, ינק את היראה העמוקה בבורא עולם. ר׳ מלך׳ל היה כולו יראה, הוא נהג להשכים קום ולהתעטף בטלית ותפילין מעלות השחר, ועסק בתפילות עד הערב, ורק אז הלך הביתה לחטוף משהו, בכדי להחזיק את הנשמה בגוף, שיִעָדה בחיים היא רק — עבודת הבורא. הוא נמנע מכל הנאה גשמית ומנע גם מבניו אותה. ככה סופר לי, שבליל שבת כשהוגש המרק המהביל, הטריח את עצמו והביא „אַ שֶׁפּ וואסער״ ושפך לתוך המרק בכדי למנוע מהם את ההנאה, והילדים קיבלו את דרכו זו באהבה מפאת יראת הכבוד לדמותו של איש היראה.

ר׳ שלמה, — אם לתרגם את אופיו ושכלו המפותח לשפת המעשה, היה הוא אחד מאלה שידע את מקור הבריאה ואת מהלך קיומו, והמשיך כל חייו לחקור בפלאי הבריאה ואמנות היצירה של בורא העולם, וכל כמה שהעמיק בחיפושים אחרי יסודות היצירה, כל כמה שמצא תשובה כל שהיא, ואיזה שהיא, קיבל דחיפה להמשיך ולהעמיק, ובצורה זו חידש חידושים, בהסתמך על המדרשים וגאונים, והמסובבים אותו — שהיו למכביר — נהנו ושתו לרוויה מתורתו שפורשה בצורה מובנת לכל.

ר׳ שלמה עסק בכל ענפי מסחר, וכנראה שבגלל תמימותו ויושר לבו, לא הצליח להתמיד בעיסוק קבוע. היות וידוע שהמסחר, ובמיוחד בערי השדה בגולה, התבסס על ערמה — קונקורנציה, וכל מיני טריקים, שלא כדאי להזכירם — היות ולא מביאים כבוד למסחר, שהיה מקור פרנסה העיקרי של יהודי הגולה. בגלל זה שינה את ענפי המסחר אחד למשנהו בחפשו מקור פרנסה היאה לו, בכל מיני ערים בפולין החל מלובלין, טומאשוב ועבר גם לוַרשָה שם בילה כחמש עשרה שנים ועסק בהתחלה במסחר ספרים ועבר להיות „קומוסינר״, עד מלחמת העולם הראשונה, שהביאה אותו ובני משפחתו לטומאשוב עיר הולדתה של אשתו הניה מבית לדרקרמר. המשיך במסחר כבעל חנות לנעלים, ויחד עם דאגותיו לפרנסה לא הפסיק להתעמק בסתרי האמונה. ב„הוסיאטינר שטיבל״ המשיך לחקור ולחדש חידושים, וכאן תפס אותו הספק הגדול, שלא מנע ממנו להמשיך ולעסוק בתורה עד סוף ימיו בשנת 1939. ובגיל 73 החזיר את נשמתו לבורא.

יהי זכרו ברוך!

ח. גומל

הערת העורך:

אני הכרתי את ר׳ שלמה גולדזמד ע״ה; במלחמת העולם הראשונה גרתי בווינה, ופגשתיו כמה פעמים והיה לנו שיח ושיג בדברי תורה; הוא היה תלמיד חכם, קרא ושנה הרבה.

סבי ר׳ פנחס וכסא של אליהו בבית הכנסת של טומאשוב

רעי פאוסט־לרר

ר׳ פיניה היה שונה משניות לפני קבוצת יהודים. הוא היה הראש של חברה משניות. כסף לא ביקש עבור הלימוד. פעם החליטו היהודים שלמד בפניהם לתת לו סכום כסף כדורון. כשהושיטו לו את הכסף החוויר. ר׳ פיניה לא רצה בזה. אך החמימות בה נתנו לו היהודים את המתנה נגעה בו כדי כך עד שנטל ואמר:

— אני מודה לכם.

אותו ערב לא היה לר׳ פיניה תיאבון לפת ערבית.

— מה קרה? אינך בקו הבריאות? — שאלה רֶכיל נפחדת.

ר׳ פיניה החריש.

— אל תוציא לי את הנשמה, אמור מה יש לך — הפצירה רכיל.

הוא נאנח עמוקות ואמר:

— חברה משניות נתנה לי כסף במתנה עבור הלימוד. איך אפשר להשתמש בכסף כזה?

רכיל נתקפה לרגע הפתעה, כי גם היא לא רצתה בכסף כזה. אך לפתע זרחו פניה, חיוך עלה על שפתיה, על שפתיה המלאות, היא אמרה:

— היושב במרומים חוננם דעת לעשות זאת. הכסא של אליהו בבית הכנסת מיושן כל כך שהוא עומד להתמוטט. נשתמש בכסף זה לכסא של אליהו חדש.

כשמש המופיעה ביום סגריר השפיעו דברי רכיל על רוח בעלה הנבאה. פניו האירו והוא אמר:

— הוי, רצון האל הוא שיהא לנו חלק בבית הכנסת. אנו נעשה כסא של אליהו חדש בשביל בית הכנסת. נוסיף משלנו לסכום הזה ונביא את המומחה הגדול ביותר מלובלין.

ר׳ פיניה הזיל מכספו והביא גלף־אמן מעולה להתקין את האריות ויתר הקישוטים של הכסא. הכסא של אליהו נעשה בבית ר׳ פיניה. בתום המלאכה היה חג גדול בטומאשוב. תהלוכה עם תזמורת הובילה את הכסא של אליהו מבית ר׳ פיניה לבית הכנסת.

רֶכיל ופיניה רוו גיל למראה ילדיהם טֶמל׳ה וגֶצל׳ה נדחקים לשאת את השרפרף לסנדק, שהותקן יחד עם הכסא של אליהו.

שני הכרים בצבע היין הבהיקו מתוך הכסא שנישא בידי ר׳ פיניה ושלושה לומדי משניות

במשך התהלוכה התחלפו הנושאים, כדי לחלוק את הכבוד לכל אנשי חברה משניות.

זמן רב דיברו בטומאשוב על החגיגה. כל העיר הלכה לחזות בכסא של אליהו החדש.

בניו של ר' פיניה התגאו בפועל האב.

רכיל עלתה בחשיבותה בעיני בעלה. ראשה הפיקח, רעיונה היה זה לעשות כסא של אליהו חדש.

אני גאה איפוא שבתור נכדה הנושאת את שם הסבתא רֶכיל הנני יכולה לתאר את הדבר. זאת ועוד עובדות היסטוריות רבות מטומאשוב, סח לי אבי היקר יעקב אליקום גֶציל לֶרֶר הנקרא על שם הדוד המורה צדק, מורה הוראה של טומאשוב לפני קרוב למאה שנה.

*

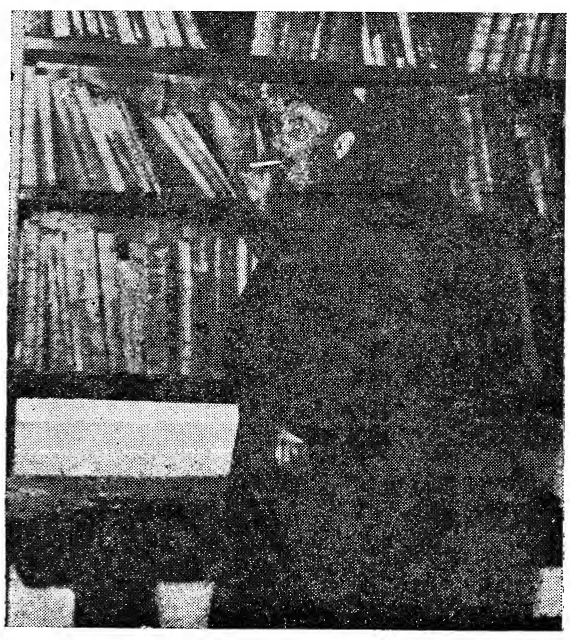
יהא זה לזכר דודנו פיניה מטומאשוב שניספה בידי הנאצים הוא נקרא על שם סבי פיניה. יהא זה לזכר כל משפחתי שהושמדה בימי זוועות היטלר.

נחום שמש הי״ד

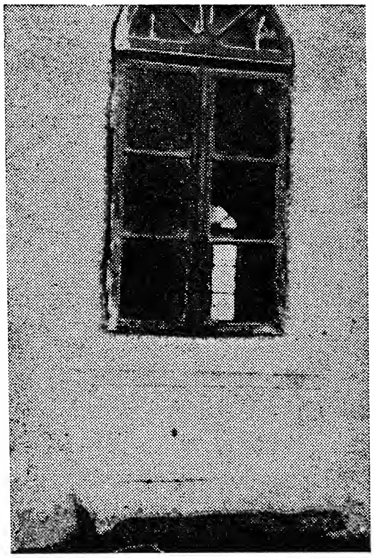
ש. ליכט

היה דמות נפלאה ואהוב בכל החוגים והשכבות. מכל שמשי העיר מזכירים שמו בחיבה מיוחדת, ואם כי בעת מלא תפקידו בתור שלוח בית־דין הי׳ נחשב כעין שוטר מהבית־ דין, ואם שלחו אותו להזמין מי שהוא לד״ת, הי׳ קשה להבעל דין להתחמק מידיו, אבל שלא בשעת העבודה היה איש עממי ולבבי. הוא ואשתו הצדקנית שרה׳לי הי״ד שהיו חשוכי בנים ל״ע, עסקו בצדקה וחסד להושיע ולעזור לעניים גלוים ונסתרים, לבקר חולים ולגמול חסד, ונהפכו לאגדה עוד בחייהם. הוא לא עזב משמרתו עד הרגע האחרון. כשרוב היהודים נמלטו לחלק שכבשו הרוסים נשאר הוא עם המעטים בטומאשוב, ובחר לחלוק הגורל של אחינו המעונים. הנאצים החריבו והחרימו כל בתי התפלה ואסרו להתקהל. הוא עשה מנין בביתו שהתקיים עד טיהור העיר מיהודים ונהרג עמהם מות קדושים. הי״ד.

יהי זכרו ברוך...

נחום שמש בבית המדרש ע״י ארון הספרים

חלון בבית המדרש, מתחתיו אבן ששם
לפי האגדה קבר של חתן כלה קדושים
משנת ת"ח.

שמואל מעלדונג

בעל בית חסידי, סוחר נכבד, פקח, נבון ומתון. אנשים התיעצו עמו בכל ענין מסובך.

פרנס הקהלה, נקי כפים וישר דרך, עסקן בעל מצפון ואחראי, נציג קבוע במשרד המסים, הי' ציר נאמן לשלוחיו וניהל שם מאבק קשה ובלתי פוסק נגד קיפוחים והפליות נגד היהודים, לחם נגד הגדלת המסים על חשבון הסוחרים היהודים, הגן בכלל על זכות אוכלוסי היהודית, שירת את הציבור בכנות ונאמנות והי' חביב ונערץ על כולם. נמלט לקוליקוב ע"י לבוב ואח"כ דר בעיר אזשעראַן אצל טאַרנאָפּאָל, שם נספה עם משפחתו. מבניו נשארו יוסף שהיגר לארגענטינא, ושמאי שנמצא כעת בניו־יאָרק והוא אחד מהפעילים בין המהגרים החדשים, ויש לו חלק חשוב בהדפסת ספר ה"יזכור".

אברהם ב"ר שמואל
מעלדונג בשנת 1932

ארי׳ העלער

מהדמויות המופלאות המעוטות בדורנו, שהתאחדו אצלו תורה וגדולה במקום אחד. נולד בעיר פראמפאל לאביו הרה״ג החסיד ר׳ ישעי׳ צבי העלער, מחשובי הרבנים בדורו, למדן חסיד ופקח, יחסן גדול נכד הגאונים בעל „ברוך טעם״, ו„זכרון שמואל״ מפרעמישלא והמשיך יחוסו עד התוספות יו״ט וה„מגלה עמוקות״. נשא אשה מטומאשוב מרת חנה שרה שהיתה אשת חיל במלוא מובן המלה (בת הגביר החסיד ר׳ דוד הכהן גאלדשטיין שהי׳ נקרא ר׳ דודל חייטשעס, מחסידי הויסאטין, שלקחו בתור בתור מצוין). כנהוג בימים ההם אכל מזונות על שלחן חותנו. אכן הוא שמוצאו הי׳ מחסידי צאנז־גארליץ התדבק עצמו להרה״צ ר׳ יהושיע׳לי ז״ל ולמד והתפלל בבית־מדרשו. אח״כ פתח לעצמו חנות של ברזל, והצליח ועלה מעלה מעלה. אשתו חנה שרה שהיתה מפורסמת לאשה חרוצה עזרה לו הרבה, והי׳ לו פנאי לקבוע בכל יום שיעורים תמידין בערב בוקר וצהרים. הי׳ לו שלשה עשר בנים ובנות, ובכל פעם שנתוסף לו ילד גדל בעושרו, וחינכם ע״פ דרכי התורה והחסידות בלי שום וויתורים. כל בניו וביתו היו מצוינים בתלבושת המסורתית ולא נגעו בזקנם, והבנות גלחו שער ראשן לאחר הנישואין. בשנת תרפ״ג הי׳ הוא בין המביאים את הגה״צ רבי ארי׳ לייביש הרב מציעשינוב זצ״ל לטומאשוב והי׳ מתומכיו וחסידיו הנלהבים, והוא ובניו לא חסרו אפילו שלחן אחד בשבתות ויו״ט. הי׳ מראשי תנועת „אגודת ישראל״ וחדר יסודי התורה ובית יעקב. את בניו שדך עם רבנים ורביים ובע״ב חשובים, למשפחות מיוחסות בכל רחבי פולין, והיו כולם אנשי שם. ביתו היתה פתוחה לרוחה, ואם כי הי׳ חבר לשלטון קהלה העברית וגם בעירי׳ ומראשי האגודה בכל זאת השתדל להיות הצנע לכת וברח מפרסומת. כשפרצה המלחמה ברח עם מקצת מבניו ללבוב לבנו הרה״ח ר׳ משה הי״ד חתן הרה״צ ר׳ יעקב יצחק בהרה״צ ר׳ בערלי ז״ל אדמו״ר מסטרעטין, ומשם גרשוהו הרוסים לסיביר ונפטר בשנת תש״ג בקאזאקסטאן. מבניו נשארו ר׳ איזיק ור׳ ברוך ור׳ יחזקאל שרגא העלער ובתו הדסה עם בעלה העניך אדלערפליגעל וחתנו ר׳ נתן גאלדשטיין עם בנו דוד וחתנו ר׳ אהרן קאלטער.

יעקלי לעדרקרעמער

מנכבדי ואצילי העיר. הי׳ בן למשפחה נכבדה מהכי ותיקות בעירנו, בן תורה וחסיד הויסאטין, עשיר ונדבן, וקיבל כל אדם בסבר פנים יפות, טוב לב ועֵר לכל דבר שבצדקה, הדור בהופעתו החיצונית, עסקן בצרכי ציבור ורכש עמדת כבוד בכל העיר. הי׳ אהוב לבריות וידע לטפח קשרי ידידות גם עם מתנגדיו ולשמור על יחסי כבוד. הוא הי׳ מהיחידים שנסעו חוץ למדינה

למקומות הרחצה והי' עומד בקשרי ידידות עם אישים ידועים במדינה וכולם התיחסו אליו בהערצה. ביתו הי' פתוח לרוחה והשתתף בכל דבר שבצדקה ביד רחבה ורוח נדיבה. הרבה עזרה לעציבת ביתו הנהדר רעיתו המהוללה מרת אסתר הי"ד שהיתה עדינה ונדיבת לב שכולם התיחסו אליה בהוקרה. הוא ואשתו ויו"ח נספו בשואה. מבניו נשאר רק בנו מר יצחק שיחי'.

יצחק קארפער

בעל הבית ת"ח מחסידי ראדזין, והי' נחשב כמלומד מפני שידע שפת המדינה. נולד בטארניגראד בשנת תרל"א. הי' מחובשי ביהמ"ד ולמד אצל הרה"ג רבי בונם סופר בנו של הגאון רבי שמעון סופר מקראקא. נשא אשה מטאמאשוב, והי' סוחר נכבד ונבחר מתוך היהודים האדוקים בתוך מועצת העירי'.

בתו שושנה השיא לר' בצלאל בזינסקי מוולאצלאוועק ממנהיגי ה„מזרחי" בפולניא, שעלה אח"כ לא"י והוא שם ממנהיגי המזרחי העולמית, והם העלוהו קודם המלחמה לא"י.

בכ"ד שנים האחרונות לחייו התגורר בירושלים בבית בתו חותנו. שם המשיך לשבת על התורה כבימי נעוריו, כי לא הי' טרוד במסחרים, ולמד בשקידה, דף היומי הי' לחם חוקו. הי' איש שמזג בתוכו תורה ודרך ארץ, ואיש שיחה נאה, והי' נעים להמצא בסביבתו כי בכל פעם העלה פנינים מאוצר התורה וסיפר זכרונות מחיי פולניא. נפטר בשיבה טובה בחודש אייר תשי"ט.

שלום זינגער

יליד גראבאוויץ שדר בכפר ראכאן הסמוכה לטאמאשוב, ובשנת תרצ"א התיישב בטאמאשוב. תורני מופלג חסיד וירא שמים ועדין הנפש. הוא גילם באישיותו דמות פילאית, שכמעט לא היתה דוגמתה. הוא הי' בעל רחיים וסוחר קמח שלרגלי מסחרו הי' כמעט רוב השבוע נוסע ללבוב ודרוהוביץ, אבל קבע עתים לתורה ולא חסר יום מלהתפלל תפילה בציבור. לא לקח חבל בשום עבודה ציבורית, כי הזמן הי' מוקדש אצלו מאד והי' ממעט בדיבור ובורח ממחלוקת. אבל הי' בעל צדקה ובעל מכניס־אורחים למופת, ביתו הי' פתוח לכל נזקק ודורש חסד, למי הלוה גמילות חסד, ולמי עזר בצדקה. הוא לא ישב עצמו לסעודה שלא יסעדו עמו הארחי ופרחי שלא חסרו בפולין, ודווקא אלו שמחמת העניות והנדנוד התדרדרו ושום איש לא רצה לקבלם, הוא אספם אל ביתו והיו מאורחיו בכל שבת ויו"ט ביחד עם ב"ב על שולחן אחד.

מסר נפשו בעד חינוך בניו ובעבורם עזב את הכפר, שהי' מסודר שם

בפרנסה קבועה שהשפיעה לו עשירות, ולא הי׳ יקר אצלו שום טירחא או ממון בכדי שבניו יגדלו בתורה וחסידות, ולכוונה זו קבע בית תפילתו אצל בית החסידים ציעשינוב־צאנז, הגם שנעשה עליו לחץ גדול שיקבע מקום להתפלל עם חסידים שהשתייך להם ממקום מגורו, אבל הוא לא הביט על שום דבר, ואמר: אם נועזתי לעזוב פרנסה ולקבוע דירתי בטאמאשוב כדי לתת לבני חינוך הגון אינני רואה עבורי מקום אחר להתפלל ולהתדבק ברוחניות רק אצל אדמו״ר מציעשינוב ששם הוא מקום התורה וחסידות שבטוח אני שעל ידי זה ילכו בני בדרך הישר. בניו היו מצוינים בתורה ויראת שמים, מחובשי ביהמ״ד של חסידי צאנז.

הוא ואשתו ובניו יונה ופרץ ובנותיו מלכה ובאלטשע וחתנו ר׳ ירחמיאל שטיינבערג מחלם, כולם נהרגו על קידוש השם, הי״ד. רק בנו אברהם צבי נשאר בדרך נס בחיים ונמצא בארץ ישראל.

יעקב מרדכי גוטהאריץ

אברך בן תורה חסיד קאזניץ, מלא מרץ וכביר המעש, תוסס ומלא חיים, תמיד דרוך לפעולה ומעש לחיזוק הדת והפצת לימוד התורה.

הוא לא הי׳ יליד טאמאשוב ואף גם לא לקח מבנות טאמאשוב לאשה, רק חותנו ר׳ מרדכי סאמיט מחעלים מותיקי חסידי ראדזין, התישב בטאמאשוב לרגל מסחרו שקיבל רשות לפתוח חנות של טאבאק, ותיכף השתלב עצמו להחברותא של אצילי הרוח והחסידות של בית חסידי צאנז ודבק עצמו בכל נימי נשמתו באדמו״ר מציעשינוב ז״ל ששם הי׳ המטה של עבודה למען הרמת קרן התורה ושיפור מצב החרדים בעיר. נכנס לפעולה בשדה החינוך של האגודה ועזר הרבה להתיסדות וקיום בית הספר לבנות „בית יעקב״ והדריך הבחורים שלא יהי׳ בעבורם שום דבר קשה בכדי לבצע מטרה נשגבה וקדושה, שהוא הי׳ להם למופת בענין זה.

זריז וקל התנועה, מעמיק במחשבה ומהיר מעשה, כל התכונות הללו העמידוהו תיכף בשורה ראשונה של חלוצי גדוד התורה. הי׳ מעמודי התוך של האגודה והצעירים ועזר הרבה לחיזוק וביצור כוחות החרדים בעיר. בעיות הציבור החרדי וחובשי הביהמ״ד היו אצלו יותר חשובים מאשר צורכי ביתו הפרטי.

בפרוץ המלחמה עזב ביחד עם חותנו עירנו והתיישבו בלאדמיר הוואלינית ושם נספו בהשואה, הי״ד.

שלמה אקסט

יליד טארניגראד שנשא אשה, דאברא בת אדעל, מטאמאשוב. מנעוריו הסתופף בצל הרה״ק בעל „דברי יחזקאל״ משינאווא, ואח״כ בצל בנו הרה״ק בעל „דברי שמחה״ מציעשינוב, והוא הי׳ מן אלו שהביאו את הגה״צ רבי ארי׳ לייביש זצ״ל חתנא דבי נשיאה מציעשינוב, להתיישב בטאמאשוב, והי׳ מחסידיו הנלהבים וממתפללי בית מדרשו.

רבי שלמה אקסט הי׳ איש תמים וירא אלקים, יראתו ותמימתו הי׳ למופת, וזכה לבנים ת״ח גדולים, כולם אהובים חסידים ואנשי מעשה. כדאי להזכיר את חתנו ר׳ יחזקאל שרגא פוטער שהי׳ נקרא יחזקאל זכרי״ס שהי׳ אברך ת״ח עצום וירא״ש אמיתי מהחשובים בעירנו, ובניו רבי משה חתן הרב ר׳ יאסעלע ראטענבערג מסיקאלי, יהושע, יחזקאל שרגא, ברוך, הוא הי׳ ת״ח עצום ועמקן נפלא, למד עם הבחורים בביהמ״ד צאנז שלא בשכר, ובנו הצעיר נתן דוד, ועוד בת אחת — כולם נספו בשואה. רק הבן הבכור ר׳ יוסף אקסט נשאר לפליטה ונמצא בא״י.

הוא הצליח במסחרו, בנה רחיים, והיה לו בית חרושת לחמאה. ביתו היתה פתוחה לרוחה לפעולות צדקה וחסד. אחר שנהרג ר׳ נחום שמש התקיים אצלו המנין היחידי בעיר שנשאר עד שחוסל לגמרי הישוב היהודי בטומאשוב. חלק ממשפחתו התחבאו בבונקר שנתגלה ע״י שכניו הפולנים ימים אחדים קודם השחרור, ונהרגו כולם על המקום. הי״ד.

גרשון בראנד

בן הרה״ח ר׳ שלמה זלמן בנו בכורו של משה מענדיל בן געציל בראנד. הוא היה עשיר אבל איש פשוט. זלמו השתלם עצמו בתורה ויראה על כן עשה עמו שידוך ממשפחה מיוחסה ולקח לאשה בת הרב ר׳ צבי עפשטיין ראב״ד מאגרוב בן הגאון ר׳ יוסף עפשטיין אבד״ק אוזיראן בעל גנזי יוסף על הפתיחה כוללת מהפרי מגדים.

גרשון ב״ר שלמה זלמן בראנד
צילום בשנת תרצ״ד

גרשון הי׳ מחונן מילדותו בכוחות וכשרונות יוצאים מן הכלל, הי׳ חריף ושנון ומצויין בתפיסתו המהירה והעמוקה, ועל כולם הי׳ מתברך בזכרון נפלא ושקידה עצומה, כשגמר החדר נכנס לשטיבעל דציעשינוב ושם השתלם עצמו בתורה וחסידות. הוא נתגדל ונתחנך ביחד עם בני הרב, וכשהם נסעו לישיבות, נסע גם הוא לטארנאפאל ששם גר דודו הרה״צ ר׳

מאיר רוקח אדמו״ר מקאזלוב, ולמד אצל האב״ד משם הגאון רבי דוד מנחם מאניש באבד ז״ל מח״ס „שו״ת חבצלת השרון״, והי׳ מתלמידיו המצוינים, חריף ומפולפל. כשחזר לטומאשוב הי׳ אחד מאבני החן של שטיבעל חסידי ציעשינוב. קודם המלחמה נשא אשה מאיזביצא, ושם נהרג ביחד עם משפחתו יזכר לטובה. גם אחיו הקטן יודאלי שהי׳ מופלג בתורה כבד פה ומהחסידים בשטיבעל וכל בית אביו היקרים והתמימים שנאבדו כולם. הי״ד.

יחזקאל לעהרער

חסיד גור, גבה קומה ויפה מראה, זקנו נאה ומקפיד היו בלבושיו, ועשה רושם רב בחיצוניותו וגם בנועם הליכתו עם בני אדם. עסקו הי׳ במסחר יערות ועצים והוא הי׳ מומחה גדול במקצוע זה ולקחוהו למבין להעריך שיווי יערות, וגם שיתפוהו בתור בורר לדין־תורות. הוא הי׳ אומן יד ומוהל מומחה ועשה מלאכתו בהתנדבות בלי שום תשלום. התפלל בבית חסידי גור, ואהב ללמוד אבן עזרא או לפענח חידה קשה בבעלי תוספות. הי׳ נמנה בין פעילי ה„אגודה״ וציר שלה במועצת העיר.

בנו לייבל הי׳ מהבחורים המצוינים בשטיביל ציעשינוב ומהמקושרים בלב ונפש לאדמו״ר הה״צ ר׳ ליביש האב״ד. הי׳ סוחר ונדיב לב, ונשא אשה מקרסניסטאוו ושם נהרג עם כל בני ביתו.

בנו ישעי׳ נורה תיכף כשפלשו לעירנו חיילות הגרמנים. בנו שלמה׳לי וב״ב, בתו עטיל וחתנו יוסף לדרמאן וב״ב בריוויץ, בתו חנה וחתנו פישל גינזבורג בהרובישאוו וב״ב, בתו יוכבד וחתנו יצחק וב״ב — כולם נהרגו על קידוש השם ע״י הנאצים, הי״ד.

בתו מאליא נפטרה בנוא יארק, כ״ו ניסן תשכ״ג.

מבניו הניצולים: אלי׳ לערער חתן ר׳ דוד הארצשטאק נכד היהודי הקדוש והנודע ביהודה. מהפעילים באירגון טאַמאַשאָווער רעליעף קאָמיטע בניו־יורק, ובתו גיטל ובעלה משה ב״ר בנימין וויינברג בא״י.

אברהם יהושע העשיל שלאגבוים

הוא הי׳ יליד חעלים, אשתו מאליא טויבא היתה בת עירנו ועקרת הבית, האריך ימים והגיע לזקנה מופלגת, והי׳ נקרא בשם ר׳ העשיל הזקן. הוא עוד נסע להרה״ק ר״א מטריסק והתפלל בבית החסידים דקאזמיר והי׳ מחשובי החסידים שם. הוא נפטר בטאמאשוב.

בנו שמואל שלאגבוים

הלך בעקבות אביו והי׳ מחסידי קאזמיר, איש נוח ונעים, דיבורו בקול שקט ונחת, איש תם וישר. אשתו שרה הינדל בת ר׳ דניאל גאלדמאן מקאמארוב, בנו להם משפחה כבודה, וכולם גרו בטאמאשוב. אולם המלחמה הרסה את קנם השוקטת והוא ואשתו נתגלגלו לסיביר. הוא נפטר ברוסיא, תש״א; ואשתו בא״י.

בנם פינחס שהי׳ ממובחרי בחורי חסידי ציעשינוב נהרג עם ב״ב הי״ד בטארניפאל, בתם פערל ובעלה יוסף נירענשטיין וב״ב הי״ד נהרגו בזאמאשטש, בתם בלימא ובעלה פישעל בורנשטיין וב״ב הי״ד נהרגו בזאלקווא, בתם גיטל בזאמאשטש, בתם ביילטשע נפטרה בסיביר מחמת רעב ועוני.

נשארו לחיים ארוכים: בנם הבכור מרדכי (נפטר בא״י) וב״ב ובתם רעכאלי ובעלה אברהם קורכהאנד בא״י, בנם דניאל ואשתו גיטל, בת ר׳ משה הכהן פערשט ואשתו אידל לבית פרידלינג אחותו של הרב צבי הירש פרידלינג מביסקוביץ המו״ל ועורך „הבאר״, וגיסתו של הרב צבי יחזקאל מיכלזוהן מפלונסק, ונכדת הרה״צ ר׳ צבי הירש טאמאשאווער נאמן ביתו של הרבי מקאצק, הוא כעת מהמתפללים הקבועים אצל הרב מטאמאשוב הרב שלום יחזקאל רובין האדמו״ר מציעשינוב.

בנו יעקב שלאגבוים

מחשובי חסידי קיעלץ, איש הטוב והאהוב על הכל, חכימא דחסידי קיעלץ, כל דבר הקשה והמסובך הביאו אליו, והרבה פעמים הי׳ בורר בד״ת, לשביעת רצון הצדדים. בביתו התאכסנו הרה״ק ר׳ מרדכי יוסף אלעזר ליינער מראדזין, והרבי מקיעלץ, ועוד חשובים.

הוא ואשתו נשלחו לסיביר ובנם יחידם יצחק ניצל בדרך נס, וכולם התיישבו בטאראנטא והי׳ מחשובי העדה, ושם נפטר זקן ושבע ימים.

בתו אסתר ובעלה בן ציון האניקספעלד

מנגידי העיר וחשובי חסידי קיעלץ, נשא בעול צורכי העיר. בנם יחידם מרדכי ואשתו מרים מהרויבישאוו נכדת הרה״ק ר״ש מבעלז. ר׳ בן ציון ואשתו נפטרו בסיביר, ובנם מרדכי וב״ב התיישבו בא״י והוא פעיל אצל אירגון יוצאי טומאשוב לוב.

אלטר שטול

ש. למד

סוחר דגים, מחסידי בעלז, חבר במועצת העיר כציר האגודה, וחבר לועד התלמוד תורה, בעל מכניס אורח, אצלו התאכסנו הצדיקים מגזע בעלז רבי ארי' ליביש רוקח אדמו"ר ממאגרוב ובניו רבי נחום אהרן מלבוב, ובנו רבי אברהם יהושע העשיל מראווא. הי' ממקורבי הרב מציעשינוב ומתומכיו. הוא וב"ב נאבדו בימי השואה הי"ד.

בנו ר' עוזר וב"ב שיחי' ניצל ודר בחיפה, ותופס מקום מכובד בין יוצאי טומאשוב וחבר הועד לאירגון בני טומאשוב.

אלתר שטול וזוגתו סימה ע"ה

משה שפורר

מוצאו ממשפחה כבודה, חסידים ואנשי מעשה. אביו ר' אברהם הי' בן למשפחות הותיקות בטומאשוב אחי ר' מרדכי יוסף ור' פנחס שפורר, נפטר בדמי ימיו. אמו מרת גיטל ממשפחת גאלדבוים מטארניגראד, נשארה עם יתומים קטנים ומשה הי' עדיין ילד קטן, ואספם לחצרו הגה"ק בעל „דברי יחזקאל" משינאווא, שאביו הגה"ק ה„דברי חיים" הי' ג"כ יליד טארניגראד וקרוב משפחה עם משפחת גאלדבוים. משה נתגדל בבית הרב משינאווא ונתחנך בהשראתו. ונשא אשה מרת חנה בת ר' זאב ליבערמאן הנקרא וואלף מאדינער

מטומאשוב, מחסידי צאנז־שינאווא. אחר החתונה התיישב בטומאשוב וניסה את מזלו ביחד עם גיסו ר' משה ליבערמאן במסחר יערות ועצים, שהיתה אחד מענפי הכלכלה הגדולים בטאמאשוב, ותיכף הצליחו במסחרם ונתעלה משנה לשנה עד שקנו עם עוד שותפים המנסריה של בלאנדער. הוא השתייך לחסידי ראדזין ככל משפחתו והשתתף לכל דבר טוב שבעיר, אבל לא התערב בפאליטיק ולא רצה לקחת חבל בעבודה ציבורית בגופו רק בממונו, ובאופן צנוע והסתר. הוא נהג אי"ע בפשטות וענוה, הרבה לעשות צדקה וחסד עם הזולת, תמך בנצרכים ביד רחבה, והי' איש בעל מדות ועדין הנפש, חכם ופיקח, והי' נחשב בין הבעלי בתים הנכבדים בעיר. הוא זכה ונמלט עם כל בני ביתו לראווא, ומשם גורשו לסיביר. בבחזירתו מסיביר נפטר בגרמני'. אשתו מרת חנה נפטרה כ"ו ניסן.

מיוצאי חלציו נמצאים בנויארק בנו חנינא וחתניו יונה גילערנטער ויונה פעלדזען. ובנו הירשל דר בטאראנטא קאנאדא, והם תופסים מקום מכובד בין יוצאי טומאשוב.

מרדכי גילערנטער

הוא יליד עירנו מדור דור, בן למשפחה דגולה. אביו ר' הירשלי גילערנטער הי' שם דבר בעיר, מגדולי חסידי טריסק בעירנו, בן הרה"ח ר' משה אלי' גילערנטער בן הרב הצדיק רבי הירש גילערנטער מטומאשוב, גיסו של הה"צ המפורסם הנודע בשם רבי הירש טאמאשאווער, נאמן ביתו של הרבי מקאצק, ובימי עלומיהם נסעו שניהם להחוזה מלובלין זצללה"ה, ואמר עליהם השני צביי"ם פונה כל אחד לדרכו משלו, וכך הוה. ר' הירש טאמאשאווער נעשה מתריפי פרשיסחא־קוצק, ור' הירש גילערנטער נעשה מחסידי ר' אורי מסטרעליסק והרה"ק מאפטא זצללה"ה.

אשתו מרת דבורה רעכיל הי"ד בת דודו ר' זאב יונה מהוריבישוב מחסידי טריסק. ר' מרדכי הי' סוחר קמח, איש תם וישר ונהנה מיגיע כפו. יהודי טוב ופשטן, והי' מחשובי חסידי טריסק המסתופפים בצל הה"צ ר' משה'לי טברסקי מלובלין זצללה"ה. הם נשארו בטומאשוב והנאצים הובילו אותם לציעשינוב ומשם לבעלזיץ ושם נשרפו על קידוש השם ביום א' דשבועות שנת תש"ב.

בנו ר' משה אלי' וב"ב, בתו יוכבד וחתנו ר' וועלוויל, אברך למדני וחסידי מרישא, וב"ב נהרגו בימי השואה הי"ד. בתו רויזא ע"ה אשת ר' בן־ציון שפריצער נפטרה בלידת תאומים.

ניצולו לחיים ארוכים: בנו ר' יונה חתן הרה"ח ר' משה שפורר ע"ה וב"ב שיחי', שהוא אחד מהחשובים מבין פליטי עירנו בנויארק וסייע להוצאת הספר הנוכחי, ובני חתנו ר' בן ציון שיחי'.

ירחמיאל ב״ר אריה הכהן מערמעלשטיין

חסיד קאזמיר, וסוחר, דמותו הצנועה עומדת לנגד עיני, איש שהקדים שלום לכל אדם. נפלא הי׳ בתהלוכות חיים השקטים והצנועים ובמדותיו התרומיות. כולו אומר כבוד וענות חן, שתקן אם בטבעו או מעובד לפי מיטב מידות המוסר והחסידות. זהיר בפיו ולשונו, לא התערב בפאליטיק או מחלוקת, התמסר כולו לחינוך בניו. אני גרתי בשכינותו תחת גג אחד, חדרי הי׳ מובדל מביתי בקיר של קרשים, שכל רחש קל הי׳ נשמע, הכרתיו יפה מדותיו בשעה שזרק מעצמו לבוש העליון, וראיתי שבפנימיות הי׳ כולו זקוק וטוהר המידות. בכל לילה הי׳ לומד עד שעה מאוחרת, וקולו המתנגן בלחן הגמרא הי׳ חודר לעמקי לבבי ביחוד בימי שבת ומועד ולילי חורף הארוכים.

בנו הבכור ארי׳ לייבל מערמעלשטיין נתקשר להרה״ק ר׳ ליביש אדמו״ר מציעשינוב, ונמשך אליו בכל הלהט של נפשו הצעירה. הי׳ מטובי הבחורים בשטיבעל ציעשינוב, הי׳ למדן שהרצה שיעורים לפני הבחורים, נדיב לב ועסקן, מראשי צא״י בעירנו, ונשא אשה מראווא רוסקא.

ר׳ ירחמיאל ואשתו יוכבד בת הרה״ח ר׳ בן ציון שו״ב, ובנו לייבעל ובתם חי׳ נהרגו ע״י הגרמנים, הי״ד.

ניצל בנם שמואל, אברך תורני, הוא וב״ב עלו לארץ ישראל ונפטר בדמי ימיו בחיפה.

יעקב יואל ב״ר אברהם שאפראן

יליד קראשניק, חתן הגביר ר׳ וואלף לערער, הי׳ מנכבדי העיר ועשיריה ומחשובי חסידי גור, איש צנוע ומתון, ביתו הי׳ בית של תורה ויראת שמים, כל בניו ובנותיו וחתניו הלכו בדרכי ד׳. הוא הי׳ ביחד עם בנו הצעיר ר׳ יחיאל מיכל שאפראן הי״ד, — חתן ר׳ זיינוויל קראנץ מסיקאל, ת״ח ידוע ואיש עסקים, חרד לדבר ד׳ וזהיר בהליכותיו, — חבר ועה״פ של חדר האגודה. בימי המלחמה ברחו לסיקאל, ור׳ מיכל שהי׳ חבר במועצת היהודים וסירב לתת רשימה מיהודים לס.ס. נורה על המקום, ואת אביו הובילו לבעלזיץ וקודם שנסע עסק בהלכות קידוש השם.

עוד הי׳ לו בן בקראשניק ושמו אברהם שאפראן. בנותיו: מרת לאה ותתנו ר׳ דוד פרעל הכהן, הוא הי׳ מחריפי אברכי חסידי גור ונפטר בימי עלומיו, וב״ב הי״ד; מרת ניחא וחתנו ר׳ יודא מילשטיין וב״ב הי״ד באיזביצא; מרת חי׳ שרה וחתנו ר׳ אברהם יחזקאל בידערמאן.

כמעט כולם נהרגו על קידוש השם, ונשארו נכדיו יהושע שאפראן, שרה ויקותיאל סטעמפעל, דוד בן מנוחה וצבי לחר.

אברהם יחזקאל בידערמאן

בן הרב ישראל משה בהרה״ג ר׳ חיים יהושע אבד״ק לענטשנא בהגאון ר׳ יעקב דוד אבד״ק קאזניץ ווישעגראד בעל הגהות מהרי״ד על ספרא בהג״מ ישראל איסר ממעזריטש דליטא תלמיד היהודי, וחתן הג״מ ר׳ נתן יחזקאל מקאזניץ בהג״מ שמחה, בהגאון ר׳ נתן אבד״ק דאבראמיל מח״ס „שארית נתן״ בן רבינו הגאון מח״ס „פני יהושע״ על ש״ס נכד הגאון מאור הגולה בעל „מגיני שלמה״ אבד״ק קראקא, והרב ר׳ נתן הי׳ דור העשירי להאר״י ז״ל ונכד הגאון ר׳ שמחה אבד״ק לובלין לבוב.

בסוף ספר „כוס ישועות״ על מסכת בבא מציעא להגאון רבי צבי הירש חריף מהלברשטאט נמצא מרבי ישראל משה קונטרס על סדר יחוסו של מחבר, בשם „צפירת שורש״, ומקיף סדר יחוסם של הרבה משפחות ומראה בקיאות ומומחיות בשדה היוחסין, ומפלפל הרבה עם הרב מיכלזוהן ומראה על טעותיו הרבים בידיעת סדר היחוס, ואי־זהירותו לכתוב דבר בשם אומרו.

הוא הוציא לאור ספר „שו״ת שארית נתן״ לזקינו הגאון ר׳ נתן אבד״ק דאבראמיל בן הפני יהושע (ווארשא תרס״ז), ושם הדפיס יחוסו מכל הצדדים. ובספר „רזין דאורייתא״ להרה״ק ר׳ זאב מזבארז שהו״ל ר׳ פנחס שמואל זיינוויל הכהן, ווארשא תרס״ג, נמצא שם מזכרת תודה להרבני בנש״ק ר׳ ישראל משה בהרה״ג רח״י אבד״ק לענטשנא, אשר מידו הגיע לי הכת״י הלז, וסייע לי בהרבה דברים הן בהעתקה והן בהגהה אשר הרוב הוא ממנו.

ר׳ אברהם יחזקאל נתחנך אצל אביו וזקינו הרב אב״ד בלענטשנא לתורה וחסידות והי׳ איש אשכולות וספרא רבא עתיר נכסי־רוח כיאות לבן גדולים, נשא אשה מרת שרה בת ר׳ יואל שאפראן מהגבירים הנכבדים בטומאשוב. כמנהג המקום בשעתו אכל מזונות על שלחן חותנו ועסק בתורה, ואח״כ נסה כח העצמאי. כבן משפחה אצילית מגדולי היחוס וקרוב לחצר גור, הי׳ איש סגור ומרוכז כולו בחוגו המצומצם, חוץ מזה שלקח חבל בעבודת תנועת האגודה ומוסדותי׳ „יסודי התורה״ ו„בית יעקב״, שהי׳ אצלו בבחינת מלחמת מצוה, ואף זמן קצר שימש כמנהל חדר יסודי התורה. לא התערב בעניני הכלל ועבודת הציבור, כל כחו ומרצו שקע בחינוך שני בניו חיים יהושע וישראל משה, שהיו מילדותם בעלי כשרונות יוצאים מהכלל, מסרם למלמדים הכי טובים ושמרם מפגעי הזמן, ונתחנכו בשטיבעל צאנז־ציעשינוב בהשראת המנהיג הדגול כ״ק הרה״צ ר׳ ליביש רובין זצ״ל אדמו״ר מציעשינוב ואב״ד בטומאשוב.

כשפלשו חיילות גרמניה לעירנו תפסו אותו ואת בנו חיים יהושע ולקחום בשביה והובילו אותם עד יערוסלוב, וניצלו בנסי נסים כמבואר באריכות ב„טאמאשאָווער יזכור בוך״ בעמודים 584—595. בשובם חזרה לטומאשוב נמלטו לזאלקווא ולבסוף נשלחו לעמקי סיביר. ואחר השחרור בהיותם באזיא התיכונה, נפטר ר׳ אברהם יחזקאל ביום כ״א טבת תש״ב, ואשתו הי׳ שרה ביום י״ט טבת

תשט״ו בפה ניו יארק. בניו הנ״ל נמצאים בניו יארק וממשיכים ללכת בדרכי אבותם בכל המובנים.

ברוך ב״ר דוד הכהן גאלדשטיין

מבניו הצעירים של ר׳ דודל חייטשעס, חסיד הויסאטין וגביר גדול, רחים ומוקיר רבנן, מגזע הרה״ק רבי קאפיל ליקאוועד (זקינו של הרבי מלובלין). אביו לא חס על שום הוצאות בכדי שבנו ברוך שהי׳ ברוך־הכשרונות יגדל לת״ח, וביחד עם ר׳ שמואל לובערט שכרו ת״ח מובהק חסיד קאצקי ממרחקים, שלמד רק עם שני בניהם, ברוך גאלדשטיין ויצחק מאיר לובערט. וגדלו והצליחו וברוך הי׳ מהבחורים המצוינים בעיר בלמדנותו ובמעלותיו. ע״פ עצת אדמו״ר הויסאטין נשא את אשתו מרת שרה בת הרה״ג ר׳ נחום כהן מהויסאטין, חתן הרה״ג יהושע שפירא אבד״ק רוזין נכד הרה״ק רבי פינחס קוריצער.

ר׳ נחום הי׳ ת״ח מובהק ולמדן עצום, מהמקורבים בחצר הויסאטין, ועוד בימי אברכותו הי׳ המלמד של הרב ר׳ יעקבניו בבית אביו אדמו״ר מבוהאש. זמן רב הי׳ רב במיקילייניץ, אחר המלחמה נמלט לוויען והי׳ ר״מ בישיבת אור תורה בוויען, שנתארגנה בהשראתו של האדמו״ר מהויסאטין, והעמיד תלמידים מופלגים בתוי״ש.

ר׳ ברוך אכל מזונות על שלחן חותנו ושם נתעלה בתורה וחסידות. הוא הי׳ ת״ח ולמדן בעל נפש חסידית, גבר ענוותן והצנע לכת, בעל מידות צרופות, אהב ללמוד תורה, ולמרות היותו מטופל במשפחה בריכת־ילדים והי׳ טרוד בפרנסתו, בכל זאת לא ביטל שיעוריו הקבועים, וכשהי׳ לומד גמרא הי׳ קולו צלול וערב והתהדהד בכל פינות ביתו.

גם כשהי׳ נע ונד בראווא ובגלות סיביר הי׳ לימוד התורה שעשועי נפשו, כשחזר מרוסיא הי׳ רב בבערלין והרצה שם שיעור קבוע בגפ״ת ברבים בכל יום ויום, ובהיותו בפה כשלא הי׳ עליו עול פרנסה, כמעט למד בכל יום עד שעה מאוחרת בלילה למרות אזהרת הרופאים, ואמר שזהו חיותו. משחר ימי בחרותו למד בקביעות ברבים אוה״ח הקדוש לפי סדר השבוע, אפילו אם נתאחר השעה, ובפרט בפרשיות בשלח יתרו משפטים, למד עד 2־3 בלילה, עד שהשלים הסדרה.

הוא הי׳ בעל תפלה חסידי עם קול ערב ונעים ונוסח לבבי, תפילתו היתה בהתרגשות ומתיקות, וכשהי׳ עובר לפני התיבה עורר לב שומעיו והקהל מתרגש ומצטרף להתלהבותו. והי׳ „בעל מוספים״ בימים נוראים. השטיבעל הי׳ אצלו כמקור חיין. הוא אהב שם ללמוד או לשוחח בחסידות. תענוג רוחני הי׳ להאזין כשהוא מדבר חסידות או סיפורים מצדיקים שהי׳ מלא תמימות ואמונה פשוטה, שהכניסך לאוירא עילאית. עבודה מיוחדת היתה ניכרת אצלו בהכנה למצוה

לקיימה בכוונה. התנהג בנימוס ודרך ארץ עם כל אדם, מסחרו הי׳ באמונה ויושר, ומי שבא במגע אתו ראה והכיר את עדינת לבבו ונשמתו החסידית. כל ישותו אמרה אצילות ותפארת.

הוא נפטר בגיל ע״ח ביום כ׳ מרחשון תשכ״ח בברוקלין בדעה מיושבת וצלולה, כשהוא מסובב בניו ונכדיו וציוום לשמור דרך ה׳ ודרך החסידות ולהחזיק באמונת צדיקים.

בטומאשוב נשארו אשתו שרה וילדיהם חי׳, דוד, ואלישע — כולם נהרגו ע״י הגרמנים הי״ד.

ניצולו: בניו יהושע, יצחק אייזיק, נחום, ובתו פייגא ובעלה הרב פישל הארדט — כולם הולכים בעקבות אביהם יבלח״ט.

מיכל יהודא פלוג

י. לייבוביץ

בן ר׳ מרדכי מזאמאשטש ואשתו רייזל בת ר׳ ישראל גלעזער. למדן מופלג, חסיד גור, חרשתן לנרות. הי׳ טיפוס חסידי קפדני משולב עם לומדות. הצטיין ברצון חזק ללימוד התורה והפצתה ברבים, הי׳ פעיל בועדים של חדר „יסודי התורה" מהאגודה והישיבות שבעיר, בחן בעצמו התלמידים, הי׳ מקבל את כל אדם בסבר פנים יפות. בשיחותיו הי׳ מכניס נימה של תורה וחסידות. הוא הי׳ היחידי מבין חסידי גור בעירנו שנסע פעמיים בשנה לקבל פני רבו בגור.

בתו הבכירה ביחא נישאת להרב חיים אלעזר האכמאן מחעלים אברך חסידי במלוא מובן המלה ות״ח עצום, בן הרה״ג רבי גמליאל האכמאן ראב״ד בחעלים. בנו יצחק מאיר מפעילי צא״י בעירנו וסוחר נכבד וטוב לב. הי׳ לו עוד בת טעמא ושני בנים שלמה׳לי ומרדכי.

עירנו נכבשה בימי המלחמה ע״י הגרמנים, והם מסרוה לרוסים. ולבסוף נודע שתחזור לגרמניים, והיתה מבוכה בעיר מה לעשות, לברוח או להשאר עם הגרמנים, הפיל גורל המיוחס להגר״א ז״ל, ונפל לו הפסוק „יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה"... והמליט עצמו ואת כל בני ביתו וכל הונו ורכושו לראווא רוסקא שהיתה בחבל כיבוש הרוסים, אולם הוא קיבל דרכון רוסיא, וזאת נתנה לו הזכות שלא ישלחוהו לעומק סיביר כשאר פליטי פולין, ונפל אחר־כך עוד הפעם בידי הגרמנים והרגוהו עם כל ב״ב, ונשאר רק בנו ר׳ מנחם מענדל שעלה לא״י לפני המלחמה, והוא אברך חסידי שמקושר לחוג חסידי קארלין.

שבתי ב״ר ירחמיאל פריעדלענדער

תוטר מגזע הגאון הנודע בשם ר׳ ליביש חריף צינץ מפלאצק בורשה, איש נכבד ונשוא פנים, התפלל בביה״ח דרבי יהושע׳לי ז״ל, מחסידי שינאווא־ציעשינוב, יקר רוח ובעל מדות טובות, ענוותן ושפל ברך ובורח מן הכבוד, עסקן ותיק בחברה קדישא ורוב שניו הי׳ הגבאי של חברה קדישא שאליה השתייכו בע״ב וחסידים נכבדים בעירנו. אחר המלחמה העולמית הראשונה עזר הרבה להתחדשות התלמוד תורה ושימש הרבה שנים בגזבר הת״ת.

פרנסתו היתה מחנות גזוז ועשה יינות לקידוש, אבל לא הי׳ מהעשירים ובכל זאת נתן מלחמו לדל וקירב את העניים. ובפרט אשתו, מרת מלכה בת ר׳ שמעון ליב לאנאייל, שהיתה צדקת ויושבת הרבה פעמים בתעניתים. בנם סיני הי׳ ממובחרי בחורי חמד בביה״ח דרבי יהושע׳לי, וקראוהו סיני׳לי האדוק.

ר׳ שבתי נפטר בי״ח אדר ב׳ ת״ש, אשתו ובתו פרידא יהודית ושני בניה, ובתו שרה דבורה ובעלה יוסיל נהרגו ע״י הגרמנים הי״ד. בנו סיני נפטר ברוסיא כ״ב מרחשון תש״ב.

נשארו בחיים: בתו רעכיל ומשה. בפה נמצא בנם יוסף אחד מעסקנים הותיקים של יוצאי טומאשוב.

דוד הארצשטאק

מוצאו מגדולי היחוס, בן הרה״ח ר׳ אלעזר הארצשאק מגראבאוויץ-זאמאשטש, בן הגה״צ המפורסם ר׳ שלום יוסף הארצשטאק אבד״ק יוזעפאף-גראבאוויץ, מגדולי ותשובי חסידי סאדיגורע, מח״ס שושנים לדוד ותוספות מרובה על העיקר ספר דגל יהודי׳ על תהלים, בהרה״ג ר׳ אלעזר אבד״ק גראבאוויץ, נכד הרה״ק רבי נחמי׳ מבעכיוו בן היהודי מפרשיסחא, ונכד הגאון בעל נודע ביהודה. אחיו של ר׳ אלעזר הי׳ הרה״ג ר׳ הירציל הארשטאק מו״צ בלודז.

רבי דוד נתחנך בבית חסידי מובהק ששם שלט החסידות סאדיגורע בהחלט שהכל בצניעות ושקט, ורוח זה הטביע חותמו על מהלך רוחו, שהי׳ הצנע לכת ובעל מדות.

הוא לקח אשה מרת בילא בת ר׳ שמעון ליב לאנאייל מטומאשוב, או יותר טוב חתן אשתו זלאטא, כי ר׳ שמעון ליב נפטר בימי עלומיו, והיא היתה עקרת הבית וכך קראוהו בטומאשוב דוד זלאטעס. התפלל בשטיבעל הויסאטין והי׳ מנכבדי החסידים. כשהאדמו״ר מפרעמישלא הרב מרדכי שלום יוסף מסאדיגורע חזר לפולין הי׳ זמן רב הגבאי שלו.

כמו רוב היהודים מטומאשוב ברח לראווא ומשם נתגלגל ובא לסיביר ובאופן זה ניצל הוא וכל משפחתו. לא״י עלו בנם שלמה ובתם שרה בינה, ופה נמצאים בנו שמעון ארי׳, שסייע להוצאת הספר, ובנותיו רחל לאה ובעלה דוד סוקעניק, פייגא ובעלה אלי׳ לעהרער.

ר׳ דוד נפטר ביוה״כ תשכ״ג, ואשתו בילא בכ״ו תשרי תשכ״ז.

העניך קאך

יחזקאל אורי

שמו המלא ר׳ חנוך העניך ב״ר שלמה. הי׳ יליד זאמאשטש. אביו הי׳ מחסידי ראדזין. נשא אשה מטומאשוב מרת הינדא אסתר בת ר׳ מרדכי יוסף ווערטמאן (החלבן), חסיד צאנזאי אש לוהט, מהמקורבים אצל הרבי ר׳ יהושע׳לי, והוא לקחו לצאנז ושינאווא. הוא הי׳ חסיד נלהב מאנשי מעשה, ובחרף נפשו לחם כנגד המשכילים בעירנו, ושרף הספריה שאירגנו בעיר. חתנו ר׳ העניך קיבל חינוכו אצל חותנו וירש ממנו הלהט החסידותי, והושפע ממנו הרבה והלך בעקבותיו. הי׳ בעל לב יהודי חם ורגיש, ואם כי לא הי׳ נגיד ועשיר, אבל תמיד הי׳ בשמחה, ובכל יומא דפגרא ובפרט פורים או מועדים, הי׳ הוא הרקדן החסידי והמשמח. בטבעו הי׳ איש עממי ובעל טובה, הלך בעיר לקבץ נדבות בעד עניים בני טובים, ונענה לכל דבר טוב. זקנו הי׳ יורד על פי מדותיו, וכשחיילות של גנראל האלער כבשו העיר, הי׳ לו מסירת נפש שלא יקצצו את זקנו. הוא הי׳ מהיחידים שמסרו נפשם לשמור על מנין מתפללים בגעטא, ובהיותו בבית שלמה אקסט הי״ד. מקום האחרון שהתפללו בציבור תח״י הגרמנים, שם יצאה נשמתו.

אשתו הינדא אסתר היתה בטבעה טובת לב ונדבנית, וכפה פרשה לעניים, וחלקה יותר מכחה. בנם ליביש ובתם יוטא, וכלתם חנה בת ר׳ שבתי קאווענשטוק, אשת ר׳ יצחק ובניהם ריבא, אידל, חי׳ דבורה, יוס׳לי, שלמה׳לי, מגיל 17 עד 4 — כולם נהרגו ע״י הנאצים ימ״ש, הי״ד.

בשארו לחיים: בנם ר׳ יצחק ובתם חנה קאך.

אלתר בן ציון פאבער

נולד ביום א׳ מנחם־אב תרס״ט לאביו ר׳ זאב ואמו מלכה פאבער בכפר ראזדזיעל סמוך לעיר לימאנוב, והי׳ נער רגיש ואמיץ לב וברוך־הכשרונות. נתחנך ונתגדל בביהמ״ד דחסידים בעיר צאנז, והי׳ תלמיד הג״מ אברהם פריעדמאן ראש ישיבה בצאנז, והי׳ מקורב להה״צ ר׳ נפתלי צבי הלברשטאם ז״ל אבד״ק גליסק ורבי בפיעקלא־צאנז, ובהשראתם נתעלה בלומדות מעלות ומידות, והי׳ מתמיד נפלא. השתלם גם בלימודי חול, חזון נפרץ בימים ההם בחוגים אלה, ויצא בשלום נשא אשה מטומאשוב לוב, מרת מאליא בת ר׳ יוסף פריעדלענדער נכד להגאון החריף הנודע רבי לייביש צינץ מפלאצק־ווארשא. הוא הי׳ מאנשי סגולה מדור הצעיר, התמזגו בו לומדות ומדות תרומיות, בעל נפש

עדינה יקר רוח ונוח לבריות, ושמו הטוב הלך לפניו בכושר הנהגתו ויושר לבבו, ונתחבב מאד אצל כל בני העיר וביחוד בביה״ח צאנז־ציעשינוב מקום שהתפלל בו.

בימי המלחמה האחרונה הגלה עם בני ביתו לערבות סיביר ברוסיא, ועבד קשה בחטיבת עצים ביערות קדם. כדאי להדגיש שבעת שהי׳ מוכרח מפני גזירת מלכות הרשעה לצאת לעבוד עבודתו בשבת לא נשא עמו אוכל, והי׳ צם את כל יום השבת, אמר: במלאכה אנוס אני, אבל לישא אוכל אין כופין אותי. לדאבונינו נהרג ביער ביום י״א שבט תש״א, בדמי ימיו, והשאיר אחריו אשתו ושני ילדים קטנים, בתו לאה ובעלה ד״ר אשר מאנדעלבוים, כימאי בחיפה, ובנו יוסף, רופא בירושלים, ושניהם שומרי הדת.

מענדלי ב״ר יואל טעפלער

ש. שרגא

חסיד גור, איש לבבי ומתון, נוח לבריות ומוכן לעזור בכל לבבו לזולתו, עסק בתורה ומצות והי׳ גבאי של צדקה. אשתו רחל בת ר׳ אפרים עסיקמאכער היתה העקרת הבית וניהלה חנות המכולת ונתנה האפשרות לבעלה להקדיש חייו כולו קודש, וכל חייו הם פרשה אחת של פעולות מעשה צדקה וחסד. חן מיוחד הי׳ נסוך על פניו הפאטראכאלי, עיניו הטובות ניצצו והוברקו בפשטות וחן גדול והקסימו כל רואיו. והי׳ חביב מאד בעיר והתיחסו אליו בהערצה וביראת הכבוד. ברוח זה חינך את בניו והטביע עליהם חותמו הרוחנית. אשתו רחל נפטרה בכ״ד כסלו תרצ״ה בטומאשוב, והוא נשאר ביחד עם בנו הצעיר ישראל׳קי, ובפרוץ המלחמה נדדו יחד לראווא רוסקא ונפטר שם י״ב טבת שנת ת״ש.

בנו אפרים וב״ב, בתו חנה וחתנו גדלי׳ צימערמאן וב״ב נהרגו על ידי הגרמנים.

גדליה טעפלער

בנו בכורו ר׳ גדלי׳ טעפלער נשא אשה מרת בילא בת ר׳ שלום אהרן שווינדלער מטומאשוב מחשובי חסידי ראדזין. נתחנך בחדר ושטיבעל והלך בעקבות אביו. הי׳ מטופל בבנים ועבד קשה לפרנסם, אבל באמונה וביושר, תמיד הי׳ מוכן לעזור לזולתו יותר מכחו. מפני ציקי הזמן נסע לאמריקה ושהה כאן חמשה שנים, וכבר סידר כל הפורמלטטים להביא אשתו ובניו, אבל כשחזר לטומאשוב והציע לאשתו החיים הדתיים באמריקה בימים ההם ובפרט החינוך הגרוע, החליטו שניהם שמפני חשש חינוך הבנים והבנות ישארו בטומאשוב, ושם דרו עד שפלשו גייסות היטלער לטומאשוב וברחו לראווא ומשם נשלחו לסיביר, ונפטר בח״י כסלו תש״ב בדזאמבול (קאזאקסטאן), ואשתו נפטרה בכ״ב אלול תשכ״ד בא״י. כדאי להדגיש שבשנות הנדדים ברוסיא, היתה עוזרת במלוא ידה לכל וקוקה עזרתה ועוסקת בצדקה וחסד.

בנם יואל מלאשטשוב־לודז ואשתו ובניו, הי״ד, ובנם יוסף בגידניע ואשתו וב״ב הי״ד — כולם נהרגו ע״י הגרמנים.

מבניו בפה נמצאים משה ושלום, ובא״י יעקב ובנותיו הענא, ברײנטשא, פעסיל ומינדל.

שלום טעפלער

בנו ר׳ שלום טעפלער נשא לאשה מרת לאה בת הרה״ח ר׳ ראובן גארטלער שהי׳ נקרא ראובלע חייטשעס מוותיקי חסידי ר׳ יהושע׳לי, איש צדיק ונהנה מיגיע כפיו. ר׳ שלום הלך בעקבות אביו, צנוע ויקר נפש, סוחר נכבד שהבטחה שלו הי׳ כיסוד ובנין נאמן בעסקיו, שמח בחלקו ולא השתתף בפאָליטיק, הדריך בניו ובתו במסורת אביו וכולם יראים ושלמים, חי בשלום עם כל אדם. נפטר בר״ח כסלו תש״ה, ואשתו רחל לאה בסיביר ה׳ תשרי תש״ב.

בנו אפרים עלה לא״י קודם המלחמה ונהרג שמה בימי מלחמת השחרור; בנו יעקב משה חתן הרה״ח ר׳ הירצל לאנדא מגארליץ־צאנז נכד הנודע ביהודה הוא בבני ברק; ובפה נמצא בנו בכורו יואל טעפלער ובתו חי׳ וחתנו מרדכי העלפמאן מפעילי רעליף קאָמיטעט של אנשי טומאשוב.

ישראלקי טעפלער

שמו המלא ישראל אשר ב״ר מנחם, הצעיר שבבניו, הלך בעקבות אביו והי׳ מושפע הרבה ממנו. לקח אשה מרת שרה בת ר׳ יעקלי פיינגאָלד מיוזעפאָף. אביו הכניסו בחנותו, ולזקנתם ניהל הוא המכולת. הוא הי׳ בטבעו דומה לאביו, שקט, לא הרים את קולו, נוח לבריות ועדין הנפש, נקי ומצוחצח ומהודר בלבושו, כולו כבוד. ניצל עם כל ב״ב שיחי׳ והגרו לניו יארק, ונפטר בכ״ג אב תשכ״א. השאיר אחריו אשתו ושני בנים משה ואפרים, ושלוש בנות מירל ובריינדל רויזנגארטען ולאה סירקוס. בנו אפרים הצטיין עוד בטומאשוב בפרחי אגודת ישראל והי׳ מבחורי שטיבעל דציעשינוב.

בנימין וויינבערג

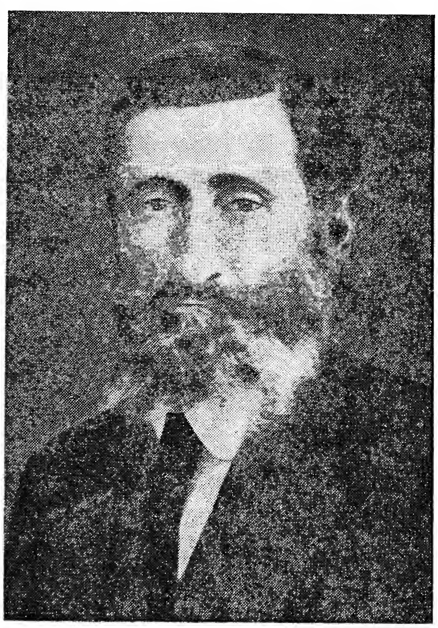
אבינו ר׳ בנימין ב״ר משה ליב נולד באיזביצא בבית חסידי מובהק, נתחנך בחדרים וביהמ״ד לפי רוח החסידות, וקיבל גם השכלה רוסית אצל מורים פרטים, והי׳ מחונן בסגולות ומדות טובות, ומבחורים המצוינים בעיר. לקח אמנו מרת שרה בת ר׳ אברהם, גביר נכבד מזאמאשטש ושם השתלם עצמו בלימודי קדש ולהבדיל בלימודי חול, וידע היטב השפות רוסית ופולנית, וספוג רוח יהדות צרופה, והי׳ טיפוס של יהודי חרדי במלוא מובן המלה, ונשא לבוש המסורתי בימים ההם.

התחיל במסחרים והצליח עד שנעשה קבלן צבאי, ולרגלי מסחרו התיישב בטומאשוב ששם עמדו גדודים הרבה מצבא הרוסי.

תיכף השתלב עצמו בכל צורכי העיר ונדב ביד רחבה ונעשה לעסקן ציבורי פורה, פרנס הקהלה עוד מימי שלטון הצאר הרוסי, וחבר מועצת העיר, פקיד בבאנק עירונית, והודות למעמדתו החשובה בעיר, והתקשרותו עם קצינים גבוהים ופקידי העיר שהי׳ אצלם חשוב מאד, נעשה שתדלן בעד צורכי הכלל והפרט, והי׳ נענה ברצון לכל דורש ומבקש עזרתו והשתדלותו.

בשנות המלחמה הראשונה הי׳ המארגן ומיסד של מטבח־עממי, ובימי תקומת פולין העצמאית הי׳ מבאי־כח היהודים ברוב מוסדות ציבוריים, והי׳ פעיל בכל הבעיות שנוגע להכלל.

בשנותיו האחרונים בגלל חולשתו התפטר מתפקידיו הציבוריים, וחי בחוג ידידיו וקרוביו. נפטר בשם טוב אדר״ח אדר תרצ״ב.

ר׳ בנימין וויינבערג

יצחק דאקס

ר' חיים יצחק ב"ר צבי דאקס נולד בטומאשוב, אביו מוצאו מעיר בראד, והתיישב בטומאשוב. אשתו הראשונה מתה שם ולא עלתה בידו להסתדר שם ונסע לאמריקה ועזב ילדיו בטומאשוב. הה"צ ר' יהושע'לי ז"ל רצה ליקח את יצחק הצעיר בנסיעתו לא"י, אבל אביו לא הסכים. יצחק בבואו לאמריקה הי' בן חמש עשרה שנה, ובימים ההם היתה אמריקה מבחינת תורה ודת קרקע קשה, ונסיון החיים על פי תורה הי' קשה מאד, ובפרט לבחור צעיר, אבל הוא לא אבד עשתנותיו ובמסירות נפש אחז עצמו בקרנות מזבח התורה והחסידות, ולא נטה מהחינוך שקיבל בטומאשוב, אף שהצטרך להרויח על מחייתו ולהפגש במציאות מלחמת החיים. תיכף בבואו נעשה רוכל (קאסטמער פעדלער) ועבד קשה וכאשר אך הרויח על פרנסת היום סר לשטיבעל ללמוד.

בהיותו בטומאשוב שמעתי ממנו שלא עבר עליו יום באמריקה שלא ילמוד גמרא — אם כי לא בכל הזמנים הי' דרכו סוגה בשושנים.

כשנשא אשתו מרת נעכע בת ר' דוד בערגער מקארטשין ע"ה (נפטרה ח' שבט תרפ"ז) והי' לו עול משפחה ובכל זאת שמר על שיעוריו בתורה.

בשנת 1897 התחיל ביחד עם אביו לעסוק בעסק הבטוחות (אינשורינס), ברבות הימים לקח לשותפיו את בניו ונקרא אינשורינס קאמפאַני של יצחק דאקס ובניו, המתקיים עד היום.

הוא הי' יהודי יקר בן תורה ובעל מדות טובות, בעל רגש היודע בצער של חברו לעזרו בממונו וכחו, באופן צנוע ומכוסה.

הרבה עשה לטובת עניי ארץ ישראל וקרוביו מעבר לים, ביחוד אחר אשר ביקר בשנת תרפ"ז בא"י ועיר מולדתו טומאשוב, שם התידד עם הרה"צ רבי לייביש רובין ז"ל אדמו"ר מציעשינוב והרב מטומאשוב, וע"פ השפעתו השיא שתי בתולות עניות של קרוביו, ותמך בקרוביו ומוסדות העיר (ראה „טאמאשאווער יזכור בוך" עמוד 380 קבלה מהגבאי של תלמוד תורה).

הוא הי' מעורה בחיי הדתיים האדוקים ומראשוני הבונים של יהדות החרדית. מתחילה השתייך להעסטער שטיבעל ואנשי ספרד מקראקא, ואח"כ התחברו עם חברו עדת בנ"י אנשי ספרד ברחוב אטורני מספר 99, והי' ממיסדי הישיבה „תורה ודעת".

פרק מיוחד הי' עבודתו ומסירתו בחינוך בניו ובנותיו שעליהם הופנה כל תשומת לבו, בימי החגים ושבתים לא הניחם לצאת החוצה ולמד עמהם, והצליח שכל בניו ונכדיו הולכים בדרכיו, כמו כן הגדיל אצלו שני אחותיו והשיאם. נפטר בשם טוב יו"ד סיון תש"ו והניח אחריו דור ישרים: בתו לאה ובעלה פתחי' שיפפער, בניו משה, יוסף אברהם, בתו מינדל ע"ה ובעלה אשר לעמיל בהרב חיים אלטר פריעדמאן, חי' מירל ובעלה לייביש יארמארוש, רחל זיסעל ובעלה מרדכי ספינהעל, ובנו דוד.

דוד שווינדלער

דוב בן דוד, ישראל

הי׳ תורני וחסיד ראדזין, איש המרץ ובעל המעש, ממיסדי החדר של אגודה „יסודי התורה" ודאג לו כל ימי קיומו. הי׳ גם ממיסדי בית הספר לבנות „בית יעקב" ודאג להתרחבותו. הוא התפלל בבית התפלה דחסידי ראדזין, אבל אותי ואחי הקטן מרדכי הי״ד שלח ללמוד לשטיבעל דחסידי צאנז־ציעשינוב, שהי׳ המרכז לתורה וחסידות בעירנו.

חמש עשרה שנה הי׳ חבר בעיריה מטעם מפלגת אגודת ישראל. והי׳ מקובל על כולם מפני שלא רק טובת מפלגתו היתה לנגד עיניו אלא כל צורכי העיר בכלל ושל היהודים בפרט. לא פעם קרה שאחרי נאום על ענינים ציבוריים או סעד, כולם החזיקו אחריו, אפילו מהמפלגה הבונדיסטית.

הי׳ גם חבר בועדת הסעד בתוך העיריי׳, ובידו היתה החלוקה של עצים להסקה ותפוחי אדמה לעניים פעמיים בשנה, ובגלל זה לא חסרו שערוריות בביתנו. הוא הי׳ עומד על דעתו בתוקף שרק לנצרכים ביותר מגיעה העזרה ומוכן לקבל הי׳ הרבה, ואלו שלא קיבלו עשו שערוריות בביתנו. האמא ע״ה התחננה אליו כל השנים שיפסיק בזה, אבל העסקנות היתה טבועה בדמו והמשיך בה כל השנים. הי׳ פיקח ונבון ואנשים באו להתייעץ עמו.

בפרוץ המלחמה העולמית השני׳ לא רצה לעזוב את העיר בטענה שמכיר את הרוסים עוד ממלחמת העולם הראשונה. ביום כפור תש״ד(?) הוציאו אותו ואת בנו מרדכי באמצע התפלה והמיתו אותם בירייה ביער בערעצקי, הי״ד.

יהי זכרם ברוך.

נח בן אברהם הרבסמאן

אשר הרבסמאן, ישראל

נולד בשנת 1901, חונך בבית אדוק מחסידי בלז. את ימי ילדותו אינני זוכר. בשנת 1920 כשנוסדה בעירנו ההס׳ „השומר הצעיר" אז הוא היה אחד מהמיסדים, הכיר שמה את החברה אסתר שטול, אחרי זמן מה התחתן, ונולדו להם בת ובן נחמדים.

נתן את ידו גם בשדה העסקנות הציבוריות, נבחר לועד הקהילה בתור (דאזאר). כשנתפלגה ההסת. הצ. בפולניה, לפלג „על המשמר" ו„עת לבנות", אז הוא היה אחד הדוברים של פלג „עת לבנות".

כשפרצה המלחמה האיומה הוא עם משפחתו עברו לצד הסובייטי, ז. א. לראווע רוסקה, ושם נספה עם אשתו אסתר וילדיהם.

„חבל על דאבדין ולא משתכחין".

לזכרון של בני משה הי״ד

זושא קאווענשטוק, חיפה

קיבל חינוך בבית־ספר „יבנה" של המזרחי בטומאשוב, אח״כ למד בישיבת נובהרדיק והשתלם בתלמוד. היה בקי בתנ״ך בעל־פה. הלומדים המופלאים שבשטיבל קאָזמיר ר׳ ישראל גארזיציינסקי ז״ל ור׳ ליפא הוניגספלד ז״ל ור׳ קלמן ארליך הי״ד כשחיפשו איזה פסוק מתנ״ך ולא ידעו מקומו קראו למשה ושאלו אותו והוא ענה תיכף על המקום בקפיטל זה ופסוק זה. היה חביב על כל אנ״ש וכל מכיריו. פעם הוציאו בורשה ה„ועדת התרבות" קונקורס שכל מי שישלח להם חיבור יפה מתנ״ך יזכה ע״י השופטים שיבחרו לקבל פרס א׳ ב׳ ג׳. בני משה שלח להם חיבור תנ״כי וזכה לקבל הפרס הראשון, כשהגיע לו הפרס מורשה לא היה קץ לשמחתו. היה מורה ביוזעפאָף ובקומרוב ואח״כ בורשה. כשפרצה המלחמה הנוראה סיבב דרכו בסכנות גדולות עד שהגיע לעיר מולדתו טומאשוב ונתמנה למזכיר הקהילה, אז היה יו״ר הקהילה יהושע פישלזון וכבר ידוע מה שנעשה אתו, הוא קידש שם שמים ברבים.

הנאצים דרשו ממנו שיתן להם 300 יהודים לעבודה בבלזיץ, וכשנודע לו מה שנעשה עם היהודים הללו יצא מכליו והתרוצץ כמו משוגע. וכשבאו הנאצים ודרשו ממנו עוד 300 יהודים, ענה להם: תנו לנו היהודים הקודמים ואתן לכם חדשים, אני יכול לתת לכם רק 3 נפשות אותי ואשתי ובני. וכן הנאצים ירו אותם על המקום, ואח״כ חיסלו כל אנשי טומאשוב ביחד עם הקהילה ובתוכם בני יקירי משה, נפסק פתיל חייו בעודו באיבו.

בני בני משה!
איך נגדעת מהמשפחה
ואף קברת אדמה
בשבילך לא נשארה
בגופך קרבן עולה
קרבת וקדשת שמימה
נשמתך הטהורה והקדושה
לגן עדן עפה
תנוח נפשך צרורה
בצרור החיים שמה

הכותבים בדמע, ההורים השכולים.

משה קאווענשטוק

אביגדור איידעלסבערג

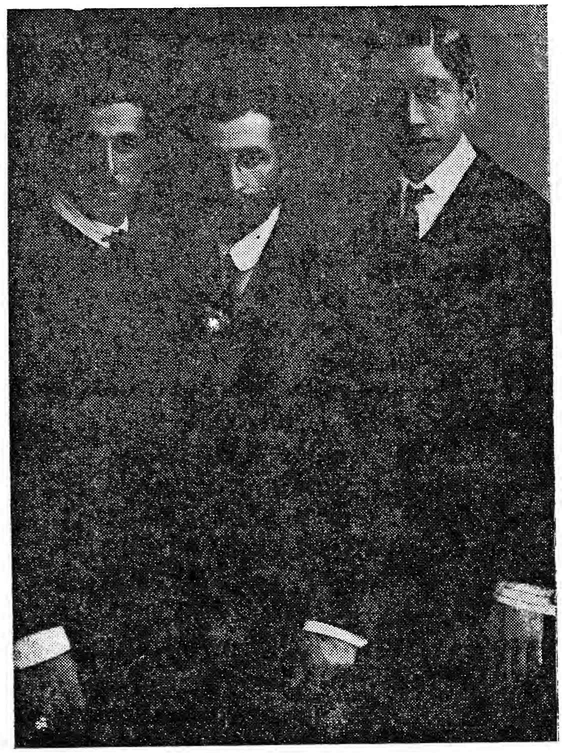
ש. זאמויסקי

יליד זאמאשטש, בן למשפחה נכבדה, ובימי ילדותו הושפע הרבה מההשכלה בזאמאשטש, נסע ללמוד לישיבת הרב רייניס בלידא, והיה בעל כשרונות פקח וחכם. ביחוד הצטיין בפיו החד והי׳ יודע הרבה אמרות ופתגמים תורניים שמשך בהם את לב ההמון. הי׳ משכיל ציוני נלהב ודבק בה בכל להט נשמתו, נואם מצוין וכח השכנוע שלו הי׳ גדול מאד, ועל חשבונו יכולים לזקוף החדרת רעיון הציונות בעירנו. הי׳ עסקן ציבורי פעיל בכל שטחי החיים. בכל ישיבה ואסיפה מחשובי העיר השתתף ועשה נפשות לרעיון התחיה הלאומית. זמן רב הי׳ נציג הציונים בעירי׳ וכיהן כפרנס קהלה במשך שנים רבות. נואם עממי מוכשר ואין כמעט הופעה מפלגתית או פומבית בלי השתתפותו. הרבה פעמים הי׳ גם כן בורר בזבל״א. מצבו החומרי לא הי׳ מזהיר, אבל זה לא הפחית ולא הפעים אישיותו. בנו משה הי׳ מראשי ומנהיגי ציונים הרבזיוניסטים ומראשי הבתרי״ם. כל משפחתו נספתה בימי השואה. הי״ד.

משה רייכענבערג

או כמו שהי׳ מכירים אותו בשם משה׳לי באלטשעס, שאמו היתה בעלת־מלון ומסעדה, אשה נכבדה ומקובלת בעיר. הוא נמנה מהראשונים שבין הנוער שהפיצו רעיון הציוני־החלוצי בעיר. הרבה כחות ומרץ השקיע בארגון החלוץ הציוני ולכבוש לב הנוער היהודי לרעיונם, ועמל הרבה להחדרת רעיון התחיה הלאומית בין היהודים. הי׳ אחד מנושאי לפיד הציונות בגאוה וגאון לאומי. לפני זמן מה היה ציר המפלגה הציונית למועצת העיריה. עלה לארץ וחי בה תקופה מסוימת. ומפני קשוי התאקלומתו מבחינת חברתית, גם געגועי משפחתו הביאו חזרה הביתה. מאז התחבר לתנועת הצה״ר והי׳ אחד ממנהיגיה. נהרג עם כל משפחתו. הי״ד.

ותיקי הציונים בטאמאשוב

מימין: הירש זילבערבערג, יצחק לעווענפוס, משה רייכענבערג

פינחס גאלדשטיין

מחסידי חעלים, מוהל ותיק ומכובד שעשה אומנתו ללא קבלת תשלום. הי׳ איש צנוע שלא התערב בשום פאליטיק, והי׳ אהוב על כולם. בנו ונכדיו נמלטו לרוסיא ומהם נמצאים כעת בישראל.

העיר טומשוב־לוב.

העיר טומאשוב — לוב.

משה גוזיצ׳נסקי

טריסק׳ר־קוזמיר שטיבל

בבית המדרש או ה„שטיבל" טריסק׳ר־קוזמיר, אשר בטומאשוב, התפללו יהודים חשובים ונכבדים — שיינע אידען — ובעלי בתים, כמעט כולם היו יודעי ספר.

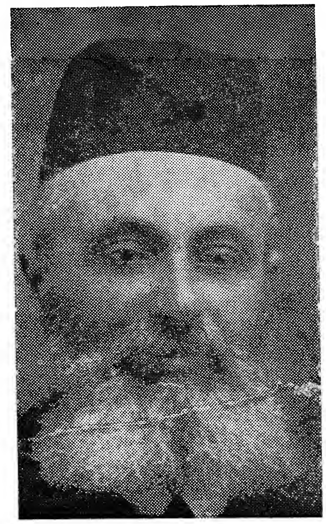
זכורני, יהודים זקנים מסוג אשר הינו כיום חזיון בלתי נפרץ. הם הקדישו את חייהם לתורה ולתפלה ולזאת היו דרכם בכל ימי חלדם עלי אדמות. צדקתם ויראתם נראו על פניהם. זיו התורה ואורה נסוכה עליהם. הזקן שבחבורה היה „יוסף הקטן", הוא היה כולו קודש ומלא רוחניות; קראו לו „יוסף הקטן" כי היה גם אחד בשם „יוסף הגדול", שאני לא הכרתיו. מראהו של „יוסף הקטן" היה כתמונת רבי עקיבא אייגר ז"ל, כשכובע פרווה על ראשו; היה לו מקום קבוע בכותל „המזרח" ועל מקומו לא ישב איש.

מחותנו היה גם הוא איש מכובד, ר׳ בנציון שוחט ז"ל, תלמיד חכם ובעל מנגן, היתה לו „חזקה" לעבור לפני התיבה ביום ראשון של ראש השנה, בעוד שביום שני של ראש השנה, התפלל ר׳ מרדכי גרונוואלד ע"ה, שהיה סוחר ובעל בית הגון.

יהודי מכובד היה גם ר׳ מרדכי־מאטי־גבאי, שהיה בזמני איש זקן, תלמיד חכם מובהק, שהיה לומד בכל יום את שיעוריו כשהוא עטוף בטליתו ומעוטר בתפלין, עד אחר חצות היום.

אחד ומיוחד מהמתפללים בהשטיבל שלנו היה רבי־ר׳ אלתר ז"ל, הנקרא ר׳ אלתר לייבלי שרייבר׳ס, הוא היה דמות אצילה ושלווה של תלמיד חכם. הוא היה גם בעל תפלה ובעל מנגן נעים, כשעמד אצל „העמוד" היה גבוה משכמו ומעלה על כל המתפללים, וקולו הערב היה מלבב אותנו. בימי החגים כשהיה מתפלל, היה אומר הפיוטים בעינים סגורות. זכיתי להיות מתלמידיו, והתאבקתי בעפר רגליו. מעולם לא דיבר דברים בטלים. תמיד היה שוקד ללמוד וללמד. בימי החורף היה יושב אצל התנור הגדול, ולא פסיק פומיה מגרסא. כשלא היה לו פרנסה מלימודיו היה מתפרנס גם משחיטת עופות. אש התורה יקדה בו, הוא היה גדוש תורה וחכמה.

בין שאר הבעלי בתים החשובים היו: ר׳ נחום ניי, ר׳ נתנאל רצימר, ר׳ השיל שלגבוים, ר׳ אליהו דרימלר, ר׳ פישל גוזיצ׳נסקי, ר׳ נתן גרונוואלד, ר׳ שבתי קונשטוק, ר׳ בן־ציון האניגספלד, ר׳ שמואל מעלדינג ועוד.

ר׳ אפרים פישל גוזיצ׳נסקי

ר׳ משה
בנו של ר׳ פישל גוזיצ׳נסקי

הוא וכל משפחתו נהרגו
ונשרפו על־ידי הנאצים, הי״ד

בין האברכים הלמדנים היו: ר׳ קלמן ארליך, ר׳ ליפא האניגספלד, ר׳ ירחמיאל מרמלשטיין, ר׳ שמואל שלגבוים, ר׳ יעקב שוחט, ר׳ יעקב שלאגבוים ועוד.

*

השולחנות בשטיבל היו עומדים בצורת ח (חית) משני הצדדים של הארון הקודש, במזרח, בצד צפון ודרום. בכל יום היתה הפסקה בין מנחה למעריב, ובאותה השעה היה כל הקהל יושב ליד הגמרות או משניות, כשמעליהם מאירים הפנסים הגדולים — בליצלאמפן — ומי שהיה מאחר לבוא, לא היה מוצא מקום פנוי כדי לישב עליו וללמוד.

היה שם גם „בית שני״, בו היו לומדים; בשבת ויום טוב היו מביאים לשם ספר תורה וקוראים בו.

ב„בית שני״ היה תנור גדול, ובכל ערב פסח היו אופים שם מצות מצווה תוך אמירת „הלל״ בהתלהבות גדולה. אנו הבחורים, היו עסוקים בשבוע שלפני פסח, בהכנות לאפות המצות, ובהבאתם ונקיונם של הכלים השונים הדרושים להם.

*

כשם שכמעט בכל ערי פולין לא היו ישיבות, כדוגמת אלו שהיו בליטא, כן גם בעירנו טומאשוב, לא היתה אף ישיבה אחת. הלימודים התקיימו בשטיבל שלנו, כשם שהיה נהוג בכל ערי פולין, ללא תכנית, בלי תקנות ובלי „משגיח רוחני".

את כל ימי נעורי בליתי ב„שטיבל". החסידים היו אומרים שתקנות השטיבל הן: הסעיף הראשון ב„טור אורח חיים": „יהודא בן תימא אומר הוה עז כנמר, קל כנשר, רץ כצבי וגבור כארי"...

מעודי לא הצלחתי לבוא ראשון לשטיבל. ככל שהקדמתי לקום ולבוא, מצאתי כבר יהודים היושבים שם, מי ליד גמרא או משניות, או תהלים. תמונה זו היתה מתגלית לעיני המבקר ונכנס לשטיבל, הן בימות החורף והן בימות הקיץ, הן בעלות השחר והן בשעה מאוחרת בלילה.

כל אחד היה קובע עתים לתורה, וקול התורה והתפלה היה בוקע מבעד לחלונות השטיבל בכל שעות היום והלילה.

והנוער? — מי אצל מלמד ומי עם בחור גדול ממנו; אלה שהיו לומדים אצל מלמד, שהיו יכולים לשלם שכר לימוד, ואלה אצל הבחורים מבוגרים מהם. אני למדתי אצל רבי אלתר לייב׳לי שרייבער, למדן גדול ובעל תפלה נעים זמירות; והיה לי גם חבר שהיה מבוגר ממני, הוא היה בחור מתמיד שידע גם הליכות עולם, שמו היה אפרים סינו׳לס. כל אחד למד מה שלבו חפץ, כמאמרם ז"ל: לעולם ילמד אדם במקום שלבו חפץ (עבודה זרה, יט). ואם כי ב„שטיבלך" לא למדו לפי תכנית עם שיעור של ראש ישיבה ובהשגחתו של „משגיח רוחני" כבישיבה ליטאית, אלא כל אחד היה לומד מעצמו — בכל זאת היו יוצאים מהם תלמידי חכמים מופלגים, ואף רבנים גאונים יצאו מהם. אפשר לומר בבטחון כי כל אחד שהיה מתפלל בה„שטיבל" היה בבחינת ירא שמים ויודע ספר.

*

בהשטיבל שלנו היתה לפעמים סעודת מצוה, כגון „מלוה מלכה" במוצאי שבתות. החסידים היו מביאים עמהם ממה שנשאר בביתם מסעודת השבת, והגבאי היה מבשל חמיצה (בארשט) עם תפוחי אדמה, ומעט יי"ש לשתות „לחיים"; וביומא דהלולא של צדיקי עולם היו גם עורכים סעודות, ובפרט היו עורכים סעודה גדולה ביומא דהלולא של האדמו"ר, המגיד מטריסק זצ"ל; אז היו עושים סעודה גדולה, ואחי ישעיה ויוסף שהיו יודעים לנגן בכלי זמר, היו שרים ומנגנים כשהחסידים משתלבים במעגלי רקודים מתוך שמחה והתלהבות.

*

ליד הכותל המערבי של השטיבל, עמדו ארונות גדולים שהגיעו עד לתקרה, והיו מלאים וגדושים ספרים ישנים וגם חדשים: ש"סים, רמב"ם, שאלות ותשובות, ספרי חסידות ועוד; ספרים גדולים וקטנים, עבים ודקים.

העיר טומאשוב היתה סמוכה לגבול שבין רוסיה לאוסטריה במשך שנים רבות. גדוד קוזאקים מדן (דונסקי קוזאקין) שמנה יותר מאלף איש עם קצינים היו חונים כל השנים מחוץ לעיר שהיו קוראים „די בריגאדה". היו ביניהם

משה גורדון (גוזיצ׳נסקי)

קצינים שונים ובראשם שר האלף — פאלקאבניק — וכולם היו רוכבים על סוסים שהביאו עמם. סוס קאזאצקי היה שם דבר. מדי פעם בפעם היו עוברים דרך הרחוב הראשי כשהם רוכבים על סוסיהם, בליווי תזמורתם שכללו כל מיני כלי זמר ונגינה גדולים ונאים עשויים מנחושת והיו מבהיקים ביפיים. כאשר הם היו רוכבים על סוסיהם ברחובות העיר כשתזמורתם מנגנת, היתה כל העיר כמרקחה, וההמולה בעיר היתה רבה. מחציתם של תושבי העיר, היו מתפרנסים מן הגדוד הזה. הקבלנים — פודראציקיס — ששרתו את החיל הזה, נמנו על עשירי העיר, כגון: שמואל פוטר, שמואל ניי, בנימין ווינברג ואחי הגדול פישל גורזיצנסקי, אשר לו היתה החנות הגדולה ביותר בעיר, וכל השרים היו סרים אליו, כדי לקנות מצרכי אוכל ומשקאות שונים.

כדאי להזכיר כי כל הקבלנים, היו יהודים חרדים שומרי תורה ומצוות, עטורי זקן ולבושים לבוש כמו שאר יהודי טומאשוב, וככל יהודי העיר.

— — ● — —

כל זה היה עד לפריצתה של מלחמת העולם הראשונה, עת עזבתי את עירנו, לפני חתונתי, והשתקעתי בגאליציה.

בתחילה היתה ישיבתנו בוינה, בשנים שם למדתי וקראתי שפות שונות. וכשמעתי שהורי היקרים באו חזרה מהפליטה לטומאשוב, קבלתי אז התמונה בשביל הדרכיה לנסוע טומאשובה.

בשובי למולדתי לביקור ולקיים כיבוד אב ואם בשנת 1918 מווינה, אחרי ארבע שנות המלחמה הראשונה העולמית, לא הכרתי אותה כלל. רוב בתי העיר נשרפו, לא נשאר בה אף קוזאק אחד... רק בתי האבן נשארו על תלם. האנשים הסתובבו ברחובות העיר — כצללים. החנויות היו כמעט ריקות, ללא סחורה וללא קונים. כשהגעתי אל חנותו של אחי הגדול פישל ע״ה, לא הכרתיה כלל. האיצטבאות היו כמעט ריקות, כשאין שם לא חיילים, לא שרים ולא קונים.

גם הטריסקר־קוזמיר שטיבל לא היה יותר, גם הוא נשרף בתקופת המלחמה. חסידי קוזמיר המשיכו להתפלל בבית ר׳ אנשל בראנד. כמה מחברי נספו ונהרגו, בעוד שאחרים נשארו ברוסיה. גם ביתנו נשרף, ורק הכותלים מאבנים בחזית הבנין הפונה להככר נשארו על תלם. אף בית החרושת שלנו — נשרף. המסחר והתעשיה שותקו. לא היה כבר ייצוא לגליציה.

*

הרב שידקובסקי ז״ל — איננו, ואת אשתו הרבנית גם לא הכרתיה, היא היתה כאלמנה... נחרב הבית היפה הלמדני־מודרני. מפיו של כל אחד עמו נפגשתי, שמעתי רק אנחות על המצב האיום בו נקלעו. לוא הייתי רוטשילד — הרהרתי בלבי, הייתי יכול לפעול משהו ולעשות רבות... אך לדאבוני נסעתי מטומאשוב חזרה לווינה, בה גרתי אז, כשכל רכושי הוא כרטיס הרכבת בלבד... —

— — • — —

ועתה אחרי מלחמת העולם השניה, נתרוקנה עירנו טומאשוב מיהודים, כמו שאירע למאות עיירות אחרות בפולין ובגליציה; כפי ששמעתי ישנו רק יהודי אחד בטומאשוב. במסתרים תבכה נפשי על אחי ואחיותי אשר נפלו בידי הגרמנים הטמאים ימ״ש. גורלם היה כגורל ששת מיליוני אחינו באירופה שנהרגו ונשרפו על ידי הגרמנים האכזרים בעזרת האנטישמים הפולנים — ימח שמם וזכרם.

*

ארץ, ארץ אל תכסי דמם.

וכשם שראינו בצרותינו ושברנו הנורא, כן יראנו ה׳ נפלאות בישועתו וירומם קרן ישראל, עם קדושו בארץ קדושתו.

טומשוב־לוב — עיר מולדתי

מרדכי ארליך (ז"ל), קרית מוצקין, ישראל

רגש פנימי המפריע את מנוחתי — פן נאחר! הניעני כתוב שורות אלה.

אנו, אחרוני הדור בעירתנו, בה גדלנו וחנכנו, למרות עשרות בשנים יצאנו אותה, אם אנו לא נעשה את המלאכה הקדושה הזאת, לא תיעשה ע"י הדור הבא שהקשר נותק מהם.

חובה היא לכלנו להנציח את כל בני העיירה שנרצחו, הומתו ואין איש יודע את מקום קבורתם.

ישמש ספר זה, גל־עד לנו ולדורות הבאים.

עטי רועדת בזכרי מה שעבר על יקרי קרובי ובכלל יהודי טומשוב.

*

עיירה שמנתה כעשרים אלף תושבים, רובם יהודים, שזכתה בזמנו לראש עיר יהודי — יהושע פישלזון ע"ה, סובבוה שפע יערות אורן, ששמשו בימי קיץ מקום מפגש לנוער ולמבוגרים כאחד.

עיירה לא מפותחת במיוחד, בחלקה מוזנחת. ללא מקורות כלכליים, ללא תעשיה; רוב תושביה חיו בדוחק רב, אלא עשירה היתה ביהודים. בכל מקום לאן שפונים — יהודים. יהודים דתיים, חסידים, מספר קטן גם יהודים מתקדמים. שפע של בתי כנסת, מדרש ו„שטיבלך" שהיה תוסס מיהודים בתפילות ודבקים בלימוד תורה בנגון הבוקע לרחובותיה.

לאט, לאט זורמים החיים. לילה — יום, ימים דומים זה לזה. כיום אתמול יום המחרת, ויום המחרת יחלוף גם הוא כיום אתמול. רחוקה מסילת הברזל מהעיר שבעה קילומטרים.

החיים יצוקים בדפוסים מסורתיים, מעשי אבות וירושת אבות, שרשרת דורות בחוליות דומות זו לזו. באותו חלק, באותו בית שבו גרו אבותיו ואבות אבותיו אותו בית בעצמו קבל בירושה.

אף הפרנסות שהן בדחק ובצמצום עוברות בירושה: חנוונים, סוחרים, מוזגים, יהודי „הפריץ", בתי־מרזח „באיסור", „טבק פתוח" בלי רשיון, עוסקים במלאכה, קצבים, עגלונים, שואבי מים וכו'. כולם משתוקקים ליום השוק שהוא יום ה' בשבוע שהנהו יום המחיה ליתר ימי השבוע ובמיוחד להכנת השבת.

„יום השוק" יום ביסוס פרנסתם של מאות משפחות, חרוט עמוק בזכרוני, כי בית הורי עמד בקרבת המקום ושנים התבוננתי בו.

בלב העיירה מגרש ריק גדול, סביבו עוברת מדרכה מלוחות עץ, ומתמלא משעות המוקדמות מאות עגלות מאנשי הכפר עם נשיהם עד אפס מקום.

סביב המדרכה דלפקים נמוכים שעליהם לחמים לבנים ארוכים, שחורים עגולים, פיתות, לחמניות, כעכים. דלפקים עם פירות וירקות, דלפקים עם בגדים מוכנים, נעליים ומגפיים. יהודיה עם חבית דגים מלוחים לא מהמשובחים שריחם נודף מסביב.

בקיץ יושבות התגרניות בשמש הלוהטת, ובחורף הן מסורבלות בפרוות כבשים וסיר מלא גחלים לוחשות מתחת לשמלה לחמום. בקולי קולות קוראות לכפריים „גויות" „שקצות" הכפר ומשבחות את סחורותיהן.

אל לנו חס וחלילה לדלג על בעלי מעמד יותר גבוה. אמנם מספרם של אנשים אלה לא גדול, אלה הם בעלי חנויות יפות ומסודרות ברחוב לבובסקי, סוחרי יערות, יהודים בעלי רבית ב„היתר עיסקא" עומדים וסובבים את מקליהם ונשענים על הגדר של גינת „בית־העם" המיועד לנוצרים בלבד. היו עומדים שעות, ימים ושנים.

מפרנסות אלה, היו חיים ומתקיימים, משיאים בנים ובנות, משלמים שכר לימוד ונותנים צדקה.

שבת וימי טוב

בערב שבת עם חשכה, נעלם הכל. העגלות, דלפקי השוק, האנשים, החנויות והככר עומדים בבדידות, עזובים, מיותמים. נשמעים צלצולי מפתחות וחריקת דלתות ותריסים. יהודים שבים מבית המרחץ — שאינו לפי כל דקדוקי הסניטציה — בפנים משולהבים, בצעדים מדודים ומתחת לבית שחים חבילת הלבנים המזוהמים שפשטו.

אחד עומד במכנסי שבת ובחזיה מופשלת על טלית־קטן, מצחצח נעלים בחוץ לכבוד שבת. נשים בפנים מיוזעות יושבות בחוץ, נחות מעמל העבודה והטורח שבהכנת צרכי שבת, ותוך כך חוטפות שיחה עם השכנות. ילדים בחליפות־שבת, בנעלים מצוחצחות הולכים באטיות ובזהירות בהחזיקם בידים רועדות בקבוק יין לקידוש.

מבתי הכנסת נישאים סלסולי ניגונים של קבלת־שבת מהקולות החגיגיים של המתפללים. „גוי" נבהל ממהר הביתה, מצליף בשוטו על סוסיו בעצבנות רגזנית וגלגלי עגלתו מהדהדים בשאון בשלות הרחוב.

עם הבוקר, תריס נפתח, אשה עטופה רובליק קוראת ל„שבת־גוי" המטייל עם אשתו בנחת בדממת הרחוב כשבידיהם שקים של פרוסות לחם שמקבלים מהיהודים עבור הסקת התנור והסרת הפמוטים מעל השלחן.

יהודי בנעלי־בית חוזר מטבילת שחרית במקוה לפני התפילה. אנשים אפופי שלווה הולכים לבית הכנסת. טליתותיהם מתחת למעיל ועל ראשם ירמולקה ששוליה נראות מתחת לכובע. אחריהם באות נשים בשמלות שבת, כשהילדות נושאות אחריהן את סדור ה„קרבן־מנחה" שממחמה לבנה כריכה עליו.

בשעת סעודת הצהריים, ילדים נושאים סירים מלאים החמין לשבת

מהאופה הקרוב. יהודים חוזרים מ„קידוש" תוך שיחה קולנית. קול זמירות בוקע מהחלונות הפתוחים. מנוחת הצהרים, תענוג של „שינה בשבת".

*

הקהילה היהודית שכנה ברחוב לבובסקי. בראשה עמד מר שמואל שיפלינגר ומזכירה אריה לוינפוס ע"ה. תפקידה מצומצם מאד. לא דאגה להקמת מוסדות חינוך, או תרבותיים וכו'. מקורות הכנסתה דלים, מחוץ לסכום פעוט הפרשה משחיטת עופות ובקר כסתה הוצאות החזקת הבית והפקידות המצומצמת.

כן הורגשה ערות בין פרנסי הקהילה בקבלת רב, שוחט וכיוצא בזה. אחת הפעולות שהיה לברך עליה, בקבלת רופא יהודי ראשון ד"ר שולמן הי"ד. בהתחלה היה מעורב בין היהודים, לאחר ביסוסו במקום הצטרף לחוג האינטלגנציה הנוצרית מחוסר חוג זה בישוב היהודי.

לפני מלחמת העולם הראשונה הוקם בנק משותף ליהודים ונוצרים „ספולדזולצי", בראשו עמד ד"ר זבדסקי, נוצרי ליבראלי, איש משכיל, עיין בתנ"ך ואוהב ישראל. עובדי הבנק היו על טהרת היהודים.

אבי ז"ל ר' קלמן ארליך, היה מראשוני מיסדיו ועובדיו. רוב חבריו יהודים, חנוונים ממעמד בינוני הנאבק על קיומו, מזדקק להלואה ואשראי. נרכש בית במקום מרכזי של העיירה בגן יפה ומטופל („קסה גרטען"), שמו הלך לפניו.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, העיריה שכנה את משרדיה בבית הבנק. מזכירה היהודי אליעזר דורנפלד הי"ד כיהן בתפקידו עד שנת השואה. הבנק עבר לבנינו החדש מול הבית הקודם.

בשנת 1930 נוסד בנק יהודי טהור „הנדורקר" בנק־הפועלים. חבריו בעלי מלאכה, חנוונים זעירים. בראשו עמד מר הרש מאיר צימנט, ואלעזר ברגרבוים ע"ה.

קופת גמילות־חסד היה בזעיר אנפין. לא יכלה להענות לבקשת המזדקקים והתנהלה בצורה פרימיטיבית. רבים הנדפקים על דלתיה היו ללא הצלחה.

מוסדות חינוך

דלה היתה עיירתנו במוסדות חינוך בכלל ויהודיים בפרט. אמנם קיימה הממשלה בית ספר עממי ותיכוני, אלא רוב ילדי היהודים, במיוחד בנים, לא בקרו בהם מבחינות שונות, כגון: לשבת בגלוי־ראש, בנים ובנות מעורבים יחד. לכן העדיפו לשלח את בניהם ל„חדר" שהיו מלמדים על קצה המזלג למודי חול.

בית הספר התיכוני פתוח היה לכל בני הטובים של התושבים הנוצרים וליחידי סגולה של ילדי יהודים. מספרם יותר קטן מהחוק „נומרוס קלאוזוס".

בעיית שמירת שבת ושכר לימוד סגר לפניהם את השער לחלוטין. אותותיו נתן חוסר חוג אינטליגנציה יהודית. חלק מהנוער זרם לבתי מדרש ולשטיבלך ללמוד תורה, מי למלאכה וחלק הצטרף לעסקי הוריו, או סתם בטלנות.

בשנת 1918 בגמר מלחמת העולם הראשונה, התכנסו פעילי הנוער המזרחי

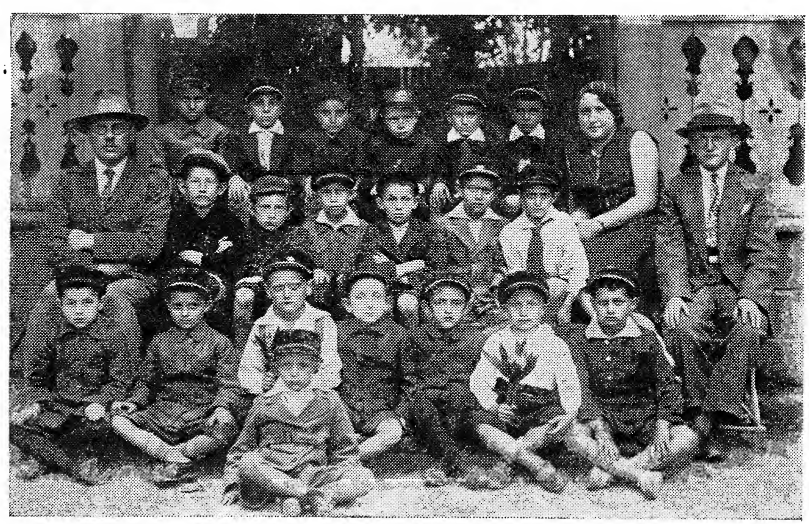
בראשה מר חיים יוסף לרר הנמצא אתנו בא״י. ראו אחריות גדולה לנוער המתחנך ללא בתי ספר יהודיים. הוחלט לייסד בית־ספר מתקדם „מזרחי״. תכנית לימודים כללה לימודי קודש וחול כאחד. מוריו הראשונים: ר׳ בנימין טפלר, מורה לתלמוד וחומש; אלתר גיטלין מברנוביץ, מורה לעברית ותנ״ך; נחום דב גלז בתור מורה לנסיון. בית הספר מנה ארבעים תלמיד. ושוכן בבית יצחק מימון ברח׳ זמויסקי.

לא עברו חדשיים פרצה שריפה גדולה והעיירה כולה נשרפה, מלבד הרובע הצפוני מזרחי. למרות שהבית של בית הספר נשאר, נתפסו החדרים ע״י נצולי השריפה ורוב התלמידים התפזרו.

הודות למאמצי המורים להמשיך לקיים את בית הספר, הצליחו לקבל באופן זמני 2 חדרים בבית אביגדור אידלסברג, ולאחר זמן קצר כל מאמציהם עלו בתוהו, ובסוף נאלצו לסגרו.

לא שקטו פעילי המזרחי ולא השלימו עם העובדה. אחריותם לביטול תורה לנוער המקומי ולחנכם ברוח ציונית חלוצית לא נתנה להם מנוח. בסוף שנת 1919 עם ביקורו של הרב גרוברט ז״ל מסטשוב, התכנסה קבוצת פעילי המזרחי בלשכה בבית סבי ר׳ ישראל גורזיצייגסקי ז״ל, ביניהם: חיים יוסף לרר, דוד יודל שפורר, זישא קונשטוק הנמצאים בא״י; קלמן ארליך, יעקב לדרקרמר, שלום זילברמן, לייבל לדרקרמר, יענק׳לה ארביספלד הי״ד. לאחר חישובים רבים הוחלט פה אחד לפתוח שוב את ביה״ס.

החלטה זו היתה מלווה ברטט גדול. איך לקיימו מבחינה תקציבית ומבחינות

כתה מבית ספר „יבנה״

רבות אחרות. אחת הבעיות, למצא בנין מתאים. אחרי חיפושים מרובים עלה לשכור חצי בית של צבי וינדר שהבניה טרם נגמרה.

עם פתיחתו גדל מספר התלמידים למאה. הלימודים התנהלו כסדרם. עם הרחבתו גדל גם מספר המורים. נוסף לשני המורים שציינתי לעיל נתקבל מורה לעברית ותנ״ך בנו של הרב גרוברט מסטשוב. לשפה הפולנית וחשבון המורה פרשלייסר מלבוב. לאחר עזבו נתקבלו צבי אידלשטיין וישעיהו פרגר הי״ד.

לא הרבה זמן נשם ביה״ס לרווחה. לאחר מספר חדשים עם פרוץ מלחמת הפולנים — הבולשביקים הופרע המהלך הרגיל של ביה״ס והיה הכרח לסגרו. בתום המלחמה התחדשו מיד הלימודים. בתור מנהל ומורה נתקבל אברהם הוברמן, אחד המורים המצטיינים בהוראה ובהנהלה כאחד. השפעתו תרמה להתפתחות והתקדמות ביה״ס.

בשנת 1921 לפני חג השבועות סגר משרד החינוך את בית־הספר מפני שלא היה מוכר בתור מוסד חינוכי. כל ההשתדלויות למנוע את הגזירה עלו בתוהו. לאחר שהוחלף שמו לשם „תורה ודעת״ נתקבל בשנת 1922 רשיון ממשרד החינוך והשכלה ממשלתי לפתיחתו. המשיך ללא תזוזות עד שנת 1929.

בשנה זו הצטרף ביה״ס לרשת ההתסדרות בתי־ספר „יבנה״, מיסודו של המזרחי. שגם שמו הוחלף ע״ש „יבנה״.

בתור מנהל רשמי ומורה לפולנית נתמנה מר צבי איידלשטיין. נוסף למורים שהזכרתי לעיל נתקבלו שמואל בלאי וקלרמן מורים לתלמוד, יואל קופמן לעברית ותנ״ך, ושיבדלו לחיים מר שפירא הנמצא בדרום אפריקה, אריה ארביספלד והגב׳ סנדברג הנמצאים בא״י.

עם התרחבותו של ביה״ס שהכיל יותר ממאה וחמישים תלמיד, הכרח היה לשכור מספר חדרים בבתים פרטיים. מובן, דבר זה השפיע לרעה על מהלך הלימודים התקינים. בשנת 1934 הצליחו לשכור בנין אחד גדול שהכיל 7 חדרים אצל משה אדלר (לטר) ברחוב קרסנוברוד. הנהלת ביה״ס עברה לידי מר קסלר. שנים מספר לפני פרוץ מלחמת העולם השניה נפתח גן ילדים ע״י ביה״ס שהתחנכו בו 40 ילד, הוקם בנין מיוחד ומתאים.

יש לציין, לא מעט טרח ללא לאות ובהתמסרותו הרבה לשגשוג ביה״ס מר יעקב ארביספלד הי״ד, בתור מרכז ומנהל טכני משנת 1925 ועד יומו האחרון.

בשנת 1938 שנת העשרים להוסדו וקיומו של ביה״ס חגגו את חצי יובלו באספת־עם גדולה בהשתתפות ד״ר ש. ז. כהנא מנהל הסתדרות בתי־ספר „יבנה״ בפולין. כיום מנהל משרד הדתות במדינת ישראל. העתון „דאס יודישע לעבן״ של הסתדרות המזרחי בפולין הוציא תוספת מיוחדת, שהיתה מוקדשת לחצי יובל בית־הספר, שמצא לו הד בכל הסביבה. חנך דור לאהבת המולדת, לתנועה החלוצית ולתחיית השפה העברית.

הניצנים הראשונים המשיכו ב„תחכמוני״ בורשה, בבתי ספר תיכוניים, ובאוניברסיטאות ברחבת פולין. הרבה גלגולים ומשברים עברו על ביה״ס.

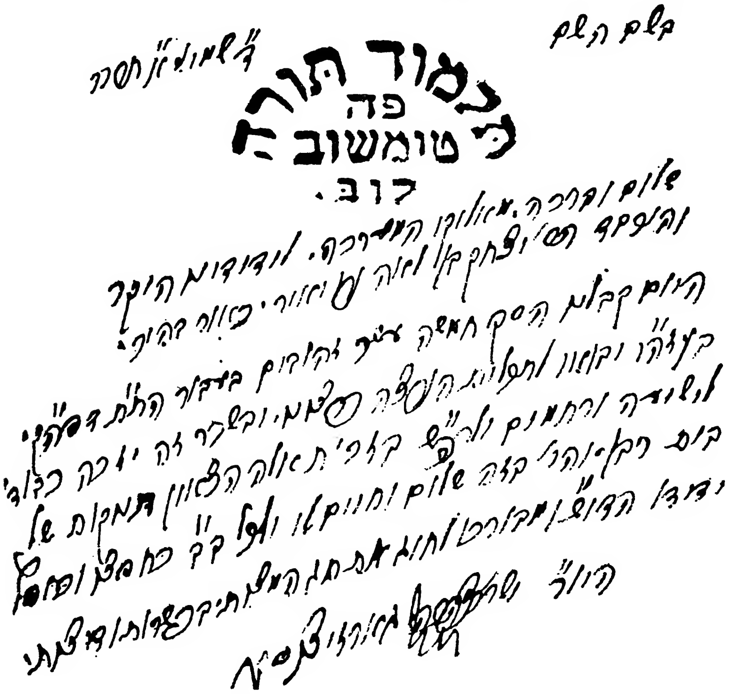
רק הודות לקבוצת הפעילים שראו דבר של קדושה בקיומו תרמו רבות. זרעו בדמעה וקצרו ברנה.

בתור אחד מחניכי בי״ס זה, לא אצא ידי חובתי אם לא אציין את התמסרותו ועבודתו הרבה והמיגעת שלא על־מנת לקבל פרס, של מר חיים יוסף לרר. אדם אציל נפש, רב פעלים והמפעיל גם אחרים, שלוה את ביה״ס מיום הוסדו עד יומו האחרון לחסולו. בתקופת עבודתו הפוריה והמבורכת הרים קרנו של המוסד.

תלמוד תורה

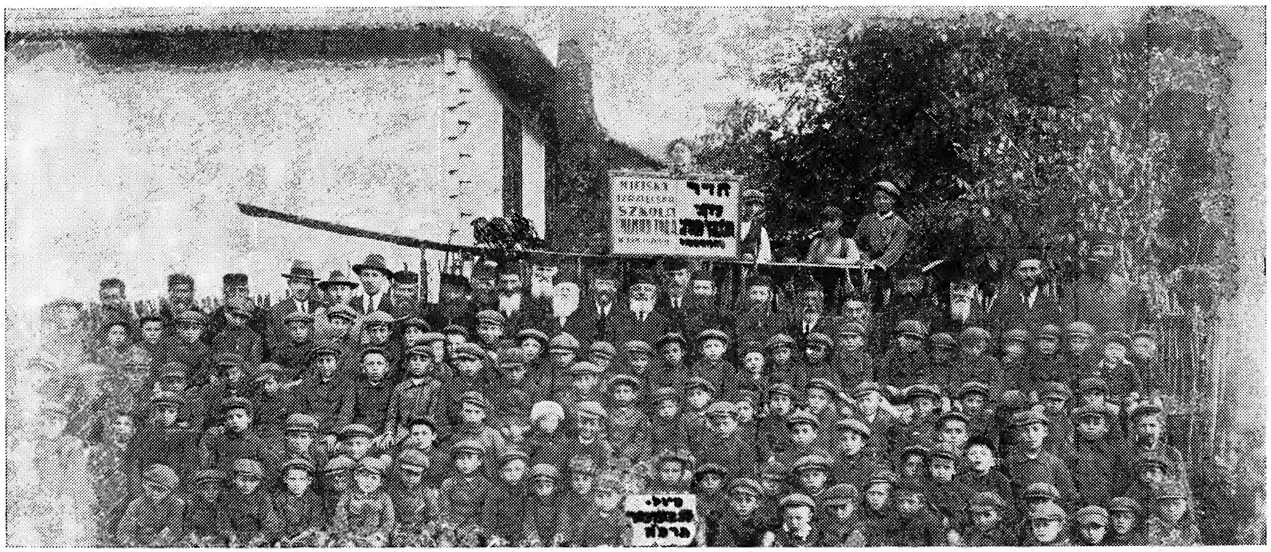
רשת החינוך היהודי כללה גם תלמוד תורה של כמה עשרות תלמידים, ילדי עניים מדלת־העם, רובם יתומים רעבים ללחם, חסרי נעל ובגד ללבוש.

בשנת 1929 נרתם לתפקיד הנעלה הזה אחד מבעלי הבתים המכובדים, איש התורה והחכמה, בעל הדרת פנים, זקן העדה, בעל השפעה גדולה — סבי ר׳ ישראל גורזיצנסקי ז״ל, ויבדל לחיים מר יצחק קרפר, סוחר יערות, מקובל בישוב היהודי והנוצרי כאחד, הנמצא אתנו בא״י. רכזו סביבם עוד מספר בעלי בתים מכובדים, מר אהרון לכר ז״ל ועוד, שמסרו מרבית זמנם ומרצם

קבלה מתלמוד תורה חתום בידי ר׳ **ישראל גורזיצ׳נסקי** ז״ל לר׳ **יצחק דאקס** ז״ל יליד טומשוב, בניו־יורק

הועד של התלמוד תורה עם המלמדים

עומדים מימין לשמאל : מלמד בת״ת, בלתי ידוע, יעקב שרר, שלום רייז, שבתי פרידלנדר, נתן גרינוולד, יהושע השיל גרינוולד, קלמן ערליך, אלתר שטוהל, פישל גורזיצנסקי, יצחק קרפר, ר׳ ישראל גורזיצנסקי, שלמה ליכטנפלד, נתנאל רצימר, שמואל מאיר מילך, ליפא הוניקספלד, בלתי ידוע, מאיר בלומר, הירש מאיר צימענט, ישראל לייב שמוץ, בלתי ידוע, שלמה קנופף, מלמד בת״ת, משה נחמן שלמה׳לס.

למפעל זה. שתפו את הקהילה היהודית ומוסדות ציבור אחרים. לאחר זמן קצר נרכש בית למטרה זו, מספר התלמידים גדל ל־100, קבלו אוכל, שתיה ובגד ללבוש.

כמה שמח ופעם הלב לראות טיול ליער בל״ג בעומר של הילדים הללו, בחץ וקשת, לבושים בגדי חג אחידים ונעל חדשה מצוחצחת, על מלמדיהם ומוריהם וחבילות צידה לדרך בידיהם.

מפלגות ותנועות נוער

התברכה העיירה שלנו בכל המפלגות. החל מהציוניות עד ל„בונד" וקומוניסטים.

בחורות מזרחי „ברוריה"

על התמונה נמצאות בין השאר: חיה שטאנג, פאגעל, מיראטשניק, שלייער, שיינדל ארביספעלד, רחל ליכטענשטיין, גיטל פערשט, לאה ארביספעלד, פיגא גאלדמאן, שיינדל צוקער, שרה פערשט, מאשע שאפעל, רבקה טענענבוים, בלימא בלאנק וכץ

תנועת הציונים הכלליים, בראשה עמד אביגדור אידלסברג הי״ד, רכזה את המעמד הבינוני והחוג המתקדם. מספר חברי תנועת המזרחי עלה על הציונים הכלליים מפני שרוב תושבי העיירה שומרי מסורת היו, לכן התאימה להם תנועה זו. בראשה עמד חיים יוסף לרר. אחד ממיסדי התנועה בעיר, איש

יודע ספר, רבים מעשיו, לוחם אמיץ לאין שיעור. מקובל על הבריות, איש החלוץ, עמד על משמרתו עד לחורבנה של העיר. תנועה זו יסדה קבוץ הכשרה של הפועל המזרחי במקום ועשרות חלוצים קיבלו הכשרתם הגופנית והחלוצית לפני עליתם ארצה.

תנועת הציונים הכלליים

על התמונה נמצאים בין השאר: יונה זילבערשטיין, לייבל לדרקרעמער, סיני פוטער, יצחק בארענשטיין, ישראל גרינבוים, הירש זילבערבערג, אביגדור איידעלסבערג, חיה פוטער, י. מינקאווסקי, אברהם פעפערמאן, זילבערגעלד, חיים גאלדזאמד, הירשיל עהרליך, ארי׳ לעווענפוס, אשר הערבסמאן, דוד שפירא, משה עלבוים, ומשה איידעלסבערג

מקום נכבד תפסה מפלגת פועלי ציון — צעירי ציון, בראשה עמד פייבל הולץ הי״ד שהתמסר לה בלב ונפש. סביב התנועות האלו התרכזו כל תנועות הנוער: השומר הצעיר, החלוץ ופרייער סקוט.

מאות בני נוער מצאו את מקומם בתנועות. רובם מ„החלוץ״. יצאו לקבוצי הכשרה ומפוזרים בכל רחבי פולין, רובם עלו ארצה וממשיכים את משפחת ה„טומושובים״ במדינת ישראל.

*

רבה היתה פעולתם של התנועות הציוניות בעיירה. לא מעט חלקם באסוף תרומות לקרן הקימת ולקרן היסוד בנשפים, חתונות, יום פרח וכו׳, שנעשה ע״י הנוער וראו בזה עבודת הקודש.

לא מעט עמדה למכשול תנועת אגודת ישראל וסתם יהודים חסידים וקנאים שראו בזה כ„טרף פסול".

ערב יום כפורים בזמן תפילת מנחה, מקובל היה מתן צדקה ופדיון נפש. על „הבלמר" (שולחן קריאת התורה) היו מעמידים קערות של מוסדות עניים, צדקה בסתר, תלמוד תורה, ישיבות, ר' מאיר בעל הנס וכו'. הונהג גם להעמיד „קערה" של קרן קימת וקרן היסוד.

קרה הדבר בבית תפילה של רב יהושע׳לה, רוב המתפללים חסידים היו, קנאים גדולים. כותב שורות אלו התנדב לא לדלג על בית תפילה זה, ב„קערת" קרן הקימת. החלטתי מלווה היתה ברטט גדול, כי ידוע ידעתי לפני מי אני עומד. הודות לשרשרת היוחסין שלי, היה לי העוז לעמוד ע"י ה„קערה" בשקט, להסתכל מי יפדה את נפשו בתרומת קרן הקימת וקרן היסוד. אלא לשוא, מיותמת היתה „קערה" זו. הנה נכנס יהודי בעל זקן ארוך ופאות מסולסלות רטובות מטבילה במקוה, שפתיו נעות בתפילה, נגש לשולחן „הקערות" משלשל פרוטותיו מקערה לקערה, כשהגיע תורה של קערת קרן הקימת הפסיק לשלשל ובצעקה רגזנית שאל: מי הוא השקץ שהעיז להכניס למקום קדוש זה את ה„טרף־פסול"?

ביראת הכבוד ללא תנועה הצבעתי על עצמי. ברגע זה סטר על לחיי שתי סטירות די חזקות, לפני כל העם והעדה. תגובתי היתה לא לזוז, גם לא לסלק את „הקערה".

מורגשת היתה בין המתפללים אי שביעת רצון, למעשיו של הסוטר ערב תפילת „כל נדרי".

*

לא מעט היה על הנוער הציוני ללחום עם הקנאים מצד אחד, וה„בונד" והקומוניסטים מצד שני. אלא כוחם עמד להם.

התקימה בחלקה הנבואה של הנביא: „וגר זאב עם כבש יחדיו".

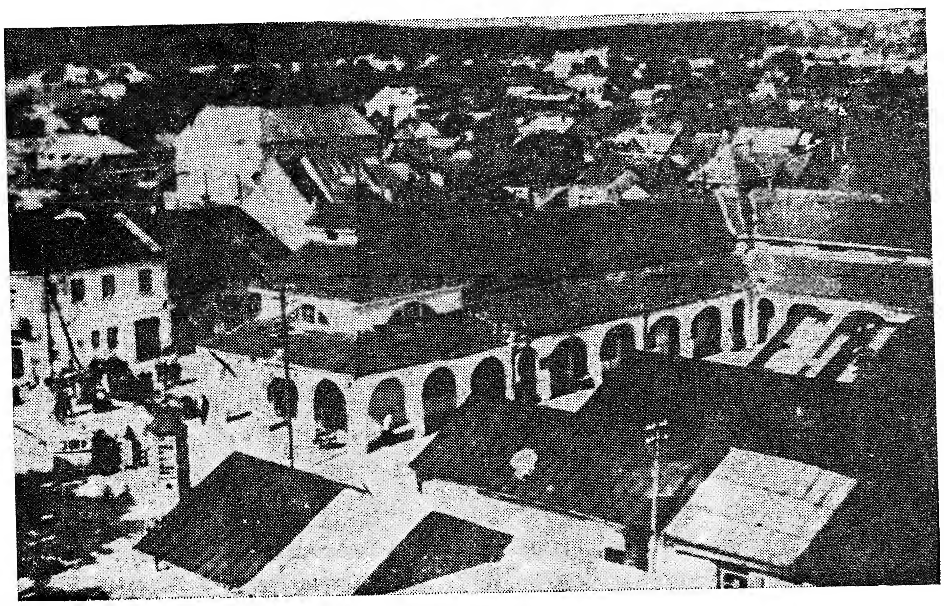
נמצאים כעת במדינת ישראל גם חלק מהחלק שהתנגד תמול שלשום, כאזרחים שוי זכויות במדינת ישראל. חבל! אך חבל! שרבים לא הגיעו אלינו ואין איש יודע מקום קבורתם.

— יהי זכרם לעד!

עירנו

יעקב לאנאייל

גדול כחה של עיר־הילדות שמשאירה היא זכרונות אצל האדם עד יומו האחרון. ישנם מאורעות, ולעתים די חשובים, שקרו רק לפני זמן מועט, ונשכחו מהלב כלא היו. לעומת זאת כל־אימת שמזכירים לי את טומשוב, נצבת היא לנגד עיני, היא ורחובותיה, סמטאותיה, יהודיה ויהודיותיה, גוייה וגויותיה. הנה היא! אני רואה אותה בעיני רוחי, ופרושה היא על כף ידי.

החניות „האליעס"

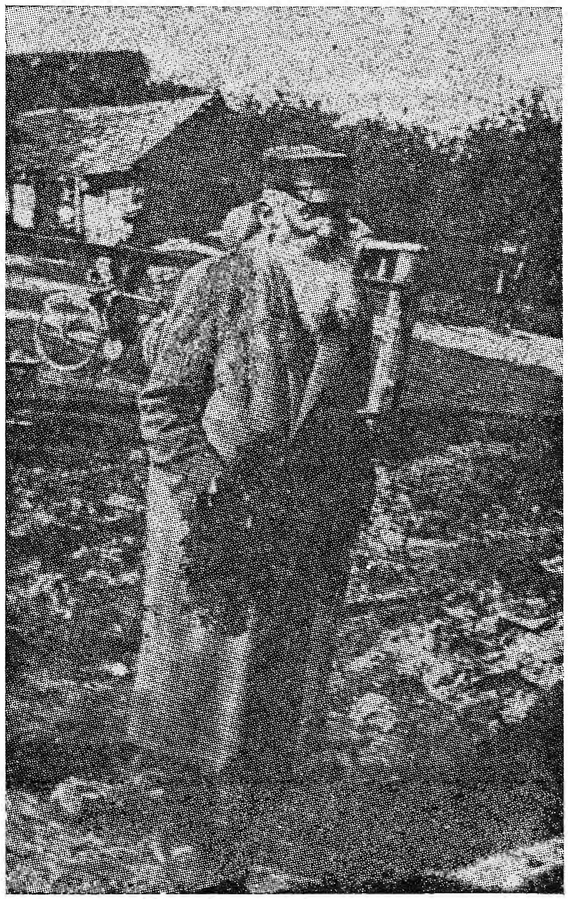
השוק

אני מתחיל מהשוק, כי הוא מרכז העצבים של העירה, וממילא גם מרכז החיים של היהודים. הככר קראו למקום הזה ועגול הוא ככבר לחם ממש. מסביב חנויות, חנויות, ובחזית שורה של שולחנות רוכלים ורוכלות, בעיקר רוכלות: מוכרות פירות וירקות, ומפטפטות בקול רם אשה עם רעותה, על דא

ועל הא. דוברי רכילות של כל העירה. הכל הן יודעות, אין דבר נעלם מעיניהן. חתונה בעירה: שמחות פניהן, ותספרנה על ההכנות לחתונה, כמה שמלות לכלה, וכמה מיני תרגימא הוכנו. יפה היא הכלה, או מכוערת, תלמיד חכם החתן או עם הארץ. ואם ח"ו לויה בעירה, עצובות פניהן, ותספרנה בשבחו או בגנותו של המת, תוך כדי אנחה עמוקה ופליטת רחמנה־ליצלן. גדול כחן בברכות ובקללות כאחת. ברכותיהן מן המפורסמות בעירה, וקללותיהן לא תמצא אפילו בתוכחה. מסודרות בחצי גורן שולחנות רוכלים עם גגונים. אלו הם מוכרי בשר חזיר, הגויים האלו תקועים בככר כעצם בגרון החסידה, כאבר זר הם בשוק היהודי, ונבדלים הם בכל משכניהם היהודים. אלה מול אלה; היהודים: רצים, צועקים, מזיעים רבים, מקללים, מברכים. אשה כי תעבור עם סלה בידה ותקראנה לה כל הרוכלות, ותשבחנה את סחורותיהן. הגויים: עומדים בשקט כל אחד ע"י שולחנו, כתלי החזיר, וקעריות הפריקסה בכלי החרס מוצגים לפניהם. קונה כי יזדמן לעברתם יסתכלו, בשויון נפש, ויחכו עד אשר יבחר הוא בעצמו את המכר. בדרך כלל אין מגע בין הרוכלים היהודים והגויים, אבל בשעת סכנה עוזרים הם איש לאחיו; צוענים, שכורים או רקרוטים כשמתנפלים על היהודים לשדוד את סחורתם יקומו הרוכלים הגויים ויעזרו לשכניהם היהודים. באמצע הככר שלש שורות של חנויות. בחנויות אלו מוכרים הכל וקונים הכל. אכר כי יבוא העירה, עגלתו עמוסה וגדושה תוצרת משקו: אוזים וברוזים, תרנגולות, תפוחי־אדמה, שעועית, תבואה ופירות. יושב הוא על העגלה ומחכה לקונים. מסתובבים היהודים מסביב לככר, מאכר לאכר, מעגלה לעגלה, קונים את הסחורה ושוקלים לידי האכר את הכסף. האכר בקבלו את הכסף תמורת תוצרתו יוצא מסביב לככר לקנות את צרכיו: מעיל לאשתו, או נעלים לבתו, משי, עטרן למגפיים, דג מלוח, חוטי תפירה, הכל הוא משיג בככר הגדולה. במיוחד גדולה ההמולה ביום חמישי לשבוע, זהו יום השוק בטומשוב. אז, ביום זה, מלאה הככר עגלות שקשה לעבור ביניהן, ובין עגלות אלו מפלסים להם היהודים את דרכם כשכנפות בגדיהם תקועים בחגורותיהם ומגפיהם שוקעים בבוץ. מנהלים מקח־וממכר בכדי להרויח למחיתם, אפשר להגיד שמיום זה, מיום „היריד" היתה תלויה פרנסתם של כל יהודי העירה. במשך כל השבוע היו יהודי טומשוב מתפללים למזג אויר יפה ביום חמישי. והיה אם ירד גשם שוטף בקיץ, או סופה שלג בחורף ביום חמישי, נשארו רבים מבני העירה בלי פרנסה במשך כל השבוע.

בתי התפילה

דרומה מהככר, רק כמה צעדים ממנה, נמצא בית המדרש הגדול, ובקרבתו, בית הכנסת, הנחשב בין העתיקים והיפים במדינה. בית־כנסת זה שמש גם כמקום מקלט ליהודים בכל עת צרה; במלחמת עולם הראשונה התרכזו היהודים בבית הכנסת ובזמן הרעשת תותחי הגרמנים לפני כבוש העיר על ידם, חדר פגז דרך החלון ורגלה של בחורה נקטעה. גאות העיר היתה על בית הכנסת.

יהודי הולך למרחץ בערב שבת

כל תייר או עובר־אורח חשוב שהזדמן העירה, היו מוליכים אותו לבית הכנסת ומתפארים לפניו ביופיו, גודלו ורחב המדות, ציוריו העשויים בטוב טעם. ציורים שונים מתנ״ך היו מצוירים על כתליו ותקרתו העשויה כוכים, כוכים, עקדת יצחק, שתים עשרה המזלות וכו׳ וכו׳. ע״י בית המדרש היתה מונחת אבן גדולה; קבר של עשרות ילדים יהודים שנרצחו בשנת ת״ח ונקברו שם. בגלל האבן הזאת ובגלל אגדה שאספר אותה להלן, פחדו ילדי העיר לעבור בלילות ע״י בית הכנסת ובית המדרש.

אגדה התהלכה בין הילדים על פלוני שעבר בחצות הלילה ע״י בית הכנסת

ושמע קולות מוכרים של אנשים שמכבר מתו עולות מתוך בית הכנסת. כשעמד רגע להאזין, שמע לקרוא את שמו שיעלה לתורה. האיש הלך הבמה ולמחרת מת. רק כמה עשרות מטרים מבית הכנסת, היה בית התפילה של חסידי בלז, מיד ע״י זה היה בית המרחץ והמקוה. בכל בוקר אפשר היה לראות יהודים אדוקים יוצאים מהמקוה רועדים מצנת הבוקר ופונים לעבר בתי המדרש.

*

יום ששי הוא יום המרחץ. בית המרחץ היה עשוי בסגנון תורכי: תנור גדול שהיו מסיקים אותו בעצים, וע״י שפיכת מים על לבניו השרופות היה מוציא אדים שמלאו את כל בית המרחץ העשוי ספסלים בצורת מדרגות. על מדרגות אלו היו עולים יהודי העירה איש איש לפי כחו לסבול את החום ומשפשפים את גופותיהם שמטאטאים וצועקים בקולי קולות מרוב הנאה. לא הרחק מבית המרחץ היה ביתו של זלמן שניאור המלמד, שאשתו היתה מוכרת חמיצה עשויה לחם ישן וסובין. סבתי זלאטע היתה מספרת שהיא זוכרת זמנים, שהיו קונים בעד גראָשן אחד חמיצה היו מוסיפים ביצה, מחוסר מעות קטן לתת עודף.

ע״י ביתו של זלמן שניאור היתה ה„חצר״ של ר׳ יהושע׳לע ובתוכה ה„שטיבל״. בחצר זו המלאה מסתורין, חיו בעניות ובדחקות במשך דורות רבנים, תלמידי חכמים וצאצאיהם שלא יצאו מד׳ אמותיהם וישבו על התורה והעבודה יום ולילה בכדי לקיים „והגית בו יומם ולילה״. כל החצר יחד עם השטיבל הווי כעין גיטו בזעיר אנפין. אנשי החצר לא ידעו דרך אחרת מאשר משטיבל לביתם וחזרה. שתי בנות החצר היו אלמות. מזרחה מהככר היתה הכנסיה ובמרחק מה ממנה בית מכבי האש שהיה עשוי עמודי עץ ובו הציגו לראשונה בעיר הצגות ראי־נוע. בפנים היה מזונו של מיכאלעק גוי קטן, וזריז כחתול, קצין המכבי־אש ובעל כשרון דרמטי. מסביבו התרכזו בנים בעלי־בתיים ואכלו מאכלים אסורים. דרומה השתרע רח׳ לבובסקה; הרחוב היפה ביותר בעיר, כאן היו בתי העשירים, משרדי הממשלה והעיריה. בערבים טילו כאן בחורים ובחורות ושאפו אויר מלא חופניים.

בעיקר היה הרחוב מלא בלילות שבת ומוצאי שבת. הרחוב התחלק לשני חלקים נפרדים; לצד ימין וצד שמאל. בצד ימין טילו זוגות צעירים „מתקדמים״, וצד שמאל שהיה שרוי באפלה שימש לאדוקים, חובשי ספסל בית המדרש.

*

העיריה. עיריה מיוחדת במינה היתה בטומשוב, עיריה עם מזוזות על משקופיה ורוב גודדיה דוברים אידיש. לייזערל המזכיר שזכר בעל־פה את כל תאריכי הלידה של תושבי העיר, והירש־העור שלא ידע צורת אות, והביא כל מודעה מהעיריה לתעודותה.

בקצהו האחד של הגן היתה בצה שצפרדעים היו מקרקרים מתוכה, מצד זה של הבצה היתה גדר גבוהה ומעברה השני של הגדר היה רחוב קוז׳ה שנקרא על שם בית הסהר. מבית הסהר בקעו ועלו קולות שרורים ושירת מהפרנים שהפריעו ללחישות זוגות המאהבים, בפנות השונות של הגן. הלאה מבית הסהר

נמשך הרחוב דרך חולות, עד לטחנת הקמח והנהר „העגול" כפי שהוא נקרא בפי התושבים. בנהר זה היינו מתרחצים בימות הקיץ ונהנים ממימיו הצוננים שזרמו מתחת לסכרים שע"י הטחנה.

הבית האחרון בלבובסקה הוא בית ה„סטרוסטה" (מושל המחוז), כשפונים ימינה ויורדים קצת במורד החולות עוברים הר חול גדול ש„נאכל" בחלקו ע"י עגלוני העיריה לצרכי בניה וצרכים שונים אחרים.

*

היער. רק כמה מאות מטרים מהחולות מתחיל היער אשר אין לתאר את העיר בלעדו. ביער זה בילו כמעט כל תושבי העיר חלק גדול מחייהם. ביער התקיימו הפגישות הראשונות של בחורות ובחורים שארגנו את תנועת „השומר". בערבי קיץ ובשבתות היו מהדהדים שיריהם מלאי געגועים למולדת. ביער התאספו ראשוני הכדורגלנים ובכדור עשוי סמרטוטים והשער מסומן ע"י שני רובעים, התחילו ללמוד את מלאכת הכדורגל. ביער אפשר היה לפגוש יהודים מרובדים שסבלו מכל מיני מיחושים, יושבים בצל האורן ונושמים אויר מלוא־ריאותיהם. ר' ליביש בורג שסבל מ„אסטמה" לא החסיר יום מימות הקיץ שלא ביקר ביער.

החזן העירוני עם מקהלתו עברו על החזרות של „כל־נדרי" „ונתנה־תוקף" ביער מצד אחד, ומצד שני ישב פּן יאַן, קוזאַק מהגורדיה הלבנה שנמלט מרוסיה אחרי המהפכה, ונגן על בלליקה ושר שירים ביידיש להנאת כל החבורה שסובבוהו. והנה שיר אחד שנשמר בזכרוני מחודש אלול, לכבוד הימים נוראים שהולכים ומתקרבים שר פּני יאַן ככה: די יומטובדיגע טעגעלאך הויבן זיך אָן צוריקען האַרציגער טאַטע, אַביסעלע וויין פון יום־טוב צו פערזוכן איז בעסער ווי צלייגן אַ לאַטע. החזן ופּאני יאַן בלווי ציף הצפרים זה היה קונצרט שאפשר היה לשמוע אותו רק ביער בטומשוב בחודש אלול.

זוגות, זוגות התבודדו בפנות שונות של היער וחלמו על עתידם בצל עצי האורן וציוף הצפרים. ביער לימדו ה„מלמדים" את תלמידיהם פרק גמרא ותוספות, ובתשעה באב לקטו התלמידים פטריות ותותי יער בשביל אשת המלמד. ביער קוששו הגויות עצים והכינו להסקה בחורף. ביער גרפו הגויות במגרפות את מחטי האורן בכדי לרפד את קירות בתיהם בפני צנת החורף. ביער היו ערימות נמלים שמי שנגע בהם בידו או זרק ממחטה למורה הרגיש ריח של חומץ, כלם האמינו שהריח הוא סגולה נגד כאב ראש. רבים התאספו מסביב לנחיל הנמלים והכו בידיהם על הערימה, הגישו מהר את ידם לנחיריהם בכדי להפטר ממיחושי ראש. ילדים שניסו להתנקש במשפחת הנמלים ע"י זריקת גפרור בוער לתוך הערימה נוכחו לראות איך הנמלים כבו את השריפה ברוק פיהם מבלי עזרת מכבי האש.

אבי ז"ל היה מהמבקרים המושבעים ביער, וממנו באה אלי האהבה לעץ ולצומח. בכל שבת השכים לקום, העירני משנתי, ולקחני אתו ליער בתור

„נושא־כליו" מחמת האיסור לשאת בשבת, התישב על גבעתו הקבועה ומעיין בספר עד לשעת התפילה. כשהגיעה שעת תפילת שחרית חזר העירה והלך להתפלל בשטיבל של רב יהושע׳לע. אחרי הצהרים חזר ליער עד לתפלת „מנחה". אבי ז"ל שהיה איש חזק אופי ואמיץ לב לא הפסיק את טיוליו ליער גם בימי המהומות של גיסותיו של הלר. זכורני שבת אחת בימים ההם ישבתי על ידו ביער על „גבעתו" ופתאום ראיתי במרחק מה מאתנו חיל מאנשי הלר צועד לקראתנו וסכין שלופה בידו. כשהערותי את לבו של אבי שצריך להמלט, ענה לי: מעודי לא ברחתי מפני איש ולא אברח גם הפעם. בשקט ישב וחכה לבואו של החיל, כשהגיע החיל שאל את אבי לתמהוני, אם ידוע לו על עץ לבנה שאפשר לעשות ממנו מטאטאים. אבי הסביר לחיל לאן ללכת, ונשמתי שכמעט פרחה, — חזרה אלי.

ל"ג בעומר היה יום היער של כל ילדי בית הספר. כל בתי הספר וה„חדרים" יצאו ליער בסך, תחת פקודם של מוריהם ו„מלמדיהם" כמו צבא לקרב, חמושים בקשתות וחצים ואקדוחי סרק; כל ילד ומנת מזונו בתרמילו: כעכים וביצה מבושלת בקליפות בצל וצבעה חום. כל „פלוגה" בהשגחת „מפקדה" הדליקה מדורה, אכלה את „הצידה" וירתה יריות, התגודדה והשתובבה, עד שקיעת החמה.

לפנות ערב, התקימה מלחמה בין ה„חדרים" השונים, באבנים ובענפי סרך לחמו ה„גבורים" בלי רחמנות. פעם יצאתי ממלחמה כזאת בל"ג בעומר עם „פנס" על העין שאמי לא הכירתני.

הערות

ח. י. לרר

ברצוני להעיר כאן על כמה דברים שנדפסו ב„יזכור בוך" של טומאשוב שיצא לאור באמריקה ואינם נכונים; אינני חושד את הכותב שנכתבו לקנתר, אני בטוח שאלה שמסרו לו את הדברים הם אשמים בזה.

בדף 264 ישנו מאמר בשם „די אגודה באיוּוקה" — קודם כל השם בלבד הוא לא כך ציון לשבח אבל העיקר מה שכתוב שם על הרב קובלסקי ז"ל מוולוצלבק, הוא שקר וכזב (תסלחו לי על שאני לא משתמש בשפת הדיפלומטים). הרב קובלסקי ז"ל בא בתור אורח של המזרחי ונתכבד בכבוד גדול, הוא לא בא על שבת שמברכין ר"ח אלול, הוא בא ביום חול בין פסח לעצרת, והוא נאם בבית הכנסת שהיה מלא והרבה היו מוכרחים לעמוד בעזרת נשים. הנאום שלו עשה רושם גדול על כל הנאספים, ועבר כמובן בלי שום הפרעה. אני זוכר עוד את תוכן הדברים, אבל כאן לא המקום לכתבם. אלא מי שמסר את הדברים — בכוונה או מחמת שכחה — החליף מה שקרה אחר כך, כעבור כמה חדשים, עם מר רוזנבלום וד"ר מן שבאו לדבר עבור קרן היסוד, ולהם לא נתנו לדבר. זה היה אחרי שהאגודה לא הצליחה להעביר את המועמד שלה בתור יו"ר הקהלה.

בדף 397 ישנו שם דברים על הרב שידקובסקי ז"ל — אינני יודע אם בכוונה או מאי ידיעה, העיקר מה שכתוב הוא עורבא פרח, לא דובים ולא יער; כתוב שם שבשנות המאה התשע עשרה התישבו אנשים שבאו מרחוק בתור ספקים וסוחרי יערות בעלי השכלה, שהשפה המדוברת אצלם היתה רוסית, והם הביאו את הרב שידקובסקי ז"ל בתור רב מטעם. חבל שבעל המאמר לא פירט אף אחד מהם שבהשפעתו או בלחצו הביאו את הרב שידקובסקי ז"ל. את הרב שידקובסקי ז"ל, הביאו פרנסי הקהלה דאז בתור רב ואב"ד, וכפי שאמרו לי היה זה ר' ישראל גורזיציינסקי ז"ל, ר' שמואל פיטר הי"ד ועוד, אחרי שמחררי ריב ירדו לחייהם של הרבנים הקודמים — למרות שלא היה עליהם שום חשד של השכלה, רק מפני שלא היו מאנשי שלומם או שלא הורו הוראה מפיהם — החליטו להביא רב ליטאי, שלא יהי' חסיד, כמו בלובלין, ששם שמשו עד אחרי המלחמה הראשונה רבנים מתנגדים, למרות שרוב העיר היו חסידים, כי לרב חסיד אי אפשר היה למנוע מחלוקת ובהרבה ערים בפולין שמשו אז גאוני ליטא בתור רבנים. כפי שכתבתי קנה הרב שידקובסקי ז"ל את הרבנות בקנין שטר, זאת אומרת ע"י כתב רבנות שנתנו לו טובי העיר בנגוד לשאר הקניינים שבהרבה מקומות קנו את הרבנות. הרב שידקובסקי היה מכובד על כל העיר, מלבד כפי שהזכרתי לאותם מחררי ריב, כי אלה ידם היה לא רק ברבנים אלא

גם בשובי״ם, אם לא היו מאנשי שלומם. קודם כל היה הרב שידקובסקי ז״ל למדן גדול, אוהב תורה ואוהב לומדי תורה שאין כמוהו. זכיתי לראות איך שהוא שמח בעת החגיגה שערכה הישיבה שנוסדה לפני המלחמה הראשונה, ובעזרתו בחורף תרע״ד, שאז הביאו גם את הרב שטרנפלד ז״ל מזמושץ ושניהם דרשו בבית המדרש, ולמחרת היתה סעודת מצוה, ואיך שהוא היה מלא שמחה מהתקדמות של הישיבה. ספרו לי איך שהוא הספיד נרגשות את ר׳ משה יצחק אביו של ר׳ שמואל מאיר מילך ז״ל, למרות שהוא לא היה עשיר ומבעלי הבתים רק מלמד אבל תלמיד חכם גדול. בדיני תורה שהיו לפניו קיים במלואו את ה„לא תגורו מפני איש״, אפילו מנכבדי העיר ומבאי ביתו. אני, אבדל לחיים, באותם שתי שנים האחרונים שלו שזכיתי להיות כבר בטומאשוב, שמעתי כמה פעמים את דרשותיו שהכילו בקיאות רבה בש״ס ופוסקים. הוא נעשה גם „רב מטעם״ אחרי מותו של הרב מטעם דולגונוס, ואיזה פסול הוא זה, ממתי אסור היה להרב לדעת את שפת המדינה, הרבה רבנים בפולין היו גם רבנים מטעם. גם הרב ר׳ צ. י. מיכלסון ז״ל בעת שנתמנה לרב בקרסניבראד למד את השפה הרוסית ועמד בבחינות, ונעשה ג״כ רב מטעם. אלה הרבנים שהיו גם רבנים מטעם הצילו את כבוד הרבנות, ומי שלא ראה את רוב רבני מטעם שהיו בורים ועמי הארצים, לא ראה חלול השם גדול מזה. ובשביל זה שהיה יכול להתקשר עם הרשות היה מכובד על השלטונות וראשי הכנסיות, ובהתיצבו לפניהם הציל את כבוד העם. בזמן המלחמה הראשונה אחרי נסיגת חילות הרוסים מגליציה, התישב המטכ״ל של הגנרל רדקי דימיטרוו צורר היהודים בטומאשוב, כשלשה שבועות. ועם התקרבות חילי הגרמנים הוכרחו לברוח גם מטומאשוב, והם רצו לגרש את היהודים או לכה״פ לקחת הרבה ערבים. אז הוא נכנס לראש המחוז דאז שלימוב והוא בקש ממנו שישתדל לבטל את הגזירה. הוא ערב שאין מרגלים בין יהודי טומאשוב, כי זה היה האמתלא לגירוש ובקשתו נתמלאה. הוא בעצמו פחד להשאר אז בטומאשוב, ועם צאת הרוסים גלה כמו הרבה מתושבי טומאשוב לרוסיה. הוא נסע עד ברנוביץ וכשהגרמנים נכנסו שמה חזר מיד בערך לפני חנוכה לטומאשוב, אבל לצערם של כל העיר נפטר מיד בח׳ אדר א׳.

בדף 826 כותב שם מר מוסקוף בנוגע להבחירות של מורי הוראה בטומאשוב בשנת תרצ״א, שהרב טכורז ביטל את מעומדתו בכדי להמעיט את סיכויו של הרב רובין ז״ל — מובן מדבריו שהמזרחי השתדל בזה. אני לא רוצה כאן להבהיר את כל הענין שלא היה מביא כבוד להרבה אנשים שאינם כבר בחיים. אני רוצה רק לציין שלא המזרחי השתדל בזה, רק הרב רובין ז״ל כתב לו מכתב אין שהוא כבר מוחזק בתור רב, ואיך הוא מעיז להציג את מעומדתו. כמובן שהרב טכורז שליט״א לא רצה להכנס למחלוקת. הרב טכורז שליט״א נמצא בתל אביב וכל אחד יכול להודע.

לבסוף אני רוצה להעיר מה שראיתי בספר „פנת יקרת״. — דרך אגב למחבר הנכבד של ספר זה מגיע רב תהלות על שהשלים מה שהיה חסר בספר

„יזכור בוך". בספר זה השקיע המחבר הנכבד רב עבודה, הוציא לאור הרבה תעלומות מרבני וגדולי ישראל ששמשו במשך הזמן בטומאשוב, אבל דא עקא שהספר כנראה נוצר רק ליחידי סגולה. — שם כתוב כי הרה"צ ר' יוסף מיארטשוב זצ"ל בעת הפולמוס עם פשיסחא הצליח להביא לטומאשוב את ה„אוהב ישראל" מאפטא וה„בני יששכר" מדינוב. אינני יודע מאיזה מקומות לקח את זה אם רק משמועות אני מפקפק הרבה בזה, ביחוד מה שנוגע לבעל „אוהב ישראל" זצ"ל. אני בעצמי בזמנו חקרתי הרבה בזה ולא שמעתי, בעוד שאבא שלי ז"ל היה תושב טומאשובאי כשמונה שנים בשנות תרל"ד—מ"א כחמשים שנה אחרי הפולמוס הנ"ל, ולו היה זאת אמת היה אבא יודע מזה והיה מוסר לי, כי הסבא שלו היה מחסידי ה„אוהב ישראל" אחרי פטירתו של החוזה מלובלין זצ"ל. מלבד מה שבתור תושב אוסטילה היה על החתונה הגדולה וראה את כל הפולמוס שהיה שם והוא מסר לו הרבה דברים שהתרחשו שם, ולו היה זאת אמת היה הסבא גם כן יודע; בכלל הוא דבר שאי אפשר, ה„אוהב ישראל" היה כבר אז זקן וגר במזביז. אז היה מקבל עליו האדמו"ר ר' יוסף מיארטשוב זצ"ל, את האחריות להביא אותו ממרחק כה רב רק בכדי לראות התנהגותו של חסידי פשיסחא. הוא בא אז לאוסטילה על החתונה למרות שזה היה גם כן מרחק רב, קודם כל זה היה חתונתו של נכדו, אבל בעיקר הוא רצה להתראות עם צדיקי פולין שלא ראה אותם זמן רב, מעת עזבו את אפטא, וקיבל רבנות ביאסי. שם על החתונה דנו בענין פשיסחא ושמע הכל מפי גדולי ישראל משני הצדדים.

אבא סיפר לי משמו של הסבא: בזמן שבא למזביז ושמש שם בתור רב שמע שהרבה בעלי בתים מתרעמים שהביאו זקן מופלג כזה בתור רב, אז אמר שהוא מבטיח להם שיהי' רב עשר שנים.

*

אני רוצה רק לציין איך אפשר לסמוך על מה שמספרים. בזמנו כשחקרתי את אותה התקופה של קוצק ואיזביצה נכנס פעם אלי לחנותי ר' שבתי פרידלנדר ע"ה, ואני שידעתי שהוא נכדו של ר' סיני פיטר הזקן ע"ה, וזה האחרון אמרו לי קרא את האדמו"ר מקוצק ז"ל דוד — שאלתי אותו איך היה הקוצקר דוד של ר' סיני? אז אמר לי, שהקוצקר היה חתנו של ר' פנחס פיטר סבו של ר' סיני, כי אביו של ר' סיני נקרא ר' שמעון. והוא ר' שבתי מסר לי אפילו איפה היה גר הרבי מקוצק, הוא גר במקום שהיה בזמן האחרון ביתו של ר' אהרן גרינבוים ע"ה. ואז חשבתי שלדבריו אין מה לפקפק. לבסוף נודעתי שהוא הי' חתנו של ר' איזיק רייז. בדרך כלל אפילו הזקנים לא ידעו הרבה מאותה התקופה.

השו״בים בעיר

ש. זאמויסקי

לא באתי לרשום רק שמות ואופיים של השו״בים שבין שתי המלחמות (יותר אינני זוכר). השו״בים לא היו בעלי הוראה, ואף לא דרשו מהם שיהי׳ תלמידי חכמים מצוינים יוצאים מהכלל, רק שיהי׳ בקיאים בהלכות שו״ב אומנים ויראי השם, חסידים ואנשי מעשה, עוסקים בצדקה וחסד. פעם אחת רצו לקבל שו״ב שיהי׳ גם כן יודע נגן כדי שיוכל להיות גם כן חזן בבית הכנסת, אמר הרה״ק בעל „ארחות־חיים״ מראדזין לחסידיו: הנני ירא, ששוחט בעל מנגן, יזמר להשור וישחוט התפלות... (שחט׳ן די תפלות און ביי זינגען דעם אָקס) ולא קבלוהו.

1) רבי מרדכי יוסף בוים, שו״ב, הוא הי׳ חסיד בעלז ופקח גדול, מומחה גדול באומנתו וזקן השו״בים, וכשהגיע לזקנה מופלגת, הגם שהי׳ בעל כח ושלט בכל חושיו, בכל זאת על פי בקשת הביד״צ עמד מלשחוט ומסר חזקתו לחתנו ר׳ ברוך הורוויץ שנתקבל לשו״ב על ידי הביד״צ ושלטון הקהלה. בפה נמצא חתנו הרה״ח ר׳ יעקב גרינער וב״ב שיחי׳.

2) ר׳ שלום טארים, שו״ב, חסיד בעלז, הוא לא נתקבל בקלות להיות שו״ב בעיר. עיין ב„שו״ת תירוש ויצהר״ להרב צ״י מיכלזוהן פלונסק — וורשא, סי׳ פה, אודות ר׳ שלום שו״ב טארעם שנתן איסור שלא יהי׳ שו״ב, ואח״כ התחרט. ושם נמצא מכתב מהרה״צ אדמו״ר מפאריסאב זצ״ל להחסידים הנכבדים ר׳ ישראל גארזיצייענסקי ור׳ נתן נייא, שהוא מתירו. ובעת זקנותו מחמת כובד עיניו ותשות כחו הכריחהו הביד״צ שיפסוק מלשחוט.

3) רבי יעקב שניידער, חסיד קאזמיר, הוא קיבל החזקה מחותנו הרה״ח ר׳ בן ציון שו״ב, וכשנפטרה אשתו הצ׳ איידל לקח את בת גיסו הרה״ח ר׳ שבתי קאווענשטאק ע״ה. הי׳ ת״ח ומומחה גדול במלאכת השו״ב, והי׳ גם מוהל מומחה בלי קבלת פרס וכתת רגליו לכפרי הסביבה, והרצה שיעורים בבית החסידים דקיעלץ והי׳ מכניס אורח גדול ונכבד בעיר בגלל עמידתו החשובה שהי׳ איש שרכש לעצמו כבוד והערצה. אשתו ויוצאי חלציו עלו לא״י, ובנו הרב ר׳ בן ציון שניידער, אברך מצויין בכשרונותיו, נמצא בחיפה ותופס מקום חשוב בחוגי הדתיים שם.

4) רבי ברוך הלוי איש הורוויץ הי״ד. אביו הרה״ח רבי פינחס הי׳ מגזע היוחסין נכד הגאון ר׳ ברוך הורוויץ אבד״ק שעבערשין מגזע השל״ה. הוא קיבל חזקת שו״ב מחותנו ר׳ מרדכי יוסף ע״ה. מתחילה עבד כמסייע. חסיד בעלז ועסקן במצות ומוהל. בטבעו הי׳ ענוותן והצנע לכת. הוא הי׳

השו״ב היחידי שנשאר בימי הזעם תחת כיבוש הגרמניים ועמד על משמרתו משמרת הקודש בתנאים איומים עד שקצצו אצבעות ידיו שלא יוכל יותר לשחוט. הוא וב״ב נהרגו ע״י הנאצים, הי״ד. רק בת אחת ניצלה.

5) רבי זאב דוב לושטשאנובסקי (טורבינער שוחט), בן הרה״ג ר׳ אברהם יצחק מו״צ בזידינסקא וואליא, מחסידי אלכסנדר. בימי בחרותו עמל ושקד הרבה בתורה, והי׳ בעל כשרון ושאר רוח, ונתפרסם לבחור מצוין והתחתן עצמו עם בת גביר נכבד מפיעטרקוב, שהבטיחו מזונות והוא ישקוד בתורה. אולם חותנו מת והרכוש הלך לטמיון, והתחיל בעצמו במסחר וקנין ולא עלתה בידו, ונתקבל לשו״ב בטורבין, ובשנת תרצ״א (אחר המחלוקת הגדולה עם השו״בים, נפסק ע״י הביד״צ הרבנים הגאונים רבי מנחם זעמבא מווארשא, ור׳ משה בערמאן אבד״ק הוראדלא, והרב אבד״ק זוויערזיניץ, שבאו במיוחד לטומאשוב בדבר הדין תורה שהתקיים בין הקהילה ובין השו״בים ויצא מאתם הפסק שהקהלה תמנה עוד שני שו״בים, אז נתקבל הוא לשו״ב, וכינוהו טורבינער שוחט). הוא התפלל בשבתות ויו״ט בבית חסידי הויסאטין (אם כי לא הי׳ לו שום זיקה לחסידות זו, רק מטעמים פוליטיים שלא הי׳ להם עוד שום איש מעובדי הקהלה), ובימי החול התפלל והרצה שיעורים בבית חסידי צאנז-ציעשינוב לפני בחורים מופלגים. בנו העלם שמואל הירש הי׳ בעל זכרון נפלא ותפיסה מהירה, ועוד בגיל צעיר נכנס ללמוד לשטיביל דציעשינוב ובמשך זמן קצר ידע כמה מסכתות וחלק ראשון של יורה דעה בעל פה. כשנמלטו מטומאשוב התיישב עם משפחתו בקיליקוב, ואותו תפסו הרוסים בדרכו ללבוב וגרשוהו לסיביר בתור „יחיד״ וישב שם במאסר ואחר שיצא לחירות (בחנינה הכללית לנתיני פולניא בשנת תש״א על-ידי חוזה בין ממשלת רוסיא עם ממשלת הגלותית של פולניא בראשית שיקארסקי), אחר גלגולים וטלטולים הגיע לבוכארא, ושם נפגש עם הגאון מהרד״ב ווידענפעלד מטשעבעץ שליט״א והוא החשיבהו מאד. נפטר ביום ד׳ מנחם-אב תש״ב.

6) רבי יוסף לייב קויפמאן, שו״ב (אוזדיטישער שוחט). הוא השו״ב השני שנתקבל אחר המחלוקת כפי שפסק הביד״צ בראשות הרב הגאון ר׳ מנחם זעמבא הי״ד. אותו קבלוהו בגלל השתייכותו החסידית, כי הי׳ מוואלין חסיד טריסק, ובקבלת שוחט הצריכו להתחשב לא רק עם מעלות ומידות הנחוצות להיות שו״ב, אלא גם בא בחשבון לאיזה כת חסידית השתייך כדי שלא יקופחו איזה מין חסידות אם לא יהי׳ להם ג״כ איזה צד בין משרתי הקהלה. בנו שמואל הי׳ ת״ח מצוין ומחוכם מאד בעל כשרונות יוצאים מהכלל. הי׳ תלמיד הרב שלום יחזקאל רובין שליט״א, ושלחו ללמוד בקיבוץ אצל הרב הגאון ר׳ משה דוד הכהן ראבינאוויטש הי״ד בסאסנאוויצא חתן האדמו״ר מראדאמסק הי״ד, ומשם נתקבל לישיבת חכמי לובלין והי׳ מתמיד גדול ונחשב לאחד מתלמידי׳ המצויינים.

ישיבות בטומאשוב

בשנת תרפ״ג הגיע לטומאשוב הרה״ג רבי שרגא הר״מ מישיבת „בית יוסף״ נאוורדוק בלודמיר, לאסוף מעות בעד ישיבתו. וראה את טומאשוב כמקום תורה, ע״כ החליט ליסד בטומאשוב סניף מישיבתו, ושלח לטומאשוב כעשרות אברכים ובחורים פליטי רוסיא שיארגנו הישיבה, ושלחו משם בחורים קטנים וגם מהסביבה נהרו הרבה בחורים, ונתארגנה ישיבה קטנה עם בערך שבעים בחורים, ורובם מחוץ לעיר שאכלו ימים אצל בע״ב והיה נדמה שהישיבה תפתח עצמה לישיבה קבועה ומתמדת. אכן החסידים לא השתלמו עם קיומה, ואם כי תמכו בה במעות אבל רובם לא מסרו להם בניהם. וגם אלה שלמדו אצלם בתחילה, חזרו אחר־כך ל„שטיבלעך״, והי׳ פוחתים והולכים עד שעקרו הישיבה לגמרי לחמעלניק.

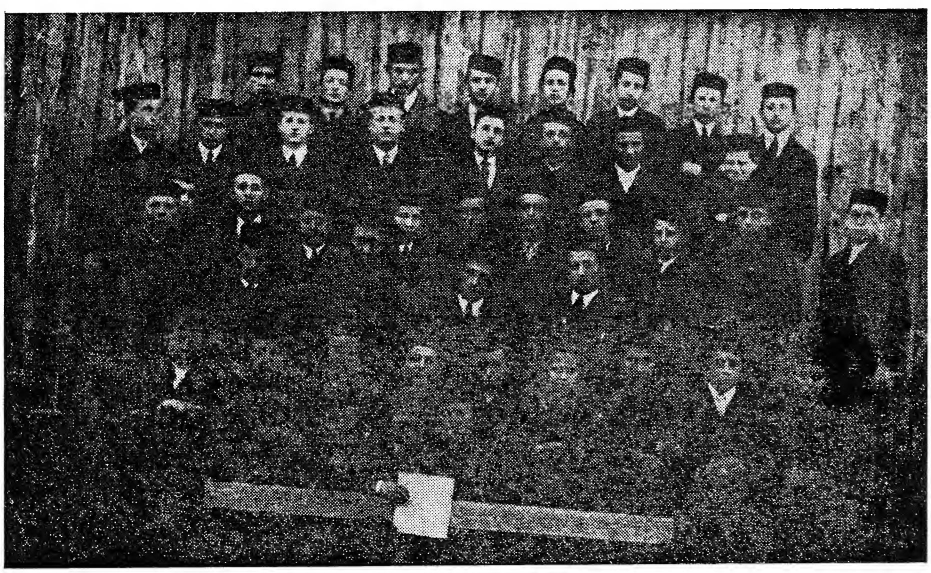
ואם שנעשו אח״כ כמה נסיונות לחדשה ע״י המרכז בביאליסטוק אבל ליותר מחדר גבוה לא הגיעו, כלומר הי׳ להם כעשרה תלמידים בגיל הבר מצוה ולא יותר.

רק פתחו השער לישיבות שלהן והי׳ בחורים שנסעו לביאליסטוק או לשאר סניפים ללמוד אצלם.

ישיבת נצח ישראל

בשנים האחרונות לפני החורבן נשתנו העתים ונחלש יותר לימוד התורה. הבחורים כבר לא הי׳ צמודים כל כך להשטיבל, וזרם הזמן הוציא הרבה בחורים קשישים מביהמ״ד, והיתה מורגשת נחיצות לארגן את הלימודים לנוער. וביחוד למתחילים, באופן שיטתי, במסגרת יותר סדורה ובמשמעת חזקה. למטרה זו ארגן הרה״צ מציעשינוב את הישיבה בבית מדרשו חסידי צאנז־ציעשינוב בשם „נצח ישראל״ והעמיד בראשה את שני בניו הגדולים בתורה ויראה הרבנים מאיר ושלום יחזקאל, ביחוד התמסר לעבודת הישיבה הן בהרצאת שיעורים והן בהדרכת הנוער בנו הרב שלום יחזקאל. השיעורים עמדו על גובה הראוי לו, שיעור אחד בגפ״ת בעמקות עם מהרש״א ופני יהושע ומפורשים ראשונים, לא עסקו בפלפולים גג על גג, רק בעמקות והבנה חתרו להבין על אתר ובבירור השיטות. ושיעור אחד בשלחן ערוך, אורח חיים הלכה למעשה. חוץ מהבחורים הגדולים שהשתלמו עצמם בהוראה למדו יו״ד וחו״מ וסוגיות הש״ס.

הישיבה הצליחה לחנך תלמידי' לתורה וחסידות, והשפעתה היתה ניכרת בין הנוער החרדי בעיר ובכל הסביבה. רובם נהרגו בעוונותינו הרבים על קידוש השם על ידי הרשעים הגרמניים ועוזריהם, ואלו שניצלו בעז"ה חיים בארץ ישראל ובאמעריקא. רובם ככולם נשארו בנים נאמנים לד' ולתורתו, והרבה מהם קובעים שיעורים לתורה בכל יום, וניכר מהם החינוך הקדוש והמועיל שספגו בקרבם בטומאשוב תחת השראת רבינו הגאון הצדיק אדמו"ר מציעשינוב ובנו הרב ר' מאיר זכרונם לברכה, ויבדל לחיים בנו הממלא מקומו הרב שלום יחזקאל שליט"א. הם היו ממעצבי דמותם הרוחני של הנוער החרדי בעיר והסביבה.

תלמידי ישיבת „נצח ישראל" בטומאשוב לובעלסקי ביחד עם ההנהלה, ובראשם הר"מ הראשי הרב שלום יחזקאל שרגא רובין־האלבערשטאם שליט"א.

ישיבת נובהרידוק

יוסף פרידלנדר

בשנות העשרים הראשונות, לאחר שהשלטון הבולשביסטי הגביר את הרדיפות על מוסדות־הדת היהודים נדדה ועברה לפולין ישיבת נובהרידוק, שהיתה לה רשת פרושה של שלוחות בהרבה ערים ועיירות באוקראינה, רוסיה הלבנה וחלק גם ברוסיה המרכזית. הדבר נעשה באורח בלתי ליגלי, תוך הברחת הגבולות בלילות אפלים כדי להימנע ולחמוק מעיני משמר הגבול הרוסי.

עם בואה לפולין קבעה לה הישיבה למטרה ליסד ישיבות בערים ועיירות במדינה. לשם כך הקימה 4 ישיבות מרכזיות: בביאליסטוק, ווארשה, מזריץ' וסמיאטיץ'.

בוקר אחד אחרי סוכות הופיעה פתאום בבית המדרש החסידי בטומאשוב צוות מלא של ישיבה בהרכב ראש ישיבה, מנהל, 2 מגידי שיעור ושני מגיני בחורים. שלחה אותם מלודמיר — לפי הוראות המרכז בביאליסטוק — לטומאשוב, כדי להקים בה ישיבה נובהרידוקית.

ואף שכבר מזמן שהתה בטומאשוב משלחת נובהרידוקית עם ראש ישיבת לודמיר בראשה, הרב ר' שרגא מגיד הי"ד, שהכינה את הבסיס לכך, קימה אספה בבית המדרש הגדול והקימה ועד להקביל את הישיבה ולסדר אותה — הרי הופעתה של הישיבה עצמה עוררה סנסאציה בעיר. הכל אצו לראות את הפלא איך בחורים צעירים לובשי־קצרות סובבים בבית המדרש הלוך ושוב בשעת לימוד המוסר בקולי־קולות תוך שינון מתמיד של מלים ומאמרים מספרי־המוסר. ביחוד ריתקו התפילות בימי החול שהושמעו בקול תחנונים צעקני ומתמשך העשוי להזיז אבן. והמונים היו מתקהלים כדי להקשיב למעריב של חול שלהם.

*

כיצד השפיע המאורע על שדה החינוך של הציבור הדתי בעיר?

כדי לתת תשובה ברורה על כך עלינו לראות קודם מה היה אז מצב התורה שם בכלל.

אם עד מלחמת העולם הראשונה היו קיימים רק חדרים בנוסח הישן, וילדים שסיימו את החדר המשיכו על פי רוב ללמוד בבתי החסידים השונים — הרי בזמן המלחמה וגם לאחריה נשתנה המצב מיסודו.

עם ביטול הגבול הרוסי־אוסטרי בעיבורה של העיר ניתנה לה גישה קרובה אל הרכבת בתחנת בלז'יץ. הדבר פתח לפניה שער רחב אל העולם מסביב. אם קודם למשל נאלצו לנסוע בעגלה אל תחנת הרכבת הכי קרובה עד לדיורין,

דרך־טלטולים של כמה מעת־לעת, וזה היה איפוא ענין ליחידים ספורים בלבד. — הרי עתה קמה העיר לתחיה כשקבלה תחנת־רכבת מתחת לאף, והקהל פלש בדרכים הרחבות, תדיר ובהמון. וטומאשוב אינה עוד עיירה נידחת אי־שם בפינה סתומה. גם הנוער מתחיל חש עצמו במיצר בין כתלי בית־המדרש והוא פושט על פני ערים בעולם החופשי ומביא משם התלהבות לפעילות תוססת־חיים בעניני־ציבור. בעיר צצות ועולות כל מיני מפלגות פוליטיות וכל אחת פותחת לידה מחלקה לנוער. חיי־הציבור בכללם מקבלים אופי מודרני. כל בתי־החסידים שבהם ישבו צעירים ולמדו מתרוקנים. יוצא מן הכלל הוא רק בית ר׳ יהושע׳לה שם מוצאים מקומם ליד הגמרות וספרי־קודש אחרים צעירים יחידים הנמנעים מלהיסחף בזרם המודרניזציה. כך נשאר בית ר׳ יהושע׳לה מרכז התורה היחיד בעיר. אך דרך־הלימוד שם הוא בנוסח הישן, האינדיוידואלי. כל אחד לומד לעצמו בלי שיטה ובלי כל פיקוח על הנערים הצעירים מאוד; אחד לומד ואחד מבלה את היום בבטלה. דרך לימוד כזה אין לו כמובן כוח מושך מיוחד על הנוער.

מרבית יהודי העיר כלתה נפשם אל הזמן מן העבר הקרוב, כאשר קול התורה בקע מכל בתי המדרש. אך הם היו חסרי־ישע בנידון זה. רעיון המשלחת להקים ישיבה בעיר היה על כן קרוב ללבם.

זה היה בסתיו 1925 כאשר הישיבה נפתחה. וועד העיר ובראשו הר׳ דוד ווייצמן הי״ד ור׳ מיכל יודא פלוג הי״ד (השאר שאני זוכר היו: ר׳ משה וייסלדר ע״ה, ר׳ יודל ואגנר ור׳ גרשון רוטנברג הי״ד) נשתקע בחריצות בתוך העבודה על מנת לסדרם. עוד ביום הראשון הושגו מקומות־לינה קבועים בשביל כמה עשרות הבחורים וגם ימי־אוכל אצל בעלי־בתים. חסידי־בלז העמידו את ביתם כמקום־לימודים בחורף הראשון.

כבר בימים הראשונים היו השלחנות בבית־החסידים הבלזאי מלאים בחורים בני גילים שונים. הקולות הערבים של לימוד הגמרא הדהדו מסביב למרחוק גם מחוץ לעיר.

החלו נראים נערים, יחידים ובקבוצות, גם מערים ועיירות סביב טומאשוב כמו: קראסניברוד, יוזפוף, טארניגראד, שברשין, איזביצה, קומרוב, לאשצ׳ב ועוד. וגם מעיירות באיזור ווהלין. ויצויין פה לשבחם של יהודי טומאשוב, שהיו בדרך כלל בעניות, שקיבלו את התלמידים הזרים בסבר פנים יפות בלי להניח אף אחד מהם, 100 במנין, ללא מקום־לינה או יום־אכילה.

התלמידים חולקו ב־3 שיעורים עם ראש שיעור לכל אחד, וקבוצת בחורים „קיבוץ" שלפניהם השמיע ראש הישיבה „שיחה" בפלפול מזמן לזמן.

לפי סדר הלימוד היו התלמידים לומדים דף גמרא לערך ליום, ובערב חזרו עליו ביחד בהשגחת ראש השיעור. פעמיים ביום, שעה כל פעם, למדו מוסר ממסילת ישרים או מקונטרסי ה„זקן" (כך כינו את מייסד ישיבת נובהרידוק ר׳ יוסף יוזל הורוויץ ז״ל) „מדרגת האדם".

כל מוצאי שבת נתן ראש הישיבה שיחה במוסר על נושאי פרשת השבוע. מוצאי־השבתות של חודש אלול הוקדשו לנושאים של תשובה בשם „שיחות התעוררות".

לכל השיחות האלה היו באים גם שומעים מן הצד, ולשיחות ההתעוררות בא לשמוע גם נשים שעמדו בחוץ ליד החלונות הפתוחים ותכופות זלגו עיניהן דמעות. בצורה נעלה ביותר היו מבלים את החגים, ביחוד חנוכה ופורים, בשירה וריקודים ושירי־נובהרידוק מקודיים, בלווית דרשות מוסר שמשכו צופים בהמוניהם. כל זה עורר כלפיהם הערכה רבה בכל התחום היהודי והתלהבות לכבוד התורה והמסורת היהודית.

לאחר ששהו שנה וחצי בטומאשוב עברה הישיבה לכמלניק. סיבת הדבר אינה ידועה לי.

בזמן הקצר ששהתה בטומאשוב פעלה הישיבה רבות למען לימוד התורה. היא עשתה חריש עמוק בשטח מוזנח והפכה אותו שוב לפורה. היא נתנה כוח דחוף לחלק ניכר של הנוער אל ד' אמות של הלכה.

בעזבה את העיר נטלה עמה הישיבה חלק מסוים מתלמידיה, אחרים המשיכו ללמוד בבית ר' יהושע'לה וגם בבית חסידי סאנדז.

ואם טומאשוב הצטיינה כעיר של נוער גדול נאמן לתורה, אחד בכל הסביבה, הרי מאורע זה של נובהרידוק היה לו חלק בכך, מבלי להפחית מערכה של האהבה המסורה והמלבבת ללימוד התורה אצל חלק־הארי של האוכלוסיה היהודית בטומאשוב.

אפיים משנים קדמונים של בני טומאשוב

עירנו שהיתה עתיקה מאד כמובן לא היתה צורתה כל הימים חד גונית. אותות הזמן משפיעים הרבה והרבה תנאי התקופה עושים לעצוב דמותה ותבניתה הרוחנית, פושטת צורה ולובשת צורה, אבל ענין מופלא מאד הכרתי וראיתי קו מיוחד שעובר בחיי קהלת טומאשוב מיום הוסדה עד ימי חורבנה, וזהי מידת הענוה והצניעות, בריחה מהפרסומת ולא לעשות עטרה להתגדל בה, עירנו שעוד מיום הוסדה ישבו על כסא הרבנות שלה גדולי תורה בעלי שיעור קומה שלא נפסקה ישיבה מהם והעמידו תלמידים הרבה, והפיצו אור התורה בכל הדורות, ובכל זה אין אנו מוצאים (חוץ מאחדים) את רבני וחכמי טומאשוב שיציגו עירם או ערי המחוז במוסדות וארגונים ציבוריים כלליים או בזירה בין קהלתית כמו ועד של ארבע ארצות או ועדי הגלילות.

וגם בתקופתנו לא הקימה מתוכה אישים דגולים שימלאו תפקידים מרכזיים או שיתעלו לצמרות המפלגות, ואפילו בא״י שהי׳ עלי׳ ניכרת מעירנו לא זכו לטפס למשרות גבוהות.

טומאשוב שהיתה מקדמת דנא מקום תורה, והי׳ מצויים בתוכה מבני־בוני׳ תלמידי חכמים מופלגים, בכל זאת לא הוציאה מתוכה אנשי שם ומבחרים כפי ערך חברותי׳ הקהלות השכנות כמו טישיוויץ, שעבערשין, טארניגראד, שהי׳ לפי ערך קטנות מטומאשוב בכל העתים אפילו בימי קדם.

מעניין, שאפילו הסכמות על הדפסת ספרים, כמעט בלתי נמצאות מרבני וחכמי טומאשוב, בעת שבעיירות הסביבה והסמוכות התקיימו בתי דפוס גדולים כמו זאלקווא, לאשטשוב, יוזעפאף־לוב., הרובישאוו, בילגורייא, שספרים למאות נדפסו אצלם. והמנהג בשנים קדמוניות לקחת הסכמה מרבני הסביבה ובפרט מרבני העיר שעברו עליהם דרך נסעם לדפוס או לקבץ דמי חתימה להדפסת הספר. ומאלו המעוטים שנשאר מהם הסכמות, נכתבו בשפלות רוח וענוה. כדאי להדגיש שהגאון רבי יעקב ב״ר פייביש שנתן בשנת ת״ו הסכמה לש״ך יו״ד בין עשרים גדולי הדור — הוא האחד שבחתימתו לא כתב לא אב״ד ולא חופ״ק רק בפשטות הגר בטומאשוב. ואפילו מנהג הרבנים המקובל בכל שאלה חמורה ומסובכת לפנות לגדולי הדור לשמוע חוו״ד, ומזה נצטברו כל הספרות של ספרי שאלות ותשובות שחוץ מערכם בהלכה משמשים גם למקור הראשון לתולדות ומאורעות העיר בכל התקופות, רבני טומאשוב הם יוצאים מהכלל הזה, ועד ימי הגאונים בעלי שו״ת דברי חיים צאנז, ושואל ומשיב מלבוב יגעתי ולא מצאתי שם זכר לרבני טומאשוב (מאות ספרי שו״ת עברתי וגם באחרונים מעוטים המה מאד, ואלו שמצאתי רשמתי כל אחד ואחד בערכו (עיין בפרק חכמי ורבני טומאשוב). והנה מצאתי ראיתי הנודע ביהודה תנינא (חלק אבה״ע

סי׳ קד) ע״ד השאלה מק״ק טומאשוב אודות אשה חולנית שנתקלקל מוחה שאין לה רפואות תעלה. ובשו״ת איתן האזרחי לר״א הכהן ר״פ מלבוב (אוסטרהא תקנ״ו) סי׳ כב בענין עגונה משנות ת״ח ואתא לקדמנא הבחור כמר חנן ב״ר מיכל ק״ק טומאשוב. יותר לא מצאתי, וגם זה בהעלם שמות הרבנים השואלים, שזה חסם בעבורי מקור מסמך וחשוב לקורות העיר ותולדות רבני׳.

מעניין, שאפילו הפועלים ומחוקקי הדפוס שמנהגם הי׳ להנציח שמם בחתימת הספר לא מצאתי אף אחד מטומאשוב. בדקתי הרשומות מספרי הוצאות דפוסים לאשטשוב, הרובישאוו ופריצק ולא מצאתי לא מחבר ולא מסכימים ואף לא פועלים מטומאשוב, רק בדפוס פאריצק במאמר הדפוס העברי מפאריצק, לאברהם יערי (ק״ס תמוז תש״ג, עמוד 3109) מצאתי ספר תקוני הזוהר נדפס בפאריצק שנת תקס״ח, בדף האחרון נדפסו דברי המגיה חיים נחום ב״ר יהודא לייביש זלל״הה מק״ק טומאשוב המתגורר עתה בפאריצק. ואם כי כבר הורינו חז״ל לא מצאתי אינו ראי׳, אבל במה שבדקתי ועברתי עליהם מספיק להוכיח שקו־משותף הי׳ לכל בני טומאשוב בכל הדורות מיום הוסדה, זהו מדת הענוה, הצניעות ובריחה מהפרסומת.

וקו זה עובר כחוט־השני בתולדות יהודי טומאשוב בכל התקופות מיום הוסדה עד יום חורבנה.

טומאשוב בכלל, היתה עיר שמרנית, אדוקה וקפדנית בשמירת התורה והמצוות. כל דבר חדש שריח מודרנית הי׳ נודף ממנו הי׳ מהדפים אותו עד חורמה. ואפילו המתונים התיחסו אליו בחששות והסתייגות. ומידה זו שמרו עליה עד כמעט לפני מלחמת העולם הראשונה. ואפילו היהודים הפשוטים, אף הם הוקרנו וזהרו בזהרה של המורשת הרוחנית היהודית מקדמת דנא.

לסכם דברי הנני להדגיש אם כי חכמי וגדולי טומאשוב ברובם לא הניחו אחריהם ספרים, אבל השאירו אחריהם תלמידים, שהגדילו אור תורה וקדושה שפרץ גבולות, ובכל קצוי המדינה הופיע זהרם ואור שמשם, ומשם לכל תפוצות ישראל עד היום הזה.

השריפות בשנות תרע"ח-תרע"ט

טרם שנגמרה מלחמת עולם הראשונה שהביאה עמה עניות ומחלות ר"ל, פרצה שריפה איומה שהתחילה בצד אחד מן העיר אצל לייביש וואלף רעכאליס (בוים) וממש עלו על מוקדה כל העיר הבתים וכל רכושם, רק רחוב של בית התפלה של רבי יהושע'לי והסביבה ניצולו, שכפי המסורת הי' לאזור זה ברכה מהרבי ר' יוס'לי ששמה לא תשלוט שריפה.

בשנת תרע"ט נפרצה עוד הפעם שריפה שהשלים הרחובות שנשארו והבעלי בתים נתרוששו מאד ומצבם החומרי הי' רע מאד.

בין שתי מלחמות

חלו תמורות ושינוים בדמותם ואורח חיהם של יהודי טומאשוב, כמו בכל שאר ערי המדינה. היו אלה שנות מאבקים וזעזועים מבפנים ומבחוץ.

כשקמה מלכות פולין לתחיה, התחילו צרות, מהומות ופרעות. העם הפולני הדל והגאה, מחמת רוב שמחתם שהשיגו חירותם מעול הזרים וקיבלו העצמאות, השתוללו על ראשי אחב"י, ביחוד הראו כוחם חיילותיו של גנרל האלר, זרקו היהודים מהרכבת הנוסעת, הכו היהודים ומרטו הפיאות והזקן באכזריות עד זוב דם, והרבה פעמים ביחד עם חתיכת בשר מהפנים. הטובים שבהם גזזו הזקן והפיאות עם מספריים, שדדו אנסו וחמסו. מיטב הנוער התגייס לצבא הפולני למלחמה עם הבולשביקים.

אכן לאט לאט נרגע המצב, המלחמה נגמרה, החיים התחילו לזרום במסלולם הסדיר, הפרנסות השתפרו, מן עיר־הספר נתהפכה עירנו לעיר מרכזית, שחברה גאליציען ופולין, המסחר התחיל לפרוח, הסביבה ברוכה באדמה טובה ושמינה, חקלאות עשירה ויערות סביב לה. כל זה עבר באמצעות ידי יהודים חרוצים, והמסחר התפתח במדדים רחבים, והשפע היה ניכר בעיר אצל היהודים והרבה מהם נעשו לעשירים. התחי' הלאומית של עם השולט, והרעיון הלאומי של היהודים והכרזת בלפור בבנין בית־לאומי, רוחות הזמן — כל אלה בקעו חומת הדת שהקיפה עולם הישן, והביאו סדרים חדשים בחיים, ביחוד השתכר הנוער לקול בשירת החופש והדרור, הצהרות על זכיות־המעוטים וחופש האדם מבלי הבדל גזע ולאום, כל אלה הדליקו תקוות חדשות ביהודים, באידיאות שונות, חלק מהם רצה למצוא פתרון בהשתלבות בין העם השולט וללחום בעד משטר עממי של צדק ויושר, ורובם ראו פתרון בשאלת היהודים בהגשמת רעיון הלאומי,

ושניהם הובילו לידי פריקת עול התורה והמצוות, וכה קם דור חדש של מפלגתיים חפשיים, רובם השתייכו למפלגות הציונים לכל ענפיהם, ובחלקם סוציאליסטים תחת דגל ה„בונד״, ובחשאי נפלו הרבה מהם תחת השפעת הקומוניסטים, ובעיר הלכה וגברה השפעת הנוער והחוגים החולניים, הם היו מאורגנים באופן נעלה, ולרשותם עמדו אמצעי תעמולה מרובים, עתונים יומיים ושבועונים, מרצים, והעיקר כחו של היצר הרע... עד שגם החרדים בעיר התאוששו וארגנו הנוער למופת וגלו עקשנות במאבקם על קיומם הרוחני ועלה בידם להציל חלק ניכר מהנוער שישארו נאמנים לד׳ ולתורתו.

גם יסדו חדרים כלליים וקמו ישיבות, המה היו למגן ומחסה נגד זרם החפשיים, בכלל התחילה להתפתח בעיר חיים־ציבוריים באופן מאורגן, גם לפי מקצועות, חטיבות עממיות גדולות ומגוונות. קהל רב של בעלי מלאכה תחת השם „האנדווערקער פעראיין״, אגודת הסוחרים ואגודת חנונים זעירים, חברה לגמילות חסדים, בנקאים. היהודים לקחו חבל פעיל בעיריה ובכל המוסדות הציבוריים.

חיי היהודים בדרך כלל נשארו טבועים בחותם נאמנות לדת ולמסורת, בשבת היו כל החנויות ובתי מלאכה סגורות (חוץ מהספרות) ומנוחת שבת היתה שורה בכל העיר, ואף הגוים מהמקום השלימו עם המציאות וסדרו את חייהם בהתאם להתנהגות היהודים, שבשבת וימים טובים לא יכלו לקנות כלום. בתי התפילה היו מלאים ממתפללים וגם מבני הנוער, התקיימו חברות קבועות ללימור תורה ברבים בש״ס ומשניות, עין יעקב ומדרש, ומזמן לזמן הי׳ נערך סיום מסכת חגיגית ללומדי דף היומי שהשתתפו בה גם יהודים פשוטים.

אלו שלא שלחו בניהם לבתי ספר של המזרחי והאגודה, שלחו בניהם לבית הספר העממי, והרבה שהיתה להם היכולת שלחו גם לגימנאזיום, ואיזה מהם כבר הגיעו למכללות בעיירות הגדולות או בחוץ למדינה. אינטעליגאנציע מקצועית לא התקיימה, רק איזה רופאים יהודים שבאו מהחוץ. כל החנויות תשעים ותשע אחוזים היו בידי יהודים, ובשבת ויו״ט היו סגורים. אף החפשיים והמתקדמים שבביתם לא שמרו שבת אולם לא העיזו לפתוח חנויותיהם בשבת, והגוים ידעו שבשבת ויו״ט אי אפשר לקנות מאומה בעיר, ואפילו אם נפל יום השוק בימי יום טוב נידחה ליום אחר. כה זרמו החיים עד יום מותו של פילסודסקי, בשנת 1936.

אחרי מותו התחילו הצרות וההגבלות ומצב היהודים הורע מיום ליום ומשנה לשנה, עד שטרם שנפרצה המלחמה הגיע לידי מצב עגום כזה שכבר אי אפשר הי׳ לנשוא. מצד אחד התחילו הפולנים במלחמה כלכלית עם החרמות והגבלות ליהודים במטרה לקחת הפרנסות מידם, ומצד שני להגביל הזכויות האזרחיות וההתנפלויות על היהודים. כולם הרגישו שהקרקע מתמוטטת תחת רגלם, אבל לא הי׳ מנוס, שערי ההגירה לארצות החפשיות היו סגורות על שבעה מנעולים, והעליה לארץ ישראל לא יכלה למלאות דרישת הנוער שקמו

לעלות בהמוניהם, כי מכסת הסרטיפקאטים שעלה ביד יהדות פולין הי׳ מעט, באופן שהיהודים שנשארו בתחומי פולין למרות רצונם העז להשתחרר מהאויר המחניק בפולין.

מצבם הכלכלי

אחרי אשר תמו ימי המלחמה והשלטון החדש של ממשלת פולין לא הי׳ עדיין מבוסס, ועדיין הם תלוים בחסדו של העולם הגדול, לא צרו כל כך ליהודים ונתנו להם לחיות, והיהודים התאוששו מימי בהלות והתחילו להפריח המסחר. הסביבה היתה מבורכת באדמה דשנה, שדות וגני פרי ויערות גדולות. תנובת הכפרים היתה עוברת דרך העיירה והשפע רבה, יחידים נתעשרו, היהודים בנו העיר מחדש והתפתחו אותה, הקימו שני מנסרות וארבעה טחנות קמח, בתי משרפות לזפת, ביחוד התפתח המסחר בממדים גדולים בעצים, תבואה וקמח וביצים שהי׳ להם יצוא מחוץ למדינה. זהי היתה חוט המשולש שפרנס חלק גדול מהעיר ושאר היהודים ממסחר זעיר בעלי חנויות ובעלי מלאכה, ומקור חשוב לפדיון הי׳ יריד השבועי. וכאשר ממשלת פולין הרגישה שכבר עומדת היא על בסיס חזק התחילה עגלת גראבסקי לסתום שלדם ואונם של היהודים, והשלימה בימי סקלאדקאווסקי בסיסמאות של אושים עד הכרזת חרם נגד כלכלת היהודים, שמטה לחמם של הסוחרים והנוונים ובעלי מלאכה. התחילו הגבלות וגזירות ולחיצות נגד היהודים, וגם ההגירה חוץ למדינה נתכווצה כי כל שערי המדינות חוץ היו נעולות בעדם והיהודים הצטופפו באויר מחניק של שנאה ורדיפות והיו שקועים בדאגת פרנסה ומלחמת הקיום. במצב כזה פרצה מלחמת העולם השני׳ שהביאה סופם המרה ליהדות פולניא.

אורח חיים יהודי בטומאשוב

יוסף מוסקופ *

טומאשוב־לובלסקי היתה עיר כרבות אחרות דומות לה עם אוכלוסיה מעורבת מורכבת מיהודים ולא יהודים. הראשונים היוו את הרוב בעיר. האחרונים היו פולנים ורוסים, או אוקראינים. אני אומר או, שכן אף הם דברו רוסית ודתם פרבוסלבית. ברם התנועה האוקראינית הלאומית שניעורה לאחרונה ראתה בהם אוקראינים. בשנים האחרונות תחת השלטון הפולני הם נעלמו כמעט מעל פני השטח.

בעיר איכלסו היהודים את המרכז והרחובות סביב המרכז. האוכלוסיה הפולנית — את הרחובות והסימטאות השוליים.

במשך כמה מאות השנים התבצר בעיר אורח החיים היהודי על מוסדותיו השונים, דתיים, סוציאליים ותרבותיים. היה שם בית כנסת רב־פאר, בתי מדרשות ובתי תפילה. היה שם בית עלמין, חברה קדישא ועוד מוסדות צדקה שונים, שעד מלחמת העולם הראשונה נתנו בפעילותם ביטוי לאורח החיים הדתי־חסידי.

עד מלחמת העולם הראשונה נמצאה טומאשוב בקצה דרום פולין הרוסית. סמוך אחורי העיר היתה ה„טמוז'ניה" היינו תחנת המכס, שם בדקו פקידי מכס רוסיים את התעודות והמטען של כל עובר אורח. כמה קילומטר הלאה דרומה היתה כבר הטריטוריה של האימפריה האוסטרית־הונגרית.

כעיר־ספר חנתה כאן, מלבד גדוד הקוזקים ה־15, מחלקת משמר הגבול הקרואים „אובי־שצ'יקים". לעתים לא רחוקות אירע שקוזק שיכור היה מטיל אימה בחרבו השלופה על קהל רב. אך לתקריות רציניות לא הגיעו הדברים.

שני גדודי הצבא סייעו קצת לפרנסות היהודים בכלל, בנוסף לכמה ספקים יהודים של מצרכים לצבא שהתעשרו מזה. בין הספקים, או כפי שנקראו „פודראצ'יקים", נימנו: ר' שמואל פוטר, ר' לייביש בארג, ר' פישל גאז'יצ'נסקי, ר' שמואל ניי, ר' בנימין וויינברג ועוד.

עד מלחמת העולם הראשונה היתה טומאשוב רחוקה מתחנת רכבת. הכי־קרובה היתה רייוויץ, במרחק 90 ק"מ לערך. אמצעי התחבורה היו סוס ועגלה; קרונות נוסעים קלים כמו כרכרות, ולאחרונה גם אוטובוסים שנסעו רק עד זמושץ' הנמצאת במרחק 35 ק"מ צפונה, בכביש המוביל לוורשה. כל יתר הדרכים שהובילו בכיוונים שונים היו „רכים", לא מרוצפים באבנים או לבנים ונקראו „דרכים פולנים". בסתיו וכן בראשית אביב בהמס השלגים קשתה מאוד התנועה בדרכים אלה. הרפש היה עמוק ודביק והסוסים סחבו בכבדות את העגלות

* תורגם מאידיש.

העמוסות משא. בהיות התנועה כה כבדה היו ממעטים לנסוע מרחקים גדולים, ולכן אמרו: כי טומאשוב נמצאת בקצה, היינו בפינה נידחת של העולם.

חיי היהודים נעו באורח תקין, כעל פסים שהונחו על ידי אבותיהם מלפני שנות חמשים. היו חסידים שהתפללו בשטיבליך החסידיים שלהם, וכן יהודים פשוטים, רובם בעלי־מלאכה, שהתפללו בבית המדרש הפשוט או בבית הכנסת. הראשונים תפסו מקום בראש בחיים הפומביים, חיוו דעה בעניני הקהל: קבלת רב, שוחט וכדומה. מחלוקות היו מתלקחות בין זרם חסידי אחד למשנהו במקרים כאלה. בסמוך לפני המלחמה התלקחה מחלוקת כזאת בעת מינוי שוחט. חסידי ראדזין הביאו שוחט משלהם, ואלו האחרים סירבו להרשות שיבוא לעיר שוחט הלובש ציצית עם תכלת. המחלוקת קיבלה אז צורה די חריפה. פרט לעתות של מחלוקת היה מהלך החיים חדגוני. יהודים היו משכימים לתפילה. היה מי שמקדים לקום, לצאת לכפר ולקנות שם מהאיכר לפני שיבוא המתחרה, אף הוא יהודי, ויחטוף ממנו. היה מי שממהר אל סדנת החייט או הסנדלר, ומי שאץ אל המקוה ואחרי התפילה עליו לבלוע דף גמרא ואחר כך לפתוח את חנותו. כל זה היה שיגרתי וכמעט לא מורגש. כל יום בהשכמת הבוקר סובב השמש על פני העיר ומקיש בתריסים לעבודת הבורא. כרגיל דופק היה במקל שלוש דפיקות, פעמיים יחד ופעם שלישית לחוד, אך כשהיה בר מינן בעיר — רק פעמיים. ואז שאלו יהודים ויהודיות זה את זה: מי נחיה (נפטר) הלילה? קמעה קמעה נפתחו החנויות. אף נשי השוק החלו מוציאות דוכניהן עם ירקות, פירות ומאכלי חלב. כל בוקר הוצבו גם שעות מספר כמה דוכנים עם מציות־אש טריות וחמות וכעכים רתוחים, וילדים בדרכם לחדר היו קונים מציה בשני גרושים וגבינה בגרוש. כל השבוע נראו בשוק לעתים נדירות עגלות איכרים, וחנוונים עומדים בחנויות ומגלגלים שיחה ביניהם. החמישי בשבוע היה יום השוק או כפי שנקרא „היריד". אז באים העירה איכרים מכל הסביבה למכור מצרכיהם ובעלי חיים, בהמות, סוסים, חזירים, עופות, ביצים וכדומה, ואחר כך הם קונים את כל הדרוש לצרכיהם. כל החנויות היו אז מלאות וגדושות קונים. לפנות ערב מלאו בתי המרזח איכרים־שותים.

בימי ששי לפנות ערב סובב השמש והקיש ל„בית הכנסת" לעת הדלקת נרות. יהודים סוגרים החנויות במהרם להכנות של שבת. בבוא הערב מקבלת כל העיר מראה של שבת. השוק מתרוקן. מבתי מדרשות נישאים קולות ערבים־מסולסלים של קבלת שבת וניגוני „לכה דודי". נערות חפופות־רעננות עוטות בגדי שבת יוצאות לטיול קצר עד בוא הקהל מהתפילה. אחרי סעודת ליל שבת מתמלא כביש קירה נוער מטייל. יהודים יושבים בבית או הולכים אל השטיבל להעביר את ה„סדרה" שנים מקרא ואחד תרגום. אותו דבר בחורי החסידים. תכופות יושבים עד מאוחר באישון לילה תוך סיפורי מעשיות ונפלאות של יהודים בעלי מופת. יש ויזדמן רבי הבא לשבת להתארח. אז תשתרר בעיר אוירה חגיגית מיוחדת. בליל שבת מתפלל הרבי עם החסידים שלו בבית הכנסת. אחר התפילה באים חסידים אחרים בהמון לקחת שלום מהרבי. אחרי האוכל

הולך הקהל אל שלחן הרבי, שם יושב הרבי בראש ועל ידו מקורבים וחסידים מסביב, בשטיבל הגדוש קהל מכל העיר. הגבאי מחלק שיריים. בעל מנגן טוב שר זמירות. הקהל משמח את עצמו. לפני ברכת המזון אומר הרבי דברי תורה תוך דממת־אימים. בריקוד מלא התלהבות של החסידים נשלם ה„שלחן", ומובילים את הרבי לביתו. „שלחן" כזה עורך הרבי גם בשבת בשעות היום או בשלוש סעודות.

חינוך הבנים הוא דתי־קפדני. כאשר נולד בן זכר באה קבוצת ילדי דרדקי עם העוזר (למלמד) בראש אל היולדת כל ערב עד הברית, וקוראים „שמע ישראל" פרשה ראשונה והפסוק „המלאך הגואל". כל ילד מקבל סוכריה ובפעם אחרונה דובשנית. במלאת 3 שנים מובילים את הפעוט, אם הוא ילד, כשהוא עטוף בטלית, בפעם הראשונה אל החדר. שם מחלקים כיבוד לרבי, לעוזר ולילדים. ואלה הם החדרים: 1. דרדקי כלומר מתחילים, מאלף־בית עד חומש; 2. תרגום: מהחומש וקטעים מרש"י; 3. ליותר גדולים, עד גמרא עם תוספות. אל הקטנים בני 4־5 שנה בא העוזר לביתם כל בוקר, מסייע להלבישם ואומר עמהם „מודה אני" ולוקחם לחדר. עם ילדות הוא אומר את ברכת הבוקר לבנות. גדולים יותר הולכים לבד לחדר. החדר נמצא בבית המלמד. הילדים יושבים צפופים סביב שלחן ארוך. בראש השלחן יושב הרבי, הרצועה בידו ומטיל משמעת חמורה. על כל פניה קלה מן החומש או הגמרא סופקים מלקות ברצועה. די שילד יעלה חיוך תמים באמצע הלימוד, והמלמד יפנה במבט זועם אל התלמיד הממרה בשאלה: שימע'לה, היכן עומדים? ואוי לו לשימע'לה המסכן אם אינו יודע היכן עומדים. תכופות בוחן הרבי את הילדים בימי חמישי, על מה שלמדו במשך השבוע, והילדים אמנם מפחדים מימים אלה. הילדים היו רואים את החדר כצרה צרורה. מאחלים לעצמם ליפול למשכב ובלבד שלא ללכת לחדר. לא טוב השפיעו על הילדים טענות ומענות של נשי המלמדים לבעליהן, שהוא, בעלה, ביש־מזל. אינו משתכר די לפרנסה. „בעולם מרויחים בעלים ומביאים הביתה מכל טוב, והלה לא יצלח למאומה". הרבי היה אז שופך את כעסו על התלמידים. אך ילדים הם ילדים. בדרך מהחדר הביתה משחקים בכפתורים, במקלות וכדומה. יקרה לפעמים שהרבנית מבחינה בדבר ומוסרת לרבי. אז לא יסולח לאף אחד והכל באים על עונשם. בלילות החורף כשהביצות קפואות או בשלגים עורכים מלחמה ילדי חדר אחד עם משנהו.

כמה שנים לפני מלחמת העולם הראשונה נפתחה בטומאשוב ישיבה ל־10 עד 13 נערים מחולקים ב־3 כתות. אף שהלימודים הם אותם שבחדר מביאה הישיבה הרבה שינויים חשובים. במקום חדר־המגורים הצר של המלמד לומדים הנערים ב„בית השני" הארוך. כתה א' עם ר' נתן מלמד ע"ה בעזרת הנשים של בית המדרש; כתה ב' עם ר' בנימין טפלר, וקבוצת בחורים קטנה בקלויז החייטים עם ר' משה דוד ע"ה. מדי שבת בוחנים את לומדי הכיתות בעלי בתים למדנים של העיר. אחרי הבחינה משלשלים פתק עם שם הנבחן לפתחון של קופסת פח, בעלת 3 פתחונים עם הכתובות „א" היינו „חלש", „ב" — „בינוני",

ו„ג״ — „טוב״. עסקני הישיבה היו: ר׳ מנדל ליובארט, ר׳ מיכל יודא פלוג הי״ד ועוד. כשפרצה המלחמה חדלה הישיבה להתקיים.

כשגומרים את החדר בגיל 13־14 עוברים ללמוד לאחד השטיבלים של החסידים ונחשבים לבחור של השטיבל. בנות היו מבקרות רק בחדר דרדקי ולומדות לקרוא לשון הקודש, שידעו להתפלל.

היו גם מורים לאידיש שהורו לילדים כתיבה באידיש מתוך „בריוונשטעלער״ (אגרון) וקצת לשון קודש. אלה היו ר׳ יעקב שֶרֶר ע״ה, ידוע בתור יעקב לֶרֶר, ר׳ יואל הנדלסמן (יואל בדחן) ועוד.

מבחינה כלכלית היה מצב הישוב היהודי ירוד למדי. מלבד כמה משפחות עשירות היו גם רבים בעלי פרנסה, אך לא פחות מזה היה מספר המשפחות שפרנסתן בדוחק, ומספר ניכר למדי לא יכול להרשות לו חתיכת בשר ביום חול, פרט לשבת.

העיר כמעט כולה התפרנסה מהכפר, מאיכרי הסביבה. ליהודים היו חנויות לסחורות שונות, גדולות וקטנות. חנויות ובתי עסק לאריגים, עורות, נעלים, כלי זכוכית, בגדי איכרים. הרבה חנויות מכולת, תה ומטעמים, בתי מרזח, מי סודה ומיני מתיקה ועוד. היו בתי חרושת לתיבות עץ קטנות לצורך בתי מרקחת, בבעלות ר׳ ישראל גרזיצ׳נסקי ע״ה, ר׳ יעקב פוטר, ר׳ נתן גרינוואלד ור׳ יחזקאל רייזנפלד הי״ד. היה בית חרושת לגילזים בשביל פפירוסים, בבעלות ר׳ שבתי פרידלנדר הי״ד וכמה מפעלים למי סודה שהיו שייכים לזלאטה ע״ה, ר׳ „איטצ׳לה מהבידל״, ר׳ שכנא לרנר ור׳ שמואל שווארץ (שמואל לייבל׳ס). היה גם מפעל לשיער חזיר, של ר׳ גצל לרר ויונה זינגר; 2 מפעלים למברשות, אחד של ר׳ לייבוש גרינבוים ואחד לר׳ יהושע איילין הי״ד.

היו גם יהודים שינקו פרנסתם ישר מהכפר. אלה היה סובבים על פני הכפרים וקונים מידי האיכרים קצת תבואה, פשתן, עופות וכד׳, עומסים על כתף הביתה ומוכרים לסוחרים. היו סוחרי תבואה גדולים יותר שקנו מהקטנים ושלחו לערים יותר גדולות, או טחנו ומכרו את הקמח לסוחרי קמח. סוחרי ביצים גדולים היו גם משגרים משלוחים גדולים לחוץ לארץ.

כעיר ספָר היו בטומאשוב גם יהודים המעבירים בגבול סחורות באורח בלתי־ליגאלי. קראו להם „שווארצרס״ (משחירים). היו גם שהבריחו מעבר לגבול נוסעים מן החוץ שהתקשו להשיג בעירם דרכון גוברנטורי. חלק מועט בלתי נחשב התפרנס רק מיהודים, כמו כלי קודש, רבנים 3 במנין ושוחטים כנ״ל, שמשים, חזן אחד ועשרה מלמדים, 2 סופרי סת״ם וכמה מוכרי ספרים שאצלם ניתן להשיג סידורי תפילה, חומשים, טליתות, תפילין וכן סיפורי מעשיות לילדים באידיש.

המצב ההיגייני של העיר היה ירוד מאוד. מלבד הדרך הרצופה אבנים שחצתה את העיר עם כביש קירה וזמושץ׳ היו כל הרחובות, כולל השוק, שטופים ביצות. מדרכות העץ שבורות בהרבה מקומות. ברחובות צדדיים לא היו

מדרכות כלל. לא הכל נעלו נעליים שלמות. גרביים רטובות מחמת הנעליים הקרועות היו מניחים לייבוש על הכירים לבישול האוכל.

רוב תושבי העיר גר בצפיפות. משפחות בנות 8־10 נפשות גרו על פי רוב בחדר אחד שבשום אופן לא ניתן להחזיקו בנקיון. בית המרחץ העירוני (היהודי) מוסק רק בימי ששי, ואף זאת רק לגברים.

התלבושת היא בדרך כלל מסורתית־חסידית. גברים חובשים כרגיל כובעי־לבד קטנים. חסידים חובשים בשבת כובעי־קטיפה. הנשים עוטות ללא יוצא מהכלל פיאה נכרית. רובן גוזזות ראשן מיד למחרת החופה.

היהודים חיים בדרך כלל באוירה נוחה, מקורבים זה לזה. אם יקרה לאחד אסון חלילה חשים הכל כאילו אסונם הוא זה, וכן בשמחות. חתונות חוגגים בנוכחות קהל משתתפים רב, תכופות במשך לילה שלם עד אור הבוקר. כל אחד רואה זאת כשמחתו האישית. יקרה שאנשים או משפחות מסתכסכים על עסקי פרנסה או ירושה, הרי בבוא ערב יום כיפור מתפייסים ומתברכים בשנה טובה. אם יהודי נעשה יורד ר״ל, נכשל במעמדו, משתדלים ככל האפשר לעזור לו ולהעמידו שוב על רגליו. דואגים לשכנים עניים בסיפוק בשר ודגים לשבת. אם בחורה עניה מתקשה בשידוך נושאים הכל בעול ואין נותנים חלילה לבת ישראל שתשב עד שתלבין.

כך פחות או יותר נראו החיים בקהלה קדושה טומאשוב־לובלין עד שנת 1914.

ב.

בשבת הראשונה לאחר שפרצה המלחמה, באויגוסט 1914 בבוקר, כשישבו יהודים לסעודת השבת קמה בהלה בעיר. שמואל פוטר ציוה לרתום עגלה וסוס ויצא לדרך. אם שמואל פוטר עוזב את העיר בעצם יום השבת הרי זה הסימן הכי־טוב שהעיר בסכנה. כמעט כל העיר חוטפים צרורות ככל הניתן לשאת ביד ונעים עם הכביש הזמושצ׳י. בעלי עגלות מעמיסים על העגלות מטענם וכלי מיטה ויוצאים לדרך. תוך נסיעה הם מעלים ילדים וזקנים על עגלותיהם ככל האפשר. בעיר נותר מספר אזרחים מועט ביותר. ביום רביעי הבא נכבשת העיר על ידי הצבא האוסטרי. בכביש קירה פורצת דליקה וכמעט כל הרחוב עולה בלהבות. אט אט חוזרים תושבי העיר שברחו לבתיהם. אחרי שלושה שבועות של כיבוש מפנים האוסטרים את העיר. כמה ימים לפני הפינוי הם מטילים על האוכלוסיה קונטריבוציה בסכום גדול ובתור ערבים הם חובשים את המורה הוראה ר׳ יוסף לייביש, את ר׳ ישראל גאז׳יצ׳נסקי ואת ר׳ שמעון קוסובסקי. נרדפים על ידי הרוסים הם אינם מספיקים לגבות רק חלק מהסכום הנקוב ועוזבים את העיר בשחררם קודם את הערבים. הגייסות הרוסים נעים קדימה וכובשים שטחים בגליציה. עם התרחקות מערכות המלחמה חוזרים החיים לתיקונם. החנויות שוב פתוחות. האיכרים באים שוב לירידים. מתחיל מסחר מוגבר תוך העברת סחורות לערי גליציה הכבושות.

ילדים הולכים שוב לחדרים. אך האוירה עם זאת נכאה, *מלחמה...* יום יום צועדים דרך העיר מחלקות־צבא אל חזיתות המלחמה. מובילים מחנות פצועים מן החזיתות. נשים שבניהם או בעליהם בצבא מהלכות כשפניהן חרושות דאגה. חוסר בטחון טבוע בכל. בליל ששי הולכים שוב יהודים לקבלת שבת אך אין אלה אותם הקולות. תחת התרוממות הם משרים עצבות. אין שרים עוד „לכה דודי". התפילה עוברת כשיגרה והשבת מאבדת מהאופי שבקדושה. יהודים חיים בפחד פנימי מהבלתי ידוע. פה ושם שומעים סיפורים של מגידי עתידות שהתנבאו על סופה הקרוב של המלחמה. „שלחן הניחושים" נעשה מאוד פופולרי. מי שהיה לו שלחן שכולו עץ בלי שום מתכת כמו מסמרים וכדומה מעמיד סביבו עשרה אנשים וכפותיהם שטוחות על טבלת השלחן כ־10 רגעים. אחר כך מרימים את הידיים קצת מעל השלחן ושואלים *„כמה?"* השלחן מרים שתי רגליו ומורידן בנקישות. מספר הנקישות הוא המענה לשאלה. יהודים סקרנים לדעת כמה שבועות תימשך עוד המלחמה, והשלחנות אמנם ענו. אך הצרה שבין השלחנות עצמם לא שרר השלום. כשאחד ענה 6 שבועות נתן השני 8 ושלישי נתן אפילו 16. „שלחן הניחושים" היה אז גיבור העיר; אך עוד יותר מרט את העצבים. באין ברירה סילקו את ה„שלחנות" הבדאים ומסרו את השלום בידי הגורל, בתקוה שלא יתן לחכות לו הרבה זמן.

חדשי הקיץ 1915. הגרמנים מקבלים את החזית האוסטרית ושוברים את הקוים הרוסים. מתחילה נסיגת הצבאות הרוסים. אט אט מתקרבים הקרבות לטומאשוב. רטט עובר את הכל לנוכח הסכנות הכרוכות בהם. הרבה משפחות יהודים עוזבות את העיר בכיוון לרוסיה בדעה להעמיק ולהתרחק משדות הקרב. בלילה האחרון אירעו הרבה מעשי־שוד כשהצבא הרוסי הנסוג התנפל על האוכלוסים היהודים חסרי־המגן. בבוקרו של ה־16 בתמוז תרע"ה מתחילה הרעשת העיר על ידי הצבא הגרמני. היהודים סובלים רבות בהרעשה. הם מתרכזים בבניני חומה כמחסה. בית הכנסת מתמלא משפחות יהודים וכל הד קול של ירי תותח מתקבל בצעקה „שמע ישראל". קוזקים בודדים נכנסים למקומות המחסה ודורשים כסף או תכשיטים מאת היהודים המקובצים השרויים באימה. רימון פורץ וחודר לעזרת הנשים. נערה בת 20 נפגעת ומאבדת רגל ואחרי שמונה ימים של יסורים קשים בא הקץ לחייה הצעירים.

סמוך ל־4 אחר הצהריים רואים כבר בהמגיע הצבא הגרמני ונושמים לרווחה.

תחת השלטון הגרמני שותק הדופק המשקי של העיר. העסקים נשארים סגורים, האיכרים אינם באים כלל העירה. הגרמנים לוקחים אצלם את המיצרכים וגם את הסוסים. מתחיל מסחר בלתי ליגלי בכל. יהודים הולכים אל הכפר לקנות מהאיכר תבואה או צרכי אוכל. אך אם גרמני מבחין ביהודי עם מקחו הוא נוטלו ממנו. משתרר רעב בעיר. פורצת מגפת חולירע הגורמת להרבה קרבנות. עם כל יום ויום עולה מספר המתים בעיר. חברת ביקור חולים פועלת בלא ליאות לעזרת הנפגעים במחלה אך לעתים נדירות מצליח מי מהם

להשאר בחיים. יהודי טומאשוב נוקטים אז במעשה־סגולה, היינו: מזווגים חתן עני עם כלה עניה יתומה והעיר עורכת את החתונה. החתונה נערכת בבית־המדרש של החסידים ומשם מוליך כל הקהל את החתן והכלה לחופה בבית העלמין. ומענין הדבר: אחרי כמה ימים נעצרה המגיפה...

ליד מינהל העיר הצבאי קם מינהל אזרחי שבו נוטלים היהודים חלק נכבד. ר' יהושע'לה פישלזון הי"ד נעשה ראש העיר והמיליציה העירונית רובה יהודים. זה מוסבר בכך: ראשית הרי רוב תושבי העיר הם יהודים, ושנית היהודים באידיש יכולים להידבר ביתר קלות עם הגרמנים.

אחרי תקופה נכרת עובר המינהל הצבאי מידי הגרמנים אל האוסטרים. אז באות הקלות רבות בחיי העיר. ואף כי מחלקים קמח לחם וסוכר במנות לפי כרטיסים ניתן להשיג ולקנות כמעט את הכל. אנשים מקבלים בלי קושי דרכונים לנסוע ללמברג ומקטון ועד גדול נוסעים ברכבתית (קולייקה) שבנו הגרמנים לבלזץ לתחנת הרכבת וממשיכים ברכבת ללמברג בהובילם סחורות לשם וחזרה. המסחר בלתי ליגלי, אך כמעט בלתי מופרע. ליהודים מעניקים קונצסיות (זכיונות) שונות כגון טראפיקים (מסחר בטבק). טראפיק ראשי מקבל ר' אברהם יצחק בלאנדר ע"ה שנעשה עשיר מזה. בהודאה לא־ל הוא כותב ספר תורה ומובילו לבית המדרש החסידי בתהלוכה חגיגית מפוארת להפליא עם תזמורת. הוא עורך גם סעודה רבתי ובין המוזמנים גם אישי המלוכה בעיר. קונצסיה לקמח מקבל ר' בנימין וויינברג ע"ה. לסחורות אחרות — ר' ישראל לרמן בשותפות עם גיסו ר' הירץ פלדזן ע"ה. כל בעלי הזכיונות התעשרו.

תחת השלטון האוסטרי משתנה גם כל סדר החיים של הקיבוץ היהודי בעיר. בפני היהודים פתוחות הדלתות בכל משרדי הממשלה והעיר. בכל מקום מקבלים אותם בידידות. יהודים הפסיקו לראות את עצמם כאזרחים ממדרגה שניה. ניעורה הכרתם הלאומית שקיבלה חיות יתירה. קמה בטומאשוב הסתדרות ציונית. הנואם הראשון שהביאו היה ה' חיים גליבטר מזמושץ' שהופיע בפני קהל רב בבית המדרש הפשוט. יהודים מתפעלים למראה שוטר צבאי־אוסטרי ניצב בפתח בית המדרש ושומר על הסדר. נפתחת ספריה עם ספרים באידיש ועברית. מופיע תיאטרון באידיש. מתי ראו זאת בטומאשוב? אמנם יהודים חרדים מגלים מורת רוח נמרצת, אך הנוער אינו רוצה לדעת מזה. בבתים רבים הופר השלום בצורה חריפה בין אבות ובנים. הנוער החל מתלבש אירופית. מחליף כובעי חסידים קטנים במגבעות. באי אלו שטיבלים פורצות שערוריות כשמעכבים את התפילה בגין נוכחותם של חובשי מגבעות. מארגנים מפלגות בזו אחר זו. נוסד „המזרחי" הסתדרות ציונית־דתית, אך זו מעוררת התנגדות חריפה בין החסידים הטוענים שהיא עלולה להעביר את הנוער הדתי לשורות החפשים. נפתח חדר מתוקן שלומדים בו עם הילדים עברית. צצים „פועלי ציון", „צעירי ציון", „השומר הצעיר", ונוסד „החלוץ" השולח צעירים, בנים ובנות, לעבודה חקלאית, לשם הכנה לעליה לארץ ישראל. צץ ועולה גם ה„בונד" שעמדתו אנטי־ציונית. סביב המפלגות מרוכזים כמעט כל בני הנוער, ונוער זה

מטיל עצמו בכל להט נשמתו הצעירה לתוך הפעילות המפלגתית, ובלא שידעו מאימתי ומהיכן היתה לפתע העיר תקועה ביורה בינמפלגתית רותחת. המחלוקות בין החסידים בעלמו ובמקומן באו ויכוחים נלהבים בין מצדדי המפלגות השונות. נדירות מאוד יבוא רבי להתארח. כנגד זה בא כל שני וחמשי נואם מפלגתי המופיע באולם המפלגה בפני חבריה וגם באולם כללי, ולא נדירות בבית המדרש. אז רבה התכונה כמו לחתונה ציבורית. חברי המפלגה של הנואם מרגישים כשושבינים שחייבים לשמור על החתן שלא יאונה לו כל רע חלילה. ואלו היריבים צריכים „להרסו" בקריאות ביניים תכופות, ולהעמיד אפוננטים (מקשנים) שנוני־לשון. כך מחויר והולך חותמה של החסידות הטבוע מזה דורות בישוב היהודי. את המקום הראשי תופס עתה המאבק האידיאי־הבינמפלגתי השולט בחיים הפומביים של העיר. אכן בשבת מלאים בתי התפילה מתפללים. גם בימי חול הולכים יהודים וגם בני־נוער להתפלל. אך הדבר נראה כהרגל ישן, כשיגרה שבטבע.

שנת 1918. המלחמה טרם נגמרה, אך מצב הרוח המלחמתי המתוח כמו חלף. בתור שטח כבוש לא חלה על טומאשוב חובת שרות צבאי. יהודים הסתגלו לתנאים החדשים ואט אט השתלבו בחיים תחת המשטר האוסטרי. התפתח מסחר בלתי ליגלי מסועף מאוד, ביחוד עם למברג. מצב הפרנסה בכללו היה לאין שיעור יותר טוב מאשר לפני המלחמה. יהודים החלו מהרהרים בחינוך הבנים המוזנח במידה רבה. אז באה יזמה לפתוח ישיבה קטנה. עם העסקנים נימנו ר' מיכל יודא פלוג הי"ד, ר' אברהם יחזקאל בידרמן ע"ה, ר' איצ'ה מאיר גארטלר, ר' ליפא הוניגספלד ע"ה, ר' אליעזר גרשון טייכר הי"ד, ר' שלום רייז הי"ד ועוד. מיד אחרי הפסח נפתחה הישיבה ב־2 מחלקות. בראשונה, הקטנה, הורה ר' שמחה המלמד „הקומורוב". היא נמצאה ב„בית השני", חדר ארוך צדדי בבנין בית המדרש הפשוט, שבו התפללו בקביעות קהל די ניכר של יהודים פשוטים, רובם בעלי מלאכה. במחלקה השניה לימד ר' נתן מלמד ע"ה, בעזרת נשים של בית המדרש הפשוט.

אם הזכרנו את ר' נתן מלמד כדאי להעיר שהיה מלמד מעולה להפליא. בעצמו יליד יוזפוב במשפחת בעל מלאכה, התחתן עם בת משה פישלס בטומאשוב. הוא הצטיין כפדגוג מומחה במקצועו שאין דומה לו בכל הסביבה. מעולם לא הכה ילד, ועם זאת יראו הילדים ממבטו ואף אהבוהו. למדן גדול היה ובעל כושר הסברה עצום, שעה שהורה לילדים. אך העיר לא זכתה להחזיק בו זמן רב כמחנך. מחלת ריאות כרונית קיפחה את חייו בגיל העמידה. העיר חלקה לו כבוד אחרון בלוויה ענקית בדרכו למנוחת עולמית. הלוויה חלה בשני של פסח, ומענין שבאותו תאריך של יום טוב היתה גם לוויתו של תלמיד חכם גדול ר' הירשלה משה אלי'ס (גלרנטר) ז"ל, ושתי הלוויות הקדירו את השמש של יום טוב שביקשה בכל כוחה להפיג את רגשי־העצב של יהודי טומאשוב בקרני האביב הנהדרות שלה.

ב־2 המחלקות של הישיבה למדו למעלה מ־100 תלמידים, והעסקנים עמדו להרחיב את הישיבה, אך באמצע הקיץ אירע אסון: באישון לילה פרצה דליקה

והעיר בחלקה הגדול, כולל בית המדרש עם בית שני ובית הכנסת, עלתה באש. הישיבה שוב לא נפתחה.

ג.

סתיו 1918. חיילים אוסטריים משתרכים בודדים ובקבוצות, מפורמים, מרושלים, מדוכדכים כלאחר קרב אבוד, בכיוון דרומה. הם מוכרים מעל עצמם המעילים ושאר אביזרים צבאיים להקל את הדרך הביתה. קבוצות מאורגנות של צעירים פולנים ניצבים בכביש קירה. הם לוקחים את הסוסים והנשק מן החיילים פרוקי־הארגון של הצבא האוסטרי המחוסל. קמה מיליציה אזרחית פולנית, וטומאשוב הופכת חלק מפולין המשוחררת העצמאית. עם קום מדינת פולין צפויות הרבה צרות ליהודים. האנטישמיות הרדומה אצל הפולנים מתעוררת ודוהרת בראש מורם על פני ערים ועיירות, פוסעת על פני רגשות, רכוש, ופעמים אף על החיים של יהודים, אזרחים־עמיתים. היהודים מצדם שוב אינם מקבלים זאת כדבר טבעי שיש להיכנע ולהשלים עמו. לא. יהודים מרגישים עצמם נפגעים, נתונים לעוול, נעלבים. הם יוצאים במחאות, תובעים צדק, מה שבא לידי ביטוי הכי חזק בפי הציר היהודי יצחק גרינבוים מעל במת הסיים. נפתחת תקופה חדשה בחיי היהודים בפולין, שבה קם דור חדור־הכרה עצמית יהודית־לאומית, דור רגיש מאוד לכל אי־צדק אנטישמי באופיו, המגיב בהחלטיות מפעפעת כפי שלא נהג כך בעבר. זהו הדור, אפשר לומר בביטחה, שבו גדלו וחונכו הלוחמים והבונים של מדינת ישראל בימינו. כיצד נשתקפה תקופה זו אצלנו בטומאשוב?

מחוסר בקיאות באשר לשורת מאורעות אצלנו באותה תקופה שעשתה היסטוריה, אני נאלץ להשאיר פרק מענין זה לאלה הזוכרים אותו ביתר פירוט, וקרואים על כן לעשות זאת.

ברם, לא אצא ידי חובתי אם לא ארשום את המאורע הבא שבעצמי הייתי עד־ראיה לו. בימים ההם הופיע מחנה של טירונים צעירים מהצבא הפולני שצעדו בטורים על הכביש בכיוון לדרך קירה. יהודים סגרו את החנויות וגם נעלמו מהרחוב שלא לספוג מכות מקלגסי פולין לעתיד. בשוק על יד הכביש מול רחוב קושצ׳לנא עמדו 3 יהודים ושוחחו. 2 מהם ברחו עם המנוסה והשלישי, היה זה ר׳ יקותיאל פויגל ע״ה, אגב איש קשיש כבר, נשאר על עמדו. למראה „מציאה" כזו קרבו אליו הטירונים, אך הלה לא נבהל ובמקל שבידו הכריע לארץ שני בריונים צעירים לפני שהספיקו לגעת בו. וגם אז לא ברח גיבורנו היהודי. אז הסתער עליו מחנה שלם והוא הוכה ונפצע קשות. משמר של ליודובצים מילט אותו מידיהם ושותת דם הובא לבית שמואל ריזלס. זמן רב הילך ר׳ יקותיאל בראש חבוש וזכה באהדה רבה מצד כל יהודי טומאשוב.

יהי זכרו ברוך.

איך הרעיון הציוני הסתובב וחדר לתוך עירנו טומאשוב

מ. גוזיצ׳נסקי

עד גיל חמש עשרה עסקתי בתורה ובחסידות. יום יום הלכתי ל„שטיבל" טריסק׳ר־קוזמיר, עיינתי בספרי חסידות, שמעתי מעשיות של חסידים ולמדתי אצל מלמדים טובים.

זכורני, שפעם שלחני אבי ז״ל אל הרב, אב״ד רבי חיים אהרן צבי שידקובסקי ז״ל, כדי למסור לו מכתב. הוא הראה לי פנים שוחקות, ודרך אגב, בחן אותי מעט, ושאלני שאלות מספר. מני אותו יום נהייתי לאורח קבוע בביתו, עד שקבע שיעור מיוחד בגמרא, פעמיים בשבוע, בו השתתפתי יחד עם בנו יחזקאל.

*

לבית הרב ר׳ חיים אהרן צבי, היו נכנסים ובאים אנשים שונים שבאו ממקומות אחרים. בין הבאים היו נציגיהם ושלוחיהם של ישיבות, מוסדות וארגונים שונים; וכן רבנים, דרשנים ומטיפים.

פעם אחת, הגיע לבית הרב „מטיף לאומי" וביקש ממנו רשות לדרוש בבית המדרש העיר; רק אחר לבטים רבים נאות הרב לבקשתו, אם כי לא ברצון מלא. כי נוסף על העובדה שעדיין לא נשמע נאום ציוני בעיר, היה גם לבושו של השליח הזה — שונה מן הרגיל בטומאשוב, עם שערותיו הארוכות שירדו על כתפיו, ובשבת היה חובש צילינדר לראשו, דבר שלא נראה כלל בעירנו.

הנואם שנשלח מ„הוועד האודיסאי", החל את דרישתו בקול נמוך אבל נעים, כשמדי פעם הלך קולו וחזק. היו אלה הימים שלאחר הפרעות ברוסיה, ובעיטין הוא הצליח לתאר את המצב בגלות רוסיה בצבעים שחורים וקודרים, עד שהגיע להבעתו של הרעיון הציוני, בצטטו פסוקים מספר יחזקאל בענין חזון „העצמות היבשות".

*

עצם הרעיון הזה כבר הובע בפעם הראשונה על ידי הגאון רבי שמואל מוהליבר ז״ל, בעת האספה ההיסטורית בעיר קאטוביץ, אשר הוא היה מראשי הנואמים בה.

נאומו על „העצמות היבשות" נתפרסם בעולם היהודי, והוא הפך לנושא שיגרתי בפי כל הדרשנים והמטיפים הלאומיים.

רוב המשתתפים באסיפת „חיבת ציון" זו היו אנשים חפשיים, דבר שהביא בעטיו את התרחקותה של רוב היהדות החרדית, מן התנועה הציונית. אמנם, רבי שמואל מוהליבר, חזה זאת מראש בעיני רוחו, בהדגישו בנאומו באותה אסיפה, בו הזכיר את חזון „העצמות היבשות", את המאמר חז״ל, במסכת סנהדרין דף צב: ומאן נינהו מתים שהחיה יחזקאל? — אלו בני אדם שאין בהם לחלוחית

של מצוה... אלו בני אדם שכפרו בתחית המתים... אלו בני אדם שחיסו את ההיכל כולו שקצים ורמשים... בדברים אלה רצה להעיר את תשומת לבם של היהודים החרדים שגם יחזקאל בראותו בחזונו את תחיתו של עם ישראל בארצו, ידע כי הראשונים לתחיה יהיו אלה האנשים שאין בהם לחלוחית של מצוה.

*

המטיף הלאומי שעמד כאן לפנינו, במלוא שיעור קומתו, על בימת בית המדרש, דיבר בהתלהבות גדולה, ודבריו היו חוצבים להבות אש, כשכל הנוכחים יושבים בפיות פתוחות, כדי לשתות את דבריו והקשיבו להדרשן הנפלא הזה, מלאי התפעלות והתרגשות מהופעתו המרשימה של המטיף הלאומי הזה.

במיוחד עשו הדברים רושם חזק עלי, כמעט כל הלילה נדדה שנתי מעיני, הפכתי על משכבי ולא יכולתי לתת תנומה לעפעפי. דבר זה גמל בלבי את ההחלטה כי אכתוב לעתון „הצפירה" על אודות המאורע הזה, והרושם שהוא עשה עלי ועל כל קהל השומעים.

בבוקר השכם, נגשתי למלאכת הכתיבה, לאחר שורה ארוכה של מחיקות, כתבתי ומחקתי, עד שעלה בידי שני עמודי נייר מלאים. שלחתים ל„הצפירה" בתקוה שיפרסם אותם בהעתון. עברו יום אחר יום, שבוע אחר שבוע, חפשתי בהעתון ולא מצאתי מכתבי; התיאשתי מזה, כי דמיתי בנפשי, כי בודאי לא מצאו דברי חן בעיני העורך וזרק אותם לסל המערכת. אך לא כן היה הדבר. בבוקר לא עבות אחד, פרשתי לפני את גליון „הצפירה" והנה לפתע צצו לפני מלים שכללו את שמי שחור על גבי לבן, באותיות גדולות, בטור: „מכתבים מערי השדה" כל אשר כתבתי. בתחילה יראתי להראות את עצמי בפני החסידים, מפני מה יאמרו הבריות, וימים אחדים החבאתי את עצמי, ולא הלכתי לה„שטיבל", כי שני בעלי בתים היו קוראים התמידים של „הצפירה", והם בודאי קראו את מכתבי ופרסמו ברבים את העובדה הזו. אבל למזלי, אחד לא קרא דברי, בעוד שהשני שכן קרא, שבחני על זאת, כי דברי מצאו חן בעיניו.

זמן רב לאחר מכן, קבלתי מכתב מלשכת הנהגה הציונית למדינת פולין גליל וארשה, וחתם עליו „נ. ס." (נחום סוקולוב), ובו כתוב לאמור: שמאחר שנודע להם כתובתי, הם פונים אלי במפגיע לייסד בעיר טומאשוב אגודה ציונית... קראתי את המכתב פעם ושתים ולא האמנתי למראה עיני. חשבתי שבודאי אירעה כאן טעות, כי מי אני ומה אני? חובש בית המדרש, בן שבע עשרה שנה. האם אני יכול לייסד אגודה ציונית? (המכתב הזה ועם עוד כמה מכתבים ותמונות מסרתי להגנזך הארכיון הציוני בארץ). כבר עבר יותר מיובל שנים מעת שנכתבו והם שייכים להסטוריה הציונית, כי ממנו ניתן לדעת, כיצד התפתחה התנועה הציונית בפולין.

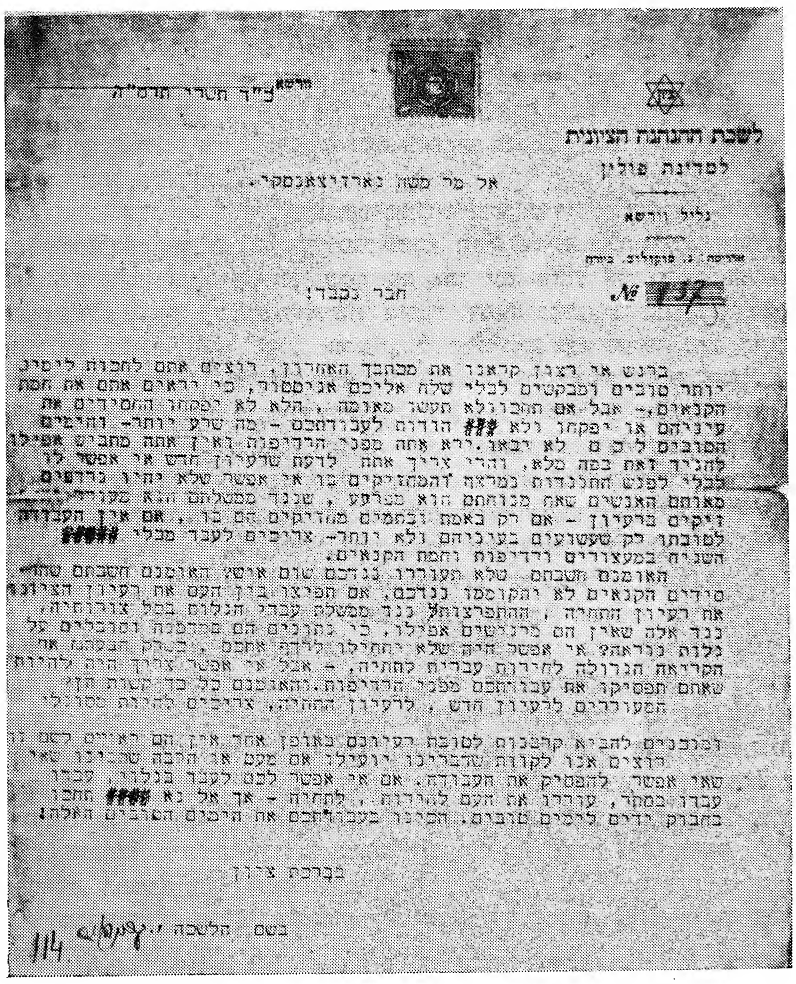
המכתב הנ"ל הביאני במבוכה ולא ידעתי מה לעשות, וכיצד להגיב עליו, האם להשיב עליו או לא לענות כלל. במשך זמן מסויים הייתי אובד עצות, לבסוף החלטתי להשיב ולהסביר להם את המצב כמו שהוא בעירנו. בהמכתב

הדגשתי שהנני נער בן שבע עשרה שנה, חובש בית המדרש, ולא עסקן ציבורי. כן ציינתי שכמעט כל הבעלי בתים בעיר הם חסידיהם של אדמו״רים שונים, ובודאי יתנגדו כולם לשמוע הרעיון הזה, ועוד דברים דומים.

בימים ההם עדיין לא היו מפלגות דתיות בפולין, כגון: מזרחי ואגודת ישראל. אפילו אגודות ציוניות עדיין לא היו בערי השדה, אלא בערים הגדולות בלבד.

חשבתי, כי בשיגור מכתב התשובה הזה נסתיימה הפרשה הזו, אבל לא כן

לשכת ההנהגה הציונית (צלום)

ורשא כ״ד תשרי תרפ״ה

לשכת ההנהגה הציונית
למדינת פולין
גליל וורשא
אדריסה: [illegible]
№ [illegible]

אל מר משה נארדיצאנסקי.

חבר נכבד!

ברגע זה רק קראנו את מכתבך האחרון. רוצים אתם לחכות לימים יותר טובים ומבקשים לבלי שלח אליכם אינספקטור, כי יראים אתם את חמת הקנאים. – אבל אם התכוונו לא תעשו מאומה, הלא לא יפקחו החסידים את עיניהם אז יפקחו ולא ### הודות לעבודתכם – מה שלא יותר – והימים הטובים לכם לא יבאו. ירא אתה מפני הרדיפה ואין אתה מתבייש אפילו להגיד זאת בפה מלא, והרי צריך אתה לדעת שרעיון חדש אי אפשר לו בלי לפגש התנגדות במדה והמחזיקים בו אי אפשר שלא יהיו נרדפים מאותם האנשים שאת מנוחתם הוא מפריע, שנגד ממשלתם הוא מעורר [illegible] דיקים ברעיון – אם רק באמת ובתמים מחזיקים הם בו, אם אין העבודה לטובתו רק שעשועים בעיניהם ולא יותר – צריכים לעבד מבלי ##### השגיח במעצורים ורדיפות וחמת הקנאים.

האומנם חשבתם שלא תעוררו נגדכם שום איש? האומנם חשבתם שהחסידים הקנאים לא יתקוממו נגדכם, אם תפיצו בין העם את רעיון הציונות את רעיון התחיה, ההתפרצות נגד ממשלת עבדי הגלות בכל צורותיה, נגד אלה שאין הם מרגישים אפילו, כי נתונים הם [illegible] על גלות נראה? אי אפשר היה שלא יתחילו לרדף אתכם, [illegible] את הקריאה הגדולה לחירות עברית לתחיה, – אבל אי אפשר צריך היה להיות שאתם תפסיקו את עבודתכם מפני הרדיפות. האומנם כל כך [illegible] המעוררים לרעיון חדש, לרעיון התחיה, צריכים להיות מסוגלים

ומוכנים להביא קרבנות לטובת רעיונם באופן אחר אין הם ראויים לשם זה. רוצים אנו לקוות שדברינו יועילו אם מעט או הרבה [illegible] שאי אפשר להפסיק את העבודה. אם אי אפשר לכם לעבד בגלוי, עבדו במסתר, עוררו את העם [illegible], לתחיה – אך אל נא #### [illegible] בחבוק ידים לימים טובים. הכינו בעבודתכם את הימים הטובים האלה!

בברכת ציון

בשם הלשכה [signature]

114

היה הדבר, מאז החלה חליפת מכתבים ארוכות בין הלשכה הציונית וביני, וכל זה עקב מכתבי למערכת „הצפירה" על אודות דרשת המטיף הלאומי בטומאשוב.

*

פעם בבוקר לא עבות אחד קבלתי מהדואר חבילה של כרוזים ציוניים, ביחד עם מכתב אלי שאפיצם בין אנשי עירנו. בין החבילה היה גם „קול קורא" אחד באידיש, והכותרת למעלה היה: „ד"ר הרצל איז טויט — אבער זיין גייסט לעבט" (= ד"ר הרצל מת — אבל רוחו חי). אני לא יכולתי אז להבין האימרה הזאת, מה זה הוא מת אבל רוחו חי?? זיין גייסט לעבט... איפה הוא חי? מה זה רוחו חי? כל הלילה לא יכולתי לישון, רוח—רוחות... גייסטער— רוחות חיים... התבלבלו במוחי, הקול קורא הזה לא נתן לי מנוח, האם יש רוחות בעולם, ובמיוחד מד"ר הרצל?

בלילה יראתי ללכת החוצה יחידי, הבטתי בכל הצדדים אולי הולך הרוח אחרי, ומה הוא עושה הרוח הזה, איך מראהו האם הוא מדבר? התחלתי להתעניין ולקרוא דבר מה מהדוקטור הרצל, חקרתי ודרשתי ומצאתי שהד"ר הרצל כתב ספר בשם „מדינת היהודים". אבל איפה אפשר להשיג הספר הזה, בעירנו טומאשוב בודאי אין הספר הזה. אבל יגעת ומצאת תאמין. שמואל ניי, שהיה ידיד אחי ר' פישל ע"ה והיה בא לעתים תכופות להחנות של אחי, הוא היה כבר נחשב „למשכיל", ופעם אחת כשבאתי להחנות של אחי מצאתיו שם. הוא כבר היה איש בא בימים, איש עשיר וקבלן בשביל החיילים הקוזאקים שעמדו בעירנו, ואני הייתי אז נער צעיר כבן שמונה עשרה, לא העזתי לדבר אתו ולשאול אותו אם יש לו הספר מד"ר הרצל; בחשאי בקשתי את אחי שישאול אותו וכן עשה, וכאשר שמעתי תשובתו שכן יש לו הספר, בקשתיו להשאיל לי על ימים אחדים. הוא אמר לי שאבוא בערב לביתו ויתן לי הספר, וכך הוה. סגרתי את עצמי בחדרי וקראתיו עד השעה מאוחרת בלילה, וכן ביום המחרת עד שגמרתיו, ומאז נהפכתי לאיש אחר. הבנתי אחר כך ה„קול קורא" עם הכותרת „הרצל מת — אבל רוחו חי".

הספר הקטן הזה עשה עלי רושם גדול, ואז החלטתי בדעתי שלמען ציון לא אחשה ולמען ירושלים לא אשקוט...

*

אחר חתונתי כשהייתי על הקונגרס הציוני הי"א שהיה בוינה בשנת תרע"ג, שבו השתתף גם מייסד המזרחי הרב הגאון רבי יצחק יעקב ריינס ז"ל; תואר פניו היה כאדמו"ר, כרבי של חסידים, עם זקנו הלבן היורד על פי מידותיו, ובגדו המשי, עם כובעו הצילנדר על ראשו, הדרת פניו ענתה בו שהוא רב חכם; כשהלך אל הבימה לנאום הסיר מעליו הצילנדר ורק כיפה גדולה על ראשו, נאומו במבטא הליטאי, עשה עלי רושם גדול בלתי נשכח.

אגב, מספרים בשמו שהיה אומר: צדקה עשה הקב"ה עם ארץ ישראל,

מה שהעיר תחילה את לבותיהם של החפשיים לעלות ולבנות את הארץ, אלמלי היו הראשונים חרדים, כי אז בודאי היו החפשיים מתרחקים לגמרי מכל עבודת הבנין, מפני פחד מגוחך של „אינקביזיציה דתית" וכדומה, והיו מתבוללים לגמרי בתוך הגויים. אבל עכשיו כשהחפשיים היו הראשונים לבנות את הארץ, יש לקוות כי גם החרדים יתנו סוף סוף את ידם לבנין, מכיון שקדושת ארץ ישראל קיימת בלבו של כל יהודי חרד.

ומאז אחרי ששמעתי את נאומו של הרב ריינס וגם את נאומו של הרב ר' מאיר ברלין ז"ל, ששינה אחר כך שמו לבר־אילן — נהייתי ל„מזרחי"...

בפעם הראשונה שמעתי אז הסיסמה או הפרוגרמה: ארץ ישראל לעם ישראל על פי תורת ישראל.

בועידת המזרחי אז בוינה נמנה ונגמר שהרב ר' מאיר ברלין (בר־אילן), יסע לארצות הברית להפיץ שם הרעיון של ה„מזרחי", למצוא מסילות בלבות אחינו החרדים.

ואמנם הצליח בשליחותו, ובזכות עמלו ומסירות נפשו נוסדו אז הרבה סניפים של „אגודות המזרחי" בארצות הברית.

ארגונים והסתדרויות

ארגון המזרחי בטומאשוב

חיים יוסף לרר

במאמרי זה אני רוצה לתת סקירה קצרה על ארגון המזרחי שבחיים הדתיים, התרבותיים והפוליטיים בעירנו — בין המלחמה העולמית הראשונה והמלחמה השניה, שהביאה לאסוננו לחורבן היהדות הפולנית. היה לו חלק לא מבוטל, והשפעתו נכרת היה בכל, וביחוד להרעיון שבשבילו נוסד, תחית עם ישראל ברוח ישראל סבא בארץ ישראל.

הרעיון של שיבת ציון שקם עוד בשנות תר״ד—תר״ל ע״י הגאונים הרב ר׳ צבי קלישר והרב ר׳ אליהו גוטמכר ז״ל, ואחר כך התקופה של חובבי ציון בשנות תר״מ—תר״נ, שהרעיון התחיל כבר להתגשם על ידי שיבת בנים לגבולם והקמת המושבות הראשונות בארץ, על ידי יוצאי רוסיה ורומניה — לא הכתה שרשים בפולניה הקונגרסית, וביחוד בגליל לובלין כמו שקראו לו פולניה הקטנה. רק אחרי הופעתו של הרצל ז״ל והקמת התנועה הציונית שהתחילה להתפשט בכל חלקי תבל איפוא רק שהיהודים נמצאו, אז גם בפולין כמעט בכל הערים הגדולים נתיסדו אגודות ציוניות מכל הזרמים, ובתוכם של המזרחי. אבל בסביבה של לובלין לא ניכר היה כלום מזה, נמצאו רק בכל הערים יחידים שנספחו לה, קנו שקלים, תרמו לקק״ל, אבל להתארגנות ולמעשים לא בא. ואני הקטן עוד בנעורי נתפסתי להרעיון הזה, אבל ליבא לפומא לא גליא, מספיק היה שידעו כי אני קורא עתונים „הצפירה״, „מאמענט״. כשעברתי אחרי נשואי לטומאשוב לפני המלחמה הראשונה, נודעתי שישנם הרבה מהדור הצעיר שמחזיקים אותם לציונים, אבל שום ארגון לא היה. צריכים לציין כי התנועה הציונית בזמן המשטר הצארי היתה אי־ליגלית, וכל העבודה התנהלה תחת השם „חברה לתמיכת יהודים עובדי אדמה בא״י״. אני כמובן לא היה לי שום קשר עמהם. עובדה אחת אני רוצה כאן לציין, שהוא עד היום לפלא בעיני, זה היה כחודשים לפני פרוץ המלחמה העולמית הראשונה, אני עובר לפני הגנה באמצע העיר, על יד בית־העם שאז קראו אותו ברוסית „טשיינא״ מול החנויות הישנים, ועל הספסל בגנה יושבים ר׳ אליעזר לדרקרמר שקראו לו לייזר יהושעלס, שגר בקצה העיר, ברח׳ זמויסקי, ור׳ זאב מינצר שנפטר כאן לפני שנתיים. כשהם ראו אותי, קראו לי ואמרו לי: שמענו שיש לך ידיעה בנוגע לעלות לארץ ישראל, ואיך יכולים להתישב שם בתור איכרים. — בכלל שנת תרע״ד אחרי מלחמת הבלקנים ואתה הקונגרס הציוני הי״א בווינא, היתה תסיסה גדולה לעליה. — אמרתי להם שבענינים כאלה אין לי מושג, אני יכול לפנות בפטרבורג לחב. יק״א, שהיא היתה היחידה שהתעסקה בזה. אמרו לי שאפנה להם. מלאתי בקשתם ואחר שבועיים קבלתי תשובה עם פרוספקט בנוגע להתישבות

בתור איכרים. מסרתי להם הכל, אבל כמובן מזה לא יצא כלום כי מיד פרצה המלחמה. וכפי שהזכרתי, עד היום היא לחידה מי הודיע להם שאני נתפס להרעיון הציוני.

המלחמה הזאת שהביאה מופנה לכל העולם, הביאה מופנה גם לעירנו טומאשוב, לא רק בחיים הכלכליים, כי טומאשוב שישבה במשך יותר ממאה שנה על הספר בין רוסיה ואסטרייך־אונגרן והחיים האוקונומיים נשען עפ״י רוב מהיבוא והייצוא לגליציה, הלגלי והאי לגלי; עם כבוש האוסטרי נהרסה הרבה מהפרנסות, והרבה מהם היו מוכרחים לחפש מקורות פרנסה אחרים, אבל העיקר בא מופנה בחיים הרוחניים, לא הרי החיים תחת הצאר שהיהודים היו מחוסרי זכויות והשכלת העם היתה בדרגה פחותה מאד, כהרי החיים תחת ממשלת אסטרייך־אונגרן. המדינה הזאת היתה עד חורבנה בשנת 1918 אחת מהמדינות הגדולות, רבת השפעה בעולם. זו היתה הכניסה הראשית לטרקלין של מערב אירופה, והיהודים היו להם כל הזכויות. מיד עם כניסת הצבא האוסטרי בשנת 1915 נפתחו בכל מקום בתי ספר בלי הגבלות ליהודים, והיהודים יכולים היו לנסוע בכל מקום בלי הגבלה. זה הביא שינוי גדול בחיים הרוחניים ביחוד בשביל הנוער. כמובן שזה לא פסח גם על עירנו טומאשוב, ואז התחיל הרעיון הציוני להתפשט, הרגישו שהמלחמה הזאת צריך להביא איזה פתרון לעם היהודי, בבחינת ושבו בנים לגבולם. נתיסדו בזמן קצר כמה אגודות ציוניות של ציונים כלליים, פועלי ציון, השומר; זה היה עוד לפני הצהרת בלפור. אני אז בתור מתפלל בשטיבל דקוזמיר (טריסק) התחברתי עם כמה מהמתפללים שהרעיון הציוני הדתי, כבר השתרש בהם, כמו החברים שלום זילברמן, מרדכי בלנק, מרדכי רצימר הי״ד וזוסיא קאנשטוק ז״ל, ויבדל לחיים דוד שפורר הי״ו, והחלטנו לגשת ליסד אגודה של המזרחי, ביחוד התחלנו לעשות תעמולה בין הנוער הדתי. כאן עלי לציין דבר אחד, כפי שהיה נהוג ברוב ערי פולין היו הבתי מדרשות והשטיבלך ישיבות של לימוד תורה, כי ישיבות במובן שהיה נהוג בליטא ובהונגריה לא היה כמעט בפולין, כל צעיר שיצא מה„חדר" בגיל בר־מצוה נכנס לבית המדרש או לשטיבל, ושם למד תורה עד לנישואיו, וגם אז היו הרבה שגם אחרי הנישואין היו סמוכים על שולחן חותנם ולמדו בביהמ״ד. אבל עם פרוץ המלחמה נפסק כמעט הלימוד תורה ברוב השטיבלך, כפי שהיה נהוג, ואז יסדנו בשטיבל דקוזמיר ישיבה, שבה למדו מלבד הבחורים שהתפללו שם, גם משטיבלך אחרים, כמו חלם, בלז ועוד, ומלבד שלמדו כולם כמו מקודם, למדו בצוותא שעור ביחד, והמגיד שעור היה הח׳ שמואל בלאי ז״ל, הוא היה חברי מנוער עוד בקרסניברוד. ועליו נתקיים המאמר: „הזהרו בבני עניים מהם תצא תורה". עוד בנעוריו התמיד בלימוד תורה, למרות מצבו החומרי של אביו. בימי המלחמה שהעיירה קרסניבראד נשרפה עברה משפחתו לטומאשוב ושם המשיך בלימודיו. השעור הזה התקיים עד פרוץ השריפה בקיץ בשנת תרע״ח. החבר בלאו ז״ל היה גם כן מאלה שעוד בנעוריו נתפס לרעיון הציוני, ועל הנוער הדתי הזה היה לנו השפעה וכמעט כלם נרשמו למזרחי, שאחר כן נתפלגו

לצעירי מזרחי. בינתיים נתפרסמה הצהרת בלפור, שזה נתנה גם כן דחיפה להרעיון, ולמרות שהיה לנו כבר הרבה חברים רשומים החלטנו, בכדי לצאת מהמסגרת המצומצם, להביא איזה נואם שדבריו יסביר את הרעיון של הציונות הדתית בין השכבות הרחבות. פנינו לוורשה ששם היה כבר לשכה מרכזית של המזרחי והם הבטיחו לנו איזה רב נואם. סוכ״ס בתחלת ח׳ טבת תרע״ח בא אלינו הרב רפופורט ז״ל, שהיה רב בזיכלין ואחרי כן בלוצק, עם מר י. ל. שצרנסקי הי״ד. הנאום הראשון של הרב רפופורט שנאם בביהמ״ד שהיה מלא מפה אל פה, הלהיב את כל הנאספים, ומיד למחרת ביום ו׳ עש״ק ו׳ טבת קראנו לאסיפה במלון רייכנברג, את טובי החברים, ושם נצטרפו הרבה שמתחילה לא ידענו עליהם. בא יו״ר הקהלה דאז מר ב. ויינברג ז״ל, ר׳ לייביש אדימשק הי״ד, בנו של הרב אדימשק שהיה רב בקרילוב וחלם — שהיה גדול בתורה; חיבר עוד בנעוריו ספר „גן רוה״ על ה„פרי מגדים״ להלכות שבת. נבחר אז הועד הראשון של המזרחי, שבו נכנסו ר׳ ב. ויינברג בתור יו״ר, ר׳ י. ל. אדימשק בתור סגן יו״ר, ר׳ בנימין טפלר מזכיר, ר׳ יעקב לדרקרמר גזבר, ר׳ מ. בלנק ור׳ דוד שפורר חברי הועד, וכותב הטורים בתור סגן מזכיר. ומאז התחיל המזרחי להתפשט והרבה חברים נצטרפו אליו. הודות לארגון המזרחי בעירנו התחילה להתארגן בהרבה ערים בסביבתנו אגודות של המזרחי. נוסד בזמושץ ששם עמד בראש ר׳ מרדכי יוסף קרונפלד ז״ל שהיה אחד מנכבדי העיר, ת״ח ואחד מגדולי סוחרי טקסטיל גם בבולגוריי ועוד. שכרנו לנו מיד דירה למשרד בבית ר׳ יצחק מימן ז״ל וכל החברים נרתמו לעבודה, וכמו שהיינו הנחשונים לרעיון המזרחי בסביבתנו היינו גם הראשונים בנוגע לחינוך הדור הצעיר. נתברר לנו כי דרך החינוך שהיה מקובל בכל ערי פולין אי אפשר שיחזיק מעמד; מה שאפשר היה בזמן הצאר, שבתי ספר והחינוך בכלל היה במצב גרוע מאד, אי אפשר היה עכשיו בפולניה תחת כיבוש האוסטרי, שבכל עיר ועיר ובכפרים נפתחו בתי ספו משוכללים ולא היה שום מעצור ליהודים שיוכלו להתקבל. נגשנו אז ליסד בית ספר, לא לשנות ח״ו את התוכן הרוחני של החדר שהוא היה בכל הדורות הכור שצירף את העם היהודי, רצינו רק לערות את היין הישן בכלים חדשים, ידענו שעם תחית העם בארץ צריכים להחיות את השפה העברית, ובזמן שאנו חיים בגלות צריכים לדעת את שפת המדינה, וגם לימודים כלליים, כמו שלומדים בבתי ספר הכלליים; נגשנו ליסד בית ספר כזה כמו שמבינים היום כל גדולי היהדות החרדית בכל תפוצות ישראל, אבל לזה היה לנו הרבה מכשולים, העיקר איפה לקבל מורים דתיים פדגוגים ביחוד ללמוד נ״ך ועברית, לצערנו הדור שלפניו לא הבין. בכל זאת לא אמרנו נואש והתחלנו מיד לארגן בי״ס שנקרא אז בי״ס מזרחי. הבי״ס הזה למרות כל העכובים שהיה לו במשך הזמן וגם גלגולים בשמות, התקיים עד פרוץ המלחמה העולמית השניה שהביאה לחורבנה של היהדות הפולנית. ע״ד בית הספר וטובו נמצאים כאן כבר מאמרים מאת מר מרדכי ארליך ז״ל, ויבדל לחיים מר ארי׳ ארביספלד שהיה בעצמו זמן רב מורה בביה״ס. אני רוצה רק לציין בקיצור למרות כל המכשולים שעמדו

לפניו תמיד תכנית הלימודים, שאלת המורים וביחוד המצב הכספי התרחב כל שנה ושנה הן בכמותו והן באיכותו. התקיים לידו גם גן ילדים שהקמנו בית מיוחד עבורו וכמעט רוב ילדי ישראל בעירנו למדו בו. הרוב מהם נמצאים כאן בארץ, והרבה מהם תופסים עמדות חשובות בארץ. חובה עלי להזכיר שבהקמתו של הביה״ס עזר לנו הרבה ר׳ יעקב לדרקרמר הי״ד והוא היה בשנים הראשונים להוסדו אחד מהפעילים ביותר להחזקתו ולקיומו.

עם פרוץ השריפה הגדולה בעיר מיד אחר הוסדו של המזרחי והבית־ספר בא הפסקה בעבודה, אבל בינתיים בקיץ תרע״ח חזרו הרבה מחשובי העיר שבזמן שהרוסים עזבו את העיר בשנת תרע״ה לפני בואם של הגרמנים עזבו גם הם את העיר מפני הרבה סבות ונמלטו לרוסיה למינסק, מסקוה ועוד. חזרו: ר׳ ישראל גורזיצנסקי עם בניו ר׳ פישל גורזיצנסקי ור׳ קלמן ערליך ז״ל, חזר ר׳ אליעזר לדרקרמר ז״ל שלקחו אותו הרוסים בתור ערב, חזר ר׳ שמואל פיטר הי״ד, שהם היו ראשי העיר לפני פרוץ המלחמה והם כלם היו חדורים ברעיון הציוני הדתי; ומיד כשהעיר התחיל שוב להבנות ביחוד שנגמרה המלחמה ופולין היתה שוב לממלכה משוחררת, חידשנו שוב את פעולות המזרחי עם הרבה כוחות חדשים. ר׳ ישראל גורזיצנסקי ז״ל מסר לנו חדר אחד בביתו שהספיק כבר אחר השריפה לבנותו שוב בשביל עבודתנו, ולמרות שמתחילה לא רצינו לארגן ביהכנ״ס מיוחד עבור החברים בכדי לא להתפלג מן העם, וכל חפצנו היה להשפיע בתוכם, אבל אז שכמעט כל בתי הכנסת נחרבו מפאת השריפה, אורגן במזרחי בית תפלה עבור הרבה חברים שהתקיים עד חורבנה של העיר עד פרוץ המלחמה העולמית השניה. נתארגן הועד מחדש, בראש הועד עמד ר׳ אליעזר לדרקרמר ז״ל; התחילה שוב כל הפעולות הציוניות ברוח המזרחי ועם התחדשות המלוכה הפולנית התחילה גם הפעולות המדיניות של היהדות הפולנית על כל זרמיה, ובראשה עמדה כמובן הסתדרות הציונית על כל אגפיה. ובועידה העולמית של העם היהודי שנקראה אז ע״י מר יצחק גרינבוים, שמטרתה היתה לתאם את עמדתנו לגבי כל השאלות שיעלה על הפרק, השתתף כבר בא כחנו בשם כל העיר ר׳ אליעזר לדרקרמר ז״ל. להמזרחי נתוספו הרבה חברים חדשים ביחוד מן הנוער שנתארגן ע״י הח׳ נחום דוב גלז הי״ד שהזכרתי אותו בין מנהיגי המזרחי שנספו.

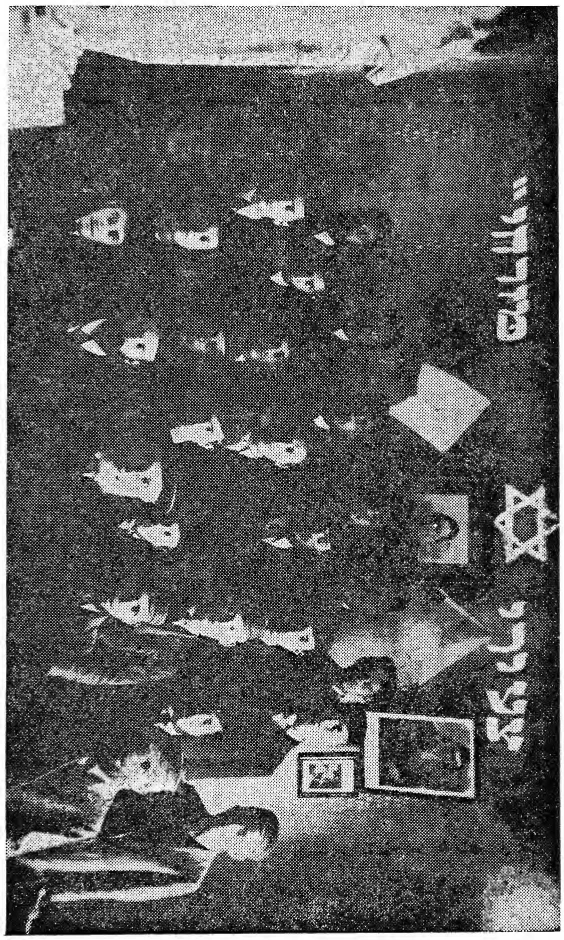
המזרחי בפולניה שהתרחב וכמעט לא היה עיר שלא נוסד אגודה של המזרחי או צעירי מזרחי, קרא לאחר חג הפסח של שנת תרע״ט את הועידה השניה של המזרחי שבו לקחו חלק הרבה מגדולי וחשובי רבני פולין, ואל הועידה הזאת שלחנו את שני טובי חברנו את ר׳ בנימין טפלר ור׳ יעקב לדרקרמר הי״ד. הועידה הזאת שהביאה להתפשטות ולהתגברות של רעיון המזרחי בפולניה ומחוצה לה, נתנה השפעתה גם להמזרחי בעירנו. בסוף הקיץ ביקר את עירנו

הרב י. ל. גרוברט ז"ל מסטשוב אחד מטובי וגדולי רבניה בפולניה, מחבר ספר „חבלים בנעימים" ועוד. הוא נתקבל אח"כ לרב בטורונטו ושם נפטר. אל נאומו בביהמ"ד באו כל טובי וחשובי העיר והשפעתו היתה גדולה מאד, ואחד מתוצאותיו של הביקור היתה לחדש שוב את בית הספר שנפסק עם פרוץ השריפה מיד אחר הוסדו. הפסקה קטנה בעבודה של המזרחי, באה עם פרוץ המלחמה הפולנית־בולשיביסטית בשנת תר"פ, אבל מיד עם חתימת השלום נתחדשה שוב העבודה ביתר שאת; דאגנו בשביל אלה שהתחילו לעלות לארץ, לקבל בשבילם רשיונות עליה ולסדר את עליתם. אני רוצה כאן לפרוט בשמם של שתי משפחות שטפלנו בעלייתם ושהיו הראשונות שעלו לארץ בשנות תרפ"א־ב: ר' זאב ברכט שהיה צבעי ור' יונה לאדן סנדלר, שאני בבואי כאן לארץ בשנת תש"ח, היו עוד בחיים. במשך הזמן נוסד משרד ארצי־ישראלי שבו לקחו חלק פעיל חברנו, שכל עבודתו הי' לטפל רק בעליה, ביחוד בימי העליה הרביעית ואח"כ בשנות תרצ"ג־צ"ט. נוסד החלוץ המזרחי ועבורו פתחנו שני מוסדות של הכשרה בשנות תרפ"ד־ז: אחד נגריה שבה התמחו כשלשים חברים, והשני קבוץ הכשרה בכפר מריאטין, שבו לקחו חלק חברים לא רק מעירנו אלא גם מהסביבה כמו קומרוב טישוביץ. הרבה חיים הכניס בעבודתנו החבר ר' בצלאל בזק הי"ו — היום יו"ר בפועל של המרכז העולמי של המזרחי — ששהה באותו זמן תרפ"ד־ה בעירנו לפני עלותו לארץ. אחד ממטרותיו של המזרחי בעירנו היתה כיבוש הקהלה. כידוע לא היה בפולניה הקונגרסית תחת כיבוש הרוסי קהילות מאושרות עם כח יורידי כמו שהי' להם במושב אירופה. היו באי כח של הדת היהודית שקראו להם „דוזרס". רק עם התחדשות המלוכה הפולנית קיבלו הקהלות כח רשמי, ובשנת תרפ"ד בבחירות הראשונות של הקהלה בעירנו עלה לנו להעמיד בראשה את חברנו ר' אליעזר לדרקרמר ז"ל, עסקן ציבורי עוד מלפני המלחמה הראשונה. קודם כל נפתח בית הקהלה, משרד עם מזכיר ארגן את כל עניני הקהלה, השחיטה והרבנות. הוא הביא לקץ את המחלוקת של הרבנים שאני לא רוצה כאן לעבור עליו, השתדל לבנות מחדש את המרחץ והמקוה טהרה שהיתה כבר למפולת ושהיה פשוט סכנה להכנס בה, ארגן מדור לעזרה סוציאלית בקהלה, ביחוד בריפוי חולים; לפני המלחמה הראשונה היתה ביקור חולים, ולינת הצדק, שנתנו עזרה לחולים עניים. עם פרוץ המלחמה בטלו שניהם. עם כנון הקהלה כל חולה עני קיבל בחנם או בהנחה את הרופא והתרופות; לשם כך השתדל להביא רופא יהודי את הד"ר שולמן הי"ד, נספה בקאטין, שעד אז לא היה אף פעם רופא יהודי, למרות ששבעים אחוז של תושבי העיר היו יהודים. אחרי כמה שנים של עבודה אינטיסבית התפטר מר לדרקרמר מסיבות שונות מהקהלה, אבל השפעת המזרחי של הקהלה היתה עד הסוף. בבחירות השניות של הקהלות שהתקיימו בשנת תרצ"א, בזמן המחלוקת של השוחטים, נבחר מר ש. שיפלינגר הי"ו, החי עכשיו באמריקה, ליו"ר הקהלה, אבל כותב הטורים שנכנס לקהלה מטעם המזרחי הועמד בתור גזבר וכמעט כל העבודה הוטל עליו. בבחירות השלישית של הקהלות בשנת תרצ"ו הועמד כותב הטורים בתור יו"ר

של הקהלה למרות שהיה היחידי שנבחר מהרשימה שהופיעה מטעם המזרחי, אבל הקדנציה הזאת שהיתה האחרונה בחיי היהודים בפולניה היתה הכי קשה מימי התחדשותה. המצב הפוליטי והאוקנומי של היהודים בפולניה התחיל להדרדר אחרי מותו של פולסודסקי ועם עלות היטלר ימ״ש לממשל התנערו כל שונאי ישראל בפולניה שהיו רדומים והתאחדו להצר לישראל. במיוחד לקהלות ישראל באה הגזירה של השחיטה, לא נתנו לשחוט רק לפי הצורך של היהודים. בזמן שמקודם כל הצריכה של בשר בקר לכל התושבים עברה על ידי השחיטה היהודית, אחרי כן לפני פרוץ הסכסוך של הגבולות עם היטלר רצו לאסור את כל השחיטה והקהלות ברוב ערי פולין, התקציב של הקהלות התקיים בעיקר על השחיטה וביחוד בעירנו — בכל זאת עלה לו לכותב הטורים לנהל את הקהלה על כל מוסדותיה עד הסוף. אבל בכדי למלאות את התקציב שלפני גזרת השחיטה היתה 80 אחוז מהשחיטה, ירדה עם גזרת השחיטה עד 40 אחוז, הוכרח כותב הטורים להכניס את בית החיים לרשות הקהלה שהיתה מקודם קנינה של החברה קדישא, ולמרות שכותב הטורים פנה אליהם לעבוד ביחד עם הקהלה, זאת אומרת שהם יתעסקו בכל הענינים כמו מקודם ואין לחברי הקהלה רשות להתערב, ורק בעניני הכספים לעבוד ביחד עם הקהלה, לא רצו להכנע. הוכרח לארגן חברה קדישא חדשה שעבדה ביחד עם הקהלה. לבסוף נצטרפו אליה טובי החברים של הח״ק הישנה כי ראו שלא לאיזה חדשות הוכנס הביה״ח לרשות הקהלה, רק לשפר את המצב הכספי של הקהלה, בכדי שהרבנים והשו״בים ושאר צרכי הקהלה יוכלו להתקיים. העברתי את כל זה בכדי לראות שלא הגזמתי שהחיים הדתיים המאורגנים של העיר התנהלה עד הסוף ע״י השפעת המזרחי.

למותר לציין שהמזרחי לקח חלק פעיל בכל עבודות הציוניות בעיר, כמו קרן היסוד, קק״ל, במשרד א״י שהזכרתי לעיל, והרבה חברים וסתם יהודים עלו על ידו ועל ידי השפעתו, ועולי טומאשוב הותיקים נמצאים בכל הארץ ביחוד בחיפה. כמובן שבעבודתו היו עליות וירידות שזה היה תלוי במצב הפוליטי והאוקונומי בארץ, אבל עבודתו לא נפסקה אף לרגע; ביחוד התגברה עבודתו אחרי שעבר מדירתו הקודמת שהיתה בבית צבי ווינדר לרחוב הקרסניבראדי מתחילה אצל מר נחמיה דורנפלד הי״ד, ואחר כך לבית של ר׳ משה אדלר הי״ד. הבית הזה שימש כבר מעון לכל מפעליו, היה שם הבית ספר והגן — שבשבילו הוקם שנתיים לפני המלחמה מעון מיוחד — ומשרדי המזרחי. ומלבד הצעירי מזרחי והחלוץ המזרחי שהזכרתי, נוסד השומר הדתי ואגודה של בנות מזרחי בשם „ברוריה״ והרבה מהן שקבלו הכשרה עלו לארץ והן היום תושבות ותיקות. ככה שהמזרחי בעירנו היה המזרחי הכי תוסס כמעט בכל הסביבה, וכל הכינוסים הגלוליות התקיימו שם. בשנת תרפ״ו התקיים כנוס של החלוץ וצעירי מזרחי בהשתתפות הרב ר׳ יעקב סולמן הי״ד, עם מר יעקב גרינברג ז״ל, שהיה אחד ממנהלי התנועה בפולניה, ולבסוף ממנהלי התנועה בארץ. בשנת תרצ״ה היה כנוס של המזרחי וצעירי מזרחי מכל הסביבה שבו השתתף במיוחד שליח מא״י ד״ר ש. ב. רדלר־פלדמן ז״ל, שלפני עלותו לארץ היה מראשי התנועה בפולין.

במשך הזמן בקרו בעירנו לפי זכרוני הרבה מגדולי רבניה וטובי מחבריה, מלבד הרב גרוברט והרב רפופורט שהזכרתי, בקרו הרב ר׳ י. ל. קובלסקי מוולדצלוויק ז״ל,

יושבים מלמטה מימין לשמאל: שמואל בלאו, חיים יוסף לרר,
הרב יהודה לייב גרובערט מסטאשוב, מרדכי בלנק, מאיר נייהויז

הרב רוזנבלום מרדזנוב, הרב י. וורטהיים מהורובישוב ז״ל, הרב בורנשטיין מפלונסק, והרב הורוויץ מוואהלין הי״ד, ד״ר א. עובדיה (גוטסדינר) ז״ל, והרבה שלוחים מארץ ישראל בתוכם מר יעקב מלמד ז״ל, הרב מ. שטיינברג ז״ל מכפר פינס ויבל״ח הרב יצחק פילץ הי״ו. ליובל העשרים של בית ספרנו בא במיוחד ד״ר ש. ז. כהנא .זי״ו המנהל של הסתדרות „יבנה״ להשתתף בחגיגתנו.

*

לבסוף אני רוצה להזכיר את אלה החברים שבנפשם ובמאודם עזרו לזה, להרבה מהם שנספו בימי השואה הקדשתי בספר ה„יזכור בוך״.

ר׳ שמואל בלאיי ז״ל, שהזכרתיו כבר, היה אחד מהפעילים הראשונים, היה מגיד שעור בגמרא בכל שבת לפני החברים, מזמן לזמן השמיע הרצאות שונות לפני הצעירים, ולבסוף נתמנה מורה לתלמוד ונ״ך בביה״ס. מפני סבות שונות עזב את עירנו, וקיבל משרת מורה בתחילה בשצקוצין ואחר כך בסלופצי, ע״י גבול פוזנא, ושם נפטר באופן פתאומי.

ר׳ יהודה גולדמן ז״ל, היה מהראשונים שנצטרפו אל המזרחי והיה מהפעילים הכי מסורים, לא רק בגופו אלא גם במאודו. הוא היה גם כן מהפליטים לרוסיה ושם נפטר בסעמיפלטינסק. בנו ליפא הי״ד שגמר את הבי״ס „יבנה״ והיה אחר כך למורה בביה״ס, היה מהראשונים ביחד עם אחיו שהגרמנים ימ״ש מיד בבואם לעירנו חטפו אותם ועד היום לא נודע איפה ומתי נספו.

ר׳ אברהם הוכמן ז״ל, מעת הווסד המזרחי בעירנו היה החבר הכי מסור לרעיוננו, השתתף בכל הפעולות של המזרחי, והיה מהחברים האקטיוויים למרות שהיה מחסידי בלז, והתפלל שם. אחרי שסבל מנדודיו ברוסיה ושיכל רוב בניו זכה לעלות לארץ ונפטר כאן.

ר׳ אריה לדרקרמר ז״ל, היה החבר הכי פעיל והכי מסור בהסתדרותנו, לקח חלק בכל הפעולות; חבר הועד וחבר ועד החינוך כל הזמן, ובא כח של המזרחי במועצת העיר. לאחר שובו מנדודיו ברוסיה לעת זקנתו הוכרח להגר לאמריקה, לבניו שהיו שם ושם נפטר.

ר׳ זושא קוונשטוק ז״ל, הוא כנראה היה מזרחי ברעיון עוד לפני שיסדנו את המזרחי, כי הוא היה מהראשונים שהצטרפו, ועמד בראש העבודה, אחד מחברי הועד, עד שעלה לארץ. כשפתחנו בפעם השניה את בית הספר אחר השריפה והיינו מוכרחים לתת למר ווינדר הרבה אלפים מרקים לגמור בשבילנו שלשה חדרים, היה הוא מהתורמים הראשונים — אלף מרקים, שזה היה אז סכום גדול — בלי לקבל תמורתו. בשנות השלושים זכה לגשם את מאויו ועלה לארץ, אבל בלי שני בניו, רק עם בתו הצעירה ת״ל. היה כאן מחשובי העיר חיפה, מתפלל קבוע בביהכנ״ס „כרמיה״ ועמד מיד בראש יוצאי עירנו. בזמן המלחמה העולמית השניה השתדל לעזור לאלה מיוצאי עירנו שנמצאו אז ברוסיה, ומיד אחרי גמר המלחמה ויוצאי עירנו התחילו לעלות לארץ, היה הוא הראשון שיסד את הארגון של יוצאי עירנו, ולמרות ששיכל את

שני בניו — הם היו מהראשונים שלמדו בבית ספרנו והיו מהמצויינים, הבכור משה הי"ד נולד לגדולות, נאסף בשואה, הוא נזכר ב„יזכור בוך"; והשני יצחק ז"ל היה ג"כ בעל כשרונות, היה מורה בכמה בתי ספר בפולין, ולבסוף בזבארז בגליציה, עבר כל מדורי הגהינם בזמן הנאצים, עד שזכה לעלות לארץ, עמד כאן בראש של כמה מוסדות, ונפטר כאן באופן פתאומי — עמד בראש העבודה עד הסוף, היה הפעיל והמפעיל לכל מה שהיה נוגע לארגון של יוצאי עירנו והעדרו מורגשת עכשיו בכל דבר.

*

ויבדלו לחיים:

ר' דוד שפורר הי"ו, הוא היה מהמארגנים הראשונים של המזרחי ובית הספר, עמד בראש הפעולות עד שעלה לארץ בשנת תרפ"ו, וכאן אני לא צריך לציין אותו, הוא כאן מהותיקים של חברי הפועל המזרחי, עמד כאן בראש הרבה מוסדות עד שיצא לגמלאות.

ר' יוסף הלוי (לכר) הי"ו, תלמיד חכם משכיל, כל ימיו קובע עתים לתורה, ובכל זאת היה לו זמן להתמסר לעבודה פעולית בשביל המזרחי, עמד כל העת בראש העבודה. ולמרות שמצבו החומרי היה טוב, החליט מיד כשבניו גדלו בשנת תרצ"ג לעזוב את הגלות ולעלות לארץ. הוא גר כל הזמן בחיפה ונחשב לאחד מנכבדי העיר, ממתפללי הקבועים בביהמ"ד המרכזי, והמגיד שעור שם בכל יום, כמובן שלא על מנת לקבל פרס; וליוצאי עירנו הוא הכתבת המרכזית, הביקור הראשון של כל עולי עירנו הוא אצלו, והוא ורעיתו תחי' מקבלים את כלם בסבר פנים יפות, וכל האסיפות והישיבות של יוצאי עירנו הוא אצלו.

*

מבין הצעירים שהצטיינו בעבודתם והנמצאים כאן בארץ:

נחום רצימר הי"ו, שהעמיד עצמו להתנועה מיד עם הוסדה, והיה מהחברים התוססים עד עברו אחרי נשואיו ללוביטש.

שמואל הונורוב הי"ו, אחד מפעילי החברים ומחברי הועד עד הזמן האחרון לפני השואה.

יוסף זינגר הי"ו, צעיר בעל כשרונות שנתן הרבה מכשרונותיו להתנועה.

שמואל ויסר הי"ו, שהתמסר לעבודה בכל מרצו מעת היוסד המזרחי. היה מהחלוצים הראשונים שהצטרפו למקום הכשרה המרכזי הראשון של החלוץ המזרחי בפולניה שיסד הח' ש. ח. לנדוי ז"ל, בסקוצקובה, אבל מפאת סבות שונות לא היה יכול לגשם את מאויו עד אחרי המלחמה.

עם מאמרי זה רציתי להדגיש שבחיים הטומאשובאים בין שתי המלחמות היה המזרחי החלק האקטיווי בעיר, וכמעט שלא נעשה שום דבר בלי השתתפותו ומבלי להתחשב עם דעתו, ואלה החברים שנשארו הודות לה׳ בחיים ונמצאים כאן בארץ, ארץ ישראל המחודשת והנבנית — הוא עדות שעמלם ויגיעם לא היה לריק.

יושבים מימין : יעקב ארביספלד, לייבל לדרקרמר, חיים יוסף לרר, פנחס ברס
שלום זילברמן, מרדכי רצימר
עומדים מימין : יהודה גולדמן, פיוויל קסל

מנהיגי מזרחי

ח. י. לרר

בהתפתחות החיים הלאומיים והתנועה הציונית בעירנו, אחר המלחמה העולמית הראשונה, היה לה להסתדרות ה„מזרחי" חלק גדול, ואני רוצה בזה להעמיד מצבת זכרון לחברי הי"ד שהודות להם עלה לה להסתדרות ה„מזרחי" מיום הוסדה ועד שעלה עליה הכורת על ידי הנאצים ימ"ש לעמוד בראש החיים הציבוריים בעירנו ולהיות מן העושים והמעשים בכל ענפי התחיה הלאומית ברוח הדתית.

לראש ולראשונה ר' אליעזר לדרקרמר

הוא היה בן למשפחה המסועפת ששמה יצא מחוץ לתחומי העיר. תחילת עבודתו הציבורית נעוצה עוד הרבה זמן לפני המלחמה הראשונה. מלבד חינוכו היהודי שקיבל בילדותו כמו כל הדורות האלה במקרא גפ"ת בחדר, השתלם גם בלימודים הכלליים וידע את השפות פולנית ורוסית, על בוריין, והשכלתו הכללית הביאה לו שעוד בימי הצאר היה מראשי השלטון של הקהלה ומעסקניה הכי נמרצים; השתדל בכל מרצו לשפר את החיים הדתיים של הקהלה, והיה לו תמיד מלחמה עם אלה שכל חדש אסור להם. בתור יו"ר של הקהלה בימי המלחמה הראשונה נלקח אז ע"י חייליו של הצאר גנרל רדקי דימיטרוו בזמן נסיגתם בשנת 1915 — בתור ערב, וככה נתגלגל אז למרכז רוסיה עם בתו היחידה ונשאר שמה עד אחרי המהפכה הבולשיבית שאז עלה לו לחזור הביתה. מיד עם שובו נכנס לתנועה המזרחית, שבה מצא כר נרחב לפעולתו, התיצב בראשה, ועד המלחמה השניה היה נשיא הכבוד שלה. בועידה הלאומית הראשונה של יהדות פולניה אחרי שחרורה של פולניה שנקראה אז ע"י מר גרינבוים, נבחר הוא פה אחד בתור ציר של עירנו להועידה. עם יסודה של הקהלה הראשונה עפ"י החוק הזמני של הממשלה הפולנית בשנת 1924, נבחר הוא בתור יו"ר הקהלה ועמד בראשה כמה שנים; אבל עם שינוי המצב הפוליטי בפולניה אחרי מהפכת פילסודסקי, וביחוד הסכסוכים הרבים בקהלה עצמה שהפריעו לעבודה נורמאלית פרש מהחיים הציבוריים, אבל בעבודה המזרחית התענין עד יומו האחרון.

*

ראוי לציין את בניו שכלם עמדו בראש התחיה הלאומית: בנו בכורו ר' יעקב הי"ד; כמו אביו גם הוא קיבל את חינוכו רב גונית. עם הוסדו של המזרחי וביה"ס היה הוא מהמיסדים, והודות לתמיכתו הכספית יכלנו לפתוח

את ביה״ס. ובשנים הראשונות היה הוא מהעסקנים הכי נמרצים. ביתו היה התל שהכל פונים אליו: רבנים, חסידים, איטליגנטים, פשוטי עם, כולם היו מבאי ביתו. במעשה הצדקה השתתפה גם רעיתו אסתר הי״ד, וביתם היה פתוח לכל מר נפש. בנו השני ר׳ ארי׳ לייבל היה מפעילי המזרחי וכל שעותיו הפנויות הקדיש לתנועה. בנו ר׳ יצחק הי״ד היה מראשי הציונים הכלליים.

ר׳ שלום זילברמן הי״ד

נכדו של הרב מבילגורי ר׳ יעקב מרדכי זילברמן זצ״ל הנקרא דער מאציאוויר עילוי, הרב הזה היה מגדולי רבני פולין מלפני המלחמה הראשונה. אהבתו לעם ישראל ולתורת ישראל ולכל קדשי ישראל עברה כל גבול ועל ברכי זקנו נתחנך ר׳ שלום ועם הוסדו של המזרחי, העמיד את עצמו בראשו והוא עם תבונתו ושקול הדעת שלו עזר הרבה להתפשטותו של רעיון המזרחי בחוגי החסידים. בכל הישיבות ואסיפות שכמעט בכלם השתתף, כלם הקשיבו לדבריו, ועצתו ודעתו היתה תמיד המכרעת, השתוקק כל ימיו לעלות ארצה ולזה שלח את ארבעת בניו יבדלו לחיים ארצה אבל הוא לצערנו לא זכה. עם כניסת הנאצים ימ״ש עזב את העיר ועבר לתחום הרוסי, אבל עם פרוץ המלחמה הגרמנית־רוסית הדביקוהו הנאצים על אדמת וואהלין.

ר׳ בנימין טפלר הי״ד

טפוס נפלא היה ר׳ בנימין, חסיד גורי ולמדן שפרנסתו היתה מזה, בתור מלמד לגפ״ת, ומלבד ידיעותיו הרבות בתלמוד היה בקי נפלא בידיעות כלליות כמו היסטוריה, גיאוגרפיה ואסטרונומיה. למותר להגיד שהיה בקי בתנ״ך ובשפה העברית. אבל מי פלל שבתוך תוכו של האדם היקר הזה קונן אהבה בלי מצרים לארץ ישראל, לתחית עם ישראל בארצו; וזוכר אני בימי המלחמה הראשונה, עם יציאתו של חיילות הצר — שתחת משטרו היתה התנועה הציונית אי־לגלית — מפולניה הקנגרסית והיא נכבשה על ידי הגרמנים והאוסטרים, התחילה התנועה הציונית לצאת מהמרתף. אלה היו אז ימי הזהר של התנועה. בכל עיר ועיר נוסדו אגודות ציוניות של כל הזרמים. כמובן שזה לא פסח גם על עירנו טומאשוב; ובגשתי אז ליסד עם עוד כמה חברים את המזרחי בעירנו, שרוב רובו היו חסידים, ושם המזרחי לא ידעו אפילו, חפשתי איזה אדם בא בימים שיוכל להשפיע עליהם, ז. א. על אנשים חסידים באים בימים. אז — אינני זוכר כבר מי זה היה — ניגש אלי אחד מחברי ולחש לי באזני, תגש אל ר׳ בנימין טפלר, הוא חובב ציון גדול. אני את ר׳ בנימין הכרתי, היתה לי הזדמנות פעמים אחדות להפגש אתו בהישיבה שהתקיימה אז בטומאשוב לפני המלחמה ושהוא היה אחד מהמלמדים אבל מלבד זה לא היה לי שום קשר עמו; גם הגיל השפיע, הוא היה קשיש ממני בהרבה שנים. נלחמתי עם עצמי כמה ימים

עד שאזרתי עוז ונגשתי אליו להציע לו שיקבל עליו להיות מן המארגנים של המזרחי. אבל איך נדהמתי שקיבל אותי בסבר פנים יפות והבטיח לי לעשות כל מה שיהי׳ ביכלתו, למרות זאת שהוא בעצמו אז לא האמין שנוכל להשפיע הרבה, והוא נכנס מיד לעבודה והיה מן היחידים שעזרו לי בהנחת המסד של המזרחי בעירנו. בועד הראשון של המזרחי נבחר בתור מזכיר שמלא אותו באחריות; עם הוסדו של בית־הספר הראשון של המזרחי העמידו אותו בתור מורה לתלמוד, ואת המשרה הזאת מלא בהתמסרות כמה שנים. בועידה השניה של המזרחי שהתקיימה מיד אחר שחרורה של פולניה בשנת תרע״ט, נבחר הוא ביחד עם ר׳ יעקב לדרקרמר בתור צירים. מפני סבות שונות התרחק אח״כ מעבודת המזרחי, אבל בתוך תוכו נשאר חובב ציון נלהב, וכל בשורה טובה שמחה את לבו, ולהיפך איזה בשורה לא טובה בימי המאורעות של תרפ״ט, גזרות פספילד, דכאו את נפשו עד מאד. אני רוצה לציין את ר׳ בנימין בתור מספר. הוא, בתור ידען נפלא של ההיסטוריה היהודית, היה אוהב לספר איזה מאורע וזה היה באמת נחת רוח לשמוע ממנו איך הוא מרצה, לא חשוב היה על איזה נושא, אם זה היה משפט דרייפוס, המחלוקת של ר׳ יעקב עמדין עם ר׳ יונתן מפרג וכדומה. כדאי להזכיר שכל ימיו הקדיש את עצמו ללמוד עם פשוטי עם בשעותיו הפנויות, משניות ואגדה, בלי לקבל פרס.

המיסדים של המזרחי

יושבים מימין: שלום זילבערמאן, אליעזר לעדרקרעמער, מרדכי בלאנק ואברהם האכמאן; **עומדים:** מרדכי ראצימור, חיים יוסף לערער ויודא גאלדמאן

ר׳ מרדכי רצימר הי״ד

מיום הוסדו של המזרחי התמסר אליה בכל נפשו ומאדו, ועד יומו האחרון היה מן הפעילים הכי מסורים. עליו נוכל לומר כי המזרחי היה ביתו השני. את כל שעותיו הפנויות הקדיש להמזרחי. הרבה פעמים כשבא מן הדרך — מסחרו היה מחוץ לעיר — לפני שהלך הביתה סר להמזרחי לקבל דו״ח. כפי שהזכרתי התמסר להתנועה, לא רק בנפשו אבל העיקר במאודו בזמן שמצבו החומרי הרשה לו. תמיד כשבא מן הדרך ונכנס לבית הספר, השאלה הראשונה היתה אם לא צריכים לכסף, ומתי לא היה צורך? ומשאלתו היחידה היתה לעלות ארצה ולבנותה, ולשם זה השתתף בשנת 1924 בקניית אדמת עפולה ביחד עם עוד חברי המזרחי, אבל בזמן האחרון התרושש מאד מצבו ולא יכול היה לגשם את שאיפתו, אבל את האדמה לא מכר למרות מצבו החומרי.

ר׳ מרדכי בלנק הי״ד

מן המיסדים הראשונים של המזרחי. עוד בשנת 1917 בזמן הכבוש האוסטרי העמיד עצמו בראש העבודה, לקח חלק פעיל בכל המפעלים של התנועה הציונית, היה המורשה הראשון של הקק״ל ב„מזרחי״ אבל מפאת מצבו החומרי שהורע מאד בזמן האחרון וביחוד המצב המשפחתי הוכרח להיות מהחברים הפסיביים שזה העיק עליו מאד.

ר׳ פנחס ברס הי״ד

אחד מראשוני המיסדים של המזרחי, ועד יומו האחרון היה חבר הועד שלו למרות טרדות הזמן שלו, כי מצב הפרנסה שלו בתור אופה העסיק אותו כל ימיו לרבות הלילות, מצא די זמן להקדיש להתנועה וכמעט לא היתה ישיבה אחת של הועד שהוא לא השתתף בה. היה לו תמיד דעה ברורה ובכל השאלות כמעט תמיד קלע למטרה.

ר׳ נחום דוב גלז הי״ד

עוד בהיותו צעיר לימים נרתם לרעיון הציוני, בשביל זה התחיל ללמוד את השפה העברית על בוריה שזה היה בזמן ההוא ז.א. לפני המלחמה הראשונה חזיון נדיר; במובן עם הוסדו של המזרחי נכנס לתוכו בראשו ורובו. ועם הוסד ביה״ס של המזרחי בשנת 1918 בימי הכבוש האוסטרי נתמנה בתור מורה לעברית ותנ״ך, ולעבודה הזאת הקדיש את כל כחו. אבל עם העבודה הזאת לא זנח את שאר עבודות של הציונות והמזרחי, לא היה אף מפעל אחד של קק״ל וקרן היסוד ועוד שהוא לא לקח חבל בראש. עם עזבו את העיר בעברו

לשמש מורה בבילגוריא אבד המזרחי כח רב של מרץ ופעולה. בזמן האחרון היה מורה בביכאוו ושם כנראה נפל ע״י הנאצים ימ״ש.

העליה לארץ ישראל של בצלאל ביזינסקי (בזק)

יושבים מימין: נחום ראצימער, נחום גלאס, בצלאל ביזשינסקי ויעקב ארביספעלד;
עומדים מימין: שמחה הויט, שמואל האנאראוו, שמואל גאלדשטיין ויוסף זינגער

ואחרון אחרון חביב ר׳ יעקב ארביספלד הי״ד

אחד ממעצבי החיים הציבוריים בעיר טומאשוב בשתי עשרות שנים האחרונות לפני השואה, המארגן של התנועה המזרחית והמרכז של ביה״ס „יבנה״. נולד לאביו ר׳ יצחק יבדל לחיים ארוכים החי אתנו בארץ. אביו היה אז מקנאי חסידי בלז וממתנגדיה הגדולים של התנועה הציונית. את חינוכו קיבל כמו שאר בני גילו אז, בחדר ובישיבה שהתקיימה לפני המלחמה הראשונה. הכנסו לתנועה המזרחית היתה בשבילנו אפתעה גדולה. את חטאי אני מזכיר היום, היה זה באחד מן הערבים בשנת תרפ״א שתלמידי ביה״ס „יבנה״, אז „מזרחי״, ערכו הצגה, ההצגה נערכה בביה״ס אז בדירתו של ר׳ צבי ווינדר. והנה בין אלה שנדחפו לראות את ההצגה בא גם יעקב הצעיר והרזה, אני שהכרתי אותו בתור בנו של ר׳ יצחק הקנאי, אגב דירתם היתה ממול ביה״ס, ועד אז לא ראיתיו בין באי המזרחי למרות שהתנועה התקיימה זה כמה שנים והכתה שרשים בחיים של העיר, חשבתי שהוא בא בוודאי בתור בלש בכדי שלמחר יוכל למסור בבית החסידים של בלז הכל מה שראה כמובן בסלופים. רציתי לומר לכמה מן הסדרנים שיזרקו אותו החוצה אבל אחד — אינני זוכר מי זה היה — לחש לי באזני, הצעיר הזה הוא אחד משלנו. כמובן שהתחלתי אז להתיחס אליו בגישה אחרת. לא עברו שבועות ויעקב נכנס באופן רשמי להסתדרות של „המזרחי״; אבל מיד עם בואו אלינו בא לא רק לראות אלא גם להיראות, הוא נכנס מיד לכותל המזרחי של התנועה, הוא בא מיד עם דעתו הצלולה והברורה. כנראה שדעותיו הוגבשו אצלו עוד הרבה זמן לפני זה, בזמן שהיה עוד מהנסתרים. עם הכנסו העמיד עצמו בראש של „צעירי מזרחי״ שריכזה אז את הצעירים הדתיים שנלקטו לציונות ולא היה כל מפעל של הצעירים שהוא לא היה הרוח החיה שלהם. עם התרחבותו של ביה״ס „יבנה״ העמיד אותו ועד ביה״ס למזכיר ולמנהל אדמיניסטרטיבי שאת התפקידים האלה החזיק עד סופו של ביה״ס שנחרב עם פלישת הנאצים ימ״ש. הודות למרצו ביחוד להתמסרותו יכול היה ביה״ס לא רק להחזיק מעמד למרות כל הקושיים שעמדו לו על דרכו ביחוד מצב החומרי, אלא להתרחב ולהשתפר בכל המובנים ולהעשות מוסד חינוכי מוכר לא רק מהציבור היהודי אלא גם מהמוסדות המפקחים הממשלתיים שעיניהם בדרך כלל היו צרות לגביהם. בתור מזכיר של התנועה המזרחית מוטלת היתה עליו כל העבודה שהסתעפה להרבה ענפים והוא ניהל אותה ברב כשרון; למותר להגיד שלא היה אף מפעל ציוני אחד שהוא לא השתתף בו ושלא היתה נכרת השפעתו — השפעת המזרחי. השתתף כמעט בכל הועידות הארציות של ה„מזרחי״ ו„תורה ועבודה״. בספר המכתבים של הרב ניסנבוים הי״ד שיצא זה לא מכבר נמצאת תמונתו שהשתתף במועצה הארצית של המזרחי; למועצת העיריה האחרונה נבחר הוא לחבר המועצה ביחד עם החבר לייבל לדרקרמר. ברוב כשרון וטקט הגן על עניניהם של היהודים, ולמרות הרוח האנטישמית ששררה בשנים האחרונות לפני המלחמה בפולניה היתה לו השפעה על הנהלת העיריה וראש העיר התחשב

מאד בדעתו. מפאת מצב בריאותו לא רצה לעזוב את העיר ולנדוד לרוסיה, אבל הנימוק העיקרי שאמר לי בעת הפרדו מאתי שמרוסיה הוא איננו רואה האפשרות שיכול לעלות להארץ שאליה השתוקק כל ימיו, וככה נשאר ביחד עם שאר החברים שהזכרתי למעלה. — השם ינקום את נקמתם.

יושבים מימין לשמאל: לייבל לדרקרמר, חיים יוסף לרר, אברהם רפופורט, מרדכי שפורר.
עומדים: פיוויל קסל, יעקב ארביספלד, יוסף שייט.

הסתדרות „צעירי־המזרחי" בטומשוב

נחום רצימר, תל־אביב

ברצוני להביא בזה תואר על דבר יסודה והתפתחותה של תנועת „צעירי מזרחי" בטומשוב לכל שלוחותיה, כגון: „החלוץ־המזרחי", „ברוריה" ו„השומר הדתי". אולם כדי להבהיר את הדברים על רקע ההתפתחיות, שנתהוו בימים הראשונים ליסודה, עלי להקדים סקירה קצרה על דבר ההתפתחות של התנועה הציונית בכלל ו„המזרחי" בפרט בימי מלחמת העולם הראשונה ותקופה קצרה לאחריה.

ובכן, עוד בעצם ימי מלחמת העולם הראשונה, עם יציאת הרוסים משטחה של פולניה וכניסתם של הגרמנים התחילה התנועה הציונית להתפשט במהירות מפתיעה. עד אשר כמעט לא נשארה בכל השטח אף עיר ועירה שלא נוסדה בה איזו שהיא אגודה ציונית. הסתדרות הציונית, שהתקיימה עד אז בסתר בעקבת משטר הדכוי של הצאַר הרוסי, שרוב שטחה של פולניה היה נתון תחת שלטונו, קבלה אז דחיפה חזקה להתארגנות מחדש ורוב העם, ביחוד בני הנוער, התיצב תחת דגלה.

אז התחילו להתארגן גם הרבה אגודות ציוניות של היהודים הדתיים בשם ה„מזרחי". ולמרות זה שהקו הרשמי של החרדים, ביחוד של החסידים היה בימים ההם נגד הרעיון הציוני, והיו גם הרבה מקרים שיצאו במלחמה גלויה נגד הציונות, — בכל זאת התעוררו, כאמור, הרבה מן היהודים הדתיים, ובתוכם הרבה מגדולי הרבנים ויסדו אגודות של „המזרחי", שאת יסודותיו הניחו גדולי ישראל עם הרב ריינס זצ"ל בראש, עוד בשנת תרס"ב, בוילנא.

בעירנו טומשוב נוסדה האגודה הראשונה של ה„מזרחי" בשנת תרע"ז, ובתוך שורותיה התארגנו אז זקנים וצעירים יחד. והיא התחילה מיד עם הוסדה לפתח פעילות ענפה בכל שטחי התנועה הציונית. — אולם מפאת השרפה הגדולה, שפרצה בטומשוב בקיץ תרע"ח, ושבה עלה בלהבות רוב העיר נפסקה העבודה לזמן קצר. עם קצה של המלחמה בסוף שנת תרע"ח ותקומתה של פולניה המשוחררת, נתחדשה שוב העבודה במלוא המרץ.

אבל אז כבר הרגישו הצעירים, כי בשבילם צרה המסגרת האחידה ביחד עם החברים הזקנים; ביחוד נוכחו לדעת שבשבילם בתור צעירים נועדו גם תפקידים מיוחדים, מחוץ לאלה שיש להמזרחי בכלל ולשם הגשמתם היעילה יש צורך בארגון מיוחד של הצעירים. אז קמה אגודת „צעירי־מזרחי". הדבר נעשה כמובן במסגרת כל ארצית. — בעירנו טומשוב נוסדה אגודת „צעירי־מזרחי" בשנת תר"פ, שרכזה בתוכה את טובי הצעירים הדתיים בעיר, רובם מחובשי בית המדרש.

המארגן ויושב ראש הראשון שלה היה הח׳ נחום דב גלאז הי״ד. הוא בא אל התנועה כמובן גם כן מספסל בית־המדרש, אולם הוא היה כבר לפני זה חדור ברוח הציונית הדתית וידע כבר אז את השפה העברית על בוריה. בין חברי הועד הראשונים נמנו: שמואל גולדשטין ז״ל ויבדלו לחיים נחום רצימר, שמואל הונורוב ויוסף זינגר.

הפסקה קטנה בעבודה נגמרה שוב בזמן המלחמה של הפולנים עם הבולשביקים, אולם עם גמר הקרבות נתחדשה העבודה ביתר תנופה. כאן צריך להזכיר את הח׳ יעקב ארביספלד הי״ד, שהצטרף אז לתנועת „צעירי־המזרחי״. הוא היה כח מארגן ממדרגה ראשונה ובמשך הזמן נעשה לעמוד התוך של תנועת ה„מזרחי״ בטומשוב בכללתה עד לימים האחרונים שלפני מלחמת העולם השניה.

הס׳ צעירי המזרחי בטומשוב נחשבה בין החשובות במדינת פולין. לא היתה אף ועידה אחת של התנועה שלא לקחו חלק בה. עוד בשנת תרפ״א שלחו את בא־כחם לועידה הארצית הראשונה בורשה. היה זה הח׳ פנחס נויהויז, בנו של הרב ר׳ נחמן זצ״ל מטומשוב והוא גם נבחר אז להועד המרכזי. עם התגברות התנועה החלוצית היו צעירי המזרחי בטומשוב מהראשונים, שיסדו בשנת תרפ״ד את ה„חלוץ המזרחי״, ומיד באותה שנה נוסדה על ידו בטומשוב „נגריה״ והרבה מחבריו התמחו בה בעבודת הנגרות, וגם עלו אח״כ ארצה ועד היום הם חיים ממקצוע זה.

בשנת תרפ״ה נוסדה על ידי ה„חלוץ המזרחי״ בעירנו חוה חקלאית בכפר מראַטין, שחברים מכל הסביבה קבלו בה את הכשרתם לעליה. כמו כן נשלחו על ידו כמה חברים לשם הכשרה בחוה החקלאית המרכזית של החלוץ המזרחי ב„סקוצ׳קובה״, ביניהם הח״ח: משה פייער וישעי׳ גורזיצנסקי ז״ל ויבדל לחיים הח׳ שמואל וייסר.

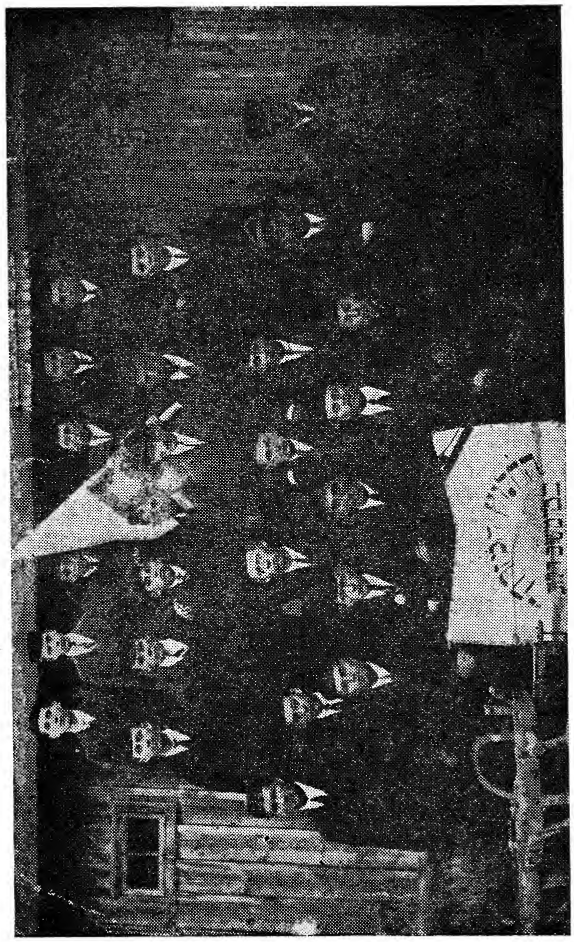
בשנות תרפ״ה—תרפ״ז נתקיימו בטומשוב ועידות מחוזיות של כל ארגוני ה„חלוץ המזרחי״ במחוז, בהשתתפותם של באי כח הועד המרכזי.

מלבד העבודה החלוצית פעלו הרבה בשדה החינוך והתרבות. נערכו שעורים לעברית, תנ״ך, תלמוד ועוד. עלינו להזכיר כאן במיוחד את הח׳ בצלאל בזק (ביז׳ינסקי), כיום חבר המרכז העולמי של ה„מזרחי״, ששהה במשך זמן מה בטומשוב ועמד בראש התנועה. הוא הקדיש הרבה מזמנו וידיעותיו בעיקר להעבודה התרבותית ובכלל פעל הרבה להתחזקתה של התנועה בטומשוב.

השנים תרפ״ח—תר״צ היו שנות שקט יחסי בתנועה הציונית והעבודה הצטמצמה בשנים אלה במדת מה. אבל החל משנת תרצ״א באו שוב שנות גאה. אז נכנסו לעבודה חברים חדשים, הרבה מאלה התחנכו כבר בביה״ס „יבנה״. ביניהם האחים קוינשטוק ז״ל ויבדלו לחיים שבתאי וסרמן ועוד. — בראש התנועה עמד הח׳ שמואל וייסר, שהתפתחה אז במיוחד ורכזה בתוכה את רוב הנוער הדתי בעיר.

בזמן ההוא נוסדה גם אגודה של צעירות דתיות בשם „ברוריה״, שהתפתחה יפה ולשורותיה הצטרפו כל פעם חברות חדשות. הרבה מהן, לאחר שקבלו

החלוץ המזרחי בטאמאשוב חול המועד פסח תרפ״ה

שורה ראשונה (מלמעלה מימין): שמואל וויסר, ישראל אייזן, זאב ניי (אוחז הדגל), משה פייער, יצחק הוכמן, אריה מינצר.
שורה שניה: אריה לרר, מרדכי טורם, נטע קופר, יוסף טפלר, ישעיה גורזיצנסקי, דוד פוטר, זנוויל פילמר.
שורה שלישית: יוסף שפירא, ישעיה פרגר, שרגא בונדר, צבי רייז, אברהם וורטמן, יוסף זינגר, נחום דוב גלאז.
יושבים: שמחה הוט, אברהם פרל, נחום רצימר, אריה ארביספלד ושמואל הונורוב.

הכשרה מתאימה במוסדות ההכשרה של ה„פועל המזרחי״, עלו אז ארצה ואפשר להפגש אתן בכל פנה בארץ.

מגומרי בית הספר יבנה נוסדה ג״כ הסתדרות ה„שומר הדתי״, ששמה לה בעיקר למטרה להשתלם בלימודים במסגרת שעורי ערב ולפתח פעילות תרבותית וספורטיבית, המיוחדות לתנועת השומר הכללי, בעיקר היתה שאיפתם להמצא בתוך שורותיה של התנועה הדתית הלאומית.

*

בסוף רשימתי אני רואה לי לחובה להקדיש שורות אחדות לשבחו של איש אחד, אשר אם אמנם לא היה אף פעם חבר בהסתדרות „צעירי־מזרחי", הרי עבד כל הזמן במחיצתה והשפיע עליה השפעה מכרעת. מתכוון אני בזה למר חיים יוסף לרר, שלפי דעתי אי אפשר בכלל לכתוב על פעולה מזרחית, איזו שהיא בטומשוב, מבלי להזכיר את שמו של ח. י. לרר. הוא הצטרף ל„המזרחי" בימים הראשונים להוסדו ומיד משך אליו את תשומת הלב הכללית בתוך התנועה, בהיותו אז אחד מצעירי בית המדרש המוכשרים ביותר ונבחר מיד למזכיר. כעבור זמן מה שמש כבר כיושב ראש בפועל ואח"כ נבחר ליו"ר, בכהונה זו שמש עד הזמן האחרון. הוא הקדיש ל„המזרחי" כל כך הרבה זמן, כח ומרץ עד שקשה היה להבין מתי יש לו זמן לעניניו הפרטיים. בכלל היה הרוח החיה בכל התנועה כל זה שלא על מנת לקבל פרס, רק לטובת הרעיון, שאליו הוא מסור בכל נימי נפשו.

כיום הח' לרר חי בישראל והנהו המנהל בפועל של החברה להוצאת ספרים „אל המקורות". — עד היום הנהו אהוד מאד על כל מכיריו וחבריו מימים עברו וברכתם תלוה אותו תמיד.

בית־ספר „יבנה"

אריה ארבספלד

ברצוני לסקר בקצרה את תולדות מוסד חנוכי זה אשר האציל מרוחו והטביע את חותמו על מהלך החינוך בעירנו טומשוב.

עד שנת 1915 היתה עירנו תחת שלטון הצאר הרוסי, אשר דכא ביד אכזריה כל חפש וקדמה. בעזרת כמה יהודים „נכבדים" ומלשינים שלט ברחוב היהודי. והם השגיחו בשבע עינים שלא חלילה יחדר קו אור של השכלה. היה מעשה שרצו ליסד ספריה, הודיעו תו"מ לנצ'לניק והסבירו לו את מה שהיה צריך, והלה אסר את יסוד הספריה. ביחוד, נלחמו — הנכבדים האלה — בשפה העברית. ציונות היא ממש כפירה — טענו — והשפה העברית היא הדרך המובילה לציונות. הדור הצעיר היה מתחנך בחדרים המסורתיים, אשר החדר האחד שמש מקום מגורים ומטבח למשפחת הרבי ומקום לימוד לילדים. הציונים הותיקים, שחיו כל זמן במחתרת מפחד השלטונות חלמו תמיד על בי"ס מודרני, אולם היו חסרי אונים לשנות את המצב.

בשנת 1915 כאשר הצבא הרוסי הובס והונס מפולניה, ועירנו עברה לידי שלטון אוסטריה, נשתנו פני הדברים. השלטונות האוסטריים הנהיגו קצת חופש ודימוקרטיה, שלטון היחידים נשבר. התחילו להתארגן ארגונים לגווניהם השונים. נוסדו הסתדרות הציונות הכללית, המזרחי, צעירי־ציון וכו'. הנער התחיל לנהר לאגודות השונות. התחילה פעולה לאומית, מכרו את השקל הציוני, אספו תרומות לקק"ל וכו'.

הפעולה הראשונה במעלה שהציבו להם חברי המזרחי היתה ליסד בי"ס עברי מודרני, אשר חוץ מלימודים כללים, יקנו לילדים את ערכי רוח היהדות מראשית צמיחתה עד ימינו. להחיות בפיהם את השפה העברית, ולהכשירם שיצטרפו למחנה המגשימים את הרעיון הציוני.

בשנת 1918 נגשו החב' ח. לרר, ז. קוונשטוק, י. לכר, א. הוכמן, ד. י. שפורר שיבדלו לחיים, וא. לדרקרמר ז"ל, מ. רצימור ז"ל, ויעקב לדרקרמר ז"ל ועוד, ליסד בי"ס בשם „מזרחי", שכרו שני חדרים אצל בעל בית אחד, הזמינו את מר גיטלין בתור מורה לעברית והתחילו הלימודים. חיים יוסף לרר, אברך כבן 20 מלא מרץ עלומים ואידאליזם, חניך ביהמ"ד אשר מלא את כרסו בספרות העברית החדשה, מושפע מספרות הוגי רעיון הציוני, ובהתגשמות הציונות ראה את חזון חייו, קיבל על עצמו את הנהגת ביה"ס. התמסר בכל לבו ונפשו להתפתחותו של ביה"ס, ועבודתו נשאה פרי.

בטרם שביה"ס התחיל להתארגן כראוי, והנה בקיץ 1918 בחצות הלילה התלקחה אש בביתו של ל. בוים, חיש מהר התפשטה האש ושרפה כ־80 אחוז

קבוצת תלמידים מבית הספר „יבנה" עם המורים

מבתי היהודים, ובתוכם גם ביה״ס. שכרו שני חדרים אצל א. אידלסברג, ברם, מצב התושבים היה רע מאד, כי כל אחד דאג לקורת גג מעל לראשו ואת שכר הלימוד לא שלמו בזמן. מחוסר תקציב נסגר ביה״ס.

בינתיים, התחילו התושבים להתאושש ולבנות את הריסותיהם, והנה בא מר הירש וינדר והציע, שאם ישלמו לו סכום של עשרת אלפים קרונים, יקציע מביתו שלשה חדרים ויתאימם בשביל ביה״ס.

*

באותו הזמן שהה בעירנו הרב גרוברד, רב דעיר סטשוב, שנסע מטעם המרכז בורשה לארגן את המזרחי. הלה המריץ את חברי המזרחי שיגשו לענין, וגם הציע שבנו ישמש בתור מורה לעברית. בנוכחותו נאסף הסכום הדרוש: יעקב לדרקרמר תרם 1000 קרון, מרדכי רצימור תרם 500 קרון ויתר החברים תרמו סכומים יותר קטנים. נחתם החוזה עם מר וינדר וביה״ס נפתח. הוזמן חבר מורים: ר׳ בנימין טפלר, גרוברד, נ. ד. גלס והנריך אידלשטין. התלמידים התחילו לנהר לביה״ס, כי ההורים מזמן כמהו לבי״ס עברי מודרני.

אולם, מר גרוברד, היה בחור בעל השכלה עברית וכללית, מעמיק חשוב אבל בדידקטיקה המודרנית היה חלש מאד, והתקוות הגדולות שתלו בו, שהוא יהיה המארגן והמעמיד את ביה״ס על גבה הראוי, הכזיבו.

בישיבת הועד החליטו לשלח את ד. י. שפורר לורשה ולהזמין מורה שיהא ראוי לאיצטלא זו. כעבור זמן נשלח מטעם המרכז בורשה מר הוברמן. היה זה יהודי חלש בגופו, אולם, עז ברוחו, בעל נסיון בהוראה וגישה מודרנית לילד, הכיר את נשמת הילד והבין לרוחו, מסור בלב ונפש לעבודתו. עזר ע״י ישעיהו פרגר שאמנם היה מתחיל בהוראה, אולם מטבעו היתה לו הבנה בהוראה. תחת הנהגתו התפתח ביה״ס ומספר התלמידים הגיע קרוב למאה.

*

חברי המזרחי קוו כי ביה״ס יעשה חייל ויעלה מעלה מעלה, והנה קפץ עליו רוגזו של מלחמת פולין-בולשביקים.

כאשר הגרמנים והאוסטרים נוצחו ע״י בעלי־הברית ואמריקה, והנשיא וילסון פרסם את הסעיפים הידועים, קמה ממשלה פולנית זמנית בראשה המרשל פילסודסקי, ובאותו הזמן התחילו הבולשביקים לפלש לפולניה למען הגיע למערב אירופה. הממשלה הפולנית יצאה בחרב נגדם כדי לבלום את פלישתם. הממשלה התחילה לגייס את הצעירים למלחמה. חובת הגיוס חלה על כל פולניה חוץ מגליציה המזרחית, שטרם סופחה לפולניה. ע״כ כל מי שהשתמט מהצבא ערק לגליציה המזרחית. וכאשר מר ח. י. לרר נקרא לצבא, קרא למר הוברמן והודיעו: להוי ידוע לך שאני עורק לגליציה מאימת הצבא, ובזה אני מסיר מעלי את האחריות כלפיך, אם ברצונך להשאר ולקיים את ביה״ס תבוא עליך ברכה, ואם לא הרשות בידך לעזוב את עירנו. מר הוברמן, שהשקיע הרבה כוחות להתפתחותו של ביה״ס וראה ברכה בעמלו, כאב לו לבו לעזבו בימי אנדרלמוסיה, והחליט להשאר. מה שיהודי הזה סבל באותם הימים קשה לתאר. כל עסקני

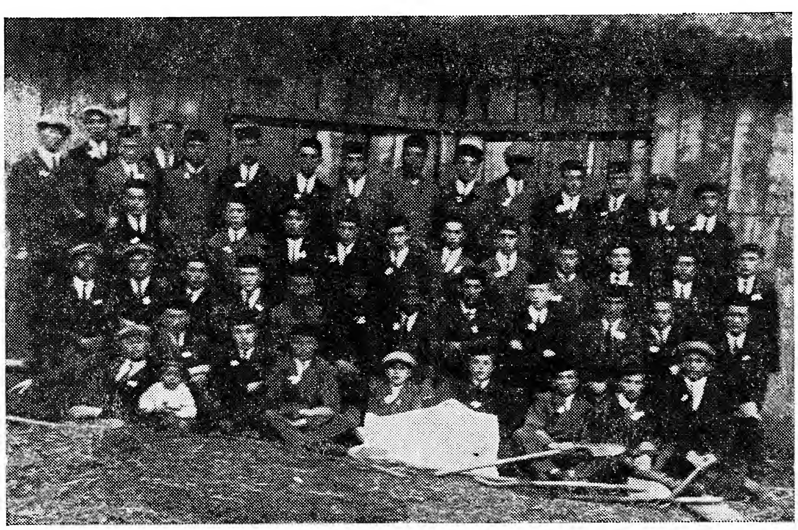

מורים מבית הספר „יבנה"

ביה״ס נתפזרו. ההורים הצעירים שנתגייסו לצבא או ערקו לגליציה לא שלמו שכר לימוד. לא היה לו למי לפנות ולתנות את עקת לבו. בשנת 1930 פגשתי אותו בעת השעורים להשתלמות בורשה שהשתלמנו יחד, והוא התאונן לפני על הימים ההם, בתור ימים הכי קשים בחייו. כעבור זמן קצר חזר מר ח. י. לרר הביתה, והדבר הראשון אסף סכום כסף בשביל מר הוברמן, והוא שכח את הימים העגומים, נגש במשנה מרץ לעבודתו הקדושה וביה״ס חזר למסלולו הרגיל והוסיף להתקדם ולהתפתח.

כאשר הפולנים הצליחו להדף את הרוסים וכרתו עמם ברית שלום, התחילו החיים הממלכתיים להתארגן, קמה ממשלה חוקית ע״י בחירות לסיים הפולני בורשה. בכל עיר ועיר קם ממשלה חוקות נפתחו בתי ספר פולניים, ושלטונות החינוך דאגו להפיץ את התרבות הפולנית גם בין התשובים היהודיים. בי״ס עברי לאומי היה לצנינים בעיניהם ושלטונות החינוך התחילו להתנכל לביה״ס העברי. לא נחו ולא שקטו עד אשר מצאו אמתלא מתחסדת: היות שהילדים עמוסיים יותר מדי בלימודים וזה מזיק לבריאותם ע״כ נאלצים לסגרו. וביה״ס נסגר.

ח. י. לרר וחבריו לא אמרו נואש. אחרי מאמצים רבים השיגו רשיון לפתוח בי״ס חדש בשם „תורה־ודעת״. ארגנו מעין מועצה פדגוגית שישגיחו על מהלך הלימודים מן הח״ח: ח. י. לרר, יוסף לחר, ד. י. שפורר שיבדלו לחיים, וש. זילברמן ז״ל. תלמידים התחילו לנהור לביה״ס ומספרם הגיע עד 150 בערך. שלשה החדרים היו צרים מלהכילם, אז שכרו עוד חדרים בסביבה וביה״ס הגיע

כנוס של „החלוץ המזרחי״ מטומשוב, טישוביץ, קומרוב, וירצוב בקבוץ הכשרה במריאטין בל״ג בעומר תרפ״ה

לשש כיתות. הזמינו עוד מורים מקומיים ומחוץ למקום, אשר התחלפו במשך הזמן.

אציין את המורים בני עירנו ששמשו בביה״ס במשך זמן קיומו: ר׳ בנימין טפלר, שמואל בליי, מאיר קלרמן, נחום דב גלס, ישעיהו פרגר, יואל קופמן, הנריך אדלשטיין, אפרים שולדינער, ליפא גולדמן. ושיבדלו לחיים דוד שפירא ואריה ארבספלד.

*

כאשר ביה״ס התחיל להתפתח ומדי פעם בפעם נוצרו ענינים רבים שדרשו מאמץ מיוחד, וח. י. לרר לא יכול היה להתמסר אך ורק לביה״ס, כי החיים הלאומיים והציבוריים הסתעפו, העבודה למען הציונות דרשה מאמץ כביר, לחנך את הנער לציונות ולחלוציות, וגם מוסדות ציבורים מקומים, בכל אלה לקח חבל פעיל מר ח. י. לרר, ובכל מקום ניכר היה מרצו, שכלו ודעתו התקיפה — ע״כ חפש בן־אדם שאפשר יהיה לסמוך עליו שינהל את ביה״ס לפי רוח מיסדיו. ובן־אדם כזה נמצא. זה היה אחי יעקב ז״ל.

בשנת 1925 הציעו לאחי ז״ל שיקבל את הנהלת ביה״ס. בקיבל אחי את הנהלת ביה״ס התמסר לביה״ס בכל נפשו. את כל להט נשמתו, קנאת החסידים וכושרו הארגוני הקדיש לביה״ס, שקד יומם ולילה לשכללו ולבססו, לא היה דבר יקר, אם רק יביא תועלת לביה״ס. הוציא סכומים גדולים, ועי״ז השקיע את ועד ביה״ס בחובות של אלפי זהובים למען העמיד את ביה״ס במצב שיהא ראוי לבית יוצר לנשמת הילד היהודי.

הכיתות המפוזרות בבתים שונים הכבידו על מהלך הלימודים. ואי לזאת לא התאימו החדרים לבי״ס. ע״כ החליטו למצא בית מתאים בשביל ביה״ס. והנה הציע מר אדלר (לטר), שהיה לו שלד בן שתי קומות עם מגרש גדול סביבו ברחוב הקרסנוברודי, שיחכיר אותו לועד, בתנאי שיגמרו ויתאימו אותו לבית־הספר. ועד ביה״ס קיבל את הצעתו. לוה 2000 זהוב בבנקים ומאנשים פרטיים וגמר את הבית. לפי התנאים של עירנו היה זה מתאים מאד לבי״ס, חדרים מרווחים ומוארים יפה. מסביב מגרש גדול למשחקים. ובמרוצת הזמן לוה הועד שוב כסף, ושכלל אותו והוסיפו מבנים ופתחו גם גן־ילדים תחת הנהלת גננת מוסמכת.

הבנין הזה השקיע את הועד בחובות שלא יכלו לצאת מהם. התנהגו כמו סוחרים מובהקים. לוו גמ״ח ושלמו בבנקים, לוו בבנקים וסלקו את „גמילות חסדים" וחוזר חלילה. עם פרוץ מלחמת העולם השניה ב־1939 היו חובותיו של הועד קרוב לשלשת אלפים זהוב.

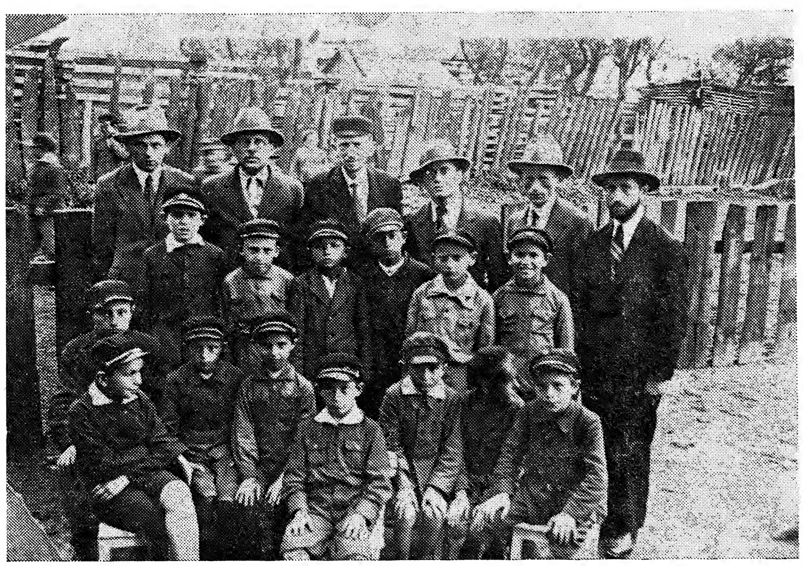
*

בערך בשנת 1926 נוסד בורשה ע״י המרכז של המזרחי אגודה מרכזית לבי״ס מיסודו של המזרחי בשם „יבנה". אז סונף ביה״ס למרכז הזה וקיבל את השם „יבנה".

דרך התפתחותו של ביה״ס לא היתה סוגה בשושנים. קמו לו מתנגדים מימין ומשמאל. החסידים ראו בו סטיה מן המקובל והמסור, „להתחיל עם הילד

קריאה בלי ללמד מקדם א׳ ב׳ זאת פשוט מינות״. להתחיל ללמוד את התורה מבראשית ולא ויקרא, זוהי כפירה במדרש מפורש: יבואו טהורים ויעסקו בטהורים. הדברים הגיעו לידי כך, כי פעם ביקר הרבי מרדזין בעירנו, אסף את אנ״ש ודרש מהם להוציא את ילדיהם מביה״ס, וחסידיו יראו להמרות את פי „צדיקים״ והוציאו את הילדים מביה״ס. איני רוצה להזכיר כאן שמות אנשים אשר הצרו והזיקו לביה״ס, היות, ורבים מהם נמצאים אתנו כאן בא״י ונהנים מפרס עמל ביה״ס. גם חברי אגודת „בונד״ שנלחמו בציונות ובשפה העברית השתדלו להצר את צעדי ביה״ס. כאשר דנו במועצת העיריה להקציב תמיכה בשביל ביה״ס הצביעו תמיד שלשת חברי ה„בונד״ במועצה נגד הקצבת התמיכה, בטענם, כי בי״ס עברי נוגד את האינטרס הלאומי היהודי, לפי השקפתם הם. ובהעדר תמיכה מתמדת מטעם העיריה והקהלה היהודית, היה ביה״ס נאבק תמיד על קיומו, כי להחזיק את ביה״ס על רמה תרבותית נאותה, נדרשו סכומים גדולים, אשר אי אפשר היה לכסות מתשלומי שכר לימוד. נתקבלה אמנם, מידי פעם בפעם איזו תמיכה כספית, ביחוד כאשר ח. י. לרר נבחר ליו״ר ועד הקהלה, אבל הקומץ לא היה משביע את הארי וכפי שציינתי לעיל, היה הועד שקוע בחובות, וכסה את זה ע״י הלוואות.

*

כתה בבית־הספר „יבנה״
עומדים למעלה המורים (מימין): אפרים שולדינר, יואל קופמן, משה אדר, יעקב ארביספלד, שלמה קסלר, ליפא גולדמן.

ביה״ס מילא את יעודו אשר הציבו להם מיסדיו. רוח היהדות המקורית רחפה על כל מהלך הלימודים. האויר בין כתליו היה ספוג אוירא דא״י, הילדים ינקו משרשי הגבורה של דברי ימי עמנו הספוגים דם ודמע, ומתכוננים מתוך כמיהה להצטרף לחלוצים הבונים את הארץ. זכורני, כאשר הק. ק. ל. היתה מקשרת את ילדי הגולה עם ילדי א״י בחליפת מכתבים, ומדי פעם, כאשר נתקבל מכתב מילדי עין־חרוד, כפר יחזקאל וכו׳ וקראנו אותו בצוותא, איך היו עיניהם נוצצות בערגון לא״י, כדברי ר׳ יהודה הלוי: אנכי במערב ולבי במזרח.

מאות התלמידים שחונכו בבי״ס זה נשארו כולם בנים נאמנים לעמם ולרוח התחיה הלאומית. פגשתי אותם, לפני קום המדינה, עוסקים בבנין הארץ ומשתתפים בהגנתה, ובימי מלחמת השחרור נלחמו נגד הפולשים הערבים. אחדים מהם נפלו בקרב; טפלר ז״ל, בלסנבוים ז״ל ועוד, מסרו את חייהם למען מדינת ישראל.

גם מחוץ לכותלי ביה״ס היתה השפעתו רבה. עסקני הציונים שעמלו בכל הדרכים להחדיר את הרעיון הציוני בין ההמונים, והנה ביומא דפגרא או בעצרת־עם כאשר ילדי ביה״ס הופיעו ודגל הלאומי בידם ושיר עברי בפיהם פעלו יותר להפיץ את הרעיון הציוני מכמה נואמים בעלי כשרון תעמולתי רב. זכורני, כאשר פעם טיילתי ברחוב עם הילדים והם פטפטו ביניהם עברית, והנה אשה אומרת: „אריה, שמע את אשר אגיד לך, אם ילדי ישראל מדברים ביניהם לשון הקודש, סימן הוא, כי גאולתנו קרובה״.

כדאי לציין, הדבר שהתמיהני תמיד, שכמה אברכים, חובשי ביהמ״ד שדידקטיקה המודרנית לא היתה ידועה להם, וספרי המופת של הפדגוגים לא היו נהירים להם, ובכל זאת הצליחו, בכוחות עצמם, להתקין תכנית לימודים, אשר אינה נופלת מתכנית הלימודים פה בארץ. כנראה, החוש הטבעי ויעוד הלאומי הם שהורו להם את הדרך הנכונה.

*

בהתעטף נפשנו על אסון שקרנו ב„שואה״ האיומה, נעלה גם את זכרו של מקדש מעט זה שנחרב ואיננו.

תנועת ה„אגודה"

ש. ליכט

ה„אגודה" פעלה בכל השטחים הפוליטיים והציבוריים בעיר. לקחה חלק בבחירות לסיים ולסינט, לעיריה ולקהלה היהודית, ארגון הסוחרים וסוחרים זעירים. נציגיה פעלו במתן עזרה לציבור היהודי בכל התחומים. ביחוד הצטיינה הפעולה לחיזוק הדת ובשדה החינוך. עיקר הדגש וכובד המשקל שמו על חינוך נוער יהודי חדש בעל הכרה וגאווה עצמית.

עם ההנהגה והאישים הפעילים נימנו: ר' יחזקאל ור' מיכל יודא לדר, ר' מיכל יודא פלוג, דוד שווינדלר, מיכל שפרן, אברהם יחזקאל בידרמן, נטע הלר, יצחק גארטלר, יצחק מאיר גארטלר, ר' דוד פֶּריל, פנחס שפורר, ר' אלתר שטָאל ור' דוד גארטלר.

צעירי אגודת ישראל

עם ייסוד האגודה עמדו בראש הצעירים: יחזקאל'ה פוטער, הירש ליב פוטר, איזיק הלר, משה מורגנשטרן, ישראל ליב ציטרין, יצחק גארטלר, אברהם ברגשטיין ועוד. אך כל אלה היו מהטיפוס הישן של בחורי־השטיבל, שלא שעו ביותר לדרכי ארגון מודרניים.

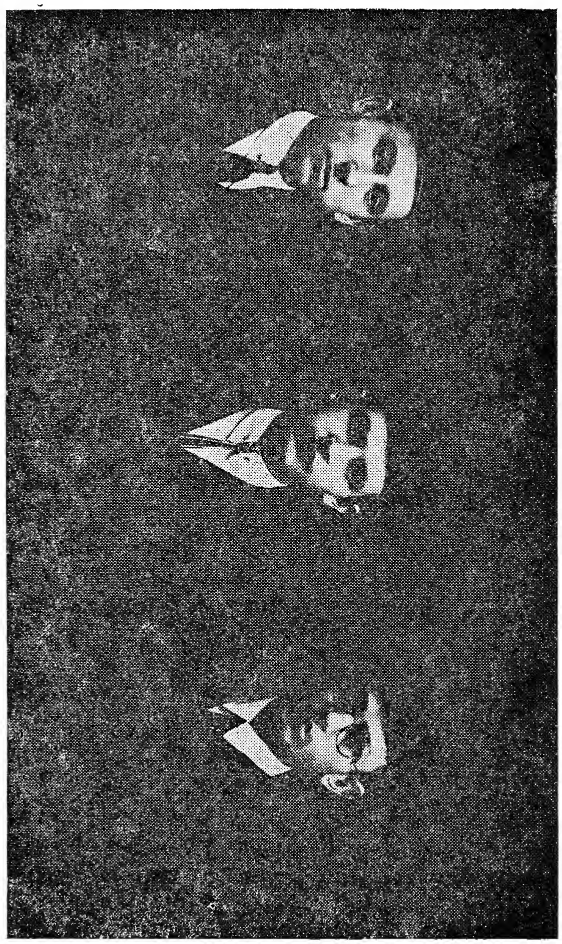
יתר יוזמה וכושר ארגון גילה המעגל השני של הדור הצעיר, כמו לייבל מרמלשטיין, לייבל לדר, יוסף פרידלנדר, ישעי' הלר, מרדכי גאנצר וסיני שטנדר.

פעילות ויוזמה אגודאית רבה יותר גילו עסקני הדור החדש שחונכו כבר מראשיתם על ברכי האגודה והאידיאל שלה, הלוא הם: הרב מאיר רובין, יצחק מאיר פלוג, ברוך אֲדֶר, ברוך אקסט, גרשון ברנד, מלך הלר, חיים יהושע בידרמן, יונה זינגר, אברהם זינגר, בן ציון שניידר, הירש ואשר דייז, יהושע גולדשטיין, יהושע נידרגנג, לייבל וורמוט, שמעון טננבוים, יעקב משה טפלר ומנדל פלוג.

פרחי אגודת ישראל

אלה ארגנו את ה„פרחים", החלוץ וחיל המלואים שמשכו כוחות רעננים לשורות הצעירים. כדאי להזכיר את מנהיגי הפרחים: יודל שור ויעקב פאנצר

מנהיגי צעירי אגודת ישראל בטומאשוב

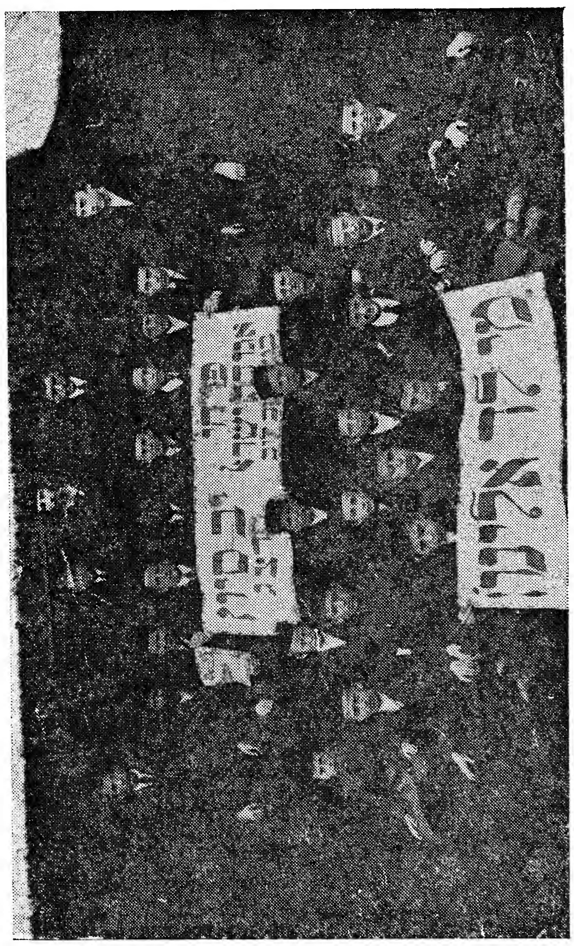
מימין: אריה מרמלשטיין (יושב ראש), יוסף פרידלנדר (סגן), אריה לרר (מזכיר)

פועלי אגודת ישראל

באורח פורמאלי היה קיים סניף של פועלי אגודת ישראל. פעולות של ממש לא נוהלו שם. אלה היו בחורי שטיבל שעבדו כמה שעות ביום, אך לא זה המניע לארגון העובדים. בשל חילוקי דעות עם הצעירים ביקשו הללו להיות עצמאיים עם חותמת ונשיא משלהם... בראש עמדו: שלמה גרטלר ושמואל שפורר.

האגודה וארגוני הנוער שלה היו פעילים באוסף כספים לטובת מוסדות האגודה כגון קרן הישוב, קרן התורה, ישיבת חכמי לובלין ועוד, ובכלל להמציא תרומות בשביל נצרכים נכבדים הבאים מן החוץ, אך הכתר העוטר את פעילותם היה החינוך, כמו שיעורי תורה, נאומים אידיאולוגיים, וסיומים חגיגיים לדף יומי. כל סיום היה משרה עליה והתרוממות, אבל הכתר היה החדר של האגודה.

למעלה עומדים מנהיגי צעירי אגודת ישראל

מימין: יצחק מאיר פלוג, הרב מאיר רובין, מרדכי גנצר; **למטה הפרחים:** שלמה גורטלר, מנדיל הלר, חיים יהושע בידרמן, בן ציון שניידר, שמואל שפורר, יעקב פנצה, יודא שור, דוב שווינדלר, וגרינבוים; **שורה שלישית:** סיני שפירא, טובנבלט, משה מלץ, יהודה ברנד, אריה פרשט; **יושבים:** מרדכי שווינדלר, זאב פייל, שמעון טננבוים, שמואל קופמן, צבי שפריצה, יצחק מאיר יונגמן, משה שטרזברג; **השורה האחרונה:** נתן אקסט, משה הלר, דוד הלר

חדר יסודי התורה

בשל הנהיה ללמוד את שפת המדינה הוקם חדר אגודאי עם לימודי חול שעתיים ביום, מוכר על ידי הממשלה.

כמנהל ראשון שימש ר' יצחק מאיר גארטלר, אדם חרוץ מאוד ופידגוג מומחה. אחריו היה מנהל ר' אברהם יחזקאל בידרמן, ולבסוף ר' חיים אונציג.

לבד מעסקני האגודה הרשמיים שנימנו, שיתפו פעולה בועד החדר: מיכל רייז, הירץ פלדזון, לייבל רבינוביץ, ברוך גולדשטיין ועוד.

בית יעקב

בית ספר „בית יעקב" נוסד על־ידי ועד אגודת ישראל, ביחוד על־ידי ר' אברהם יחזקאל בידרמן. את בית יעקב ניהלו: יעקב הרמן, יעקב מרדכי גוטהארץ וישראל'קה פייפר.

חלוצים בטומאשוב

פישל המר

כותב הטורים האלה אינו זוכר בביטחה מתי בעצם החל מתלקח הניצוץ הציוני בטומאשוב. יתכן שעוד מאז תנועת חיבת ציון, מימי הרב שמואל מוהליבר, הרב יצחק יעקב רייגס ועוד רבים מגדולי ישראל שיסדו אחר כך את תנועת חיבת ציון — התגנב בחשאי הרעיון הציוני ללבותיהם של אברכים סמוכים על שלחן חותניהם, וזה גרם לבסוף לכך שבמרוצת השנים קמה בטומאשוב תנועה ציונית חזקה. צמח ועלה אילן לאומי שמתוך שרשיו נסתעפו אחר כך: המזרחי, צעירי מזרחי, ציונים כלליים, צעירי ציון, והחלוצים הראשונים שהתארגנו כידוע על מנת לעלות לארץ ישראל.

טומאשוב שלנו לא היתה למעשה העיר היחידה שהולידה את המפלגות האלה. כמעט כל עיר בפולין העמידה חלוצים שהיו לאחר מכן מבוניה של ארץ ישראל. מי הם בעצם כיום הזה ראשיה ויוצריה של מדינת ישראל אם לא החלוצים מאז שגדלו באותן ערים ועיירות כטומאשוב שלנו.

אותם החלוצים הם שעברו לפני המחנה (כמו שכתוב: „ועבר לכם כל חלוץ את הירדן לפני ד׳ עד הורישו את אויביו מפניו, ונכבשה הארץ וכו׳ ”). ובכן, הרוח החלוצות חדרה גם אלינו בטומאשוב.

אותה רוח של חלוציות החלה חודרת ללבבות של קבוצת ארבעה עשר בחורי־„שטיבל” בטומאשוב שלנו. בחורי ה„שטיבל” הבעלי־בתיים נתכנסו באחד הימים בביתו הנאה של משה קארפר ז״ל והתארגנו רשמית בתור: אגודת החלוץ בטומאשוב־לובּ, כל חבר נטל על עצמו בשבועה בבטאו את הפסוק: „אנחנו נעבור חלוצים לפני בני ישראל”. נבחרו לתפקידים: אריה לוונפוס (הי״ד) — יו״ר; אברהם זילברברג — מזכיר, כיום בעל מישרה חשובה בממשלת ישראל בתל־אביב; אפרים פישל המַר (נאט), כיום באמריקה נ. י.; פלטיאל הרבסטמן, בארץ ישראל; ישראל גרינבוים, בארץ ישראל, בועד הפועל. החברים הבאים היו החלוצים הראשונים בטומאשוב: משה רייכנברג הי״ד; משה קארפר ז״ל, נפטר בגליציה; שמואל גלדנטר ז״ל, נפטר בנ. י.; יוסל מלדינג, בארגנטינה; אברהם דורנפלד, בנ. י.; נתן גולדשטיין, בישראל; מוטל איזן; חיים הרש גלרנטר; יוסף זינגר ז״ל, נפטר בישראל.

קבוצת בחורים ראשונה זו היא שכוננה ויסדה את החלוץ בטומאשוב. באנו בכתובים עם מרכז החלוץ בוורשה, שם נתקבלנו מיד והוכרנו בתור אגודת החלוץ. אף קיבלנו משם הוראות.

*

ובכן ייסוד החלוץ בטומאשוב התרחש עוד לפני שחשבו על הצהרת בלפור. ומה אמרו הורי החלוצים? בבתיהם היה תשעה באב. האבות עשו סקנדלים. ביחוד כאשר סגרנו את הגמרות ונגשנו ללמוד בשקידה עברית, תנ״ך וגיאוגרפיה של ארץ ישראל.

לא אשכח לעולם את רבנו הראשון, המורה ומורה הדרך, ר׳ יעקב מרדכי דורנפלד ז״ל, ממנו שאבנו עוז והתרוממות הרוח. הוא נטע בלבנו אהבה אמתית לעברית ולארץ ישראל. פעמיים בשבוע היינו נאספים ושומעים מפיו שיעורים בעברית, נ״ך וידיעת הארץ.

החלוצים הראשונים מטומאשוב

משה רייכענבערג, ישראלי גרינבוים, משה קארפער, שמואל געלערנטער, יוסיל מעלדינג, אברהמלע דארענפעלד, נתן גאלדשטיין, אברהם זילבערבערג, ארי׳ לעווענפוס אייזן, פישל נאט. קלערער, פלטיאל הערבסמאן, יוסיל דינגער

ר׳ יעקב מרדכי דורנפלד היה מלומד גדול. ידען בעברית ממדרגה ראשונה. שלט באופן מושלם ברוסית, פולנית וגרמנית. היה מנהל חשבונות ותפס מישרה חשובה בעיריה. למרבה הצער לא זכה לחיות ולעלות לארץ. נפטר בניו־יורק בשנת 1954, אולם זכה וחי עד שקמה בימיו מדינת ישראל. כבוד לזכרו.

*

ובכן, כיון שכבר היה לנו החלוץ וגם גמגמנו כבר קצת עברית, צריכים היינו להתחיל במשימה החשובה ביותר שבתפקידנו, כלומר לעבור ממחשבה למעשה. פשוט לצאת לשדה ולפתוח בעבודה ממש. וכאן צצה השאלה: היכן משיגים חלקת אדמה כדי להתאמן בעבודת אדמה. חקלאים יהודים לא היו כמובן בנמצא בסביבתנו.

אולם לאחר חיפושים רבים השגנו בשכירות חלקת שדה מחוץ לעיר אצל גוי „מישצ'אן", שהיה גם צריך ללמדנו את המלאכה. לאחר שנמלכנו בדבר הוחלט כי נטיעה ראשון שלנו יהיה תפוחי אדמה. הגוי הורה לזבל את השדה בזבל (גללים) בהמות. דומה דבר כה פשוט, זבל, אך הגוי המורה דורש אך ורק גללי בהמה, והנה לֵךְ וּמְצָא זבל בהמה בטומאשוב שאין בה בהמה... מזל טוב! מצאנו בפרוי העיר יהודי (צר לי שאינני זוכר את שמו) עם בהמה, והוא מכר לנו באשראי עגלה עם זבל תמורת שק בולבוסים מן היבול שנפיק מהחלקה החכורה שלנו.

החלוצים מובילים זבל... מדברים כך — מובילים זבל. אנו מסיעים את העגלה העמוסה זבל בליווי כמו שמוליכים חתן וכלה... בחדוה ובשירה. מארבעה עשר החלוצים שבקבוצתנו רק פחות מהחצי אזרו עוז לצעוד אחרי עגלת הזבל מזה ומזה, ואת העגלה הובילו דוקא דרך השוק בטבורו, ובשירת „התקוה"...

החנונים יצאו מהחנויות ונתנו עין בנו, מי בביטול ומי בדאבה. בעיניהם נראינו בלי ספק חסרי דעה ואף משוגעים רחמנא לצלן. משהבאנו את הזבל אל השדה נגשנו למלאכה. הגוי ה„אגרונום" שלנו ניצב וחילק פקודות כיצד לפזר את הגללים על פני השדה. בתום מלאכת הזיבול פקד הגוי ללכת הביתה ולבוא מחר בהשכמת הבוקר עם אתים ולגשת למלאכה מחדש לעדר את האדמה.

מובן כי בשש בבוקר היינו בשדה, אך לא הכל הביאו עמם „אתים". שוב חוזרת הקושיא: למי מאתנו היה את? בכל זאת הבאנו יותר מחצי תריסר אתים, והחפירה החלה בזימרה ובחדוה. פשוט נמשכנו בלהט לעבודה. שמש אביב האירה וחיממה ואנו הזענו וחשנו את הטעם של: „בזיעת אפך תאכל לחם". כך, תוך עידור האדמה עד לשעת הצהריים היו כבר הידים אצל כולנו כמעט משופשפות ויבלות צצו בין האצבעות.

כששמנו לב לחלק הפעוט שחפרנו ולשטח הגדול שעודנו לפנינו, וכשהרגשנו בידיים השרוטות — אזי תפסנו שלא קל כל כך להיות איכר. הרבה יותר קל לשיר: „אין דער סאכע, ליגט די מזל ברכה" (= במחרשה שרויה הברכה) מאשר לעמוד בגב רכון ולחפור את האדמה.

ביום השני הביא הגוי סוס ומחרשה והשדה נחרש תוך כמה שעות. אחרי חרישה ושידוד החלה עיקר הפעולה, היינו נטיעת הבולבוסים. אך זה היה כבר קל ונעים בהרבה ממלאכת העידור.

אך מה עושים הלאה? עד שתפוחי האדמה יגדלו ויבשילו השגנו גינה

קבוצה של החלוץ היוצאים להכשרה

יושבים מימין: יעקב הערבסמאן, אומבאקאנטער, לאה זילבערשטיין, חיים באלסענבוים; עומדים: פישל זילבערגעלד, פרימעט מיראטשניק, יוסף לאנאייל, טאבע סטעמפעל, יודא זילבערשטיין, חנה שפארער, געציל בערגער

אצל ר׳ נתן ניי ועידרנו גם אותה באתים. אגב, כעת יש כבר לכולנו אתים. היכן השגגום — זו באמת חידה ופלא. אך רב מזה הפלא בראותך את האיכרים שלעתיד... עובדי אדמה המופיעים על הצילום מי בעניבות ומי בבגדי שבת. נשארות איפוא הפירכות בלי תשובה. ברם, „הננו מה שהננו, אך חלוצים הננו" — היינו שרים, וגאים היינו בזכות שנפלה בחלקנו להיות ראשונים מבין הנוער בטומאשוב שהכינו עצמם לעלות לארץ ישראל.

אולם, רק שני חברים בלבד זכו לעלות לארץ ישראל: משה רייכנברג וישראל גרינבוים. אלא למרבה הצער הם חזרו לאחר מכן לטומאשוב. הסיבה אינה ידועה לי. עם אלה שעלו יותר מאוחר ונשארו בארץ נימנו: אברהם זילברברג, נתן גולדשטיין, פלטיאל הרבסטמן ויוסף זינגר. מיתר אנשי הקבוצה נמצאים לצערנו רק אחדים באמריקה, אחד בארגנטינה, והשאר ניספו בידי הטמאים הגרמנים, ימח שמם וזכרם עד סוף כל הדורות.

חלוצים מטומשוב

עומדים מימין — שורה הראשונה: נפתלי מסר, לייצ׳ה זילברשטיין, חנה שפורר, רחל מסר, משה שנור.
שורה שניה: יודל זילברשטיין, רחל׳ה אדער, חברה מהקיבוץ אפעל, טובה סטמפל, פרימיט מירוצ׳ניק.
שורה שלישית: חברה מהקיבוץ, געציל ברגר, רוני הרבסמן.

הנוער היהודי בעיר טומאשוב־לובלסקי

פנחס ארליך, בואנוס איירס

קוי יחוד אופי ומהות של הנוער בטומאשוב ילידי שנות 1916־17־18. — תנועת הנוער הציוני פרי תהליכים והכרח השעה. — מאין שאב הנוער בטומאשוב אינטליגנציה ויניקה רוחנית. — בית ספר יבנה. — „שקולה פובשכנא״. — הגמנסיה הפולנית עירונית. — „החלוץ״, „הפועל״, „ביתר״ ו„מנורה״, „השומר הצעיר ושומריה״, „מכבי״, „הפועל המזרחי והשומר הדתי״, „פרחי אגודת ישראל״, „בונד וסקיף״, נוער קדושים. — קדושה וגבורה.

הלב שותת דם ורועדת היד בכתיבת הכותרת בלבד למאמר „הנוער היהודי בעיר טומאשוב־לובלסקי״, ביחוד כשאני יודע שעבודת־שיתוף זו ב„ספר יזכור״ נועדה לשמש מצבת זכרון לנוער הטומאשובי היקר שרובו ניספה בכל מיני מיתות משונות מידי היטלר חיית הטרף עם שותפיו הרוצחים הפולנים, שאף להם חלק לא מועט באובדן המזעזע של המיטב ביהודי פולין — הנוער.

מטיב אני להכיר את בני הנוער ילידי השנים 1916, 1917 ו־1918, סמוך לפני מלחמת העולם הראשונה בעיר מולדתי עיר־הפוויאט טומאשוב־לובלסקי. בחפצי להעלות בזה אי אלו קוי אופי, יחודו ומהותו של נוער זה, שעלה בחלקי לעשות עמם כחבר, מנהל ומדריך בתנועת הנוער הציונית והספורטיבית. ומשאלה עמוקה בלבי לבל אכשל חלילה, שלא אגזים ולא אפחית. תפילתי שאצליח בהערכה כנה ונאמנה לנוער רבגוני זה שהסתופף בטומאשוב בקבוצות ובחוגים שונים, בתנועות נוער חלוציות ואחרות ונחרת בזכרוני. וכעת ביטל עלי להזיל דמע ולהניח פרח צנוע על קברם האלמוני.

אצלנו, בחיים היהודיים, היה תור של תנועת הנוער. אם מדברים בתנועת הנוער הציונית, בה אורגן רוב הנוער, נדגיש כי תנועה זו היתה במידה מסויימת פרי תהליכים והכרח אקטואלי. הצרכים וכיסופי הגאולה של העם הם שהולידו את תנועת הנוער. הנוער מרד בגלות, השתוקק לחיים חדשים בלתי תלויים ומכאן התמורה הגורלית. בל נשכח שאף חברי „ביל״ו״ צעירים היו, ושהעליה השניה והשלישית הביאה ארצה נוער נלהב, תוסס, לוחם וסוער, במסירות ללא גבול לאידיאה שלו. עשרות אלפי חלוצים שעלו בעקבותיהם בשנות העשרים והשלושים המשיכו את פעלם בלהט ובקנאות, ותודות למסירות נפשם הונח היסוד לממלכת היהודים המחודשת.

מכיר אני עשרות צעירים מטומאשוב. מהם שפגשתי בעת שני ביקורי בישראל ב־1951 ו־1961 אשר מזוינים באידיאל החלוצי נצמדו למפעל הבנין

ולבוני הארץ עוד בימים ההם וכיום מקומם בין המאושרים שבאוכלוסי ישראל שהכו שרשים במציאות הישראלית החדשה, מי בעיר מי במושב ומי בקיבוץ.

מאין ינקו אלה את יניקתם הרוחנית והשראתם החלוצית; מאין בכלל הכרתם העמוקה והאינטליגנציה הגבוהה של בני הנוער בטומאשוב, שאחוז ניכר מהם חי כיום בישראל ואחרים בישוב היהודי המושרש באמריקה הצפונית ובפזורה של דרום אמריקה, בעיקר ארגנטינה, בראזיל ואורוגוריי — מאין?

*

כאן עלינו להתחיל מבראשית. אנו באים אל הפרק „בית ספר יבנה" (שמו הקודם תורה ודעת). הגם שאני הקטן, כיתר חברי, התקוממתי מבחינה רעיונית לקוי היסוד, לעקרונות, לכיוון האידיאולוגי ולשיטה של בית ספר המזרחי יבנה — חובתי להכיר ברגשי תודה כי בית הספר יבנה נטע בנו מידות, ציידנו בידע יהודי, טיפח ופיתח בקרבנו אישיות יהודית.

אף כי חיים היינו באוירה של יהדות שלמה, בבתים שופעי יהדות חיונית, אורח חיים ותוכן יהודי — עם זאת דרוש היה לטפח בנו התלמידים עצמאות מקורית והכרה לידע יהודי, וזאת השיגו על ידי עברית, תנ"ך, תלמוד, דת ישראל וערכי רוח ומוסר היהדות, בצד הלימודים הכלליים כמו מדעי הטבע, מתמטיקה, פיסיקה, כימיה, פולנית ושאר המקצועות שלמדו בבית ספר „יבנה". זכורני שהתקדמנו בידיעת העברית עד שהיתה בידינו למפתח שאיפשר לרבים מחברי כיום את פתיחת שערי הספרות העברית. דומה כי הידיעה הרחבה בתנ"ך השפיעה במאוד עלינו התלמידים והקרינה מתוך נשמותינו הרכות. ידיעת ארץ ישראל תפסה בבית ספר „יבנה" מקום חשוב מאוד. עד היום הזה אני מחזיק ונוצר בקפדנות את אלבום התמונות הראשון שניתן לי. כבר אז ראיתי בתמונות־ישראל את פלא הבנין ואת אוצרות העתיד של ארץ ישראל. מי מאתנו יוכל לשכוח את התרמילים הדלים (אך בשבילנו הילדים אוצרות) עם פירות חמשה עשר בשבט מארץ ישראל.

מאות ילדי ישראל, נציגי נוער העתיד, חונכו בבית ספר יבנה. בית הספר פעל עלינו הילדים שהקשר ההיסטורי עם ארץ ישראל יתממש ויתגלם בקרבנו ונהיה אחר כך ראשי המדברים והמדריכים בכל תנועות הנוער שהוזכרו.

כדאי להזכיר שניסו גם לייסד „בית ספר תרבות" בעירנו. אני עצמי עסקתי בפעולה הארגונית. אם זכרוני אינו מטעה באתי במגע עם מורי לשעבר יואל קויפמן (היה מורה בבית ספר יבנה וגם פנקסן, איני יודע מה גורלו). אפילו חותמת כבר היתה לנו, גם הספקנו לעניין קבוצת עסקנים, אך עסוק מדי הייתי בקן השומר הצעיר ובהכנות לנסיעתי לארגנטינה ב־1935 והענין הארגוני נע באיטיות יתירה. לפני נסיעתי לארגנטינה השארתי את החותמת ואת הכתבים של העבודה הארגונית אצל המורה קויפמן. ארגון בית ספר תרבות לא יצא לפועל כנראה.

ואולם „בית ספר יבנה" היה באמת זה שגילה את האור הגדול הגנוז במורשת ישראל. הוא נטע בלבות הילדים הערצה וכמיהה לתכני החיים של

היהדות, העמיק בנו את ידיעת העברית וספרותה (אידיש כשפה לא צריך היה ללמוד, הכל דיברו אידיש), חשפה (אף כי במתודים פדגוגיים מיושנים) את ערכי הנצח וחזון נביאי ישראל, וקרבתנו — אף שלא במישרין — אל מפעל התחיה וארץ האבות.

לא כל הילדים חונכו בבית ספר יבנה. חלק גדול מאוד, דומני, מחמת עניות, מאין להם לשלם שכר לימוד, ביקרו בבית הספר העממי הפולני (שקולה פאושכנא). אף אני נאנסתי לפני השכלתי המתקדמת ללמוד בכיתה השביעית של שקולא פאושכנא. בית הספר העממי הפולני בטומאשוב שכן בבית מידות המתאים והולם לתפקידו. עשו עלינו רושם חדרי הכיתות, המעבדות, ביתני העבודה להוראת הנגרות, הריהוט המודרני, הרצפות המשוחות בצבעים והנקיון המופתי — ההיפך הגמור מבית ספר יבנה, שנמצא תמיד בדירות שכורות בלתי מתאימות לבית ספר. בית ספר „פאושכנא" עמד בטבורו של יער אחורי העיר מרוחק מהרעש והמולת העיירה. המורים היו כמובן מוסמכים בעוד מורי „יבנה" היו ברובם אוטודידקטים. עם זאת זכור לי יפה שמורי „פאושכנא", בית ספר שמגמתו היתה כמובן פולוניזציה של המיעוט היהודי — השפעתם עלינו הילדים, בניגוד למטרה, היתה שלילית. ולא משום שאנו כיהודים עם דעה שלילית מראש לא רצינו בתורתם וחינוכם, אלא משום שהם לא התמצאו בתפקידם הבלתי ברור להם. הם לא הבינו ולא מצאו את הדרך לעורר בנו התלמידים את הדחיפה ואת ההבנה ללימודים. כלפני דורות למדנו מאונס ומפחד מעונש פיסי. לעתים נדירות מאוד נתקלנו במורה חביב עלינו התלמידים, יהודים או נוצרים. אנו זוכרים מורים שנרדמו ונחרו בזמן השיעור. מורה נוצרי אחר חילצנו באמצע הלילה מבוץ כשהוא שיכור. המורה למלאכה (נגרות) ומחנך כיתתנו היה אומר כל רגע: „חורובא נא מואיך ז'ידקוב" (תבוא מחלה על היהודונים שלי).

זר היה למורים אלה הכוח ומהות החינוך וזרות השיטות השונות של הפדגוגיה בכלל. היתה לפניהם רק תכנית הלימודים, בלי התחשב בטיב הילד, במנטליות ובכושר התפיסה שלו, חולשתו הפיסית ותת־תזונה. הם לא הסתגלו לאופי הילד וגילו. רק אחת היתה המטרה: לבצע את ההוראה בכל התנאים...

על כן לא זכור כמעט מורה סימפטי. יש לציין גם את האור המזוהם באנטישמיות ששרר בבית הספר שכמעט רובו היה יהודי. לא אוכל למחות מזכרוני את הצגת ההיתול האנטישמי לפני התלמידים שרובם יהודים ערב חג המולד ואת המורה הרודף בביתן המלאכה עם משור בידו אחר תלמיד יהודי, שהכהו הכה ופצוע במשור וכמעט שקיפח את ידו.

כך גדלנו וחונכנו הנוער היהודי הטומאשובי במדינת פולין, שם גדלו דורות יהודים מאות בשנים מתוך איבה מוצדקת למכורתם שניהלה מדיניות של דיסקרימינציה לגבי העם והנוער היהודי. אנו הנוער צריכים היינו לגלות עקשנות נחושה והערכה עצמית, ואף זה שימש אולי נימוק חשוב להקמת מערכת חינוך יהודי נפרדת שהחלה בפולין כמעין זעיר והפכה לנהר כביר.

לגמנסיה הפולנית עירונית היה כוח משיכה רב. כיתות, תעודות בגרות

אוניברסיטה, מעין רשת קסמים. אני זוכר את הקנאה שעוררו בנו תלמידי הגמנסיה היהודים המעטים, קנאה במדיהם ובעצם יכולתם ללמוד בגמנסיה, בבנין המפואר רב המותרות. כי רק ילדי אמידים יכלו להרשות לעצמם לוקסוס זה. הללו דיברו כבר רק פולנית ולמדו גם בשבת. (בבית ספר „פאוושכנא" לא למדו היהודים בשבת).

בנין הגמנסיה

„קבוצת תלמידי הגימנסיה" התבדלה מיתר הנוער, לא באו לארגוני הנוער, רק ציפו לתעודת הבגרות המאושרת.

נוער ציוני

אברהם אונטרבוך, שפורר, זליג פומרנץ, נפתלי מסר, שמואל בוקסנבוים, ירוחם מונטר, נתן שפורר

אך לא מעט תלאות מוני לתלמידי הגימנסיה המעטים מידי חבריהם הנוצרים והם בלעו את הדמעות והמשיכו בלימודים. כמה מהם עשו קריירות נכבדות למדי. כמה מהם ניצולי הגהינום הנאצי „אודים מוצלים מאש" פגשתי בישראל. על אחרים שמעתי כי נעשו אישים חשובים בצפון אמריקה, ואילו רבים אחרים חלקו את הגורל המר של כל הנוער היהודי בפולין...

*

כאמור מאורגן היה רוב הנוער בטומאשוב בתנועות הנוער החלוצי וכולם ללא הבדל כיוון פוליטי, — מביתר הימני שהיה שר „מדן ועד באר שבע ומגלעד לים" עד החלוץ והשומר הצעיר בסיסמא „אף על פי כן" לשחות נגד הזרם — היו שרים „עוד לא נותקה השלשלת" הנמשכת מדור לדור. היתה זאת אקורד נשמה עילאי של הנוער שאף בעלי הכרה פחותה מושרשים היו אינסטיקטיבית בהיסטוריה היהודית, ואלה שהכרתם יציבה יותר וידעו מובנה של ירושלים של מעלה היו חדורים אמונה עמוקה שרק אדמת־שחור וקרקע של יהודים יצילו את העולם היהודי. ירושלים של מטה היא תנאי מוקדם לירושלים של מעלה. יש להזכיר פה את החלוץ שמיזג את החדווה והלהט של טומאשוב החרדית הכמעט חסידית עם דחף היצירה והאמונה של הנוער החלוצי.

החלוץ היה כפי שאני זוכר תנועת הנוער הראשונה והכי חשובה בעיר שמשכה לשורותיה את מיטב הנוער, נוער מבוגר בכמה שנים מדורו. אזכור שהבטנו עליהם כבני אינטליגנציה רמה יותר.

להחלוץ היה מועדון ספורט „הפועל" בו שימשתי פרק זמן כמזכיר. למועדון הספרות היה מעמד נכבד בעיר בשל התחרויות הנועזות עם מועדוני ספורט לא יהודים. ועוד יתרון כדאי להזכיר: הפועל כינס את בני „השכבות הנמוכות" מהסימטאות הצדדיות של טומאשוב. למען האמת — נוער עזוב חסר הכרה שכל כוחו כפי שאזכור במכות אגרוף. אך הצליחו במידת מה לשוות להם צורת אדם על ידי ארגונם ושיחות פרוגרמטיות, שבהם עסקתי לא מעט.

תנועת הנוער השניה באופן כרונולוגי היתה בית״ר (ברית טרומפלדור) שעל יד התנועה הרביזיוניסטית „ברית הצה״ר".

בית״ר קם כתנועה שבאופנה. יתכן שהמדים ההדורים הרשימו וגירו את נפשות הצעירים. נדף כאן ריח של דיסציפלינה אחרת, מצעדים צבאיים ו„הדר". ארץ ישראל מוקפת ערבים שונאיהם הגדולים של ישראל, ורק בחרב נוכל לשחרר את הארץ ולהשיג ארץ ישראל שלנו. „בדם ואש יהודה נפלה ובדם ואש יהודה תקום". ולמה נילחם על ארץ ישראל קטנה, למה לא על ארץ ישראל גדולה משני עברי הירדן. האידיאולוגיה הזאת קסמה למען האמת וכבשה ללבות בחלק גדול מהנוער.

המאמרים הנלהבים בבטאון הרביזיוניסטי „די וועלט" של ראש בית״ר זאב ז'בוטינסקי שימשו נושאים לויכוחים ופרשנות. ארץ ישראל משני עברי הירדן גדולה כמעט פי שלושה מבלגיה ועשויה לקלוט אוכלוסיה יותר משנים עשר

מיליון יהודים. יש להקים צבא גדול להגן ולהבטיח את החיים במדינה הגדולה החדשה. המפלגה הרביזיוניסטית מתנגדת למלחמת מעמדות. היא בעד מעמד יהודי אחד. כולם מאוחדים; לכן היא נלחמת בהסתדרות השמאלית המפלגת את העם, יוצרת מעמד פועלים ועורכת שביתות; שביתות הן פשע בחבלן במפעל הבניה הלאומי. כולנו סוציאליסטים, כולנו גורסים את האידיאל של יושר סוציאליסטי, אך זה ענין לעתיד לבוא. לכשתהא לנו ארץ משלנו אזי ניאבק להשליט סוציאליזם בארץ ישראל החדשה — כך טענו בני הנוער הנלהבים באמת, שהפגינו את האידיאל ואמונתם החדשה בתהלוכות ומניפסטאציות במדים על פני חוצות טומאשוב.

משבר חריף הטיל בשורות בית״ר רצח חיים ארלוזורוב ומשפט סטבסקי. הנוער הבית״רי החל מתעניין וקורא חומר הסברתי על המהות והאידיאולוגיה של בית״ר ואחרי ויכוחים ארוכים ונוקבים החלה עזיבה בהמון בתנועת בית״ר.

אותו זמן הגיעה לעיר קבוצת השומר הצעיר וברחובות הופיעו חברי קיבוצים בנים ובנות עם גרזן ומשור על כתף. השומר הצעיר פתח הכשרה בטומאשוב.

הנוער המבולבל ואובד דרך שקנה לראשונה את חינוכו הציוני הנלהב בבית״ר נטש מאוכזב תנועה זו והפך גרעין ראשון של קן השומר הצעיר הראשון בטומאשוב.

בחורים ובחורות אינטליגנטים מההכשרה מקימים השומר הצעיר ליד נקודת ההכשרה. וכשם שחלל האויר בקן בית״ר היה שוצף וגועש רוח נעורים כך רועש ותוסס עתה קן השומר הצעיר החדש. הנוער מתחנך ברוח המעשה הציוני־חלוצי. ונקודת ההכשרה משמשת מופת בהכינה את חבריה ל„הגשמה", למימוש האידיאל הציוני לא בסיסמאות ומיפגנים כי אם במעשים.

הנוער חדור רצון הקרבה בלתי רגיל וכוננות חלוצית אישית. מתחילה תכונה להכשרה ורבים להוטים לנסוע.

לתנועת השומר הצעיר לא היה מעמד ליגאלי בפולין כולה, רק בחלקים מסויימים של המדינה. היו ערים שם נאלץ השומר הצעיר לפעול במסווה ליגאלי של מועדון הספרות „שומריה". כך היה גם בטומאשוב. נאלצנו לחפש דרכים במישרין או בעקיפין כדי לפעול באופן ליגאלי, אך המשטרה כבר מצאה אמתלה לסגור את האולם.

זכור לי כי פעם ארגננו אקדמיית טרומפלדור. באה המשטרה החשאית ופיזרה את הנאספים הרבים, הורים ונוער, אסרה את המארגנים וסגרה את האולם. כראש הקן הייתי אני הקטן בין הנאסרים.

במקרה אחר נסעתי בשליחות ללשצ׳ב לארגן שם קן השומר הצעיר, וגם שם נאסרתי על־ידי המשטרה שהחזירתני לטומאשוב. אז הייתי עוד מתחת לגיל הבגרות. אז גדול היה המאבק האידיאולוגי בין תנועות הנוער בפולין, והילכו שמועות כי בשני המקרים היתה מלשינות מצד תנועה יריבה.

גם לבית״ר היה מועדון ספורט בשם „מנורה״. הפעילות היתה קלושה מאוד וכשפחתה קבוצת הנוער חוסלה כמעט הקבוצה הספורטיבית.

זמן מה קיים היה מועדון ספורט „מכבי״. לא אזכור, למען האמת, איזו פעילות מיוחדת הראויה לציון. גם לא אזכור מי מבין הנוער התרכזו ב„מכבי״.

מספר צעירים זעום ביותר היה ב„השומר הדתי״. הלה צריך היה בעצם לשאוב עתודות ממאגר בית הספר היחידי הגדול והחשוב „יבנה״. אך המלאי אזל, כמו חרב המעין. מחד התמרד הנוער, כמו שהזכרנו, ונסחפו לתנועות נוער אחרות; מאידך הקומץ הזעום של שומרי אמונים למזרחי התרכז ב„הפועל המזרחי״.

פוגשים היינו קבוצת נוער מצומצמת של השומר הדתי. הם נשתנו מאחרים בכך שחבשו כובעים יהודים. כשהופיעו ברחוב לבוב המרכזי היו בנים בלבד, בעוד יתר בני הנוער טיילו תכופות בנים ובנות בצוותא. סימפטיים מאד בהילוכם העדין (הצנע לכת), ובהתנהגותם היו הצעירים המטיילים ברחוב השבת בשלוה מלכותית ומעוררים כבוד ודרך ארץ. אלה הם בניו הגאים של עם קשה עורף המוכנים לחיות בגאווה ואף למות בעד היהדות ונצח ישראל.

כמו בחלום אזכור את נוער אגודת ישראל המכונה „פרחי אגודת ישראל״. יתכן כי יחסית לכלל הנוער בטומאשוב היה מספרם לא מועט, אך לא ראינום. לא נפגשנו עמם. מרוכזים היו ב„שטיבלים״ הקרובים להם אידיאולוגית. הם ביססו את החיים על יסודות המוסר היהודי־דתי: השם הוא מקור הכל. יעוד ויסוד לכל שאיפה מוסרית. יש רק לקיים את הפסוק „ואהבת את ה׳ אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך״. האהבה לה׳ היא המסבה לנפש אושר. אהבת ה׳ היא כורח הגיוני לצעירים אלה. אך כדי שאהבה זו לא תהיה ערטילאית סיפחוה באורח מעשי בחיי החברה של ה„שטיבל״, ליד דף גמרא ובמשא ומתן שקלעו, בהתאם להשקפת עולמם, לשלימות יהודית־דתית.

גם למפלגת ה„בונד״ בטומאשוב, התרבותית והמושרשת, היתה קבוצת נוער בשם מקוצר „סקיף״.

המאבק הכלכלי של מפלגת הפועלים הקטנה בטומאשוב נעשה תודות ל„בונד״ בית יוצר חינוכי לבשילות הפוליטית של הפועלים ונטע בהם שאיפה ללמוד ולהשכיל; ל„בונד״ היתה אמנם הספריה הכי גדולה בעיר.

השביתות הכלכליות היו אולפן פוליטי לפועלי העיר והקידום התרבותי כרוך בגידולו של יצר המאבק בלבם.

תנועת ה„בונד״ הפוליטית ירשה מהפועל היהודי את המסורת לחוג את האחד במאי. החג נחשב קנה מידה לעלייתם וקידומם של המוני הפועלים.

נזכרים אנו מצד אחד באוירת החג של האחד במאי ברחוב, ומאידך באויר של מגור ופחדים עקב המיצעדים, התערבות המשטרה, מאסרים ותיגרות עם נציגי השלטון. אזכור ביחוד את נוער ה„בונד״ מהמיצעדים הראשונים באחד במאי, בענדם פרחים אדומים, בהתרוצצם עם הדגל האדום, ואת הסיסמאות: חופש לשבות, חופש הדיבור והעתונות, הרמת השכר, יום עבודה של 8 שעות ועוד.

מובן שבתנועת הנוער הבונדאי „סקיף" התקבצו בני נוער עובדים, בני בעלי מלאכה. ספרית הבונד הגדולה שימשה לנוער מקום לכינוסים ואיפשרה בידם להשתלם בשפת אידיש.

פלוגה א׳ של השומר הצעיר

בימי הקיץ הבהירים היו נפגשים כל בני הנוער מכל השכבות והאידיאולוגיות ביערות העבותים סביב העיר. בכל רחבי היער הדהדה השירה הקולנית מפי נוער עני אך עליז ומאושר שצעד מלוכד יד על שכם דרך חירות ונטול דאגה והרעיש את חלל היער בחדוות נעורים. כפי שרק נוער עשוי להיות טבעי שמח ואמיץ.

ביחוד אי אפשר לשכוח את טיולי ירח מאי (מאיאָווקעס). השכימו לקום עם זריחת החמה ובטורים ארוכים היה הנוער נע אל היערות. כמעט כל שבת היה לי הסיפוק להשמיע שיחות בדברי ימי הציונות, על הסוציאליזם האוטופי; ובקבוצה מצומצמת — לקרוא פרקים מישו הנוצרי מאת פרופ׳ קלוזנר.

*

מי היה מעלה על דעתו שנהיה עטופי אֵבֶל, שנצטרך לקונן על החדלון של נוער מזהיר זה. על דעת מי היה עולה שהאילן היהודי בן אלף השנים בפולין ייעקר משורשו. ומי יוכל לתאר את קידוש השם של הילד היהודי בפולין באזני הדורות הבאים; איכה נשכח את החלוצים מכל הזרמים שבנסיבות הכי קשות

קיימו הכשרות ואורח חיים חלוצי והיו מוקד התנגדות אדיר בפולין היהודית כממלאי תפקיד ראשי במרד נגד החיה הגרמנית.

איך נוכל לשכוח את הנוער החרדי שסבל כה רבות ונשא בגאון את שם ה׳. מתחת לשבטי אש הגרמנים הבקיעה קריאתם „שמע ישראל" את השמים וזיעזעה את מעניהם. אין להגות אף חצי דיבור של ביקורת על האנוסים שלנו שענדו צלבים על צוואר בימי ראשון בשבת ולחשו תפילה לאבדנו של היטלר.

איך נשכח את בנות החלוץ, השומר הצעיר, בית״ר, בונד, שיצאו בעקבות הקדושות האלמוניות של מסעי הצלב.

כלום היה אי פעם קרבן
נעלה יותר, קדוש, מזעזע?
כלום מת מי פעם
מוות יותר נשגב, מזוע?
(א. לייסון, די נאמענלאזע).

כל אלה הנרדפים, המגורשים, המעונים, הכרותים — הנוער שזכרו הועלה בזה — להם נועד מקום בראש בפנתיאון הקדושים מימי היטלר ושותפיו ימח שמם.

יזכור! הבה נזכור את הנוער הזה, נוער של קדושה וגבורה, שקידמו כולם בצוותא את פני המוות. שמות כולם יאירו ויזהירו לדורי דורות.

התיסדות הסתדרות הציונית הכללית בטומאשוב־לוב

יעקב שוורץ

באמצע המלחמה העולמית הראשונה ביום כ׳ תמוז 1916 ביום השנה של מנהיגנו ד״ר הרצל ז״ל, בא לעירנו ר׳ משה יצחק דורנפלד ז״ל מטישוויץ והביא אתו שקלים וקרא לאסיפה. כמה אנשים שהיו ידועים מכבר לציונים למעון הספריה היהודית שהיתה אז בבית העם הפולני. בין המשתתפים היו: אביגדור אידלסברג, יצחק לדרקרמר, משה רייכנברג, האחים יצחק ואריה לוינפוס, יצחק זינגר, אלכסנדר פיטר, חיים זילברגלד ז״ל; ויבדלו לחיים: ישראל גרינבוים, וסניע זילברגלד־ברנר — הנמצאים כאן בארץ.

באסיפה הזאת הניחו את אבן היסוד להסתדרות הציונית בעירנו. ועל המקום הכריזו על מפעל השקלים שהתחילו להפיץ. אחרי כן התחילו לרכוש חברים, ומיד נרשמו הרבה חברים חדשים מכל הזרמים: דתיים, פרוגרסיבים, פועלים. הפעולה הראשונה שלה היתה שיסדו שיעורים לעברית, במעונם שהיה בבית שמואל מעלדונג ז״ל. הביאו מורה לעברית את מר קמח, שהיה מפליטי דובנא שהאוסטרים הוציאו אותם מדובנא שהיתה בחזית, והביאו אותם לכפר סמוך לעירנו. הקשר של ההסתדרות הציונית היתה עם עיר הבירה של אוסטריך־אונגרן ווינה מפני שעירנו היתה אז תחת כיבוש האוסטרים; ועם וורשה שהיתה תחת כיבוש הגרמנים, אי אפשר היה להתקשר מווינה. קבלו כל החומר וחוזרים הנוגע לפעולה הציונית. נוסדה ועדה לקק״ל, שהמורשה הראשון היה מר ישראל גרינבוים. הסתדרות הציונית התעסקה גם בנקודה תרבותית, נוסד חוג דרמטי שהציג כמה מחזות בעזרת כמה קציני צבא יהודים מהצבא האוסטרי. כמובן שהשתתפותם לא היה בגלוי.

עם התפתחות התנועה הציונית, התפלגה התנועה לכמה זרמים, כמו: ה„מזרחי״, „פועלי ציון״ ואחר כך „צעירי ציון״. המיסדים של „צעירי ציון״ היו: אברהם ברפמן, משה קרפר, יוסף זינגר, פסח גורטלר, יהושע ויסלד ז״ל; ויבדלו לחיים: אברהם זילברברג, אסתר אילבוים בתור מזכירה, והעוזרה רחל פאוסט־לרר.

זה היה עד להקמת פולין בתור מדינה עצמאית. עם הקמת המדינה התקשרו עם הועד המרכזי של הסתדרות הציונית הכללית בוורשה, ואז כידוע התחילה עבודה קדחנית. בתנועה הציונית בפולין היו בחירות לסים הפולני. בחירות למועצות העיריות שהתנועה בעירנו לקחו חלק פעיל. מלבד הועדה לקק״ל, שהזכרתי, נבחר ועד לקרן היסוד. נוסד משרד ארצי ישראלי, שטיפל בעליה שבהם לקחו חלק כל הסתדרויות הציוניות.

בתור יו״ר של הסתדרות הציונית הכללית היה מעת הוסדה ר׳ יעקב דורנפלד ז״ל. הוא היה מלומד גדול, הוא ארגן את הנוער שממנו התפתחה התנועה החלוצית, השומר. ועוד הוא בעצמו נתן שיעורים בתנ״ך, עברית, היסטוריה ישראלית וידיעת הארץ. בשנות העשרים בגלל סיבות שונות הגר לארצות הברית, אבל כל ימיו השתוקק לעלות לארץ, ביחוד אחר היוסדה של המדינה, אבל לא זכה. הוא נפטר ביום א׳ אלול תשי״ג. יהי זכרו ברוך.

*

אזכיר עוד כמה חברים פעילים בהסתדרות הציונית הכללית בעירנו. בין אלה ששימשו בתור יו״ר של ההסתדרות הי׳ מר יוסף גולד הי״ד, אדם מכובד בעיר והיה גם הנציג בועד הקהילה. היו״ר האחרון היה מר יעקב מינקווסקי, הנמצא כאן בארץ. בתור באי כח במועצת העיריה היו במשך הזמן: מר אביגדור אידלסברג, ציוני וותיק; יצחק לדרקרמר, צבי אידלשטיין, אליעזר דורנפלרד ששימש בתור מזכיר של העיריה, משרה שעמד בה מיום היוסדה עד הזמן האחרון, והוא היה היהודי היחידי שתפש משרה כזאת בפולניה המדינה.

בזמנו קיבל ועד של ההסתדרות הציונית הכללית הוראה מהמרכז ליסד קיבוץ הכשרה של חברי החלוץ, המתכוננים לעלות לארץ. עבור זה היו צריכים להכין דירות ובעיקר עבודה בשבילם. התפתח ויכוח בין הועד האם יש ביכלתם לגשת למשימה הזאת. בין אלה שעמדו בראש ההסתדרות היה הח׳ משה בורצקי, הוא בעצמו היה ליטאי, הוא התישב בסביבת טומאשוב עוד לפני המלחמה העולמית הראשונה, והיה לו שם בית חרושת לזפת וטרפנטין. אחרי המלחמה עבר לגור בטומאשוב, והעביר את הבית חרושת ליער סמוך לעיר, ואת היער הזה קראו ״יער של בורצקי״. הוא היה ציוני וותיק, מסור לעבודה הציונית בכל נפשו, והוא קיבל על עצמו את העבודה הזאת לסדר להם דירות, ביחוד עבודה בבית החרושת שלו. הוא הבטיח להם לשלם את השכר כמו שהוא משלם להפועלים הפולנים, למרות שהוא ידע שהם לא מסוגלים לעבוד כמוהם. הוא הבטיח להשתדל לקבל עבורם עבודה בחקלאות אצל איכרים פולנים, בסביבות טומאשוב. ככה לאחרי עבודה מאומצת נתיסד מקום הכשרה בטומאשוב, שהתקיים עד המלחמה העולמית השניה. לעבודה הזאת עזרו לו מר יצחק בורנשטיין, חיים פיטר הי״ד, ותבדל לחיים בתו רבקה׳לה פיטר־מינקובסקי, שהיא היתה הפטרון כל הזמן של קיבוץ הכשרה הזה. מר משה בורצקי היה גם מהמיסדים של קופת גמילות חסדים בעירנו, היה הראשון שנתן לטובתה 2000 זולטס. בשנות השלושים עלה לארץ, גר בחיפה, ונפטר שם בשנות העשרים. יהי זכרו ברוך.

*

אחד מן החברים האקטיווים בתנועה הציונית בעירנו היה מר פישל פייש הי״ד. נולד ב־1901 בלוטוביסק למשפחה המיוחסת, מחסידי הוסיאטין, קיבל

חינוך תורני בבית. אחר כן השתלם בלימודים כלליים בגרמניה. עבר אחר נשואיו לטומאשוב. היה איש אינטלגנטי ואהוב מאד על כולם. לקח חלק אקטיווי בעבודה של קק״ל, קרן היסוד, ומוסד של הנוער הציוני.

לאחרונה אני רוצה לציין את אחד ממנהיגי „פועלי ציון״ בעירנו החבר פיוול הולץ. הוא היה המיסד של התנועה הזאת בעירנו, ואחר שעזר להפיץ את הרעיון הציוני בין הנוער היהודי העובד ובכל מרצו התמסר את עצמו לעבודה של התנועה הזאת. הוא היה הבא כח הליגיטימי שלה בכל המוסדות בעירנו. הוא הצטיין במיוחד בתור חבר של המוצעה העירונית. אחרי שהגרמנים הנאצים ימ״ש נכנסו לעירנו, ערב ר״ה של שנת ת״ש, אחרי כמה ימים חטפו אותו ואת בנו ושני אחים ליפא ויוסף גולדמן, חתנו של ר׳ לייביש בורג ואת הצעיר ליפא פולק, הובילו אותם מטומאשוב למקום שלא חזרו עוד, ועד היום לא ידוע איך היה סופם. הי״ד.

„צעירי ציון" ו„פועלי ציון" בטומאשוב

ישראל ורטמן

„צעירי ציון" היתה ההסתדרות הציונית הסוציאליסטית הגדולה בעיר.

היא ניהלה פעולה תרבותית עניפה וחברינו תפסו מקום כבוד בפעולה למען ה„קרן הקיימת" ו„קרן היסוד".

רבים מחברינו עלו לארץ ישראל בשנים ההן. בשנים 1925—1929 עמדו בראש הפעולה החברים: מנחם לקס, יוסף זינגר, זלטה גרינר, פסח גורטלר, אסתר אלבוים, שרה וגנר, שמשון הולץ, יצחק ליכטנפלד ושרה ורטמן.

בתקופה זו נעשה אקטואלי האיחוד עם „פועלי ציון". אנו „צעירי ציון" לא התלהבנו מתחילה מאיחוד זה, אבל קבלנו הוראה מהמרכז לבצע את האיחוד.

אז קמה, כפי שנקראה אז: „מפלגת העבודה היהודית הסוציאליסטית פועלי ציון" (מאוחדת עם צ.ס.), ותפסה מקום עיקרי בציבוריות היהודית בטומאשוב.

הפעילים הבולטים במפלגה המאוחדת היו: פייויש הולץ, נטע איזן, אשר הרבסמן, ישראל בוים, משה בלנדר וישראל ורטמן.

המפלגה ניהלה פעולה עניפה בעיר. נציגיה במועצת העיריה ובוועד הקהלה פעלו לטובת העובדים והאיש הפשוט. המפלגה ניהלה פעולות למען „ארץ ישראל העובדת", ועמדה בפרץ נגד התעמולה האנטי ציונית של ה„בונד" שהיה די חזק בעיר.

המפלגה הקימה את ה„ליגה למען ארץ ישראל העובדת" ושליחים מארץ־ישראל, כמו פנחס לוביאניקר (לבון) ויוסף ברץ, נתקבלו בעיר בהתלהבות גדולה; כך שלקונגרס ה־18 נחלנו נצחון גדול.

פעילי ה„ליגה למען א"י העובדת" היו: אלי שטרוזלר, יהושע קרוק, קופל קלנברג, נתן שפורר, יצחק אלבוים, שמעון ויוסף לנאייל, משה אונטרבוך, אברהם מלדונג, נתן מיטלר, יהושע גרינבוים ואחרים.

מלבד זאת, חברינו ניהלו את הפעולות ב„פריהייט", ב„החלוץ" וב„הפועל".

כל ליל שבת ערכנו ערבי שאלות ותשובות, הרצאות, וההשתתפות בהן היתה גדולה.

חברינו ניהלו את הפעולה למען „קרן הקיימת", קיימנו שוקים בחנוכה בפורים וכו'.

*

בשנים 1938־39 נהיה המצב בפולין עגום ביותר. חברים צעירים ישבו שנים בקיבוצי הכשרה ללא סיכוי לעליה קרובה. האוירה היתה קשה. אז החלטנו להקים „קלוב". שכרנו 3 חדרים אצל בנימין גולדמן, הכנסנו רדיו וערכנו

נשפי ריקודים, כדי למשוך את הנוער. באופן כזה רצינו לשמור על הנוער עד לימים טובים יותר.

לדאבוננו זה לא ארך הרבה זמן. פרצה המלחמה ואיתה השואה הגדולה, אשר החריבה את הכל.

כמה מלים אני רוצה להקדיש לחברי הטוב פייויל הולץ הי״ד. הוא היה חבר מסור בכל לבו ונפשו, למפלגה. עשה ימים ולילות, אם כשליח המפלגה בעיריה ואם כמשתתף ומרצה בפעולות המפלגה והנוער. לא ידע ליאות, ולא פעם הזניח את ביתו ומשפחתו למען המפלגה.

יהי זכרו ברוך...

חייה ואובדנה של עיירתנו טומאשוב־לובלסקי

י. שווארץ

חיים יהודיים לבלבו בטומאשוב, בה נמזגו מסורות עתיקות עם זמנים חדשים. עשו מסחרים, עסקים, תיגרו, לָוו כספים וכו׳.

האוכלוסיה היהודית היתה מורכבת מתגרנים, בעלי מלאכות, סוחרים, וקצת אינטליגנציה פרופסיונלית. רבים בעיירה פרנסתם היתה מעטה, ועוני, מחסור ומצוקה היו אורחים קבועים. גם הולכי בטל היו מרובים מחמת חוסר עבודה. אולם יהודי טומאשוב הצטיינו בפעילות וכוח יצירה, פיתחו חיי תרבות מגוונים והתמכרו בלב ובנפש לפעילות ציבורית, כלכלית, דתית, תרבותית ופילנטרופית. קופת גמילות חסדים שפעלה כה רבות; ספריות, בית הספר העברי, מפלגות למן הימין הקיצוני עד השמאל הקיצוני, ארגוני נוער, בנקים יהודים, רבנים, בית כנסת הדור בצבעיו, בתי מדרשות, חדרים, ארגוני ספורט, איגודים מקצועיים וחוג יהודי דרמטי. נוער יהודי שופע מרץ וחדוה. בכל המוסדות האלה השקיעו יהודי טומאשוב הרבה לב ודאגה לשפר ולהדר את החיים. כך בנו יהודים ויצרו, טוו חלומות על עולם יותר טוב, מחר טוב יותר. כמה אוצרות נפלאים עברו מדור לדור, עד הדור האחרון כשהחיה הנאצית הניחה את כפה הרצחנית על הגוף היהודי ועל רוחו ומחתה את הכל. שמשה של טומאשוב, העיירה של אור וחיים, שטופת דמע כיום. השמיים שותתים דם על הבתים המיותמים. מתגלגלות דמעות דם שלא יימחו לעולם. הרחובות בהם הילכו אמי, אחותי וכל בני עירי הרבים וכתלים אלמים אומרים קדיש. חורבן, מדבר, בית עלמין בלי מצבות. נר שכבה לעולמים...

*

יש ברצוני להעלות בזה, ככל שאוכל, את הדמויות המאירות ועסקני ציבור פעילים בכל מוסדות הציבור תרבותיים ודתיים.

גבאים בבית הכנסת ההדור שלנו

הרוצחים הגרמנים לא הסתפקו בהשמדת מיליונים מהעם היהודי. בבולמוס שטנים למחות כל זכר מעמנו שפכו את זעמם גם על כל דבר מקודש ליהודים שבא לידם הפושעת. ביחוד הפעילו הרוצחים את ידם הטבולה בדם כדי להשחית ולשרוף בתי כנסת יהודים. כך העלו באש גם את בית הכנסת שלנו כליל היופי. לפי המסופר מלאו לבית הכנסת שש מאות שנה בקירוב. אך היה עדיין שפיר

כמו חדש, בנוי כמצודה בגובה רב עם כתלים מעובים. החלונות רמים מאוד עם שמשות־צבעונין. גם הדלתות היו עבות, כבדות וחסויות.

מי לא יזכור המראה של יום הכיפורים בעיירתנו. בית הכנסת היה מלא וגדוש יהודים עוטי טליתות שכיסו על הפנים, מופשטים כליל מענייני העולם הזה. קולות ערבים מחיי־לב בוקעים מפי השליח ציבור לימים הנוראים: „יעלה תחנוננו מערב״. ותדירות אני מדמה לשמוע את הניגונים הנוגעים ללב ואת תפילות העדה הקדושה של עיירתנו טומאשוב, שהיתה ואיננה עוד.

הגבאים בזמן האחרון היו: פוטר חיים ז״ל, הובר מאיר ז״ל, רייס שמעון ז״ל, זיכלר וולף ז״ל, ליכטנפלד שלמה ז״ל.

הקהילה היהודית

הקהלה היהודית הדימוקרטית הראשונה קמה בפולין רק בשנת 1924. עד אז היו נציגים המכונים דוזורים, אך לא במובן הקהלות במערב אירופה.

הקהלה בקדנציה הראשונה היתה מורכבת מה״ה: ר׳ אליעזר לדרקרמר, ר׳ פנחס גולדשטיין, ר׳ בנימין וויינברג, ר׳ אריה הלר, ר׳ מיכל יהודה פלוג, ר׳ מנדל רייכנברג, ר׳ יצחק בורנשטיין, ר׳ הירש מאיר צימנט. היתה גם מועצה ובה ה״ה: ר׳ נתן גרינוואלד, ר׳ שלום נתן שפיזאייזן, ר׳ דוד ווייצמן, ר׳ חיים יעקב שֶׁנֶר, ר׳ נחום שולדינר ועוד; אך בקדנציה הראשונה היו הרבה חילופי גברי.

הקדנציה השניה שפעלה כהנהלה מנתה את: ר׳ שמואל שיפלינגר יו״ר, ר׳ שמואל מלדונג, ר׳ ברוך שפורר, ר׳ יוסף גלד, הירש מאיר צימנט, ר׳ חיים יוסף לרר, ר׳ משה בלאנדר ור׳ מאיר בלומר.

בקדנציה שלישית ישבו: ר׳ חיים יוסף לרר יו״ר, ר׳ אריה הלר, ר׳ יידל אַדֶר, ר׳ פישל פיש, ר׳ נח הרבסמן, ר׳ נחום שולדינר, ר׳ משה בלאנדר ור׳ יעקב שלגבוים.

קופת גמילות חסד

מוסד חשוב מאוד היתה קופת גמילות חסד שנציגיה התמכרו לה בכל הלב שלא על מנת לקבל פרס. בעל מלאכה נצרך וסוחר זעיר קיבל כאן בהלואה בלי ריבית מאה או מאתיים זלוטות, ופעמים רבות ניצל בזה ממשבר וקם שוב על רגליו. הנציגים היו: פרשטמן חיים, הרב ר׳ אברהם גולדשמידט, מינקובסקי יעקב, ליכטנפלד סיני, צימנט הירש מאיר, בלומר מאיר, שולדינר נחום, בורנשטיין יצחק, לדרקרמר יצחק וזילברשטיין יונה.

מועצת העיר

במאבק מר מאוד נתנסו חברי מועצת העיר היהודים בהגינם על עניני היהודים סמוך לפני פרוץ המלחמה. שררה אז המדיניות האנטישמית של ממשלת הסנאציה בפולין. מדיניות ההשמדה המשקית בליווי זקיפים עם סיסמאות אל תקנה מיהודי וכו׳. הנציגים היו באי כוח מכל המפלגות. מהמזרחי: ר׳ לייבל לדרקרמר, ר׳ יעקב ארביספלד. מהאגודה: ר׳ יצחק קארפר, ר׳ אלתר שטול, ר׳ נטע הלר, ר׳ אפרים רוב, ר׳ דוד שווינדלר. ציונים כלליים: ר׳ איצ׳ה לדרקרמר. בעלי מלאכה: ר׳ שמואל שיפלינגר, הירש מאיר צימנט. פועלי ציון: ר׳ פיוויל הולץ, ר׳ משה בלאנדר. בונד: ר׳ נחום שולדינר, ר׳ דוד גייאר, לייביש קאפנבוים.

קרן קיימת

האוספים לטובת הקרן הקיימת עמדו לא פעם בפני כל מיני קשיים אך קיבלו הכל באהבה, כי יקר וקדוש להם כל גרוש למען הקרן הקיימת. הנציגים היו: פיש פישל, הולץ פיוויל, וורטמן ישראל, קסלר שלמה, ארביספלד י., מלדונג אברהם, גולדמן ליפא, אונטרבוך משה (לרנר), שלגבוים איצ׳ה, לנאייל שמעון, אשר הרבסמן.

קרן היסוד

בנאמנות ובהתמסרות תוך הקדשה הרבה מזמנם גילו העסקנים פעילות רבה לקרן היסוד. הנציגים היו: שיפלינגר שמואל יו״ר, מינקובסקי יעקב יו״ר וסגן יו״ר, פיש פישל, בארצקי משה, לרר חיים יוסף, בורנשטיין יצחק, בלומר מאיר, שטרוזלר אליהו, גרינבוים ישראל, גרינבוים שרולקי, הולץ פיוויל, קאלנברג קופל.

הבנק העממי

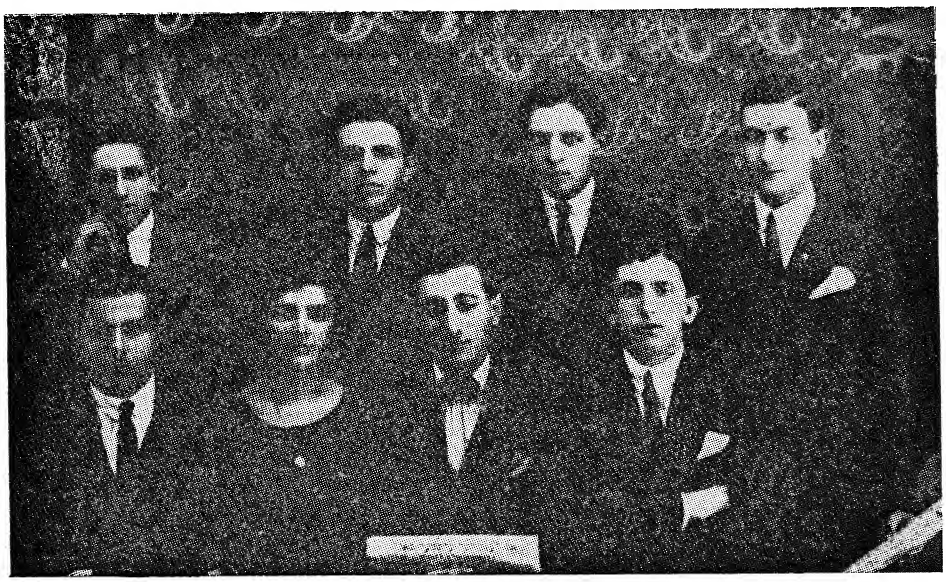
לבעלי מלאכה וסוחרים זעירים היה הבנק העממי קרש הצלה ממש. כאן הם קיבלו הלוואה כמה מאות זלוטות או דיסקונט לשטר. נציגיו היו: שיפלינגר שמואל, בלומר מאיר, צימנט הירש מאיר, שמוץ ישראל לייב, שטרוזלר אליהו.

איגוד הסוחרים

רבה ואקטיבית היתה הפעולה באיגוד הסוחרים. שם עשו רבות לבלי תת לסוחר להיות „יורד״ או כפי שקראו לזה „ללכת פליטה״. תמכו בו בכל האפשר

ולא הניחו לו ליפול. הנציגים היו: מינקובסקי יעקב יו"ר, פֶריל שלמה סגן יו"ר, בורנשטיין יצחק, טרֶגרמאן בֶרקה, זילברשטיין יונה, פרפרמן אברהם, לדרקרמר יצחק, שווינדלר אברהם, הרינג שמואל, משה בארֶצקי, שלמה גולדזאמד, יוסף פרידלנדר (בן ירחמיאל).

חברי הועד של האיגוד המקצועי

עומדים מימין: נתן גרינר, הכט, משה צימנט, לא ידוע;
יושבים מימין: שיראטה, יהודה ווינדר, לאה שור, יעקב הובר

איגוד בעלי מלאכה

נציגי איגוד בעלי המלאכה היו: שיפלינגר שמואל, שמוץ ישראל לייב, הובר משה'לה, צימנט הירש מאיר, בלומר מאיר, שמוץ יעקב, ברט אברהם.

קומבאטנטים

גם קומבאטנטים אפשר היה לראות בטומאשוב: דוקטור שולמן, דוקטור פרוכטמן.

מכבי אש

גם בגדוד מכבי אש היו מיוצגים היהודים — כל הכבוד. אנשי הגדוד הפולנים התיחסו בכבוד רב אל הממונים עליהם: שיפלינגר שמואל ויקֶאלה רופא.

„בונד"

ארגון ה„בונד" החל לפעול בשנת 1917. ההכרה המעמדית של הפועל היהודי גברה והעמיקה מאוד. מפלגת ה„בונד" הפרוליטרית ניהלה פעולה אקטיבית ביותר בתחום הפוליטי בנאמנות ומסירות. מסורות המהפכה של ה„בונד" עשו אף הן לחיזוקו. היתה לו ספריה עם הרבה תרגומים משל טולסטוי, אמיל זולַה ועוד. גם ספריית נוער מיוחדת בה שאבו בני הנוער דעה והשכל. בספריה נערכו תמיד ערבים פוליטיים וספרותיים ערכו טיולים וכן מה שכינו „צוזאמענפלוגן" וכו'.

בהנהלה הראשונה היו: לייבל שרר, נחום שולדינר, מרדכי ווייסברג, דוד גייאֶר, קופל שפיזאיזן, פלטיק לדרקרמר; לאחר מכן: יעקב יהושע גרומן, מוטל לרנר, יוסף מלדונג, איציק זיגלבוים, מינדיל מייל (זיגלבוים), שבח קורנוורצל, שמעון לדר, אלעזר ליבר, אברהם שרר.

החוג הדרמטי

במסירות רבה ומתוך חיבה לתיאטרון היהודי הציג החוג לדרמה בטומאשוב בכוחות עצמו משך שנים רצופות הצגות מוצלחות מאוד. כדאי להכיר את השכבות שהצמיחו את החוג לדרמה האופייני לתקופת גידולה וביסוסה של תנועת הפועלים. הרוב בא מקרב המוני הפועלים. מלבד המטרה הנזכרת, הפצת תרבות בין המוני הפועלים היהודים, ביקשו החובבים לחזק על ידי התיאטרון את הכרתם ולהעלות את רמתם הפוליטית והסוציאלית. בין הראשונים היו: חיים מיכאל הורן, אברהם שמואל קנוֹפּ, נחום שולדינר — גם לחשן, מרדכי ווייסברג, שיינדל בליאנק, לייצ'ה שור, מרים שרר, מאיר בלומר, מאיר בוים, אביגדור צוקר. אחר כך: מינדיל מייל, איציק זיגלבוים, עזריאל צַאן, שבח קורנוורצל, ושמעון לדר.

בין המחזות הראשונים שהציגו היו: „ליל הסדר" מאת לאטיינר — „לבבות רצוצים" מאת ז. לובין — „בחור הישיבה" לזולוטורבסקי — „שדות ירוקים" לפרץ הירשביין — „חנה'לה התופרת" מאת ??? — „בן הכפר" מאת ל. קוברין — „האב" לסטרינדברג — „המשפחה" לה. ד. נומברג — „המלך ליר היהודי" ליעקב גורדין — „אל אדם שטן" ליעקב גורדין — „טוביה החולב" לשלום עליכם — „הזכיה הגדולה" לשלום עליכם — „שני קונילמל" לא. גולדפדן — „השחיטה" ליעקב גורדין.

הבנה רבה מאוד גילתה טומאשוב ביחסה לתיאטרון יהודי, למופעי תרבות יהודים.

*

כל זה חרב ונחרב בתקופת האימים האפלה של עקירת היהודים מן השורש באירופה המתורבתת וכל שעבר עליו כשדמו נשפך מאין כמוהו במלחמת העולם השניה במעשי הרצח וביסורי־שאול שלפני הרצח, כל הפשעים האיומים שהדם יקרש והשער יסמר לשמעם. בבכי חנוק שמעתי מפי ניצולי טומאשוב המעטים את הסיפורים והחוויות וכל שעבר עליהם. כיצד נקטו הרוצחים הגרמנים בכל תעלולי הגהינום, עינו השפילו עלבו וכיסו ברוק את השרידים נכים רצוצים מי בגוף ומי בנפש שעצביהם נתערערו. הקרבנות שלא תמו לגווע, שלילותיהם גדושי סיוטים עד היום ולעולם לא ימצאו נחם לנפשם. רצוצים הם, גלמודים, ואחוזי כמיהה נצחית למשפחותיהם שעונו למות. כל אחד נושא בלבו עשרות קברים, של ילדים, של אב ואם, אחות ואח שנכרתו בעריצות כזאת, ביסורים נוראים ומזעזעים ללא אח ודוגמא גם בדברי ימי המרטורולוגיה היהודית: הפשטת רגל יחיפה בכפור; הרצה בעירום בדרך האחרונה; עקירת שיניים מן הפה; קימוץ טיפת מים שלא להרטיב שפתיים לפני הקץ; קבורה בחיים של ילדים קטנים וניפוץ ראש זעירים של עוללים בעמודים או בקירות כשהמוח ניגר ומחליק את המדרכות; תזמורת מנגנת מדי בוקר באושוויץ ולצליליה מריצים את יקירינו אל תאי הגזים לכלות בעשן. יסורי אימים של גברים מעוקרים, נסיונות זוועה בגופות נשים צעירות. כסוי פצועים בעפר ביחד עם המתים, רצח חולים וזקנים, אנחות הקבורים חיים, בכיות ונאקות של ילדים קטנים אל שמי אופל מעוננים, כשנחטפו מזרועות אמם ואיש לא ידע אנה אבד זכרם. מרחפים הם בין שמים וארץ, בעשן המשרפות, באפר שפוזר וניזרה על פני שדות, יערות וימים. זוועת־אימים זו, יסורי שאול אלה של החורבן היהודי האיום; טבח בהמון של אנשים חסרי מגן — כל זה ראה העולם והחריש. עם ישראל רב התהלה בתולדותיו הוכרת הושמד והיה למאכולת אש בידי הרוצחים הגרמנים. הם כיבו לעד את דמויות הזוהר במאות קהלות יהודיות בפולין שקללת סדום ועמורה ניחתה עליהן. האילן־הענק של יהדות פולין נעקר משורשו. באש ובחרב הושמדו ערים ועיירות בשנות הזוועה, ובהן עיירתנו הלבבית טומאשוב שהָיה היתה ושוב לא תהיה עוד לעולם.

ישמש תיאורי זה מצבה בבית העלמין ללא קברים של קדושי קהלת טומאשוב, בכדי שבנינו ובני בנינו ידעו ויקיימו את צו־החומש: „זכור את אשר עשה לך עמלק"...

(פ.ס. אם השמטתי איזה שם או עובדה חשובה הנני מתנצל על כך. הדבר לא נעשה מרצון רע).

שווארץ יעקב — חבר הועד של ארגון יוצאי טומאשוב בישראל

סקירה קצרה על „ארץ ישראל העובדת" בטומאשוב

אשר הרבסמן

עם תקומת פולין המשוחררת בשנת 1918, ואני עוד בחור ישיבה בקפוטה ארוכה וכובע יהודי, עומד הייתי בכביש זמושץ׳ ורואה לפתע מרחוק בהתקרב תזמורת קטנה ועמה קבוצת חיילים. לשאלתי מי הם נעניתי כי אלה הם „צופים יהודים" מזמושץ׳, ז.א. „השומר הצעיר" כפי שכונו.

התרשמתי מאוד בשומעי כי דבר כזה מייסדים גם אצלנו. רצתי בין הראשונים להרשם. היה זה בביתו של משה קארפר.

בכניסתי בקפוטה הארוכה להרשם דרשו ממני חתימה מאבי שהוא מרשה לי (כי לפני גיל 18 דרושה חתימה כזאת ואני הייתי בן 14־15). לשמע בשורה זו לא ידעתי את נפשי כי להשיג חתימה זו היה קשה מקריעת ים־סוף. לבסוף מצאתי תחבולה. אחי הגדול פלטיאל חתם לי ונעשיתי במזל „צופה", כפי שזה נקרא.

עם יסוד „השומר הצעיר" קלט לתוכו את מיטב הנוער בעירנו. תפקידיו היו באותו הזמן לפתח את הנוער במובן רוחני ופיסי, ללא שום אופי פוליטי. סודרו 4 קבוצות מחולקות לפי הגיל. לכל אחת היה ראש קבוצה והפעולה נוהלה כסדרה, היינו, בכל קבוצה קורסים שונים כמו: עברית, ידיעת הארץ, דברי ימי ישראל וכו׳. גם טיולים ביערות טומאשוב למשך לילה תמים; טיולים לבילגוריי, ראווה רוסקה, וכל הכלול תחת השם „צופיות", בפולין קראו לזה „הארצֶט". על־יד הארגון הוקם גם מועדון ספורט בשם „הכוח" בניהול ה׳ אדלשטיין, וכשערכנו תחרות בכדורגל עם מועדון הגמנסיה „טומוסופיה" הרבצנו להם „שערים" לרוב עד כי מרוב כעס רגמונו באבנים. רק בקושי יצאנו שלמים.

זוכרני קוריוז נאה שאירע בי: כשהתכוננו לכינוס כל־ארצי של „השומר הצעיר" עמדו לשגר מעירנו 3 צירים וכל השלושה היו שומרות, כלומר בחורות. התקוממו הבחורים שאין אף בחור אחד בין הצירים, והחליטו לשגר אותי כציר. ובכן, כשנוסעים לכינוס „השומר הצעיר" דרוש ללבוש מדי שומר, ואני חובש עדיין כובע יהודי, כפי שכונה. מה עושים איפוא? נימנו וגמרו שאסע לבלזץ בלבושי ושם יביאו לי החבריה מדים, וכך הוה. בבלזץ לבשתי לראשונה מכנסיים קצרים ומגבעת ברזיליאנית רחבה עד שלא הכרתי את עצמי. רק פה ראיתי לראשונה בחיי רכבת. היה זה בשנת 1920 לערך. תארו לכם איזה רושם עשה עלי כל זה. בבואי ללובלין פגשתי צירים מכל רחבי פולין. הובילו אותנו ליער גדול שם נערכה העידה תחת כיפת השמים כיאה לצופים. אני עייפתי מאוד

מכל ההמולה, טיפסתי לעליית־גג ונרדמתי. ישנתי יומם ולילה בלי הפסק. הבחורות שנסעו עמי, רבקה אורבך, לאה בורנשטיין ולילה ווֶרטמן לא ידעו לאן נעלמתי. בהקיצי משנתי ירדתי מעליית הגג וראיתי מודעה בזו הלשון: הראיל ונעלם מזה יום תמים ציר בשם הרבסמן אשר, אנו מודיעים שכל היודע או שמע עליו יודיע למשרד הראשי. מיד הלכתי להודיע כי ראיתי את הנעלם ואני עצמי הוא.

כך התקיים השומר הצעיר עד שנת 1925 לערך, כשהתארגן באותו הזמן „החלוץ" ואליו עברו רבים מהשומר הצעיר. בימים ההם החלו מנשבות רוחות חדשות בפולין המשוחררת, רוחות אנטישמיות. והנוער בטומאשוב שלא יכול לשחק בצופיות החל מחפש לעצמו קיום, „תכלית" מה שאין למצוא בעירנו. צפה ועלתה השאלה לאן? את ה„לאן" הזה מצאנו בהסתדרות „החלוץ" שמתפקידה לשגר חברים לנקודות הכשרה, על מנת להתכשר לעבודה פיסית קשה שלא ידענוה מעולם ולעלות לארץ ישראל.

מנהיגי אגודת בעלי מלאכה

עומדים מימין: פנחס ברס, שלמה מלרמן, גדליה דורנפלד, מאיר בלומר, זאב לייכטר, י. ה. וינדר; יושבים: משה בלנדר, אגסט, שמואל שיפלינגר, הירש מאיר צימענט: **מלמטה:** אדאם ורבקה שיפלינגר

ייסודו של החלוץ הכללי היה בו אפשר לומר הצלה לבני נוער רבים בעירנו, וסייע בידם לעלות לארץ ישראל. בהחלוץ ניהלנו עבודה ענפה תרבותית וציונית. על יד הארגון היה גם „החלוץ הצעיר" שמתוכו סיפקו צעירים במקום חברי החלוץ שנסעו כמה מהם להכשרה וכמה שעלו לארץ ישראל.

בשנים הראשונות לקיומו נוהלה בהחלוץ פעולה אינטנסיבית מסועפת. לאחר מכן כשהחברים התפזרו הורגש רפיון בקצב העבודה. גם קוריוזים לא חסרו. למשל, באחד הערבים באה אלי במרוצה כל עוד רוחה בה ברכה שטרן וצועקת: אשר! בוא מהר לאולם, יענק'ל בכר מחכה לך. כבר בלכתי פוגשני יענקל בכר ושואל: התוכל לתת לי 10 חברים להכשרה של קיבוץ „דרור" ליד ז'ולקב? מבלי לחשוב רגע כינסתי מיד אספה כללית כדי לבחור מועמדים לקיבוץ דרור. אחרי ויכוחים של חצי לילה מצאנו מספר מועמדים בשביל ההכשרה, הרוב חברות.

עוד קוריוז עלי להזכיר, שכן הדבר שיתק והחניק לזמן ממושך את הפעולה בהחלוץ: באחת מישיבות הועד הציעו לכבדני במדליה של זהב לאות הצטיינות על עבודתי האקטיבית בת 10 השנים. כמה חברים שלא הרגישו בטוב במצב כזה, לא אזכור בדיוק, פילגו את החלוץ לשניים: „עזרת נשים ועזרת גברים". כי כל החברות הלכו אחרי נטע איזן ואילו החברים נותרו לצדי, כך שהילכה אימרה: באיזה החלוץ אתה, בעזרת נשים או בעזרת גברים...

כל הפרשה הגיעה ל„מרכז החלוץ" ושיגרו אלינו שליחים כמו מייצ'ה הופמן ויוחנן מורגנשטרן כדי להחזיר את החלוץ המפולג לקדמותו.

לבסוף החזרה השלימות ל„החלוץ". בעבודה אינטנסיבית מחודשת בכל השטחים התקדמנו לקראת הגשמת המטרה — עליה. ובשנת 1934 עלינו לארץ ישראל, אני וחברים רבים של החלוץ, כמו י. הרבסמן, י. לאנאייל, ש. זילברמן, פ. זילברגלד, י. לרנר, פ. שטול, ב. שטרן, ר. הרבסמן, מ. ברפמן, ג. שפורר, ד. ווייסלדר, מ. ליברמן, ר. וֶורטמן, ואחרים שאיני זוכר את שמותיהם. וזה, כפי שאתם רואים, לזכות „החלוץ". אז עבר ניהול הארגון לידי צעירים יותר בעלי אומץ וכוח נעורים.

ואולם הגורל רצה אחרת. כאשר כנופיות היטלר פרצו לטומאשוב והשמידו את הקיבוץ היהודי בעיר נחרב גם החלוץ ההירואי ואתו כל הנוער היוצר בעירנו.

*

לפנינו איפוא בבואה המשקפת את ארגוני הנוער הראשונים שלנו שתכניתם לא כללה שום פעילות פוליטית. כעת יש בנפשי לתאר בקצרה את המפלגה הפוליטית המבוגרת בשם „פועלי ציון" וכוונתה „הימנית", כי „פועלי ציון שמאל" לא היה בעירנו „לרפואה". הכל אפשר היה למצוא אצלנו: „בונד", הבונד הקומ. המפולג, ציונים מפולגים, „על המשמר" ו„עת לבנות", קומוניסטים טרוצקיסטים וסתם קומוניסטים, אך „פועלי ציון שמאל" לא היה בנמצא.

הנבטים הראשונים של „פועלי ציון" צצו עוד בשנת 1917, בשוב לטומאשוב מרוסיה הח"ח שיפלינגר וטבל איילבוים. אופי מפלגתי מאורגן טרם היה לה,

החלוץ הכללי ציוני

עומדים מימין: פיניע איילבוים, פייגע ראפמאן, רייזעל מעלדונג (מאלערמאן), מאטעל זינגער, פסח קרעלמאן, ציפורה שטערן, רבקה אייזנשפיז, חי׳ מעלדונג; **יושבים מימין:** רחל שטרוזלער, מינדל קראס, פייגע שפייכלער, חבר מן הקיבוץ, רייזקע צוקער, חבר מן הקיבוץ, סימה נעקעלסבערג, העניע הערבסמאן; **יושבים למטה מימין:** העניע מהסופר, לייביש קאך, חנה טורעם.

אבל לקחה חבל בכל המוסדות היהודים שפעלו אז. „פועלי ציון" השתתפו באופן פעיל בקואופרטיב לנעלים ותלבושת בניהול ח׳ שיפלינגר, שעוד היה אז חבר המפלגה, וכן במטבח היהודי בחסות הג׳וינט האמריקאי. מי אינו זוכר את הפזמון: „החבר וולף מוביל את הילדים לאבן קושציושקי" — אף הוא חבר פועלי ציון. ומי לא יזכור את אספת ההמונים בדום ליודובי" לפני קום פולין החדשה, כאשר עם ראשית האספו הפגינו עם דגלים אדומים הח"ח טבל׳ה איילבוים ומוטל בלאנק — אף הם חברי פועלי ציון. עם חברים בודדים ספורים אלה קמה בשנת 1923, בבוא ח׳ בוים מחלם וח׳ זאק, „מפלגת פועלי ציון" הראשונה המאורגנת והמרוכזת. אולם המפלגה היה בבית אלי׳ רופא קרייצר ומנינו כמה וכמה מנינים חברים משכבות עמלניות ופרוליטריות בטומאשוב. הם הראשונים הראוים לשמם „מפלגת עבודה ציונית סוציאליסטית פועלי ציון", שכן הסתופפו שם כמעט כל הפועלים ושחפצו לעבור לחיים פרוליטריים באותו הזמן.

אני ועוד כמה חברים, כמו ש. הויט ומ. ליכטנפלד, שהתמחו בענף הדפוס

והנגרות מצאנו את עצמנו ב„פועלי ציון", שהיה אז המפלגה הכי פעילה בכל השטחים למן עבודת תרבות פנימית ועד פעולת חוץ פוליטית כמו בחירות ל„סיים" הפולני, למועצת העיר או לקונגרס הציוני.

זכורני קוריוז שאירע בפרוס הבחירות למועצת העיר כשניטש מאבק קשה ביותר בבית הקברות העירוני, שם התגורר נתנאל המשותק. עליו התקוטטו ביניהן כל המפלגות, כביכול בקולו הוא תלוי גורל הבחירות. כשרצתי על הגשר שלפני בית הקברות כדי לקחת את נתנאל ולהסיעו לקלפי ראה לפתע תיגרת ידיים על נהר בית העלמין ואנשים צונחים מעל הגשר לתוך הנהר. לעיני מ. איילבוים הפצוע השוכב שרוע במי הנהר. בין רגע הזעקתי את חברינו לעזרה. משבאו החברים עשינו הסכם עם ב"כ ה„בונד", ארגון הציונים וה„אגודה" לבל נריב עוד על נתנאל. הוסכם לשכור עגלה וסוס ולהובילו בליווי בציג מכל מפלגה ללשכת הבחירות, שם יוכל להצביע בעד מי שירצה. מי שלא ראה את מסע העגלה והפמליה מנציגי המפלגות לא ראה מחזה מגוחך מימיו.

אך המפלגה הוסיפה להתקדם בפעולתה המיוחדת. באותו זמן נוסד „איגוד בעלי מלאכה", ועם עזיבת הח"ח בוים שטרוזלר ואחרים חלה התרופפות בחיי המפלגה, החלו נדידות מאולם למשנהו. אולם הפורקן בא מצד אחר, כפי שאומרים „ה' מקדים רפואה למכה". קם אז האיחוד בין „פועלי ציון" ל„צעירי ציון" בשם „פועלי ציון צ. ס.", וזה השפיע גם על עיירתנו. לקראת האיחוד קוימו התיעצויות אינטנסיביות בהן הונח הבסיס למפלגה המאוחדת.

בשנת 1926 נקראה אספת יסוד חגיגית עם נאומים חגיגיים מטעם שתי המפלגות. נבחר גם ועד כללי ובו הח"ח: פיוויל הולץ, שמחה הויט ואני — מטעם פועלי ציון; ישראל וֶרטמן ושמעון הולץ — מטעם צעירי ציון. משקמה בשעה טובה „המפלגה המאוחדת", התחלנו מיד בפעולה מפלגתית מסועפת. ראשית כל שכרנו דירה בת 3 חדרים (אצל נובושלסקי). בלילי שבת היו ערבי שאלות ותשובות בשיתוף כל המפלגות כמעט. כל יום שבת הרצאה על נושאים אקטואליים ותרבותיים. נציגינו לקחו חלק בכל הועדות השונות בעיר, כמו „קרן קימת", „קרן היסוד", שדה החינוך היהודי, ועוד. נוסד גם „מועדון הפועל" במגמה לטַפֵחַ מבחינה פיסית את הנוער הטומאשובי בענפי ספורט שונים, אך התפקיד העיקרי היה ליצור עתודת נוער למפלגה כדי למלא את החלל הריק, עם הגירתם של החברים הקשישים לדרום אמריקה או עלייתם לארץ ישראל. וועד המפלגה הטיל עלי בתור מזכירה לייסד „נוער חרות". כיון שידעתי שהמטרה היא יצירת משאבים למפלגה התמכרתי בכל הלהט למשימה והקימותי נוער „חרות".

„חרות" נועד לבני 14—18, אותם יש להכשיר ולפתח במשך הזמן בתור בעלי הכרה תרבותית על מנת שידעו מה נדרש מהם עם כניסתם כחברי המפלגה.

העבודה לא קלה היתה, ביחוד כשהחומר האנושי הוא נוער עני ונחשל ביותר, אך ברצון חזק התגברנו על הכל.

מדי ערב נערכו שיחות על בעיות שונות. החברים התחלקו לחוגים: סוציולוגיה, בעיות הציונות, חופש חרות וענייני המפלגה. תוך זמן קצר היה כבר לנוער־חרות „צופה״־חרות לבני גיל 10—14, והתכנית כלל את כל סוגי הפעולה הצופית כגון: טיולים, מחנות קיץ ואימוני התעמלות שונים.

קבוצה מ„בית״ר״

עומדיב מימין: אהרן גאלדשטיין, חיים ערליך,
בנימין בלוזער, ושמעון גאלדשטיין (יושב)

וגם פה לא חסרו קוריוזים. אילו ראיתם, למשל, בהתכנס באולם „הצופים״ חברי המפלגה — ביניהם הח״ח פ. הולץ, י. אילבוים, י. וֶרטמן — ונערי „חרות״ פתחו פיהם בשיר: „אנו צעירים וצעירים המוחות״, והחברים הצטרפו ברוב התלהבות ושרו יחד עמם „אנו צעירים״ עד בלי להכיר מי צעיר ומי קשיש. הכל נתמזגו בהרמוניה אחת עד כי השמחה והעליצות של נערי חרות ריתקו מדי ערב בערבו לא רק את לבות חברי המפלגה, כי אם גם עוברים ושבים שעמדו והטו אוזן לשירת „חברה טראסק״, כפי שנהגו לכנותם.

בעת ביקורי בטומאשוב בשנת 1938, שנה לפני מלחמת העולם השניה, כבר מצאתי מועדון מודרני, בבית ה' גולדמן ברחוב קושצ'יושקו, בדירה בת 3־4 חדרים. שם היו מרוכזים כל הארגונים הנ״ל.

שנה לאחר מכן, עם פרוץ מלחמת העולם השניה וכניסתם של חיות היטלר לעירנו; עם הכליון של הישוב היהודי בטומאשוב — עלה הכורת על כל מה שנעשה ונוצר בזמן ההוא.

ברם נחמה אחת נותרה לנו: האידיאל אליו נשא את נפשו הנוער בטומאשוב — הכוחות הנאצים לא יכלו לו. אידיאל זה שהפעים את חברי הנוער, הוא אשר סייע ביצירת „המדינה היהודית" אליה ינהרו שארית הפליטה מעירנו ויקימו מחדש חיים על יסודות איתנים.

שארית הפליטה ברוסיה

חיים יוסף לרר

הדבר החל בליל שבת חול המועד סוכות, עם הידיעה ברדיו שריבנטרופ ימ"ש היה במוסקבה וחתם הסכם עם מולוטוב על חלוקתה של פולין עם גבולות לפיהם עוברת טומאשוב לידי הגרמנים. אני מניח שכדאי לתאר בקצרה את החוויות בעיר במשך השבועיים עם הגרמנים. ביום חמישי הידוע 7/9 כ"ג אלול הטילו הגרמנים תוך כמה שניות 10 פצצות ונפלו כ־60 קרבנות. בכמה שעות נהרסה כל העיר כמעט, כשנשרף החלק המאוכלס יהודים כולל בית הכנסת ומרבית בתי המדרשות. האוכלוסים היהודים החלו עוזבים את העיר. מלבד אלה שנותרו בלי קורת גג עזבו רוב רובם מפחד הפצצות. הגרמנים נכנסו לעיר ערב ראש השנה אמנם ללא חומרה יתירה, אך מיד אחרי ראש השנה החלו התנגשויות עם הפולנים ובא יום השני הידוע כשגירשו מהבתים את כל האוכלוסים היהודים למן רחוב למברג עד אחרי העיריה מול הכנסיה החדשה. הציבו נגדם טנקים ונשק אוטומטי ותוך כך פקדו על היהודים להתפזר ולברוח. אפשר לתאר כיצד זה השפיע. נוסף לכך הידיעה על יחס הגרמנים ליהודים בכל מקום בואם — הרי מובן שמיד אחר שבת חול המועד סוכות החלו אוכלוסי היהודים בורחים אל הצד הרוסי, והעיר הראשונה היא ראווה־רוסקה. ראשוני הבורחים היו הרב הצ'ישינובי ז"ל ור' יעקב לדרקרמר הי"ד. אולם רבים מיאנו לתפוס מיד את מקל הנדודים אך בראותם שהישוב היהודי הולך ופוחת מיום ליום נסחפו אף הם עם זרם הבורחים. כותב השורות האלה היה עם אחרוני העוזבים בשמחת תורה ואף הספיק לחזור ביום הראשון לטומאשוב. שעה אחר שחצה את הגבול בבלזץ' החל המשמר להמטיר יריות אחר כל מי שניסה לעבור בנסיעה או ברגל. 75 אחוז מהאוכלוסים היהודים עברו אל הצד הסובייטי. מרביתם תקעו יתד בראווה. יש לזכור כי לראווה נמלטו גם יהודי נארול וצ'שינוב שהיו גם כן בשטח הגרמני. אפשר לתאר את המצב שנתהווה בראווה, ביחוד בעית הדיור, כך שרבים פני והלכו ללמברג, לז'ולקב שאינן מרוחקות מטומאשוב; אך כאן עלתה מיד שאלת הקיום בפני הבורחים בעירום וחוסר כל בלי מזון סעודה אחת, וראווה הרי לא היתה עיר של מקומות עבודה. החלו פונים איפוא לעבר רוסיה באשאלונים שהעמידה הממשלה הסובייטית. ברובם השתקעו באוקראינה ביחוד באיזור ויניצה. רבים חזרו מיד לגליציה אך רוב רובם נשארו שם ומהם ניצלו למרבה הצער מעטים מאוד בהיכבש אוקראינה על ידי הנאצים. הנשארים בסמוך לבית הישן רובם החלו להסתדר אט־אט. אך כאן התרגשה גזירת הדרכונים, היינו חובה להוציא דרכונים רוסיים ולהרחיק 100 ק"מ מהגבול, ולא — יחזירום אל הגרמנים. אחוז קטן עשה כן אך הרוב

הכי גדול מיאן. אז אספו בליל שבת אחד 29/6 את כל פליטי פולין ששהו בגליציה, לרבות נוצרים, והגלום לסיביר למן צפון ארכנגלסק בקומי עד המזרח הרחוק איזור יאקוטסק.

לאן הלך האשאלון מראווה?

אחרי 15 יום נסיעה הגיע האשאלון לחבל אלטאי שבירתו ברנאול ושניה לה ביסק שעוד יזדמן לי לכתוב עליה. באספי למברג הוגלו למאריסקי ס.ס.ר., בין אופא וקאזאן. המסתתרים לראשונה בראווה אותם שלחו בשנית לאיזור ארכנגלסק, כך שבני טומאשוב היהודים נפוצו על פני רוסיה כולה ותודות לזה — כמאמר היהודים גם זו לטובה — נותרו מרביתם בחיים.

איך חיו את חייהם ברוסיה?

יש לחלק את הזמן לשנים, מיוני 1940 עד שלהי 1941, ומאז ועד השחרור ב־1946.

בפרק הזמן הראשון הגלו את פליטי פולין לטייגות והטילום לתוך באראקים. יודגש שאף כי היו גולים ונתקראו ספצפריסלנצים נמצאו במצב שאפשר לסבול. גרוע מזה היה מצב הנקלעים לבתי סוהר משנתפסו בגבולות, או במחנות הסגר, בתור בודדים בלי המשפחות. כאמור הגלו את רוב תושבי טומאשוב לחבל אלטאי. יש להדגיש כי האיזור אף כי הוא בסיביר הריהו מן הטובים ברחבי רוסיה. בבוא האשאלון מראווה חילקו את האנשים לאיזורים שונים ובאיזורים נשלחו לבאראקים שונים, כך שניתן לרכז במקום אחד מ־10 עד 30 משפחות. יצוין, כי יחד עם הטומאשובים היו גם משפחות מנארול, צ׳שינוב ואיזור הובניבה. רמת החיים לא היתה אחידה. זה היה תלוי ביחס מצד השלטון וביחוד בקרבתו של הבאראק לאיזה ישוב רוסי, בו אפשר לקנות צרכי אוכל ובעיקר למכור מהדברים השמורים מהבית הישן. רע ומר היה לבני טומאשוב שנתקעו בחבל סראקינסק. שם נתקע גם הצ׳ישינובי זצ״ל עמהם. שפיר ביותר היה מצב שוכני הבאראקים 152 כפי שכינום.

מה עשו שם היהודים? מה שעשו כל גולי פולין. היה עליהם לחטוב, יותר נכון לכרות עצים ביערות שרוסיה מבורכת בהם. לעתים נדירות מאוד סידרו בעבודה מקצועית. אפשר כבר להבין את הנסיבות כשמטילים על אנשים עבודה שמעולם לא עשו ולא ראו איך עושים אותה, פרט לסוחרי יערות. צריך גם לדעת שהעצים גילם פי 10—15 מהעובדים. אולם באין ברירה החלו מסתגלים. נפלו אמנם הרבה קרבנות בעבודת העצים, שהיא לא רק עריכתם אלא גם גדיעת הענפים ושריפתם בעודם לחים. תפקיד זה ניתן על פי רוב לנשים. קשה במיוחד היתה העריכה, היינו אחרי הובלת העצים למחסן וניסורם לבולים יש לערכם ציבורים־ציבורים בגובה 5־6 מטר. יש שנעזרו בסוסים אך על פי רוב עשו בעבודת ידיים ואף השיטו את בולי העץ אחרי החורף במים.

היכן היו גרים?

הגולים שוכנו כאמור ב„פושולקי", כשמם ברוסית. אלה הם באראקים בעבי היערות. רבים שרדו מימי הצארים אך רובם מהזמן החדש. הבאראקים שונים, גדולים וקטנים, בני 10 עד 20 חרדים ובני 4—6. ברבים נקלטו שתי משפחות בחדר ובאין מחסור במקום הועמד חדר למשפחה. אך כיוון שהיה בכל פושולוק בית מרחץ אפשר היה לסבול איך שהוא.

ממה התפרנסו?

כאמור, חייב היה כל אחד לעבוד. על השתמטות עשו פרוגול וצפוי מאסר של 3 חדשים. אך מלבד זה אנוסים היו לעבוד. אחרת לא קיבלו לחם. ההולכים לעבודה היו מקבלים לחם, כל עובד מקילו עד קילו ועשרים. לא כולם במידה שווה. ילדים ובלתי כשירים — 400 גרם. וכן נתנו לכל עובד מנה (לאפשה) של אטריות עם מים או דייסה בוקר וערב וגם בצהריים בזמן העבודה ביער שקיבלו מהמטבח. בכמה מקומות חילקו מצרכים חיים לבישול עצמי. פעם בפעם היו מקבלים מנות סוכר, שמן, חמאה, סוכריות. אך בזה בלבד לא היה מספיק לְשובע ביחוד לשאינם עובדים שחוץ מלחם לא קיבלו כמעט ולא כלום. מלבד זה שהיו קופצים מזמן לזמן אל ה„ראיון" או לכפר של תושבי המקום שם קנו מהם בעיקר תפוחי אדמה, חלב, חמאה ופעמים גם עוף. בבאראק 152 הנזכר היו מפעם לפעם שוחטים פרה אצל ר' יעקב שוחט ע"ה. אולם כל זה היה עד שפרצה המלחמה עם הגרמנים. משפרצה המלחמה קיצצו קודם כל את מנת הלחם. עובד לא קיבל יותר מ־500 גרם, ילדים ולא־עובדים — 150 גרם. גם תבשיל חילקו בקושי אי פעם וגם זה לא תמיד. על מצרכים אחרים אין כלל מה לדבר. ככל שהגרמני העמיק חדור באדמת רוסיה הלך המצב ורע. סבלו רעב ממש. הדבר היחיד שניזונו בו קצת היה תות אדום ופטריות הגדל ביערות. ואולם במצב הקשה והנורא הפציעה קרן אור לפליטי פולין.

אמנסטיה לאזרחי פולין

בראשית אלול אספו את כל אזרחי פולין והודיעו להם כי לפי חוזה עם ראש הממשלה שיקורסקי נעשים כל אזרחי פולין לשעבר בני חורין ויוכלו לנוע באורח חופשי בכל ערי רוסיה. כל אחד קיבל תעודה בהתאם. אפשר לתאר מה גדלה השמחה. אמנם בשאלת המזון לא חל כל שיפור, אך הרוח התרוממה. לא עוד הביטו בחומרה כזאת על העבודה. מותר כבר להתאסף. ערכו כבר באורח חפשי מנינים בימים הנוראים. אך כאן צפה השאלה: לאן נוסעים? לרוסיה האירופית לא בא בחשבון, שכן הגרמני עמד כבר על יד מוסקבה. נותרה הברירה להישאר במקומות, היינו בסיביר ורק לצאת מהטייגות אל

הערים הסמוכות, או לנסוע לאסיה התיכונה לטשקנט, סמארקאנד, בוכארה והסביבה. הטיב לעשות מי שהחליט להישאר במקום — מטעמים שונים שעוד אציין. אך רבים החליטו לשים פניהם לאסיה התיכונה. ביחוד יושבי חבל טרואיצקי, וכותב השורות האלה ביניהם, כי מלבד שהאקלים שם יותר חם — אף כי בארצות החמות סבלו רבים מהקור בחורף יותר מבסיביר שבה אין מחסור בעצים — חשבו שמאסיה התיכונה יוכלו לצאת עם הצבא הפולני מעבר לגבולות רוסיה. אך למרבה הצער מונו תלאות קשות לבאי אסיה התיכונה.

הנדודים לאסיה התיכונה

כאמור, החליטו כל בני טומאשוב בחבל טרואיצקי לעזוב לסמרקנד. אך לא היה זה מהדברים הקלים. הזמן זמן מלחמה. פליטים מרוסיה האירופית נעים ונדים בעשרות אלפיהם לעבר רוסיה האסייתית, וכל הרכבות ובתי הנתיבות גדושים גייסות ופליטים. המרחק מחבל אלטאיסק לסאמרקאנד למעלה מ־3000 ק״מ. צריך לשם כך לשכור קרונות רכבת. כותב טורים אלה עם עוד אחד נסעו לנובוסיבירסק ומשם לבארנאול ואחר עמל רב — והרי היינו אז יחסנים גדולים, הביטו עלינו אחרת מקודם — עלה בידינו לשכור 2 קרונות עבור המטען ואילו האנשים יסעו ברכבת נוסעים.

אם לתאר את כל פרטי המסע עד בוא 70—80 המשפחות לסאמרקאנד — הנייר לא יספיק. די לציין כי הנסיעה מבוסך עד סאמרקאנד הנמשכת באופן רגיל ברכבת נוסעים 5 ימים לכל היותר — ארכה נסיעתנו יותר משבועיים. והעיקר, כשבאנו למחוז חפצנו חשכו עינינו. אלפי בני אדם שכבו שרועים ברחובות. היו אלה פליטים שנתקבצו מכל רחבי רוסיה ופליטי פולין שקיבלו שיחרור. והנה החלו נופלים החללים הראשונים, שכן שכבו בחוץ והקור כבר החל. והעיקר שפרצה מגיפת טיפוס הנוראה. רבים נשלחו לקולחוזים. גם כותב הטורים עם עוד כמה משפחות שולחו מסאמרקאנד ואחר כמה שבועות של נדודים באשאלון הגיעו לקירגיזיה לקולחוז בחבל אוש. אבל הרוב נשאר בסמארקאנד. ברם המגיפה גזלה למרבה הצער הרבה עשרות קרבנות מקרב בני טומאשוב.

רצוני לחזור אל בני טומאשוב שנמצאו באיזורים אחרים של חבל אלטאיסק. אלה שבאיזור סאראקינסק הנזכר לא זזו משם, רק עברו לעיירות סמוכות כמו סאלאיר, גורבסק — אך גם הם, לצערנו, סבלו שם איומות בזמן הראשון. שם מתו מיד הרב מצ׳ישינוב ובנו ר׳ מאיר ז״ל. גם יושבי איזורים אחרים כמו באראק 152 פנו לאחר מכן לעבר אסיה התיכונה, מהם לאוזבקיסטאן לאיזור פֶרגאן וחלק אחר לקזאחסטאן. אולם הצליחו במיוחד הבאים לביסק. שם נמצאו רוב אנשי טומאשוב וגם יוצאי מקומות אחרים. ניתן לומר שבביסק חיו הטומאשובים בכי טוב. גם לבארנאול באו כמה משפחות. קבוצות גדולות יותר

של טומאשובים ישבו בדז'אמבול, טשקנט, לנינאבאד. אך לא היה כמעט מקום בולט באסיה התיכונה וסיביר שלא היו שם טומאשובים.

*

חדשי השחרור הראשונים היו איומים בשביל רבים. ואכן רבים שבקו חיים, על פי רוב במחלות ורבים ברעב. במרוצת הזמן הסכינו עם החיים החדשים. רבים נדדו ממקום אחד למשנהו, שם היה טוב יותר. התקועים בקולחוז עמלו בכל כוחם כדי לעבור לעיר, שכן בערים אפשר היה להשתכר בצד מחוץ לעבודה, ובעיקר אפשר היה לקנות צרכי מזון.

במובן הפוליטי חשו את עצמם אזרחי פולין למן שחרורם באוגוסט 1941 עד פברואר 1943 כאזרחים חפשים. בכל מקום כמעט שישבו בו אזרחי פולין היתה דלגאטורה פולנית שם קיבלו רבים תמיכה, ונפתחו בתי ספר פולנים. תמורה חלה בראשית 1943 כשהשלטון הסובייטי ניתק את היחסים עם ממשלת פולין בגולה שבלונדון המתקראת ממשלת שיקורסקי. אז התחילה שוב, בשנית, גזירת הדרכונים; והפעם לא כמו אז שלא הכריחו — היתה זו חובה, בחזקת „כופין אותו עד שיאמר רוצה אני". כלומר, פשוט לא היתה ברירה, והכל אנוסים היו להוציא דרכון רוסי עם אזרחות רוסית. בודדים התחמקו והשיגו דרכון ללא אזרחות, היינו דרכון בינלאומי. אז החלו לגייס לשרות צבאי. אך בענין זה לא היה מצב אחיד בכל המקומות. ברוב המקומות גייסו לצבא הפולני שיצרה ואנדה ואסילבסקה, ואילו באחרים — לצבא הרוסי. אך על פי הרוב לא נתנו אימון באזרחי פולין לשרת בצבא הרוסי והם גויסו לעבודה בבתי חרושת ומכרות פחם. למרות זאת חשו הפולנים כאזרחי פולין וקיוו לשחרור בתום המלחמה. גם השלטון הסובייטי ראם כך, שכן התיר לייסד בכל המקומות בראשותה של וואנדה ואסילבסקה וועדים פולנים הקרויים ז. פ. פ. — זוויאנזק, פטריוטוב, פולסקיך. תפקיד הוועדים היה תעמולה למשטר דימוקרטי־עממי ופעולת עזרה סוציאלית לטובת אזרחי פולין. רוב הוועדים היו מורכבים מיהודים, כי פולנים לא היו ובמידה שהיו ניהלו בשותפות. שכן באותו זמן לא בא בחשבון ברוסיה ה„קרוֹמֶה ייברייב" (חוץ מיהודים). כך התרגלו אט־אט יהודי פולין לאורח החיים הרוסי־סובייטי. רוב רובם הלכו לעבוד. כאן לא היתה העבודה מפרכת כפי שהיתה בסיביר. רבים נמשכו לעבודה מקצועית. המשכילים הלכו לעבוד במשרדים. רע ביותר היה גורל התקועים בקולחוזים או בסובחוזים.

ידיעות ראשונות על החורבן

התקוות להשתחרר צפו בראשית 1944 כשהגרמנים ימ"ש החלו סופגים ברוסיה מפלות בזו אחר זו. הכל קיוו וחשו כי השחרור קרב לבוא. אך מצד שני ככל שהרוסים נעו וקרבו לאדמת פולין נודע על החורבן שהמיטו הגרמנים. הוברר כי ביתינו אינם קיימים עוד. כבר שמענו זאת בסוף 1943, אך לא אבינו

להאמין שהדבר עלול להתרחש. ועתה החלו להגיע מכתבים גם מאלה שחזרו מן החזית ומסרו הכל בפרוטרוט, דברים שדמיון אנוש לא יכול מעולם לתאר כי ייתכנו. היו מעטים, ביחוד אנשים גלמודים, שסילקו עצמם מן הרעיון לחזור הביתה בנימוק שאין למי לחזור ואין ברצונם לראות את החורבן. אולם הרוב הסתגל אט אט אל התלאות בתקוה שפולין תשוחרר מידי הנאצים ויוכלו לשוב אל הבית הישן. התקוה הראשונה התגשמה אמנם תוך זמן קצר. ב־1944, תחילת 1945, שוחררה פולין מידי חיות הנאצים על ידי הצבא הסובייטי. אך השניה — לשוב הביתה — הוסיפה להעיק על הלב. ראשית, הרי היינו כבר למעשה אזרחים סובייטים, והרי ידוע לכל מה סבר וסיכוי לאזרח סובייטי לצאת את גבולות הארץ — כמו במצרים הקדומה; ושנית, לפי הידיעות שקבלנו כאמור הרי ידענו שאין לדבר כלל על שיבה אל המקומות הישנים פרט לערים אחדות. אף על פי כן באה עזרה. כשם שהידיעה הנוראה הגיעתנו בשבת, כך שודר ברדיו בשבת אחת, ביוני 1945 לאחר כניעת גרמניה, כי מודזילבסקי שר החוץ הפולני שהה במוסקבה וחתם חוזה לפיו זכאים כל אזרחי פולין לשעבר כולל יהודים מכל השטחים שהיו תחת פולין עד 1939 לאמץ להם שוב אזרחות פולנית והם רשאים לשוב לבתיהם בפולין. אך אין הדבר נעשה כה מהר. הרי בינתיים התרגל הקהל אט־אט לחיים ברוסיה ולאחר כניעת הגרמנים באה גם הקלה פורתא במובן החומרי, בהשגת צרכי אוכל. רבות פעלה העזרה הסוציאלית של ועד ז.פ.פ. הנזכר. יהודים רבים קיבלו גם עזרה מהמפעל הקרוי חבילות מארץ ישראל ששלחו איגודי בני הערים, אך בעיקר הגדילה לעשות העזרה של חבילות בעלות הערך שקיבלו יהודי פולין מהג׳וינט וועד הצלה באמריקה, שנשלחו דרך טהראן. כך שבעיית המזון הוקלה בהרבה לעומת 1942־43, שהיו שנות רעב, ביחוד ליושבי הקולחוזים.

לבסוף מקץ כמה חדשים אחר החוזה בין ממשלת פולין והסובייטים, החל מבקרות ועדות אזוריות בכל המקומות שהיו שם אזרחי פולין. ואיפה לא היו? לא היה כמעט אף מקום ללא יהודים מפולין, בהם יהודי טומאשוב. הם היו בכל אתר ברוסיה, ברוסיה האירופית, קאוקאז, סיביר, מערב ומזרח, אסיה התיכונה בכל חמש הרפובליקות. אך הקיבוץ הטומאשובי הכי גדול היה בביסק, שם הצליחו אמנם במאוד ונהרו לשם הטומאשובים בלי הרף ממקומות אחרים.

השיבה לפולין

נשוב אל הועדות של האובלאסטים. הן סידרו את עניני האימוץ של כל אזרחי פולין שרצו בכך. יודגש ש־99 אחוז בקירוב סידרו את האימוץ, פרט לאחוז אחד כאמור. מבני טומאשוב ידוע לי רק אדם אחד שישב בטאקמאק גליל פרונדזה. אך אימתי יהיו משוחררים למעשה ויוכלו לחזור הביתה — טרם ידעו. ובינתיים התקרב החורף. סוף סוף בראשית 1946 נודע כי בפברואר יתחילו לזוז האשאלונים הראשונים עם אזרחי פולין. וכך זה היה: כמה שבועות

קודם השחרור באו שוב לכל מקום ומקום הועדות האזוריות ונתנו לכל אדם תעודה כתובה בצד אחת רוסית ובשני פולנית. ברם תאריך ברור לא ידעו. רק נחושים והשערות. במקום שישב כותב טורים אלה הודיעו בשבת הגדול כי האשאלון יבוא במוצאי שבת ובערב פסח שחל ביום השני יפליגו לדרך, כך שתוך כמה שעות יוצרך כל אחד לארוז את מעט הדלות שיש לו. אך יצוין שהכל דפק כראוי, מחושב בדיוק מתי כל אשאלון יוצא ובאיזו דרך יסע.

המסע בחזרה הביתה ארך כחמשה חדשים, מפברואר עד יוני, תוך חציית 4 קוי גבול: ביאליסטוק — בריסק, קובֶל — חלם ולמברג — פשמישל. אשאלון אחד או שניים נסעו דרך בעלזיץ. וכך חזרו הטומאשובים אחר 6 שנות גלות לפולין, — אולם מה צר הדבר שלא לטומאשוב, שבתוכה לא יכול היה בזמן הראשון יהודי ללון אפילו לילה אחד — רק בשטחים שיושבו מחדש שפולין נטלה מידי הגרמנים. חלק פנה לשלזיה התחתית כמו וורוצלב, ריכבך וחלק לשצ׳צ׳ין. כמה משפחות התיישבו בלודז׳, קראקא, אולם לא לזמן רב, כי רובם יצאו מיד מפולין אל המחנות בגרמניה והנותרים עזבו כמעט כולם את פולין עם קום מדינת ישראל. עד כמה שידוע לי נותרו בפולין אולי 2 או 3 אנשי־טומאשוב.

*

בסיום הפרק „גולת טומאשוב ברוסיה" אנו רואים כי בדרך זו ניצל חלק נכבד מהישוב הטומאשובי. נכון גם כי חלק גדול מצא את קצו ברוסיה. רוב מנין של לוקחי הדרכונים שנותרו בגליציה, ואלה שנסעו מרצון באשאלונים הראשונים ותקעו יתד ברוסיה האירופית — כולם ניספו בידי הגרמנים ימ"ש בזמן הכיבוש 42־1941, פרט למשפחות אחדות שהיו תחת הכיבוש הרומני בחבל המכונה טרנסדנסטריה. חלק גדול מצא את מותו ברוסיה ברעב ובמחלות, ביחוד אנשים קשישים, אך רובם ניצלו ונשארו בחיים. רוב הניצולים נמצאים בביתנו הקדמון י ש ר א ל, אחרים הגרו לצפון־אמריקה בסיוע הג׳וינט, וחלק באמריקה הלטינית.

זכרונות מטומאשוב לוב

שמואל שיפלינגר

(לשעבר יו״ר הקהלה היהודית בטומאשוב)

בשנת 1906 נאלצתי בתור סטודנט נרדף פוליטי לעזוב את לודז׳ יחד עם אלפים אחרים עקב בהלה שהטיל פרובוקטור ידוע בשם „נח״ ששיתף פעולה עם המשטרה הצארית וגרם למאסרים מרובים. השתקעתי בעיר מרוחקת ונידחת טומאשוב־לוב, תוך ניצול העובדה שסבי ר׳ ישראל וריגריב היה שם החוכר של טחנת המים פיאשצ׳נה. העיר עשתה עלי רושם מזעזע. רחובות בלתי רצופים, ללא אור חשמל, שקועה בחושך ובביצות, בנויה בעיקר בתי עץ דלים מכוסים גגות נסר׳ם, מיושבת בעיקרה על ידי אוכלוסים עניים, תגרנים, בעלי מלאכה, נודדי כפרים והולכי בטל. כמה סוחרים שסיפקו מוצרים שונים לגדוד הקוזקים החונה במקום נחשבו לעשירים.

כדאי להעיר כי הקוזקים אף שהיו פראים למחצה, התנהגו בסדר בעיר תודות למשמעת הברזל, ורק גילו חולשה לשלוח ידם בגניבה כלשהי. אך יהודים כבר ידעו להזהר מהם. לפעמים היו קונים מקוזק מזוזה גנובה, כשלא נזדמנה להם גניבה אחרת. כך היו סחים שפעם נכנס קוזק אל יהודי והציע שהלה יקנה אצלו „כפינא רוב״ (רובל גנוב) ב־50 קופיקות זה היה מחירה של גניבה זעירה. בעיר התגוללו יהודים מצחוק למציאה כזאת של גניבה.

הצגה תיאטרונית

חרף עינה הפקוחה של משטרת השלטון הצארי החלו חודרים אט אט בקרב הנוער רעיונות פוליטיים וחברתיים, בהשפעת העיר הסמוכה זמושץ׳. כך נוסדו ארגונים כמו צ. ס. ציונים, ובונד. חיי תרבות החלו מתפתחים עם השתקעותם בטומאשוב של העורך דין סובול מזמושץ׳ ורופא שיניים אידל גרזון. אצלם היה הנוער מתכנס ומבלה. אחר כך נוסף מאיר בוים מחלם חבר פועלי ציון, שארגן קבוצת חובבים וזו הציגה את „באבע יאכנע״ לגולדפדן. למרות ההפרעות מצד החרדים משכה ההצגה ב„טשיינה״ קהל מבקרים רב. ילדים צבאו על החלונות ועל פתח הכניסה לתיאטרון, וקולות וגלי צחוק נשמעו למרחוק. חדשים אחרי ההצגה בה מילא גרזון את תפקיד „הוצמך״ לא היה מה לקנא בו. ילדים היו רצים אחריו ברחוב וצועקים: הוצמך! הוצמך! הנה הולך הוצמך!

יותר קשה עלה בידי הפולנים לקבל רשיון לשחק תיאטרון בפולנית. היתה זאת מדיניות השלטון הצארי לעריכת רוסיפיקציה של האוכלוסיה. גם בחדרים היהודים נאלצו להורות לתלמידים רוסית.

חוג ספורטיבי „הפועל"

ד"ר זאוואדסקי

הדוקטור של הפאוויאט (נפה) בעיר ד"ר פליקס זאוואדסקי, אשתו ובתם היחידה היו האנשים הליברליים ביותר שבעיר. ראוי להזכיר שרעיתו של הדוקטור היתה במשך שנים נושאת ומחלקת בעזרת המשרתת כל יום ששי סלים עם מצרכים לעניים ביותר ולחולים מקרב המשפחות היהודיות לשם סיפוק צרכי שבת.

ב־1910 ארגן ד"ר זאוואדסקי גדוד מכבי אש מתנדבים בעיר. לקריאתו להצטרף לגדוד נענו היהודים במספר זעום מאוד. בין המתנדבים שנספחו לגדוד היו: כותב שורות אלה ואחיו, יֶקְלֶה רופא, חיים מיכל הורן (חייט), מנשה קאם (סבל) ויוס'לה לוסטיג (סנדלר). עובדה מצערת היא כמובן שההורים החרדים מהשטיבלים לא הניחו לבניהם ללבוש מדי כבאים ולשתף עצמם במוסד כה חשוב שעשה פעולות למופת בזמן של שריפות בעיר ובתנאים מסוכנים.

קרבן של חציית הגבול

יהודים שביקשו להגר או נרדפים פוליטיים שביקשו להציל את עצמם מהגליה לסיביר מצאו להם עזרה בטומאשוב. הראשונים צוידו על ידי „מאכערים"

— סדרנים ב„פולפאסקים" (מסמך המתיר לתושב קו הגבול לחצות אותו) על שם זר, או שנעזרו על ידי איכר שעבר עמם את הגבול. הסוג השני, הפוליטיים, שבידם המלצות של מפלגות שוגרו אלינו. כמה אנשים מהימנים, ואנו העברנום לידיים בטוחות על מנת להגניב את הגבול.

באחד הימים נזדעזעה האוכלוסיה היהודית לקול יללות וזעקות יאוש של אשה יהודיה זרה כי הרגו את בעלה. בעלה מקראסניסטאוו בא לפני עשרה ימים לטומאשוב והועבר לידי איכר בכפר יז׳רנה שצריך היה לחצות אתו את הגבול. הם נדברו כי יכתוב לאשתו מיד לאחר שיעבור בשלום את הגבול. ואולם עד היום טרם קבלה האשה שום ידיעה מבעלה. יהודים התערבו בנידון אצל המשטרה אך זו סירבה לפתוח בחקירה. ואפילו לא אסרה את האיכר. נגוע עמוק מהאסון פעלתי אצל ד״ר זאוואדסקי שיתיר לכתה של 15 כבאים לסייע לי בחיפושים אחרי היהודי הנעלם, ותודות להשתדלותו התיר לנו השלטון תנועה חפשית בקו הגבול 24 שעות. למחרת היום הגעתי עם מחלקה של 15 כבאים לבית האיכר שבכפר הגבול יז׳רנה, האיכר החשוד ברצח היהודי ושדידתו, שאותו צריך היה להעביר את הגבול. בראותו אותנו ברח האיכר ונעלם. ערכנו חיפוש בבית ובאסם ונתקלתי בכתמי דם על הדלת. מיד גילינו גם גרזן מוכתם בדם על הידית. אז חיפשנו וחיטטנו ביתר מרץ בשדות וביערות עד שנתקלנו לעת ערב בחלקת אדמה תחוחה שזה עתה נחפרה. חפרנו עד מהרה וחשפנו שכבה ראשונה עד שנתגלתה יד מושטת. מיד ציוויתי להפסיק את מלאכת החפירה ולקרוא למשטרה. בנוכחות המשטרה חפרנו וגילינו את הגופה גדועת הראש, שאותו לא יכולנו למצוא. האשה זיהתה כי זהו בעלה. בבכי תמרורים ובפחד התבוננו יהודי העיר לאורך הכביש הלמברגי כיצד אנו כיתת כבאים מלווים את העגלה עם המת המכוסה, שאותו מסרנו לידי חברה קדישא.

רשמים בלתי נשכחים

יעקב מינקובסקי

עיירתי טומאשוב־לובלסקי, אין אתנו יודע מאימתי באמת נמנה את שנות חורבנך. הנתחיל למנות משנת 1939, ואולי לפני כן? ערב החורבן התחיל לגבי יהודי פולין זמן רב קודם לכן. אין בידי הנתונים הדרושים כדי לנקוב את התאריכים שהיוו ציוני־דרך בתקופה הזאת של ערב החורבן. למה נתחיל למנות דוקא מהיהודים האחרונים שניספו? כך או כך, העיקר שהיית לנו ואינך עוד.

יהדות אירופה נהרסה מיסודה. היקפם המזעזע של הרציחות בהמון יצרו מציאות מוחלטת איומה ונוראה. אחדים שרדו מכל משפחה והם עדות ליהודי אירופה כולה. יחד עם היהודים הוכחדו אוצרות תרבות שפרנסו את כל יהדות העולם כמעט ביצירתם התרבותית. יהדות זו מפוארת היתה בכוח היצירה ובחפץ החיים שלה. יהדות אירופה האדירה איננה עוד. נותרו רק שיריים של משפחות, הורים בלי בנים, בנים בלי הורים, בעלים בלי נשיהם ונשים בלי בעלים. נתייתמה התקופה רבת הפאר וההדר ואנו יחד עמה וגם עירנו טומאשוב־לוב.

טומאשוב־לוב, עיר השוכנת על דרך המלך בין לובלין ולמברג ומקשרת את פולין המרכזית עם גאליציה, ידועה היתה עד שנת 1914 כעיר־סְפָר, או כפי שנתקראה „טומאשוב זוטא", הגבול שהפריד בין רוסיה הצארית הריאקציונית ובין אוסטריה הדימוקראטית מלפנים. הגבול סייע רבות ל„מגויסים" שסירבו לשרת את שלטון הפוגרומים הצאריסטי שכל האידיאל שלו היה להרבות בפוגרומים וחוקי הפליה ליהודים, בגזירות אפלות ועלילות דם. עיר־סְפָר זו סייעה בידי אלמנטים שוחרי דימוקרטיה וקידמה להחלץ מידי הריאקציה השחורה ולבנות לעצמם חיים של חרות ודימוקרטיה באוסטריה הטולראנטית באותם הימים.

בית הכנסת

טומאשוב היתה אחת הקהלות היהודיות העתיקות שאוכלוסיה היהודים היו ברוב רובם תושבים מעורים שם מדורי דורות, עם חברות יהודיות, עם בית־כנסת בנין חומה גבוה עתיק, מיבנה ארכיטקטוני נדיר יחיד במינו לא רק אצלנו כי אם שם דבר בסביבה כולה שעמד קרוב ל־400 שנה. סמוך לדלת מול הכניסה ניצבה הבימה הגדולה העגולה שנועדה לקריאה בתורה, ועליה רשת שלמה של ציורי נוי להפליא. העמוד מפואר על ידי נברשת עתיקה מהודרת. סיפון בית הכנסת עשוי בדמות בור גדול סגלגל בצבע תכלת השמים. על הקירות מצוירים סמלי שנים עשר השבטים. מהסיפון נשתלשלו וירדו מנורות תלי מנתושת גדולות וקטנות.

ובימי שבת ומועד היו מדליקים את כולן ונוצרה אלומת אש חגיגית יוצאת מהכלל. כאשר האירו כולן הרעיפו חן של יום־טוב על פני המתפללים באומרם שירה איש איש על פי דרכו: „א־ל קדוש ואדיר, פתח שערי שמים וקבל תפילתי בעדי בעד ביתי ובעד כל קהל ישראל. שלח לנו ברכה וישועה מקודש". והקירות היו מצוירים במראות היסטוריים, בין היתר גם תיבת נוח שמשמעה, מה שלא ידענו אז, כי אנו היהודים בגולה שרויים בים, בתוך תיבה ללא משוט והגה, וכל רוח מצויה עשויה להטביענו ולהשמידנו. וכן ציורים של עופות, חיות, כלי־זמר. מראה הכותל המערבי לא הניח לשכוח אף לרגע את חרותנו מימי קדם, את הפאר, העושר והקדושה. בארון הקודש העתיק שכנו ספרי התורה המקודשים, שחוקיה ומשפטיה קידשו והאדירו בכוח את העם היהודי, כשהם עטורים ב„כתנות" פרוכת הדורות רקומות בפלושין וקטיפה תרומות המתפללים במקום. בין הפרוכות היפות כדאי לציין את הפרוכת של חיים וצפורה פוטר, שכיהן שנים מרובות גבאי בית הכנסת.

המצב ערב המלחמה

בהשקט ובטח היה בודאי ממשיך הישוב בחייו הצנועים, אלמלא פרצה בשנת 1939 מלחמת הדמים בין גרמניה ופולין. גם על עירנו לא פסחו שחיטות האימים של הפולשים המרצחים הגרמנים בסיועם של פושעים ומרצחים פולנים. הרוצחים ואנשי הכנופיות הפולנים שחשו בסערה המתרגשת לבוא מגרמניה הפאשיסטית־הרצחנית הכינו מיד את שקי־הביזה לשדידת רכושם של היהודים, ומיד החלו משתפים פעולה עם המרצחים הגרמנים. בלבביות הקבילו את פני ידידיהם מהמערב. בהכחדת היהודים ישר או בעקיפין שיתפו עצמם פושעים פולנים, מהעולם התחתון, ואף חלק מקרב האזרחים (מישצ׳אנו), איכרים תושבי הכפרים ובסיועם של חלק מהאינטליגנציה.

האנטישמיות הרצחנית והכלכלית בפולין התחילה לפני הגל האחרון כאשר ה„פולקובניקים" הפולנים ובראשם סלאווי סקלאדקובסקי חביבו של פילסודסקי שארגן ויצר את תנועת „אוזון", חתמו על ההסכם הנפשע עם משטר הדמים של היטלר. מיד לאחר מכן חלה תמורה יסודית לרעת היהודים. היטלר ימח שמו ידע היטב כי בפולין תקל עליו ביותר מלאכת הדמים. הוא ידע יפה שהעם הפולני בחלקו הגדול נכון תמיד לתפוס סכין ביד ולסייע בטבח בהמון של יהודים חפים מפשע. די להעלות על הזכרון את מעשיהם הטובים לאינקוויזיציה הנורא ועלילות הדם. נזכור ולא נשכח לעד איך ה„אינטליגנציה" הפולנית הפליאה מכות רצח וזרקה דרך חלונות האוניברסיטאות ושאר בתי־ספר גבוהים את עמיתיהם התלמידים היהודים. אנו זוכרים את ה„זקיפים" העומדים לפני חנויות יהודים ומונעים בעד הלקוחות מלהיכנס. זוכרים אנו את ה„אָושם" הקדוש משנת 1937. פולין המתורבתת חלילה לה לערוך פוגרומים, אך להלום ביהודים כליון כלכלי „אָושם", זאת יש לעשות בכל הכוח, כך ציווה שר הפנים

סקלאדקובסקי. הפולנים הטיבו להבין את הצוו אוּשם ויותר מזה להוציאו לפועל. נזכור לנצח את הפוגרומים בלמברג, פשיטיק, מינסק־מאזובייצק, קילץ, ומקומות רבים אחרים. שאלנו ונמשיך לשאול: מה רע עשינו לפולין? וכי לא העשרנו את מדינתם? וכי לא מלאו קופותיהם בכספי יהודים שהרוויחו בעמל מפרך? כלום לא פיארנו את עריהם וחוצותיהם בבתים נאים, בחנויות ומפעלי חרושת גדולים וקטנים?

קיבוץ בנתיב של השומר הצעיר בטומאשוב

המוסדות ועסקניהם

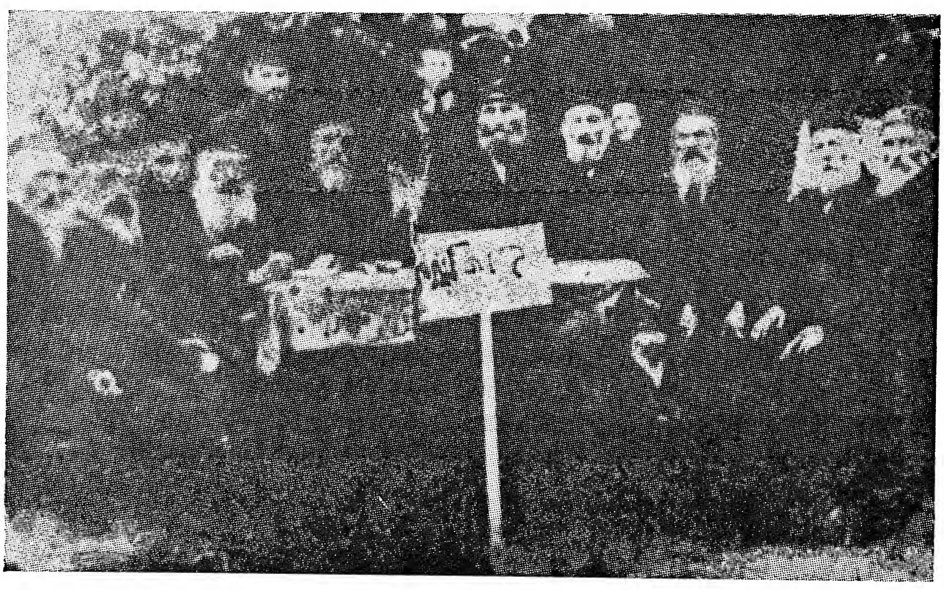
מרחפת לפני עיני עיירתי טומאשוב־לובלסקי מלאה יהודים ונוער פורח, מוסדות, בתי־ספר, חדרים, תלמודי תורה, בנקים יהודים וקופת גמילות חסדים, בית כנסת ובתי מדרשות, הרבה בתי שטיבל חסידיים, בית ספר נאה וגדול „יבנה". — יועלה בזה זכר יוצרו שהקדיש הרבה ושרת בנאמנות את המפעל הגדול, ר' חיים יוסף לרר, וכן זילברמן, לייזר לדרקרמר ואחרים. „יבנה" שימש עריסתו ומחנכו של הנוער הציוני. כל זה איננו עוד!!! כרות נכרתה קהלת טומאשוב. שריד ופליט לא נשתייר מחיי היהודים בטומאשוב. אחוז מסוים בלבד יצא מהגיהנום האיום, והוא מפוזר ומפורד על פני ארצות שונות, רוב רובם איוו להם לשכנם את אדמת המולדת ישראל. הבית הישן שייך לעבר הרחוק שחלף ונעלם מכבר. בשבילנו אינו אלא נקודה שחורה על גבי מפה שחורה המציינת את ביתנו

שאיננו עוד. טומאשוב שימשה מרכז כלכלי וציבורי להרבה עיירות קטנות מסביב שאף הן חילקו את גורלה הטראגי. בתור קהלה יהודית עתיקת יומין שוקקת חיים יהודיים מלאים שחשה את עצמה מעורה וקשורה ביהדות של כל הדורות, היה בה תמיד איתן הסנטימנט למען ארץ ישראל. עוד בימים קודמים עורר השם ארץ ישראל הד עמוק בלב הבריות שנענו בחמימות והרימו את חלקם לטובת ארצנו. מקום נכבד בחיי הציבור תפסו המפלגות הציוניות למן הימין הקיצוני ועד השמאל הקיצוני. פעולה ענפה ביותר ניהלה הקרן הקיימת לישראל שבה נטלו חלק פעיל בין היתר: פישל פיש, פייוויל הולץ, בירך פפרמן, זלאטקה גולדשטיין ומשה בלונדר.

יפה וטוב עבדה קרן היסוד בשיתופם הפעיל של ה"ה: שמואל שיפלינגר, פישל פיש, יצחק לדרקרמר, משה בארצקי, אברהם פפרמן, משה בלונדר, מאיר בלומר וכותב השורות האלה, ישראל גרינבוים, ישרולקה גרינבוים, אדלשטיין, אביגדור אידלסברג.

* *
*

ההנהלה מלחם עניים (בית לחם)

עומדים מימין: משה לרר (פנקוור), שמואל הירש המר, שלמה קנופף, יחזקאל לרר, משה פריינד, יעקב שרר, נתן גרינוולד, אליהו דרימלר, אברהם גולדשמידט, נחום צוקר, משה נחמן שלמה'ס;
למעלה עומדים: חיים יהושע בידרמן, אפרים הירשפלד

בעירנו אף הכשירו עצמם חלוצים (הכשרה) לקראת עליה לארץ ישראל מטעם „הציונים הכלליים" ביער של ה' משה בארצקי, נקודת הכשרה לה התמכרה מאוד רבקה מינקובסקי ועזרה הרבה בפעילותם. חרף קשיי החיים היו כולם רעננים ומלאי און אומץ והתרוממות הרוח. בלא דאגה ועליזים חיו בתקוה הגדולה לעלות לארץ ישראל, ולמרות כל הקשיים הגיעו למטרתם.

בין שתי מלחמות עולם

לא קלים היו החיים של רוב התושבים היהודים. מקורות הפרנסה העיקריים של היהודים היו: תבואה, חנוונים, בעלי מלאכה, סוחרי עצים, תגרני־שוק, בתי מרזח וכדומה. היו גם יהודים נגידים, בעלי בתים גדולים וקטנים, טחנות, מנסרות וכד'. אלה נחשבו לפרנסות מבוססות. ב־1918, עם תקומתה של מדינת פולין, הולכת ונבנית שוב בכוחות מחודשים הקהלה היהודית אחר החורבן של המלחמה הראשונה. מורגשת תנופה במסחר במלאכה ובחיי התרבות. בשנים האחרונות באים להשתקע רופאים ועורכי דין יהודים. הוקם „בנק עממי" יהודי בהיקף ניכר התומך ועוזר ביד רחבה לבעלי מקצועות בעלי מלאכה וסוחרים. מקום נכבד מאוד תפסה קופת „גמילות חסד" מיסודו של משה בארצקי ז"ל. הוא אף הקדיש הרבה עמל וזמן לפיתוחה. פעולה נאה ניהלה הספריה ממנה נהנה חלק נכבד מהתושבים, ביחוד הנוער.

החורבן

כל זה אינו קיים עוד. ביתנו שוב איננו שם. הורינו היקרים אינם, אחיות, אחים, ילדים וקרובי משפחה. אנו רואים שם את החדלון הנורא, קבר אחים של אהובינו, ואולי אף הוא איננו. אומרים כי קברים ומצבות של אבותינו ואבות אבותינו חוללו ונחרבו באורח בסטיאלי. הנקמה הרצחנית היתה לא רק על החיים כי אם גם על המתים. תמיד דימינו בנפשנו כי כנופיות השודדים הפולנים כוונתם היתה לרכוש בלבד. ברם, מה רציתם מחייהם של היהודים? מה רציתם מילדים תפים מפשע קטנים וגדולים? רוצחים! למה ריסקתם תינוקות תמימים לעיני הוריהם? ואת יקירינו והקרובים לנו השמדתם בתאי הגזים? מבכים אנו את קדושינו, וגם את מוסדותינו הדתיים, התרבותיים והציבוריים שנכחדו יחד עמם.

מוסר השכל

אם העולם כה אכזר כלפינו, הבה נגבש ונחשל אנחנו השרידים את הידידות, האהבה והריעות אצלנו, בין אדם לחברו. נהיה ידידים וחברים אחד לשני. יעזור נא איש לרעהו ככל שיוכל. תהא זאת המצבה הנאותה ביותר שנקים

לזכר יקירינו ואהובינו. בל נשכח ונזכור לעד כי שליש מהעם היהודי נטבח ועלה בלהבות אש, בתוכם הקרובים לנו ביותר. נקדש את נשמותיהם ברחשי תיעוב נצחי ושנאה לרוצחים שבכל הארצות.

הבה נזכור ביראת הכבוד את קדושינו שניספו. זכור נזכור את משאלת לבם שאנו נבנה את חיינו בארץ האבות, וזה ישמש נר יזכור קדוש לחייהם שאבדו.

המלחמה וייסוד איחוד צעירי ציון

רעי פאוסט (לרר)

בגלל היות טומאשוב מחוז לובלין על הגבול (הגבול היה בלז'ץ השייכת לאוסטריה) היתה העיר מוקפת תמיד צבא. חנה שם הגדוד ה־15 קוזקים ואובישצ'יקים ששמרו את הגבול. בגלל הצבא היתה קצת תנועה בעיר. כי חלק מיהודי העיר התפרנס מזה שסיפקו לצבא אוכל, תפרו בגדים וכדומה. גם בעתות שלום שמעו יריות בטומאשוב, כי הצבא ערך תכופות תמרונים.

בבריגדה היה תמיד שמח: תערוכות, ירידים של כל מיני מיצרכים נערכו בבריגדה. גם קונצרטים מוסיקליים אפשר היה לשמוע שם. אך חיי טומאשוב היהודית שרויים בקפאון.

כשעבר רק יום אחד למן פרוץ מלחמת 1914 שמעו כבר יריות, אך הפעם לא מהבריגדה אלא מכביש קירה (רחוב למברג). כמה סיירים אולנים חצו את הגבול ונמצאו מיד בכביש קירה של טומאשוב. נפתחו יריות לעברם והאולנים נפלו חלל — קרבנות המלחמה הראשונים בטומאשוב.

רוב הגברים היו כבר בצבא. בעיר נותרו רק נשים וילדים וזקנים מופלגים או גברים בעלי־מום. גם בעלי עמדות מיוחדות. בעיר הוכרז מצב מלחמה. בשעות קבועות לפנות ערב היה צורך לפנות את הרחובות ולהאפיל את החלונות.

*

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה בא הקץ לחיים הקדושים של יהודי טומאשוב. נותרו הפטורים מחובת הצבא. ביחוד החלו מגלים פעילות הקטינים. אלה הורידו את הכובעים הזעירים של חסידי פולין וחבשו כובעים עם מצחיה גוצצת. אחרים החלו לשאת מגבעות וחליפות מודרניות משומשות שקנו מן המוכן כי בד חדש לא ייצרו לשוק האזרחי. גם אלה שהמשיכו בכובעי חסידים ומעילים ארוכים ענדו כבר צווארונים מגוהצים עם עניבות או קרוואטים. ואף שהיה מצוד אחר גברים שנותרו ואחר נערים שנלקחו לכריית חפירות מגן ביערות באה פעילות בקרב הנוער: צצו ועלו איגודים.

כשהחלה המלחמה עסקו בבדיקת שטרות הכסף אם יש בהם חורים, גם נקב של סיכה היה פוסל. אחר כך איבד הכסף הרוסי את ערכו לגמרי. היתה אינפלציה: החלו להמיר ערימות של שטרות־כסף (מי שהיה לו) בזהב ובכסף.

גייסות רוסיים מילאו את העיר. בפראגה ובאזורים אחרים הוקמו מזבחי־שדה. בכל בית איכסנו כמה חיילים, בעיקר אנשי צבא בכירים, שלא ילונו בחוץ. בביתנו לא היה גבר מבוגר, כי אבא ואחי הגדול יוסף היו כבר באמריקה

ואמא נשארה עם שלושה ילדים קטנים. היה איפוא לן אצלנו הדודן יוסף זינגר, בן אחות אבי טאמה, כדי שאמא והילדים לא יהיו לבד עם אנשי צבא.

דודן יוסף זינגר היה צעיר חרדי, בחור ישיבה. למד בחצר הרבי ר׳ יהושע׳לה. באותם ימים היה עוד חרדי כדי כך שאת הנימים הראשונות שבצבצו בסנטרו לא גזז. רק בלומדו ליד ספר היה מורטן ומניח בין הדפים.

בשבוע שפרצה המלחמה בא סבי ר׳ אלקנה זיידל אבי אמא מקומרוב בעגלה גדולה עם סייס ואסף אותנו אליו בהניחו כי המלחמה לא תגיע לעיירה ההררית קומרוב.

אחרי שברחנו מהקרבות בקומרוב נדדנו על פני שורת ערים במחוז לובלין. באנו שוב לטומאשוב, שם עבר עלינו הקרב הגדול בכניסת האוסטרים והגרמנים והעיר נותרה תחת כיבושם עד להתפתחויות הבאות.

בינתיים בגר הנוער וחלה עליו חובת הצבא. אז קמה באמת מהפכה בטומאשוב. הנוער שגדל נעשה חופשי. הדודן יוסף זינגר נהפך לחופשי בדעות; ולא הוא בלבד, אף אחרים בגילו החלו קוראים ספרים, מעיינים בפרוגראמות של מפלגות שונות, ומשננים שירי ציון.

הדוד החרד יונה פיניה׳ס אביו של יוסף זינגר החל שונא, רודף־הודף את בנו האפיקורוס יוסף, וזה היה בא לביתנו לקרוא בספרים ולשיר שירים. ביחוד חיבב את השיר: „אין דער סאכע ליגט די מזל ברכה״ (במחרשה שרויה הברכה).

הוא היה מקריא מהספרים באזני אמא וגם אני האזנתי.

אמי אף שהיתה חרדית ובת תלמיד חכם אהבה לשמוע את קריאתו ואת שירי ציון. בבוא יוסף עם הספר היה חג אצלנו.

*

המלחמה נמשכה. סבלו חרפת רעב. פשטו מחלות.

לבד מבית החולים הצבאי הקימו בטומאשוב בית חולים גדול לאוכלוסיה האזרחית. בית החולים היה ברחוב למברג, בדרך ליער סקאצ׳דאל המוביל לבלז׳ץ. כל החולים בטיפוס נאספו לבית החולים יחד עם הנלווים הבריאים ועם כלי המיטה, ואת הבית נעלו בחותמת. לכולם גזזו את השערות.

רופאים מהצבא האוסטרי־גרמני עברו מבית לבית ובדקו את כולם. מי שהיה לו חום יותר מהרגיל הוכרח ללכת לבית החולים. חלקי היה בין המאושרים שלא נוגעו במחלה. הייתי עומדת עם חברותי הבריאות ומביטה מרחוק אל בנין בית החולים ההדור ואל החולים שהחלימו קצת ויצאו עטופים בסדינים לשאוף אויר צח. התאמצנו לגלות מכרים. והנה חברתי טובה גלבר ואמה שרה׳לה הקטנה, אחיה ואחותה הקטנים יוסף ופייג׳לה. לכל הבנות גזזו את השיער.

חברתי אומרת: התדעי, לאה דורנפלד בתו של יעקב דורנפלד ראשה כבר גזוז.

יעקב דורנפלד מילא תפקיד נכבד מאוד בארגונו של הנוער למען הרעיון הציוני.

בשנות נעוריו היה למדן נלהב מאוד. מאוחר יותר היה לפקיד בעיריה. תודות לו ולדומיו נוסדה ה„ציטלניה" (מקראה) שבה החל הנוער המתעורר לקרוא ספרים. הקנאים הפריעו לילדיהם לקרוא ספרים, ו„צ'יטלניק" הפך אצלם למילת גנאי או שם־לואי. ולמרות זאת היו קוראים. כשהתפתחו קצת צפו חילוקי דעות בעניני הציונות. כך למשל הועמד יעקב דורנפלד בראש איחוד הציונים הכלליים.

הדתיים יותר יסדו את איגוד המזרחי. לפועלים היה איגוד הבונד. לעובדים ציונים היה איגוד פועלי ציון. משגדל נוער שבעיניו היה המזרחי דתי מדי, פועלי ציון שמאלי מדי וציונים כלליים יותר מדי ימני — הלכו ויסדו איגוד צעירי ציון.

עד כמה שאזכור היו בין המייסדים: אברהמ'לה זילברברג, דודני יוסף זינגר, פסח גארטלר, ברפמן (האח הגדול), אסתר אלבוים, ואחיה. נוספו: יהושע ווייסלדר, יעקב בן הרב־מטעם ואחרים שאת שמותיהם לא אזכור.

בזמן שנוסדה הסתדרות צעירי ציון קמה אנדרלמוסיה בעולם. ברוסיה התחוללה מהפכה. אנו הקטינים לא ידענו מהפכה מהי. אך הקשישים הקוראים עתון המגיע מהחוץ כבר הבינו משהו. עתון שהיה מגיע מווארשה או לובלין עבר מיד ליד. קלטו חדשות ומלים. אלי לא הגיעו הדברים. עסוקה הייתי באמי החולה ובאחי אליהו בן ציון הפעוט ומשה. אחי הפעוט היה בן 4 ומחמת הרעב נראה צעיר מזה.

בבית היה קר. הדודן יוסף זינגר נטל גזר־עץ מהעצים שבביתם בלי ידיעת אביו והביא אלינו. בגרזן הגדול החד ביקע את הגזיר בזמרו זמר חדש, וכאשר התלקחה האש במטבח והחום עלה קצת היה שר:

„במפחה ליד האש, עומד נפח ורוקע
מכה על הברזל,
גיצי אש ניתזים
ופיו שיר יריע".

הדודן הציץ באמי החולה ושר, כדי לעודדה בזמר. והוא ממשיך לשיר:

„על החופש כי יבוא ישיר באון ישיר בחום,
ולא יחוש בנחלי־יזע הנוטפים מפניו בשטפון".

אחרי מות אמי היה הדודן יוסף למדריכי הרוחני.

פעם אחת, היה זה זוכרני בקיץ 1917, אמר לי הדודן:

— רחל'ה, אנו מקימים איגוד צעירי ציון, הצטרפי.

— אני? — שאלתי בדהמת.

— כן, את — הוא עונה.

— כלום מקבלים ילדים? — שאלתי.

— הם לא צריכים לדעת בת כמה את. אמרי שאת כבר בת 18, כי פחות מזה אין מקבלים.

— והרי עוד אין לי 16 ולמה אגיד 18, אוכל לחכות ולהצטרף בבוא התור.

— אל תחכי, דרוש לנו מספר חברים מסויים כדי לארגן את האיגוד.

— והרי יש כבר איגוד ציוני, מה צורך בעוד אחד? — שאלתי.

הסביר לי הדודן כי צעירי ציון יהיה דמוקרטי, הם ישאפו שארץ ישראל תיבנה על יסודות דימוקרטיים.

— מה פירוש יסודות דימוקרטיים? — שאלתי.

— חופש, צדק, ויחס שווה לכל — הסביר יוסף את הדימוקרטיה.

הדבר מצא חן בעיני ואמרתי:

— אם כן, אומר כי כבר מלאו לי 18. וכך הצטרפתי יחד עם המייסדים לצעירי ציון.

הבאתי לאיגוד חברות וקרובים קצת קשישים ממני: גיטל רונד, פסל קייטל וטובה גלבר. יותר מאוחר נכנס גם אחי הצעיר משה לרר.

חברי צ. צ. פועלי ציון בעת יסוד קיבוץ הכשרה

עומדים מימין: בנימין הרינג, משה אונטרבוך, יעקב הרבסמן, לא ידועה, דוב קלנר, לא ידועה, שמעון שפורר; שורה שניה: מאיר איזן, לא ידועים; למטה: מיכאל כץ, נטע איזן, פייוויל הולץ

האיגוד היה בבביש קירה (רחוב למברג). הנטיה לדימוקרטיה גברה. אפילו בלאנדר, אדם עשיר זה, גם הוא חשק בדימוקרטיה והצטרף לצעירי ציון.

קשה לזכור שמות כל החברים שהצטרפו, אך זכורים לי הולץ וקרוק מזמושץ׳, אשר בביקורו אצל אחותו בטומאשוב היה בא לאיגוד צעירי ציון.

מספר חברים די ניכר בא מבתי מדרשות וכן מהציונים הכלליים.

בהנהלה היו: ברפמן (האח הגדול), אברהמ׳לה זילברברג, פסח גארטלר, יוסף זינגר, ואסתר אלבוים. אחר כך נהייתי עוזרת לאסתר. אסתר אלבוים היתה המזכירה של האיגוד.

היו עורכים הרצאות־הסברה, וברפמן היה מרצה ראשי. היו גם ערבי שאלות ותשובות.

באיגוד שמעתי לראשונה ויכוחים על שלושת האינטרנציונלים. שמעתי מדברים על אינטרנציונל שניים וחצי, שצילצל משונה באזני הילדותיות. אנו הילדים הצעירים לא הבינונו ברובנו את ההרצאות עם המונחים הכבדים. אך אשר לדימוקרטיה ששמענו עליה לראשונה בזמן הויכוחים בצעירי ציון — לכך שאפנו וזאת הבינונו. היתה גם תכנית להוציא עתון קיר חי.

בין הנושאים השונים בהם טיפלו הנואמים היתה כמובן הצהרת בלפור.

היה זה ביום נובמבר נהדר 1917, כשעשתה לה כנפיים החדשה ש„החזירו ליהודים את ארצם, ארץ ישראל״. הנוער הציוני עלץ. רצו אל האיגודים לקבל אישור. אני רצתי אל צעירי ציון.

אסתר אלבוים התחבקה עמי והכריזה בשמחה:

— רחל׳ה, ארץ ישראל כבר בידינו.

— מה פירוש כבר בידינו? — שאלתי נכלמת שאיני מבינה את הענין כראוי. שכלי הילדותי לא תפס שהנה לפתע יתנו לנו את ארץ ישראל. לא האמנתי ובושתי לומר זאת. ראיתי שהכל שמחים ואף עלי לשמוח. אך בלבי הרהרתי בחשאי: כלום קל להחזיר? האפשרי הדבר? רק שלא תהיה אכזבה, שיהיה זה נכון.

כשדבר הצהרת בלפור שהוכרזה ב־2 בנובמבר 1917 כבר נודע לכל ילד בטומאשוב גברה השמחה עד שכל הציונים צעדו בצוותא בבגדים הכי־הדורים ומילאו את הרחובות בשירי ציון; הכל חגגו את הצהרת בלפור.

אזכור את פניו הזוהרות של יעקב דורנפלד ובתו לאה שראשה עוטה רדיד אחרי מחלת הטיפוס ושערה גזוז. בידה החזיקה את אחיה הקטן משה׳לה דורנפלד.

שמחתנו הכללית אין לתאר. המפלגתיות נגוזה. כל המפלגות הציוניות התאחדו בחדווה הגדולה של חגיגת הצהרת בלפור בטומאשוב. „התקוה״ מילאה את הרחובות. התברכו במזל טוב, אף התנשקו מרוב שמחה. אני וחברותי הצטרפנו לשרים.

אף שלא קלטנו מה אומר בלפור בהצהרתו ידענו שכאן הבטחה ליהודים על ארץ ישראל, ואם החברים שמחים ושרים הרי זה סימן טוב, וטוב בעיני שיהודים צועדים בסך ושרים. שמחתי עד דמעות.

*

למן עלות פולין לשלטון עורכים „אובלאוות״ (מצודי רחוב). הנוער אינו חופשי עוד. לוקחים שוב לצבא.

קיבוץ בנתיב אל על

אך צעירי ציון מוסיף להתקיים. כשנכנס ברנש חשוד חוששים שמא יקרה משהו. לאיגודים הציוניים מעמד חוקי, בכל זאת מפחדים.

לצעירי ציון מלאה כבר שנה. עומדים לפני בחירות חדשות. את הבחירות יש לערוך באורח דימוקרטי ביותר. יהיו איפוא סודיות, היינו יצביעו בכתב. ירשמו את המועמדים על פתקים והזוכים ברוב קולות יהיו הנבחרים החדשים. יש רוצים לקיים את הבחירות בשבת, אחרים מתנגדים, עדיין אדוקים בדת.

לא הכל מעיזים כבר לחוות דעה בפומבי. הלב דופק לעצם הרעיון ליטול את רשות הדיבור ולדבר.

ההנהלה יודעת זאת. סידרו את הקופסה לשים בה את ההצבעה או את חוות הדעת מאין אומץ או מתוך בושה להביע את הדבר בעל־פה. על־ידי הקופסה ניתן להביע ביקורת, כי אין צורך לחתום בשם וזה מקל להגיד מה שרוצים. העיון בדברי הביקורת היה מענין ומאלף.

הבאתי לקלפי את חברותי ודרשתי לא לקיים הבחירות בשבת, כי אסור לכתוב בשבת. נצלתי את העובדה שצעירי ציון הביא נואם מפורסם (אני זוכרת את שמו — ליוורטובסקי). הוא אמר, בין היתר: כי צריך למשוך לאיגוד המונים ככל האפשר. בפתק ששמתי בקופסה נאמר: בכנס הגדול אמר הנואם שיש למשוך המונים. נשאלת השאלה: לאיזה המונים התכוון? האפשר לקרוא למספר

הקיבוץ בעבודה

מימין: טובה גולדמן, בלתי ידוע, דוד יוסף לעווענפוס, הערבסמן, בנימין הערינג, בלתי ידוע, יוסיל גולדמן

הזעום של חופשים בדעות „המונים״? הרי ההמונים עודם דתיים. אף ישיבה אין לקיים בשבת, כי זה דוחה את ההמונים.

בדומה לזה רשמו גם חברותי גיטל, פסל וטובה. כך הוחלט ב־4 קולות נגד עריכת בחירות בשבת.

הבחירות נערכו בלעדנו, 4 הנערות הקטינות.

אסתר אלבוים נבחרה שוב מזכירה. היא ביקשתני לסייע עמה, ועשיתי זאת. היא נתנה לי רשימה עם שמות חברים חייבי דמי־חבר ואני הלכתי לגבות. העבודה היתה לא נעימה ולא קלה, ואף כי הייתי עדיין ביישנית קבלתיה כי אהבתי את צעירי ציון עם המצע הדימוקרטי ורציתי להביא תועלת.

כשדודני יוסף זינגר התחתן עם בחירתו מלכה באה לחתונה כל המנהיגות של צעירי ציון, בהם אברהמ׳לה זילברברג התופס עתה מקום נכבד בממשלת ישראל. דודני חבש כבר מגבעת וחליפה מודרנית. זמן מה השתלם בעבודה חקלאית בחסות צעירי ציון.

אני הייתי באיגוד עד שנת 1920, אז יצאתי בעודי קטינה ביחד עם אחַי הקטנים משה ואליהו בן ציון לאמריקה אל אבי ואחי הגדול יוסף. התגעגעתי לאיגוד צעירי ציון, ההרצאות, חגיגות קיץ עם דואר־עף וגן קופה.

יותר מאוחר עלה דודן יוסף זינגר לארץ ישראל לסייע בייבוש ביצות.

הוא העלה את משפחתו: אשה וילדים, שתי אחיות:ביילה רבקה וגרוניה ואביו המתנגד. אחרי שהאנטישמים תלשו זקנו עם הבשר עלה אל בנו לארץ ישראל שם חי עד זיקנה מופלגת.

רוב חברותי מצעירי ציון חיות כיום בארץ ישראל. דודני וחברותי גיטל וטובה הקימו בארץ שני דורות צברים ילידי הארץ — תודות ל„איגוד צעירי ציון".

דודני יוסף מת מיתה חטופה בפרדס חנה ערב הכרזת המדינה בתור בית לאומי לפני 11 שנה. אידיאליסט גדול היה, ממייסדי איגוד צעירי ציון. כבוד לזכרו.

הקמת קן „השומר הצעיר" בטומאשוב־לוב

דוד י. לוונפוס

בטומאשוב־לובלסקי הוקם קן „השומר הצעיר" בקיץ 1933 כשבאה לכיבוש פלוגה מקיבוץ „בנתיב" בלובלין. זה היה קיבוץ השומר הצעיר.

לעולם לא אשכח את הקיבוצניקים היהודים בעירנו.

בחורים ובחורות יהודים הלכו לעבודה מפרכת במנסרות, במלבנות. גם חטבו עצים אצל בעלי בתים בעיר ובמאפיות יהודים. לא אחת היינו משתתפים ומסייעים עמם במלאכה כי היו מחסור בידיים עובדות. היהודים ראו בתדהמה נוער עדין כזה עובד עבודה קשה כזאת. רבים הביטו בחמלה אף כי בני נוער רבים מעירנו עשו כבר בהכשרה בקיבוצים. הראשונים היו, כפי שאזכור, החלוץ, החלוץ הצעיר ופועלי מזרחי, ורבים עלו כבר אז לישראל.

בקיץ 1933, ביזמתם של יוסף גולדמן (ניספה בידי הנאצים ימ"ש), בראני קארפ (כנ"ל), ישראל ציון (כיום בישראל), חנה לרנר (כנ"ל), דוד יוסף לוונפוס (כיום בניו־יורק), פנחס ארליך (כיום בארגנטינה), משה גורטלר (כיום בישראל), ו־3 חברי הקיבוץ בנתיב: אברשי פינסקי, קן ציפור ויעקב הלבן — היינו הראשונים שהקימו את קן השומר הצעיר.

מיד ביום הראשון חזק היה הרושם על הנוער בעיירה. הקן התפתח יפה מאוד בחדשים הראשונים. נוהלה פעולה תרבותית ענפה. דנו תמיד בשאלות אקטואליות חשובות, ציוניות וסוציאליות, הנוגעות לחיים היהודיים והכלליים בזמן ההוא.

תוך זמן קצר אורגנו 3 קבוצות: לבוגרים, קבוצה א' וב'. השתתפנו השתתפות אקטיבית בקרן קיימת וקרן היסוד, וכן בליגה למען ארץ־ישראל העובדת. אף נתנו יד למופעים ציוניים שונים.

השומר הצעיר חסם דרך לקומוניסטים שארבו לנוער היהודי. הנוער הלומד בבית ספר „יבנה" ובבית ספר „פובליק" מצאו את מקום חיותם התרבותי וההחברתי בקן השומר הצעיר.

ערך מיוחד יוחס לחוגי־עברית, עונג־שבת מענינים, טיולים וכדומה. החולצה האפורה וה„עניבה" הוסיפו חן מיוחד לנוער. הפעולה באה לשיאה עם הצטרפותנו לקיבוץ „במעלה" בפלונסק. זה הוסיף חשיבות לקן, ו־3 חברים אושרו לצאת להכשרה.

ה„בונד"

תנועת ה„בונד" בטומאשוב־לובלסק

דוד גייאר

הוטל עלי התפקיד להנציח בספר־יזכור של עיר מולדתנו שנכרתה על ידי הנאצים את ה„בונד", התנועה שהיה לי הכבוד להשתייך ולהיות בה פעיל. אירע כך שאני אולי אחד העדים המועטים לפעילות התנועה הזאת שתפסה מקום חשוב בעירנו. כחבר תמידי בועד ה„בונד" בין שתי מלחמות העולם ונציגו במועצת העיר טומאשוב הטבתי לדעת והשתתפתי בכל פעולותיה. ברם כל שאמסור בזה אינו אלא על פי הזכרון. לצערנו הרי אין שום ארכיונים מעירנו, שכן אבדו יחד עם היהודים החיים. יתכן איפוא שאדלג על כמה יחידים וכמה מאורעות לא יצויינו לפי הסדר הכרונולוגי, ואבקש מראש סליחה על כך. ודאי לא אוכל לפרט הכל מפעולות ה„בונד" והארגונים הקרובים, הן מחמת הזכרון הלקוי, כאמור, והן מחוסר מקום. ואני נותן לעצמי חשבון על כך. אך דומה כי בשורות הבאות העליתי את החשוב ביותר הזכור לי מפעולות ה„בונד" אצלנו.

כאמור, העליתי את הרישומים על פי הזכרון. אך בחלק הנוגע לראשית התנועה ה„בונדאית", בזמן השלטון הצארי, קבלתי אינפורמציה ממשתתפי התנועה באותן השנים. ברור, שגם אלו יהיו רק קטעים.

*

על ראשית ה„בונד" בטומאשוב־לוב, מספר סלומון בלום, הבן של יצחק ומרים (המכונים: בולאכס). היה זה בערך בשנת 1904. הוא היה אז נגר. אז קמה קבוצת הבונד הראשונה, אף כי בונדאים יחידים היו גם קודם. לפי מה שהוא זוכר היו שייכים לקבוצה, מלבדו, הבאים להלן, השמורים בזכרונו של סלומון־שלמה בלום:

חיים מיכל הורן, זלמן אורדינצקי, מאקס־מנדל וואונדר, פרץ קניגר, לייבל פרדר, חייקה פרדר, אברהם שמואל קנופ (צבעי), אברהם־שמואל (מנגן), פרל־לאה בת שואב מים, משה גרינטוך (מנקה ארובות), יוסף גרינטוך ואיסר גרינטוך (שניהם ספרים), האחים שמואל מוטיה ומאיר שמוטס, בני שואב מים, יעקב דורנפלד (נפטר באמריקה), מנשה דורנפלד (בעל תמרוקיה בברוקלין). ודאי היה מספרם יותר אך המוסר אינו זוכר עוד.

את עבודת ה„בונד" בטומאשוב ניהל בחור אחד שבא מן החוץ, חרט. הוא היה בעל כושר ארגוני ודברן טוב מאוד. לעתים קרובות קיימו אספות חשאיות מחוץ לעיר. האספות נערכו ביער קוצ'ידול או בשיזוא

דולינא. לעתים גם במקום הקדוש היהודי — בבית העלמין. האספות סודרו תוך זהירות הכי גדולה. לאורך כל הדרך המובילה אל האספה הופקדו משמרות והורשו לגשת רק בני סמך לפי סיסמות „פארולים" שנקבעו מראש.

אצל שלמה בלום החזיקו את הספרות הבונדאית הבלתי־חוקית. הפרוקלאמציות באו מן החוץ — כנראה מלובלין שבה ועד המחוז של הבונד, או מזמושץ' הסמוכה שם היתה תנועת־בונד חזקה ביותר.

כמה שנים התקדם הבונד ללא הפרעות מיוחדות. משנעשו המופעים תכופים ואקטיביים החלו מעשי־דיכוי של המשטרה הצארית. בבית בלום נעשו חיפושים אך את הספרות לא גילו. אסרו שורה של בונדאים אך לאחר שהחזיקו אותם זמן מסויים שוחררו, הואיל ולא נמצאו עובדות מחשידות נגדם.

אחרי כשלון המהפכה הרוסית הראשונה, ב־1906 לערך, הגרו חלק לאמריקה וחלק גויס לצבא, הקהל נהיה זהיר יותר. ה„בונד" כתנועה המונית חדל להתקיים, רק יחידים עמדו בקשר עם ועד המחוז בלובלין או עם זמושץ'.

שלמה בלום גויס ב־1910 לצבא, שרת בסמולנסק. ב־1911 ברח לאמריקה.

עם שיתוק התנועה המהפכנית ברוסיה הצארית בכללה בסמוך למלחמת העולם הראשונה לא היה כבר גם בטומאשוב ארגון אלא יחידים, החיים עם הזכרונות הרומנטיים־מהפכניים.

שינוי בא אחרי פרוץ המלחמה הראשונה כשנכבש האיזור שלנו על ידי האוסטרים. יתר שטחי פולין כבשו הגרמנים, אך איזור לובלין והגוברניה לשעבר של חלם נתפסה על ידי האוסטרים והשלטון שם היה בהרבה נח מזה שבכיבוש הגרמני.

צצה ועולה תנועה חדשה בכל פולין וגם אצלנו בטומאשוב קמה תנועה „בונדאית" חדשה הניזונה משני מרכזים — למברג ולובלין.

בלמברג קיים היה עוד מימי האוסטרים ה־ז'.פ.ס. (המפלגה הסוציאליסטית היהודית) המכונה „הבונד הגאליצאי", ששיגר לטומאשוב את החבר אדולף. בלובלין הוקם קולקטיב בונדאי שהכין גם את הכינוס הארצי הראשון של הבונד. מכאן ביקר אז אצלנו לייזר לוין (נפטר ב־1940 כפליט בקובנה, ליטא). קבלנו עזרה גם מחלם שם היה כבר פעיל החבר ארתור זיגלבלום, אחר כך הקדוש של יהדות פולין. חלם היתה שרויה במצב מיוחד. בין קציני הצבא האוסטרי היה שיע פנסטרבלוי שנתמנה על ידי שלטון הכיבוש לסגן ראש העיר. למרות שאסור על אנשי צבא לעסוק בעניינים ציבוריים־פוליטיים הוא סייע בפעולת הבונד, ובחלם קם מרכז של בונד חשוב ביותר שהשפיע על כל הסביבה.

ד"ר ש. פנסטרבלוי ומשפחתו ניספו במחנה המות טרמבלינקה.

הספריה העירונית

פעולתנו הראשונה אז היתה שיתופנו בספריה העירונית. לא היה מקום ואפשרות לפעילות פוליטית טהורה, על כן ניצל ה„בונד" את המוסדות החברתיים־תרבותיים. אירע כך שבגמר המלחמה נותרה בטומאשוב קבוצת קצינים ותת־קצינים לשעבר — יהודים שנשאו לנשים בנות מטומאשוב והם שיזמו הקמת ספריה כללית.

זה היה בשנת 1919. הקבוצה היוזמת הזמינה את כל הארגונים במקום לתת יד למוסד. גם ועד ה„בונד" קיבל בין היתר הזמנה לאספת היסוד, והוא נענה בחיוב, וכשהורכבה ההנהלה נכנסו אליה מטעם ה„בונד" פוליה הויט וכותב השורות האלה. ההרכב הכללי של ההנהלה היה כדלקמן: מטעם הציונים — אדלשטיין והרש זילברברג; מ„פועלי ציון" — פיבל הולץ ומשה בלאנדר; מ„בונד" — פוליה הויט ודוד גייאר.

כשלוש שנים פעלה ההנהלה ביחד, אך הרוב הציוני הרבה ברכישת ספרים עברים. מזכיר הספריה הרש זילברברג שקט על הקו ה„עברי" שלו. הדבר הביא לכך שה„בונד" פרש מהספריה. הואיל ואז כבר קיים היה „אגוד פועלי המחט" מיסודו של הבונד הקים הלה שפרש ספריה משלו ליד אגוד זה. ההנהלה הראשונה של ספריה זו הורכבה מהח"ח: 1. פוליה הויט; 2. נחום שולדינר; 3. לייבל שרר; 4. יוסף מלדונג; 5. יעקב שיע גרומן; 6. מוטל לרנר; 7. שבח קורנוורצל; 8. עזריאל צאן; 9. דוד גייאר.

אנו באים בקשר עם הוצאות הספרים היהודיות בוורשה ובווילנה. עד מהרה הוקמה ספריה מעולה של ספרות אידיש נבחרת בת חמש מאות ספר ויותר. הספריה הופכת המרכז התרבותי־יהודי לא רק לחברי־המפלגה המובהקים כי אם מוסד חשוב לנוער היהודי התרבותי. עם הזמן היתה זו הספריה היחידה באידיש ששירתה את כל האוכלוסיה היהודית המבקשת ספרים באידיש.

אך באו מאורעות ששמו קץ לספריה. עם רדיפות ה„בונד" שהחלו בשנות העשרים הראשונות נפנתה המשטרה המקומית אל הספריה וראשיה. עריכת ביקורות תכופות, תקיפות על עסקנים ועל הספריה עד שאסרו את החבר מרדכי ווייסברג וסגרו את הספריה. את הספרים העבירו אל הסטארוסטה (זקן המחוז) ואת האולם נעלו בחותמת.

משפט החבר מרדכי ווייסברג עורר ענין רב בכל פולין בתור „משפט הבונד של לובלין". מלבד הח' ווייסברג הובאו לדין שורה של „בונדאים" מלובלין והפלך. כסניגורים מופיעים החברים הנריק ארליך (ניספה על ידי הקומוניסטים), אסתר איזונסקה (נפטרה לא מזמן בבריסל) ולודביק הוניגוויל (כעת בניו־יורק). הח' ווייסברג נידון לשנתיים מאסר, וריצה אותן בבית הסוהר של לובלין.

ברם, ועד ה„בונד" לא נח. הגשנו בלי הרף בקשות ומחאות שיחזירו לנו את הספרים ויתירו לפתוח מחדש את הספריה. בסופו של דבר קבלנו רשיון

לפתוח שוב את הספריה, אך לא על שם איגוד המחט שנעשה „טריף". פתחנו ספריה בשם אחר ובתקנון אחר. אגב הוצאנו מהספריה חלק מהספרים שהסתרנו בעלית הגג של פוליה הויט.

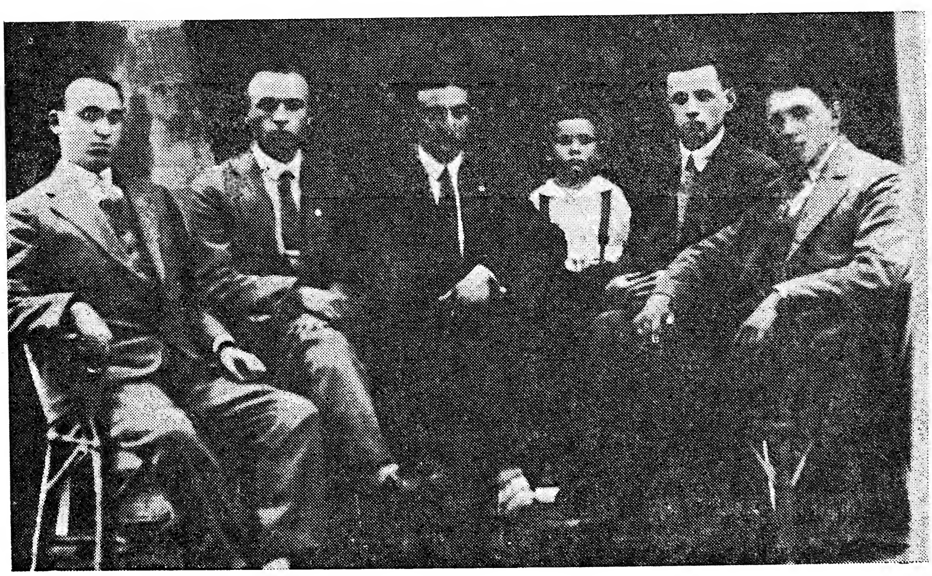
יוזכר בזה כי כשבאנו אל הסטארוסטה עם הרשיון החדש לספריה כדי לקבל חזרה את ספרי אידיש מהספריה שהוחרמו נמצאה קבוצה שתבעה אף היא ירושה בטענה שגם לה חלק בספריה והסטארוסטה לקח את תביעתם בחשבון... הוא לא נתן לאיש את הספרים המוחרמים. עד פרוץ המלחמה ב־1939 היו מונחים קרוב לחמש מאות ספרים על עליית הגג של הסטארוסטה בטומאשוב.

כשהחבר מ. ווייסברג ישב בבית הסוהר הקימונו חוג דרמטי של שחקנים חובבים. שחקנו תיאטרון וההכנסה הוקדשה לקרנות לשם תמיכה במשפחת הח' ווייסברג, אב ואם וילדיהם שהוא מרדכי היה מפרנסם היחיד.

משריצה את עונשו חזר ועמד שוב מ. ווייסברג בראש הנהגת ה„בונד" בטומאשוב.

אף בשנים שלאחר מכן נעשתה „ספרית הבונד" מרכז התרבות היהודית של טומאשוב־לוב.

הועד של ה„בונד" בטומאשוב

מימין: דוד גייער, מרדכי לרנר, בנו של דוד גייער, מרדכי ווייסברג, שבח קרנוורצל, יעקב יהושע גראהמן

במועצת העיריה

לדאבוני אין בידי, כפי שכבר הזכרתי, החומר הדרוש על התנועה וממילא אין לי התאריכים המדויקים ומנין נציגי ה„בונד" במועצת העיר, שם היה ל„בונד" תפקיד חשוב ביותר בהגנה על המוני העם בכלל וציבור העובדים היהודי במיוחד. הבא להלן אינם אלא קטעים ורחוק מלשקף את הפעולה במלואה.

לראשונה, בראשית שנות העשרים, הוזמן ה„בונד" לשגר נציגים למועצת העיריה הראשונה של טומאשוב שעמדה להיות לא נבחרת ממש אלא „נבחרת" מבין נציגי הקבוצות השונות. כוונת הפולנים היתה אמנם לתת לאוכלוסיה היהודית נציגות זעומה בהרבה משמגיע לה לפי מספר תושביה. ל„בונד" לא היה עוד ענין בקבלת נציגים אלא בפעולת הסברה בעת הבחירות שאז ניתן לנהל תעמולה פוליטית בין השכבות הרחבות של הציבור היהודי.

הועד של פ. צ. צ. ס.

מימין־למטה: אברהם מעלדינג, נתן מיטלר;
שורה שניה: ישראל וועדטמן ולעוויט —
שליח מארץ־ישראל

ה„בונד" הצהיר על כן שלא ישתתף ב„בחירות" אלה וכי הוא מוותר על „נציגות" כזאת במועצת העיר. — ראשי העיר שוללים את עמדת ה„בונד" ומחלקים בינם לבין עצמם את המקומות במועצת העיר ובעיריה.

כך זה נמשך עד שנת 1927 כשמקיימים כבר בחירות לפי חוק הבחירות הפולני החדש. בבחירות אלה מחליט ה„בונד" להשתתף ולאחר תעמולה רחבה אנו זוכים במקום השני, שהוא מספר הקולות הגדול ביותר ברחוב היהודי. ברשימה זו נבחרים עתה שלושה חברי מועצה: נחום שולדינר, לייביש קפנבוים ודוד גייאר.

אביא בזה רק עובדה אחת על פעילות נציגי ה„בונד" במועצת העיר, עובדה שהיא אולי באופיה ובערכה מהמעטות ביותר בנסיונן של מועצות הערים בפולין.

באחת הישיבות של מועצת העיר בעת דיון בתקציב העיר העלתה סיעת ה„בונד" הצעה להקציב סכום כסף מסויים לטובת „אופייקה ספוליטשנא" — עזרה סוציאלית — לצורך קניית עצים ופחמים בשביל האוכלוסין העניים, שאין להם כדי להסיק בתיהם הדלים. היה אז חורף נורא, קור ורוח השתוללו לא בפולין בלבד אלא באירופה כולה.
ישבנו וציפינו להתכנסות חברי המועצה תוך שיחה בבעיות השוטפות ובנושאי סדר היום של הישיבה...

נציג ה„אנדקים" (מפלגה פולנית ריאקציונית־אנטישמית) שהיה מפקח בתי הספר בכל פלך טומאשוב נענה ואמר: איני מבין מה אירע כאן, מזה הרבה שנים יש לנו מועצת עיר ועיריה ומעולם לא הכיל התקציב הוצאות כמו לטובת „אופייקה ספוליטשנא", ורק משבאו אנשי ה„בונד" מבקשים הם להנהיג חידושים משונים. לחצונו אל הקיר — המשיך — שכן מי יעיז להתנגד להצעה כזאת, אבל למה תהיה זו הצעת ה„בונד".

ההצעה אושרה פה אחד, אך רוב מועצת העיר (אגב יחד עם הסיעה היהודית־האזרחית) נדברו כי בועדה לעזרה סוציאלית אשר תחלק את סיוע החורף לא יכניסו נציגים מה„בונד". היתה זו לא רק „נקמה" בסיעת ה„בונד" אלא קיפוח ממש, כי בעת החלוקה מנעו וקיפחו את הנצרכים הידועים באהדתם ל„בונד". חילקו עצי הסקה ופחמים על ימין ושמאל, רק לא למשפחות שלהן בנים ב„בונד" או במוסדות קרובים לו. בישיבת מועצת העיר יצא אמנם במחאה הנציג ה„בונדאי" לאחר שנודעו ואושרו העובדות של פגיעות והפליות. הנציג דוד גייאר הצהיר:

„...אנו מבינים לרגשותיכם למה לא נתתם לנציג שלנו מקום בועדה למתן סיוע לאוכלוסיה העניה. זו נקמתכם על שה„בונד" כפה פעולה זו, לראשונה בתולדות מועצת העיר שלנו. כבר בהפעלתה לראשונה של הצעת ה„בונד" הספיק יושב ראש הועדה לטבול אצבעותיו באבק־פחמים עד שהשחירו...".

אני אמרתי זאת כסמל ולא היה כלל בדעתי להאשים את יושב ראש הועדה

במעשה־גניבה, אך הרוב הריאקציוני עם ראש העיר בראש ראו בכך אשמת־גניבה ותבעו מאתנו להחזיר את הביטוי „לטבול האצבעות באבק־פחמים". ואף שלא חשדנו, כאמור, את היושב ראש בשימוש לרעה לא רצינו להחזיר את הביטוי ודרשנו במפגיע להכליל את ההצהרה בפרטי־כל כפי שנאמרה בפי נציג ה„בונד".

שלוש ישיבות שלמות עסקו בנושא הזה ואנו את הצהרתנו ואת הביטוי הנ"ל חזרה לא לקחנו. אחרי עצה עם הסטארוסטה סילקו ראשי המועצה את נציג ה„בונד" דוד גייאר ממועצת העיר.

נגד הצעה הצביעו מלבד שלושת חברי המועצה הבונדאים גם נציגי פועלי ציון ושני חברי מועצה נוצרים. ברוב קולות הוציאו את דוד גייאר ממועצת העיר.

אירע שאותו יום התארח בבית אחד מחברי המועצה היהודים האורחיים יהושע פישלזון — הסנטור של מפלגת האיכרים זובוביץ, ששמע על הענין ועל סילוק נציג ה„בונד". הסנטור הזמינני מיד ושמע מפי דין וחשבון מלא. הוא הצהיר בפני כי יקבל את הענין לידו ללא תשלום ואם יהיה כרוך בהוצאות הוא יכסה אותן מכיסו. משנמלך ועד ה„בונד" עם סיעתו במועצת העיר מסרנו את הענין לסנטור.

הענין נמשך שנה תמימה והגיע עד הוואיוודה בלובלין והסיים הפולני. סיעת ה„בונד" הפסיקה לאות מחאה את השתתפותה במועצת העיר. בהגיע אלינו ההזמנה לישיבה אישרנו את קבלתה והודענו כי לאות מחאה לא נבוא תוך דרישה שהתשובה תצורף לפרטי־כל כדי שלא יחשבו כי אנו לא באים סתם אל הישיבות.

לבסוף החליט הוואיוודה במשפטו כי המועצה נהגה שלא כחוק והיא נדרשת איפוא להחזיר את נציג ה„בונד" לזכותו. לישיבה אליה הוזמן שוב החבר גייאר באה כל סיעת ה„בונד". אולם הסיימיק היה מלא אנשים צדדיים כמו מעולם לפני כן. לאחר הקראת פסק הדין של הוואיוודה כי מועצת העיר נהגה שלא כחוק פרץ הקהל הרב בתשואות סוערות. היה זה נצחון בלתי רגיל על הרוב הריאקציוני־אנטישמי של מועצת העיר.

לאחר פסק הדין לביטול החלטת מועצת העיר וחזרת סיעת הבונד אליה יצאנו נגד הנוהג שבו מחלק ראש „אפייקא ספוליצ׳נא" האנדק, הרוקח פרנק תרופות לאוכלוסיה העניה. הוא היה מקפח ומעוול את ההמונים הדלים. בישיבת מועצת העיר נבחר אמנם נציג ה„בונד" (גייאר) כחבר הועדה עם הזכות לחתום על מתכונים ולהגיש עזרה לתושבים הנצרכים.

הבאתי מפעולות ה„בונד" במועצת העיר רק דוגמה אחת שהיא אופיינית לא רק לטומאשוב בלבד.

ה„בונד" עוזר בארגון הפועלים הפולנים

מהפעולות הראשונות והחשובות ביותר של ה„בונד" היתה פעולתו בארגון האיגודים המקצועיים של הפועלים היהודים. אך לא רק היהודים ידעו את הכתובת. פנו אליו גם הפועלים הפולנים בעיר ובסביבה הקרובה, כמו פועלי־מנסרות, עובדי דרכים בכבישים וסוללים. הללו עושים שביתות תוך ייעוץ עם ה„בונד". כך קיימו שביתה פועלי מנסרות בטרנוואטקה בשנת 1921, שם לא עבד אף יהודי אחד. ה„בונד" נכנס אז לענין, ואמנם נאסרו שני יהודים אחים ממנהיגי השביתה.

היה עוד נימוק בעינינו לארגן את הפועלים הפולנים. האוירה האנטישמית וההסתה המורעלת העלו את הצורך להבנה וקשרים עם הרחוב הפולני העשוי להגן עלינו בזמן התקפות. על כן החלטנו שעה שחשבנו על המצב לעזור לציבור הפועלים הפולנים ביסוד ארגון מפלגה פולנית סוציאליסטית.

באנו בקשרים עם שורה שלמה מבין הפועלים הפולנים. הם ערכו באולמות שלנו את אסיפותיהם הראשונות. נוצר גרעין בריא של ארגון שאמנם פעל בין הפועלים הפולנים. באמצעות חברי ה„בונד" בזמושץ' התקשרנו עם עורך הדין הפולני שוויאנטקובסקי הדפוטט של פ.ס.ס. מחוז זמושץ' בסיים הפולני. התפתחה תנועה טובה שנתנה בטחון בזמן של פעולות חריפות נגד היהודים.

הסטרוסטה של טומאשוב ניסה להפריע בדבר הזה. החל לקרוא אליו עסקנים ידועים מהתנועה הפולנית ולקנות את לבם במשרות והבטחות אחרות, ובעיקר הטיף להם „מוסר" על התחברות עם הג'ידים... על אף זאת נשאר קיים בטומאשוב ובסביבה גרעין בריא של התנועה הפולנית־הסוציאליסטית, שהוקם בשיתוף ה„בונד".

עבודה המונית רחבה מסועפת

הזכרנו את הספריה, מועצת העיר, האיגודים המקצועיים. אך כל זה הוא רק עבודה חלקית מעבודת ה„בונד". הוא השתתף בפעולות כלליות של התנועה במדינה: בבחירות לסיים, בפעולות מחאה, במלחמה באנטישמיות וכדומה.

היו פעולות בעלות מסורת כגון חגיגות האחד במאי, בסידור הפגנות או אקדמיות, חגי יובל ה„בונד" וכדומה.

מקום מכובד וחשוב ביותר נועד להסברה הציבורית. בנוסף לפעולת הספריה בהפצת הספרים עצמה שימש אולם זה לפעולות תכופות, הרצאות ערבי תיבות וכד'. פעל חוג דרמטי של כוחות מקומיים, והתנועה שימשה כתובת לתיאטרוני־אידיש מקצועיים מן החוץ.

מקום חשוב מאוד תפסו בביקוריהם המרצים מן החוץ. לא יצאה שנה שלא הגיעו לטומאשוב נואמים ששלח מרכז ה„בונד" להרצות על נושאים שונים

פוליטיים־ציבוריים ותרבותיים־ספרותיים. הפעולות היו לא רק לאנשי ה„בונד" והקרובים להם. מכל העיר באו לשמוע את הנואמים המפורסמים בפולין. אף המתנגדים באו.

תפקיד חשוב נודע לעתונות המפלגתית. הפצת „פולקסצייטונג" (בטאון המפלגה) ו„יוגנטוועקער" (בטאון הנוער הבונדאי), ברית הנוער „צוקונפט" היתה חוב גדול לבונדאים. מזמן לזמן היו מעבירים ימי עתונות ומוכרים את עתונות ה„בונד" בחוגים רחבים. זה היה שייך לפעולה התרבותית־תעמולתית.

תנועת נוער וילדים

את הפעולה החשובה ביותר ראה ה„בונד" בעבודה בין הדור הגדל. היה לנו ארגון טוב מאוד של בונד הנוער „צוקונפט" (עתיד) ובונד הילדים „סקיפ" (ברית ילדים סוציאליסטית). הפעולה נוהלה שם לפי „חוגים", בהתאם לגיל ומידת ההתפתחות של החניכים. החוגים נקראו בשמות מנהיגי התנועה. בטומאשוב היו חוגים על שם מיכאלוויץ, מֶדֶם, גרוסר, ברנשטוק, ארקאדי, ליטבק ואחרים. את החוגים ניהלו דוברים חניכי התנועה עצמה. מלבד העבודה באיזור עסקו בטיולים, ספורט ושירה. ערך חשוב מאוד בעבודה נודע למפגשים בירחי הקיץ, כשנפגשו בני נוער מאיזורים שלמים. מפגש אחד כזה התקיים בטומאשוב בסוף אויגוסט 1932, בהשתתפות כמה מאות בני נוער מעיירות הסביבה: זמושץ', שברשין, טורובין, קרילוב, קומרוב, טישובצה, ראווה־רוסקה ואחרות.

מדי הנוער הזה היו חולצות כחולות ועניבות אדומות, ובימי החגים ראו מספר ניכר של בני נוער לובשים מדים אלה.

יחסים הדדיים בציבור היהודי

ברור, שהיו ל„בונד" מתנגדים בציבור היהודי. היו תכופות ויכוחים, עם קבוצות ציונים וקומוניסטים. עלה בחלקנו לעמוד במאבק עם הציבור האדוק שראה בנו ירידה והורדת אחרים מהדרך הישר של היהדות. לעתים קרובות החריפו מאוד הויכוחים עד להתנגשות רציניות מאוד. כל צד החזיק באמתו וחשב כי דרכו היא הנכונה. איני מתעכב על המקרים השונים אך ייאמר למען ההיסטוריה: סוף פסוק לכל זה היה שהשונא, הרוצח הנאצי, בהשמידו את היהודים לא בדק את דעתו המפלגתית של כל אחד ואחד והוליך את כולם יחד לאבדון.

5 | | 5

ועד הבחירות של ה„בונד" בטומאשוב־לוב

לכל ציבור העובדים היהודים ואוכלוסי העוני בטומאשוב־לוב

ביום ראשון ה־3 ביולי עליכם לבחור את נציגיכם שינהלו בשמכם את משק העיר.

יהיה זה תלוי בבחירתכם אם הדעה תהיה בידי הדואגים לקהל שכל פעולתם הציבורית היא בגידה בציבור העובדים היהודי, או בידי נציגי הפועלים היהודים ה„בונד" המנהל במועצות הערים מאבק למען הדרישות הצודקות של המוני הפועלים.

- לשחרור האדם העובד ממיסים עירוניים והטלתם על מעמדות בעלי רכוש.
- עזרה רפואית חנם לעניי העיר.
- הקלת המצוקה בדירות על ידי בניית דירות עירוניות זולות.

צרה צרורה לאדם העובד היא כעת האבטלה. על כן דורשים החברים הסוציאליסטים מהמועצות העירוניות להרבות בעבודות ציבוריות ככל האפשר. בא כח הפועל היהודי מטעם ה„בונד" מנהל עם זאת מאבק בלתי נלאה על זכות לעבודה, ז.א. שלפועל היהודי תהיה גישה לכל העבודות הציבוריות והעירוניות; לקבלת פקידים יהודים במוסדות ציבור כדי שאוכלוסי העוני היהודים יוכלו להדבר באידיש.

המוני הפועלים היהודים זקוקים לבית ספר יהודי כללי, לכן דורש ה„בונד" לקיים על חשבון מועצת העיר את בתי הספר היהודים־הכלליים יחד עם בתי הספר הכלליים הפולניים.

חברים וידידים! ידרשו מכם קולות בעלי המלאכה, דעו איפוא כי הם יושבים עד היום בקהלה ואינם מטים אוזן לצרכי ציבור העובדים היהודי וכל הדרישות הצודקות של חברנו שולדינר נידחות על ידי הרוב השחור של הקהלה ביחד עם קולות בעלי המלאכה — על כן אף קול אחד לזאבים המסתתרים בעור הכבשה.

יפנו אליכם הסוכנים הציונים הקרויים פועלי ציון מרשימה N 4. מי הם? באיזו זכות הם מעיזים לדבר בשם הפועל? הרי הם בנים של שונאינו הגלוים. עלינו להרחיקם ביתר תיעוב כי הם באים במסוה פועלים אדום אך יודעים את כוונותיהם. רוצים הם לנתץ את כל מה שיצרנו בעמל מפרך. מענה ברור קבלה מפלגה זו מציבור העובדים בווארשה, לובלין, ווילנה, ושורה שלמה של ערים ועיירות למועצות העירוניות שם לא זכתה אף בנציג אחד. הדבר עורר בברנשים אלה רוגזה כזו נגד ה„בונד" שלו נתנו באמון את קולותיהם הפועלים היהודים, עד שכל פעילותם היא הטלת שימצה וקלון על ה„בונד"...

בוחרים ובוחרות! אף קול אסור למסור לעשירים ולשבעים וגם לא לרשימת משרתיהם פ. צ. שאין להם כוח לחיות ואומץ למות.

כולכם כאחד, אנשי עבודה ועמל מפרך, חייבים להצביע ביום הבחירות רק עבור הלוחמים המנוסים למענכם, למען המפלגה היחידה ברחוב היהודי הלוחמת ללא ליאות למען גאולתכם ושחרורכם — למען הסוציאליזם.

הכל כאחד עבור רשימת ה„בונד"

עבור רשימה N 5

5 | | 5

הועדות של ה„בונד"

בועדות ה„בונד" בטומאשוב בזמנים שונים היו החברים הלהלן: נחום שולדינר, לייביש קפנבוים, קופל שפיזאיזן, פלטיק לדרקרמר, יעקב שיע גרומן, עזריאל צאן, יוסף מלדונג, לייבל שרר, שבח קורנוורצל, דוד גייאר, שמעון לדר, יצחק זיגלבוים.

ואלה בין החיים: לייבל שרר (ישראל), דוד גייאר (אמריקה), שמעון לדר (צ'ילה), יצחק זיגלבוים (ארגנטינה), עזריאל צאן (ישראל), יוסף מלדונג (אורוגוויי); שבח קורנוורצל נפטר באורוגוויי — היתר ניספו מידי הרוצחים הנאצים ימ"ש.

גלריה של עסקני ה„בונד" בטומאשוב־לובלסק

אני רואה חובה לעצמי להביא להלן לפי סדר אלף בית רישומים ביוגראפיים על כמה מעסקני ה„בונד" הפעילים בטומאשוב שאינם עוד בחיים. חלקם הוזכרו כבר לעיל דרך אגב. ישמשו נא שורות אלו תרומה לזכר הניספים ולתולדות העיר בה גדלו אישים אלו ושירתו באורח ציבורי על פי דרכם את העוני היהודים.

יעקב שיע גרומן

יעקב שיע גרומן נולד להורים חייטים. אף הוא חייט היה. בגיל רך מאוד הוא נכנס ל„בונד" ורוכש מעמד בו החזיק בזמן האחרון בלי הרף עד יומו האחרון — יושב ראש הועד של הארגון. בהשכלה עצמית שקודה הגיע לרמת התפתחות גבוהה מאוד. נואם מוכשר מאוד היה. נשא הרצאות בספרית ה„בונד" שבקומה ראשונה של אולמי העיר. הרצה גם בחוגי ברית הנוער „צוקונפט" ו„סקיפ". אף היה מארגן והראש באגוד עובדי המחט. בשנות השלושים חלה ונשלח לריפוי בווארשה. מחוליו לא קם עוד. אבל חזר הביתה ובתור חולה השתתף באורח פעיל בכל עניני ה„בונד". נפטר בטומאשוב. ה„בונד" ערך את הלויה בה השתתף קהל גדול מאוד.

מרדכי ווייסברג

מרדכי ווייסברג נולד בשנת 1895 בטומאשוב. בשנת 1917 הצטרף ל„בונד" והיה נאמן לו עד יומו האחרון. מיד הוצב במנהיגות. משתתף בארגון שביתות פועלים והוא הנושא ונותן עם בעלי הבית. כל ערב האחד במאי הוא נאסר.

משמש כתבו של „לובלינר שטימה" הבונדאי. משמש גם שליח רשמי לכנוסים של ה„בונד" כבא כוח המפלגה בטומאשוב או איזור לובלין.

כבר הזכרנו לעיל כי בתחילת שנות העשרים בעת מאסרים בכל איזור לובלין היה וויסברג בין הקרבנות.

כבר הזכרתי לעיל כי כדי להמציא לו עזרה חומרית יצרנו חוג דרמטי. אפרט לפי הזכרון את המשתתפים בחוג: 1) רפאל — פוליה — הויט; 2) מרים פרגר־שרר; 3) חיים מיכל הורן; 4) פריידלה רייכמן — מאיר בערס; 5) מוטיה בלנק; 6) בלצ׳ה בלנק; 7) שיינדל בלנק; 8) אביגדור צוקר; 9) מינדל מייל־זיגלבוים; 10) יוסף מלדונג; 11) נחום שולדינר; 12) איטה טייג. אף אני השתתפתי בחוג דרמטי זה אמנם לא כשחקן, אלא הייתי מכין את המלתחה והרקוויזיט, דואג לאיפור ומסדר את כל העניינים הפורמליים אצל השלטונות ורואה שהמשטרה תגיש דינים וחשבונות „טובים" לשלטון היותר גבוה.

אגב ראוי לציין כיצד היינו נוהגים כדי שהמשטרה תגיש דינים וחשבונות טובים. קשה מאוד לעבד את סרג׳נט המשטרה צישאק, בריה פראית, שעל מצפונו רבצו חיי נער יהודי מנארול אותו הרג. הסרג׳נט הוא שצריך היה לדווח לסטארוסטה כי בהצגה לא התריסו נגד השלטון הפולני... והכל היה בסדר. היינו מכניסים אותו מאחורי הקלעים ושותים עמו „לחיים". הוא חיבב מאוד את הטיפה המרה ושתה כדג... אחרי כל כמה כוסיות נרדם וכשניעור היה הבקבוק קרוב לו מאוד ושוב שתה כוסית. כך זה נמשך עד אחרי ההצגה והדו״חות היו אמנם מצוינים.

במאי ולחשן היה החבר נחום שולדינר, שנבחר ב־1927 כחבר מועצת העיר מטעם ה„בונד".

מרדכי וויסברג חי בשנים האחרונות בארגנטינה והיה פעיל מאוד שם בתנועה היהודית. נפטר ב־1963.

שלמה ליבר

בן להורים מאוד עניים אביו היה מלמד בתלמוד תורה שהשתכר „מים לדיסה". בפרנסה סייעה האם שהיתה ידועה בשם „שפרינצלה השדכנית". אך בכל זה עוד לא הספיק למחיה. בגיל רך מאוד נכנס שלמה ליבר לתנועת הנוער הבונדאי „צוקונפט", והיה פעיל במיוחד. התחתן בגיל מוקדם מאוד וחי בווארשה, שם עבד בצביעת בתים. חי חיים קשים והיה חבר נאמן במפלגת ה„בונד" בווארשה. אחר כך חי בלמברג. כשמלחמת האזרחים פורצת בספרד הוא עוזב את אשתו וילדו, נודד לשם באורח בלתי ליגלי ולוחם בבריגדה הבינלאומית. באחת הקרבות הקשים בחזית ברצלונה הוא נופל מכדורי הפשיסטים. ילדו הוכנס לסנטוריום — מדם במידזשישין ובו התחנך.

פלטיק לדרקרמר

פלטיק לדרקרמר מוצאו ממשפחה יהודית בעל־בתית. אל ה„בונד" בטומאשוב הגיע מהגמנסיה של לובלין. שם עמד בקשרים בחוגי הסטודנטים־הבונדאים וכך נכנס לתנועה. אצלנו מצא כבר פלטיק תנועה בונדאית מעולה ושדה פעולה נרחב. אנו קבלנוהו בזרועות פתוחות כי הצטרכנו בכוחות אינטליגנטיים. והוא עזר אמנם בסידור קורסים־ערב שם למדנו פעמיים בשבוע. הוא יעץ בהזמנת הספרים הנחוצים. כמו כן היה כותב לנו את כל המסמכים הדרושים, בקשות לשלטון על רשיון להרצאות וכדומה. אמנם העתקנו את הבקשות מכתב ידו. אביו היה דוזור הקהלה עוד מימי הצאר ולא רצינו כי לפלטיק הצעיר תגרם עגמת נפש משפחתית...

כשה„בונד" העביר בשנת 1927 שלושה נציגים במועצת העיר השתדלנו שלדרקרמר יהיה בה פקיד ואכן עבד שם זמן ממושך. אחר כך עבד במשרד הכספים הממשלתי (אוזשונד סקארבובה). בספטמבר 1939 כשהופצצה העיר על ידי הגרמנים נפצע קשה ברגלו. חרף מצבו הרציני הוא בורח מזרחה לאיזור הכיבוש הסובייטי של פולין. הוא מקבל דרכון סובייטי ועובר לדור, לפי הוראה שניתנה, בעיר שהיא במרחק 200 קילומטר מהגבול. כשהגרמנים מבטלים את ההסכם עם הסובייטים ותוקפים את רוסיה נופל פלטיק לדרקרמר לידי הנאצים ומחלק את הגורל של כל היהודים.

לייביש קאפנבוים

ל. קאפנבוים נולד בשנת 1897 להורים בעלי מלאכה. אביו היה נגר ואמו אופה־סוכר. פרנסה לא חסרה אם גם לא היו עשירים. כבן נגרים מדורות נעשה גם לייביש נגר ונמנה עם המומחים המצויינים.

ל„בונד" נכנס בהיות התנועה מסועפת. בלכתה בשנת 1927 לבחירות של מועצת העיר מצאנו לנכון להעמידו בתור מועמד, ואמנם נבחר כמועמד שלישי והיה הצעיר ביותר בין חברי המועצה. היה נציג מתאים במועצת העיר ומילא בנאמנות את שליחות ה„בונד".

עם פרוץ מלחמת העולם השניה הוא נמלט, כמרבית האוכלוסין היהודים ובא לראוה־רוסקה שם הוא מתגייס לצבא האדום. השלטון הסובייטי מחייב את הפליטים לקבל אזרחות סובייטית אך רובם מסתלקים מזה, ביניהם גם חברנו לייביש. יחד עם כולם הוגלה לסיביר לעבודת פרך. הוא עבד ביערות בתנאי טבע קשים ביותר ובלתי אנושיים. ואכן נפל שם קרבן בנפחו את נפשו ברעב ובקור. במקום גלותי קבלתי ממנו מהיער רק גלוית דואר אחת. הוא רשם בה בין היתר משפט רב משמעי זה: „דוד, מה תאמר לליסטים אלה של היער?".

שבח קורנוורצל

שבח קורנוורצל נולד בטומאשוב־לוב, אצל הורים עניים מאוד. אביו עושה קופסאות היה חולה מאוד, אך נאלץ לעבוד כדי לקיים את המשפחה הגדולה שמנתה שבע נפשות. שבח הוכרח לצאת לעבודה מוקדם מאוד, כדי לסייע לאביו בפרנסה. אחר כך הוא נעשה המפרנס היחיד כי האב מת בגיל מוקדם ומייתם משפחה גדולה... הוא עובד כנגר. בגיל צעיר מאוד הוא מצטרף ל„בונד". יחד עם יוסף מלדונג הוא עומד בראש ספרית ה„בונד". ממלא תמיד תפקידים חשובים בועד ה„בונד", ביחוד כמזכיר המפלגה וקצין העתונות. בשנת 1931 הוא מהגר לאורוגויי. גם שם הוא פעיל מאוד, ויושב במנהיגות התנועה. הוא חלה בסרטן ומת בגיל צעיר בייתמו אשה ו־2 ילדים.

נחום שולדינר

נ. שולדינר נולד בשנת 1892 בטומאשוב־לוב. אביו היה מלמד־גמרא. אף כי נתן לילדיו, 4 בנים ו־2 בנות, חינוך דתי איפשר להם לרכוש לימודים כלליים. אחד מהם שיצא לנכר היה נחום שנסע לפני מלחמת העולם הראשונה לווארשה ולמד שם צבעות. הוא עמל קשות לפרנסתו. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה הוא חוזר לטומאשוב. הרעב מכריחו לתפוס משרת־סאניטר בבית החולים העירוני. הוא עובד במחלקת הדיזנפקציה, סובב בדירות של חולי טיפוס שהועברו לבית החולים ועושה שם חיטוי. עד שהוא עצמו חלה בטיפוס והוכנס לאותו בית חולים, בו שכב שבועות רבים. חלוש ושבור הוא יוצא מבית החולים, אך מוכרח לגשת שוב לעבודה. מתחתן עם חברה מאלה זיגלבוים, תופרת. הם מתענים קשות על פרנסה.

שולדינר נכנס ל„בונד" ונעשה אחד המנהיגים. הוא מועמד ראשון שלו למועצת העיר בבחירות בשנת 1927. מייצג בכבוד את עניני המוני העם הרחבים של היהודים במועצת העיר. הוא גם נציג ה„בונד" בקהלה היהודית. בפרוץ מלחמת העולם השניה הוא גולה כפליט לראווה־רוסקה הגדושה פליטים, והוא מחליט להעמיק יותר בארץ. הוא נודד עם משפחתו לוויניצה שבפודוליה, אך גם שם מגעת אליו יד־הנאצים המרצחת והוא ניספה יחד עם כל היהודים, עם אשתו ובתם היחידה.

קופל שפיזאייזן

לפי המושגים הבעל־בתיים בא אלינו קופל ממשפחת „בורז'ואים". אביו היה סוחר יערות, עם בית ובוסתן נאה משלו. אך ה„בונד" לא התחשב בפגם משפחתי זה. אך לעומת זאת נאלץ לסבול נגישות מצד הוריו וסביבתו ה„בעל־בתית", שהוכיחוהו על שהוא מתרועע עם חייטים וסנדלרים... הוא

שיתף פעולה דרך קבע עם התנועה, ואנו רחשנו לו אמון בשדה חינוך הנוער בתור מרצה בחלק מחוגי ה„צוקונפט" שלנו.

אגב, הוא לא היה ה„פְּגום" היחידי אצלנו. דודיו, אחי אביו, היו עסקנים פעילים מאוד ב„בונד" שבעיר הסמוכה זמושץ'.

אל ה„בונד" הגיע כשהיה כבר מבוגר, אחרי השרות הצבאי. עם זאת שירת את התנועה באמונה ומסירות בלתי רגילה. ערב פרוץ מלחמת העולם השניה עבר ללודמיר במקום שהתחתן. גם שם שקד על קשריו לתנועה.

שפיזאייזן ניספה יחד עם משפחתו על ידי המרצחים הנאצים. רק בת אחת הצליחה להציל את עצמה והיא נמצאת כעת בקנדה.

*

העליתי כאן רק אישים ספורים מה„אקטיב הבונדאי", אלה שאינם עוד בחיים. שונים היו דרכיהם אל הנצח, רובם חילקו את גורל המיליונים אחים ואחיות של עם ישראל שניספו. הן אלה שהזכרנו את שמותיהם והן אלה שלא הוזכרו — לכולם יחד אנו חולקים כבוד לזכרם!

עם פרוץ המלחמה

שמאי דרילמן

החורבן של עמנו התחיל בעצם כאשר היטלר ימ"ש ומשרתיו התכנסו לראשונה במרתף היין במינכן, כשנוסדה המפלגה הנאצית.

כאשר המופעים האנטישמיים הראשונים ואספות הסטודנטים קראו בגלוי להשמיד את העם היהודי לא חזה איש מבין מנהיגינו היהודים או ארגוני ההנהגה את עב הענן השחור המתרגש ובא עלינו. שכן שום איש הוגה נכוחה לא יכול לתאר לו כי במאה העשרים עלול מוח אנושי לטכס מפעל זוועה כזה של אבדן.

אין זו בושה להודות כי רבים מאתנו בשעה שקראו את החדשות הנוראות בשנים שבין 1933 ו־1939, לא התייחסו ברצינות מספקת אל המאורעות שדיווחו עליהם, שהתקיימו אז בגרמניה שחיתה עוד בשלום עם העולם והיתה מיוצגת יחד עם כל העמים בארגונים עולמיים שונים ותבעה יושר וצדק לגבי דרישותיה, ובאותה עת ועצמה ניהלה את מסע הכליון על אחינו בארצה.

נוכל להרהיב ולהוסיף כי כאשר נעו השיירות הראשונות ואחר כך זרמו המוני הפליטים בגבולות מערב פולין בתור עקורים, מגורשים, ערומים ויחפים מגרמניה שם חיו כולם את חייהם בדורות האחרונים — וזה ידוע למדי — שיהודי פולין למקטן ועד גדול בלא הבדל השקפות פוליטיות עשו הכל עד כמה שאפשר כדי לתמוך בהם; ייאמר בהזדמנות זו שיהדות פולין התאמצה למעלה מכוחותיה והושיטה באותה שעת משבר את העזרה הדרושה, שסייעה רבות לאחינו הדווים במצוקתם — בכל זאת שררה הרגשה כי זעקות השבר בעתונות אינן סמוכנות כל כך וכי העולם אינו ניצב עדיין על פי התהום... כך היו רבים מתווכחים בינינו.

גם קרוב מאוד בטרם הרוצחים הנאצים עטו כארבה כדי לשעבד את העולם ואחד מגדולי ההוגים והמדינאים שלנו יצא בצעקה כי הוא חוזה בעיני רוחו חורבן, ועל כן הציע כמוצא יחידי לפתוח במשא ומתן עם הממשלות של אז על אֶוואקואציה של יהדות אירופה. הדברים הגיעו עד כדי כך שגופים יהודים פוליטיים שונים ומנהיגיהם לא זו בלבד שהתריסו בצעקות נגד המציע אלא גם כינוהו למרבה הצער והחרפה בשמות גנאי ושימצה מאוצר הניבים החדיש ביותר.

הדבר רק מעיד עד כמה היה זה בחזקת לא יאומן ולא נתפס בדמיון העם אז מה שעומד לבוא בשנות הכליון המרות המתקרבות והולכות.

אך לא יצא זמן רב וכבר בימי המלחמה הראשונים שוכנעו תושבי עירנו טומאשוב ליד לובלין כי הלא־יאומן הוא אפשרי, וכי לרציחה אין גבול, כי מלחמה בעידן המודרני בשנת 1939 אינה עוד מלחמה שבה נלחמים רק אנשי צבא זה בזה ורק הם בלבד נהרגים.

*

העיירה טומאשוב שוכנת על דרך המלך בין לובלין ולמברג (לבוב).
כשנוסעים בכביש הראשי מדרום ללובלין היתה העיר האחרונה לפני טומאשוב העיר זמושץ׳, עיר הולדתו של י. ל. פרץ שאף היה חי בה. דרך אגב כדאי להזכיר, כי בעירנו הילכה שמועה שהסופר היהודי הגדול י. ל. פרץ היה מאורס לעלמה בטומאשוב.

משעוּבים את העיר, רק 8 קילומטר בכיוון ללמברג, שוכנת העיירה הידועה למעצבה „בלזץ" שלפני מלחמת העולם הראשונה שימשה קו הגבול בין רוסיה הצארית לבין אוסטריה, ובשנים החל מ־1918 כשפולין קיבלה שוב את עצמאותה ועד שנת 1939 עם פרוץ מלחמת העולם השניה, שימשה בלזץ תחנת רכבת זעירה ושירתה את עירנו טומאשוב בשרות נוח של דרך פתוחה למשלוחי עצים ותבואה, שתפסו מקום נכבד במסחרם של הרבה יהודים, וגם במתן אפשרות לנסוע אל העולם הגדול כשדרוש לעשות עסקים עם ערים אחרות.

בלזץ זו בה חיו בשנים האחרונות קודם מלחמת העולם השניה רק כמה מנינים של יהודים, מפורסמת כיום למדי בעולם. אותה בלזץ זעירה נהפכה בידי החיות הגרמניות לבקעה מלאה עצמות, עצמותיהם של מאות אלפי קרבנות יהודים חפים מחטא שטולטלו וקובצו מכל קצוי אירופה, וכאן בבלזץ הזעירה ניספו, הומתו חיים בגזים. על כל ציץ ועשב בשדות וביערות סביב בוצע מעשה רשע, על כל גרגר חול — רציחה. אילו אספו את כל האבנים ברחבי הסביבה לא היו מספיקים להקים מצבות על מאות אלפי הקרבנות הקדושים, שניספו בידי הגרמנים הארורים ורוצחיהם בבלזץ.

שם בבלזץ מצוי כיום אחד מגדולי בתי הקברות בעולם, ובין עצמות האלמונים ואפר הנשרפים מצויים גם המעונים הקדושים של טומאשוב עירנו ז״ל.

*

טומאשוב לא היתה עיר של תעשיה. תושביה היהודים ינקו את פרנסתם חלקם ממלאכה וחלקם ממסחר.
הנוער היהודי בטומאשוב היה בשנים האחרונות קודם מלחמת העולם השניה מפותח כראוי רוחנית ופיסית.

בארגונים הפוליטיים המרובים ניתנו הרצאות ונאומים בנושאים שונים. בבתי מדרשות ישבו על התורה הרבה צעירים ולמדו יומם ולילה. פעל בית־הספר „יבנה" בניהול המזרחי, כמה תריסרים של חדרים בניהול עצמי של מלמדים מומחים לדבר יהודים תלמידי חכמים. מלבד זה תלמוד תורה לילדים שיד הוריהם לא השיגה לשלם שכר לימוד, והחזקתו על הציבור היהודי בעירנו, חלק על ידי הקצבות של הקהלה וחלק על ידי דמי־שבוע של כל משפחה שהיכולת בידה. תלמוד התורה התקיים בחלקו הנכבד תודות לאחינו בארצות הברית, ביחוד בניו־יורק משם היו משגרים את התמיכה.

נוסף לזה היו גם קיימים בית הספר „פריבול" והרבה חדרים לדרדקים שעם התחלת לימוד אלף בית נוכחו לדעת על השתיכותם לעם הספר.

לפי החוקים הקיימים בעיריה ובממשלה חייב היה כל צעיר ללמוד בבית־ספר יסודי ממשלתי או בבית־ספר שבפיקוח הממשלה ורמתו דומה לבית־ספר של העיריה. היתה גם גמנסיה ולאחרונה ליצאון שבו היו מיוצגים בני הנוער היהודי במספר נכבד למדי.

ארגוני הספורט היהודים ובהם הרבה חברים מקרב הנוער שלנו, העידו על מצבם הפיסי המעולה של בני הנוער היהודי בטומאשוב בשנים האחרונות קודם המלחמה השניה.

לבד מזה שלכל ארגון או מפלגה היתה ספריה במתכונת קטנה ומלבד ה„בונד" עם ספריה נאה וגדולה להשאלה — היו קיימות שתי ספריות גדולות עם מאות ספרים מהמובחרים ביותר.

הספריה העירונית, מוחזקת על ידי מועצת העיר המתקרא מגיסטראט, הקיפה מספר מנויים גדול, מזה 70 עד 80 אחוז יהודים. ראוי גם להזכיר כי על הקמתה והמבחר הטוב ברכישת ספרים חדישים משל מחברים יהודים ועל נושאים יהודים — יש להודות לחבר העיריה היהודי הותיק במשך הרבה שנים ה' צבי אדלשטיין הי"ד שניספה אחר כך בידי הגרמנים בלמברג.

הספריה להשאלה השניה בגודלה היתה „ספרית איגוד בעלי מלאכה היהודי", שאגב נקראה כך כי היתה רכוש האיגוד והחזקה על ידו. כאן השאילו ספרים משך שנים רבות רק ליהודים ולעתים תכופות נאלצו לחכות לספר שבועות רבים כי מספר הקוראים היה עצום.

דרך אגב ראוי מאוד להזכיר שאיגוד בעלי מלאכה היהודי היה פעיל רבות בשנים בתחומים שונים בחיי הציבור והקהלה בעירנו טומאשוב.

רב היה אצלנו מספר הקוראים של העתונות היומית היהודית ושל עתונים יהודים בשפה הפולנית, וכן שבועונים וירחונים שהופיעו בשלוש הערים הגדולות יותר: וארשה, למברג וקראקא, וגם בטאונים עברים.

יהודי טומאשוב היו בדרך כלל טובי מזג מטבעם, מכניסי אורחים, והעיר היתה ידועה כמקום שאין אדם יוצא משם כשהוא רעב, וגם לא בידיים ריקות.

*

בימים האחרונים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה חש כל אדם במצב המתוח. הגיוס המבולבל והבלתי מאורגן שערך השלטון הפולני עורר פחד בלב כל אדם בר דעת, שכן הדבר הוכיח כי למרות הכרזות הממשלה שלא תוותר אף על שעל מאדמתה, הרי רבה חולשתה, ואחת היתה המשאלה שלא יגיעו לידי התמודדות.

לילות שלמים היו יושבים ליד הראדיו ומצפים לחדשות כלשהן, לקורטוב של תקוה שאולי לא יגיעו למלחמה.

אך למרבה הצער הפסידו האופטימיסטים.

השבת הראשונה, השני בספטמבר, יום שני למלחמה עברה בשקט; פרט לכך שכמה צעירים גויסו מחדש לצבא ונשלחו ליחידותיהם בערים אחרות שם חנו גדודיהם, שרר בעיירה שקט יחסי.

ביום ראשון בהשכמת הבוקר נודעו ההצהרות של אנגליה וצרפת בדבר הכרזת מלחמה על גרמניה.

כל העיירה למקטן ועד גדול התקהלה על יד הסיימיק שם ניגנה התזמורת העירונית, וראשי העיר כמו הסטרוסטא, ראש העיר ופקידי עיריה בכירים וקציני צבא נשאו נאומים והודיעו לקהל הנאסף: כי פולין אינה בודדת עוד בשדה המערכה, וכי בעזרת יתר שתי המעצמות ימחצו בודאי ובמהרה מאוד את הגרמנים.

ועם זאת הרי למרות כל השמחה, הבטחות ונאומים נמלצים הרגיש כל אחד בלבו שהמלחמה צפויה להמשך זמן רב, ותיאר לו שאף במקרה היותר טוב לא תביא ישועות בכלל, ולנו היהודים בפרט.

הימים המעטים לאחר מכן עברו גם הם בשקט. יהודים השכימו מדי יום ביומו לבתי מדרשות להתפלל, אף גלגלו קצת בפוליטיקה כנהוג. בערבים שאסור היה להעלות אור התפללו בבתים.

העיר בכללה נראתה בערבים כעיר רפאים, כי רק מתי מספר עזבו בשעות הערב את בתיהם.

כמוזכר לעיל לא תיאר לו שום אדם את גודל האכזריות של הגרמנים כלפי היהודים בשנות המלחמה המאוחרות יותר. אך יותר מזה אי אפשר היה לתפוס את תוקפנותם על האוכלוסיה האזרחית בימי המלחמה הראשונים, ואנו, תושבי טומאשוב, היינו לצערנו הראשונים שחשו במעשי הזוועות והתקפות ללא־רחם של המפציצים הגרמנים שהסתערו על אוכלוסיה שקטה ללא מחסה ומגן.

היום החמישי ה־7 בספטמבר 1939 הוא היום השביעי לפרוץ המלחמה כבר הנחית על עיירתנו טומאשוב אבדן ומוות על הרבה יהודים וגם על תושבים רבים מהאוכלוסיה הכללית.

היה זה דוקא יום היריד השבועי. התנהל מסחר שוקק חיים. שטח השוק והסימטאות סביב היו גדושים עגלות איכרים, דוכנים עם פירות וירקות, קרונות עם סחורות שונות. איכרי הסביבה קנו לשימושם כל שעין ראתה, ביחוד הרבו לקנות מלח, נפט, גפרורים בדעה כי יתכן מאוד ודברים אלו אי אפשר יהיה להשיג בעתיד. אותה עת קנו תושבי העיר בחשק רב מוצרים שונים מידי האיכרים. קולות רעש והמולה נתערבבו מצעקות אנשים, צניפות סוסים וגעגוע אווזים וברווזים.

יום השוק בטומאשוב שהיה כל יום חמישי, ידוע היה בכל האיזור.

היו באים לא רק איכרי הסביבה, אלא גם רבים מהעיירות הסמוכות כמו: קומארוב, טישיוָץ, לאשטֶב, קראסנוברוד, יוזֶפוּף, נארול, לוביטש, וגם רחוק מזה כמו ראווה־רוסקה.

בשעה שלוש אחר הצהריים בעיצומו של יום העסקים בתוך ריתחה שוקקת של מקח וממכר בככר השוק הופיעו בשמי התכלת הבהירים במרומי העיר כמה מטוסים שהקהל הסתכל בהם בהתפעלות בדעה כי אלה „שלנו" או בפי האיכרים „נאשי". איש לא העלה על הדעת כי צריך להסתתר, כי אלה מסרשמידטים גרמנים הבאים להשמידנו, אותנו אוכלוסים אזרחים שקטים, שכל מבוקשם לקנות כמה ביצים, חמאה או כמה קילו תפוחי אדמה.

חלפו כמה רגעים לאחר הופעת צפורי הפלדה. הם הסתובבו סקרו את השטח ובודאי נוכחו לדעת שאין כאן הגנה צבאית. אז פשטו במלוא ההתקף על אוכלוסיה חסרת ישע והנחיתו עלינו עשרות פצצות.

המהומה והבהלה שקמו אין כלל לתאר. מאות סוסים תקופי השתוללות פחדים החלו מתרוצצים וסוחבים עמם כל שהיה בדרכם. כל אדם תר אחרי מסתור כלשהו תוך מנוסה פראית לאן שהעינים נושאות, והרגלים דורכות על פני עשרות גופות של מתים שנפגעו בפצצות ונתרסקו באופן מזעזע.

באותה העת הנחיתו הרוצחים הגרמנים פצצות תבערה רבים שפגעו בדרום מערב של העיר ורובעים שלמים נהפכו תוך רגעים למאכולת אש. בדליקה כזאת עלו באש גם בית הכנסת העירוני הגדול ובית המדרש.

אם הדמיון מסוגל לתאר אי פעם את גודל המהומה של מגדל בבל וכן את תבערת סדום, הרי זה היה באותו יום ה' איום בשעות אחר הצהריים כ"ג אלול תרצ"ט, בעירתנו טומאשוב על יד לובלין.

לחם עניים

יונה פלדזין

טומאשוב לא היתה עיירה עשירה. היהודים עמלו קשה לפרנסתם, ולמרבה הצער אפשר לומר כי הרוב הוציא פרנסה בדוחק. עם זאת נתנו יהודי טומאשוב הרבה צדקה, אם גם לא באופן מאורגן ובקנה מידה מתוכנן ובודאי לא לפי הכללים של סוישל וורקר (עובד סוציאלי)... אבל בכל הלב והנפש ובטוב טעם. מוסד מיוחד במינו היה לחם עניים, אף כי בלי צ׳רטר ועובדים נבחרים אבל בלב שלם ובמסירות נפש, באחוה עממית אמתית, פשטות וצדקות, באצילות אמהית ומסירות ונאמנות אבהית, מאורגן ומנוהל על ידי נחום שמש הבלתי נשכח וזוגתו הצדקנית שרה׳לה הי״ד בסיועם של יהודי עמך נלבבים ופשוטים שהתנדבו למטרה הקדושה.

מטרת הארגון

שמו של הארגון „לחם עניים" שיקף וביטא נאמנה את המטרה, התוכן והפעילות שלו. מטרתו היתה לספק לעניים ואביונים בודדים שאין להם צרכי שבת ל״ע חלות לשבת, וזה באורח פורמלי כי למעשה הספיקה המתת לחצי שבוע. הארגון התחיל לפעול בקנה מידה קטן וצנוע, אך תודות לעבודה השקדנית והנאמנה וגם לצערנו בגלל מצוקת האוכלוסיה היהודית שהלכה וגברה מדי שנה, גדלה הפעולה, ביחוד בשנים המעטות קודם פרוץ המלחמה כאשר בעקבות הלחץ הכלכלי והחרם העמיקה ביותר העניות בקרב האוכלוסיה היהודית, נוספו מדי שבוע בשבוע מקבלים חדשים ל״ע עד שמניינם הגיע ל־400 בקירוב מבין אוכלוסיה של 1500 משפחות לערך.

מקורות הכנסה

נחום שמש ושרה׳לה בסיוע חברי הועד, יהודים מתוקים ולנבבים, התחלקו לקבוצות שערכו ביקורי בית אצל כל יהודי טומאשוב ללא יוצא מן הכלל, בלי לפסוח ממש אף על בית אחד. סיסמת „לחם עניים" היתה קח או תן באופן שכל יהודי ויהודי שהכין צרכיו לשבת שיתף עצמו במפעל „לחם עניים". הנתינות היו על פי רוב מיני מאפה מוגמרים, היינו חלה, גלוסקה, חלת סולת, לחמנית, גם במספר רב יותר. היו אלה מוצרי בית, כלומר מזה שעקרת הבית אפתה כרגיל בתנור שבביתה. היו שהזמינו במיוחד אצל הנחתום כמה חלות בשביל „לחם עניים" בנוסף לחלות בשבילם, והיו באלה ששילמו דמי־שבוע

כסדרם, כך שכל תושב יהודי נתן יד בתרומות לטובת „לחם עניים" — איש איש כפי יכולתו.

כמו כן היו קובעים שבת אחת בשנה לנדרים לטובת „לחם עניים". היו קוראים לעליה לתורה את רוב המתפללים וכל אחד נדר על יד ספר התורה לטובת „לחם עניים". סכום כסף גדול היו שולחים מדי שנה יוצאי טומאשוב בנו־יורק, הסוסייאטי המקומי בשם בני טומאשוב־לובלסקי.

חלוקת המצרכים

בביתו של נחום שמש בחצות של יום ששי במעמד כמה חברי הועד היו מחלקים חלות ולחם לנצרכים. היו שלושה סוגי עניים וממילא שלושה סוגי חלוקות:

1) עניים החוזרים על הפתחים ואחרים שאינם מתביישים עוד בעוניים והשלימו עם הגורל של חיים בלחם חסד וקיצבה. הללו היו באים בעצמם לתבוע את חלקם ותכופות היו גם עומדים על המקח.

2) המתביישים לבוא בפומבי לקבל חלה, אליהם שלחו הביתה על ידי ילד או חבר הועד.

3) עניים נסתרים, בעלי בית נכבדים שירדו מנכסיהם ל"ע. הללו סבלו רעב והתביישו לגלות חרפתם ובשום אופן לא השלימו עם המצב לבוא לידי מתנת בשר ודם. אליהם היה דרוש לחפש דרכים בכל מיני עצות ותחבולות על מנת לספק להם חלות או כסף לצרכי שבת. פעמים נזקקו לתיווכם של כמה שלוחים כדי למחות לחלוטין את המקורות משם באה העזרה, שכן הללו לא השלימו בשום אופן עם גורלם בתור נזקקים ל„לחם עניים".

כל הדרכים האלו של הצדקה נעשו ברגשת הלב ובתבונה, בצדקות ובאחוה, כך שהמוסד זכה להכרה מלאה ולאימון מצד כל יהודי טומאשוב. יהי זכרם ברוך.

*

מה גרם לייסודו של „לחם עניים"? באחד מימי ששי לפנות ערב, כשהגברים הלכו לקבלת שבת ביקרה אשה אצל שכנתה שנחשבה כאחת מנשי הפרנסה בעיר. לשלחן היה מראה מובהק של שבת עם נרות ומפית פרוסה על החלות. לפתע אירע שרוח נשבה בעד החלון הפתוח וסילקה את המפית ואז נתגלו שתי לבינים במקום 2 חלות. האשה פרצה בבכי מחמת בושה.

הועדה להוצאת ספר „יזכור" בישראל

יעקב הרבסמן

עם התחלת הפעולה של הועד הטומאשובאי בישראל, היה ברור כי עיקר תפקידו של הועד חייב להיות מוקדש להוצאת ספר „יזכור" ולהציב יד ושם לקדושי עירנו. הספר מיועד להציל מטמיון ערכי תרבות, מוסר והווי יהודי שנוצר בעיר בעבר הקרוב ובדורות הקודמים למען שילדינו שיבואו אחרינו יכירו את התקופה, את האווירה בה אבותיהם נולדו, חונכו וחיו דור אחרי דור.

בישיבת הועד שהתקיימה ב־9.1.1951, נבחרה ועדת הספר מהא"א: יוסף הלוי, יעקב מינקובסקי, יעקב יצחק שוורץ ויעקב הרבסמן.

הועדה ניסחה חוזר בעברית ובאידיש (ראה בעמוד הבא), בו הוסברה חשיבות וחיוניות הענין וצויינו ראשי פרקים של החומר המבוקש.

בקשנו לכתוב על כל נושא הנוגע לטומאשוב ובכל שפה שהיא.

החוזר נשלח לכל קצוי תבל, היכן רק היתה לנו כתובת של בן עיר.

יש לציין שההד לחוזר היה גדול. מישראל, מארגנטינה, אמריקה, צרפת, פולניה וארצות אחרות הגיעה אלינו הערכה נלהבת לתפקיד שנטלנו על עצמנו. כמו כן התחיל להגיע חומר מיועד לפרסום.

על ההד הרושם שעשה החוזר, מציין המקרה הבא: מפולניה קבלנו חומר רב ערך לספר מאת בן עיר אשר חתם על החומר בראשי תיבות ע.ה. כתובת השולח שעל גבי המעטפה היתה לפי „פוסט־רעסטאנט", כלומר ללא ציון השם. בקשותי לגלות לי את זהותו, ואפילו לפי רמז, העלו חרס, עד שביום בהיר נותק הקשר בינינו, ולא עלה בידי לגלות את זהות השולח עד היום הזה.

*

הוצאת ספר כזה דורשת מאמצים גדולים ומסירות רבה. בהוצאת הספר דאגנו שהוא יכיל הרבה חומר מתקופת השואה, מסופר ע"י האנשים עצמם, שהתקופה הנוראה הזאת עברה על גבם ממש.

את המשימה הזאת נטל על עצמו הח' יעקב שוורץ. הוא נסע מעיר לעיר וממושבה למושבה, דובב את האנשים, ואמנם הוא מילא את התפקיד במסירות ונאמנות.

*

השנים 1952־53 בהן התעסקנו בהוצאת הספר ביידיש היו תקופת ה„צנע" בארצנו. היה קושי גדול בהשגת נייר להדפסה. קבלנו לכן את ההצעה מ„הועד

הטומאשובאי" באמריקה למסור לו את הוצאת הספר. העברנו אליהם את החומר והתמונות שנתקבלו. ואמנם הועד באמריקה ניגש במרץ לפעולה.

אנו כאן בארץ עקבנו בצפיה אחרי ההכנות עד שזכינו סוף סוף לברך על המוגמר ובשנת 1965 הספר יצא לאור.

שנתיים בערך לאחר הוצאת הספר, באחד הדיונים בועד הארצי של יוצאי טומאשוב, עלתה הצעה של הוצאת ספר „יזכור" בשפה העברית.

הנימוקים בעד הוצאת הספר בעברית היו: „אנו מאוד שמחים ומרוצים מהספר שיצא. תהיה הדעה על ערכו ורמתו כאשר תהיה, בני עירנו קבלוהו ברצון ובסיפוק.

ברם, הספר כידוע נכתב כולו באידיש. אם ברצוננו להציב יד ושם לעיר ולקדושי עירנו ולהנציח זכרם לא רק לדור אחד, אנו מצווים לתת לבנינו ולנכדינו הבאים אחרינו ספר בשפה שיוכלו לקרוא בו. הרי בניהם ונכדיהם של יוצאי טומאשוב בתפוצות אף הם אינם קוראי אידיש".

היו דעות מנוגדות, מפאת הקשיים הפיננסיים ואחרים הקשורים בכך. לבסוף הכריעו הנימוקים כבדי המשקל בעד הספר, והועד הארצי החליט להתחיל בפעולה להוצאת הספר.

נבחרה ועדה לטיפול בהוצאת הספר בשפה העברית, מורכבת מהא"א: יעקב מינקובסקי, משה גורדון, יעקב הרבסמן, יעקב יצחק שוורץ, ישראל כספי (זילברמן) וחיים יוסף לרר.

הועד החליט שבספר החדש יודפסו המאמרים בעברית שבספר הקודם, וכן יתורגמו חלק גדול מהמאמרים ביידיש שאף הם יוכללו בו. עם זאת הוחלט לפנות לאנשי עירנו ולבקש חומר נוסף. הוצא „חוזר" (המתפרסם בעמוד הבא) והופץ בין הטומאשובאים בישראל ומחוצה לה.

חלק נכבד ואחראי לקח על עצמו ידידנו ר' משה גורדון, ואנו תקוה שיעמוד בכך. ואנו נזכה לראות את הספר, שיהיה בעל תוכן ורמה ההולם את הנושא והמטרה שהצבנו לו.

החוזר הראשון, שהוצא בשנת 1951

ארגון יוצאי טומאשוב־לובלסקי

הועד הארצי

חיפה, ב׳ שבט תשי״א (9.1.1951)

בעקבות החלטות הועד ואישור כינוס יוצאי עירנו, שהתקיים ב־17/12/1950 בחיפה, אנו ניגשים למימוש הוצאת פנקס העיר.

מטרת הספר היא להציב יד ושם לקדושי עירנו, ולהנציח זכרם באופן המתאים ביותר.

לאסוננו נמחק כל ישוב יהודי בעיר. חשיבותו של הספר הנה ע״כ כפולה: להציל מטמיון ערכי תרבות ומוסר והווי יהודי שנוצר ע״י אחינו בעבר הקרוב ובדורות הקודמים.

המשימה אינה קלה. נצטרך להגיע לאלה מבני עירנו הפזורים בארץ ומחוצה לה, היכולים לעזור לנו בכך ולדלות כל מה שאפשר, בכדי שהספר יהיה בעל תוכן וצורה ההולמת את המטרה שהצבנו לו.

אי לכן הננו פונים לכב׳ להמציא לנו תוך 3־4 חודשים: מאמרים, זכרונות, שירים או כל חומר אחר הנוגע לנושאים שציינו להלן:

1. תולדות העיר ובעיקר קורות היהודים בה.
2. מונוגרפיות על רבני העיר והווי ,חצרותיהם׳.
3. בתי כנסת, שטיבלעך וגבאיהם.
4. הקהלה ופרנסיה, העיריה ושליחי הציבור בה.
5. מוסדות צדקה: קופת גמילות חסדים, לינת הצדק, הכנסת כלה וכו׳.
6. „עמך״ וההווי שלו.
7. הווי העיר: א) פרנסות היהודים והיריד בעיר; ב) שבת וחג בעיר.
8. ישיבות, חדרים, בתי ספר ומוריהם.
9. ההתעוררות הציונית, הפועלות, והמאבק עם מתנגדיהם.
10. מפלגות, הסתדרויות נוער ומנהיגיהם.
11. ספריות, תיאטרון חובבים.

12. טיפוסים.
13. היחסים עם הגויים.
14. חיי היהודים בתקופת הכיבוש הנאצי, ה„אקציות", חייהם ברוסיה ובמחנות.

כמו כן רצויות מאוד תמונות מנוף העיר, ממוסדות ובניני ציבור, בתי כנסת; ולהבדיל מרחץ, הקדש, בית העלמין, וכן כל תמונה בעלת ערך ציבורי (לדרישת בעליהן, תוחזרנה התמונות אחרי ההעתקה).

אפשר לכתוב בכל שפה שהיא אין להירתע מאי ידיעת „כתיבה סגנונית". אנו נתרגם ונסגנן, העיקר הוא התוכן.

כל החומר יפורסם בשם שולחו. נא לכתוב בכתב ברור (רצוי במכונת כתיבה) ועל צד אחד של הדף.

אדון נכבד! התפקיד שהטלנו על עצמנו הוא קשה ורק בעזרת כל יוצאי עירנו נוכל להתגבר על הקשיים.

אנו מצפים לכן לעזרתך ולהשתתפותך.

מפאת המחסור בכתובות כל יוצאי עירנו, נא למסור את תוכן המכתב הזה לאלה שלא קבלו אותו.

הכתובת למשלוח:

יעקב הרבסמן, חיפה, רחוב הלל 34.

בכל הכבוד

הועד הארצי

לתולדות ארגון יוצאי טומאשוב

יעקב הרבסמן

בשלהי מלחמת העולם השניה, עת החלו להגיע הידיעות המרות על חורבן יהדות אירופה, ועל מצבם של היהודים שהצליחו להינצל ולעבור לרוסיה, הגיעו אלינו ידיעות מרוסיה מבני עיר על מצבם הקשה.

התאספנו אז, קומץ טומאשובאים בחיפה, לטכס עצה מה ואיך נוכל לבוא לעזרת יוצאי עירנו הנמצאים ברוסיה.

במאמר מוסגר, ברצוני לציין, כי עד אז, אנו הותיקים לא גרסנו ארגון של „לנדסמאנשאפטן", כלומר בני עיר. לא סברנו שיוצאי עיר מסויימת בגולה יש להם משהו משותף מיוחד, שאיננו נוגע ליוצאי עיר אחרת. להיפך, רצינו כאן בארץ לטשטש את המוצא וליצור מיזוג גלויות.

אולם עם המלחמה והידיעות על השואה, התעורר בכל אחד התודעה של העיירה. התחלנו לראות באור אחר את העיר שעזבנוה ללא נקיפת מצפון, את היופי והחום שהיה בה, בנוער הנלהב והמסור, ונוכחנו שאין לנתק את הקשר עם העיירה, עם כל מה שהיה בה, וכל מה שהיא נתנה לכל אחד מאתנו! במשפט אחד, אי אפשר להינתק מהעבר, כי בלי עבר אין עתיד.

כאמור, התאספנו אז — ראה החוזר המצורף — והחלטנו קודם כל לבוא לעזרת אחינו ברוסיה במשלוח חבילות אוכל או בגדים, דבר שנתאפשר לנו לעשות.

בנושא זה של שליחת חבילות, נתמצתה אז פעולתנו. קומץ קטן של בני עיר בחיפה ומעט בתל־אביב תרמו בעין יפה ואיפשר לנו לשלוח מספר די ניכר של חבילות לרוסיה, לפי הכתובות שהיו בידינו. זו היתה אז פעולה ברוכה. וההדים שהגיעו, הראו שלא פעם מנעו מהם ממש רעב.

זאת היתה התחלת הארגון. השנים שלאחרי גמר המלחמה היו שנות מאבק בישוב ומלחמת השיחרור.

*

עם קום המדינה, ובהגיע הגל הגדול של עליית שארית הפליטה — ורבים מהם יוצאי טומאשוב — רק אז קיבל האירגון, שבינתיים נעשה ארגון ארצי — אופי של קבע מבחינת התפקידים והצורכים.

פעולותינו הסתעפו איפוא ל־5 מישורים:

א. האזכרה השנתית
ב. הוצאת „ספר יזכור"
ג. קופת גמילות חסדים
ד. סעד
ה. הקשרים עם הארגון המקביל בארצות הברית.

אנסה פה לשרטט אחד לאחד את פעולותיו השונות:

א. האזכרה והכינוס השנתי: מלבד היותה אזכרה לקדושי עירנו, עיקר הכינוס היה בפגישת אחים ורעים שלא ראו איש את רעהו שנים רבות. היו מחזות נוגעות ללב בפגישות אלו, ביחוד בשנים הראשונות. אנשים התרפקו אחד על רעהו. סיפורי הווי עבר רחוק נזכרו, חוויות משותפות, „חדרים" ומלמדים משותפים, ואימת השואה שעברו עליהם — היו הנושא העיקרי.

הזמן לא הספיק וע"י כך נוצרו קשרים וביקורים הדדיים בין הוותיק והעולה החדש.

במרוצת הזמן התגבש הנוסח השיגרתי של הכינוס וסעיפיו היו:

1. בחירת יו"ר הכינוס
2. נאום הספד
3. דו"ח מקופת גמילות חסדים
4. דו"ח ועדת הוצאת הספר
5. לימוד „משניות" ואמירת „קדיש" ע"י הקהל
6. „יזכור" מפי חזן
7. בחירת ועד ארצי חדש

נקודת השיא היתה אמירת ה„קדיש" הכללי ותפילת ה„יזכור" בחשיכה כשרק 2 נרות דולקים. היו האולם עד לבכי קורע לב של הנשים, ובקושי נעשו וותיקים, הפגישות ההדדיות והחוויות אינן כבר מהחידוש — התמעט אפשר היה להשתלט עליו. בשנים הראשונות היו מקריאים גם את שמות הניספים, אחר כך חדלו מזה.

בשנים האחרונות, כשהכינוס נעשה יותר ויותר שבלוני, העולים החדשים נעשו וותיקים, הפגישות ההדדיות והחוויות אינן כבר מהחידוש, התמעט במקצת מספר המשתתפים, אם כי הוא עוד רב.

יש לדעתי למצוא נוסח חדש של הפגישות, לגוון אותן, ואולי לשלב משהו שימשוך גם את הנוער שלנו.

ב. הוצאת ספר יזכור: כבר בפגישות הראשונות אחרי המלחמה, כשממדי השואה נעשו וודאות, דובר על הוצאת „ספר יזכור", שינציח את הקהילה הקדושה וכל אשר היה בה.

לבטים ומשברים שונים ליוו את תהליך הכנת הספר, ואז פנינו לעזרת הארגון בארצות הברית.

14 שנה — משנת 1951, בה הוצאתי את הכרוז הראשון לבני העיר בכל אתר ואתר ועד 1965 — לקחו ההכנות עד שיצא הספר.

בהרבה דאגה ועמל לווינו את ההכנות. בכל אזכרה דובר בו, עד שזכינו לראותו יוצא לאור. הספר יצא בהידור רב וברמה די גבוהה, כשמקום נכבד תופסים בו סיפורי השואה.

הספר שלפנינו הוא פרי יוזמת הועד הארצי בישראל. כוונת הוצאת הספר בעברית, היתה לתת האפשרות לבני ונכדי הטומאשובאים לקרוא בו, להכיר את התקופה והאווירה בה נולדו, חיו ויצרו אבותיהם דור אחרי דור.

תפילתי ומשאלתי שהספר יהיה ראוי לשמו, שינצור בדפיו את זכר יקירינו שניספו; ומי יתן שבנינו ונכדינו יגלו בין השיטין את החום, היופי והטוב שהיו גלומים בעירנו: טומאשוב דלובלין.

ג. קופת גמילות חסדים: גל העליה אחרי מלחמת העולם השניה הביא איתו לא מעט אנשים זקנים, תשושים אחרי תלאות המלחמה והשואה, ובעיקר ערירים, שאיבדו את משפחותיהם ולא היה להם על מי להישען.

העברנו מגבית בין יוצאי עירנו, ונענינו בעין יפה.

הקופה נרשמה בממשלה כאגודה רשומה והיא מבוקרת ע"י רושם האגודות.

מהגרעון הראשון, הרחבנו והגדלנו את הקופה. בני העיר הזקוקים מצאו את הכתובת שלנו, ופנו אלינו מי לעזרה להחלפת דירה, מי להשיא בת וכו'.

כמובן, אין הקומץ משביע את הארי, אבל בהתאם לאמצעינו סייענו למספר ניכר בני עיר, וכל זאת ללא פורמליות יתירה וללא קושיים.

ד. פעולות סעד: לצידה של קופת גמילות החסדים, קמה בשנת 1956 ועדת הסעד. היוזמה לכך באה מצד הועד באמריקה. באותה השנה קיבלנו סכום כסף ראשון מאמריקה בלווי מכתב, המסמיך קבוצת אנשים בישראל לחלק את הכסף לנצרכי עירנו לפי ראות עיניהם.

הועדה משתפת פעולה עם הועד הארצי בישראל, ועושה מלאכתה לפי מיטב המסורת של „מתן מסתר".

אמנם צורת ה„נדבה" אינה פופולרית ביותר בישראל, אבל תוך כדי הפעולה נוכחו לדעת, כמה העזרה הזאת היא רצויה.

במשך השנים נתקבלו מאמריקה סכומים די רציניים וחולקו לזקנים, חולים, ערירים וחסרי ישע, בעיקר מהעליה שבאה אחרי השואה.

ה. קשרינו עם הועד באמריקה: לקשרים אלה היו תקופות שפל ותקופת גאות. היו הרבה אי הבנות, שנבעו גם מקיום שני ועדים באמריקה, אחד הוותיק והשני ה„ירוק". יש לציין, כי בהוצאת הספר מצאנו שפה משותפת והבנה מלאה.

במרוצת הזמן התייצבו הקשרים והם כעת טובים, ואנו פועלים בשיתוף פעולה והבנה מלאה.

כל בן עיר הבא מאמריקה מתקבל תמיד ע"י הועד בסבר פנים יפות. קוראים לישיבה מיוחדת בהשתתפות האורח, בפרט אם האורח הוא גם עסקן הועד בארצות הברית.

חיפה, תמוז תשל"א

החוזר הראשון

לכבוד
ה'
רח'
חיפה

ארגון עולי טומאשוב־לובלסקי, חיפה .

חיפה, 9 אוגוסט, 1944

א. נ.

ב־5 לח. ז. התקימה אספה של עולי טומאשוב־לוב. בבית הא' מ. רינד לשם הצלה וסעד לאחינו הנמצאים ברוסיה ובמקומות המשוחררים, ובה השתתפו למעלה מ־30 איש, באסף במקום הסכום של —.40 לא"י במזומן וגם התחיבויות חדשיות.

באספה נבחרה ועדה מה"ה: ז. קונשטוק, ב. גלטר, א. פרל, מ. זילברמן, י. הרבסמן, י. לדרקרמר.

ומהקריות: י. גרינבוים, מ. אלבום, י. לנצר, י. זילברשטיין.

הועדה בישיבתה הראשונה חלקה את התפקידים דלקמן:

יו"ר: ז. קונשטוק
גזבר: א. פרל
מזכיר: י. הרבסמן
מרכז לקריות: מ. אלבום

הועדה החליטה להתקשר בהקדם האפשרי עם החברים שלא נוכחו באסיפה ולהתרים אותם. אנו פונים בזה לקבל את המתרימים בסבר פנים יפות.

הועדה מבקשת בזה להודיע מיד את הכתבות של קרוביהם מכיריהם, וכל יתר הכתבות של אנשי עירנו הנמצאים ברוסיה הידועות להם, לפי הכתבת:

ועד לעזרת יהודי פולין, חיפה, רח' הרצל 26
עבור ארגון יוצאי טומאשוב לוב.

בשביל רכוז הכתבות למשלוח חבילות.

הכתבת צריכה להיות כתובה ברור ברוסית ובפולנית.

בכבוד רב,

הועדה של עולי טומאשוב לוב

ארגון יוצאי טומאשוב־לוב — קופת גמילות חסדים
על־שם קדושי עירנו הי״ד

זושא קונשטוק (ז״ל), חיפה

ביום 5/8 1944 התקיימה אסיפה הראשונה של עולי טומאשוב לובלסקי, בבית מאיר רינד ז״ל. השתתפו 35 איש, נאסף במקום סכום של 40 ל. במזומן וגם התחייבות חדשיות. נבחרו ועדה מהחברים: זושא קונשטוק, אברהם פרל, יעקב הרבסמן, יצחק לדרקרמר, מרדכי זילברמן, בנימין גלאטער. ומהקריות: ישראל גרינבום, משה אילבום, יוסף לנצר (ז״ל), יצחק זילבערשטיין. הועדה בישיבה ראשונה חילקה את התפקידים כדלקמן: יו״ר — זושא קונשטוק, גזבר — אברהם פרל, מזכיר — יעקב הרבסמן.

הועדה החליטה להתקשר בהקדם אפשרי עם החברים שלא נוכחו באסיפה ולהתרים אותם. הועדה ביקשה מהחברים להודיע מיד הכתובות של קרוביהם מכיריהם של אנשי טומאשוב לובלסקי הנמצאים ברוסיה... לפי הכתובת: ועד לעזרת יהודי פולין, חיפה, רחוב הרצל 26. עבור ארגון יוצאי טומאשוב לובלסקי בשביל רכוז הכתובות למשלוח חבילות לרוסיה.

ובכן נשלח לרוסיה 120 חבילות בגדים וגם מצות לפסח, לפי הכתובת שהיה לועד.

באסיפה האזכרה של שנת תשכ״ב נבחרו 17 החברים כדלקמן: זושא קונשטוק, יוסף הלוי (לכר), משה גורדון, חיים יוסף לרר, משה בלנדר, יעקב הרבסמן, מרדכי ארליך, יעקב לאנאייל, יעקב מינקובסקי, אברהם גולדשמיד (ז״ל), מרדכי הוניגספלד, יעקב ארי׳ ויץ, יעקב שווארץ, עוזר שטול, גרשון כ״ץ, שרה קופרשטוק, (בארנשטיין), אייזק קראוס.

כתיבת ספר תורה ע״ש קרבנות השואה ע״י חבר הועד של יוצאי טומאשוב־לוב הנדבן ר׳ יעקב אריה וויץ ורעיתו הי״ו מחיפה

ישראל זילברמן

ר׳ יעקב ארי׳ וויץ בן ר׳ אליהו ז״ל מטומאשוב־לוב, ורעיתו בינה בת ר׳ אליעזר זלמן שנור ז״ל, התנדבו לכתוב ספר תורה להנצחת זכר הוריהם, אחיהם, אחיותיהם וקרוביהם הי״ד שנספו על קידוש השם ע״י הנאצים ועוזריהם הפולנים ימ״ש.

התחלת כתיבת הספר תורה היתה יומיים לפני יום הכיפורים בשנת תשכ״ז ונגמר לפני חג השבועות תשכ״ט. חגיגת סיום כתיבת הס״ת והכנסתו לביה״כ דחסידי בלז בחיפה, היתה לפי הסכמת האדמו״ר מבלז שליט״א ביום כ״ב סיון א׳ פרשת קרח תשכ״ט בהשתתפות כל קרובי משפחת וויץ הנמצאים כאן בארץ, ובהשתתפות הועד וכל יוצאי טומאשוב־לוב אשר בחיפה מלבד הרבה מאות אורחים וחסידים ובני ישיבות „בלז״ שבאו במיוחד מירושלים ובני־ברק באוטובוסים מיוחדים.

בדיוק בשעה 4 ביום א׳ פ׳ קרח התחילה החגיגה לכתיבת האותיות האחרונות. בכתיבת האותיות האחרונות נתכבדו כמעט כל רבני חיפה, ביניהם: האדמו״ר מויזניץ־סרט שליט״א, הרב ר׳ יעקב רוזנטל שליט״א אב״ד משפט הרבני בחיפה, הרב של חליסה הרב ר׳ יעקב בן ציון רוטנר שליט״א, הרב של שכונת הרצליה הרב ר׳ י. ח. טורצין שליט״א, הרב ר׳ יעקב יצחק ויסבלום שליט״א, הרב שפירא שליט״א ראש ישיבת „תפארת ישראל״, והרב הדיא מבית הדין בחיפה; ואנשי ציבור של המפלגות הדתיות וביניהם ר׳ משה בלומנטל סגן יו״ר המועצה הדתית בחיפה. ממר י. לבנון מנהל משרד הדתות באיזור חיפה, מפאת העדרו מחיפה, נתקבל מכתב ברכה. גם מישיבת „בלז״ בירושלים נתקבל מכתב ברכה.

עם גמר כתיבת האותיות יצאה התהלוכה מבית הנדבן ר׳ יעקב ארי׳ וויץ ורעיתו ברח׳ הרצל 36 בלווי תזמורת שצעדה בריקודים נלהבים ע״י מאות בני ישיבות בלז דרך רחובות הרצל, עמק הזיתים, חצר הטכניון, בלפור, פבזנר, אורלוזורוב, עד לבית הכנסת ברח׳ מיכאל. המשטרה שמרה על הסדר וסגרה את הרחובות שבהם עברה התהלוכה והפנתה את התחבורה לרחובות צדדיים. בבית הכנסת דחסידי בלז חכה כבר קהל גדול וביניהם האדמו״ר ר׳ ישכר דוב מבלז שליט״א, שקיבל את כל הקהל הרב. עם הכנסת הספר תורה לביהכנ״ס נאמרו פרקי תהלים לפי נוסח בלז ואחר כך תפילת מעריב חגיגית. אחר התפילה התקיימה סעודת מצוה, והשירה והריקודים נשמעו עד אחרי חצות. מלבד הס״ת תרמו ר׳ יעקב ארי׳ וויץ ורעיתו שיחי׳ גם כתר של כסף.

פרטים של החגיגה הזאת נתפרסמו בזמנם ע״י העתונים „הצפה״ ו„שערים״.

בתקופת השואה

בשנות השואה תרצ״ט—תש״ה (1939—1945)

העורך

בשנות השואה של דורנו, כשעברו גדודי הרשעים הגרמנים ימ״ש, בערים ובעיירות של פולין, והרגו ורצחו כל מי שהכירו בו דמות יהודית, באו גם לעירנו טומאשוב.

אמנם, בדורנו, בדור השואה, ששליש מעמנו נספו — השמדת ששה מיליונים יהודים — נשרפו ונהרגו בכל מיני מיתות משונות — זכינו גם לתחיה, למדינה עצמאית בארץ ישראל. מצד אחד פקדה את עמנו השואה הגדולה, המחרידה, שאין תקדים לה בהיסטוריה היהודית. ומצד השני, זמן קצר אחרי כן, אישרו לנו האומות העולם מעמד ריבונות; אחרי שנות אלפיים שנה, היינו לעם בארצו, עם פרלמנט (הכנסת), ועם צה״ל (צבא ההגנה לישראל), ונצחונות גדולים, עם ירושלים השלמה.

*

זכורני, כשבא הרב הרצוג זצ״ל, לארצות הברית במלחמת העולם השניה, ובזמן ההוא היו קלגסי החיילות של הגנרל רומל הנאצי ימ״ש, עומדים בשערי אלכסנדריה של מצרים, ועיניהם לטושות לעבר ארץ ישראל. הישוב העברי צפה בחרדה לקראת הבאות. העם בכלל וה„צירים לכינוס המזרחי״ היו כמעט נואשים. כולנו ישבנו באולם „הקאנוונשאן״ בקושי לב, ופתאום הופיע על הבמה אישיותו של הגאון רבי יצחק אייזיק הרצוג זצ״ל. ואחרי רגעים אחדים הציגו היושב ראש לפני קהל הנבחרים.

כאשר הביט הרב הרצוג לפני הנאספים, התחיל לנאום בהתרגשות רבה, ואמר בין השאר: רואה אני בפניכם כי הנכם מדוכאים. אבל אני בטוח, בטחון גמור ומוחלט, שלא יבוא האויב בשערי הארץ. שכן מאמין אנכי באמונה שלימה, בדברי חז״ל בירושלמי, כי לאחר שהארץ חרבה שתי פעמים, לא יהיה חורבן שלישי לעולם.

כל הנאספים קמו ממקומותיהם, ומחאו כף כעשרה רגעים. הוא הפיח בנו רוח חדשה. ולמחרת היום עמד הרב הרצוג בנמל ניו־יורק, מוכן לשוב לארץ ישראל.

השגריר האנגלי בארצות הברית, לורד הליפכס, פנה אליו באזהרה נמרצת: אל תסע, הים זרוע צוללות גרמניות, והאויב יכבוש בזמן קצר את ארץ ישראל.

רבנים ומנהיגי המזרחי ליווהו אל הנמל, ופחדו וחששו לחייו. אבל הרב הרצוג היה במצב רוח טוב ושלוה, ושחח עמהם בהלכות קידוש השם. ובעלותו אל

האניה, אמר למלויו: לא מצאנו בשום מקום שיהיה חס ושלום חורבן שלישי. מאמין אני באמונה שלימה, שצר ואויב לא יבוא בשערי ירושלים.

*

אגב, כדאי להזכיר כאן נסיעותיו של הרב הרצוג לארצות מערב אירופה, להציל ילדי ישראל שנותרו בחיים, עשו רושם גדול: בבירה של אחת מהארצות האלה כינס אסיפה של כמרים, רמי המעלה, שרים, שופטים, ומצביאים, ודיבר בפניהם על החזרת הילדים היהודיים לעמם, ואמר להם: בתור אח לאלה שנרצחו ונשרפו, אומר לכם: עמים נוצרים רצחו ששה מיליון יהודים. ואם נמצאו נוצרים שהצילו כמה מילדינו מחיית הטרף הגרמנית, הנה הם מסרבים עכשיו להחזיר הפקדון החי לבעליו, לעם היהודי; המובלים לטבח, במי הם הרהרו ברגעים האחרונים? בילדיהם, שישארו חיים בתור יהודים, וימשיכו את הקיום של עמנו. החזירו לנו את אוצרנו היקר מכל יקר, יתומי ישראל!...

בסגנון זה דיבר הרב הראשי לישראל למלכים ולשליטים, בסגנון זה דיבר אל האפיפיור ברומא, והציל ילדים רבים.

כדאי להביא כאן „הקינה" שכתב ידיד נפשי, אחד מניצולי השואה, אציל הרוח, בעל מחבר „מן הגנזים" (שני חלקים) ועוד ספרים אחרים, הסופר המשורר והחוקר ר' יהודה ליב ביאלר שליט"א.

העורך

אלי, אלי

קינה

בלחן „אלי ציון"

אֱלִי, אֱלִי, נַפְשִׁי, בְּכִי
וְזַעֲקִי, בַּת־יִשְׂרָאֵל,
מִסְפֵּד שְׂאִי וְהִתְיַפְּחִי,
אָכְלָה הָאֵשׁ בְּיִשְׂרָאֵל.

עַל טֶבַח־עָם, אֲשֶׁר הוּכַן,
יִסּוּרֵי שְׁכוֹל, אַשְׁדוֹת דָּמִים,
זָקֵן גַּם טַף לֹא רֻחָם,
עַל עֲקֵדָה קָרְבַּן תְּמִים.
אֱלִי, אֱלִי...

עַל עוֹלָלִים, גְּמוּלֵי חָלָב,
הַמְרֻטָּשִׁים לְפִי צוּרִים
וְעַל דָּמָם, אֲשֶׁר זָב
בְּרֹאשׁ חוּצוֹת לְעֵין הוֹרִים.
אֱלִי, אֱלִי

עַל הַקְּהִלּוֹת הַשּׁוֹמֵמוֹת
וְעַל חֻרְבַּן מִקְדְּשֵׁי אֵל,
יְקוּדֵי לַהַב שַׁלְהָבוֹת
עָרֵי פְּאֵר בְּיִשְׂרָאֵל.
אֱלִי, אֱלִי

עֲלֵי דוֹרוֹת, אֲשֶׁר נִגְדְּעוּ,
דְּמֵי אָבוֹת עַל דְּמֵי בָנִים,
בְּגֵי אוֹשְׁבִיץ תַּמּוּ גָוְעוּ

עֲלֵי מוֹקְדוֹת הַכִּבְשָׁנִים,
אֱלִי, אֱלִי

עֲלֵי כְלוּאִים, חֲגוּרֵי שַׂק
הַנְּמַקִּים בְּרִבְבוֹתֵיהֶם,
בִּטְרֶבְּלִינְקִי וּמֵידַנֶק
וְאֵין מְלַקֵּט עַצְמוֹתֵיהֶם.
אֱלִי, אֱלִי...

עֲלֵי קְרוֹנוֹת, צְפוּפֵי אָדָם,
אֲשֶׁר רֻפְּדוּ גָפְרִית וָסִיד,
צִחֵי־צָמָא, כִּכְלוֹת נַפְשָׁם,
צָעֲקוּ מַיִם וְאֵין מוֹשִׁיעַ.
אֱלִי, אֱלִי...

עֲלֵי בָנוֹת, אֲשֶׁר עֻלְּפוּ,
רְעֵיוֹת בְּנַפְשָׁן שָׁלְחוּ יָדָן,
צַ״ג הַטְּהוֹרוֹת יַחְדָּו נִסְפּוּ
וְלֹא חֻלַּל תֹּם כְּבוֹדָן.
אֱלִי, אֱלִי...

עֲלֵי קְפוּאִים בִּשְׂדוֹת שְׁלָגִים,
יְלָדִים רַכִּים בְּחֵיק אִמָּהוֹת
וְעַל קְדוֹשִׁים הַשּׁוֹאֲגִים
קְבוּרֵי חַיִּים מִתּוֹךְ בּוֹרוֹת.
אֱלִי, אֱלִי...

עֲלֵי גְוִילִים הַמְחֻלָּלִים
בִּידֵי נָאצִים מְנַאֲצֵי אֵל,

טְרוּפִים, קְרוּעִים וּמְגֹאָלִים
בֵּין אַשְׁפַּתּוֹת וְאֵין גּוֹאֵל.
אֱלִי, אֱלִי...

עַל צַדִּיקִים עַנְוֵי עוֹלָם
נְדִיבֵי עָם, הוֹגֶה תוֹרָה,
בְּתָאֵי רַעַל נֶחֱנַק קוֹלָם,
נָפְלָה, כָּבְתָה הַמְּנוֹרָה.
אֱלִי, אֱלִי...

עֲלֵי נֹעַר פִּרְחֵי הָעָם,
חֲלוּצֵי־קְרָב, כְּפִירֵי מְרִי,
מוּל זֵדוֹנִים שׁוֹפְכֵי הַדָּם,
הִשְׁתַּלְהֲבוּ רִשְׁפֵּי חֲרִי.
אֱלִי, אֱלִי...

עַל נַהֲרוֹת דָּם וּבְכִי
נִקְמַת־בְּרִית בַּלֵּב שְׁמוּרָה,
בְּקֶרֶב גֵּיטוֹ לְלֹא רֶהִי
נֶחְשַׁף הָעֹז טְמִיר־גְּבוּרָה.
אֱלִי, אֱלִי...

עֲלֵי קִדּוּשׁ הַשֵּׁם וָעָם
וְעַל נִקְמַת דַּם טְהוֹרִים
בְּתַעֲצוּמוֹת מָסְרוּ נַפְשָׁם
לָחֲמוּ, נָפְלוּ הַגִּבּוֹרִים.
אֱלִי, אֱלִי...

עֲלֵה גִבּוֹר עַל בָּמֳתֵי עַד,
כְּנֵר תָּמִיד בְּהוֹד זְרָחִים,
כָּל נֶטֶף דָּם, קָרְבַּן־לְשַׁר
בְּזִכֹּר עַד נֵצַח נְצָחִים.
אֱלִי, אֱלִי...

עַל שֶׁבֶר עָם נִשָּׂא קִינָה,
כְּבוּלֵי יָגוֹן, עֲטוּיֵי שׁוֹאָה,
הֲלָנֶצַח תַּאֲפִיל שִׂנְאָה
וְלֹא תִפְרֹשׂ הַנְּגֹהָה?
אֱלִי, אֱלִי...

רְאֵה, אֱלֹהִים, עוֹרִי צָפַד,
נָפַל לִבִּי, שׂוֹנְאַי קָמִים,
הַקְשִׁיבָה שַׁוְעִי, חִישָׁה מִפְלָט,
הַצִּילָה נַפְשִׁי מֵאַנְשֵׁי דָמִים,
אֱלִי, אֱלִי...

ורשה תש"ח

זכור אל תשכח!

יזכור עם ישראל את אשר עשה לנו העמלק מזמננו, הוא העם הגרמני, העם שקרא כל השנים בגאוה על עצמו: „עם האדונים" (דאס הערען פאלק), העם של האינטיליגנטים של דוקטורים ופרופסורים, של ההוגי דעות ומשוררים; אשר כמעט כולם השתתפו ברצח עמנו, הנרצחים בכל מיתות משונות ובתאי הגז, במציצת דמם בחיים, ושרפו אחינו ואחיותינו חיים. וגם לעירנו טומאשוב באו „האדונים"־ ועוזריהם הרוצחים הטמאים...

זכור אל תשכח!

כאן מה שכתבנו, מתגלה לפנינו מחזה רב איומה, שהיתה עטופה באש ודם, שעמדה בקצוי נתיבי יסורים והכאב, חורבן וחוסל לתקופה איומה ונוראה. כמו שמצוה יהודי לזכור את אשר עשה לנו עמלק, כן מוטל עלינו אשר היתה לנו בזמן הדור, לא לשכוח את אשר עוללו לנו הגרמנים הנאצים ועוזריהם הפולנים והאוקראנים הטמאים והארורים; שלא נשכח לנצח.

מצוה עלינו לספר את הרשע והפשע אשר עשו לנו; ואלה אשר יבואו אחרינו מצוה לספר לדורות על האומה הנצחית, העם שלנו בל ישלוט על העם החיים את שר השכחה ויזכרו תמיד בהעתיד, ולא ימוש מאתנו עד העולם...

זכור אל תשכח!

בעירנו טומאשוב היתה יד הרוצחים רשעה, והחריבה ונהפכה הכל לשממה.

כמה מאתנו כבר כתבו מה שהיה שמה בעבר בעירנו שהיו רבנים, לומדים, צדיקים וחסידים. וגם מועדני המפלגות: מזרחי, אגדות ישראל, ציונים, צעירי ציון, החלוץ, השומר הצעיר, הבונד וכו'. כולם נעלמו ואין יהודים בעירנו.

לא הרחק מטאמאשוב, רק כמה קילומטרים, היה הישוב הקטן, או כפר בעלז'יץ, היה המקום בשנות השואה, מחנה השמדה להיהודים, כידועה בכל העולם שבעלז'יץ כאחד מהשלשה משרפות אושביץ, מידאניק שהרגו ושרפו מיליוני היהודים, להן היתה תאי הגזים ומשרפה.

קראנו ושמענו מאנשים שסיפרו שהיו בבעלז'יץ, שהשטח הגדול מהמחנה הזאת היתה מכוסה כולה הרוגים וקרבנות. השואה האיומה בתולדתינו, ברצוננו

למסור בימינו ולהביאם אחרינו, הנוספים הקדושים, למען להקים מפעל לזכרם שלא ישכח שמם לעולם.

אנחנו רוצים להקים מצבה רוחנית לזכר חללי השואה של בני עירנו, ולספר למי שהוא בדורנו ובדורות הבאים...

זכור אל תשכח!

כמו שאנחנו אומרים ב„הסדר" בליל חג הפסח ב„הגדה": „שפוך חמתך"... רוצים אנו, וטוב גם כן לומר: שפוך חמתך על הגרמנים הנאצים ועוזריהם הפולנים והאוקראנים אשר השתתפו בהשמדת היהודים בשנות השואה של ששת מיליונים יהודים.

אל מלא רחמים! נקום נקמת דם עבדיך השפוך אשר נרצחו בידי הרוצחים הארורים.

תרדף באף ותשמידם מתחת שמי ה' (איכה ג).

יתגדל ויתקדש שמה רבא!

מ. בן ישראל

הגרמנים מוציאים את היהודים באמצע התפילה בכדי לצלם

קינה על טומשוב

יעקב הרבסמן

מוקדש לזכרם היקר של אחי נח בן אברהם,
אשתו אסתר בת יעקב שטול וילדיהם
אברהמ'לה ושרה'לה; גיסתי טעמע וילדותיה
לאה וחיה צינה אשר ניספו בשואת אירופה,
ה. י. ד.

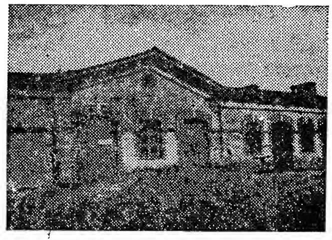
על עיירתי בה נולדתי וגודלתי, בה אהבתי את אהבותי הראשונות ובה נחלתי אכזבותי הראשונות. העיר על רבניה, חסידיה ותלמידי חכמיה, על סבליה, תגרניה ויהודי „עמל". על הסתדרויות נוער למיניהן ועל הנוער התם הנלהב והמסור. על הורים, אחים ובנים שנשמדו, על עיירה שהיתה ואיננה — על אלה אשא קינה.

לא בלב כבד עזבתיה לפני 23 שנה. הן הארץ הבחירה, ארץ ישראל, שדותיה וקבוציה, הנוער שלה — משאת נפשנו היתה ועליה חונכנו וחלמנו. אולם בשנים הראשונות קויתי, הנה אקח את בתי או את בני, אעבור אתם את טומשוב, שדותיה וגניה, את היערות ואראה להם את השבילים והדרכים שאביהם דרך עליהם בילדותו. אשתטח על קברי הורי שהם לא הכירום. והנה הכל אבד ואיננו.

שעון על זרועי, העברתי לנגד עיני בערב רחום אחד את כל הפינות והמקומות. אחד אחד עלו בזכרוני. ראשי נעשה עלי כבד ולבסוף צנח על השולחן, והנה — — — — — — — — — — — — — — — —
— —

בהירות עצומה עברנו הדרך באוירון, הגענו באוטובוס לזמושץ ועד אחרי טרנובטקה הגענו. פה אמרתי אקח את בתי ואעבור אתה ברגל — — — ידה בידי אנו צועדים...

הנה מימינו, מאחרי הגבעה משתרע לו האגם של „בולן". לשם היינו ממהרים עם גמר הלימודים ב„חדר" להתרחץ במימיו וללמוד שחיה. גוי משופם עמד במעבר וגבה דמי כניסה. בחפזון זרקתי אחד אחד את הבגדים עד שנשארתי עירום. אורז הבגדים לחבילה ו—קפוץ המימה. מים מתוקים היו, רעננים. אם כי שקטים היו, לא פעם קרה אסון טביעה. הבנין הנראה,

הכניסה הראשית לבית המטבחיים

הריהו בית המטבחיים. סיפרתי לך כבר, כי עסק משפחתנו היה סחר בעורות. ע״י בית המטבחיים היה לנו מחסן, שם היו מאחסנים את העורות ומשמרים אותן.

משמאלנו נראית טחנת הקמח של צישקביץ׳. עוד מעט נגיע לעיר ממש.

הלאה מימין — החצר עם אסמי הבר של משפחת ברגרבום. ליד החצר עובר נהר „בית העלמין״ — הוא כנראה יובלו של ה„וויעפש״. צר הוא הנהר ומימיו זורמים לאט. שם מתרחצות בעיקר נשים. מדוע לחוד נשים? — עליך לדעת בתי שאצלנו לא תמיד לבשו בגד ים, התרחצו במערומים ועל כן ההפרדה.

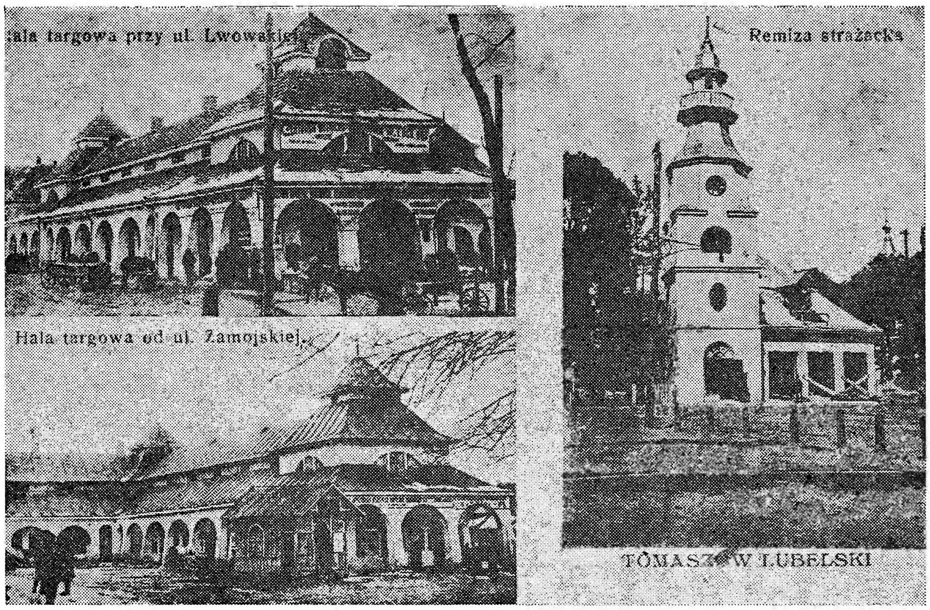
הנה אנו על הגשר. מתחתיו לארכו מתמשך ערוץ הגיא. בחורף מתמלא היה מים ובקיץ היה כמעט חרב. משפתו היינו חותכים ירק ה„שאוואניס״ לקשט בהם הבתים לכבוד חג השבועות.

*

אנו ברחוב זמויסקה. הבית מימין הוא ביתנו, כלומר היה שייך עוד לסבא. מרווח היה הבית וכשהשיא בן או בת, גדר או הוסיף עוד „אלקער״ עבור הזוג הצעיר, וכך המשיכו לחיות, להוליד ילדים ונכדים. הילדים היו מתרוצצים במסדרון ובחצר הרחבה, אשר חילקה את הבית לשני אגפים. ברבות הימים היה הכרח להרוס חלק, לחזק, לתקן את הגג וכו׳. בבית היו החנויות — מקור פרנסתם. עליך לדעת שצד אחד יוצא ל„רינעק״, כלומר לשוק והפתגם השגור היה: „דלת בשוק — ח ל ו ן בשמים״, הוה אומר, מי שיש לו חנות במקום השוק, פרנסתו מובטחת.

הגן שאת רואה, הוא הגן שלפני הכנסיה הפרבוסלבית. כעת ירדה היא מגדולתה. בימי הצאר היו כל יום א׳ בבקר הולכים אליה החיילים להתפלל. בראשם התזמורת והמנצח עם השרביט היה עושה להטוטים — לשמחת הילדים. אמרו עליו על המנצח שהוא יהודי ועל כן הביא את התזמורת עד לכנסיה — פנימה הוא ל א נכנס.

המגדל הגבוה הוא של מכבי האש. תפקיד חשוב היה לכבאים. דליקות היו

מגדל המכבי־אש, ומשמאל חנויות החדשות (ההאליעס בככר השוק)

בעיירתנו חזון נפרץ, כי על כן הבתים היו מעץ ואם פרצה דליקה עלולה היתה לכלות אפילו חצי עיירה. הזקנים היו מונים את מנין השנים לפיהן: כך וכך שנים אחרי הדליקה הגדולה. לנו לילדים היו השריפות גורמות סיוטי לילה בלילות החורף והסערות, בהתכסותי בשמיכה החמה, הייתי תמיד מוסיף לקריאת שמע את תפלתי האישית: „אנא ה׳, עשה כך שלא תפרוץ חלילה הלילה שריפה״.

בהישמע הצפירה — בזמנים קדומים יותר היו מצלצלים בפעמון או מחצצרים בחצוצרה מפי יענקלה רופא — מיד נראו אצים רצים הכבאים עם חביות המים. בראשם הא׳ שיפלינגר. מי הוא א׳ שיפלינגר? — הוא ה„כל ולך״ בעיר. יושב ראש הקהלה היה ויד ושם לו בחלונות הגבוהים. עיקר תחביבו היה אצלו גדוד מכבי האש. הרבה מרץ וכסף השקיע בו. בתהלוכות החגיגיות בימי גנוסיה, מתקשט במדי הכבאי, כרסו מובלטת, היה צועד בגאון ובחשיבות בראש הגדוד. בראש הגדוד אמרתי? — לא בדיוק, השני היה, הראשון צעד הקומורניק הגוי, אם כי נפל בהרבה ממנו במומחיותו בשריפות ומסירותו לגדוד. שיפלינגר היה סגנו, משום לראש הכבאים לא ניתן ליהודי להגיע.

*

נטה ימינה ונכנס לשוק. הבנינים בצורת פרסה הנם ה„האליס" שנבנו למרכז מסחרי. חנויות שונות היו בו. הנה החנות של ברקה׳לה. מוכר הוא אפודות ומעילים מוכנים. אצלו האפודה תמיד התאימה למידת הקונה. צר מדי? — היה דוחף את הכרס בברכו ו־„ראי בעלת בית רחומה, זה כמו מדוד". ארוך מדי? — הרי לא לשנה אחת גברתי הכבודה את קונה מעיל לבנך, יגדל הוא ויתאים בדיוק.

מעבר השני — החנות של רחל „ליליק". אשה פעלתנית. בעלה מכין עבורה את עולם הבא בתלמודו והיא שולטת בחנות. היא היתה אומרת שלעולם אין לה פנאי לנטילת ידים של שאו ידיכם, ובלעדי זה אסורה אכילת הלחם. אם כן, לא אכלה? — לא כי, אכלה כל היום כעכים, רקיקים וכד׳ שאינם טעונים נטילת ידים.

הרי החנות של ה„ברטשליכה": חנות בגרוש. תציץ בה ואין בה ולא כלום. מה מוכרת? — כבאותה החנות בספר קידוש השם לשלום אש — בטחון. מהחנות הזאת הוציאה פרנסתה, הכינה שבתות, גדלה ילדים והשיאם. איך? — זה היה הנס או הבטחון שבעיירה.

ינטה פייבליס מתהלכת לה, חובקת את סיר הפולים החמים ומודדת כוס בגרושין: „קח יענקלה, קח. אין לך גרושין? אין דבר, אמא תאמין לי ותשלם".

הנה צפורה׳לה העיוורת עם עיניה הטרוטות וחסרי הריסים. סורגת היא במהירות מפליאה. עד שהעין תופסת והנה יוצא סודר או גרב. סורגת היא בהליכה ובישיבה. בישיבה — מרימה את השמלה במחילת כבודה, ושמה מתחת סיר עם גחלים לוחשות לחמום הגוף.

רואה את בתי, את זה העומד ודורך בלי הרף במקום. אל תבהלי. הוא אינו נוגע לרע אף בזבוב. זהו „נחום העיוור". בעיוורונו יגיד לך תמיד את השעה המדויקת ולפי הקול יכירך מי את, מי הוריך וכמה אחים ואחיות, בשמותיהם ינקוב לך בדיוק.

היהודי נשוא הפנים והזקן שאת רואה, הוא אהרן קיזל, חריף המח. מה מעשיו? — זקוק איש לבורר (כעין עורך דין) בדינו עם שכנו או שותפו, מזמין את רב אהרן קיזל ובוטח בו שהוא יוציא לאור דינו ויחלצהו מכל סבך.

אנו מתקרבים לצריפו של ביילה מעכאליס. בפנים לא תכלה רגל איש ביום ובלילה. אחד מחכה להסיעו לרכבת, חברו חוזר ממנה. בינתים לפני לכתו לביתה יתחמם בכוס חמים ויקנה „ברוס" ז.א. קדש — מין רקיק עבה ופריך המתמסמס בפה כצפיחית בדבש.

*

נמצאים אנו ברחוב לבובסקי. זהו הרחוב היפה והארוך ביותר. בו החנויות המפוארות של גבירי העיר: יענקלה לדרקרמר, איטשה בורנשטין וולוויש בעכר. על מדרכות הרחוב היו במתינות בעלי בתים מטיילים זוגות שלובי זרוע

וחבורות חבורות בני תשחורת משני המינים היו מתגודדים, מפטפטים ומתווכחים בעליצות ובקול רם עד הגיעם לבית הסטרוסטה, כלומר גבול המדרכה, ואז היו יורדים לשבילים פחות מוארים ונותנים קולם בשירה עליזה.

אנו לא נעקוב אחריהם. נעלה נא במדרכה הצרה ע״י ביילה מעכאליס ונגיע לבית הכנסת. רגע בתי — לא נלך ישר. נעשה קפדנריה קטנה. משום מה? — הבה אספר לך, אם כי הנני מתביש במקצת: המדרכה עוברת ע״י מגוריו, של ה„פנבוקיל״. זה הרגל מילדות. כשהייתי צריך לעבור במקום הזה, הייתי נוטה הצדה. את וודאי סקרנית לדעת הסיבה, הבה אספר לך: ה„פנבוקיל״ (שמו האמיתי לא ידוע לי, כולם כך קראו לו) הוא ננס עם ראש ענק, ידים ורגלים עקומות ובהליכה מסתייע במקלות זעירים. על כן היה מטיל עלינו הילדים פחד בצורתו. האם נולד כך ומנין זה בא לו, גם זה לא ידוע לי. מפה לאוזן סיפרו הסיפור הבא: פעם לחג הסוכות הגיע העירה אחד צדיק גדול. ה„פנבוקיל״ עבר ע״י סוכת הצדיק ובשמעו מברך קידוש על היין, עקם את הפנים והידים. הצדיק בהרגישו זאת קלל אותו, וקללת הצדיק התקימה ובאותו רגע נהפך לבעל מום. ועוד סיפרו שאחרי מותו, קרע תרנגול את פסת הבד ושפך את כוס המים שעמד על החלון, כמנהג המקובל בימי אבל ה„שבעה״.

ידוע היה של„פנבוקיל״ ראש פקח. הוא היה המנהיג של הבונדאים בעיר. בביתו היו מתאספים בלילות שבת מתווכחים, מזמרים, מעשנים סיגריות ועושים כל מיני עבירות. אמנם בהתבגרי, כשהייתי סר אליו לקנות סיגריות — מתפרנס היה מעשית סיגריות מעשי ידים — היה עוטפן לי בידיו העקומות, וקולו רך היה בדברו, היה הפחד סר ממני, אבל הרגל נשאר הרגל. ימחול לי על הטרידו ממנוחתו.

*

אנו מתקרבים למקומות הקדושים: הבנין עם הגג הכפול המתנשא רם וגא, זהו בית הכנסת הגדול. גאוות יהודי העיר עליו. הוא עומד כבר קרוב ל־500 שנה. שתי הדליקות שעברו עליו לא יכלו לו. נכנסים להיכל דרך ה„פוליש״. באמצעיתו של ההיכל מתנשאת הבמה עם מדרגות משני צדדיו. לצד מערב יציע בשביל עזרת הנשים והמקהלה. מולו במזרח — ארון הקודש עם פתוחיו, מכוסה בפרוכת משי מרוקמת. נברשות גדולות תלויות מהתקרה המקומרת. התקרה היתה בעיני הילדותיים פלא הבניה. תמיד רציתי להגיע לחקר הידיעה כיצד התקרה מחזיקה מעמד, כשאינה נשענת על עמודים. על הקירות מסביב מצוירים מעשי ידי אמן מזלות חדשי השנה וארבעה הצוויים, רץ כצבי גבור כארי וכו׳.

בית הכנסת היה עטוף מסתורין של פחד וקדושה. ידוע היה לכל שלילה לילה באים ומתקבצים לשם שוכני עפר, עטופים בתכריכיהם ומתפללים. והיה אם עובר מישהו על ידו, היו מזמינים אותו לעליה לתורה: „יעמוד פלוני בן פלוני מתכבד בכבוד התורה״, ואוי לו לאיש אם מסרב להכנס ואבוי לו אם נכנס. כמובן בתי, לא בדקתי כונות הדברים, אך בכל זאת איש לא העיז

לעבור ע״י בית הכנסת בחצות הלילה; ואנו ילדי ה„חדר״ אפילו לפנות ערב בחוזרנו הביתה, היינו עוקפים את המקום. מול בית הכנסת נצב בית המדרש. שם ר׳ נחום שמש מושל בכפה. הוא אומנם לא הדור ועטוף מסתורין כבית הכנסת. הוא חילוני יותר ואפוף חמימות, כאד היוצא מפתחו בערבי חורף הקרים. בפנים תמיד לומדי פרק משניות, עין יעקב, או סתם מבלים בשיחה על פוליטיקה, מצב הפרנסה וכו׳.

*

כעת נכנס ללב ליבה של העירה היהודית: ל־פראגה. שכונת העוני והדלות, שכונת ה„עמך״ העמלים מבקר עד ערב להביא פת לחם לפי הטף. זוהי גם מקום מגורי ה„כלי קודש״.

אבל, מהו השקט האופף כעת את השכונה? — הן אנו באשמורת השלישית ליום חמישי — יום היריד. היכן כלם הרגילים לקום בשעה זו? איכם יהודים! קומו לעבודת הבורא, קומו לעסקיכם ולטרדתכם היומית. האינכם זקוקים לצרכי שבת, הן יום היריד היום.

איה משה איטשע וולף קצב, המוביל בשעה זו את העגלה לבית המטבחים, איה איטשע ברטיק, סוחר הסוסים שיריץ את הסוסה לשוק? היכן בני שמואל ליבליס החסונים, הצריכים להכין גזוז וגלידה לאכרי הסביבה הבאים לשוק? לא רואים גם את חיים יצחק כלי זמר עם הקאפליה שלו חוזרים מנומנמים ועייפים מחתונה, איכם בעזשע, זלמן שניאור ומרדכי סופר, המשכימים למקוה ולמנין הראשון. מה קרה אתכם? נרפים נעשיתם, ישנים שנת ישרים, או חלילה — — — בואי בתי, איני תופס, אינני יודע מה קרה פה, היכן היהודים שלי, היכן הם?? בואי, ניגש לבית העלמין, נשתטח על קברי הורי והקרובים, נשאל אותם, אולי שם יוודע לנו מה קרה ליהודי טומשוב.

הנה מכאן יורדים. מצד ימין ישנה הבאר על יד הבולאכי, פה ירידה. בגשם הסתוי היו בוססים בבוץ עד הברכים ובחורף עם הפשרת הקרח היו צריכים מאוד מאוד להזהר נושאי מטת הבר־מינן. בקיץ לעומת זאת נישא לכאן ריחו המבשם של בוסתנים ושדות. אנו ממשיכים. הננו על יד הגשר הנטוי על נהר בית העלמין. נעלה ומכאן כברת דרך קטנה לבית העלמין. אבל ——— מה זה אינני רואה את הגדר המקיפה ולא נראית אף מצבה. הגם את אינך רואה? האם לא תעיתי? — לא, לא תעיתי. הרי אנו על הגשר. מה קרה כאן, איזה אסון מחריד, הגם על המתים לא חסו, גם אותם הטרידו ממנוחתם ולא השאירו להם זכר וציון? אבוי, הבה נברח בתי מגיהנם זה, מעמק הבכא האיום הזה. תני ידך, החזיקי בי, בואה נברח, נברח ה ב י ת ה —

*

כן, שושנה ואברהם ילדי, ה ב י ת ה, אל כברת ארץ קטנה זו שנאחזנו בה, כי בה, בכם, בנוער הגדל חפשי במולדת הזאת שנשארה לפליטה, בכם הבטחון והערובה כי לא ישונה האסור היום, כי שנית לא יקרה את אשר קרה לטומשוב ולאלף ערים אחרות דומות לה.

הַמְשׁוֹרֵר:

לַ קְ ד וֹ שִׁ י ם

לִקְדוֹשִׁים אֲשֶׁר בָּאָרֶץ הֵמָּה
וְאַדִּירֵי כָּל חֶפְצִי בָם

(תהלים טז, ג)

אַחִים לַצָּרָה וּלְמַשָּׂא קְשִׁי־עָלְכֶם,
אֶת סִבְלוֹת חַיֵּיכֶם נְשָׂאתֶם נִפְרָדִים
אַךְ הָיָה פֶּרֶץ הַמַּשְׁחִית בִּגְבוּלְכֶם —
וַתְּאָסְפוּ אֶל בּוֹר וַהֲיִיתֶם לַאֲחָדִים.

אִם זָקֵן אִם נַעַר, אִם אִשָּׁה אִם גֶּבֶר,
שִׁכְבוּ עַתָּה בֶּטַח, אַחִים לַקֶּבֶר!
פֹּה תֶחְדְּלוּ רֹגֶז, שֹׁד לֹא יְחִתְּכֶם,
עָרִיץ וְחוֹמֵס לֹא יוֹסִיף הַחֲרִידְכֶם.

הַחַיִּים עֲדֶנָה — הֵם יֹאחֲזוּ שָׂעַר,
יִרְאוּ אַחֲרִיתְכֶם וְיִלְמְדוּ בִינָה:
כִּי אוֹי לָעָם, נִדָּף כַּמּוֹץ בְּיוֹם סָעַר,
וַאֲבוֹי לְאֻמָּה. כִּי נִשְׁבְּרָה יְמִינָהּ.

וַאֲנַחְנוּ הַחַיִּים פְּלֵיטֵי מַטְבֵּחַ,
הָעֵדִים לְאֵימַת חַיֵּיכֶם וּמוֹתְכֶם,
אֶת עָצְמַת מַכְאוֹבֵינוּ מַה נְּשׂוֹחֵחַ? —
פִּינוּ בְּעַפַרְכֶם וְנִדּוֹם כְּמוֹתְכֶם,

וּבְכַסּוֹת הָאָרֶץ הַטְּמֵאָה עַל דִּמְכֶם,
דַּם נָקִי וְקָדוֹשׁ, דְּמֵי הַכִּיפּוּרִים,
נַחֲרוֹת בִּדְמֵי לְבָבֵנוּ אֶת שִׁמְכֶם
בִּמְגִלַּת הַתַּעֲנִית וּבְסֵפֶר הַיִּסּוּרִים.

מעשי האכזריות של הגרמנים בימי המלחמה הראשונים השפיעו על טומאשובים רבים לעזוב את העיר

חיים יהושע בידרמן

יש ברצוני למסור בזה פרק על אכזריות הגרמנים כלפי קבוצה של יהודי טומאשוב מיד בימי המלחמה הראשונים, כאשר במקומות רבים אחרים עוד שגו יהודים רבים באשליות שוא שאולי הפחד מפני הגרמני מופרז מדאי. הידיעות שהביאו הביתה אנשי קבוצה זו זיעזעו את יהודי טומאשוב וחשפו בפניהם את פרצופה האמיתי של החיה הגרמנית ומה אפשר לצפות ממנה.

הדבר אירע ביום שלישי ה־19 בספטמבר 1939 כמה ימים לפני יום הכיפורים. ביום רביעי הקודם, ערב ראש השנה, תפסו הגרמנים את טומאשוב, אך אין פירושו שהקרבות בעיר נסתיימו. בימים המעטים אחר יום חמישי השחור ה־7 בספטמבר טעמה טומאשוב את הפצצות הראשונות של הגרמנים. חלק גדול מהעיר היה למאכולת אש וכ־200 איש נפלו חלל בתור קרבנות ראשונים של הגרמנים. ימים אלו עד לכיבוש העיר בידי הגרמנים היו טעונים אימת מות בכפלים: אימת ההפצצות והפגזים המרעישים בלי הרף את העיר; ואימת כיבוש העיר בידי המחבלים הגרמנים, כמו שנפלו לידיהם קודם לכן במהירות הבזק ערי פולין בזו אחר זו. אולם ברגע שהקרבות נפסקו באופן זמני יום לפני ראש השנה יצאו היהודים ממחבואיהם. היו גם שאזרו עוז ואצו קודם כל למקוה לטבול לכבוד יום הדין. אחרים ניסו לדמות בנפשם שאולי השד אינו כה שחור כפי שמתארים אותו. גם כשאירע וגרמנים התנפלו על מנין שהתפלל בבית ר' יודל אֲדֶר הי"ד, ראו בכך מקרה בודד העלול לקרות בכל מלחמה. ואולם לטומאשובים ניתנה מיד האפשרות, ואף המזל, להכיר את פרצופה האיום של החיה הגרמנית.

*

ביום ראשון ה־17 בספטמבר החלו הרוסים במסעם על פולין לכבוש את „חלקם" שקיבלו בכשרות לפי חוזה סטאלין־היטלר. בו ביום פרצו סביב טומאשוב קרבות של חילות הצבא הפולני שהיו מרוכזים ביערות הגדולים מסביב.

בית סבי ר' יואל שפרן הי"ד היה ראשון שנשאר עומד על תלו ברחוב קרסניברוד ועד השוק שם עלו באש כל הבתים. שכנים רבים שנותרו בלי קורת גג חיפשו בו מקום מקלט. שכן היה זה בית חומה עבה שנחשב מחסה בטוח יותר מהפגזים המעופפים.

אחרי נשימה לרווחה כלשהי מהפצצות והיריות ניטשו שוב הקרבות, וזה

כבר אחרי כיבוש העיר בידי הגרמנים, שעוררו בהלת־מות. הגרמנים הבעירו את הבתים הסמוכים לבית סבי ז״ל, היינו את בית ה׳ יחזקאל זוברמן הי״ד ואחרים. (ר׳ זוברמן סיפר אחר כך שהגרמנים הוציאוהו מביתו וציווהו ללכת בליווי כמה חיילים נושאי־נשק אוטומאטי אל היער להזהיר את החיילים הפולנים להיכנע. כשהסביר שהוא מפחד מפני הפולנים שיהרגוהו ענו לו: „אל פחד, אם יירו בך נירה מיד בחזרה״. בהגיעו לשם עם המשמר הגרמני כבר עזבו הפולנים את היער). ביתנו נשאר אז כעין אי בין הריסות הרחוב שעלה כולו בלהבות והפך לעיי מפולת.

במקרה תפסה פלוגת הצבא הגרמני עמדה בחצר שלפני ביתנו. הם נכנסו אלינו לערוך ביקורת אם אין חיילים פולנים מחופשים, וחיפשו גם נשק. הם הורו לכל הגברים לצאת לחצר. העמידום בשורה ולפתע נשמע רעם ירי. היו אלה יריות שניתכו מעל לראשינו, ופקדו עלינו לצעוד אל הטורגוביצה. שם דחסונו לתוך צריף קטן. כולנו התיישבנו על האדמה, ומסביב שורקים הכדורים. היו שם בין היתר: סבי ר׳ יואל שפרן הי״ד, אבי אברהם יחזקאל בידרמן ז״ל, דודני ישראל׳קה פרל, ר׳ יעקב שוחט ז״ל, ר׳ חיים יעקב שנר ובנו שמחה, מאיר ברגר (חתנו של נח גרינברג) וגיסו מנדלה גרינברג, פאליק ריצר, ישראל קופנבוים, מאיר לאנצר ורבים אחרים ששכחתי את שמותיהם אחרי 20 שנה.

אחרי כמה שעות העמידונו שוב בשורות והובילונו בכיוון בלזץ. ניתנה הוראה חמורה לנהוג בשורה לפי סדר צבאי וכן התראה שכל נסיון־מה לעזוב את השורה יגרור יריה בו במקום. (בו ביום נורה אמנם דודני ישעיהו לרר הי״ד; אז תפסו כמו כן קבוצה אחרת עם פיזול הולץ, ליפאלי החרד ואחרים, שלא חזרו עוד לעולם).

הקרבות בעיר היו במלוא הלהט. מעל לראשינו עפו כדורים. מטוסי הפצצה הנמיכו טוס. לאורך הדרך אפשר היה לראות הרבה גוויות חיילים במצבים איומים ביותר. עצרונו מלכת למנוחה קלה ב„ספולדשלניה״ החדשה שהקימו בכדי לחתור תחת המסחר היהודי. אז זזנו להמשך המיצעד בכיוון בלזץ. [אגב, מאוחר יותר נודע כי זמן מה לאחר שעזבנו את בנין ה„ספולדשלניה״ נפלה שם פצצה שהרסה את כל הבנין].

הקצינים והחיילים הגרמנים לאורך כל המסע שלנו בראותם איך מובילים אותנו הגיבו בצורה פראית, בגידופים והשמצות. קצין גרמני אחד התרוצץ תקוף־טירוף מרחק של כמה עשרות מטרים ותוך בולמוס רצחני הנחית מכת מות על סבי ר׳ יואל שפרן עד כי לא יכול עוד לנוע בכוחות עצמו, ואני עם דודני ישראל׳קי פריל תמכנו בו מכאן ומכאן. (כדאי לציין, לפי מכתב שקיבלנו אחרי החורבן מאת עד ראיה בסוקול, ירו בסבי מקץ 3 שנים בדיוק בו ביום ו׳ בתשרי ובאותה הדרך לבלזץ, הפעם בדרך מסוקול לבלז׳יץ. בנו ר׳ מיכל שפרן ז״ל נורה קודם לכן בבית מועצת היהודים בסוקול שהיה חבר בה, על סרבו למסור רשימה של יהודים על מנת לשלחם ל„עבודה״).

לפנות ערב הגענו סוף סוף לנארול לחצר של פריץ גדושה תבואה קצורה שבה היה מחנה עראי לשבויי מלחמה פולנים. גרעיני התבואה החיו את נפשותינו כשמשך ימים רצופים לא ניתן לנו שום מאכל ומשקה. מדי פעם בפעם ציוונו להתקהל אי־אן והבטיחו לחלק אוכל, אך בבואנו לשם היו מפליאים מכותנו ומלגלגים עלינו לעיני השבויים הפולנים, ומחזירים אותנו רעבים אל „משכבינו" על האדמה תחת כיפת השמים. השבויים הפולנים בראותם זאת (ביחוד ה„שלאָזוקים") החלו מגלים יוזמה בחפצם לשאת חן בעיני הגרמנים ואף עלו על הגרמנים במעשי רשעות וגידופים שפלים. הם גזזו זקנים. ולא גזזו סתם. לאחד גזזו זקנו מימין והשפם משמאל. לשני גלחו את הזקן כליל ורק הותירו פס־שיער ברוחב סנטימטר מזקן השיבה הפטריארכלי והפס השתלשל באורכו המקורי משיפולי הסנטר. לאחרים עשו תספורת לראש בצורת צלב הקרס או „דרך לפלשתינה" ועוד. אף החלו שודדים מעלינו מעילים, נעליים וכדומה.

יהודים נרדפים ע"י הנאצים

כאשר התייצבה קבוצת יהודים קשישים והתלוננה לפני הקצין הגרמני על מעשי השבויים הפולנים, האזין הקצין לדבריהם בתשומת לב. הוא התענין אצל המשמר הגרמני מדוע לקחו אותנו יהודים אזרחים, וענו לו שאנו ירינו מתוך בתינו על צבא גרמני. אז השיב הקצין למשלחת כי מיד יורו לירות בנו.

כאן התרחש אחד החזיונות האכזריים ביותר. חיילים גרמנים עם כידונים שלופים ציוו שעל כל החיילים היהודים שבין שבויי הצבא הפולני להתאסף לחוד. הפולנים סייעו בזיהוי החיילים היהודים, וכאשר אחד הכחיש נמרצות שהוא יהודי נצטווה להתפשט ומשנקבע שהוא יהודי מחצו את קודקדו בקת־רובה.

משנקהלו כל היהודים החלה קבוצת חיילים גרמנים עם כידונים שלופים להריץ אותנו לפי פקודה אל הקצה השני של השטח. משהגענו לשם בריצה קוטעת נשימה חיכתה לנו קבוצת חיילים גרמנים אחרת חמושי רובים מכודנים ותקופי־טירוף והם הריצונו בחזרה. כך החל משחק פראי של הרצה רצוא ושוב. הגרמנים השתוללו בכידוניהם ומדי פעם דקרו במישהו אחר. לאחד מהלאנצרים דקרו וניקבו את רגלו. לאחרים פגעו בידיים ובחלקי־גוף אחרים, ככל שהשיגה ידם. ההרצות לשם וחזרה, תוך צריחות פרא, דקירות, לגלוג וצחוק שטנים, נמשכו זמן רב שנראה בעינינו כנצח.

אז ציוו עלינו להתייצב לאורך חומת אבנים עם הפנים אל הקיר. ממולנו ניצבה פלוגת צבא גרמני ורוביהם מופנים כלפינו. אמרו לנו כי עומדים לירות בנו ומיד נשמעה פקודת הקצין אש! גם שמעו מונים חד שתים שלוש. כולנו חשנו שאלה הם רגעינו האחרונים. עד היום אזכור בבירור מפליא שליכסנתי מבטים הצדה כדי לראות בפעם האחרונה את אבי ע״ה, את סבי, קרובים ומכרים; אמרתי שמע ישראל, עצמתי עיני וחשבתי על אמי, אחי, קרובים וידידים מהבית, שגם לא ידעו אנה אבד זכרנו. לפתע רעמו צרורות יריות. אך מה מחר — אני חי וקיים. הם ירו מעל לראשינו. הם עשו משחק בחיינו ונהנו הנאה חייתית מפחד המוות שלנו. אז פקדו למסור להם את השעונים, ממון וחפצי ערך אחרים, תוך איום שאם אחר כך יימצא דבר־מה האשם יומת. הכל הודו לא־ל על כך ומסרו כל מה שהיה להם. (אחרי שנים פגשתי אחד שהראה לי שטר של 20 דולר שהתפיר בתוך בגדו וחרף האיום במוות לא מסר אותו).

פעם אמרו לנו שעומדים לשחרר את כל האזרחיים ואילו את השבויים הצבאיים ימשיכו להוביל אל מחנה בגרמניה. הקשישים שבקבוצתנו כמו סבי ר׳ יואל שפרן, ר׳ חיים יעקב שיינר, ר׳ יעקב שו״ב שניידר, נצטוו ללכת אחר עגלה רתומה ל־2 סוסים עד לעיירה סמוכה, ושם עזרו להם היהודים להסתתר. ואולם לצעירים הכינו אטרקציה מיוחדת. נתנו לכל אחד סוס להחזיקו בחבל ולרוץ אחריו בדהירה. לאורך המסלול ניצבו בשורה גרמנים עם שוטים שהצליפו בסוסים, ועלינו היה לרוץ אחרי הסוסים באותו הקצב. רצנו עד כלות הכוחות, תכופות צנחנו תחתינו והסוסים דרכו על גופותינו עד שבסוף ציוו לקפוץ על הסוסים ולרכב. אולם בשבילנו היתה זו ישועה פורתא, שכן מי בינינו ידע לרכב? קפצנו על גב הסוס, ישבנו רגע קט ונפלנו. ושוב עלינו ונפלנו תחת ברד צליפות המגלבים של הנוגשים הנאצים. כל כולי שטוף דם, פגוע ומיואש, חשתי לפתע פתאום כי אני מיטיב לרכב. דוקא כשדימיתי שאין לי מה להפסיד עוד באשר אידרס בודאי תחת רגלי הסוסים התרחש הפלא. התחלתי

רוכב בקומה זקופה כפרש ותיק וקניתי שליטה על הסוס. כך רכבנו עד הערב. לאורך כל המסלול רעמו קולות הצחוק הלעגני של הגרמנים בכל מקום שעברנו. עם ערב עצרנו בדרכנו אי־אן בשדה ליד לובלינץ. היינו עייפים, רעבים, קפואים מקור בהיותנו עירומים למחצה, מדוכאים וכנועים. לצבא הפולני נתנו משהו לאכול, אך לנו מאומה. רבצנו על האדמה החשופה, הלחה. הלילות היו קרים. היינו עומדים בשורה צפופה חובקים איש את רעהו ומתחממים. רק לראשון בשורה היה קר מלפנים ולאחרון בכתף, היו איפוא מתחלפים כדי להתחמם קצת. המחשבות היו קודרות. הסיכויים להישאר בחיים היו בעינינו קלושים ביותר. אוכל אין נותנים, כולנו נחלשים ביותר, ואם הגרמנים לא יהרגונו הרי נידבק במחלות מרעב ומקור. קצין גרמני אחד קרא לאבי ז״ל וציווה עליו להריח את התבשיל שבפנכתו הצבאית, באומרו: „יהודון, הריח טעים, אבל אינך מקבל מאומה״. מאושרים היינו כשפעם אחת קבלנו מעט מים מבור טיט. התקוטטתי עם מנדל גרינברג כשחטפנו זה מזה מעט מים להרטיב את השפתיים. אולם הקצין הגרמני התערב בדבר ולא הניח לשתות ממי־הטיט באשר עלולים אנו לחלות חלילה, אך מים נקיים לא התיר לתת לנו. הוא הסביר לנו שכל היהודים הם „הור בלישה״ הרוצים להשמיד את גרמניה ולכן כולנו שונאיו. כמו כן הודיעו לנו כי מובילים אותנו לבית המשפט של ס. ס. ביארוסלב.

למחרת, ביום הרביעי, המשכנו במצעד. לפעמים עלה בידינו לחטוף לגימת מים אצל איכרים שעמדו בצדי הדרך עם דליים וחילקו לשבויים הפולנים העוברים על פניהם. לנו לא הרשו לשתות. אך פעם הצלחנו לתפוס גמיעה שעה שהפקח הגרמני על סוסו נפנה כמעט קט. כל אותו הזמן הוביל כל אחד מאתנו זוג סוסים כשהוא צועד ביניהם ומחזיק בהם (לעתים נדירות מאוד הרשו לרכב עליהם). אבק הסוסים והחיילים הצועדים היה ללא נשוא. ברעב לא חשו כמעט, אך הצמא היה בלתי נסבל. בעברנו על יד נחל ציוו להשקות את הסוסים, אך הקפידו לבל נחטוף חלילה לגימה. הצמא גרם יסורי נפש, וכאשר עברנו ליד הנהר סאן על יד שיניאווה היו שביקשו להטיל עצמם לתוך הנהר כדי לשתות לפחות פעם אחת בחיים לרוויה, על אף הסכנה לטבוע. נזכרתי בפרשה של גולי בבל כאשר נתנו ליהודים הצמאים נאדות מלאים אויר במקום מים וכך מצאו את מותם. המיצעד שלנו הזכיר כל כך את הימים ההם. אותם יסורים, אותם זכרונות.

בערב יום הכיפורים גמרתי בדעתי לקיים „סעודה המפסקת״, אם לא באכילה הרי לפחות בשתיה. עלה בידי למצוא פחית שימורים חלודה ומדי פעם בעברנו ליד איכר פולני העומד ומחלק מים לשבויים הפולנים הייתי מפקיר סוסי קופץ ושואב מהדלי, ונחפז לשתות בטרם הפקח הגרמני יבחין בי. כמה פעמים נתפסתי וספגתי מכות, אך היה כדאי. חשתי כי הצלחתי בדבר בזכות ערב יום כיפור שבו מצוה לאכול ולשתות. ואולם אחרי כמה „פעולות״ שעלו יפה חזרתי פעם עם פחית המים ונוכחתי כי אחד משני הסוסים נעלם. נתתי חשבון לעצמי מה פירושו של דבר. הן היה זה משחק בעצם חיי. לכולם 2 סוסים ולי

רק אחד. מיד קרב אלי הפקח הגרמני והודיע כי פירושו עונש מות. למזלי נמצא קצין אוסטרי שקרב והצליף על פני במגלב גומי ואמר לפקח כי עוד הערב יערכו לי משפט על איבוד סוס צבאי והוא כבר יסדר את הענין. כך מנע שהפטרול המפקח עלינו לא יקחני בעצמו ואולי גם יבצע את הגזר. לאחר מכן השיג אותו קצין אי־אן 2 סוסים והביאם אלי, ולפנות ערב סמוך לשעת „כל נדרי" בבואנו למחנה הזמני ללינת לילה היה בידי סוס אחד מיותר. (מענין, כי מיד בלילה הראשון במחנה נארול קרב אלינו בשעת חצות גרמני וניחמנו „שלא לתמיד יהיה זה כך"...). בערב יום הכיפורים עברנו על יד סטאראדז'יקוב. כמה רוצחים גרמנים מבין המשמר שלנו באו חמושים באקדחים והתפארו בפני חבריהם שזה עתה ירו ב־3 יהודים, בליל כל נדרי שהינו בשטח גדול פתוח מוקף בנשק אוטומטי ומדי פעם נורו יריות כדי להבהילנו לבל ננסה לברוח.

ביום כיפור בבוקר הציבונו הגרמנים — שידעו כנראה מהו היום הזה — בקצה ממש של שורות השבויים כדי שהמשמר המקיף את הצועדים יוכל לשים עלינו עין במיוחד. אותו יום לא נתנו לנו סוסים ואולם תחת זאת המציאו משהו מיוחד להתעלל ולהתקלס בנו. הם נטלו 2 ארגזי נשק כבדים וחיברו בשרשרת ותלו מדי פעם על שכם צועד אחר. וכשהלה צנח תחת המשא ולא יכול להמשיך הכוהו מכות רצח. כאשר כיבדו אותי בכך נענה ואמר אבי ז"ל שהוא יטול את המשא במקומי. מיד הרגיעוהו כי בשבילו יש להם לחוד, וזאת עלי לבדי לשאת. אולם אני גמרתי בלבי לא ליטול בשום אופן את המשא כי לא אוכל לעמוד בכך. רבצתי איפוא תחתי עם המשא באמצע הדרך. בינתיים החל טור הצועדים להמשיך בדרכו. קצין גרמני שעבר על סוסו וראני מפגר נטל ממני את מטען הנשק, תפס באזני ותוך כדי דהירה סחבני אחריו אל הטור. לטענתי שאינני בקו הבריאות ואיני יכול לסחוב את המשא הכבד השיב שאם אינני בריא צריך לירות בי לבל אדביק אחרים.

חברי שמואל קויפמן הי"ד, בנו של המכונה השוחט האיזדיטיצ'י, אחד התלמידים המצוינים בישיבת חכמי לובלין שצעד יחד אתי, כיתפו עליו את המשא ואף ציוהו לשאת כידון שעל חודו נעוץ סידור. הם פקדו עליו להניף את היד כלפי מעלה ולא לכוף את המרפק אף לדקה. כבעל מבנה גוף חלש ואחרי כמה ימים של רעב וסבל לא יכול לעמוד בכך, והם תקעו לו את הכידון במרפק.

כדי להכעיס כנראה, חילקו לנו דוקא ביום הכיפורים אחר הצהריים זו הפעם הראשונה ספל מרק. לעת נעילה לערך לא יכול עוד אבי להמשיך ללכת. רגליו היחפות חובלו ונפצעו באבני החצץ הפזורות לאורך כל הדרך. אז תקעו לי גזיר־עץ להחזיק תחת הזרוע ובשניה ציווני לתמוך באבי ז"ל. החלו מלקים באבי ועלי פקדו לשיר. באורח לא מודע עלה במוחי הלחן של „אם אמרתי מטה רגלי". כשנתחוור לי אחר כך איזה לחן שרתי בעת רצון של נעילה חשתי התחזקות ותקוה כי שעת „חסדך ה' יסעדני" קרובה לבוא. עברנו את הסאן בדרך לשיניבה. ובמוצאי יום כיפור עצרנו ללון בשדה נרחב. באותו זמן מנה הטור שלנו למעלה

מ־20 אלף חיילים פולנים שבויים. אזרחים היו רק בני קבוצתנו יהודי פולין. ירד גשם קל. רצוץ לחלוטין ואין אונים רבצתי על האדמה הלחה. מצאנו כמה צנוניות חיות, אך אלו הזיקו לנו. הכל נראה כה חסר תקוה. לנוכח מצבי יצא אבי ז״ל עם צלוחית על פני השטח לחפש עבורי מים. עבר זמן רב והוא טרם חזר. חרדתי מאוד לגורלו ומשלא בא עד הבוקר החלטתי יחד עם חברי שמואל קויפמן הי״ד לתור אחריו בשדה הגדול. בשוטנו על פני מחנה השבויים הגדול הבחנו באדם אזרחי לבוש שחורים העומד ועושה מסחר עם הגרמנים (הוא קנה אצלם סוסים). לפתע פנה אלינו באידיש: „יהודים, מה מעשיכם פה?" סיפרנו לו כי עצרו אותנו על סמך עלילה כי ירינו על גרמנים ושאנו מחפשים את אבי ז״ל. הוא רמז שנלך אחריו וציווה להסתתר בתוך תבואה בשדה ואגב כך הורה על שביל שבו נלך אחר כך אל בית יהודי שיחביאנו בגג ביתו. משראו יתר יהודי קבוצתנו שגם אנו עקבותינו נעלמו הסיקו מכך שיש מן הסתם דרך מנוסה וכולם התחבאו במקומות שונים סביב שדה המחנה. אירע גם שאחד הסתתר בערימת שחת ושם במקרה נותר על עמדו משמר גרמני לאחר שמסע השבויים עזב את המקום. הלה נשאר איפוא תקוע בערימה יותר מיומיים עד בוא ההזדמנות להחלץ משם.

מה אירע לאבי ז״ל? בתורו אחר מים עבורי כשרק תחתונים לגופו ובלי נעליים (כי את יתר הבגדים נטלו ממנו) הרחיק ללכת עד שיצא מתחום המחנה, ואמנם מצא מים וניסה לחזור אל המחנה, אלי. אולם הבחין בו פטרול גרמני שהחליף זה עתה את המשמר הקודם ולא ידע כנראה שבין החיילים השבויים יש גם אזרחים יהודים. באיום לירות בו לא הניח לו להכנס למחנה. לא הועילו הטענות כי השאיר שם בן ואף הוא עצמו מעצורי המחנה. הוא נאלץ לעזוב את המקום מתוך חרדה עמוקה לגורלי. ברם זו היתה ההתחלה לשחרורה של הקבוצה כולה. כשצעדתי לאחר מכן מכפר לכפר בדרך הביתה קבלתי בכל מקום דרישות שלום מאבי שהקדים ועבר בכל המקומות יום אחד לפני, וכל הזמן התלונן על הבן שהשאיר בידי הגרמנים. הגענו עד צישינוב. שם פגשנו כבר את הצבא האדום ויהודים נשמו קצת לרווחה.

ביום ראשון של סוכות בבוקר פנינו להמשך הצעידה. בבואנו לנארול סיפק לנו דודני עגלה לטומאשוב. הורינו, חברים וקרובים שכבר לא ציפו לראותנו שמחו בנו שמחה גדולה, אך השמחה לא ארכה זמן רב. מיד ביום שני של סוכות ה־24 בספטמבר פורסם ענין החוזה הידוע לשימצה מולוטוב־ריבנטרופ לפיו עוברים טומאשוב וכל יתר השטחים עד הבוג לידי הגרמנים. בעיר קמה בהלה איומה. המקרה עם הקבוצה שלנו עורר פחד מוצדק מפני הגרמנים. בשבת בבוקר נקראתי בתור עד־ראיה למסור עדות בישיבה מיוחדת בבית ר' יעקב לדרקרמר הי״ד בנוכחות הרה״צ ר' לייביש רובין זצ״ל ורבים מחשובי העדה, ולאחר ששמעו מפי דין וחשבון מפורט על כל מה שעבר עלינו החליטו להמליץ בפני כולם להמלט מפני הגרמני ולעזוב את העיר. או החלה המנוסה בהמון מטומאשוב. הואיל ואבי ז״ל חזר כשהוא חולה חיכינו כמה ימים עד

שדודי ר׳ מיכל שפרן הי״ד הגיע בשמחת תורה מסוקול ומסר כי הרבי מבלז זצ״ל בא בשמיני עצרת לסוקול ואמר כי זוהי מצווה לברוח ואפילו ביום הכיפורים שחל בשבת. — ואולם בימים המעטים עד שעזבנו את טומאשוב התנהלו בביתנו ויכוחים לוהטים הלהפקיר עיר יהודית בת מאות בשנים ולערוק ממנה. ר׳ פנחס באראס ור׳ יעקב ארביספלד מ„המזרחי״ היו אז מבקרים בביתנו יום יום, והם תמכו בעמדה להישאר בטומאשוב ולא לצאת בדרכי נוד. ורבים מקבוצה זו נשארו אמנם בטומאשוב עד גל העקירות לצישינוב ובלז׳יץ ששמו קץ לישוב המושרש מזה דורות בטומאשוב־לובלסקי.

חורבן ואבדן
טומאשוב (לובלסקי)
(ליום השנה ה־17 של עיירתנו שחרבה)

יעקב שווארץ

בלחש ובבדידות אשפוך בתפילתי —
את יקוד האש של כל קהלתי.

שנים כבר חלפו, וכמו לא אירע דבר —
עיירתי לא ראיתי מאז ועד יום השנה השבעה עשר.

לבטח לא הייתי מכיר את העיירה —
כי הכל גז, עלה באש הבעירה.

כאבה ואנחתה של האם הנלבבת —
שעלתה ביקר ובקדושה באש השלהבת.

אין עוד חנויות יהודים בכאן —
יהודי העיר היקרים אינם הולכים עוד לבית הבלן.

ביום ששי „לבית הכנסת" השמש שוב אינו דופק —
ירו שרפו חנקו הרוצחים החומים זרע עמלק.

מכוסה בעשב הדרך לבית הכנסת —
אין גג, אין דלת. בחלונות אין זכוכית, אין רשת.
הכתלים הקדושים נותרו מיותמים —
כל היקר שודד וחולל בידי חיות הדמים.

גברים, נשים, כמוטות רמים —
גוועו ברעב בצמא ביסורי־דמים.

אין עוד נוער יהודי שופע חדוות —
אפרם מפוזר ומפורד על פני שדות.

גזרות מרות וטבח אימים מדי שבוע בשבוע —
תבל החרישה לשברנו שקטה בלי לנוע.

גם היום קיים בטומאשוב היריד של יום ה׳ —
אך אין עוד סוחרים אחר קציר הדמים והדווי.

אין שומעים עוד זמירות וחדוות ילדים —
ליקאן וזאבורסקי פשטו בחנויות יהודים.

יוז׳ק העקום כעכבר קטן —
דבר לא יאה לו רק בית בורנשטיין.

נאשינסקי קוטל החזירים בעל הטחנה היהודית —
לצערנו הרב את חפצו השיג.

יאנק הסנדלר וויצק בארטיק —
הם מנהלים את המנסרה היהודית.

יקירינו אינם עוד, עצמותיהם היכן —
ביערות? בשדות? איש לא ידען.

אין מצבה בבית העלמין, חשכה ואפרוריות —
מי ישא א־ל מלא רחמים, אם השמש איננו עוד.

ביראת הכבוד נזכור גבורינו היהודים ברגע האיום —
כשחיות הטילר בערו ושרפו וזרעו כליון.

קשה, מאוד קשה למצוא נחומים —
על כל צעד ושעל מרחפים הצללים.

לא נשכח את שעת הנוראות —
את אביך, את אמך — את הבית שאיננו עוד.

אחותי את ילדיך זכרי!!! זעקתם האחרונה
מאש ולהבה לנקם —

אל נקמות — — — וינקום נקמת דם...

לזכר אמי
אחי ואחיותי ז"ל

על החורבות

דוב בן דוד שוינדלר

כל ימי מלחמת העולם השניה, כמעט לא הספקתי לחפש דרכים בכדי להודע מה שהוא על גורלם של בני משפחתי שנשארו בטומאשוב עירנו תחת שלטון הרוצחים, ובפרט אחרי התגייסותי לצבא־הבריטי בהתחלת שנת 1943, כתבתי לצלב־האדום הבינלאומי, לקונסוליה־הפולנית בלונדון, לקונגרס־היהודי בארצות הברית, אבל מכל מקום קבלתי רק תשובת אחת, מצטערים, ולא יכולים לעזור. כשנגמרה המלחמה ב־1945 ונודע לעולם כולו, מה עוללו הרוצחים ליהדות הפולנית, עוד קוננה בלבי התקוה אולי בכל זאת נשאר מי שהוא ממשפחתי, ובהחלטה נחושה להגיע למקום בו השארתי את משפחתי ב־1940, התחלתי לתכנן את נסיעתי לפולניה, וזה לא היה מן הדברים הקלים. תחבורה לא היתה, והדרכים היו משובשים. באותו הזמן הייתי בעיר ונציה שבאיטליה, התארגנו, קבוצה בת 5 איש, ובינינו קצין בדרגת סרן, התייצבנו בפני המפקד, סיפרנו לו את כל האמת, וביקשנו רק חופשה ל־14 יום למילנו, מכונית עם דלק, ומזון לכמה ימים. קיבלנו את זה, אבל במקום למילנו נסענו לאוסטריה והגענו לוינה, בהשתדלותו של הקצין (היה לו חבר במשרדי 4 המעצמות), קיבלנו טופסים עם חותמות למעבר, ועל סמך אלו קיבלנו מהרוסים רשות כניסה לפולניה, ואחרי יומיים נסיעה הגענו לעיר הגבול צשין, שם שהינו שעה קלה, והמשכנו עד קראקא, במקום קיבלנו ממפקד הצבא רשיונות שהיה בכל הארץ לשבועיים. כאן נפרדה החבילה, ואני המשכתי ללודז׳, כאן נתקבלתי בכבוד רב, הייתי מהארצישראלים היחידים שהגיעו לכאן אחרי השואה, לא רציתי להתעכב, ולמחרת המשכתי לורשא. לא הכרתי את ורשא לפני המלחמה, אבל עכשיו צעדתי על חורבות. בבניין הקהילה בפרגה היתה הרשימה מכל היהודים שנשארו בחיים אחרי השואה, וגם מאלו שהתחילו לחזור מרוסיה. שעות על גבי שעות עיינתי ברשימות, אבל לא מצאתי שום זכר ממשפחתי. בכל זאת המשכתי ללובלין. זה היה בנובמבר 1945, הקור היה לבלי נשוא, רכבות היו מעטות, ואלפי אנשים חיכו לרכבת, שיכלה להסיע רק כמה מאות, וכשהגיעה הרכבת אחת ליום עלו הצעקות עד לב השמים, האנשים נלחמו ביניהם, והכניסה היתה כרוכה בסכנת־נפש ממש. הודות למדי קצין־בריטי שהייתי לבוש, נכנסתי בלי קושי והגעתי ללובלין, דרכי הראשונה היתה לקהלה היהודית במקום. ברשימות הניצולים מצאתי כמה מבני עמנו, מהיחידים

שנשארו בטומאשוב, וניצלו בה, ביערות הסביבה. לא יכולתי להציל מפיהם דבר על גורל משפחתי, אבל אחד אמר לי שלא נשאר אף אחד. דברו על לבי, לא לנסוע לטומאשוב, מפני שזה כרוך בסכנת־נפש, אנשי „איי.קיי." הורידו מהמכוניות כל מי שהיה נראה בעיניהם כיהודי, רצו גם לעכב בעדי, אבל לא יכולתי לוותר על ההזדמנות הזאת, והחלטתי למרות הכל, לגשת לעיר. אוטובוסים לא היו, ונסעתי במכונית משא. אחרי 6 שעות נסיעה, הגעתי למקום שנולדתי, גדלתי וחייתי 20 שנה, הלב דפק בחזקה, נפגשתי עם המציאות. דרכי הראשונה היתה לביתו של סמל בצבא־הפולני לפני המלחמה, גחובסקי. בהמשך רח' קרסנוברודסקי היכן שהורי התגוררו, מהתחלת שנת 1940, כל הדרך מרחבת דום־לודובי, עשיתי בריצה. מצאתי את הבית סגור, ירדתי לחצר, ושם נתקלתי במכשירים של בית החרושת לסבון של אבי, ולפי הנראה התעלפתי, היות בהתעוררתי ראיתי את עצמי שוכב בתוך השלג על הארץ, ונערה עומדת ושואלת למעשי כאן עניתי שמחפש אני את משפחת גחובסקי. נתנה לי את כתובת חנותה ברחוב לבובסקי, ושם מצאתי את גב' גוזובסקי. היא תיכף הכירה אותי, התייפחה וסיפרה לי על הכל. את אבי ואת מרדכי ז"ל, הוציאו ביו"כ תש"ד מאמצע התפילה באחד הבתים, והמיתו אותם ביריה ביער בורצקי, אמי ואחי הקטנים ז"ל, נשלחו בסוף שנת 1944 למקום שלא חזרו, אחותי שושנה ז"ל, נורתה ע"י פולני מטומאשוב, ברגע שיצאה מביתו של צרנופיק, איפה שהתחבאה במשך שנתיים.

הכל היה ברור. רציתי רק לרגע לגשת למקום איפה שפעם היה ביתי. קשה היה למצוא את המקום, היות וכל השטח היה חרוש, בני המקום הרסו את כל הבתים בסביבה וניקו את השטח. אחרי חיפושים, מצאתי את בור האשפה, שעמד פעם באמצע החצר, וככה זהיתי את המקום.

עמדתי על החורבות, שריד ממשפחה ענפה, ועיני זלגו דמעות, וכאן נגמרו האשליות, ופה במקום הזה נגמרה תקותי האחרונה.

נָחוּם הָעִוֵּר

יעקב שוורץ, קרית מוצקין

נחום העיוור היה בחור כבן 48 שנה, גבוה, רזה וכחוש כמקל, חוטם ארוך כנשר, עם זקן קטנטן קלוש ודלול, ועינים קטנות שכמעט ראו זוהר האור.

הוא הלך צדדי כאיש הרוצה לדחוק את עצמו בעד דלת צר, הוא נשא על ראשו כובע יהודי משומן, ועל בשרו בגד ישן, אם לא היה רוח בחוץ לא ראו האנשים חרפתו. הוא הלך יחף בקיץ ובחורף, כי על רגליו הגדולות הצבות אי־אפשר היה להשיג נעלים. הוא אכל מה שהאנשים נתנו לו; היה רעב תמיד ופניו היו עצובים.

נחום היה ממשפחה מיוחסת, אביו ר׳ משה גראף היה הגבאי אצל הרה״צ ר׳ יהושע׳לי זצ״ל. הוא היה למדן גדול. אמו הנקראת „ראשע הצדיקת״, רכשה לה השם הזה בצדקתה, יען כי מכל בית היה העול נטל עליה: לאחד נתנה חלות על שבת, להשני נתנה בשתיקה כסף שאספה בעצמה.

*

עוד בנערותו הראה נחום ידיעות רחבות בלימודו. אביו שכר בשבילו מלמדים הכי טובים (כך הוא סיפר לי בעצמו). שבע עשרה שנה הם גרו בכפר, עד שפעם אחת התרחץ בנהר; הגויה שקראו לה המכשפה, אחזה אותו בשעריו והוא התגושש אתה, ומזה פחד גדול נפל עליו, וכשבא לביתו השתגע והתחיל לנבוח ככלב, ומקול נבחתו התאספו סביבו הכלבים מהכפר. הוריו נסעו אתו אל רביים, והחליטו לעזוב את המכולת שלהם וקבעו דירתם בטומאשוב.

הרבה שנים עברו עד שהוטב לו מעט, אבל... עוד נשאר אצלו רשמים מאז, והוא היה סובב בעיר בעגול וצעק מזמן לזמן הע, הע־הע, או שמפזז ברגליו; אבל בזמנים שרוחו נחה עליו, בטוב, היה עונג רב לדבר אתו, לשמוע ממנו דברים טובים וחכמים. הוא ידע הרבה פתגמים. וסיפר לי מעשיות מרביים או ממה שקרא בספרים, וכמה אנשים שמעו דבריו הנעימים.

בקיץ היה נחום ישן בבית החסידים של הרבי ר׳ יהושע׳לי זצ״ל, ובימי החורף — בבית המדרש של החסידים, תחת התנור החם על הספסל. ואוי לו להעני שכל היום הלך וקבץ נדבות ובלילה בא לבית המדרש והיה עיף ורצה לנוח, מאחרי יום עבודה. בשעה מאוחרת בלילה קם נחום, הוא היה סובב הבימה והשולחן ומפזז ברגליו והיה צועק הע, הע־הע; אז נפל פחד גדול על העני ורץ החוצה מרוב פחד.

*

נחום, היה כמו שהיו קוראים אותו: „הלוח החי", הוא הודיע מתי להדליק נרות בערב שבת, ומתי יהי' ראש חודש והמולד, ובאיזה יום יהיה יום טוב וכן הלאה.

נחום היה מכיר ויודע כל אנשי העיר, זקנים וצעירים, קטנים וגדולים, גם גויים וגם המשטרה, וכל אנשי הכפר היה יודע שמותם. ומי שהיה בא אליו ושאל אותו דבר מה היה מכירו בקולו ויודע מי הוא השואל. נחום ידע גם שנותיו של כל אחד, וידע יום ה„יארצייט" של הנפטרים. ומי ששאל אותו על איזה ענין היה נותן לו כמה פרוטות. בימי שבתות היו באים כמה אנשים להמסעדה ולקחו בהקפה יי"ש ועוגות; ובמוצאי שבת ישב נחום עם בעל המסעדה וחשב לו

נחום העיור

מה שכל אחד לקח, ובעל המסעדה כתב בפנקסו כל מה שאמר נחום. לפעמים לקחו חמשים־ששים איש בהקפה.

גם בעל מנגן היה נחום, קולו היה ערב ונעים; ובלילות הקיץ בזריחת הלבנה היה מזמר פתגמים בניגון של גמרא.

*

זכורני, פעם הוא ביקש ממני שארשום ברכתו למשפחתו, שהחתונה היתה בעיירה טארניגרוד. הוא הקריא לפני ואני כתבתי הברכות:

גראטולאציאן
ווי רויזען זאל שיינען אייער נייער וועג
און גליקליך זאלען זיין אייערע נעכט או טעג;
עס זאל ווי בלומען אייער צוקונפט בליען
און מיט צארטע טענער אייער לעבענס ליד זיך ציען;
עס זאל מיט גליק זיך וועבען אייער נייער מארגען
און פערשווינדען זאלען ווערען אייער אלטע זארגען;
פון דעם גוטען און דעם שיינעם זאלט איהר אימער געניסען
און די ליכטיגע וועלט זאל אייך אימער בעגריסען;
איך גיב אייך מיין ברכה פון טיפען הארצען
און ווינש אייך אז דאס קערנדל פון גליק זאל ביי אייך זיך פערפלאנצן.
דאס ווינשט אייך בכבוד רב —
נחום גראף

בעברית;

ברכות
כשושנים תזרח דרכיכם החדשה
העושר ואושר יהי׳ לכם ירושה,
כפרחים יפרח עתידכם
שקט ושלוה יהיו חלקכם,
הדאגות הישנות יעברו מאתכם
ועולם הזוהר ידרוש שלומכם,
מאושרים תהיו כל ימי חייכם
מן הטוב והיפה תשבענה עיניכם,
ברכתי נובעת מלבי לכם
שגרעין הצלחה זרוע אצלכם.
מברך אתכם בכבוד רב —
נחום גראף

*

בימים הראשונים כאשר הגרמנים ימ״ש, התנפלו על עירנו טומאשוב, ראה רוצח אחד מס.ס. שנחום עומד ומפזז ברגליו על המדרגות של בית החסידים הבלזאי, ובקול גדול שאל אותו: יודע, האַסטו הונגער? (יהודי, אתה רעב?), וכאשר נחום היה מנענע בראשו: „כן״, השקיע הרוצח הגרמני את אקדחו בפיו וירה בו. עם המלות: „שמע ישראל״ — נפל נחום מהמדרגות, ויצאה נשמתו הקדושה.

כבוד לזכרו!

(תורגם מאידיש — מ. בן ישראל)

ח. י. לרר כותב:

לתיאורו של נחום הָעִיוֵר אני רוצה להוסיף, שהוא הי׳ נכדו של ר׳ נחום ווינשלבוים ז״ל שע״ש נקרא. אשת ר׳ משה גבאי היתה בתו. את ר׳ נחום ווינשלבוים יכולים לחשבו כטומשובאי, כי הוא הי׳ חתנו של ר׳ צבי (הרשל׳ה) אַדלֶר אחד מבעלי הבתים החשובים בעיר לפני מאה שנה. ביתו של ר׳ הרשל׳ה הי׳ במרכז העיר מול הכנסיה הפרווסלבית, ובניו גרו בו עד הסוף. לפי המנהג של אז אכל ר׳ נחום על שולחנו של חותנו כמה שנים אחר החתונה, אחר כך עבר לגור בכפר הַמֶר, זה כפר אצל העיר טרנגראד ששם הי׳ להרה״ג ר׳ חיים אלעזר ווקס זצ״ל בעל „נפש חיה״, בזמן שהי׳ רב בטרניגראד, ביח״ר לנייר, ור׳ נחום כפי שאמרו לי הי׳ המנהל של הביח״ר. ר׳ נחום ווינשלבוים ז״ל הי׳ תלמיד חכם גדול. בשו״ת „נפש חיה״ בחלק או״ח סימן לו משנת תר״ל בזמן שהי׳ כבר רב בקליש ישנו תשובה אחת לר׳ נחום הנ״ל, והוא מתארהו: „אל כבוד ידידי החסיד המופלג המאוה״ג מה״ו נחום ווינשלבוים נ״י״. והוא מסכים שם לדבריו. מזה נראה גדלו בתורה, וכל המשפחה של ר׳ הרשל׳ה אדלר — לו הי׳ שש בנות ושני בנים — התפארו בו. הוא הי׳ בא מפעם לפעם לטומאשוב, ביחוד לשמחה של המשפחה. לר׳ נחום ז״ל הי׳ שלשה בנים. שני בנים הגרו לפרנקפורט דמיין ואחד ר׳ יצחק גר בבלז. נדמה לי שקראו לו יצחק פוילישער והי׳ לו חנות של ספרי קודש, ובת אחת אשת ר׳ משה גבאי ואמו של נחום העיור.

בעונת השקיעה והגסיסה

ש. ל.

מעבר לגבול המערבי של פולין, ישבו הגרמנים והשחיזו חרבם, לקראת מלחמה העתידה והתמודדות עם העולם הגדול, אבל בשורה הראשונה קראו מלחמת תנופה נגד העם היהודי. גדודי הסער ופלוגות ראשי המות הכינו עצמם בכל זיינם לצעדם הבא, ומנהלם השד המחבל העמלקי האכורי הצהיר קבל כל העולם את תכניתו המדויקת, והיהודים מן ההמון הפשוט עד ראשיו ומנהיגיו מכל השכבות ומכל המעמדים, נרדמו — ישבו בחיבוק ידים, החרדים ומנהיגם לא התעטפו בשק ואפר לצאת ברחוב בעיר לזעוק זעקה גדולה ומרה, לא קראו לעצרת להתענות שלשה ימים ושלשה לילות אנשים נשים וטף, מנהיגי ישראל החולניים לא עוררו העם שיברחו לאן שעיניהם ישאו אותם, או יותר טוב יעפילו לכל פינה נידחת בקצה העולם אפילו לא יתנו להם רשות להכנס, הסתפקו במלחמה באיקאט נגד סחורות תוצרת גרמנית, בטחו עצמם על חוזה הצבאי של פולין עם מדינות המערב, ובכלל אמרו „הרוח אינו כל כך איום כפי שמציירים אותו"... כל תכניתו של „השמדת היהודים" אינה רק תעמולה זולה...

הם לא האמינו לדברי מלאך־המות שהצריח והצהיר ברבים, שהוא יגמור אחת ולתמיד עם היהודים, הוא יפתור את שאלת היהודים באופן סופי, היא יחסלם לגמרי מיבשת אירופה. צחקו ממנו שאלה דמיונות שוא! האמינו לידידים ולא האמינו לאויבים. כשהיטלער הצהיר כי הוא מתכונן להשמיד ולאבד היהודים לא האמינו לו, אבל כשידידים הבטיחו הבטחות שדופות מיד האמינו להם.

אמרו שסיסמאותיו המה רק הסוס שנוח לרכב עליו בכדי להגיע ללבות כל הגוים ברחבי העולם, אמרו שזהו דברי שוא שאי אפשר להשמיד, ולבער כל היהודים, העולם לא ישתוק, מצפון העולם יסעיר וימחה!!! וזנו עצמם ואת ההמון הרחב עם דברי בטלנות ודמיונות שוא.

בחיינו הציבוריים שלטה אז השיגרה — שטרם נגמלנו ממנה — והוא האמונה בועידות, החלטות, נאומים, הצהרות, סיסמאות ומחאות. בפולין היתה המנהיגות אכולה פירוד ופיצול במחלוקת ושנאת אחים ומלחמות בדתיים, דאגו בעד כיבוש הקהלות העניות, ולא דאגו איך להמלט מהמדינות שהאדמה התמוטטה תחת רגלם.

העם הי' ללא רועים, ובעוה"ר נתקיים בנו נבואת יחזקאל (פרק לד) שצווח: הוי רועי ישראל אשר היו רועים אותם, הלא הצאן ירעו הרועים, את החלב תאכלו ואת הצמר תלבשו הבריאה תזבחו הצאן לא תרעו, את הנחלות לא חזקתם

ואת החולה לא רפאתם ולנשברת לא חבשתם ואת הנדחת לא השבותם ואת האבדה לא בקשתם וגו׳ ותפוצינה מבלי רועה ותהיינה לאכלה לכל חית השדה ותפוצינה. ואם היו יוצאים מן הכלל נתבטלו במיעוטם.

במצב פרוע כזה פרצה המלחמה הנוראה. לכאורה המלחמה היתה באופן רשמי נגד ממשלת ועם הפולני, אבל למן היום הראשון סבלו בעיקר היהודים, ושנאתם העיוורת של עם הפולני נגד היהודים עזרה להם לגרמנים לעשות ביהודים כטוב בעיני שניהם, כי היו שותפים גמורים לחיסולם של יהדות פולין באופן אכזרי מאד.

*

אם ניצולו מעירנו איזה מאות משפחות הי׳ בזה נס, שטרם פלישת הגרמניים בפעם השני׳ התחיל בריחה ומנוסת בהלה לעבר גליציען ווהלין שנכבש ע״י הסאוויעטן אם כי יצאו בלי הצלת רכושם, הכביש העולה ללבוב דרך ראווא־זאלקוא הי׳ מלא מבורחים ופליטים, מי ברגל בילקוטו ותרמילו ומי בעגלה עמוסות ילדים ונשים, ומהם כחצי נשלחו לסיביר ולמחנות עבודה ברוסיא אשר חלק גדול מהם מתו שם מרעב ועגוים וצרות ותלאות, והנשארים נתפזרו בארבע פינות העולם רובם בארץ ישראל וארצות הברית.

ומה קרה? טומאשוב קהילתנו נשמדה, כמו שאר הקהילות בפולין, שתתה ומצתה כוס התרעלה עד קצה האחרון, רוב בני׳ היקרים נהרגו ונשרפו בכבשנים ותאי הגזים ע״י שטן המשחית ועוזריהם הפולנים והאוקראינים, ומקצתם נתפזרו בארבע פינות העולם, וקהילתנו נמחתה כליל מהיות עוד, וכהיום לא נמצא שם אף יהודי אחד.

שלש שנים נאבקו היהודים בני קהילתנו בשארית כחם עם מלאכי החבלה של הגרמנים והפולנים, שלש שנים פרפרו בכפות הטמאים של הרוצחים הגרמנים והפולנים השפלים, אבל מה יכלו לעשות אחרת בעת שהנחש כבר הקיף את כל גופם?

להתקומם נגדם?

הבה ונרדה לראות במצבם המחריד והמיואש.

מצד אחד עמדו קומץ אנשים חלשים רצוצים ושבורים שגורשו מביתם ורכושם נשדד, נשברה משפחתם, מוקף בים של שונאים צמאים־לדם, נשקם היחידי הי׳ נשימתם החנוקה ושביב התקוה, אולי יעלה בידם למרות כל העינוים לחיות לרגע השחרור ולזכות לראות במפלת הרשעים, ובעד הרגע ההוא, היו מוכנים לסבול כל יסורי תבל.

ולמולם חיילים גיבורים מלאכי חבלה של ס.ס., מזויינים מכף רגל ועד ראש, אשר לפניהם כרעו ממלכות אדירות, וכבשו כל ארצות אירופה.

נוסף לזה היו מוקפים בשכנים רעים. הפולנים, הרוסים והאוקראינים לא לבד שלא הושיטו להם יד לעזרה, אלא אף גם מקום ללון או מחבוא להסתתר לא נתנו להם. אדרבה, אם הי׳ להם חשד שבמקום פלוני מתחבא

יהודי, מסרו אותו ברצון, בסיפוק הנפש ובצחוק על שפתותיהם לסרדיוטים הנאצים *.

ובכל פעם שהגרמנים ירו או צלבו יהודי בפומבי, התאספו הפולנים בהמון חוגג לרוות נפשם השוקקה לנקמה ביהודים.

האחריות הקולקטיווית שהנאצים הטילו על הציבור היהודי, אסרם בכבלי ברזל והצמיד אותם לגעטאָ, כי כל אחד חשב מה יהי׳ עונש המשפחה או הציבור כולו, אם ינסה לברוח, או למרוד.

ואם כבר עלה לאיזה יחיד מאלף לברוח ליער מה הי׳ה סופו? הפארטיזנים של הא. ק. (ארמיי קרייאבי) ירו ביהודי טרם שהתנפלו על הגרמני.

ואם אחר כל אלה ההין מי שהוא להתחמק ולברוח מבין צפרני החי׳ הדורסת, לא הי׳ לו שום סיכויים להצלה. במצב כזה היו נמצאים מאוכזבים מיואשים ונדכאים, שהיו מוכרחים לבצע כל מה שיצוו אותם נוגשיהם, אפילו לחפור בור ולהניח עצמם שם בשורה כדי שיהא להם נוח לירות בם באופן הומאניטארי... היהודים היו בהכרה שהעולם נהפך עבורם לגיהנם, וכולם שונאים אותנו.

הגרמנים שאפו לברוא בגיטאות משטר חיים כזה, אשר תושביהם יגיעו בהדרגה לידי התנוונות מוסרית, בד־בבד עם התנוונות גופנית, וכבר אמר החכם: כל אשר יש לאדם יתן בעד נפשו, והגרמנים לקחו מאתם מקודם הכל, בעד החנינה להשאיר להם גיוום הערטלאי. ומפני זה רבים לא עמדו בנסיון המוסרי, וכדי להציל חיי שעה שלהם, נכשלו במדות מוסריות ואנושיות. זרקו להם מפעם לפעם גרעיני מחי׳, כדי שיתכחשו ביניהם בעת חלוקם, בן באמו יבגוד ואב את בנו ימכר בעד פרוסת לחם.

*

ואם בשלב זה של חיסול היהודים בטומאשוב המאורעות דומים לחיסול היהודים בשאר עיירות, ואין עירנו יוצאת מן הכלל, בכל זאת אנסה לכתוב פרטים אחדים ממה שנתברר לי ע״י עדי ראי׳ או מפי השמועה, כדי שישאר לדורות שידעו רשעת הגוים האלה.

תיכף בכבשם העיר אחר ימים אחדים מינו את מועצת היהודים, שנכנסו בתוכו יהודים ישרים עם כוונות טובות לעזור בכל מה שאפשר לאחיהם הנתונים בצרה. מה שנתהוה אחרי כן זהו ענין אחר, הם התדרדרו ביחד עם כל ההמון לעמקי התהום, אבל להאשים רק אותם בדרך כלל אי אפשר.

---

* ראה במד״ר (שמות ה יט) עה״פ ויפץ העם בכל ארץ מצרים, אמר להם הקב״ה למחר אני מביא עליהם מכות, והם אומרים „פרעה חטא ואנו לוקין?״ כיון שישראל יוצאין להביא תבן ולעשות הלבנים הי׳ המצרי רואהו בתוך שדהו ומשבר את שוקיו, לפיכך ויפץ העם. — וכשיבוא יום הדין הגדול כל אלה שעזרו ישלמו כפי גמולם.

כי השואה וכל מה שנתרחש בה איננה ניתנה להשיגה לאנשים שלא היו במחנות ובגיטאות, ושׁשוט הגרמני לא נצלב על גבם הכפוף. אנו נאלצים לגשת אלי׳ בחושים שאולים מעולם אחר לגמרי, כדי להבין דברים שאירעו בעולם אחר. וכל מי שלא שתה כוס התרעלה מכלי ראשון מיד מלאכי המות בעצמם, אי אפשר לו להגיע לזה, לכן אסור לגשת בכלים פשוטים למודד העובדות שנתהוו שם. מועצת היהודים נוסד על־פי פקודת שלטון הארץ, והם עומדים על גבם להיות מסייעים לדבר עבירה ובביצוע, והי׳ להם דין אנוסים.

אם כי מטעם צבא הכובש נאסרה השחיטה, בכל זאת ר׳ ברוך שוחט הי״ד, עמד על משמרתו עד שתפסוהו וקצצו אצבעות ידיו.

עד סוף תש״ב הי׳ להם מורה הוראה הרב מיארטשוב ר׳ פסח זיטזאמער הי״ד, מקוה ומרחץ.

מטעם ממשלת הכובש נאסר להם להתאסף אפילו לתפילה, נסגרו ונחרמו כל בתי התפילה שנשארו (אחר השריפה בתחילת המלחמה), והעובר על הפקודה נורה בו במקום. ובכ״ז התפללו במנין קבוע אצל רבי נחום שמש הי״ד, וכשהרגוהו עבר המנין לרבי שלמה אקסט הי״ד שהתפללו במחבוא עד חיסול אחרוני היהודים.

בפסח התאספו השכנים ואפו מצות כדת וכדין, ובשנה ראשונה ושני׳ לכבושם עדיין קבלו מצות מהדזוינט באמצעות מועצת היהודים בזאמאשטש (ראה פנקס זאמאשטש עמוד 1157). יהודים סיכנו את נפשם כדי להשיג אוכל כשר, עד מלחמת גרמניה־רוסיה התקיימו עוד מלמדים שלמדו עם נערים במחבוא, ביניהם כדאי להזכיר את ר׳ מאיר קלרמן ור׳ דוד אויפן הי״ד ועוד, יהודים חרדים סבלו רעבון ומנעו עצמם לצאת החוצה כדי שלא יאלצו לגלח זקנם.

*

ועתה אבוא בסדר כרונולוגי עד כמה שאפשר עד חיסול הישוב היהודי לחלוטין.

למרות זה שיהודי תושבי טומאשוב, רובם עזבו את טומאשוב תיכף בהתחלת המלחמה, בכ״ז נתיישבו בטומאשוב בערך ששת אלפים יהודים שבאו ממזרח וממערב, אפילו מווארשא ואפילו מאשכנז.

בטומאשוב לא עשו געטא מיוחד עם גדר מסביב, רק הוקצע עבור ישוב היהודים רובע מיוחד בפנה הצפונית של השוק הגובל עם רחובות זאמויסקי החדשה והישנה, שם הצטופפו כל היהודים התושבים עם החדשים. תיכף בהתחלה ביום 11 נובמבר חג העצמאות של הפולנים הטילו קאנטריבוציע מיוחדת על היהודים בסכום עצום. לא הועילו שום תירוצים שרוב תושבי העיר עזבו את המקום, ומועצת היהודים הביאו הסכום הנקצב במלואו.

אח״כ הקציבו למועצת היהודים לשלוח בכל יום איזה מאות אנשים לעבודה, וזו היתה עבודה במקום, בסקרוקין ביער ברחובות.

בתחילת עונת הקיץ 1940 אספו בערך שלש מאות אנשים מגיל 15־20 ושלחו אותם לישוב וויסאקיע־בארטאטשע, סמוך לזאמאשטש למחנה עבודה תחת משטר של פאלקס דויטשען שמה כבר הי' קיבוץ גדול של יהודים מעיירות השכנות זאמאשטש, קאמרוב, קראסינבראד, טושיוויץ ועוד. המשטר הי' איום, ועבדו עמהם עבודת הפרך בחפירת בריכות ובורות להספקת מים, השוטרים והמפקחים הכו אותם מכות רצח, ולא הרשו להם לקבל שום תזונה או חבילה מביתם, בעד חשד של נסיון לברוח נורה במקום בלי שום התראות ובלי משפט (ראה באריכות בפנקס זאמאשטש עמוד 1136־1137 בעדותו של גארפינקעל).

כה נשנה השילוח לעבודה בעיר ומחוצה לה עד פרוץ מלחמת גרמניה־רוסיא, ואז הורע המצב מאד. מתחילה חיפשו אחר אלה ששבו מחלק שכבשו הרוסים, אבל אח״כ התחילו לשלוח לבעלזיץ. לפנים אמרו לעבודה, אבל למועצת היהודים כבר היתה ידיעה שהם נשלחים לחסלם. מתאי־הגזים עוד לא שמעו, רק זאת ידעו בבירור ששם מבערים אותם מן העולם, ובאיזה מיתה לא ידעו. וכאשר בא מפקד הס״ס לראש מועצת היהודים הקדוש יהושע פישלזוהן הי״ד, לקבל הרשימה את מי לשלוח לבעלזיץ (כמו שסדרו תמיד הרשימות לשלוח לעבודה).

נתעלה אז הקדוש יהושע פישלזוהן בדרגא גבוהה של אהבת ישראל וקידוש השם, להפקיר חייו מתוך רצון חפשי כדי שלא לבגוד באחיו האומללים ושלא לחטוא נגד ד' ועמו.

השיב לו בזה הלשון: אדוני, אני יודע שהנני תחת ידכם לחיים או למות, לא מלאתי הפקודה ולא הכינותי הרשימה שאינני רוצה למסור את אחי האומללים לשילוח לבעלזעץ להומם ולאבדם! אני נתרציתי ונעניתי להיות ראש מועצת היהודים בעיר לשתף פעולה רק כדי לשמור החוק והסדר, אבל חלילה לי לתת יד לרצוח ולאבד את אחי, לא אתן ידי למעל הנורא הזה, תעשו עמי ולאשתי ולבני כטוב בעיניכם! אבל ידי ומצפוני ישארו נקיים!

הקצין של ס.ס. לקח האקדח וירה בו ומת על המקום, יהי' זכרו קדוש וברוך הי״ד.

העמידו אחרים על מקומו והם שיתפו פעולה, מתחילה שלחו הזקנים והחלשים וילדים ואח״כ מעט מעט את השאר.

הגירוש הכללי התקיים בערב שבועות תש״ב. נשלחו לפנים לציעשינוב ומשם הובילו אותם לבעלזיץ, ונשארו עוד קומץ קטן שעבדו בטארניוואטקע ועוד אחדים בעיר, אבל בתש״ג כבר לא הי' בנמצא באופן רשמי שום יהודי בטומאשוב. כדאי להדגיש שאף יהודי אחד לא ניצול בטומאשוב, הגוים לא רצו

להחביאם, אדרבא הם גילו מחבואות של חנה העלער ובני' הי"ד, של שלמה אקסט ובניו הי"ד, יומיים טרם שיצאו הגרמנים ובאו הרוסים.

כה נשקע ונחסל ישוב יהודי פורח ורענן ונשמד כליל הי"ד, ת נ צ ב " ה.

*

אבל ייאמר גלויות קבל כל העולם, אם כי הם לא בצעו ההריגות והשחיטות, אבל גם ידם היתה במעל הזה שנעשה נגד עם ישראל לעיני השמש. הם יכלו לפוצץ הכבשונות ועוד צעדים שהיתה חוסמת בעבורו הדרך לבצע תכניותיו המשחיתות. לא יועילו שום תירוצים ואמתלאות, גם מתרפה במלאכתו אח הוא לבעל משחית, עליהם נאמר.

אחר מעשה שכם שטימאו את דינה בת יעקב כתיב (בראשית לד כז): ,בני יעקב באו על החללים, ויבוזו העיר אשר טמאו אחותם'. וקשה למה נאמר אשר טמאו בלשון רבים הלא רק יחיד עשה הנבלה הזאת. אך מאחר שהדבר נעשית לעיני בני העיר והם שתקו, כולם אשמים בדבר, ולכן תלה הכתוב הפעולה עצמה בהם, ואמר אשר טמאו אחותם בלשון רבים. חשבוננו עם העולם הגדול והנאורי לא נחסל. בעת שמשפט השמימי ינקום נקמתינו מהגרמנים ועוזריהם בגלוי ובסתר, יפרע לכל אחד מאומות העולם כגמולם שגמלו אתנו. הקב"ה מאריך אף וגבה דילי', ותפילתנו: ולעגומת* נפש תנקום נקם במהרה בימינו ויקוים בקרוב "יום נקם בלבי ושנת גאולי באה".

---

* במחזור עתיק הנמצא בואטיקאן שהוא אינקובל ונרשם בספריה הוואתיקאנית 199 (ראה עלים לדוגמא לדוד פראנקעל, שנה ראשונה תרצ"ד־צ"ה, במאמרי א. פריימאן), שני דפוסים קדומים ובברכת הפטרה, במקום ולעלובת נפש תושיע במהרה בימינו, שם הגירסא ולעגומת נפש תנקום נקם במהרה בימינו.

איתא בילמדנו, אמרו רבותינו כל נפש ונפש שהרג עשו מישראל, כביכול, נטל הקב"ה מדם כל נפש ונפש וטובל פורפורין שלו (לבושו) עד שצבעה דם, וכשיגיע יום הדין ויושב עליו בבימה לדון אותו, לובש אותו פורפורין ומראה לו גופו של כל צדיק וצדיק רשום עלי' שנאמר ידין בגוים מלא גויות, באותה שעה מתנקם הקב"ה ממנו ב' נקמות שנאמר א־ל נקמות ה' א־ל נקמות הופיע וגו'.

ועיין בילקוט שמעוני (תהלים תתס"ט) שמביא דברי המדרש הנ"ל, ובמקום שהרג עשו כתב שכל נפש ונפש שהורגים גוים מישראל כביכול נוטל הקב"ה מדם כל נפש ונפש וטבל פורפורין שלו וכו'. ועיין באור החיים הקדוש (פרשת צו) ד"ה על מוקדה על המזבח וגו' וז"ל אומרו מדו בד ע"ד ארז"ל כי כל נפש שהרגו האומות מישראל על קידוש שמו יתברך, הקב"ה רושם מדמו צורת הנהרג, ואותו ילבוש יום נקם בלבו עכלה"ק.

בשנים של זועה

רחל שווארצבוים (קלארמאן)

נרשם על ידי יעקב שוארץ

אני יודעת, וכמעט בטוחה, כי אחרי קריאת תיאורי זה, שאגב אין בכוחי באורח פיסי למסור אף חלק עשירי ממנו, תחרשנה אזני הקורא מחיבוט האופנים, וזמן רב לא יוכל להשתחרר מאוירת הטרנספורטים וזעקות הפרא... כששטחה של פולין הוצף בנהרי־נחלי דם יהודי, כשענני עשן אדומים־שחורים של תאי־הגאזים הדולקים תדיר כיסו את עין השמים ——— וכי היו בכלל קיימים שמים באותם הימים? הן הטבע עצמו היה כה אכזרי ביחסו אלינו האומללים. מעין של דמעות חונק אותי עוד היום בזכרי כי תמיד לפני פעולת־השמדה של יהודים היתה הומה רוח כה חזקה כאילו מאה מכשפות תולות את עצמן; בלילה שכזה היה הרוח הגועש נושא בכנפיו ערימות זבל אל הצריפים המזוהמים; בלילה אשר כזה היו העורבים מקרקרים איומות — וכל זה עוד הגביר את הפחד, את האימה מפני המות המתקרב. בין ענני־הזעף האפלים המגובבים היה מופיע ירח גוץ, חיור שדמותו תמיד נעוה, ודומה היה שכל העולם הנה זה שוקע, ועוד לפני שיופיע כוכב־השחר הכל יהיה כבר מאוחר; כולנו נהיה כבר מגורשים, שדודים, מחוללים ונרצחים... כבר חלפו שנים רבות מאז ימי־הדמים הקושמאריים, ועדיין טריים בזכרון ובולטים בגוניהם מראות הזועה של הגיהינום שהתרחש על פני האדמה, ממש בלבה של אירופה, בתוך שנות מאה שופעת תרבות וציויליזציה. לא: מפצעי־הדמים לא ארפא עוד לעולם, אך באבלי על אחי ואחותי, ילדים קטנים, וידידים חסרי־אונים שנידונו לאבדון, ובהם הקרובים לי ביותר — הורי היקרים שמתו באורח טראגי כזה על קידוש השם — ישמש תיאורי זה זכרון־קודש לקדושים שניספו ביסורים איומים, שנקברו בקברות־אחים שונים, בקברות המונים לאין־קץ, החרושים חרועים על פני השדות של גלויות היהודים באירופה. ת.נ.צ.ב.ה.

פחדי הראשון בדרך מוארשה לטומאשוב

סמוך לפני פרוץ מלחמת־הדמים העולמית הייתי בוארשה, שם עבדתי בתפירה. האמת היא שאבי מאיר קלארמן ואמי התנגדו למסעי לוארשה, כאילו היתה להם הרגשה מוקדמת על החורבן הגדול העתיד להתחולל על העולם בכלל והעולם היהודי בפרט. ברם נמשכתי מאוד אל העיר הגדולה. העיירה הפעוטה והדלה טומאשוב שהיתה פורחת בשנים הקודמות במלאכה ובמסחר — כמו נרדמה לפתע. האנטישמיות החלה מגלה את צפרניה החדות

כלפי האוכלוסיה היהודית. נפתחו חנויות של נוצרים כמו „סאמופומץ" ואחרות שחטפו ממש את מעט הפרנסה מחנוונים יהודים עניים רבים, שישבו ימים שלמים בפתחי־חנותם וקראו עתון. בעיירה השתררה אוירה קודרת. הפועלים החלו מהלכים בראש מורד. בעל־המלאכה חיסל את סדנתו. האבטלה גדלה מיום ליום, ופועלים רבים עקרו לערים גדולות. ואז גם אני נסחפתי, ואת הורי ניסיתי לשכנע כי רק בוארשה אעלה ואצליח. הם הסכימו בלב כבד מאוד, ואני נסעתי.

כפי שכבר הזכרתי עבדתי בוארשה כתופרת בפירמה גדולה מאוד, וכל יום למדתי יותר וידעתי יותר. אך באותו זמן טרם ידעתי כי גורל האדם, שהוא כה רגיש, יגרום לכך שאדע את המקצוע בכדי שהוא יעמוד לימיני בימי־הדמים של מלחמת־השואה ואולי יציל את חיי העלובים והחשוכים שחייתי אז. כעבור זמן־מה פרצה המלחמה. הכל סגור ונעול, אין רכבת אין אוטובוס, מחשבותי נצנפות כערפלים כבדים איך וכיצד באים לטומאשוב, למשפחתי. בכיתי ויללתי בלי־הרף מיראה להיות לבדי בסופה שקמה. פגשתי במקרה קבוצת־אנשים שיצאו לדרך, פשוט ברגל, מי ללובלין מי לזמושץ׳. יצאתי אתם. בדרך תקפני הפחד הראשון. ההפצצות היו איומות, יריות מכל עבר. לאן שעיני מביטות — דליקה. משפחות יהודים עם פעוטות נסחבו בקרונות איכרים עם כלי־מיטה אנה ושוב. חשתי ממש כי לבי הצעיר עומד בי מפחד. כך נגררנו ארבעה שבועות תמימים, במקום שעשינו ביום לא היינו בלילה. עייפה, רצוצה, חצי־מתה ובעלפון הגעתי לטומאשוב.

בואי לטומאשוב

כשנכנסתי אל ביתנו מיד חשכו עיני. את הורי לא הכרתי כלל. ככה קפצה עליהם לפתע הזקנה. לשאלתי „מה נשמע פה?" פרצה אמי ע"ה בבכי ושתקה בעקשנות. אך יש שתיקה הזועקת יותר מכל הדיבורים והזעקות. היא המסכנה לא רצתה אז לגולל לפני את מגילת־העינויים והיסורים ומעשי־הפשע האיומים שעוללו בזמן כה קצר נגד האוכלוסים היהודים בטומאשוב. שתיקתה אז הילכה עלי אימי רעמים, הצליפה ממש ברקים על פני. בקדרות ודכאון צנחתי ארצה. למחרת ראיתי כבר בעצמי את השבר הגדול: כמה רוצחים של הגשטאפו הובילו קבוצת יהודים תפוסים לעבודות כפיה. כנמרים משתוללים הרעימו בעיות: „אתם יהודים שורצי כנים, מלוכלכים", ותוך כך היכו באלות־גומי על הראשים. נתקפתי פחד איום שהמית בי כל תקוה ואמונה. כצל שחור נפרש סביבי הפחד. מה עושים? איך ניצולים? אבי ע"ה שילם לנוצרי מכיר סכום כסף מסוים על מנת שיבריחני את הגבול לראווה־רוסקה, ואני לבשתי בגדי־איכרים ובלב כבד ושבור נפרדתי מיקירי. אבי ע"ה זעק מאחרי בקול כבוש: „אני מקוה רחל'ה שתחיי ותעברי את הזמן הנורא של פשעים, של כולו חייב". ואני הגעתי בשלום לראווה־רוסקה אל הסובייטים, ונשמתי לרווחה.

חיי הבודדים בראווה־רוסקה עד שפרצה מלחמת גרמניה־רוסיה ביוני 1941

לראווה הגעתי בלילה מאוחר מאוד, אך הרחובות היו עוד מלאים מטיילים, הרבה מאוד יהודים, ודוקא בני טומאשוב, וכולם כאחד סחים מה רע ומר להם, כיצד הם מתגוללים בבתי־מדרש ובבתי־כנסת, חלקם אין להם ממה להתפרנס ואין להם כניסה לשום מקום, כי הפליטים הביאו מחלות וכל מיני פגעים; ויש עומדים להבריח את הגבול חזרה לטומאשוב, כי אינם יכולים עוד להחזיק פה מעמד. חלק אחר עומד לעקור לרוסיה, משם שולחים מזמן לזמן רכבות, מטעם השלטון הרוסי, וכל הרוצה יכול לנסוע. כשתיארתי לפניהם בקיצור את הגיהנום בו שרויים היהודים בטומאשוב, כיצד מלאך־המות פרש שם את כנפיו השחורות בלי לחון איש, צעיר וזקן; כיצד הרוצחים הגרמנים זורעים מות על כל צעד ושעל — נשתתקו כולם בפיות פעורים, אך לא הכל האמינו לי ובו במקום אמרו שאני מפריזה. ורבים רבים מאוד מבני טומאשוב אמנם חזרו לשם, ואכן שילמו המסכנים אחר כך ביוקר רב מאוד.

סבי ע״ה, ר׳ חיים פרשטמן ומשפחתו שהיו כבר מזמן בראווה שמחו בי מאוד. אף הוא סח לי מה רע ומר פה, וכי הם החליטו לעקור לרוסיה.

אחרי כמה ימים השגתי עבודה בתפירה. הרבה לא הרווחתי, בקושי יכולתי להתקיים. אך את הכל הייתי מקבלת באהבה אלמלא ההרהורים יומם ולילה בתארי לי את המצב האיום בו שרויה משפחתי. לילות שלמים הייתי שוכבת ובוכה על גורלנו.

באחד הימים נפרד ממני בלבביות סבי ע״ה ומשפחתו, שעזבו בדרכם לרוסיה. אמנם עז היה רצונו כי אסע עמם אך סירבתי בהחלט, שכן חזקה בי האמונה כי הנה־הנה יקיץ הקץ על כל הצרות, וחפצתי איפוא להיות עם משפחתי השרויה לא רחוק מכאן. כך נמשכו חיי הבדידות שלי בימים קודרים ולילות של נדודי־שינה עד — עד ליוני 1941 כשפרצה לפתע מלחמת־הדמים הגרמנית־רוסית.

דרכי חזרה לטומאשוב וחוויותי האיומות החדשות

השמש שקעה בים של אש ודלוקה בתבערה לוהטת גלשה אל מאחורי האופק ונעלמה, בהותירה אחריה לזמן רב פס רקיע בוער אדום כדם. הרחובות מלאים אנשים, אצים אנה והלום, פוכרים ידים, בוכים ומיללים, הן פרצה המלחמה שכה הרבינו לרעוד מפניה. הנה מדברים, והנה מפציצים, וכבר יש הרוגים, יורים מכל צד. ולפני הכל שומעים כבר את הקולות הפראים של הרוצחים הגרמנים ואני שוב במצוק, שוב באש. אני עם עוד כמה משפחות מטומאשוב הפלגנו בדרך חזרה לטומאשוב. בקושי נגררנו לשם על פני

שדות ויערות. כשנכנסתי אל הורי התנפלו עלי בבכי של עוית. מעין של תוגה נשקף מעיניה של אמי ע״ה. היא הסתכלה בי במבט מבולבל, אף לא טרחה לנגב את הדמעות. כאבה היה נוקב ועמוק עד שלבי נלחץ במועקה.

מיד למחרת היום מקבלים הורי הודעה שהואיל ובתם באה מרוסיה עליהם להכניס סכום גדול עבורי כופר נפש. פרצה יללה בבית, היכן נוטלים ממון כה רב. אך אין תירוץ. מחר ב־8 בבוקר חייבים להכניס את הסכום. אמי ע״ה לקחה שרשרת־זהב שעוד היתה לנו והלכה למכור אותה לכומר הפולני. היא ספרה לכומר את הכל. הלה נטל את השרשרת ושילם באומרו: „הצילו את ילדתכם״. אמי הודתה לו ברוב לבביות ופנתה לדרכה. למחרת היום שילמה עבורי את הסכום. כך נאלצו לשלם כל המשפחות היהודיות שבאו מראווה סכומים גדולים ועצומים כופר נפש. למותר לציין כיצד פעלה מכונת־הרצח הגרמנית בדיקנות בכל הפרטים, כך שכל יהודי הבא מהיכן שהוא, מיד ידע זאת הגסטאפו. מובן שלא חסרו מלשינים, מודיעים מכל המינים. ואלפי עיניים בלשו אחר כל יהודי.

אחר זמן קצר נכנס גרמני ואומר שהוא יודע כי אני תופרת ואוכל אולי לתפור דברים שונים עבור משפחתו? „כן״, עניתי ונאחזתי בכך כבמציאה נדירה התחלתי לעבוד עבור משפחתו והוא שלח עוד גרמנים, ואני הודיתי לאל על שכולם היו שבעי רצון מעבודתי. גם קבלתי רשיון מיוחד ז.א. כרטיס עבודה.

העלילה שאני קומוניסטית

בוקר אחד נכנס איש הגסטאפו פרוקופ ומודיע כי בידו צו שעלי ללכת עמו כעצורה בתור קומוניסטית. הוא נותן לי שהות 5 דקות ואוכל לקחת עמי מה שארצה. הורי פרצו בבכי מר ובקשו רחמים והוא עמד קר־רוח ושרק לו איזה פזמון. גם אמר כי ראשית־כל יוליכני אל ראש הס.ס. זיידל. לשמע שמו חלף רעד בגופי. ראש ס.ס. זיידל היה בעל קומה בינונית, רחב כתפיים, פניו ניתנו להשתנות כל שעה, הנה היה מתוח בחומרה עם עיניים מובלטות בקפידה כדספוט, ובעוד רגע נתחייך בסאדיזם כשויתרו ונכנעו לו. הפגיעה הכי קטנה בהוראותיו לא עברה ללא עונש. על איחור הכי־פעוט במשהו היה יורה למות כשבידו האחת האקדח ובשניה תפוח שהוא נוגס. מי זה יוכל לתאר לו מה התחולל אז בלבי. כשהכניסו אותי אל הרוצח זיידל, כשרק ראיתי את עיניו הרצחניות — ניטל ממני הדיבור מרוב פחד. נשארתי עומדת כפופה, מכווצת, כאילו כל הגלות היהודית הוטלה לפתע כנטל כבד על כתפי הרפות.

הוא פרץ בזעקת־פרא: „את קומוניסטית מחוצפת שכמוך! לפנות אל הקיר! ידיים למעלה!״ והחל מטפל באקדח. כשראיתי את המות לנגד עיני שבה אלי רוחי. פרצתי בבכי עז, נפלתי לרגליו ובקול קורע לב אמרתי לו כי הנני עוד ילדה ולא יודעת בכלל מה זה. בו ברגע יצא. לא אדע אם

קראו לו. אך בעד הדלת שהשאיר קצת פתוחה הבחנתי כי אחד נותן לו שני בקבוקי יין־שרף ומדבר עמו משהו. מיד נכנס אלי בחזרה וצעק יותר מקודם: „החוצה קומוניסטית חוצפנית!". כעלה נידף השתרכתי בקושי החוצה, ובבואי הביתה התעלפתי. לא ראיתי את השמחה הגדולה של הורי על שניצלתי וכאילו חזרתי מהעולם ההוא.

כך הלך והורע המצב מיום ליום. כל יום וכל לילה היה מאבק איך לחיות את היום. החלו שואפים לעבודה, כי כל שבידו כרטיס־עבודה זכותו לחיות. אבל אחר כך כבר החלו לא לשוב מעבודת־הפרך האיומה. מקרה ראשון היה משפחת שווינדלר עם ארבעה בנים. בתום העבודה ציוו עליהם לחפור בורות וירו בהם, והודיעו למועצת היהודים להביאם לקבורה. מיד נשאם ר' נחום צוקר ע"ה על כתפיו אל בית העלמין. לפתע ראינו את החורבן הגדול. מה לעשות? שמעון גולדשטיין, בנימין בלוזר, גרשון גורטלר, מאשה רוטנברג ואחרים היו מתגנבים בחשאי מזמן לזמן למרתף שהורי רבצו בו במסתור, ופעם גם החלטנו להתקין לנו בונקרים ביער, אך הדבר לא יצא לפועל כי צריך היה לסכן יותר מדי.

מסע ההשמדה לצ'שאנוב

מסע ההשמדה הראשון היה במארס 1942. לפי פקודה צריכים גברים ונשים להתייצב במשך היום במגרש זה וזה. שלוש יריות שימשו סימן להתחלת המבצע. מיד נשמעו זעקות־הפרא של מובילי־הקבוצות ונותני־הפקודות. הם ניצבו במצב־הכן קרבי מלא, ערוכים פה ושם בקבוצות, בסדר איסטראטגי מתוכנן כמו בתמרונים שלפני התקפה על האויב וכי קל הוא הדבר, הרי יהודי טומאשוב ונשיהם וילדיהם מאיימים על הרייך הגרמני, והאשמים הראשיים במלחמת העולם הרי הם היהודים. עוד קודם לכן קיבלו כל הלוחמים מנות י"ש בחלוקה. זאת קיבלו לפני כל שחיטה, כי בכך משיגים תוצאות יותר טובות ועצם ה„עבודה" היא זריזה, נועזת, ופראית יותר. ראינו לעינינו את האסון הגדול. גברו המהומה והיאוש, היו רצים נפחדים ואבודים: היכן להסתתר? אנה נמלטים? לא לכל היהודים היו בונקרים או מרתפים, היו רצים אל שכנים, למקומות־סתר משותפים, אך הנה כבר מאוחר. הגרמנים מתהוללים ברחובות. קצת יהודים עשירים שמקרוב באו פדו את עצמם בסכומים גדולים ובמקומם החלו מחפשים את העניים. ברובים שלופים רצו הרוצחים מכל צד, תפסו מעמד ליד כל קיר כעמדות איסטראטגיות. מיד הדהדו יריות סדירות; זעקות־פרא של הרשעים, בכיות־ילדים, אנחות־פצועים. פה ושם חלף יהודי ומיד הכריעו כדור רצחני.

אני שכבתי בעלית־גג, תקועה בפינה, ומציצה בעד סדק צר. לפתע ראו עיני שמוליכים כבר את הורי עם הידיים למעלה. נאקה חנוקה פרצה מלבי שטוף־הדם, תלשתי את שערות ראשי ופרצתי בבכי מתיפח. כעת אני כבר בודדה כאבן. כך הוליכו כל פעם אחרים אל נקודת־האיסוף. חלק לא הגיע כי נורו עוד קודם.

את כולם הובילו לצ׳שאנוב ומשם לבלז׳ץ. אחי בן ה־12 התחמק וחזר. את שמחתי אין לתאר. כשראיתיו סדרתי אותו אצל גוי, תמורת כסף כמובן.

יהודי טומשוב מובלים לצשנוב

אחר מיבצע הדמים לא יכולנו עוד לשוב אל עצמנו. חלק מסוים של יהודים שהיו מוסתרים באו בחזרה, לבעלי כרטיסי־עבודה היתה להם הזכות לחיות לפי שעה, ואני ביניהם. מאמי ע״ה עוד קבלתי אגרת והיא כותבת כי אחת תבקש מאת ה׳ שישאר זכר, שאני אשאר בחיים. אך אוי ואבוי לחיים כאלה, הפחד והאימה יום־יום, הרעב המוצץ את שארית הליח מהעצמות. אך סאת־הצרות רחקה מאוד מאוד מהיות גדושה.

המסע לבלז׳ץ

ביום שני של שבועות אותה שנה היתה האקציה (מיבצע השמדה) השניה. בדחף עוד יותר גדול, כחיות־טרף, התרוצצו הרוצחים, חיפשו, חיטטו בחורים, במרתפים ועליות גג, וסחבו יהודים אל נקודת־האיסוף. מי שלא יכול היה ללכת נורה במקום. חזרו ונישנו המראות של האקציה הראשונה. אותן צווחות־הפרא, מהלומות על הראשים, דריסת־תינוקות ברגל, צעקות ובכיות — קרעו ממש לבבות. הפעם הסתתרתי במרתף מוסווה.

כפי שסיפרו לי אחר כך היה ליהודי אחד „מזל״. כשעלה על העגלה נפח את נפשו. גופו המת נשאר שכוב בצפיפות בין האנשים החיים. כשהיו כבר

עמוסים כל הקרבנות שאל אחד את הגרמנים מה לעשות עם המומתים המתגוללים? להטעינם בין החיים — היתה התשובה. „לצאת למסע" — רעם האוברשטורמפירר. לקול בכיות ויללות קורעות־לב זזו העגלות מהמקום, את כל הקרבנות האומללים הובילו לבלז'ץ להשמדה.

ללא יהודים

למחרת אחרי האקציה השניה דמתה טומאשוב לבית קברות. הבתים הרוסים ושדודים. ניצלו מספר יהודים מועטים מאוד שהיו מוסתרים היטב, יתומים ששרדו, אלמנות, ונפשות גלמודות ורצוצות. את אנשי מועצת־היהודים חוננו בינתיים הרוצחים. פרט ליהושע'לה פישלזון ע"ה שעוד לפני זמן רב שלח יד בנפשו. היו שאמרו כי הרוצחים ירו בו, באשתו ובילדם על שסירב לתת יהודים. במקומו נעשה ליושב ראש אבא ברגרבוים הי"ד. כך התחלנו מעט השרידים להתענות שוב בהסתר, והיינו נפוחים מרעב ומפחד תמידי מפני המוות המתקרב.

אחר זמן קצר, מאוחר בלילה, דופקים על המחבוא שלי. נבהלתי חזק מאוד כאשר קראו בשמי ואמרו: „מהרי לרוץ ולברוח, גם אני כבר בורח". היה זה יהודי שעבד אצל הגרמנים במשרד העבודה. מיד הודעתי למי שיכולתי, אך לא האמינו. יהודי אחד חרף את נפשו וניגש אל ביתו לראות. הדלתות והחלונות היו כבר עקורים והכל שדוד. ביום ששי ברחתי לטארנוואטקי. בדרך כבר שמעתי את היריות. טומאשוב נותרה ללא יהודים.

חוויותי בטארנוואטקי

כשבאתי לטארנוואטקי ראיתי רבים מבני טומאשוב שעבדו שם קשה ומר, בלי תשלום רק עבור קצת מזון, בעבודות שונות. ליהודים אלה היו כמובן כרטיסי־עבודה. גם פועלים נוצרים עבדו בעבודות שונות, אך תנאי־העבודה ואורח־חייהם בכלל היו שונים לגמרי. לא ידעו שום פחד ואכלו לשובע. אני התייצבתי לפני מנהל ס. ס קינה עם כרטיס העבודה שלי כתופרת. הוא היה מרוצה, והתחלתי לעבוד בתפירה בשביל הפועלים הנוצרים בלי שכר, ומקבלת אוכל מאלה שעבדתי עבורם. ומזון היה לי בשפע עד שיכולתי פעמים רבות לחלק. שרר שקט יחסי. תדיר היה המנהל מרגיעני שלא יארע לנו כל רע תמיד היה מבטיח שאנו מביאים כאן תועלת בעבודה, ואמנם נסע תמיד ללובלין כדי לפעול להאריך לנו את החיים.

באחד הלילות בא במרוצה אחי הקטן שמואל שהיה מוסתר אצל גויה, מושחר, ערום ויחף, כי הגויה זרקה אותו. עיני חשכו. יעצו לי שלא לרשמו כי אז יהרגוהו. התחלתי להסתירו כל פעם במקום אחר.

פעם אחת מודיע לי המנהל כי מחר יקח אותי לטומאשוב כדי לתפור בשביל משפחתו המתגוררת בבית רוז'ה ברגרבוים. מאוד לא חשקתי, אך לסרב

לא יכולתי כמובן, ולמחרת נסעתי עמו. ישבתי ותפרתי שם. אשתו היתה מרוצה מאוד וטובה מאוד אלי. עיניה הרכות התכולות לא היו כשל אחרים למראה יהודי. מבטיה החמים הרגיעוני, אך לא יכולתי לשקוט בהרהורי באחי הקטן השוכב שם במקום־סתר, ובקשתי את המנהל להחזירני לטארנוואטקי לפחות ליום אחד. אך הוא דחה זאת בהחלט: „למה זה דוקא היום?" — שאל באירוניה. בקשתי את אשתו וממש בכיתי לפניה. היא לקחה פועל שלה שהובילני חזרה בעגלה קטנה לטארנוואטקי ואמרה לי כי בעוד יום־יומיים תשלח אחרי.

אחי שמח בי מאוד עד כי דמעות שטפו את פניו. נתתי לו לאכול מה שקבלתי מאשת־המנהל, ובלב הולם ורגש מנבא רעות הלכתי לישון. לפנות בוקר אני שומעת רעש איום וקולטת מיד את הצווחות הידועות היטב של הבריונים הנאצים. אני מציצה החוצה, כל היהודים כבר עומדים מוקפים רוצחי ס.ס. ועד שאני תוהה מה לעשות, מתחלחלת מפחד, כבר מקשים על דלתי: „החוצה חזירים ארורים!". יצאתי. הרוצחים מתרוצצים בפראות ויורים מכל צד ביהודים הבורחים. הנה חולף מאחרי ולאדק אטנברג (נכדו של יעקב'לה רופא) וסח אלי דבר־מה, וכבר הוא מוטל מת מכדור רצחני. מהרתי לגשת אל כל הלכודים שעמדו מוקפים רוצחים עם רובים שלופים. מבטי נדדו מהר פה ושם. את אחי לא ראיתי. רוצח אחד עמד עם רשימה ביד והקריא את השמות. על חלק אחד ציוו לפנות לצד אחד ולעמוד שם, וחלק אחר — לצד שני. רחל'ה פוטר הפילה את עצמה בבקשת תחנונים לרגלי הס.ס. והשליכה עליו כמה חפיצי־זהב, אך ללא הועיל. את חפצי־הערך לקח אך אותה ואת אמה העמיד בצד, בין הנידונים. שלושת אחיה לא הופיעו ברשימה ו ל פ י ש ע ה הניחום. עם סיום קריאת־השמות מודיע איש הס.ס. כי התופרת העובדת אצל המנהל בטומאשוב תֵּיָרֵה מחר ב־8 בבוקר. חרדה עברתני. והנה מובילים כבר קבוצה אחת ומכים בלי הרף. משליכים אותם על קרונות מוכנים. הצעקות והבכיות קרעו לבבות ממש. גרמני מדושן צעק ברוב הנאה סאדיסטית כדי שהכל ישמעו: „לצאת לבלז'ץ". וכמה עגלות מלאות עם 70 יהודים בערך זזו בכיוון לבלז'ץ. מהרבה מאוד משפחות לקחו את הילדים והותירו את ההורים, ולהפך.

החלו בגירוש הקבוצה השניה אך בכיוון הפוך, לזמושץ'. גם קבוצה זו מנתה מספר אנשים דומה. עמדתי כמבולבלת ולא ידעתי מה לעשות, איך לברוח כעת מפני המות ולמצוא הצלה לחיים. בו ברגע ספגתי מהלומה בראשי, צנחתי לארץ והרוצח עצמו נשאני ביד אחת והשליך אותי על גבי האנשים שכבר ישבו בעגלה. מראשי נזל דם אך לא חשתי כאב. כי לא ידעתי מה נעשה אתי. להכרתי שבתי רק בזמושץ', שם רידפו אל נקודת־איסוף שבה שכבו כבר מקודם עם הפנים למטה הרבה יהודים מורדפים ממקומות רבים.

שם החזיקו אותנו יום בלי שום אוכל, והטילו אותנו האומללים על מכוניות־משא וזזנו. לאן לא ידע איש.

במיידאנק

מי שלא עבר כזאת בחיים, באמת יקשה לו מאוד לתפוס כיצד יכול אדם לעמוד בסבל איום שכזה. לצערי דל מדי עטי מכדי לספר ולתאר את הכל באמנות, שיוכלו להבין ואף להאמין.

אגב נסיעה במשאיות ראינו פתאום את אסוננו הגדול. מובילים אותנו בדרכי־מחשכים המוליכות למיידאנק, דרכים ספוגות דם יהודי, אדמה שנזבלה באפרם של חיי יהודים שנשרפו. ככל שהתקרבנו נישא אלינו יותר ריח תאי־הגזים ממחנה־המות. כולנו פרצנו בבכי תמרורים. כבר ראינו בעליל שגורלנו נחתם. יאוש בטול־תקוה אפפנו, אפאטיה נוראה, מצב ללא מוצא. בלא יודעים משמשתי כל הזמן בצלוחית־הרעל שהשגתי לי עוד בטומאשוב מידי הברנש שעבד בבית המרקחת של פרנק. פשוט לא רציתי למות בידי הרוצחים. משהגענו הובילונו מיד אל תאי־הגזים תוך מכות רצח. רק מהמכות בלבד נפלו חללים מכל צד. אנשי־קאפו המלוים אותנו גררו תמיד הצדה את המתים. משבאנו אל תאי־הגזים ציוו עלינו להתפשט ערומים, ואותה שעה אבדה לי צלוחית־הרעל. נכנסנו אל תא־הגז וכשאחד עמד כבר לטרוק את הדלת ההרמטית ניתן צו, ממש ברגע האחרון, כי נמהר שוב להתלבש. מעורטלים רצנו בפראות החוצה וכל אחד לבש מה שבא לידו. רידפו אותנו אל צריף הרוס והודיעו שנלך לאכול וקבלנו מעט מרק מימי. וכך החלו חיינו החשוכים במחנה־המות האיום מיידאנק, רעב, אימת־מות, כל כמה ימים סלקציות ימין־שמאל. עיני הביטו באנשי־טומאשוב הנבהלים שהופנו שמאלה, שפירושו היה מות, וכל פעם חשתי וראיתי את מלאך־המות מורה בחיוך במקלו על חיים — מות, חשתי שלבי עומד מלפעום; עד היום לא אוכל לשכוח את מחזות־הזוועה. וכך רחפה עלי כל רגע רוח המות, וכך עינו אותנו הרוצחים באימת־המות, והחיים נמשכו תוך יסורים, בציפיה שהיתה לא מות ולא חיים. האפאטיה ושוויון־הנפש כבר הגיעו למדרגה כזאת שהרצון לחיים מת בקרבי. יהיה מה שיהיה, יותר לשאת לא אוכל — בכה בי לבי השטוף דם.

יום אחד גררו אותנו שוב לסלקציה, הפעם ראיתי הרבה מאוד נשים ונערות רכות עם פנים חיוורות מבוהלות יפות, ושיערתי שמספרן כמה אלפים. מה נבהלנו כשבא רופא הגסטאפו עליו שמענו כמה רבות, אלו ניסויים איומים הוא מבצע בקרבנותיו. מחמת אימה עצמתי את עיני שלא להביט בפרצופו הסאדיסטי. 700 נערות ונשים בחר ימינה ואני ביניהן, והשאר — שייסה, כפי שקרא לזה — להשמדה.

בפנינו, 700 נערות ונשים, נשא נאום: אתן כולכן שבחרתי בכן — קרא באדישות מעושה — היו שקטות. בגורלכן עלה מיטה משלכן ובית משלכן, שם תתחילו לחיות כבני אדם. אתן יוצאות לעבוד אצל אכרים. תהיו ממושמעות ועשו כל מה שיצוו עליכן. להתראות — נופף בידו.

מיד הובילו אותנו לרכבת־משא כשנכנסנו לתוך הקרונות כבר ישבו שם

מקודם נערות ונשים, לא ידענו מתי הטילון לכאן. לשאלתנו לאן הן נוסעות? השיבו: אל איכרים לעבודות־שדה. הצפיפות הלכה וגברה, כבר לא יכלו להכנס יותר והרוצחים הוסיפו לדחוס עוד ועוד, כבר אי אפשר היה פשוט לנשום, אז טרקו את הדלתות. על כל מדרגה עמד רוצח גרמני עם אוטומט, על הגגות שכבו הרוצחים עם נשק. כל פעם נחלש אחר, וכל אחד מתנחם בעיוורון כי נוסעים לעבודה אצל איכרים.

באושוויץ

אגב נסיעה חשתי כי שוב לא אעמוד בכך. אנו לחוצים כל כך בקרון, משתעלים ונחנקים מן הכלור המפוזר. מחניק בגרון הריח המבאיש של אי־נקיון אנושי, שומעים אנחות כבושות של גוססים. אחד מתרעם על השני כאילו הוא אשם בצפיפות השוברת את העצמות ונוטלת את הנשימה. אנו לחוצים זה על זה ונשטפים זיעת־מות דביקה. אשה אחת מצעקת ומקללת בלי הפסק את כל העולם. „מים" צועקים מכל צד. „קצת מים רק להרטיב את השפתיים הצרובות". הדים תכופים של יריות־רובים חודרים לאזניים הרועשות. אני מביטה סביבי. כל הפנים חיוורות כל כך, בודאי גם פָני. והנה אנו רואים את שברנו הגדול החדש, לאן מובילים אותנו. כבר רואים מרחוק את חוטי־החשמל של מחנה אושוויץ. מה נורא, מה מחריד לחיות בהכרה שהמות כבר בלתי־נמנע ומתקרב.

לאט־לאט מתחילה הרכבת להאיט את המהירות. זה מבשר שאושוויץ מתקרבת. הרכבת נעצרת ומתיחות איומה אופפת את כולם. הנשימה נפסקת. ידיים רצחניות פורצות את הדלתות המטורקות בצווחות־פרא של חיות: „לרדת". קמה סחרחורת לעיני ובקושי רב עמדתי על הרגליים. בכל כוחי נחלצתי מתוך ההמון הצפוף. רבים העומדים כבר מזמן בתוך הצפיפות צונחים עתה לחוצים־דחוקים ארצה. רוצחי ס. ס. ועוזריהם מכים באלות על ראשי־הנשים המתות למחצה. פנים רסוקים מוכתמים בדם. מכל צד ניתז דם יהודי. מהדהדות צעקות־פרא: להתייצב בשורות!

תדחוקת של כל ההמון, חולים ובריאים, לחוצים בשורות, נעים כולם בכיוון אל „בית המרחץ". נערה אחת אמיצה, שלא יכלה ללכת וספגה מַכה בראש ירקה בפני הרוצח. ממכת־הרוצח בקת הרובה כרעה ומתה על ידי. קינאתי בה, ששוב לא תראה ותחוש את החרדה שלי. „להתפשט!" שומעים צעקות מכל צד. על המפתן בכניסה ל„מרחץ" עמדה אשה־קאפו ו„כיבדה" כל אחת באלה עבה על הראש. בלי כוונה התכופפתי וספגתי מכה חזקה בחוט־השדרה, ואני סובלת מזה עד היום. נפלתי לארץ והיא דחפתני ברגל הצדה. שכבתי מאובנת כמת בלי דעת כמה זמן. מדי פעם ראיתי יותר ויותר נשים ונערות ערומות. הצריחות והזעקות ממכות־הרצח העמידוני שוב על הרגליים. כשכבר היה מלא נרתקו ידיים זו בזו ——— ובפקודות־פרא אנו מורדפים שוב להתלבש. מבולבלת לגמרי, איני מאמינה שזאת היא המציאות. אך בגהינום

הנורא אושוויץ אין המות בא בקלות כזאת. הרוצחים מחבבים את משחק־הדמים הסאדיסטי עם קרבנותיהם. הכניסו אותנו לצריפים ובהם עקבות שרק לא מזמן עוד היו שם אנשים.

העינויים בעבודה

מיד למחרת התייצבנו לתפקיד. בכל כוחותי גררתי את רגלי. כתפי כאבה לי נורא מהמכה של אתמול, אך הפחד מפני המות, וכן — כמה שזה מצלצל מגוחך — הרצון לחיים, הקל אותה שעה הרבה מאוד את הסבל הפיסי. היום קשה לי להבין: כיצד יכולנו נפוחי־רעב ותמיד שרויים בפחד־מות לעבוד כה קשה ומר בעמידה במים חצי עירומים, ואפילו את הבגדים אסור היה לייבש, רק לשקוע עוד ועוד בעינויים, — ואיש לא התקרר. היו מקרים שאנשי קבוצתי, חולים עם חום גבוה, בחשש לגלות זאת שלא ישלחום אל התנור כפי שכינוהו — עשו את העבודות הגדולות והקשות ביותר. אף בי עצמי אירע כך; ובאמונה, קשה, מאוד קשה להבין כיצד ואיזה כוח פלאי טמיר הפיח את רוח החיים בעור ובעצמות היבשות. וכי אפשרי היה הדבר שבחיים נורמליים יעמדו הגוף והנשמה בנסיונות פיסיים ונפשיים כאלה ולא יתמוטטו? ואולי מחזקת את הגוף הרוח הרצוצה והחולה? זוהי בכל אופן חידה בשבילי.

וכך היינו „חיים" באושוויץ, שם החזקנו כמין כנופיה לכודה של עבדים נפשעים שפוטים למות, ורק במחיר חיים של כמה שבועות או חדשים עלינו להפיק ולתת את דם־התמצית. ראו אותנו כיצורים בלי רגש רצון ודעה. כל מי שרצה רשאי היה להרביץ בלי סיבה, להשפיל, ואף אסור היה להגיב. בסבלנות אל־אנושית היה עלינו להתגבר על יסורים נפשיים וגופניים הקשים ביותר.

לאחרי זמן מסוים החלו סלקציות, ושוב ראיתי את מראות־הדמים המזעזעים. המורא והפחד מפני מות מבחיל כזה מוטטוני כליל, לבכות לא יכולתי עוד, הדמעות יבשו אצלי מזמן. אך לך ודע מה גורלו של אדם, שכן אותי הפנו תמיד „ימינה". עם זאת חשתי כי כוחותי כלים וחיי נמאסו עלי, ופעם החלטתי לא לבוא לעבודה, יהיה מה שיהיה — חשבתי.

בדיוק בו ביום נערך מצוד, חטפו אל התנור. התחלתי לרוץ בלי לדעת בעצמי לאן. נכנסתי לבנין כדי להסתתר. בשום אופן לא רציתי למות בצורה כזאת. המצוד היה מות בטוח. המצוד נועד לחטיפת אנשים שאינם עובדים או שלא באו סתם לעבודה, שאינם מביאים כל תועלת, ומסתובבים לשוא בעולמו של הקב"ה. הפכתי חבית ריקה שראיתי בבנין וישבתי בה. פתאום נפתחת דלת ובעד סדק אני רואה ס.ס.ית, אשה. בין רגע יצאתי אליה ונפלתי לרגליה ובשניים נוקשות זו לזו סחתי בקיצור כל מה שעבר עלי מאז היותי ממש ילדה רכה. היא הקשיבה בתשומת־לב. בואי אתי! צעקה. נתקפתי פחד וחשבתי שהיא כבר מובילה אותי למות.

מקום עבודתי החדש בתנאים יותר טובים

היא הובילה אותי על פני מבואות שונים, ולבי הלם בי כאצל גזלן. השמש האירה באור בהיר, ורוח צוננת ליטפה בעדנה מחיה את פני החשוכים. נכנסנו לאולם כביסה בו עבדו 40 נערות שכיבסו כבסים. רואה אני מים שהם בעיני הלוקסוס הכי גדול, שכן רצה הייתי מרחק רב אחר קצת מים עכורים. אני רואה גם מים חמים. זאת אומרת שאפשר לשתות כמה שרוצים ואף להתרחץ. עיני אורו לרגע. פה תעבדי ל ע ת ע ת ה — אמרה לי, ומסרה אותי לרשות המפקחת. היא דיברה הרבה מאוד עם המפקחת בהציצה בי כל הזמן, והבינותי שהן מסיחות בי. מה שוחחו לא ידעתי.

התחלתי לעבוד, לכבס, לנקות וכד׳. התנאים פה היו שונים לגמרי. קבלתי אוכל יותר טוב והמפקחת התיחסה אלי טוב מאוד. מדי פעם קירבה אלי בחשאי דבר־מה אחר לאכול. לאחר זמן מה אמרתי לה שאני תופרת. היא קפצה על כך. אכן דרושה לנו תופרת. מיד למחרת סידרה אותי לעבוד בתפירה, ועבדתי עבור כל אנשי־הפקידות והקאפו שהיו אגב אכזרים יותר מהרוצחים עצמם. רעבה לא הייתי עוד. התחלתי להרגיש זיק ראשון של תקוה.

בלילות שוכבת הייתי בעיניים פקוחות לתוך האפלה ומהרהרת: האמת הדבר? האין איש אורב לי? אני חשה בחמימות המרפאה את פצעי. רצוני לשכוח את חיי העגומים ולעורר בהם תקוה לימי־חופש שיבואו. שנה בדיוק עבדתי בתפירה שהיתה בשבילי עבודה טובה יחסית. עד לעבודה זו עברה עלי שנה של עינויים בעבודות פיסיות קשות ביותר.

חיסול מקומות העבודה הטובים

יום אחד באה פקודה לחסל את כל מקומות העבודה הטובים ועל כולם לשוב לעבוד במקומות שעבדו בהם קודם, כשבאו אל הגיהנום. תחילה חשבתי שלא יגעו בי, אך גם לי אמרו שמחר בהשכמת הבוקר עלי להתייצב לתפקיד ואתחיל לעבוד בעבודתי הקודמת. עיני חשכו — — —

ושוב התחלתי לעבוד בעבודת־הפרך האיומה בתוך המים, ושוב סבלתי רעב, מחסור ואימת־מות. בעבודה הייתי תמיד מליטה את פני שלא להתנגש במבט הזועף של הגרמני גבה־הקומה עם פרצוף של גזלן, שהכה באכזריות על כל דבר של מה בכך. אוי ואבוי למי שרצה לנוח רגע. אם ראה מישהו שאינו יכול לעבוד עוד — מיד ירה בו. מראות־זוועה אלה נישנו יום־יום ולא אדע כיצד לבי עמד בזאת בלי להתפלץ. אחר זמן מה התחדשו הסלקציות. באזנים אטומות וחרשות מרעש־הצעקות, מצווחות קורעות־לב, הייתי כמטורפת מאבדת את חושי, וחלף זמן רב עד שחזרתי אל עצמי.

לא היה קץ לסבלות האיומים, חשתי ממש אפיסת־כוחות; שאני הולכת ודועכת כנר כבה. החלטתי לחפש את המפקחת הקודמת אולי תציל אותי.

פגשתיה, והיא נבהלה למראה שלי. נחנקת אגב דיבור סיפרתי לה על עבודתי הקשה וכי לא אוכל עוד לעמוד בכך, שתרחם על חיי הצעירים ותציל אותי. צר לי על חייך אבל מה אוכל לעשות — אמרה בדאבון. על כל פנים בואי הנה בעוד שעתיים, אולי אוכל משהו לעשות בשבילך, אף שאני מפקפקת מאוד בדבר.

עבודתי החדשה בבית החרושת אוניון

חיכיתי במתיחות רבה עד שחלפו סוף־סוף השעתיים. כשבאתי שם היא כבר חיכתה וקיבלה אותי בחיוך: יש לך מזל, אמרה בחיבה, את הולכת לעבוד בבית החרושת אוניון, שם מייצרים כלי־נשק שונים. כל הפועלים שם יעילים מאוד. אני מאמינה כי שם תעבדי כבר טוב — ובהרכנת ראש הוסיפה: „שם תוכלי כבר לחיות". יחד עם זאת עלי להופיע מחר בפני המנהל (את שמו שכחתי). הודיתי לה ברוב לבביות, נשקתיה, נפרדתי והלכתי. לבי פרכס משמחה. דברי המפקחת הקודמת שלי „שם תוכלי כבר לחיות" צלצלו באזני. למחרת ניצבתי מיד בפני המנהל והתחלתי לעבוד בתעשיית־הנשק.

אני מוכנסת למחתרת

עבדו שם גברים, נשים ובחורות. רובם אנשי פרוטקציה. התוודעתי אל האנשים החדשים. לאחר זמן־מה אמרה לי בחורה אחת כי מזה זמן קצר עוקבים אחרי מטעם המחתרת הפועלת כאן בבית החרושת, שהחליטה להכניס גם אותי לפעולה, אך עלי להזהר זהירות יתירה כי עובדים פה טיפוסים אפלים שונים כמו מלשינים, נשים של קאפו ואחרים. תפקידי יהיה כמו יתר פעילי־המחתרת לגנוב בלכתי „הביתה" אבק־שריפה, ואני כבר יודעת היכן להסתירו. מיד הסכמתי בלב דופק. בימים הראשונים רעדו ידי בעת גניבת האבק כאילו נתקפתי צמרמורת, ולאחר מכן התרגלתי וקבלתי יותר ויותר אומץ, הוצאתי יותר ומסרתי לאן שצריך. השתלט עלי רגש־הנקמה עד שהייתי לאחד ה„גנבים" המעולים מזמן לזמן היתה מודיעה אחת לרעותה את החלטות מנהיגי־המחתרת שלא הכל ידעו עליהן.

באחד הימים עצרו כמעט את כל העובדים בסדנת־הנשק ואצל כולם ערכו חיפושי־ביקורת. אצל 4 בחורות גילו מכתבים חשודים שהוכיחו כי עמדו בראש המחתרת והן האשמות הראשיות. לאט־לאט שחררו את כל העצורים. אני ישבתי רק יום אחד, והכל חזרו לעבודה. אבל את ארבע הנערות החזיקו זמן ממושך מאוד ועינו בעינויים הכי איומים כדי שיגלו את כל מי שהשתייך למחתרת. אך הן עמדו בכל היסורים ולא הסגירו אף אחד.

בעבור זמן הודיעו שהיום נערך קונצרט גדול באולם הגדול עם השחקנית הידועה. האולם פואר יפה בשטיחים נאים, מוסיקת־ג'ז ניגנה רקודי טאנגו גרמנים.

כשלעצמי בקשתי לשכוח קצת וללכת, אך דוקא אז כאבה לי מאוד רגל. כשהאולם נתמלא על גדותיו נעלמו המנגנים, הדלתות נטרקו וגז הורדם, וכולם כאחד מצאו את מותם בצורה איומה כזאת.

המשפט

זמן רב, רב־מאוד עבר עד שאנשי־המחנה החצי־מתים חזרו והתאוששו. אחרי הקונצרט התהלכנו כמשוגעים. יתומים חדשים, אלמנות חדשות. חברתי היקרה שעבדה עמי ניספתה אף היא ב„קונצרט" במות טראגי כזה. כל אחד ואחד נדחף על ידי פסיכוזה איומה של פחד מזוזע ללא גבול. פה ושם היו יהודים — אמהות לילדים שניספו — שלא יכלו עוד לסבול — מאבדים עצמם לדעת. בין כך אין להימנע מזה, מי במוקדם מי במאוחר. כך המשכתי לעבוד בבית חרושת אוניון. פני כולם היו חיורים, העיניים מבוהלות, נתונים לפסיכוזה של טירוף. כעת הננו רק צללי־אדם שחיֵיהם כבר מהם והלאה.

יום אחד ניתנה פקודה שעל כל אנשי המחנה בלי יוצא מהכלל להתאסף במגרש הגדול. בהולים למות האיצו את כולם כאחד אל המגרש בלי לדעת איזו צרה חדשה עומדת להתרגש עלינו. כשבאנו למקום ראינו 4 תליות, במרכז שלחן גדול רחב וסביבו שלושה שופטים. בצד עמד גרמני גבוה רזה עם עיניים זועפות. השפם השחור הרחיב את פיו עוד יותר, והוא מצמיד בחזקה אל עינו את המשקפת שעמדה להשמט כל הזמן. על השלחן השטוח מונחים הרבה ניירות, פנקסים וגרתיקים של תעודות.

פתאום אנו רואים שמובילים את 4 הבחורות המעונות, ממש שלדים, העיניים כבויות. לבי נלחץ בקרבי למראן. אסתר׳קה הנערה היפה מוארשה צעקה בשארית כוחה בלכתה אל הגרדום: יהודים! אל תביטו שאנו הולכות למיתה. כמה שרק תוכלו תנקמו ברוצחים על הדם השפוך התמים! קצם החשוך מתקרב! האבקו בכל הכוחות ונקמו! היא נפלה לארץ. אחד הרוצחים הרים אותה ואז קירבו את כל ארבע הבחורות אל השלחן. קמה דממת־קבר.

את הדיבור נטל הגרמני הגבוה הרזה שהיה הקטיגור. בקול רועם התחל מדבר אל 4 האומללות: אתם יהודים ארורים, איך זה העזתם להרים את ידיכם המזוהמות נגד הרייך הגרמני, אתם יהודים מכוגמים ארורים שהבאתם מלחמת־דמים כזאת על העולם! השמד־נשמידכם עד אחד! בשם החוק לתלות את 4 הפושעות! לתלות! צוח בפראות כזאת שצינה תקפה את כולם. כמו כן דברו וצעקו השופטים, אך לשמוע עוד לא יכולתי. וכולנו אנוסים היינו לראות למרבה־הצער איך תולים את 4 הבחורות הצעירות כל כך.

מדוכדכים ורצוצים, בלבבות שטופי־דם הריצו אותנו בחזרה. באזני צלצלה הצוואה האחרונה של אסתר׳קה מתוך גרונה התנוק: יהודים נקמו!!!

הפינוי הכללי של מחנה אושוויץ

ב־18.1.1945 ניתן צו כי היום מתקיימת אוואקואציה כללית מהמחנה. כולם כאיש אחד בלי יוצא מהכלל חייבים לעזוב, פרט לאלה שאינם יכולים כלל ללכת — להם הרשות להשאר.

קמה מבוכה בין האנשים, לא ידעו מה לעשות. מה יותר טוב — שאל אחד את השני. אנשים שגררו בקושי את רגליהם נרשמו לעזוב. ולהפך המסוגלים ללכת נשארו. אני החלטתי לעזוב, יהיה מה שיהיה — חשבתי — ובלבד שלא אראה את אושוויץ לנגד עיני.

לפתע קמה בהלה, במקום לעזוב בעוד שעתיים העמידונו ארבעה בטור מוקפים רוצחים — פקחים מוכרים לנו היטב — ויצאנו את המחנה. אחרי הליכה אחרי הליכה של שעה אחת כבר קינאנו באלה שנשארו, ואולי קינאו הם בנו, שכן שמענו רעמי־יריות באות מהמחנה. גם הבחנו באוירונים טסים סביב המחנה. הכל ניסו לנחש כי אלה אוירונים רוסיים וכפי שנודע אחר כך היו אמנם רוסיים. הלב כה דאב על שעזבתי, אך מי יודע אם שרד מישהו בחיים לפני כניסת הרוסים.

נגררנו בדרך בקושי רב, אנשים החלו צונחים לארץ. בריון שמן מפוטם, רחב־כתפיים, פרצוף אדום מחוטט ומראה רצחני, פתח ביריות בכל מי שנפגע ונפל. הוא צווח וזעק כחיית־פרא. ככל שהוספנו ללכת פחת מספר ההולכים. הכדורים עפו ושרקו מכל צד. הרגשתי שגורלי כבר חתום, שוב לא אינצל מסכנת־המות האורב לי.

הנדודים שלנו

כך ניטלטלנו עד ברלין ומהאנשים לא נותר אף שליש. הושיבו אותנו במחנה מאלכוב. היה זה גיהנום חדש. עבודה לא נתנו לנו, אבל גם לא אוכל. גוענו מרעב. הנה עומד אברך ומדבר, והריהו נופל חלל. שלושה שבועות שהינו במחנה מאלכוב ואז העבירו אותנו למחנה־ריכוז ראוונסברוק שם שהינו רק יומיים, ממש מתים בחיים, נפוחי־רעב. מראוונסבורג שילחונו אל גרוס־רוזן אבל שם לא רצו לקבלנו ואז הובילונו למאגדבורג שם היינו יום אחד. לבסוף מיקמו אותנו ביער מלא צוענים, אותם הביאו מקודם והם היו כה פראים מחמת רעב שהתנפלו וחטפו מאתנו את מעט האורז החי שחילקו לנו.

אחרי ישיבה ביער במשך יומיים החלו נודדים הלאה. מדי פעם נעלם מישהו מהרוצחים. פעם עברנו על פני שדה בו חפרו פועלים תפוחי־אדמה. כמה נערות החלו רצות כדי לחטוף כמה תפודים, ומיד צנחו לרגלַי שלוש בנות מכדורי־הרוצחים. כפי שכבר הזכרתי צעדנו ארבעה בשורה.

החלו מוליכים אותנו בלילות בלבד, עד שבאנו לקוטבוס. התיישבנו בתוך הרחוב. כבר הייתי כולי נפוחה מרעב, שנַי נקשו זו לזו מחמת קור. בתים בערו מכל עבר. כבר לא היה בכוחי כלל לעמוד על רגלַי. בקשתי את הפקח לירות בי

ולא רצה. ולמה ירית אתמול בשתי נשים לפי בקשתן? — שאלתי. כי לא יכולתי עוד להביט בהן — השיב לי.

בשארית הכוחות ממש השתרכנו הלאה עד לייפציג. ההפצצות והיריות זרעו סכנה. האוכלוסיה הגרמנית התרוצצה כעכברים מורעלים, ובין רגע ראינו שאנו מעורבים בהם. באותו רגע הודיע הפקח בחיוך מעושה של חביבות שהוא יעבירנו לידי האמריקאים הנמצאים כבר מעבר לנהר. אם אינני טועה היה זה הנהר אלבה. הוא מילא סירה על כל גדותיה, ועל היתר ציוה להמתין עד שיחזור. באמצע הנהר הטביע את כולם.

למראה האיום הזה ברחנו משם כמה שעוד היינו שם, כי לא שמרו עוד עלינו. אבל עוד היה בי פחד חזק מאוד. ראיתי בור גדול ונכנסתי להסתתר בו. עד שהבטתי כה וכה היה כבר הבור מלא בריחים. כך רבצנו בבור. ירד לילה, השמים נתכסו עננים כבדים. ירח עקום שופך אורו לעתים ונחבא שוב בין העננים הגולשים על פניו. נשענת על הקרקע הרטובה הלחה חשתי רק עתה היכן אני וקפאתי. גם לא יכולתי להזיל דמעה שתקל על הכובד שלחץ עלי עד מחנק. כעת התחלתי לתפוס שאני באה ממיידאנק ומאושוויץ, שם יבש אצלי מקור־הדמעות, שם אבד לי כל רגש. נותר בי רק חפץ עמום לחיות, בדחפת על ידי כוח בלתי־מודע.

השחרור

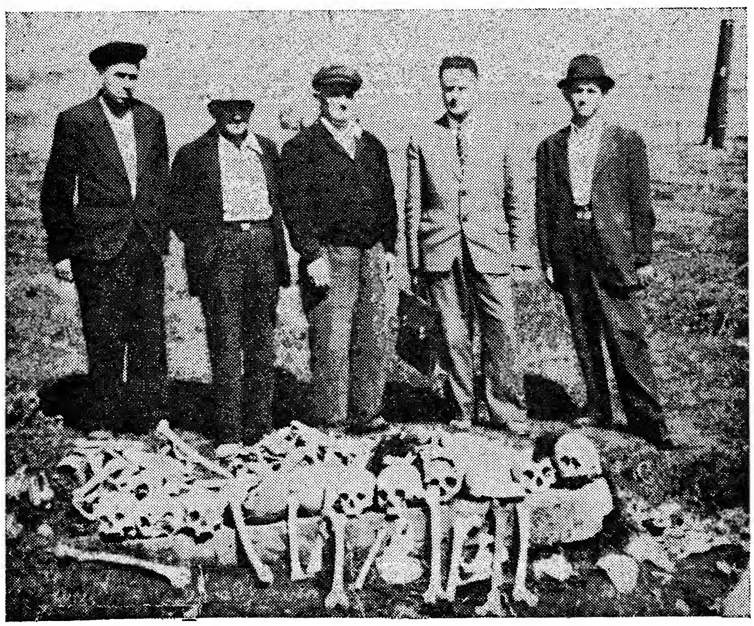
וכך, אפופה קדרות כבדה שטלטלה סחבה וזיעזעה אותי, אנו קולטים צעקה: חזיז ורעם! החוצה! אני מביטה סביבי. עומד איש ס.ס. עם אקדח מכוון נגדנו. מי אתם? בצטעק. נפחדת למות נעניתי כי אנו פליטים חסרי־מגן. אלו פליטים? צווח בקול רם יותר. גיליתי את האמת שאנו יהודים. הוא מיהר לפתוח את הכפתורים פשט את מיעל הס.ס שלו ונשאר עומד בחולצה רוסית עטורה מדליות. ופרץ בצעקה: קומו־נא חבריא ——— אתם חופשים מכל הצרות! הורא! הורא! הריעו כולם כאחד.

זה היה ב־23 באפריל 1945. תאריך זה לא אשכח כל ימי חיי. הוא הכניס אותנו לתוך בית גדול, שכבר נמצאו בו רופאים. בחנו כל אחד לחוד ונתנו תרופות שונות, ועם זאת האכילו אותנו. היינו זמן־מה תחת חסות רוסית. אנשים מעטים מתו, אולי מאכילה יתירה. לאט לאט חזרתי לכוחותי ונסעתי לפולין.

בפולין ראיתי שאין לי עוד בית לחשוב עליו. הקרובים לי מתו. מן הרחובות נושבת הזוועה האיומה. האבנים מדובקות בדם יהודים טבוחים שלא יתייבש עוד לעולם. מעט הבתים שאני רואה עומדים כמצבות שחורות בבית עלמין. עיירתי היהודית העלובה טומאשוב־לובלסקי, הרי את עכשיו קבר־המונים גדול אחד. עזבתי מיד את פולין עם מעט היהודים הניצולים־בנס לגרמניה, שם התחילו להתרכז במקומות המכונים מחנות ד.פ. (עקורים). שם לא

היתה לי מנוחת־נפש לגמרי. לילות שלמים זעקתי מתוך שינה, תכופות לא רציתי לשכב לישון, סבלתי ונתעניתי ביותר, עד שלבסוף נסעתי לארץ ישראל שלא יכולתי גם לחלום עליה בשנות־הזוועה.

היום אני נמצאת בישראל עם בעל ושני ילדים מלבבים, ודואב הלב ושותת דם שכל קרובי ויקירי לא זכו לכך. ולעולם לא אשכח את אשר עשה היטלר ימ״ש לעמנו. זכור את אשר עשה לך עמלק!!!

עצמות בבעלזיץ אחרי השחרור מובאים לקבר ישראל
הראשון מימין: מאיר שטראזבערג; השלישי: באקסער

קורות חיי תחת הגרמנים

אברהם זינגר

נרשם על ידי יעקב שוארץ

אני אברהם זינגר, בנו של ר׳ שלום זינגר (ראחאנר) ע״ה, ברצוני למסור בתיאורי זה את רשמי האימים שלי מתקופת השלטון הנאצי. (למותר הוא להדגיש את חשיבותו הרבה של התיאור, שכן עשרות ומאות קהילות נכרתו ונעקרו משורש באכזריות מופלגת בלי השאר שריד דוקומנטרי או זכר מחורבנם וכליונם. עד היום הזה טרם ידוע לנו דבר על מספר רב של ערים ועיירות, איזהו מקומם של קברי־ההמונים, בלי לדבר כלל על ימי־זכרון של החללים קרבנות האקציות (פעולות השמדה) ופרטים על יתר מעשי־הזוועה שעשו ליהודים קודם להשמדה. הספרות על החורבן האחרון שלנו עדיין דלה ודעומה ביותר, בעוד החורבן כה עצום ונורא, שאני סבור כי הכלל „כל המרבה לספר" הוא ממש מצוה עילאית. וסיפורי זה ישמש נא תרומה חשובה לתולדות הפורענות הגדולה שלנו. תהא זו תזכורת לכל אחד ואחד מאתנו לקבוע עתים וכוחות על מנת להקים מצבה כזאת לעיירתנו שאבדה ונכרתה, לטומאשוב־לובלסקי, שהיתה פעם ואיננה עוד). אכן ביגיעה ובאימוץ רב מאוד אני משתדל לרכז את מחשבותי. גופי נעשה חדודין־חדודין בזכרי באלו מיתות איומות מתו יקירי וקרובי על קידוש השם.

אני ומשפחתי חיים היינו משנת 1933 בטומאשוב, ונדמה לי כי כל יהודי בעיר הכיר את ר׳ שלום ראחאנר. חיינו יחסית חיי־רווחה אם כי טומאשוב היתה עיירה קטנה ודלה והעוני מציק אצל רבים. האנטישמיות השתוללה במלוא תוקפה, כמו: ניע קופאי או ז״דא (אל תקנה אצל יהודי), זקיפים ליד חנויות היהודים. בכלל היה יחס הגויים אל היהודים יחס של בוז ואיבה. ולא נוצרי אחד שחשב את אבי ע״ה לאדם ישר מאוד הביט עליו ב„רחמנות" מעושה, חבל שהוא המסכן יהודי. השקצים הראו בכל הזדמנות את פרצופם האנטישמי. היו מידים אבנים, מנפצים שמשה ועושים סתם כל מיני צרות. וכך היו היהודים מתקיימים בנגישות בחרפה והשפלה מלבר; אך מלגו, בינם לבין עצמם, בבית המדרש, — אחרת לגמרי. יהודים גאים, בנים לעם יהודי גדול, חדורים אמונה עמוקה בנצח ישראל, „נצח ישראל לא ישקר". בכך היה כוח העמידה וההסבלנות. לעולם לא אשכח את המחזה רב־הרושם של שבת ויום־טוב בבית חסידי צ׳שינוב. פשוט אין להכיר כלל את היהודים המודאגים — מחודשים רעננים מלאי־התלהבות, השילו את לבוש החול הגלותי יחד עם זוועת־הגלות. אש־קודש רוחנית מתהבהבת בלבבות. הניגונים הנלבבים של תפילות־שבת הקדושות עם הפסוקים החגיגיים „ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט

את הר עשיו" חיממו את הלבבות העלופים־החלושים של יהודי־טומאשוב. זה שימש להן מגן ושריון רוחני. ודרך אגב עלי להוסיף כי כל שבת חייב היה להסב לשולחננו אורח, וכשלא איקלע אורח בשטיבל הצ׳שינובי היה אבי ע״ה מתרוצץ ומחפש בחוץ ועד שמצא. כל זה היה אי־פעם...

בפרוץ מלחמת העולם השניה, בהפצצה הראשונה ביום חמישי, כאשר נפל חלל לרגלי צאלקה רייז, ואביו ע״ה בא אלינו לבקש יריעת־בד לתכריכים מה שלא השיג בשום מקום — עקרנו מיד למחרת ביום השישי, עם כל המשפחה לראחאן, אל שותפנו ר׳ זונדל גולדמן. עם כניסת הגרמנים לטומאשוב הם באו בו ביום גם לראחאן. קודם כל הוציאו את כל הספרים והטליתות והעלו באש. ברצחנות סאדיסטית גזזו ותלשו הזקנים תוך הכאות מכות־רצח. דודי הירש פרוינד ע״ה (אחיו של שלמה לאשצ׳בקר) היה במקום אחר. כשבאו אליו לקחת את ספר התורה התקומם בתקיפות, יצא עם הספר החוצה וצעק: עשו בי מה שתעשו ואת הספר הקדוש לא אתן. הרוצחים דקרוהו בכידון וביסורי־שאול הוציא את נשמתו. ביגיעה קשה מאוד הבאנוהו לקבורה בטומאשוב.

אחרי שני שבועות באו כמה גרמנים ובדיוק בחצות לילה הציתו את הבית בו התגוררנו, שלוש משפחות. נחלצנו כל עוד הנשמה באפנו והלכנו לגור אצל יהודי שהיה עדיין בראחאן, יושה שפרינגר (גיסו של אליהו שנור וליביש ראחאנר). מקץ שבוע באו שוב הרוצחים בליל שבת והציתו את הבית. הגויים עמדו כבר מוכנים עם דליי מים כדי לעצור בעד האש שלא תגיע לבתיהם ראינו כי אנו אבודים. מה עושים? לאן הולכים? השאלה תלויה על שפתי־כל. בכיית־עוית פרצה מלבותינו השבורים. אבי ע״ה יצא לואוז׳יצין בה גר מרדכי צונק שנתן לנו לגור אצלו. אחרי שהיה קצרה שם התחלו לחטוף יהודים לעבודות־כפיה בבלז׳ץ, מה שמצריך לסדר פס גבול, לכריית בורות גדולים ארוכים שהרוצחים יטילו בהם את הקרבנות היהודים. אחרי כמה ימים היתה פקודה שכל יהודי חייב למסור את מעיל־הפרוה, ולעובר — עונש מות. רוצח הס.ס שולץ ערך אצלנו ביקורת ולקח לו כל מה שנראה בעיניו. אני נקלעתי במקרה, ראיתי מה נעשה בבית ונמלטתי. הוא ירה אחרי כמה יריות והחטיא. ניצלתי בנס. בממרורים כאלה ובאימת־מות נוראה התייסרנו בעבודה שעבדנו חינם לגמרי בחצרות הפריצים רק תמורת כרטיס־היכר כפי שקראו לו, שעמו הותר בינתיים לחיות.

ערב פסח 1942 באו לואוז׳צ׳ין נטע הלר ודוד שווינדלר ובקשו לתרום כסף, אם ביכולתנו כמובן, לעזרת פסח לנצרכים. תרמנו כמה שיכולנו. תוך כך סיפרו כי בלובלין ערכו אקציה גדולה ושילחו 15 אלף יהודים להשמדה.

ביום שני של שבועות יצאה פקודה כי כל היהודים הנמצאים בכפרים חייבים להתייצב בראחאן בכיכר ליד בית־הרשות, וגם אנו כמובן. על הכיכר ערכו מיון ימין־שמאל. התרחשו מחזות קורעי־לב. הכאות במגלבי־גומי, צריחות־פרא של הרוצחים, בכי־אימים של האומללים, צחוקם של האיכרים מסביב —

ואיני יודע כיצד עמדו בכך ולא יצאו מהדעת. מי שכרטיס־היכר בידו שוחרר. אבי ע״ה, כאדם קשיש היה כבר בין הנלקחים, אבל הפריץ רדיך מפוּלוּבקה ניגש אל הרוצחים ואמר שהוא (הצביע על אבי ע״ה) עובד אצלו והוא פועל מצוין לכן הוא מבקש מאוד לשחררו. הרוצחים עזבוהו. את הנלקחים הובילו בעגלות לבלז׳ץ להשמדה.

בתקופת ראש השנה ערכו אקציה בטומאשוב על מנת לעשותה נקיה מיהודים. בווז׳צ׳ין לא קרה אז דבר, אך אירע ענין אחר. כשנודע כי הגרמנים יבואו ליטול תבואות וחזירים, קמנו כל הגברים וברחנו לשדות להסתתר, והנשים נשארו בבתים בסברה כי יחוסו ויחונו אותן. ברעש פראי הגיעו הבנדיטים, אספו את כל הנשים בבית הסולטס (ראש הרשות) וציוו עליהן להתפשט ערומות לחלוטין. אף אשה לא אבתה למלא אחר הצו המגעיל. הכניסון אחת־אחת אל הסולטס, אחד ישב על הראש וכך הפליא את מכותיו. הזעקות והצווחות החרישו אזניים. בשובי לא הכרתי את אמי הרצוצה. הראש מחוץ, פצע וחבורה על כל הגוף, שחורה מני שחור ועיניים כבויות. עמדתי תחתי כמאובן, לבי בכה בקרבי וזעק: למה? למה? כך הכיר כל אחד את האומללים שלו ואין בידו להושיע. כל אחד ידע כבר בבירור שהצרה עוד לא תמה, אך כיצד אוזרים כח לעמוד בפחד־אימים כזה ולהחזיק את הנשמה ביד, שאל אחד.

אני עבדתי בבית החרושת לסוכר של מיכילוב עם עוד אנשי־טומאשוב, יעקיל ארבטספלד ע״ה ממועצת היהודים שגם בשבילו לא היה כבר מקום בטומאשוב, ועוד כמה יהודי־טומאשוב שנמלטו בכל מיני דרכים ועקלקלות ועבדו במפעל הסוכר. כל הפועלים לרבות הטומאשובים גרו בצריף בתוך המפעל. לי הרשו ללכת ללון „הביתה״ היינו שני קילומטר, לווז׳יצ׳ין, אצל ההורים.

ערב אחד באו כמה רוצחי הס. ס. סרו אל הסולטוס, שָהו אצלו זמן־מה והלכו. אבי ע״ה מנוחתו נגזלה בשל שהייתם ויציאתם החפוזה. הוא הלך אל הסולטוס ושאל לפשר הדבר והלה אמר שהם באו לא בנוגע ליהודים, אלא בקשר לתבואות ועניינים אחרים. שכבנו לישון. תמיד בבוקר הייתי אני קם ראשון מתפלל והולך לעבודה. אף הבוקר כך. ברם כשפתחתי הדלת לצאת חשכו עיני. סביב ביתנו עמדו הרבה גויים עם חרמשים קרדומות וקלשונים ולא נתנו לי לעבור. מיד עוררתי את כולם בבית וכבר ראינו שמלאך־המות קרב ובא. כבר ידענו מה ענין הביקור של הרוצחים אתמול אצל הסולטוס. מיד שמענו מטחי־יריות ממיכילוב שם עינו ורצחו 65 יהודים. במצב בו אנו נתונים, כלואים בבית בשעות האומללות, מוקפים באנדיטים מרובים כל כך, התרצצנו על פני הבית כחיה פצועה בסוגר. געינו בבכי, תלשנו השערות מהראש. שקענו ביאוש ולא ציפינו עוד להצלה ופורקן. אבל האימה והמגור מפני המות הקרב לחצו וחנקו בגרון. אמי ע״ה ניצבה מוכת שיתוק ואלם, בלי־נוע כעץ עקור משורש, בלי יכולת לזוז. בבכי קורע לב אמרנו תפילת־וידוי. אבי ע״ה

קרא לי ואמר: שמעני אברהם, אתה חייב לחיות, להמשיך בחיים, ואני מקוה שאתה תחיה. אתה מוכרח להציל את עצמך, אולם תבטיחני כי כל עוד תחיה לא תשכח שהנך יהודי. עלי להעיר כי עד היום לא ברור לי מדוע קרא דוקא אותי ולא את אחי. אך דבריו הכניסו בי כוח ועצום לחפש אמצעי כדי להציל את חיי האומללים.

בשעה 6 בדיוק באו רוצחי הס.ס. ממיכילוב. אבי ע"ה ישב עטוף בטלית ותפילין וכך רצה לצאת החוצה. ביקשתיו להסיר הטלית והתפילין שהגויים לא ילגלגו וללבוש מעיל כי הקור נורא. אף ניסיתי לנחמו ולהרגיע את רוחו שאולי רק ישלחונו מכאן ותו לא. אך הוא סירב ללבוש את המעיל מחשש שעטנז. אחרי יגיעה רבה נתרצה ולבש. צריחה פראית ראשונה היתה פקודה כי יצאו שתי נשים. יצאה אמי ואחותי. ציוו עליהן לשכב עם הפנים אל הקרקע ומיד ירו בהן. אחר כך עוד שתי נשים ושוב אותו דבר. כשגמרו עם הנשים ציוו על שני גברים לצאת. יצא אבי ע"ה ואחי ובשכבם על האדמה מוכנים לירייה ביקש אבי ע"ה את איש הס.ס. שירשה לו לפשוט קודם את המעיל. הוא הרשה. אז פשט את המעיל ושכב והם ירו באבי ובאחי. כך יצאו הגברים בזוגות בזה אחר זה וכולם נורו. (פ.ס. הגוים סחו לי אחר כך על מקרה המעיל בחשבם שאבי ע"ה יצא מדעתו לפני קצו, אך אני ידעתי פשר דבר).

ואני מצדי שחפשתי אחר אמצעי להינצל הבחנתי בביקתה קדמית שהיתה שם ומיד נכנסתי לתוכה. היתה שם במקרה אלומת־קש, התרתיה השתטחתי ליד הקיר על הקרקע והסויתי עצמי בקש, וכך בשכיבה אצל הקיר צפיתי במחזה־האימים שאף בגיהנום אין כמותו. עד היום הזה מענה ומייסר אותי החזיון הניצב לנגד עיני ולעולם לא אשכחהו כל ימי חיי.

הרוצחים ספרו את המתים וראו שהסיכום אינו נכון, כי היו רק 22 חללים והרשימה מכילה 23, כלומר חסר קרבן אחד. הסולטוס סקר את הגופות ואמר כי אברמקו חסר, אבל אני עובד במיכילוב במפעל הסוכר, ולא חיפשו אחרי. ואני רבצתי תחתי כמטורף וחשתי כל רגע ורגע שלבי חדל לפעום.

גופות המתים הזבות דם התגוללו בכל צד ושעל. סביב סביב ניצבו עשרות איכרים, עומדים וצופים, ועם מבטים של רחמנות מעושה בעיניהם שמחו ושאבו נחת למראה השבר היהודי. לאחר מכן הוציאו שלחן וערכוהו בכל טוב. יי"ש ויין זרמו כמים, וכן כל מיני־מאפה ובשר שהמשרתים הגויים הכינו מראש, ועתה התרוצצו נכנעים סביב האורחים. מצהלות גיל וצחוק פראיים נישאו בעוז. כל כוסית יי"ש לוותה במחיאות כפיים וקריאות הידד של הרוצחים שנתנו קולם בשיר הורסט ווסל. גופות המתים עוד התנודדו ופירכסו אותה שעה.

בתום פיסת־המלאכה הסתלקו רוצחי הס.ס. עליזים ושתויים. היתה דממה. נערה אחת, רייזל קופייץ, בת שותפנו אברמצ'ה לא פגע בה כדור, ושכבה שותתת דם בין שאר הנשים. כשהרוצחים עזבו קמה על רגליה והחלה בורחת

בכל כוחה. פועל שעבד אצלם בטחנה רדף אחריה כמה קילומטרים והדביקה, הובילה לראחאן אל הגיסטאפו שם עינוה עד תום וירו בה.

והנה באו כמה עגלות והטעינו את המתים. ידיים ורגליים משותקות וראשים זבי־דם ניתלו מחוץ לעגלות והתנודדו בקצב האופנים, ולאורך כל הדרך נטפו דמי אדם שרשמו בשורות אדומות ארוכות את תיאור הפרשה העגומה של אבדן חיים תמימים וחפים מעוון. היתה זו שפת־אלם של הדם היהודי השפוך שנספג בצמאון בתוך האדמה הארורה. עד היום חידה בעיני העובדה שתוך שלושת רבעי שעה בערך באו בחזרה העגלות עם המתים למקום שבו נורו, שם כרו בור עמוק והטילום לתוכו. בקבר־האחים הטילו גם את הגופות השרופות של שתי משפחות שגרו על ידינו. אלה היו ברוך הרשנזון עם משפחתו וגיסו משה עם אשתו פראדל וילדיהם. כאשר שמעו על הנעשה אצלנו שרפו את עצמם חיים.

אני עדיין שכבתי בבקתת־המבוא. כששמעתי כי דממה מסביב כמו בקבר התרוממתי בקושי מרבצי אך בשום אופן לא יכולתי לעמוד על רגלי הקפואות. השעה כבר 10 בבוקר, וממש בשארית כוחותי יצאתי מהמחבוא. אך לאן הולכים? איך אציל עצמי מן המוות האורב? התחלתי לרוץ בלי דעת לאן. ראוני כמה גויים אבל לא יחרץ כלב לשונו, אולי מפני רגש הכבוד שרחשו לאבי ע״ה שניספה. גוי אחד צעק אחרי: אברמקו אוצ׳יקיי דו ליאסו (ברח אל היער)... רצתי בנשימה אחת.

כשהגעתי לחלקת־שדה עם ערימות תבואה ישבתי תחתי ושאפתי אויר לנשימה. אחרי ישיבה של חצי שעה בא החוואי שנבהל מאוד למראי והחל מצעק שאברח מיד, אם לא יהרגני. ברחתי משם וראיתי בור. נכנסתי ושהיתי בו עד הלילה. התחלתי רועד מקור, חשתי שאני קופא והולך, נעשה גוש אחד. מה עושים? זרם דמעות פרץ מעיני. רק עתה חשתי את כל מלוא האסון שלי עצמי ושל סביבי. בראש מלא רעיונות מבזיקים גררתי את עצמי מן הבור. בחוץ דממה הרת־סוד. שני קורנסים כבדים הלמו קשות בצדעי. משא כבד רבץ על לבי. לנגד עיני עלה ענן כבד, דמויות כל המעונים, הירויים, שרק זה מקרוב דברתי עמם, ניצבו למולי. עצמתי עיני וראיתים כשידיהם פשוטות אלי, וכל צער העולם היה שפוך עלי ברגע הזה.

נזכרתי בגוי מוכר לנו מאוד שהיה מוביל אצלנו את הקמח אל הרכבת. הלכתי לאט. באתי אל חצרו והסתתרתי אחורי מחסן עצים. פחדתי להכנס לתוך הבית שמא יש שם שכנים. אחרי כמה שעות יצא הגוי לקחת עצים ונפגשנו. הוא נבעת וכמעט נפל תחתיו מפחד ושאל חרש: אברמקו אתה חי? חזרת ובאת מהעולם ההוא. רציתי להגיד דבר אך לא יכולתי בשום פנים לפצות פה. הוא עמד רגע מהורהר. נכנס הביתה, כפי הנראה להמלך עם אשתו. מקץ שעה קלה בא האמר שאכנס לאורווה ומיד יביא לי אוכל. נכנסתי ואכן הביא תיכף תפוחי־אדמה חמים וחלב ועד כמה שזה מוזר אכלתי בתיאבון פראי. הוא סידר בשבילי מירבץ על יד כלב, וכך רבצתי כל הלילה. הייתי עייף ורצוץ

ולא יכולתי לישון. בבוקר הביא שוב אוכל ושאל מה בדעתי לעשות. טרם הייתי מסוגל לדבר, חשבתי שהדיבור ניטל ממני ואני אילם. משראה כך פנה והלך. רק אחרי כמה ימים התחלתי לדבר, לראשונה אל עצמי. כשבא אמרתי בדמעות בעיני שאם יוכל להחזיק בי כך לפחות עד מארס כשמזג האויר יֵחַם אלך להסתתר ביער ומזמן לזמן אבוא אליו לקבל פת לחם. הוא הצטחק. מדוע לא ידעתי. בצאתו אמר לי גלופיה ז׳ידשה. כך שהיתי אצלו שני שבועות. כשהביא לאורווה אוכל היה קורא בצעקה בשם הכלב בוביק.

והנה באה אשתו גועה בבכיה ופוכרת ידיים ואמרה כי אסון גדול פקד אותה, אסרו את בעלה. ודאי נודע לגרמנים שאנו מחזיקים אותך. אנא ואנא, אל תמיט שואה על ביתי, ברח מכאן כי עלולים עוד לערוך חיפוש. עיני חשכו. בלילה יצאתי בלב עטוף מרורות אך לא היה לי לאן לפנות. לפשוט יד לנדבות פחדתי. הלכתי בלי מטרה, שקוע בהרהורים. המחשבות התרוצצו זו אחר זו, הצטנפו כפקעת עננים כבדים ולא הבחנתי שעליתי על פני נהר קפוא והקרח נשבר. השתרכתי בין גלידי הקרח וברוב יגיעה ומאמצים קשים נחלצתי בקושי. מחמת הקור קפאתי לגוש מוצק. ראיתי והרגשתי שאני דועך. התחלתי מתפלל אל ה׳ שיטול את נשמתי. אגב כך הבחנתי באורווה והתגנבתי לתוכה. אלמלי היה הגוי תופסני ברי לי שהיה הורגני, אך לי הרי זה היינו הך. התחפרתי בתוך הקש ורבצתי שם יומיים בלי אוכל, רק נוטל תמיד מעט שלג אל פי. הרעב עינה אותי איומות ולא יכולתי להשלים עם עצמי לגווע בצורה זו. חזרתי איפוא אל הגוי שלי ובלי שידע הסתתרתי באותה הפינה ליד הכלב כמקודם. הכלב הכירני ולא נבח, ובמשך שבועיים ימים הייתי ניזון מהאוכל שהביאו לכלב. איש לא ידע שאני נמצא כאן.

אחרי שבועיים ראיתי כי בעל הבית חזר. התראיתי לפניו ובדמעות חונקות בעיניים סיפרתי את הכל. הוא נאנח עמוקות ואמר, היישאר שוב אצלי אך דע שאני עושה זאת בגלל אביך. וכך שהיתי אצלו לא רק עד מארס אלא עד אמצע הקיץ. יום־יום סח לי על מעשי־הזוועה המאוימים שעשו הרוצחים הגרמנים ליהודים, על האקציות השונות שהיה נוכח בהם. בטישביץ, סיפר, העלו הגרמנים באש משפחה נוצרית שהיה אצלם יהודי. אולם לא ירחק היום ותבוא מפלתם הגדולה, ניסה לנחמני, — בראותו כמה הושפעתי מדבריו עד שסמרו שערות ראשי.

יום אחד, היה חם מאוד, קמתי מהמירבץ וסובבתי בתוך האורווה כי ידעתי שכולם נמצאים בשדה. לפתע נכנסה בת אחותו שהיא ואביה לא חיו בשלום עם בעל הבית בשל עסקי־ירושה והשגיחה בי. חשתי מיד שהכל נגמר — — — היא החווירה מפחד, לא אמרה דבר ולא ידעה מה אירע פה. היא הכירה אותי וידעה כי ירו בי, והנה אני חי ונמצא אצל דודה. היא רצתה ללכת. תפסתי מיד את המצב ואמרתי: סטיפקא זכרי. חיי במילא כבר אינם שווים כלום. אם יוודע לאביך שהנני פה אצל גיסו הוא יסכן את החיים של הגיס ומשפחתו. אשר לי אני בין כך אבוד. אבל גם חייך בסכנה (איימתי עליה) ואני מבקשך בה׳

היקר לך כי זה שראית אותי ישאר סוד לצמיתות. היא הבטיחה לא לגלות לאיש, אבל אני בכל זאת יראתי וביקשתיה להישבע. היא כרעה על ברכיה הצטלבה ונשבעה שתשמור את הסוד; הלכה לדרכה והסוד אמנם נשאר סוד.

ביום אחד 1943 בפרוס יום כיפור החלה להציק לי אי־הידיעה מתי הוא חל. יום תמים ניקר הדבר במוחי ולא נתן מנוח. בלילה חלמתי כי אבי ע"ה קרב אלי ואמר שיום כפיור חל בשבת הבאה ושלא אשכח לצום. צמתי כמובן בשבת ההיא, והתאריך נחרת יפה בזכרוני על מנת לודא אחר כך אם אחיה שהצום היה במועד, שאמנם בו חל יום כיפור. ואכן הוברר שהיה זה היום הנכון.

יום אחד בא אלי בעל הבית נופל על צוארי בבכי ואומר שהוא ומשפחתו חייבים ככל יתר התושבים לעזור את הכפר. הפקודה באה בשל הצורך ליישב כאן את הפולקסדויטשה (גרמנים תושבי־חוץ) שפונו מקוי־החזית. אנה ילך טרם ידע, אך לבו ידווה מאוד מדאגה מה יהיה אתי. ברצון היה נוטלני עמו, אך קלסתר פני יותר מדי יהודי, ובעיקר הוא חושש מפני חבריו עצמם כי כולם מכירים אותי. מיד הכניס אלי כמה פרוסות־לחם ובקבוקי־חלב, התנשק אתי ונפרד מעלי באיחולי הצלחה ובתקוה שעוד יזכה לראותני אחרי השחרור הקרוב כל כך — ועקר יחד עם משפחתו. נשארתי משותק כאבן. מה עושים כעת? אין לי לאן ללכת. על כל צעד ושעל אורב המות. למחרת היום עליתי אל עלית־הגג וצפיתי בבואם של הפולקסדויטשה עמוסים בהמות, סוסים, שהתיישבו בכפרים ובחוות מסביב. וגם בשטח של בעל הבית שלי, שהיה בעצם פינת־החמד של הכפר. כל פעם היתה באה משפחה של פולקסדויטשה, התבוננו כה וכה וכאשר המקום לא נראה להם המשיכו לחפש הלאה. אחרי שישבתי שם כמה ימים בא בעל הבית בהתגנב לראות מה יש, איך הסתדרו בביתו אך מצאָהו ריק, אין גרים בו וגם לא בבתים השכנים. נתתי לו את הסימן הידוע רק לשנינו והוא עלה לעלית־הגג. מסרתי לו את כל הפרטים מה אירע כאן בימים האלה וכי אף איש לא רצה להתיישב. הוא אמר כי יחכה יומיים ואם לא יבוא אף אחד יחזור בעצמו הביתה. בתום היומיים חזר עם כל המשפחה ואמר כי הוא מלא בטחון ואמונה שבזכות זה שהחזיק אותי ניצל האיזור הזה בלבד מידי הפולקסדויטשה ומכאן ואילך לא יפרד ממני לעולם. וכך חייתי הלאה. הוא סיפק לי מזון במידה יתירה.

לבי דאב מאוד שאין בידי לגמול לגוי האציל על טוב לבו, מסירותו וסיכון החיים למעני. נזכרתי שיש לנו פרקמטיה טמונה של אריגים מחנות האריגים שלנו (פ. ס. היתה לנו גם בית מסחר לאריגים בטומאשוב ב„האליות" לא הרחק מברק'לה טרגרמן ע"ה) אצל הטוחן שלנו. כשאמרתי פעם לבעל הבית כי בדעתי לגשת אל הטוחן מהלך שני קילומטר ולהביא משם בשבילו קצת סחורה הניאני מזה ואמר שאינו צריך ואם אלך הטוחן חלילה יהרגני. אך לא נשמעתי לו ולילה אחד הלכתי אל הטוחן המתגורר ליד הטחנה. את הטחנה שלנו קיבל כבר לידיו פולקסדויטש שגר גם באותו הבית יחד עם הטוחן. קרבתי והצצתי

בחלון אם אין שם אנשים זרים. הכלב החל בנביחות, הבן של הפולקסדויטש יצא לראות על מי הוא נובח. מיד קרבתי ודפקתי בדלת. הטוחן פתח והכניסני. למראי נבעת מאוד וצווח: טי אברמקו ישצ׳ה זייֶש (אתה אברמקו עודך חי)! — כן עתיני באומץ. בקשני לשבת והחל סח כי פה משוחחים שאתה אברמקו עם כנופיה שלמה התנפלתם בלילה שעבר על בעל הטחנה הכיתם פצעתם ובזזתם אותו לשם נקמה על שלקח את הטחנה שלכם. התנצחתי עם החברים שלי אמרתי שזה מזמן ירו בך, והנה אני רואה שאתה אמנם חי. לבי דפק בחזקה למראה עיניו הגזלניות הירוקות גצי־אש. בכל זאת שלטתי ברוחי ואמרתי שיתן לי כמה גלילים מהסחורה שלנו כי רוצה אני להציל את עצמי, להמירם בלחם. אני, אמרתי, מסתתר ביער. הוא אמר כי יתן.

בו ברגע הקישו על הדלת, מי לא ידעתי. הוא יצא וחזר מיד. שאלתי מי זה. אַל פחד, אמר, זה היה אחי ששאל מתי עליו ללכת לעבוד במשמרת בטחנה. אבל חשתי שאין זו אמת. תוך כך הגיש י״ש לשלחן. נשתה, אמר, על שנשארת בחיים. שינַי נקשו דא לדא, אש בוערת תחתי, ומיד פניתי לצאת. הוא תפס בידי ומשכני בחזרה. רק שאוכל ואשתה. הן רעב אתה בודאי, צוות ממש. ניתקתי עצמי ממנו ויצאתי. אך רחקתי מהבית כ־30 מטר ולפתע צועקים: עצור! עצור! התחלתי לרוץ ולברוח. אני מביט סביבי ורואה כנופיה שלמה דולקת אחרי. הגברתי את הריצה והחלו יורים אחרי. כדור פגע בידי ואני פצוע קל. למזלי יצאו אותה שעה הפועלים עם גמר העבודה במפעל הסוכר. התערבתי ביניהם והיריות נפסקו. אך מה נפלא גורלו של אדם. הפועלים פילסו לי מעבר לברוח בחשבם כי אני אחד משלהם ונמלט מסכנה. שכבתי על האדמה והשתרכתי בשכיבה. האדמה היתה לחה מהגשם השוטף הקר שניתך. היה גם חושך ואפילה כמו בלבי. לבסוף קרבתי אל ערימת־קש משם צפיתי וראיתי איך מחפשים אחרי בפנסי־כיס בלי דעת לאן נעלמתי. כך שכבתי שעה ארוכה עד שקמתי ונגררתי שוב אל בעל הבית שלי. במתבוא סחתי לו את הכל והוא אמר כי אמנם שמע יריות ובא מיד לראותני. כשלא מצא אותי היה בטוח שנתפסתי, והוסיף: אברמקו, הרי אמרתי שלא תלך. — עוד צרות רבות ניתכו והתרגשו עלי, אך על כולן אי אפשר לכתוב.

כעבור זמן מסוים אמר לי בעל הבית כי משפחה זרה באה להתגורר בחצרו ואסור לי איפוא להיות עוד במרבץ, אבל הוא התקין לי בור בין החזירים. שם היה לי מר מאוד, כי לא יכולתי לשבת רק לשכב. 5 שבועות רבצתי בבור עד שבא פעם בעל־הבית חיבקני והחל מצעק: אברמקו! הסובייטים באו! שחרור! צווח והטיח כף אל כף. נפלתי בחלשות ועלפון. התעוררתי בתוך הבית שוכב במיטתו.

*

אבל גם אחרי השחרור טרם מלאה סאת צרותי. רק כעת התחלתי חש בעליל את כל המדאבות, כל הצרות, כל חויותי האפלות. אני מתבונן סביבי.

הנני בודד כאבן, בלי כל היקרים והמקורבים לי, בלי ידידים וחברים. לבדי בעולם בו משתולל עוד ים של שנאה ומשטמה. נקמה! נקמה! עמדה לפרוץ זעקה מלבי השטוף דם, אך מי הוא יהודי ולא יבהל רק מעצם המלה נקמה — דבר שאמנם אין להבינו. בספרים הקדושים שלנו ובתפלות אין נבהלים כבר מהמושג הזה. בתומש אנו קוראים: ,אשיב נקם לצרי ולמשנאי אשלם'. בתפלה מוצאים אנו: ,הרנינו גוים עמו, כי דם עבדיו יקום'. וכי אין יהודים מתפללים כל שבת אל ה' שינקום את הדם השפוך. כן, הכאב חקוק עמוק בלב, ים־הדמים של קדושינו וגבורינו רותח ומפעפע, ומן המעמקים של נחשולי־גלים לאין רוגע נשאת הזעקה ,נקמה' קחו נקם!!! אבל איך ———

עם בוא המשחררים האדומים ביקשתי מיד לנוס, אך מצילי עצר בעדי ואמר: שנתיים ומעלה אזרת כח ועמדת בפחד המתמיד, עתה שב אצלי עוד כמה ימים כי גם באנשים שלנו אינני בוטח כלל. אל נא תשכח אותה השיחה עם חברי. הן, אמרתי, עוד זכורה לי כל מלה.

זה היה לפני זמן רב. אצל בעל הבית התכנסו כל חבריו, כולם עמוסים ביזה ושלל יהודי. השיחה התקיימה בחוץ לא הרחק ממחבואי וקלטתי כל מלה. אחד אמר כי סחים שאברמקו חי. נענה בעל הבית, כן כן גם אני שמעתי, ושאל: מה למשל היה קורה אילו פגשתם אתם את הליאָשץ' (מין דג). הדעות היו שונות. אחד אמר: כי היה מסגירני מיד לגיסטאפו. שני ענה: כי דוקא אותי לא ימלאנו לבו להרוג, אך עם זאת התגאה כי המית במכת אבן פשוטה שני נערים מטומאשוב. שלישי הטעים: שאף כי אינו סובל את הגרמנים טוב עשו הללו שטבחו את מוצצי־הדם היהודים. בעל הבית עצמו אמר: שאילו תפסני היה דוקרני למות בקלשון. לאחר מכן שאלני איך נראתה השיחה בעיני. בסדר גמור, אמרתי. כל זאת הזכיר לי עתה, שלא אעיז לצאת לפני שעה עד שישמע את דעת התברה שלו מה יחסם ליהודים עכשיו. — אחר כך אגיד מה עליך לעשות.

אחרי ימים מספר בא ואמר: כי אני יכול לצאת אך עלי להיזהר ולהשגיח היטב לאן ללכת ולאן לא. אף יעץ לי לצאת בלילה, כדי שדבר היותי אצלו ישאר בסוד. ביקשתי להסבירו: הכיצד, אדרבה, הרי זה יביא לך כבוד רב, אומץ לבך המופלג להסתירני אצלך. מעומק הלב אני רוצה לגמול לך כגמולך, ואתן לך את הטחנה ואת כל רכושי. הוא השיב: עוד אינך יודע מאומה. ראשית המלחמה טרם תמה סופית, האוירה כלפי היהודים איומה, וכשפוגשים יהודי שחי כל הזמן בסתר הורגים אותו. השנאה ליהודים שזרעו והשרישו כל הזמן טרם נעקרה, ובכן שמע אל תלך אי־לאן, תהיה אצלי כמה שדרוש ובסתר כדי שחברי לא ידעו גם עתה, עד שישתרר שקט מוחלט. וגמולי היחיד יהיה שלא תגלה לאיש מי הציל אותך, יותר אינני דורש ממך. נפלתי על צוארו ונשקתיו.

אך לא שקטתי ולא נחתי. החופש קסם לי בחוזקה, ולמחרת הופעתי

בוּוזשצ'ין. הגויים מכל החבל באו לצפות בנס המופלא. סיפרתי לכולם כי הסתתרתי ביערות. אחרי כמה ימים סח לי בעל הבית שלי כי בטומאשוב יש כמה יהודים. ביקשתיו להובילני לשם. באורח פלגמאטי רתם סוס העגלה, לקח אותי לטומאשוב והורידני מחוץ לעיר. היהודי הראשון שפגשתי ישב ליד טחנת צ'ישאקביץ (בדרך לזאמושץ'), יהודי מיוזפוב בשם שאניש דאַך. הוא הביט בי ואני בו ועודנו פוחד להוציא הגה. בסוף פצה פה ראשון: עַמְךָ? — כן, עניתי. עשינו היכרות תוך נשיקות. באתי העירה ופגשתי את שמחה רייז, ישעיה ברגשטיין ואחיו בֶני, בני רפאל ברגשטיין; וגם את שבע נאדלר אשת סאני נאדלר, וחנה וייסלנדר ועוד כמה יהודים מיוזפוב. שמחתם המופלגת של הנשארים בחיים אין לתאר. לכל אחד סיפורים על חוויותיו המרות. כולנו התגוררנו בבית רפאל ברגשטיין כי נחשב בטוח ביותר בשל קרבתו למפקדה הרוסית.

החלו מתחקים אחר מקורות פרנסה. נסענו מעיר לעיר ומביאים סחורות שונות למכירה. אך ליהודים היו הדרכים בחזקת סכנה מרובה. הייתי מתלבש בגדים רוסים ועם אוטומט מושאל נסעתי יחד עם הרוסים. אחרי שֶׁהָיָה של כמה חודשים בטומאשוב קיבלו הכל מכתב להניח במקום מסוים תחת גשרון זעיר 25 אלף זלוטות, אחרת אין לנו מה לעשות בטומאשוב, ובאיום להרגנו. על החתום נ.ס.ז. שמנו את הסכום כנדרש בלי לומר דבר. אחרי שמונה ימים הגיע מכתב שני בנוסח דומה ועל סך 50 אלף זלוטות, ובאיום שאם נודיע הענין לא יעבור חלק. ראינו כי כלתה הרעה ואין סוף לדבר. תוך כך נדרשנו על ידי מועצת־הרשות על שלא התייצבנו לצבא. אשר לי אמרו החברה שלנו כי אני הרב שלהם. והם הרוסים ורצוצים מהמאורעות האיומים הטראגיים. הוא עזבנו לנפשנו. כולנו נמלטנו ללובלין, שם היו יותר יהודים.

אחר כך הגעתי אל מחנות הפליטים בגרמניה, שם התחתנתי ושמתי פעמי אל ארץ חלומותי, ארץ האבות, מדינת ישראל. עד היום הזה לבי רצוץ וחב־דם כי לעולם לא אשכח באילו מיתות משונות ומזוועות נפלו יקירי על קידוש השם. יקר ותהלה לזכרם הקדושים! ת.נ.צ.ב.ה.

(פ.ס. עם בעל הבית שלי אני במגע מתמיד עד היום, הוא כותב לי תדיר בני יקירי. מפעם לפעם אני משגר לו חבילה).

ר׳ עוזר שטול ז״ל

מ. הוניגספלד

רק לפני חדשים אחדים לא עלתה על דעתי שאצטרך להשתמש על מחותני בביטוי „ז״ל״, וככה רצה הגורל שאנחנו אנשי טומשוב־לוב. העומדים על סף הוצאת „ספר זכרון״ בעברית לזכר קדושי עירנו הי״ד שבק חיים לכל חי ר׳ עוזר שטול. החלטתי לתת לו יד ושם להנצחת זכרו הבלתי נשכח בספר העומד לפנינו להופיע.

אשתדל להביא כאן כמה קווים לדמותו הזוהר ומפעולותיו הענפיות שהקדיש את רוב עתו וזמנו החופשי עבור אנשי טומשוב בישראל בתוך „ארגון יוצאי טומשוב״ ומחוצה לה.

ר׳ עוזר שטול ז״ל

ר׳ עוזר שטול ז״ל נולד בח׳ שבט 1907 להוריו אלתר וסימה לבית שטול. אביו ר׳ אלתר ז״ל היה מבעלי בתים החשובים בעירנו, איש אדוק וחסיד בלז נלהב, סוחר דגים. היה ידוע בעיר כאיש בעל מידות טובות ועסקן ציבורי. במיוחד הצטיין בעבודתו ובתמיכתו בתלמוד תורה ובשאר מוסדות צדקה. אמו סימה ע״ה היתה מנשים צדקניות, עדינה ומזג לב טוב. נפטרה עוד לפני פרוץ המלחמה העולמית השניה. ובבית כזה קיבל המנוח ר׳ עוזר שטול את חינוכו. כמו רוב הילדים בזמנים ההם למד בתחילה אצל מלמד דרדקי בחדר, אחר כך המשיך את לימודיו בחדרים ולבסוף למד אצל ר׳ משה שמעולה שפורר ז״ל שגם כותב הטורים האלה למד אצלו.

ר׳ משה שמעולה היה למדן, איש תם וישר ועשה לילות כימים ללימוד תורה. ומרבי כזה יצא המנוח ר׳ עוזר ז״ל. עם השגה בדף גמרא עבר ללמוד בשטיבל של ר׳ יהושע׳לה הידוע שבזמנו היה כח משיכה לכל אלה שהתמסרו ללמוד תורה. א״כ עם בואו של הרב ר׳ לייביש רובין זצ״ל הרב מצשנוב לטומשוב עבר ללמוד שם ונהפך לחסיד נלהב שלו למרות שכמו בתחילה התפלל בשבת בבית החסידים של בלז ביחד עם אביו.

בשנת 1932 התחתן ולקח לו לאשה אחת מבנות עירנו היא **דבורה** מבית **אדלר** שתחיה, היא היתה כבר אז יתומה מאביה. אביה היה ר׳ משה אדלר ז״ל, בזמנו היה מבעלי הבתים החשובים בעיר והיה תלמיד חכם ופקח. הוא היה חסיד

של המגיד מטריסק זצ"ל, אבל לבסוף ימיו כשעבר לטומשוב — מקודם היה גר בקרסניבראד — התפלל בבית החסידים של הוסיאטין. ר' משה נפטר עוד בשנת תרפ"ב והשאיר אותה ועוד שני בנים יבדלו לחיים יתומים קטנים והודות לאמם אסתר'ל ע"ה שהיתה אשת חיל עם מרץ לא חסכה כל עמל בכדי לגדלם ולחנכם.

אחר נשואיו למרות שהיה טרוד בפרנסתו היה אחד מהתוססים של „צעירי אגודת ישראל" בעירנו. עם פרוץ המלחמה העולמית השניה עזב — כמו רוב אנשי עירנו — עם משפחתו, היו לו כבר שתי בנות יבדלו לחיים, ביחד עם חותנתו אסתר'ל ע"ה שנפטרה כאן לפני כמה שנים, ועם שני גיסיו את עירנו ועבר לצד הרוסי, וכמו כל פליטי פולניה גורש ג"כ לסיביר וא"כ היה בקירגיזיה. אחרי גמר המלחמה חזרו לפולניה, מתחילה התישבו בשצצין אבל מיד אחר זמן קצר עברו לברלין ושם נולד לו הבן אלתר יבדל לחיים.

עם קום המדינה עלה עם משפחתו לארץ והתיישב בחיפה, שם עבד כל הזמן ב„תנובה" במחלקת הדגים. למרות טרדתו בחייו הפרטיים לחנך את בניו ולהשיא אותם, הקדיש כל ימיו לעבודת הכלל. הוא היה מהפעילים של ארגון יוצאי עירנו, היה חבר הועד ולא פסח כמעט על שום ישיבת הועד והיה מוכן בכל התנאים לעזור לזולת ובפרט לאנשי עירנו. בעבודתו הציבוריים הצטיין גם בבית הכנסת של קרית אליהו שהיה אחד מהגבאים והיה לו חלק גדול בבניתו של בית הכנסת. השתתף בכל ערב בלימוד דף היומי ובשאר השעורים הנלמדים בבית הכנסת. הוא עזר ותמך בישיבת „בלז" וגם בישיבת „משכן יעקב" בחיפה ע"ש חה"כ ר' יעקב כץ ז"ל.

כדאי לציין שבנו אלתר אחר שגמר את ביה"ס התיכון דתי „יבנה" התגייס לצבא והיה אחד מהצנחנים שכבשו את העיר העתיקה ושחררו את הכותל המערבי. הוא מתלמידי ישיבת „מרכז הרב" והיום הוא עובד בתור מחנך בקרית נוער בבית וגן ירושלים.

ביקש ר' עוזר לישב בשלוה קפץ עליו רוגזו של לבו. בשנת 1966 קיבל התקפת לב ובמשך חודשיים היה מרותק למטתו, וכשהוטב לו קצת התמסר שוב לעבודתו הציבורית. לפני חג הפסח קיבל שוב התקפת לב, ואחרי ששכב כמה שבועות בבית החולים הוטב לו וחזר לפני החג הביתה, ופתאם בליל שביעי של פסח החזיר את נשמתו לבוראו.

יהי זכרו ברוך...

יזכור

יזכור עם ישראל את אשר עשו לנו הגרמנים ועוזריהם ימ"ש,
ולזכר קהלה הקדושה טומאשוב־לוב

ויזכור אלקים את נשמות אנשי עירנו, אנשים ונשים וטף, שהומתו על קידוש השם, הן שנרצחו שנהרגו ושנשחטו ושנשרפו ונטבעו נסקלו ונקברו חיים נתלו ונחנקו בתאי הגזים והכבשונות במחנות העבודה והריכוז, והן שנפטרו מחמת יסורי העוני רעב וכפן ועל־ידי צרות ונגישות הרוצחים הגרמנים ועוזריהם ימ"ש בשנות ת"ש—תש"ה.

בגן עדן תהא מנוחתם, ובעל הרחמים יסתירם
בסתר כנפיו לעולמים ויצרור בצרור החיים
את נשמתם, ה' הוא נחלתם, וינוחו בשלום
ויעמדו לקץ הימין בב"א.

יזכור

א

אדלער, פרומעט בת שלום
אדער, אלעזר בן יוסף מרדכי
אדער, יהודה בן אלעזר
אדער, פישל בן יהודה
אדער, משה בן אלעזר ואשתו חנה
אדער, נפתלי בן משה ומשפחתו
אדער, יוסף בן משה
אדער, אברהם בן אלעזר ומשפחתו — לבוב
אדער, יצחק מרדכי בן אלעזר ומשפחתו — וורשה
אדער, יחזקאל בן אלעזר ומשפחתו
אדער, באלטשע
אדער, ברוך בן ישראל
אויסלענדער, קיילע בת יחזקאל
אולריך, מאיר בן חיים — בעלזיץ
אולריך, שרה גאלדע בת פנחס
אולריך, רחל בת מאיר — בעלזיץ
אולריך, חיה איטע
אולריך, רויזע, חיים ויוסף
אולריך, פעסיל בת מאיר
אולריך, בת־שבע בת מאיר
אולריך, פישל בן מאיר
אולריך, ביילי בת דניאל
אונפוס, חיים יצחק
אונפוס, חיה שרה
אונפוס, לאה בת זאב
אונפוס, משה בן חיים יצחק
אונפוס, מנשה בן משה
אונפוס, זאב בן משה
אונפוס, מאנעס בן משה
אונפוס, בנימין ומשפחתו
אונפוס, חנינא
אייזען, מרדכי
אייזען, חיה — יוזעפאוו כ״ח תמוז תש״ג
אייזען, יוסף אלי׳ בן מרדכי — לעמבערג
אייזען, זעפטיל
אייזען, משה בן יוסף אלי׳ — לעמבערג
אייזען, אברהם בן יוסף אלי׳ — לעמבערג
אייזען, ישראל בן יוסף אלי׳ — לעמבערג
אייזען, חיים יונה בן יוסף אלי׳ — לעמבערג
אייזען, אליהו בן מרדכי — בזשעזשאני
אייזען, יצחק נחמן בן מרדכי
אייזען, אהרן דוד
אייזען, שבע
אקסט, שלמה בן נתן
אקסט, דאברע
אקסט, משה בן שלמה ומשפחתו
אקסט, יהושע בן שלמה ומשפחתו
אקסט, יחזקאל בן שלמה
אקסט, ברוך בן שלמה
אקסט, נתן דוד בן שלמה
איידעלסבערג, אביגדור
איידעלסבערג, רבקה
איידעלסבערג, משה ומשפחתו
אפען, דוד בן מאיר זאב ומשפחתו — סקאלאט
אפען, שפרינצע — סקאלאט
אפען, רבקה בת דוד — סקאלאט
אפען, מאיר וואלף בן דוד — סקאלאט
אפען, יעקב בן דוד — סקאלאט
אפען, פייגע בת דוד — סקאלאט

אפען, גאָלדע בת דוד — סקאלאט
אפען, שרה בת דוד — סקאלאט
אפען, ליעבע בת דוד — סקאלאט
איידעלשטיין, משה
איידעלשטיין, פעשע בת מאיר
אייזען, פייוועש בן אהרן
אייזען, שרה
אייזען, אהרן דוד בן טוביה
אייזען, שבע בת משה חיים
איילבוים, חיה בת מרדכי
איילבוים, יצחק בן שמעון
אייזען, שמחה בונם בן מרדכי יוסף
אייזען, ישראל לייב — רוסיה
איילען, יהושע לייב בן יחזקאל
איילען, מרדכי בן יחזקאל
איילען, איטא בת יחזקאל
איילען, צבי בן יחזקאל
איילען, רייזעל בת יחזקאל
איילען, משה בן יחזקאל
איילען, חנה בת יודעל ומשפחתה
איילען,ביילי רבקה בת אלי׳
איילען, יודעל בן לוי
איילען, פישל בן יודעל
איילען, אברהם בן ידעל
איילען, יהושע
איילען, חיה
איילען, מענדיל ומשפחתו
איילען, אסתר
איילען, ראובן ומשפחתו
ארביספעלד, יעקב בן יצחק
ארביספעלד, שרה בת פייועל
ארביספעלד, גיטעל בת יעקב
ארביספעלד, משהבן יעקב
ארביספעלד, פריידע בת יעקב
ארביספעלד, יהודה בן יצחק
ארביספעלד, מאליע בת מנחם מענדיל
ארביספעלד, חנה בת יודא
ארביספעלד, אברהם בן יודא
ארביספעלד, שמעון בן יודא
ארביספעלד, גיטעל בת יודא
ארדינאצקי, צירל לאה בת חיים
ארדינאצקי, העניע בת צבי
ארדינאצקי, אשר בן צבי
ארדינאצקי, שרה גיטל ומשפחתה
ארדינאצקי, העניע בת יעקב ומשפחתה
ארדינאצקי, שרה בת חיים
אולריך, משה בן מאיר
אולריך, רויזע בת משה
אולריך, חיים בן משה
ארליך, קלמן בן יעקב ישעיהו
ארליך, חיה יוכבד בת ר׳ ישראל הכהן
ארליך, צבי בן קלמן
ארליך, הענע בת קלמן
ארליך, מירל׳ה

ב

באַבאַד, לאה בת שמואל
באדענשטיין, משה בן חיים
באַרג, משה בן דוד
באַרג, פריידע
באַרג, יעקב בן משה
באַרג, שרה בת משה
באַרג, צבי בן משה
באַרג, שיינדעל בת משה
באַרג, פעשע בת דוד
באַרג, אברהם דניאל בן ראובן
באַרג, טאבע עטיל
באַרג, ראובן בן אברהם
באַרג, מרדכי בן אברהם
באַרג, משולם העניך בן יודעל
באַרנשטיין, אלעזר בן יצחק
באַרנשטיין, איטע בת דב
באַרנשטיין, יצחק בן אלעזר
באַרנשטיין, מינקע בת דוד
באַרנשטיין, שמואל בן יצחק

באַרנשטיין,ביילע בת יצחק
באַרנשטיין, חנה בת יצחק
באַרנשטיין, רייזעל בת יצחק
באַרנשטיין, חיה'לע
באַרנשטיין, נח ומשפחתו
באַרנשטיין, פייוועל
באַרנשטיין, ישראל
באַרנשטיין, מאיר
בארעצקי, ישראל בן משה ומשפחתו
בוים, משה בן אריה
בוים, פעשע בת זאב
בוים, מלכה
בוים, אליהו בן מרדכי יוסף
בוים, צביה
בורשטין, דב צבי בן אפרים
בורשטין, פרימעט
בורשטין, חנה מאניע בת צבי
בורשטין, רבקה
בורשטין, אפרים
בורשטין, צירל לאה בת אפרים
בורשטין, גיטל בת אפרים
בורשטין, בריינע בת אפרים
בורשטין, מינדעל בת אפרים
בורטשין, חנה רייזעל בת אפרים
באַלסענבוים, פעשע גיטל בת שמעון
בידערמאַן, אברהם יחזקאל בן ישראל
משה — רוסיא כ"א טבת
תש"ב
ביגלער, דב
ביגלער, בריינטשע בת דב
בייטשער, גאָלדע
בייטשער, באלטשע
בינדער, דב
בינדער, לאה
בינדער, העניע בת דב
בינדער, יהודית בת דב
בינדער, דאבע בת דב
בינדער, חנן
בינדער, ישראל
בינדער, חיה אסתר
בינדער, חיים מנשה בן ישראל
בלאַנדער, ביילע בת ישראל פוטער
בלאַנדער, יהושע בן יעקב צבי
בלאַנדער, פייוועל בן יהושע
בלאַנדער, משה בן יהושע
בלאַנדער, חנה בת יהושע
בלאַנדער, מירל בת יהושע
בלאַנדער, שלמה בן ישעיהו
בלאַנדער, מרדכי בן שלמה
בלאַנדער, אלימלך בן שלמה
בלאַנדער, גיטל בת שלמה
בלאַנק, שיינדעל
בלאַנק, מרדכי
בלאַנק, דוד
בלאַנק, באַלטשע
בלאַנק, אברהם
בלאשטיין, איידעל ומשפחתה
בלומשטיין, אברהם אלי' בן משה
בלומשטיין, מרים
בלומשטיין, צבי בן אברהם אלי'
בלומשטיין, הינדע סימה בת אברהם אלי'
בלומשטיין, בינה בת אברהם אלי'
בלומשטיין, עלקע בת אליעזר
בלוטמאַן, איידעל בת יצחק
בליי, אלחנן בן יצחק ו־3 בנים
בלייכער, יוסף
בלייכער, גיטעל
בלייכער, משה
בלייכער, חנה
בלייכער, דוואַשע
בלייכער, לאַנע
בעכער, מרים בת פרץ
בעכער, רויזע בת ישראל
בענדיט, יהושע בן מרדכי מאיר
בענדיט, מאיר בן יהושע
בעער, יוסף ברוך הרב בן ישעיהו הרב

בעער, הענע בת ארי׳ ליבוש הרב
בעער, קלונימוס קלמן בן יוסף ברוך הרב
בעער, חיים שמואל בן יוסף ברוך הרב
בעער, עמנואל בן יוסף ברוך הרב
בעער, יצחק טוביה בן יוסף ברוך הרב
בערגער, יהושע ומשפחתו
בערגער, עטיל בת משה
בערגער, שמשון בן נח
בערגער, ברוך בן נח
בערגמאן, טאבע בת צבי
בערגמאן, פישל בן צבי
בערגערבוים, עטיל בת משה
בערגערבוים, מירל בת משה
בערגערבוים, עטיל בת אביש
בערגערבוים, שניאור בן יעקב
בערגערבוים, סערקע בת ישראל מרדכי
בערגערבוים, אבא בן אליעזר
בערגערבוים, פרומעט אשתו
בערגערבוים, מרדכי בן אבא
בערגערבוים, רייזעלע בת אבא
בערגערבוים, שבח בן יקותיאל
בערגשטיין, אהרן מרדכי בן ארי׳ ליבוש
בערגשטיין, מאַטעל בת מנחם מענדיל
בערגשטיין, טאבע בת אהרן מרדכי
בערגשטיין, חנה בת אהרן מרדכי
בערגשטיין, פעריל בת אהרן מרדכי
בערגשטיין, מנחם מענדיל בן אהרן מרדכי
בערגשטיין, רפאל אשתו אסתר
בערגשטיין, אברהם בן רפאל — זשולקווע
בערגשטיין, חנה בת רפאל
בערגשטיין, גיטל בת רפאל
בערנבלאַט, יוסף צבי בן שמואל ומשפחתו
בערנבלאַט, רעכיל בת שמואל
בערנבלאַט, לאה בת שמואל
בראַנד, זלמן בן משה מענדיל
בראַנד, אסתר
בראַנד, יצחק בן זלמן
בראַנד, גד בן זלמן
בראַנד, הענעיע בת זלמן
בראַנד, חיה בת זלמן
בראַנד, לאה בת זלמן
בראַנד, גרשון בן זלמן ומשפחתו
בראַנד, ארי׳ ליבוש בן שכנא ומשפחתו
בראַנד, יעקב יצחק בן שכנא ומשפחתו
בראַנדווין, זלמן הלל בן צבי
בראַנדווין, מאליע מינדעל בת זלמן הלל
בראַנדווין, פערל לאה בת זלמן הלל
בראַנדווין, הדסה בת זלמן הלל
בראַנדווין, חיה מרים בת זלמן הלל
בראַנדווין, מרדכי בן זלמן הלל
בראנדעל, דב בן שלום
בראנדעל, שפרינצע
בראנדעל, לאה בת דב
בראנדעל, משה בן דב
בראנדעל, שבע בת דב
בראַנשטיין, טאבע
בראַנשטיין, חיה פריידע בת שלמה
בראַנשטיין, גיטעל בת אליעזר
בראנער, גיטעל
בראנער, מרדכי
בראנער, לייטשע
בראנער, רחל
בראנער, שמואל בנימין
בראנער, אברהם
בראנער, פעשע
בראנער, טילע
בראנער, זלמן
בראנער, סענדער
בראנער, יוסף
ברייטנער, שלמה בן יוסף
ברינקער, גרשון העניך בן שמואל
ברינקער, זיסעל
ברינקער, חיים יצחק בן גרשון העניך
ברינקער, מרדכי יוסף בן גרשון העניך
ברינקער, יחזקאל יהודה בן גרשון העניך

ברינקער, יודא
ברינקער, לאה
ברינקער, גיטל בת יודא
בריקס, יעקב בן חיים
בריקס, גיטל בת אברהם האַכמאַן
ברעט, אברהם בן חיים פייוועל
ברעט, ליבע בת חיים פייוועל
ברעט, גיטעל בת אברהם
ברעט, רחל בת אברהם
ברעט, קהת
ברעט, מירל בת חיים
ברעט, הירש
ברעט, פייגע לאה בת בעריש ו־2 בנים
בארג, אייזיק
בארג, דוד
בלאזער, בנימין
באומוואל, נחמיה
באומוואל, יהושע בן נחמיה ומשפחתו
בערגערבוים, אלעזר בן יקותיאל
בערגערבוים, יצחק בן ילותיאל
באַראַס, פנחס ומשפחתו
בראַנד, מרדכי ומשפחתו
בראַנד, לייבוש
בראַנד, אנשעל

ג

גאַבעל, פעשע
גוזיצ׳נסקי, יוסף בן ר׳ ישראל
עם משפחתו
גוזיצ׳נסקי, משה בן פישל
עם משפחתו
גוזיצ׳נסקי, יוסף בן פישל
גוזיצ׳נסקי, מינדל
גוזיצ׳נסקי, חנה׳טשי בת פישל
גוזיצ׳נסקי, חיה יוכבד בת ר׳ ישראל
גוזיצ׳נסקי, חנה׳לי בת ר׳ ישראל
גוזיצ׳נסקי, צבי בן ר׳ פישל

גוזיצ׳נסקי, חיה בת ר׳ פישל
גאָטעסמאַן, מרדכי
גאָטעסמאַן, עטיל
גאָטעסמאַן, משה
גאָלדבערג, לייבוש בן מרדכי
גאָלדבערג, מרים בת יעקב צבי
גאָלדבערג, יורי בת יחזקאל
גאָלדבערג, יצחק
גאָלדבערג, אליעזר
גאָלדבערג, משה בן ליבוש
גאָלדבערג, מאיר בן ליבוש
גאָלדבערג, מרים בת ליבוש
גאָלדבערג, נפתלי בן ליבוש
גאָלדמאַן, לאה בת מרדכי יוסף
גאָלדמאַן, אסתר ומשפחתה
גאָלדמאַן, שרה מלכה בת יוסף צבי
גאָלדמאַן, משה בן נחום ומשפחתו
גאָלדמאַן, רחל לאה בת מרדכי
גאָלדמאַן, בנימין בן מענדיל ומשפחתו
גאָלדמאַן, ליפּא בן יהודא
גאָלדמאַן, יוסף בן יהודא
גאָלדמאַן, זונדעל מראַכאַן
גאָלדמאַן, יהודה בן מענדיל
גאָלדמאַן, מאַטיל
גאָלדמינצער, חיים בהרב ר׳ יוסף
גאָלדשטיין, ישראל צבי בן דוד
גאָלדשטיין, רחל
גאָלדשטיין, שמעון בן ישעיהו
גאָלדשטיין, רעכיל
גאָלדשטיין, יעקב בן דוד
גאָלדשטיין, פייגע בת צבי
גאָלדשטיין, חיה
גאָלדשטיין, שרה לאה
גאָלדשטיין, ביילע בת שבח
גאָלדשטיין, ישעיהו בן דוד
גאָלדשטיין, יצחק
גאָלדשטיין, חיה טאבע
גאָלדשטיין, אלעזר

גאָלדשטיין, ליבע
גאָלדשטיין, יואל בן אלעזר
גאָלדשטיין, אבא בן אלעזר
גאָלדשטיין, פישל בן אלעזר
גאָלדשטיין, שמואל זאוועל בן אלעזר
גאָלדשטיין, טשיפע בת אלעזר
גאָלדשטיין, שרה בת אלעזר
גאָלדשטיין, חנה בת אלעזר
גאָלדשטיין, לאה בת אלעזר
גאָלדשטיין, בונם
גאָלדשטיין, טאבע
גאָלדשטיין, חנה בת בונם
גאָלדשטיין, חיים
גאָלדשטיין, עטיל
גאָלדשטיין, יואל בן חיים
גאָלדשטיין, חיה בת ברוך
גאָלדשטיין, דוד בן ברוך
גאָלדשטיין, אלישע
גאָלדשטיין, צירל
גאנצער, צבי בן יצחק אהרן
גאנצער, פעשע בת ישראל
גאנצער, הינדע בת צבי
גאנצער, מרדכי בן צבי
גארטלער, דוד בן ראובן
גארטלער, באָשע בת בעריל וכמה בנים
גארטלער, יצחק בן ראובן
גארטלער, זעפטיל בת יעקב
גארטלער, יעקב בן יצחק
גארטלער, יוסף בן יצחק
גארטלער, שרה בת יצחק
גארטלער, משה בן אלעזר
גארטלער, בריינע בת גרשון
גארטלער, יעקב בן משה
גארטלער, גרשון בן משה
גארטלער, מרים בת נחום
גארטלער, מינדיל בת דוד יוסף
גארטלער, דוד יוסף בן יעקב
גארטלער, סימע בת משה
גארטלער, רבקה בת משה
גאָלדבוים, יעקב יצחק בן ישראל משה
גיטער, יצחק
גייסט, ליבוש בן משה אליעזר
גייסט, פרץ בן משה אליעזר
גייסט, בריינטשע בת פייוועל
גייסט, איידעל בת פרץ
גייסט, חנה בת פרץ
גייסט, סערקע בת פרץ
גייסט, איטע בת פרץ
גייסט, משה בן פרץ
געלבערט, חנה בת שמואל פאנצער ומשפחתה
גאנאראוו, רעכיל בת מרדכי
גאנאראוו, בלומע בת ישעיהו
גאנאראוו, שרה בת ישעיהו
גאנאראוו, פריידע בת ישעיהו
גאנאראוו, ישעיהו דוד
גוטהאַרץ, יעקב מרדכי
גלאז, נחום דב
גליקשטיין, פייגע בת חיים מרדכי
גינזבורג, לייב
גינזבורג, מירעל בת קלמן ערליך
גינזבורג, אסתר בת לייב
גינזבורג, פישל
גינזבורג, חנה בת יחזקאל לערער
גינזבורג, שלמה זאב בן פישל
געוויסענהייט, זאב
געלבער, יעקב שמואל
געלבער, שרה
געלבער, לאה
געלבער, יוסף ומשפחתו
געלבער, רייזעל בת חיים ארי׳
געלערנטער, מרדכי בן יהושע
געלערנטער, חיהביילע
געלערנטער, פייוועל בן שמשון
געלערנטער, עטיל ו־3 בנים

געלערנטער, יהושע בן שמשון ומשפחתו
— לודמיר
געלערנטער, חיים בן שמשון ומשפחתו
— ברוסיה
געלערנטער, מלכה
גראף, יצחק שלמה בן משה
גראף, נחום בן משה
גראף, יהושע בן יצחק שלמה ומשפחתו
גראף, דוד לייב
גראף, חיה גיטל
גראף, לאה
גראמאן, יוסף
גראמאן, חנה ומשפחתה
גראמאן, שרה ראָכל
גראָס, ברוך
גראָס, חנה בת ידל איילען
גראָס, גאָלדע בת אבא
גרויסער, יוסף בן חיים
גרויסער, חיה געלע בת פנחס
גרויסער, ישעיהו בן יוסף
גרויסער, בעריש בן יוסף
גרויסער, משה מאיר בן יוסף
גרויסער, הענע סערל בת יוסף
גרינבוים, אהרן
גרינבוים, טאבע בת ליבוש
גרינבוים, משה בן מרדכי יוסף
גרינבוים, רחל לאה וילד
גרינבוים, יעקב בן מרדכי יוסף
גרינבוים, רייזעל אשתו
גרינבוים, יהודית בת יעקב
גרינבוים, אלחנן יצחק בן יעקב
גרינבוים, אלישבע רחל בת יעקב
גרינבוים, פסח דב בן יעקב
גרינבוים, אדיל בת יעקב
גרינבערג, נח בן מאיר
גרינבערג, דינה
גרינבערג, מענדיל בן נח
גרינבערג, לאה
גרינבערג, אברהם
גרינבערג, עלקע בת יצחק אייזיק
גרינבערג, סערל
גרינבערג, מענדיל
גרינבערג, שמואל
גרינבערג, חיים
גרינבערג, טאבע
גרינבערג, מירל
גרינבערג, ליבוש
גרינבערג, רעכיל
גרינבערג, משה צבי בן לייבוש
גרינבערג, רבקה
גרינבערג, מאליע בת משה צבי
גרינוואלד, נתן בן מרדכי
גרינוואלד, מאלטשע
גערזאן, יהודה
גרינבערג, יוסף ומשפחתו
גרינבערג, מרדכי ומשפחתו
גרינבוים, ישראל
גרינבוים, יעקב
גרינבוים, טעמא בת יעקב
גרינבוים, מאליע בת יעקב
גאָלדמאַן, משה
גאָלדמאַן, שרה בת הרב שידקאַווסקי

ד

דארנבושט, אברהם בן מיכל
דארנבושט, ביילע אשתו
דארנבושט, אליעזר מרדכי בן אברהם
דארנבושט, פערל אשתו
דארנבושט, מיכל בן אליעזר מרדכי
דארנבושט, ישראל בן אליעזר מרדכי
דארנבושט, רבקה בת אליעזר מרדכי
דארנבושט, חיים בן אליעזר מרדכי
דארנבושט, חנה בניה פערל ואהרן
דארנבושט, סימה
דארנבושט, אסתר מלכה

דארנבושט, מרים
דארנבושט, שרה
דארנבושט, יעקב
דארנבושט, ארי' בן איטשע מאיר
דארנבושט, משה חיים בן אברהם
דארנבושט, דבורה אשתו
דארנבושט, ליבוש בן משה חיים
דארנבושט, מלכה
דרוט, איידל — רוסיה
דרוט, יעקב משה בן חיים יצחק
דרוט, אשתו ו־2 בנים — בעלזיץ
דרוט, יוסף אלי' בן חיים יצחק
דרוט, אשתו ו 2 בנים — בעלזיץ
דרוט, נח בן חיים יצחק — טאשקענט
דרימלער, אליהו בן יוסף
דרימלער, בת־שבע בת ארי'
דרימלער, שמעלקי בן אלי' ומשפחתו
דרימלער, דב בן אלי'
דרימלער, פערל בת אלי'
דרימלער, רבקה לאה בת אלי'
דרימלער, פראדעל בת אריה
דרימלער, פייגע בת דב
דייטשגעוואַנד, מרדכי
דיאַמאַנד, יהודה
דיאַמאַנד, מנוחה בת יואל שאַפּראַן ובניהם
דארנפעלד, נחמיה
דארנפעלד, אליעזר ואשתו
דארנפעלד, לייבעל בן אליעזר

ה

האבער, שרה
האבער, רעשע בת מאיר
האבער, יעקב בן אביש
האבער, מרים ומשפחתה
האבער, שמחה בן אביש
האבער, חיה שרה ומשפחתה
האבער, דוד בן אביש
האבער, העניע ומשפחתה
האבער, מלכה
האבער, אביש
האבער, אברהם
האָף, יהושע
האַכמאַן, אברהם שמעון בן ישראל
האַכמאַן, הירש בן פנחס
האַכצייט, רחל בת אברהם ווארטער ומשפחתה
האַכצייט, לאה בת יחזקאל
האַלטמאַן, אברהם
האַלטמאַן, מחלה בת ראובן בארג
האַלטמאַן, רחל בת אברהם
האַלטמאַן, רייזעל בת אברהם
האַלטמאַן, מאליע
האמער, שמואל
האַלץ, פייוועל בן יונה
האַלץ, דינה בת אריה
האַלץ, לייבוש בן פייוועל
האַלץ, יעקב בן פייוועל
האַלץ, חיה רייזעל בת פייוועל
האַלץ, מאטעס בן אלי' אהרן
האוז, וועווטשע בן שמואל
האַלצמאַן, יצחק
האַנדעלסמאַן, אשר בן יואל
האַנדעלסמאַן, עטיל בת אשר
האַנדעלסמאַן, חנה בת עוזר
האַנדעלסמאַן, יצחק בן יואל
האניגספעלד, ליפּא בן ישראל
האניגספעלד, רחל בת דוד
האַניגספעלד, בן ציון בן ישראל
האניגספעלד, אסתר בת אברהם יהושע העשיל
הויט, פעשע
הויט, חיים
הורוויץ, ברוך שו"ב
הורוויץ, מאליע בת מרדכי יוסף

הורוויץ, הינדע
הורוויץ, יצחק מאיר
הורוויץ, מרים טעמא
הורוויץ, שרה
הורוויץ, מרדכי יוסף
הורוויץ, שלמה
הורוויץ, שלום
הורוויץ, סענדער בן משה
הורוויץ, בינה
הורוויץ, יעקב בן סענדער
הורוויץ, שמואל בן סעודער
הורוויץ, חנה בת סענדער
הורוויץ, לייזער בן סענדער
הורוויץ, אסתר בת סענדער
הורוויץ־שטערנפעלד, דבורה בת ירחמיאל מרדכי הרב
הורוויץ־שטערנפעלד, ישעיהו פנחס בן ברוך הרב
הילף, רעילע בת משה
האנטווערקער, שלמה בן אהרן
האנטווערקער, לאה בת אליעזר
הירשענזאָן, יצחק בן פישל
הירשענזאָן, זעלדע בת דוד
הירשענזאָן, גרינע בת דוד
הירשענזאָן, רייזעל בת יצחק
הירשענזאָן, אפרים בן יצחק
הירשפעלד, אפרים
הערבסמאַן, טעמא
הערבסמאַן, לאה בת יהושע
הערבסמאַן, חיה דינה בת יהושע
הערבסמאַן, העניע בת שמואל
הערבסמאַן, יוטא בת שמואל
הערבסמאַן, נתן בן שמואל
הערבסמאַן, נח בן אברהם
הערבסמאַן, אסתר בת יעקב שטאל
הערבסמאַן, אברהם בן נח
הערבסמאַן, שרה בת יעקב שטאל
הערצמאַן, שמעון בן אברהם מאיר
הערצמאַן, חיה געלע בת אברהם מאיר
העלער, אריה
העלער, חנה
העלער, נטע ומשפחתו
האָלבערשטאם, דוד ליבוש בהרב חיים ברוך
האָלבערשטאם, האדעס בת הרב ר׳ יוסף ארי׳ ומשפחתם
האַמער, הירש
האַמער, אייזיק בן הירש
האַמער, חנינא
האַרוויץ, צבי
האַרוויץ, ברוך בן צבי
האניגספעלד, רבקה בת ליפא
האניגספעלד, מרדכי בן ליפא
האניגספעלד, ישראל בן ליפא

ו

וואגנער, יצחק בן אברהם
וואגנער, מלכה אשתו
וואנגער, פייוועל בן יצחק
וואלטער, אביש בן נפתלי — ברוסיה
וואָלף, שלמה בן בעריש
וואָלף, חיה בת אליעזר פאָלב
וואָלף, בעריש בן שלמה
וואָלף, לייבוש בן שלמה
וואָלף, דוד בן שלמה
וואָלף, אסתר בת שלמה
וואָלף, גאָלדע בת שלמה
וואולף, גאָלדע בת יוסף
וואָסער, אברהם
וואָסער, צביה בת אברהם
וואָסער, חנה בת אברהם
וואָסער, נעכע בת אברהם
וואָסער, שרה שיינדעל בת שמחה
וואָסערמאַן, אליעזר בן יחיאל
וואָסערמאַן, ראובן בן יחיאל

וואַרטער, אברהם
וואַרטער, חנה׳טשע
וואַלדבערג, ליפּא בן ליבוש
וואַלדבערג, איטע ומשפחה
וואַלדבערג, יעקב ומשפחתו
ווארמאַן, שלמה
ווארמאַן, מאַליע מינדיל בת שמואל פּוטר
ו־5 בנים
וואנגער, שרה בת יהודה
וויינבערג, דבורה בת הרב יחיאל מרדכי
וויינבערג, שיינדעל
וויינבערג, חנה בת בנימין
וויינבערג, חיה בת בנימין
וויינבערג, רחל בת בנימין
וויינטראוב, זאב אליעזר ומשפחתו
וויינטראוב, איטע ליפּטשע בת פּנחס
וויינשטאָק, שרה
ווייסלעדער, רפאל בן אריה
ווייסלעדער, אסתר
ווייסלעדער, גוטשע
ווייסלעדער, נעשע
ווייסלעדער, מיכאל
ווייסלעדער, פייגע
ווייסלעדער, מרים
ווייסלעדער, לייבעל בן משה יחזקאל
ווייסלעדער, אשר אנשל בן אריה
ווייסלעדער, מרים אשתו
ווייסלעדער, שמעון ו־4 בנים
ווייסבלום, אלעזר, הרב — לאָדזש
ווייסבלום, לאה שיינדעל בת הרב
יוסף ארי׳ ומשפחתה — לאָדזש
ווייץ, אליהו בן ישראל יוסף
ווייץ, שלמה בן אליהו
ווייץ, רחל בת אליהו
ווייץ, עטיל בת אליהו
ווייץ, אברהם בן ישראל
ווייצמאַן, דוד
ווייצמאַן, חוה
ווייצמאַן, אסתר בת דוד
ווייצמאַן, רחל
ווינדער, שמואל ארי׳
ווינדער, טילע בת יהושע
ווינדער, יעקב בן מענדיל
ווינדער, הינדע בת מענדיל
ווינדער, יעקב צבי בן שלמה
ווינדער, איטע בת יעקב צבי
ווינדער, יהודה בן צבי
ווינדער, שבע
ווינדער, יעקב הירש
ווינדער, גיטל
וועלטשער, שלום בן אליעזר פישל
וועלטשער, דאבע בת ארי׳
וועלטשער, באשע בת רפאל
וועלטשער, מנשה בן אברהם
וועלטשער, מרים בת מענדיל
וועלטשער, לאה בת מענדיל
וועלטשער, משה בן מענדיל
וועלטשער, טשארני רייזעל בת
משה אייזיק
וועלטשער, שיינדעל בת משה אליעזר
וועלטשער, פערל בת שמואל
וועלטשער, שבעביילע בת שמואל
וועלטשער, משה אלעזר בן שמואל
וועלטשער, אברהם חיים בן שמואל
וועלטשער, זלאַטע בת שמואל
וועלץ, שלום
וועלץ, בלומע בת ליבוש
וועלץ, ביילע בת שלום
וועלץ, באשע
וואַלדבערג, יחיאל בן ליבוש
וואַלדבערג, לאה ומשפחתה
וויינשעלבוים, איידעל בת אהרן אריה
ווערטהיים, זושע
ווערטהיים, סעריל
ווערטמאַן, חיים בן מרדכי יוסף
— זאמאָשטש

ווערטמאן, יעקב בן מרדכי יוסף
— טארניגראד
ווערטמאן, פישל בן מרדכי יוסף
— טארניגראד
ווערטמאן, לייבוש
ווינדער, דניאל
ווינדער, מלכה
ווינדער, שיינדעל ומשפחתה
ווינדער, יהודית בת יעקב צבי
ווינדער, הינדע

ז

זאַבערמאן, יחזקאל בן משה
זאַק, מאיר בן שלמה
זאַק, שלמה בן מאיר
זאַק, חנה בת מאיר
זאַק, רעשע בת מאיר
זאַק, לייבוש בן מאיר
זאמלער, גיטעלע בת שלמה 10 י. א. —
רוסלאַנד ח׳ אדר תש״א
זיגעלבוים, איטע בת העניך
זיגעלבוים, מנשה בן העניך
זיגעלבוים, זלאַטע
זיגעלבוים, רחל בת צבי
זיגעלבוים, משה מאיר בן בנימין
זיגעלבוים, אברהם בן בנימין
זיגעלבוים, שרה לאה בת בנימין
זיגעלבוים, חיה בת שמואל ארי׳
זיגעלבוים, יוסף בן משה
זיגעלבוים, פישל בן יוסף
זיגעלבוים, משה בן יוסף
זיגעלבוים, משה יצחק בן שמואל
זיגעלבוים, דוד בן משה יצחק
זיגעלבוים, עטיל בת משה יצחק
זיגעלבוים, אייזיק
זיגעלבוים, פעשע ומשפחתה
זיגעלבוים, סימע בת משה יצחק
זיגעלבוים, לייבוש
זיגעלבוים, מענדיל
זיידעל, דוד — רוסלאַנד ה׳ כסלו תש״ב
זיידעל, רויזע קריינדעל — רוסלאַנד
כ״ה חשון תש״ב
זיידעל, דוב בן ירחמיאל
זיידעל, יעקב בן דוב
זיידעל, יוסף בן דוב
זיידעל, יצחק שמואל בן דוב
זיידעל, רויזע קריינדיל
זיידעל, בן ציון בן יצחק
זיידעל, באַשע גיטל בת יצחק
זיידעל, פייוועל בן יעקב צבי
זיידעל, יצחק בן פייוועל
זיידעל, יענטע בת פייוועל
זיידעל, סערקע בת פייוועל
זיידעל, אהרן דוד בן פייוועל
זיידעל, בריינע בת משה אליעזר
זיידעל, גיטל בת זאב
זיידעל, ראַכעל בת אברהם
זיידעל, ישראל בן אברהם
זיידעל, גרשון בן אברהם
זיכלער, זאב
זיכלער, פייגע
זיכלער, חיים שמואל ומשפחתו — רוסיה
זילבערמאַן, שלום בהרב ר׳ יוסף
זילבערמאַן, מאליע מינדיל בת אליעזר
שפירא
זילבערמאַן, פייגע בת שלום
זילבערמאַן, שרה בת שלום
זילבערמאַן, יעקב בן שלום
זילבערמאַן, אברהם בהרב ר׳ יוסף
זילבערשטיין, יונה בן אַלטער
זילבערשטיין, פייגע רויזע בת יונה
זילבערשטיין, חנה בת יוסף
זילבערשטיין, יודעל בן יונה
זילבערשטיין, לאה בת יונה
זילבערשטיין, ישעיהו בן יונה

זילבערשטיין, יוכבד בת יונה
זילבערשטיין, יוסף בן אברהם דניאל
זילבערשטיין, פייגע בת אריה
זילבערשטיין, לייבעל בן יוסף
זילבערשטיין, שיינדעל בת יוסף
זילבערשטיין, מענדיל בן יוסף
זילבערשטיין, יצחק בן יוסף
זילבערשטיין, שמואל בן אברהם דניאל
זילבערשטיין, הינדע בת אברהם דניאל
זילבערבערג, דוד בן אברהם
זילבערבערג, אברהם בן דוד
זילבערבערג, שרה מירל בת מאיר שווארץ
זילבערבערג, בעריש בן אברהם ומשפחתו
זינגער, שלום בן אפרים
זינגער, סערקע בת שלום
זינגער, חיים יונה בן שלום
זינגער, מלכה בת שלום
זינגער, פרץ בן שלום
זינגער, שרה ביילע בת שלום
זינגער, משה מרדכי בן יחזקאל יהודה
זינגער, מירל בת יצחק יוסף
זינגער, חיים שמואל בן משה מרדכי
זינגער, לאה בת יחזקאל יהודא
זינגער, שלום בן אברהם — ראַכאַן
זינגער, פנחס אלעזר בן יונה
זינגער, מינדיל בת מרדכי
זינגער, חנה בת פנחס
זינגער, שרה בת פנחס
זינגער, ישראל
זינגער, רחל נעכע בת שלמה
זינגער, סערקע בת יוסף פריינד
זינגער, יעקב
זינגער, רעכיל ו־3 בנים
זעלצער, פייגע
זיגעלבוים, יעקב
זיגעלבוים, חיה שרה
זיגעלבוים, מאליע
זיגעלבוים, טאבע
זעיגעל, גרשון ומשפחתו
זשיכלינסקי, משה נתנאל הרב בן חנוך סעדיה הרב
זשיכלינסקי, מרים מלכה בת ארי׳ ליבוש הרב
זשיכלינסקי, שרה נחמה בת משה נתנאל הרב
זשיכלינסקי, חיה פערל בת משה נתנאל הרב

ט

טוירטעלטויב, פייגע בת אביש הובער
טוירטעלטויב, מירל בת יוסף
טוירטעלטויב, גיטל בת יוסף
טוירטעלטויב, שיינדיל בת יוסף
טוירטעלטויב, אביש בת יוסף
טארעם, צבי בן שלום
טארעם, שרה בת שמואל
טארעם, יעקב בן צבי
טארים, פייוועל בן צבי
טארעם, לאה בת צבי
טארעם, יוסף בן צבי
טארעם, בנימין בן צבי
טארעם, עטל בת צבי
טוכשניידער, מרדכי
טוכשניידער, טשיפע בת חיים ומשפחתה
טוכשניידער, צבי
טוכשניידער, זעלדע בת חיים קעסעל
טוכשניידער, מלכה בת צבי
טוכשניידער, נחום בן צבי
טוכשניידער, מינדיל בת צבי
טוכשניידער, נעכע בת צבי
טייכער, אליעזר גרשון בן הרב ר׳ יוסף משה נפתלי
טייכער, רחל בת הרב ר׳ יוסף ארי׳
טייכער, שמואל ארי׳ בן אליעזר גרשון

טייכער, רויזע בת אליעזר גרשון
טייכער, יוכבד בת אליעזר גרשון
טייכער, יעקב צבי, הרב, בן הרב ר׳ יוסף משה נפתלי
טייכער, רבקה מינדיל בת אליעזר גרשון
טייערשטיין, דוד — רוסיה
טייערשטיין, פריידע יהודית בת שבתי פרידלענדער
טייערשטיין, שלמה אלעזר בן דוד
טייערשטיין, זלאַטע בת דוד
טעפלער, יוסף
טעפלער, יואל בן גדליהו
טעפלער, בנימין ומשפחתו
טריבער, טילע
טריבער, הערמאַן
טרעגער, מינטשע בת געציל
טרעגער, נח
טרעגער, רבקה
טרעגער, שרה
טרעגער, פישל
טרעגער, צבי
טרעגער, יוסף
טרעגער, שיינדעל
טרעגער, שמעון
טרעגערמאַן, בערקע
טרעגערמאַן, ברכה בת משה ו־2 בנים
טשיסינסקי, חנה טשיפע בת יחזקאל
טשיסינסקי, אבא
טשיסינסקי, רבקה
טשיסינסקי, מנחם

י

יאַרצייג, אביש בן מיכאל
יאַרצייג, רבקה בת אַביש
יאַרצייג, אוריש בן אַביש
יאַרצייג, מענדל בן אַביש
יאַרצייג, טשיפע בת אַביש

יונגמאַן, אהרן ברוך — רוסלאַנד
יונגמאַן, שרהביילע אשתו
יונגמאַן, יצחק בן ברוך
יונגמאַן, פסח
יונגמאַן, יהודית בת ברוך
יונגמאַן, בעריש בן ברוך
יונגמאַן, רחל בת ברוך
יונגמאַן, אדעל בת ברוך
יונגמאַן, פעסל בת ברוך

כ

כהן, דב בן יהודה
כהן, מאיר בן דב
כהן, יעקב בן דב
כץ, יששכר בן מענדיל
כץ, פעשע בת שמעון
כץ, סימע בת ישכר
כץ, ביילע בת ישכר
כץ, אברהם בן ישכר
כץ, יששכר בן חיים
כץ, דוב
כץ, שרה
כץ, זונדל
כץ, חנה
כץ, זלמן
כץ, יוסף וואָלף
כץ, שלמה
כץ, חיה אשתו
כץ, דינה
כץ, בלומע
כץ, פייגע

ל

לאדען, טעמא בת דב
לאדען, יצחק בן אריה
לאדען, שרה

לאדען, חנה
לאדען, מאניע
לאדען, רייזעל בת אליעזר ומשפחתה
לאדען, רבקה
לאדען, משה
לאדען, באשע
לאדען, חיים שמואל בן משה
לאדען, שלמה בן משה
לאדען, מאליע
לאדען, יעקב
לאדען, סאשע ומשפחתה
לאדען, שלמה
לאַזאַר, רבקה בת ארי׳
לאַזאַר, גד בן אריה ומשפחתו
לאַזאַר, מרים בת אריה
לאַזאַר, חיים בן אריה ומשפחתו
לאַזאַר, רייזעל בת ארי׳ ומשפחתה
לאַכער, אהרן בן משה דוד
לאַכער, רבקה בת חיים צבי
לאַכער, יוסף בן ישראל
לאַכער, משה בן ישראל
לאַם, יוסקע
לאַם, שיינדעל בת ברוך
לאַם, יעקב — קראסנאבראד
לאַם, חנה ו־3 בנים
לאנאייל, מאיר בן שמעון אריה
לאנאייל, הענע בת מנחם
לאנאייל, יוסף בן מאיר — ראווא רוסקא
לאנאייל, שרה דבורה בת שבתי
פרידלענדער — ראווא רוסקא
לאנאייל, מענדל בן שמעון אריה
לאנאייל, סערקע בת אברהם
לאנאייל, פעשע בת מענדל
לאנאייל, דבורה בת מענדל
לאנאייל, אברהם בן מענדל
לאנאייל, אבא בן שמעון אריה —
ראדיכאָוו
לאַנצער, יוכבד בת חיים יצחק

לאַנצער, ישכר בן ישראל יצחק
לאַנצער, פריידע בת ישראל יצחק
לאַנצער, פערל בת ישראל יצחק
לאַנצער, גיטל
לאַנצער, עטל
לאַנצער, געציל
לאַנצער, משה
לאַנצער, ריקעל
לאַנצער, יוסף בן משה ומשפחתו
לאַנצער, יחיאל בן משה
לאַנצער, רייזעל בת חיים ומשפחתה
לאַנצער, קאַפעל בן משה
לאַנצער, פעשע
לאַנצער, ראצע פריידע בת משה
לאַנצער, פעשע בת משה ומשפחתה
לאַסטמאַן, איטע
לאַסטמאַן, שרה
לאַקס, בינה בת אלעזר באַרנשטיין
לאַקס, חיים בן שמואל
לאַקס, בערל בן חיים
לאַקס, אהרן בן חיים
לוסטיג, אביש מיכל בן יוסף
לוסטיג, יונה בן יוסף
לוסטיג, גיטל בת יוסף
לוסטיג, שיינדל בת חיים שמואל
לוסטיג, אביגדור
לוסטיג, אסתר רחל בת דוד
לוסטיג, זאב בן ליפא ומשפחתו
לוסטיג, דוב בן אביגדור ומשפחתו
לוסטיג, גיטל בת אביגדור ומשפחתו
לוסטיג, שמחה בן אביגדור ומשפחתו
לוסטיג, אברהם עזריאל לעמל
בן אביגדור ומשפחתו
לושטשאנאווסקי, זאב דב
בן אברהם יעקב
ליעבער, שפרינצע
ליעבער, אברהם בן יעקב משה
ליעבער, שרה בת יעקב משה

לייטער, יונה
לייטער, שאַשע
לייטער, שמואל
לייטער, לייזער
לייטער, פייגע
לוטנער, חיים שמואל
ליכטענפעלד, איטשע בן שלמה
ליכטענפעלד, שרה ומשפחתה
ליכטענפעלד, שלמה
ליכטענפעלד, סיני בן שלמה
ליכטענפעלד, יהושע
ליכטענפעלד, אסתר אשתו
ליכטענפעלד, אברהם בן יהושע
ליכטענפעלד, צבי הירש בן יהושע
ליכטענפעלד, מיכל בן יהושע
ליכטענשטיין, מיכל
ליכטענשטיין, רבקה ומשפחתה
לונג, זונדל בן דב ומשפחתו
לונג, שלום בן דב ומשפחתו
ליסטענבערג, יעקב בן ישראל דב
ליסטענבערג, מינדיל
ליסטענבערג, דבורה בת יעקב
ליסטענבערג, משה בן יעקב
לעדערמאַן, אליהו
לעדערמאַן, מאיר
לעדערמאַן,ביילע חנה
לעווינפוס, איטשע בן בעריש ומשפחתו
לעווינפוס, אריה בן בעריש ומשפחתו
לעדערקרעמער, אליעזר בן שלום
לעדערקרעמער, מנוחה בת יעקב
לעדערקרעמער, יעקב בן אליעזר
לעדערקרעמער, אסתר
לעדערקרעמער, געציל
לעדערקרעמער, גיטעלע בת געציל
לעדערקרעמער, יעקב בן געציל
לעדערקרעמער, מירל בת געציל
לערמאַן, יאכעט — בעלזשיץ יולי 42'
לערנער, שמואל בן פייוועל ומשפחתו

לעדערמאַן, יוסף
לעדערמאַן, מנוחה בת יחזקאל לערער
לעדערמאַן, עלקע בת יוסף
לעדערמאַן, דניאל בן יוסף
לעהרער, יחזקאל בן שלמה זאב
לעהרער, איטע בת פישל
לעהרער, שלמה זאב בן יחזקאל
לעהרער, חיה
לעהרער, גרשון בן שלמה זאב
לעהרער, אברהם בן שלמה זאב
ועוד ילדה א'
לעהרער, ישעיהו בן יחזקאל
לעהרער, שרה בת נתן גרינוואלד
ו־2 בנות
לעהרער, לייבל בן יחזקאל
לעהרער, פריידע בת לוי
לעהרער, יוכבד בת יחזקאל ומשפחתה
לערנער, שכנא
לערנער, ישראל שמואל בן פנחס
לערנער, שרה רבקה בת פנחס
לערנער, מינדיל
לערנער, מרדכי — טארנאוואטקי
לערנער, מינדיל
לערנער, פנחס בן מרדכי
לערנער, עזריאל בן מרדכי
לערנער, יעקב
לערנער, שיינדעל ו־4 בנים
לערנער, שמואל
לערנער, דאבע ומשפחתה
לערנער, בת־שבע
לערנער, רבקה
לערנער, פעפקע
לערער, אברהם הירש
לעדערקרעמער, פלטיאל בן אליעזר
לעדערקרעמער, מנוחה בת אליעזר
לאנצער, יוסף בן זושא
לאנצער, רויזע בת יוסף
לאנצער, מרים בת יוסף

מ

מאלארוש, ישעיהו
מאלץ, עטיל
מארגענשטערן, גיטל בת אלעזר בארנשטיין
מארגענשטערן, מרדכי בן אריה
מארגענשטערן, בערל בן מרדכי
מארגענשטערן, יוסף בן מרדכי
מארגענשטערן, חנה בת מרדכי
מארגענשטערן, שמואל בן מאנעס
מארגענשטערן, מרגלית בת שמואל
מארגענשטערן, שרה בת שמואל
מונטער, יעקב בן ליפא
מונטער, איטע
מונטער, ליפא בן יעקב
מונטער, רחל בת יעקב
מונטער, פישל בן יעקב
מונטער,ביילע
מונטער, ליפא בן פישל
מונטער, שמואל בן פישל
מונטער, פייגע בת פישל
מונטער, רחל בת פישל
מיראטשניק, הינדא
מיראטשניק, שיינדעל
מונטער, חיה בת פישל
מונטער, הירש בן פישל
מונטער, דב בן שמואל אלי׳
מונטער, ירוחם בן דב
מונטער, זונדל בן שמואל אלי׳
מאלערמאן, ביילע בת ישראל
מייל, מלכה זעפטיל — רוסלאנד
מילשטיין, מנוחה בת יעקב שאפראן ו־7 ילדים
מילך, אלי׳ בער בן שמואל מאיר
מילך, מענדיל בן שמואל מאיר
מילך, דבורה בת הירש
מילך, מרים בת מענדיל
מילך, ביילע בת מענדיל
מיטלמאן, שמחה בן פנחס
מיטלמאן, חיה שרה בת מאיר
מינצער, יצחק בן משה אהרן
מינצער, דבורה — יוזעפאוו כ״ח תמוז תש״ג
מינצער, קריינטשע — יוזעפאוו כ״ח תמוז תש״ג
מינצער, פרומטשע
מיראטשניק, דבורה
מעהל, חיים שמואל
מעהל, זונדל בן צבי
מעהל, צבי בן יעקב
מעהל, טאבע בת זונדל
מעהל, אהרן בעריש בן צבי
מעהל, פריידע ו־5 בנים
מעלדונג, יוסף בן יעקב
מעלדונג, שמואל
מעלדונג, גאלדע
מעלדונג, פייגע בת שמואל
מעלדונג, דבורה
מעסער, חיים
מעסער, מרים בת משה
מעסער, מאיר בן חיים
מעסער, הענע בת חיים
מעסער, הירש לייב בן מענדיל
מעסער, פייגע
מעסער, נעשע
מעסער, שיינדל
מעסער, שמואל אשר
מעסער, הנה
מעסער, באשע בת שמואל אשר
מעסער, רחל בת שמואל אשר
מערמעלשטיין, ירחמיאל בן אריה הכהן
מערמעלשטיין, יוכבד בת בן ציון
מערמעלשטיין, ארי׳ לייבל בן ירחמיאל הכהן — ראווא רוסקע
מערמעלשטיין, חיה בת ירחמיאל הכהן

מערענשטיין, יוסף בן אלי׳
מערענשטיין, מאליע בת יוסף
מערענשטיין, פערל בת יוסף
מערענשטיין, דוד בן יוסף
מערענשטיין, איטע בת יוסף
מאַלאַזש, יוסף דוד
מאַלאַזש, שמעון

נ

נאדעל, יחיאל בן משה
נאדעל, משה בן חיים
נאדעל, בלומע בת חיים
נאדעל, הייטל בת חיים
נאדעל, רייזל
נאדעל, זלמן דוד
נאדעל, רייזל בת נח
נאדעל, ברוך בן נח
נאדעל, סימע בת יחזקאל — רוסלאנד
נאַדלער, נתנאל בן יעקב
נאַדלער, פסח בן נתנאל
נאַדלער, יעקב בן נתנאל
נאַדלער, הירש בן נתנאל
נאַדלער, וואָלף בן נתנאל
נאט, טעוועל
נאט, רבקה
נייהויז, אסתר בת נחמן הרב
נייהויז, לייבוש בן נחמן הרב
נייהויז, קעיזשע בת משה הרב

ס

סייקעוויטש, מענדיל בן שלמה מרדכי
סייקעוויטש, יוסף בן מענדיל ומשפחתו
סייקעוויטש, יהושע בן מענדיל ומשפחתו
מייקעוויטש, לייב איסר בן שלמה מרדכי
סייקעוויטש, גדל בן לייב איסר
סייקעוויטש, פייגע בת לייב איסר
סייקעוויטש, יענטע בת לייב איסר
סייקעוויטש, איידל בת לייב איסר
סאבעל, שמעון בן אעזר
סאבעל, אלעזר בן שמעון
סאבעל, בנימין בן פישל
סופר, צירל לאה בת חיים
סופר, הענע בת יעקב צבי
סופר, שרה גיטל ומשפחתה
סופר, שרה בת חיים
סטעמפעל, יוסף בן ארי׳ ליבוש
סטעמפעל, צביה בת מרדכי
סטעמפעל, פעשע בת יוסף
סטעמפעל, חנה בת יוסף
סטעמפעל, יצחק בן יוסף
סטעמפעל, לייבל בן יוסף
סטעמפעל, מאָטעל בן יוסף
סטעמפעל, נחום בן לייבוש
סטעמפעל, דבורה בת לייבוש
סטעמפעל, גאָלדע בת לייבוש
סטעמפעל, חוה בת לייבוש
סטעמפעל, רחל מאליע בת לייבוש
סטעמפעל, שרה הינדע בת לייבוש
סטעמפעל, חנה בת לייבוש
סטעמפעל, לאה רבקה

ע

ערליך, קלמן בן יעקב ישעיהו
ערליך, חיה בת ישראל הכהן
ערליך, צבי בן קלמן
ערליך, חנה לאה בת אברהם האַכמאַן
ערליך, הענע בת קלמן
ערליך, מירעלע
עדעלשטיין, הענריך
עדעלשטיין, מלכה מבית אָרנשטיין
עדעלשטיין, חנה

פ

פאלב, שמחה בן דוד ומשפחתו
פאלב, מרים בת משה
פאלב, באלטשע בת אליעזר
פאלב, גיטל בת אליעזר
פאלב, רבקה בת אליעזר
פאלב, ליפא בן טעוועל
פאלב, חיה'לע 9 י. א.
פאלב, חיים עוזר 7 י. א.
פאלב, אברהם איטשע 5 י. א.
פאלק, ליפא
פאַנג, יוסף
פאַנג, רחל
פאַנג, פרץ
פאַנג, עטיל
פאַנג, זעליג
פאַנג, יצחק
פאַנג, חנה
פאַנג, שמואל בן יוסף
פאַנג, חיים
פאַנג, שפרה
פאַנג, רבקה בת חיים
פאַנג, שמואל בן חיים
פאַרבער, פישל בן משה
פארבער, בן ציון בן זאב
פאַרבער, אהרן בן שלמה
פאַמעראַנץ, פייגע (פוידע) בת יקותיאל פויגעל — טרעמבלינקי
פאַמעראַנץ, זעליג — טרעמבלינקי
פאַמעראַנץ, שרה — טרעמבלינקי
פאַמעראַנץ, פנחס — טרעמבלינקי
פאַנצער, מיכל בן שמואל ומשפחתו
פאַנצער, שמעון בן יחיאל מיכל
פאַסטאַוועלסקי, יצחק
פאַסטאַוועלסקי, עלע רעכיל בת יהושע ניי
פויגעל, פיניע בן אברהם
פויגעל, מינדיל בת בעריש
פויגעל, שמואל בן פנחס
פויגעל, הענע בת פנחס
פויגעל, שרה בת פנחס
פויגעל, יקותיאל בן פנחס — רוסלאַנד, 44'
פאהרער, אליהו משה בן ראובן
פוטער, שמואל בן יוסף — לעמבערג
פוטער, חיה — לעמבערג
פוטער, יהושע בן שמואל — לעמבערג
פוטער, העליע ו־2 ילדים — לעמבערג
פוטער, יוסף בן שמואל — לעמבערג
פוטער, סיני בן פייוועל
פוטער, רייזעל
פוטער, שמשון בן פייוועל
פוטער, רחל
פוטער, סיני בן יוסף — לעמבערג
פוטער, שרה — לעמבערג
פוטער, יוסף בן סיני — לעמבערג
פוטער, מאליע מינדיל בת סיני — לעמבערג
פוטער, דאבע בת פייוועל
פוטער, חיים
פוטער, צפורה
פוטער, חוה'לע
פוטער, בלומע
פוטער, איידעל
פוטער, לאה אשת אלעזר מקאמאראוו — רוסלאַנד
פוטער, יחזקאל בן זכריה ואשתו
פוטער, מאליע בת נתנאל דאצימערר
פוטער, יוסף בן נחמן
פוטער, בעריש בן נחמן
פוטער, מירטשע אשתו
פוטער, נחמן בן בעריש
פוטער, רבקה בת בעריש
פוטער, מאליע בת בעריש
פייגענבוים, משה בן נטע

פייגענבוים, רבקה
פייגענבוים, הינדע
פייגענבוים, מרים
פייגענבוים, מאליע
פייגענבוים, פעשע
פייל, אליהו דב בן מרדכי זאב
פייל, מינדיל בת אברהם
פייל, טשיפע בת אלי׳ דב
פייל, בלומע בת אלי׳ דב
פייל, ליעבע
פייל, לאה בת וחום
פוקס, חנינא
פוקס, העניע
פוקס, נפתלי
פינקעלשטיין, ישעיה
פירשט, שמואל
פירשט, חנה
פירשט, רייזעל
פירשט, שלמה
פירשט, מאליע
פירשט, פערל
פירשט, רבקה
פירשט, משה בן יוסף
פישלזאָן, יהושע בן שמעון
פישלזאָן, נעכע
פישלזאָן, חיים בונם בן יהושע
פישלזאָן, אברהם בן יחזקאל
פישלזאָן, אסתר
פישלזאָן, בעריל בן יחזקאל
פישלזאָן, גאָלדע מאליע ומשפחתה
פ־ש, פישל בן יוסף
פיש, גאָלדע בת חיים פוטער
פיש, שרה בת פישל
פיש, יצחק בן פישל
פעלד, מרים בת משה
פעלדזען, פייגע בת נחמיה
— בעלזיץ, יולי 1944
פעפערמאן, אהרן בן נתן נטע
פעפערמאן, פייגע בת ברוך
פעפערמאן, אברהם בן נתן נטע
פעפערמאן, גאָלדע בת נח
פערשט, דוד בן יוסף
פערשט, רבקה בת שמואל
פערשט, דבורה בת דוד
פערשט, דינה בת דוד
פערל, לאה רייזל בת יואל שאַפּראַן
פערל, אהרן בן דוד הכהן
פערל, מנחם דב בן דוד הכהן
פערל, ישראל מאיר בן דוד הכהן
פערל, רייזל ובניה
פערשטמאן, משה בן רפאל הכהן
פערשטמאן, ישראל דב בן משה הכהן הרב
פראסט, ביילע בת ישעיהו
פראסט, ישעיהו בן דב
פראסט, אברהם יצחק בן דב
פראסט, שרה רייזל בת דב
פראסט, פערל בת דב
פראסט, פעשע בת דב
פרוכטהענדלער, אלקנה
פרוכטהענדלער, שפרה
פרוכטהענדלער, משה בן אלקנה
פרוכטהענדלער, מינדעל בת משה
פרוכטהענדלער, יעקב בן משה
פרומער, יצחק אהרן בן מרדכי
פרומער, דבורה בת יצחק אהרן
פרומער, חנה מינדיל בת מרדכי
פרומער, פייגע
פערשטמאן, אפרים שמעון בן רפאל הכהן
פערשטמאן, שבע בת פייוועל פוטער
פערשטמאן, מלכה בת אפרים שמעון
פרידלענדער, שבתי בן ירחמיאל — מאַמאַשאָוו י״ח אדר ב ת״ש
פרידלענדער, מלכה בת שמעון אריה לאנאייל אשתו

פרידלענדער, סיני בן שבתי — רוסיה — ב׳ חשון תש״ב
פרידלענדער, חוה אשתו וילדה א׳ — טישעוויץ
פרידלענדער, סיני בן ירחמיאל — לוביטש
פרידלענדער, ביילע — לוביטש
פרידלענדער, פריידע בת סיני — לוביטש
פרידלענדער, יעקב בן אלעזר ומשפחתו
פרידלענדער, לייבוש בן אלעזר
פרידלענדער, יחזקאל בן אלעזר
פרידמאן, ליבער בן פנחס
פרידמאן, רייזעלע בת שרה
פרידמאן, יהודה בן ליבער
פריינד, הירש מלאשטשובקע
פריינד, יעקב בן שלמה
פריינד, פרימעט בת משה פייפער ו־8 בנים — קיליקאוו
פריינד, זיסל בת לייבל
פרישערמאן, צפורה הרבנית בת שמואל הרב
פרישערמאן, צבי אלעזר הרב בן יוסף אריה הרב
פרישערמאן, לאה
פרישערמאן, אהרן שמואל בן צבי אלעזר הרב
פרישערמאן, שלום הרב בן יוסף אריה הרב
פרישערמאן, חיה הרבנית בת אהרן יחיאל הרב
פרישערמאן, נחמה מינדיל הרבנית בת ברוך הרב
פרישערמאן, חוה אסתר בת משה הרב
פרישערמאן, אלתר יוסף ארי׳ בן משה הרב
פרישערמאן, ברכה בת משה הרב

פרישערמאן, יהושע שמואל הרב בן יוסף ארי׳ הרב ומשפחתו
פריימאן, משה בן פישל
פרעגער, פישל בן משה
פרעגער, אהרן בן שלמה
פרעגער, יעקב בן יונה
פרעגער, זאב בן יונה
פרעגער, ישעיה בן יעקב
פרעגער, דב בן זאב
פרעגער, אריה בן יעקב
פרעגער, רויזע בת יעקב
פרענקעל, יחזקאל
פרענקעל, שפרה
פרענקעל, אהרן יצחק בן יחזקאל
פרענקעל, חיה׳קע בת יחזקאל
פרענקעל, מנוחה בת יחזקאל
פוטער, עטל
פייפער, ישראל
פייפער, ריקעל בת ארי׳ העלער ו־5 בנים
פוטער, יעקב בן פסח ומשפחתו
פוטער, ישכר בן יעקב
פוטער, משה בן יעקב
פוטער, פסח בן יעקב
פערשטמאן, רבקה בת אליעזר
פערשטמאן, אברהם חיים בן ישראל דב הכהן
פערשטמאן, חיה פריידע בן ישראל דב הכהן
פערשטמאן, אסתר בת ישראל דב הכהן
פיטלוק, אלי׳ מנחם בן זאב
פיטלוק, אברהם בן אלי׳ מנחם
פיטלוק, שאָשע בת דוד יונה
פיטלוק, דוד יונה בן אברהם
פיטלוק, שמואל פייוויש בן אברהם
פיטלוק, משה יוסף בן אברהם
פיטלוק, רויזע בת אברהם
פיטלוק, ישראל יצחק בן אלי׳ מנחם

פיטלוק, חיה שרה בת משה יעקב
פיטלוק, חנה בת ישראל יצחק
פיטלוק, חנה בת אלי׳ מנחם

צ

צאַן, משה בן אברהם
צאַן, יצחק בן אברהם
צאַן, אליהו קאַפּל בן יצחק
צאַן, פייגע בת דוד
צאַן, נחום בן אלי׳ קאַפּל
צאַן, מרדכי בן אלי׳ קאַפּל
צאַן, צילע בת משה
צאַן, קיילע בת משה
צוקער, נחום
צוקער, שרה בת אפרים
צוקער, יוסף בן ירוחם
צוקער, קיילע
צוקער, מרדכי בן יעקב
צוקער, אברהם בן יעקב
צוקער, אבא בן יעקב
צוקער, שיינדיל בת יעקב
צוקער, מירל בת יעקב
צוקערשטיין, שרה בת יעקב
ציגלער, יוסף
ציגלער, עטיל בת משה
ציטרין, אהרן
ציטרין, ישראל לייב בן אברהם ומשפחתו
צימערמאַן, מרדכי אלעזר בן שרגא
צעבער, מלכה בת נטע
צעבער, גאָלדע בת טעוויל
צעבער, פעשעל בת טעוויל
צעבער, טעוויל בן פנחס
צעבער, שיינדיל רייזיל בת פנחס
צעבער, ברכה
צעבער, ליבע

ק

קאַגאַן, יצחק בן מלך
קאַגאַן, רחל בת משה
קאַגאַן, פייגע גיטל בת יצחק
קאַגאַן, בצלאל בן מלך
קאַגאַן, הענטשע בת מרדכי יוסף
קאַגאַן, שרה בת בצליאל
קאופמאַן, יואל בן אהרן
קאופמאַן, ליעבע גאָלדע
קאופמאַן, חיה בת יואל
קאופמאַן, נחמה בת יואל
קאופמאַן, אהרן בן יואל
קאופמאַן, פישל בן יואל
קאופמאַן, וואָלף בן ליפּא
קאופמאַן, טאבע בת אליעזר פאָלב
קאופמאַן, שמואל ומשפחתו
קאַך, העניך בן שלמה
קאַך, הינדע אסתר בת מרדכי יוסף
קאַך, איטא בת העניך
קאַך, צירל בת העניך
קאַך, לייבוש בן העניך
קאַך, חנה בת שבתי קאַוועשטאַק
קאַך, רבקה בת יצחק
קאַך, איידל בת יצחק
קאַך, חיה בת יצחק
קאַך, דבורה בת יצחק
קאַך, יוסף בן יצחק
קאַך, שלמה בן יצחק
קאַוועשטאַק, צבי בן שבתי
קאַוועשטאַק, חוה בת משה
קאַוועשטאַק, בריינע בת צבי
קאַוועשטאַק, חנה בת צבי
קאַוועשטאַק, לייבעל בן צבי
קאַוועשטאַק, נחום בן שבתי
קאַוועשטאַק, יוסף בן שבתי
קאַוועשטאַק, בינה בת מאיר אשתו
קאַוועשטאַק, רבקה בת יוסף

קאַוועגשטאַק, פנחס יהושע בן יוסף
קאַוועגשטאַק, הענע ראצע בת יוסף
קאַוועגשטאַק, מאיר בן יוסף
קאַוועגשטאַק, משה בן אלכסנדר זושא
קאלבספעלד, מרים לאה
קאלבספעלד, מאיר הירש ומשפחתו
קאלבספעלד, רישע
קאלעכמאן, מינטשע — יוזעפאַוו
קאַם, מאַנעס
קאַם, דינה
קאַם, בצלאל בן מאַניס
קאַם, בערל
קאַם, מרים מביתה שידלאַוויץ
קאַם, זונדל בן בערל
קאַם, יוסף בן בערל
קאַם, חנה
קאַם, חיה
קאלכמאן, ישעיהו — יוזעפאַוו
כ״ח תמוז תש״ג
קאלכמאן, הינדע — יוזעפאַוו
כ״ח תמוז תש״ג
קאַלטער, הינדע בת ארי׳ העלער
ו־3 בנים
קאַנדעל, שאול בן אליעזר
קאַנדעל, אליעזר
קאַנדעל, ליבע גיטל בת פנחס
קאַנדעל, אהרן בן שאול
קאַנדעל, מענדיל בן שאול
קאפענבוים, זיסל בת יחזקאל
קאפענבוים, לייבוש בן יחזקאל
קאצהענדלער, אליעזר
קאצהענדלער, שרה ליבע בת יצחק
קאצהענדלער, גרשון בן אליעזר
קאצהענדלער, פייגע סומע בת אליעזר
קאַרן, אלי׳ משה בן נחמן
קאַרפּ, נחום בן אפרים
קאַרפּ, דבורה בת שאול אריה
קאַרפּ, אפרים בן נחום
קאַרפּ, אהרן בן נחום
קאַרפּ, משה בן נחום
קאַרפּ, יוכבד בת ישראל
קאַרפּ, חיה בת ישראל
קאַרפּ, יעקב בן שמואל דוד
קארנוואַרצל, צירל בת גדליהו
קופּיעץ, שלמה טודרוס
קופּיעץ, רעכיל בת משה
קופּיעץ, שרה רחל
קופּער, צבי
קופּער, אַדל
קופּער, פנחס
קיזעל, אהרן
קיזעל, רחל
קיזעל, אלעזר בן אהרן ומשפחתו
קיזעל, משה חיים בן אהרן ומשפחתו
קייטל, יהושע בן צבי
קייטל, צפורה
קייטל, צבי בן יהושע
קייטל, בונם בן יהושע
קייטל, יעקב בן געציל
קייטל, שרה
קייטל, חיים
קייטל, יהושע בן יעקב
קירשהאַלץ, מלכה
קירשהאַלץ, משה — וואַרשא
קירשהאַלץ, דבורה לאה — וואַרשא
קירשהאַלץ, פריידע בת משה — וואַרשא
קירשהאַלץ, בעריל בן משה — וואַרשא
קלאַרמאן, מאיר
קלאַרמאן, טשיפּע בת חיים פירשמאן
קלאַרמאן, חיה בת מאיר
קלאַרמאן, ישראל בן מאיר
קלאַרמאן, שמואל בן מאיר
קלאַרמאן, ישעיהו אליעזר בן מאיר
קלאַרמאן, בנימין בן מאיר
קליינמינץ, יעקב בן משה
קליינמינץ, חוה בת שבתי

קליינמינץ, בנציון בן יעקב
קליינער, שמואל פייוועל בן יעקב
קליינער, חיים דוד בן יעקב
קליינער, סימע בת יחזקאל
קנאבליך, משה בן יוסף
קנאבליך, מירל בת ישראל שלום
קנאפ, שלמה ומשפחתו
קעניגער, זעליג
קענסטנבוים, יענטא בת ר׳ ישעי׳
בתם, שיינדל, דוב
קעסל, פייוועל בן שמואל
קעסל, דב בן זאב
קעסל, חיים
קעסל, מלכה בת יצחק האבער
קעסל, יעקב בן חיים
קעסל, מילכה בת מרדכי ומשפחתה
קעסל, יצחק בן חיים
קעסל, רחל ומשפחתה
קעסל, גיטל בת חיים ומשפחתה
קעסל, פייוועל
קעסל, מענדיל
קעסל, מאיר
קעסלער, בירך
קעסלער, גיטשע
קעסלער, רייזל
קעסלער, רבקה
קעסלער, משה בן בירך
קעסלער, יהושע בן בירך
קעסלער, חיים בן בירך
קעסלער, לאה בן בירך
קעסלער, יהושע בן בערל מלך
קעסלער, גרינע בת אברהם
קעסלער, סאלע
קעסלער, טאבע
קראַנגאַלד, דוד בן פנחס — רוסלאַנד
קראנגאַלד, רחל בת אלעזר פוטער —
רוסלאַנד
קרוק, יצחק בן שלום
קרוק, רייזל בת אברהם ובניהם
קריגער, יוסף אליעזר בן יעקב
קריגער, לאה בת יונה
קריגער, יונה בן יוסף אליעזר
קריגער, משה בן יוסף אליעזר
קריגער, יעקב בן יוסף אליעזר
קריגער, יצחק בן יוסף אליעזר
קריגער, פעשע פערל בת יוסף אליעזר
קריגער, יהודה אריה בן יעקב
קריגער, העניע
קריגער, געציל בן יהודה ארי׳
קריגער, הינדע
קריגער, חיה
קרישטאל, רייזל בת יעקב
קרישטאל, נעמי בת יצחק
קרישטאל, שרה בת יצחק
קרעלמאַן, משה
קרעלמאַן, חנה
קרעלמאַן, יהושע בן משה
קרעלמאַן, איטשע בן משה
קרעלמאַן, פסח בן משה
קרעלמאַן, הירש ומשפחתו
קרויטשטענגעל, דוד בן יצחק
קרויטשטענגעל, ברוך בן דוד
קאַפענבוים, יחזקאל
קרעמערמאַן, פנחס ואשתו
קראַנגאַלד, פנחס

ר

ראַט, צבי יהושע משה בן יוסף
ראַט, מרים בת יוסף
ראַט, חיים לייב בן יוסף
ראַט, פעסל בת אברהם הירש
ראַט, שלום
ראַט, רבקה בת משולם
ראַט, יוסף בן פנחס
ראַט, אריה בן יוסף

ראָט, עטל רויזע בת שמחה
ראָטענבערג, גרשון ומשפחתו
ראָטענבערג, שבתי בן גרשון
ראָטענבערג, מאַשע בת גרשון
ראָף, שמואל
ראָף, רעכיל
ראָף, משה
ראָף, יוסף
רוב, ברוך בן אפרים
רוב, יעקב בן אפרים
רובין, ארי׳ ליבוש הרב
בן יצחק טוביה הרב
רובין, מאיר הרב בן ארי׳ ליבוש הרב
רובין, שיינדל בת יונה
ראָזען, בנימין ואשתו
ראָזען, לייבל ואשתו
ראָזנער, דוד בן משה יעקב
ראָזנער, יוסף אלימלך בן מרדכי
ראָזנער, פנחס בן מרדכי
ראָזנער, יצחק בן יוסף אלימלך
ראָזנער, מרדכי בן יוסף אלימלך
ראָזענבערג, זעליג בן אליעזר
ראָזענבערג, מירל
ראָזינבערג, פעשע בת זעליג
ראָזענבערג, משה בן זעליג
ראַצימער, מרדכי
ראַצימער, שרה בת נתנאל
ראַצימער,ביילע רויזע בת מרדכי
רייזנער, שמעון
רייזנער, פריידע בת אברהם ווארטער
ומשפחתה
רייזנער, גיטל ואחותה
רובינשטיין, חיים אלעזר
רייז, בצלאל בן שמעון
רייז, יודל בן שמעון
רייז, געניע בת לייב ליכטער
רייז, דוד בן שמחה
רייז, פייוועל — טאַרנאָפּאָל
רייז, זלאַטע — טאַרנאָפּאָל
רייז, יעקב ו־2 בנים — ראַווא רוסקא
רייז, מאַניע — ראַווא רוסקא
רייזפעלד, יחזקאל בן משה
רייזפעלד, אסתר
רייזפעלד, עטיל בת יחזקאל
רייזפעלד, יוסף בן יחזקאל
רייזפעלד, משה בן יחזקאל
רייזפעלד, אברהם יעקב
רייזפעלד, חנה
רייזפעלד, רבקה
רייזפעלד, רחל
רייזפעלד, רבקה בת רחל
רייזפעלד, שיינדיל בת רחל
רייזפעלד, אָדעל
ריינשטיין, משה בן חיים פנחס
ריינשטיין, אברהם בן חיים פנחס
רייפמאַן, אברהם בן מרדכי
רייפמאַן, רויזע
רייפער, ישראל בן חיים
רייפער, יוסף בן חיים
ריכטער, דוד
ריכטער, אסתר בת נחמן
ריכטער, נחמן בן דוד ומשפחתו
רינד, יצחק
רינד, טעמע
רינד, אברהם בעריש
רעכנער, אייזיק בן יוסף ומשפחתו —
בערדיטשעוו
רייכענבערג, משה ומשפחתו

ש

שאפעל, משה בן דוד
שאַפראַן, יעקב יואל בן אברהם
שאַפראַן, אברהם בן יעקב יואל
ומשפחתו — קראַשניק
שאַפראַן, מיכל יהודה בן יעקב יואל

שאפראן, פייגע ובתה רחל ומשפחתה
שאר, אברהם בן ניסן
שאר, לאה׳טשע אשתו
שאר, יודא ועוד
שווארץ, אברהם מאיר בן מרדכי
שווארץ, זלמן בן מרדכי
שווארץ, יעקב בן לייבל
שווארץ, הענטשע בת יוסף
שווארץ, חנה בת יוסף
שווארץ, פעשע בת יעקב
שווארץ, הענע רייזל בת יעקב
שווארץ, משה חיים בן יעקב
שווארץ, מינדיל בת יעקב
שווינדלער, חיה בת אליעזר
שווינדלער, דוד בן שלום אהרן
שווינדלער, פרימעט בת נתנאל אשתו
שווינדלער, מרדכי בן דוד
שווינדלער, שושנה בת דוד
שווינדלער, יצחק בן דוד
שווינדלער, משה יעקב בן דוד
שווינדלער, יוסף בן אברהם
שולדינער, נחום בן משה לייב
שולדינער, מאליע בת יעקב
שולדינער, חוה בת נחום
שולדינער, לאה בת משה לייב
שולדינער, אפרים בן משה לייב
שולדינער, חנה
שולדינער, שיינדיל
שולדינער, חיה
שולדינער, לאה׳קע
שטאהל, אלטער יעקב שלום בן זאב
שטאהל, נפתלי בן אלטער
שטתהל, יעקב בן יוסף
שטאהל, יהושע צבי בן זאב
שטיגליץ, לאה בת אלעזר בארנשטיין
שטיגליץ, חיים בן שמואל
שטיגליץ, סאניע בת חיים
שטיגליץ, יוסף בן חיים
שטיגליץ, בערל בן חיים
שטיינוואַרצעל, אברהם
שטיינוואַרצעל, שרה
שטיינוואַרצעל, יצחק בן אברהם
שטיינוואַרצעל, עטיל בת שלום רייז
שטיינוואַרצעל, אליעזר בן אברהם
שטענדער, הענע בת שמואל
שטענדער, מיכל בן מרדכי
שטענדער, מרדכי בן מיכל
שטענדער, שמואל בן מיכל
שטענדער, יצחק בן מרדכי ומשפחתו
שטענדער, סיני ומשפחתו — לוביטש
שטראזבערג, חיים אריה בן אלי׳
שטראזבערג, ברכה בת חיים אריה
שטראזבערג, צבי אלעזר בן חיים אריה
שטראזבערג, יעקב קאַפל בן חיים אריה
שטראזבערג, שמואל בן חיים אריה
שטראזבערג, ישכר דב בן חיים ארי׳
שטראזבערג, משה בן יצחק דוד
שטראזבערג, פרומעט
שטראסבערג, משה
שטראסבערג, מלכה בת הירץ פעלדזען
שטראסבערג, צילע בת משה
שטרוזלער, אליהו בן צבי
שטרוזלער, רבקה בת צבי
שטרוזלער, נעשע בת צבי
שטרוזלער, סאַניע בת צבי
שטרוזלער, אברהם אהרן בן צבי
שטרוזלער, זעליג
שטרוזלער, שיינדעל אשתו
שטרוזלער, יונה בן זעליג
שטרוזלער, צבי בן זעליג
שטרייכער, יעקב
שטרייכער, יהודית
שטערן, יצחק
שטערן, יהודית
שטערן, נח בן שאול
שטערן, מרגלית

שטערן, מינדיל
שטערן, שאול
שטערן, צפורה
שייבין, יוסף ומשפחתו
שייבין, האַניא בת יוסף
שייד, אליהו
שייד, איטע מאליע
שייד, משה אהרן בן אליהו
שייד, שמואל בן אליהו
שייד, בנימין בן אליהו
שיער, שמואל ומשפחתו
שיפער, רחל בת יוסף
שלאַגבוים, שמואל בן אברהם יהושע העשיל
שלאַגבוים, ביילע בת שמואל
שלאַגבוים, בלומע בת שמואל
שלאַגבוים, גיטל בת שמואל
שלאַגבוים, פערל בת שמואל
שלאַגבוים, פנחס בן שמואל
שלאגבוים, גיטל בת חיים
שנור, איטע בת דוד
שנור, שמואל נתן בן יהושע
שנור, רבקה בת יהושע
שנור, טשיפּע בת יהושע
שנור, רויזע בת צבי
שנור, יהושע בן אליעזר זלמן
שנור, שמעון בן אליעזר זלמן
שנור, מרים אסתר בת שלמה
שליער, יוסף
שליער, מרים
שליער, בריינע
שליער, מענדל
שליער, גיטל
שטראָם, שמואל נחמן בן זאב
שליער, שמואל
שליער, חיים יוחנן בן שמואל
שניי, מרדכי יצחק בן ליבש מאיר
שניי, טשארנע
שניי, רחל בת מרדכי יצחק
שניי, חיה שרה
שניידער, יעקב בן משה אליהו
שניצער, אריה בן ישראל יצחק
שענער, יוסף ומשפחתו
שענער, אסתר
שענער, יעקב בן אריה
שענער, פרימעט בת יוסף
שענער, זלמן בן יוסף
שעדראַוויצקי, ישראל
שעדראַוויצקי, עלקע בת יהושע ניי
שעדראַוויצקי, יוטע בת ישראל
שעכטער, גיטל בת יעקב מעלדונג
שענער, חיים יעקב ומשפחתו
שענער, שמחה בן חיים יעקב
שענער, ברכה בת יוסף הרב ו־3 בנים
שענער, שלום בן חיים יעקב ומשפחתו
שענער, יוסף ומשפחתו
שפיזאייזען, שלום
שערמאַן, שמואל
שערמאַן, פייגע דבורה אשתו
שערמאַן, העניך בן שמואל — רוסיה
שערמאַן, אברהם אלי׳ בן שמואל — לבוב
שערער, יעקב
שערער, טאבע
שערער, יאשע בן יעקב
שערער, לאה׳טשע ו־3 בנים
שערער, פערל אשת משה
שערער, וואָלף בן משה
שפארער, ברוך בן מרדכי יוסף
שפארער, לאה בת יחזקאל
שפארער, לייבל בן ישראל
שפארער, באשע בת יצחק שטערן
שפארער, וועליע בן ישראל
שפארער, רבקה בת אַנשיל ומשפחתה
שפארער, מרדכי בן ישראל ומשפחתו

שפארער, איטשע
שפארער, נתן בן יצחק
שפארער, ליעבע בת נתן גרינוואַלד
שפארער, מרדכי יוסף
שפארער, פנחס
שפארער, ברוך בן מרדכי יוסף ומשפחתו
שפול, יצחק
שפול, דבורה
שפול, הינדע
שפול, מרדכי
שפול, לאה
שפירא, אליעזר
שפירא,ביילע בת יוסף פוטער
שפירא, יוסף בן אליעזר
שפירא, הענטשע
שפירא, אברהם בן יוסף
שפירא, אפרים בן יוסף
שפירא, סיני בן יוסף
שפער, מאליע בת מרדכי
שפער, גיטל בת משה
שפער, יצחק בן משה
שפרינגער, יאשע מראַכאַן
שפריצער, שמואל לייב בן משה מרדכי
שפריצער, לאנע
שפריצער, ראַכל גיטל בת שמואל לייב

בהר ציון

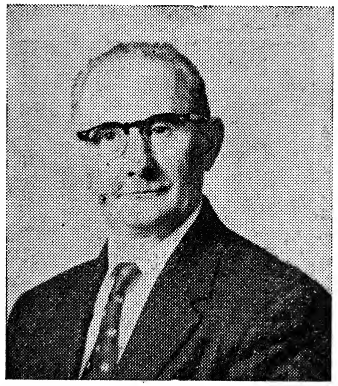
מימין: מ. הוניגספלד, מרדכי ארליך, זושא קוונשטוק ועוד
יקותיאל סטמפל עושה את ה„מלא רחמים"

תמונות מחברי הועד של טומשוב באמריקה

אשר רייז

אלי׳ לערער

יוסף מוסקופ

שמשון האליץ

יונה פעלדזען

חנינא שפארער

הירש לעוונפוס

תמונות מחברי הועד של טומשוב באמריקה

חנה רודלר

רחל שווארצבוים

סאבתא קייטל

דבורה ויסלדר

רעי' פאוסט-לעהרער

גיטל וינברג

של יוצאי טומשוב לוב.
בישראל
תשכח 10.1.68

של יוצאי טומשוב לוב.
בישראל
חיפה כח טבת תשל 6.1.70

הקהל ב„אזכרה"

נספח

ח. י. לרר

רוצה אני להעיר על שני מאמרים שנדפסו בספר: במאמר „על השובי"ם בטומשוב" — אחרי שבעל המאמר תיאר את כל השובי"ם הוא נטפל להשו"ב ר' יוסף לייב קופמן מאוזדיטש הי"ד, הוא כותב: אותו קבלוהו בגלל השתייכותו החסידית כי היה מוואהלין חסיד טריסק, ובקבלת שוחט הצריכו להתחשב לא רק עם מעלות ומידות הנחוצות להיות שו"ב אבל גם בא בחשבון לאיזה כת חסידים הוא שייך קודם כל. מי שהיה באותו זמן בטומשוב בעת הפולמוס של השובי"ם, חסידי טריסק לא היו צד ובכלל לא התחשבו עמם, אם לפני המלחמה העולמית הראשונה היה להם שטיבל, אחרי זה וביחוד אחרי פטירתם של ר' ברוך סובל ור' ישראל שפורר ז"ל עוד נשארו אפשר כמנין מתפללים שהתפללו ביחד רק בשבת אצל ר' מרדכי האופה מלשצוב, ואלה החסידים שאני הכרתי לא לקחו חלק בכל הפולמוס. ויסלח לי בעל המאמר אם אני אקרא זה פטפוטי דברים. האמת הוא שאז הצד שקראו „עמך" הם הסכימו עליו ביחוד מפני שהיה בעל מקצוע. הוא היה שו"ב מומחה ומוהל, ובנוגע למעלות ומידות היו לו לא פחות מהרבה שובי"ם בטומשוב שאני הכרתי אותם, ובכלל איך כותבים דברים כאלה על מי שהוא כבר בין קדושים.

עוד הערה אחת על המאמר הקצר „השריפות בשנת תרע"ח-תרע"ט" — בעל המאמר כנראה שמע שהיה שתי שריפות אבל כנראה לא מצא לנחוץ לדייק מתי היו. בשנת תרע"ט לא היה שריפה, השריפה הראשונה היה בשנת תרע"ד מיד כשנכנסו האוסטרים בסוף ח' מנ"א הציתו ושרפו את חלק המזרחי של העיר מרח' לבובסקי בין רח' קשצילני ובין המאהל בתוכם ביהח"ס דהוסיאטין, ובשנת תרע"ח פרצה שריפה שהחריבה כמעט כל העיר בתוכם ביהכ"נ, בית המדרש, בתי התפילה של חסידי קיעלץ, רדזין ובלז.

*PTV
(Tomasz [illegible])
76-572[illegible]